GEORG. FRID. SCHOEMANNI

PUSCULA ACADEMICA.

VOLUMEN IV.

MISCELLANEA.

BEROLINI

APUD WEIDMANNOS.

MDCCCLXXI.

ERRATA.

Plura quidem sunt quam vellem, sed leviora pleraque et quae morari lectorem vix possint. Velut in graecis vocabulis p. 58, 6. *ἐμβασιλύει*. p. 77, 13. *περιφέρεσθαι*. p. 119, 3. *Ἡρκλῆς*. p. 149, 13. *πορυμοσάσῃ*. p. 211, 9. *ἡγεμωνικώτατον*, ne de accentibus aut spiritibus dicam nonnunquam aut omissis aut alieno loco positis; in latinis autem p. 88, 13. particulum et p. 182, 6. syllabum. p. 107, 10. verso (pr. vero). p. 110, 8. hisoria. p. 111, 19. montrasse. p. 165, 1. netur (pr. monetur). p. 193, 6. compositur. p. 227, 32. pro (pr. quo). p. 261, 8. demonstravis. p. 295, 10. potentis. p. 341, 1. instuimus. p. 343, 9. etsi (pr. et si). p. 373, 8. ab im. alitudo. p. 378, 2. futurum. p. 389, 2. ab im. sex (pr. sexies) aliaque eiusdem generis, quae omnia enumerare vereor ne putidum sit. In numerorum notis unum errorem deprehendi p. 390, 1, ubi pro 761 scribi debuit 862: nec multo plures esse credo. Si qui tamen sint, his ac similibus paratam apud cordatos homines veniam fore confido.

Typis Caroli Schultzii.
Kommandantenstrasse 72.

ARNOLDO SCHAEFERO, HISTOR. IN UNIVERS. BONN. PROF.
GE. FRID. SCHOEMANNUS S. P. D.

Tibi potissimum, optime Schaefere, ut haec opuscula dedicarem impulit me grata eius temporis memoria, quo te in hac universitate collegam habui. Nam valde me tibi conciliavit non solum perspectus animi tui candor et morum elegantia, sed etiam studiorum similitudo, quum in perscrutandis veterum Graecorum monumentis te pariter mecum aut diligentius etiam versatum esse intelligerem, et antiquitatum graecarum alteram editionem parans consiliis tuis et admonitionibus non semel adiuvarer. Haec quidem quae nunc tibi offertur opusculorum collectio diversi generis est; attamen ne has quidem aut diorthoticas aut exegeticas aut grammaticas disputationes te spreturum esse confido, quia nullam philologiae partem studiis tuis alienam esse scio, ac verius *Φιλόλογον* te esse iudico, quam multos eorum, qui vulgo nunc hoc nomine designantur. Continentur autem hoc volumine aliquot programmata partim indicibus scholarum praemissa, partim indicendis solemnibus academicis scripta inde ab ann. 1858, quo anno tertium opusculorum volumen edidi, usque ad ann. 1867, quo tempore hoc scribendi munus iunioribus collegis mandatum est. Ac me quidem ut volens eo abdicarem non modo senectus mea auctaque in dies infirmitas admonuit, sed accessit insuper aliquid offensiunculae ex causa, ut nunc sentio, perquam futili et quae recte aestimanti risum citius quam indignationem movere debuerit. Fuerunt nempe etiam apud nos viri quidam admodum, ut ipsi aiebant, libertatis studiosi, quibus magnopere displicuit, quod aliquoties, si quando civium animos rei publicae curis solito magis moveri et in diversas partes distrahi viderem, ego me quoque civem esse memineram et quae sentiebam de re publica libere profitebar. Id illi academico doctori in libellis ex officio scribendis nullo modo licere clamabant, quum praesertim illud genus rei publicae, quod ipsis expetendum videbatur,

INDEX OPUSCULORUM.

VETERUM SCRIPTORUM SENTENTIAE DE REGNO.

Imperator M. Aurelius Antoninus, is qui philosophus iure cognominatus est, in eis quae de semet ipso scripta reliquit, gratam eorum mentionem facit, quorum vel praeceptis et disciplina vel conversatione et exemplo virtutum omnium bonarumque artium amore animus ipsius inde a pueritia imbutus fuerit. In his autem, quae sibi ad vitam recte agendam maxime profuerint, hoc praecipue numerat, quod ab amico vel, ut ipse ait, a fratre Severo informatam animo habuerit *φαντασίαν πολιτείας ἰσονόμου κατ' ἰσότητα καὶ ἰσηγορίαν διοικουμένης καὶ βασιλείας τιμώσης πάντων μάλιστα τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἀρχομένων* [1]), h. e. imaginem rei publicae aequis legibus administratae, in qua ius omnibus aequum esset et cuique quae sentiret eloqui liceret, regiaeque potestatis, cui nihil magis quam libertas subditorum cordi esset. Hanc autem qui legerit dignam viro sapiente optimoque imperatore professionem, nonne statim etiam eius Regis recordabitur, quem nuper nobis ereptum lugemus? Nobis quidem certe, quoties illa M. Antonini verba inspeximus, Friderici Guilelmi nostri se offerebat imago, ipsumque nobis loquentem audire videbamur, cui, licet diversa fuerit ceterarum rerum plurimarum conditio, hoc tamen pro-

---

1) Est hic locus in M. Antonini libr. *εἰς ἑαυτόν* I, 14, ubi fuerunt, qui pro *παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ μου Σεουήρου* rescribendum censerent aut *τοῦ φίλου μου*, aut *Οὐήρου*. Sed in L. Verum haec aliaque, quae Antoninus h. l. commemorat, vix cadere posse videntur: Cn. Claudium Severum autem, philosophum peripateticum, ab Antonino auditum esse Capitolinus refert c. 3, isque potuit fortasse etiam *ἀδελφός* ab eo dici honoris causa, utpote vir consularis. Nam consul fuerat a. u. 898. Cf. Galen. de anat. I, 1. et de praecogn. ad Posth. c. 2. 5 quos locos Ionsio debeo, de scriptt. hist. phil. I, 15, 4 p. 97. Sic etiam Aegypti reges *ἀδελφοῦ* appellatione viros primarios ornasse notum est. Cf. C. Inscr. gr. III. p. 290. et de fratris appellatione comitibus superioris ordinis et provinciarum rectoribus ab Imperatoribus tributa vid. Brisson. de form. III, 63 p. 295 Conr.

fecto cum illo commune fuit, ut de regis munere atque officio recte sentiret idque non studeret solum implere, sed etiam re ipsa, quantum quidem humanae naturae modus patitur, implesse dicendus sit. Cadit quidem in hunc quoque id quod in omnes magna ac difficilia negotia tractantes cadere vetus poeta monet:

ἔργμασιν ἐν χαλεποῖς πᾶσιν ἁδεῖν χαλεπόν.

verum hoc saltem pro certo affirmare licet, etiam si qui fuerint, quibus nonnulla eius facta minus placerent, nullum tamen virum bonum et aequum fuisse, quin Regem illum non solum honore et veneratione, sed summa etiam caritate, summo amore dignum haberet, neque unquam de animo Eius vere regio, unius veri rectique amante, nihil propter se suamque aut voluptatem aut potestatem aut gloriam appetente, sed unius boni publici cupido, a quoquam dubitatum esse, praeterquam ab hominibus aut stolidissimis aut perditissimis ac furiosis, quos Ille, quum etiam turbas excitare et statum rei publicae concutere coepissent, licet coercere per vim posset, tamen insita naturae suae bonitate et clementia parcere iis et resipiscendi ac poenitendi spatium dare maluit, tantaque in illis turbis moderatione usus est, ut vel relaxare aliquantum, et plus fortasse quam opus erat, imperii habenas et concedere de iure suo, quam vindicare violenter maiestatem et proculcare seditiosos homines satius haberet. Qua quidem moderatione plus nobis effecisse videtur, quam si vi ac terrore adversarios oppressisset. Nam bonorum omnium ac prudentium animos etiam firmius quam antea sibi conciliavit; istos autem quum concessa sibi libertate sine modo ac modestia male abuti atque perversissima perniciosaque rei publicae consilia sequi coepissent, in summum apud sanam partem populi aut contemptum aut odium adductos esse vidimus, persuasumque omnibus, qui mediocriter modo saperent, longe optabilius esse boni ac iusti regis imperio subiectos, quam imperitae multitudinis temeritati obnoxios vivere.

Hanc ipsam sententiam quum anno h. s. XLVIII, in magna quae etiamtum erat rerum omnium perturbatione multorumque animis huc illuc fluctuantibus, publice nos iisdem fere verbis profiteremur [2]), meminimus nonnullis, bonis fortasse viris sed minus peritis, mirum videri hoc iudicium et vix ignoscendum iis, qui, sicut nos, antiquitatis graecae

2) In programmate indicendis Regis nataliciis, repetito in Opusc. ac. III. p. 449.

romanaeque cognitionem profiterentur, quippe quum constaret apud utrumque populum summo in odio fuisse regium imperium, et tanto res eorum illustriores atque florentiores fuisse quanto maiore uterentur libertate. Scilicet sic solent fere homines de rebus non satis accurate et quasi intus cognitis temere opiniones sibi informare, quumque aliqua Graecorum et Romanorum notitia pueruli in scholis non imbuti sed leviter modo tincti sint, unumque aut alterum veteris scriptoris librum aut libri particulam legerint, iam satis se idoneos esse putant, qui de veterum rebus iudicia promant. Qui autem interiorem antiquitatis cognitionem assidua et diligenti praestantissimorum historicorum et philosophorum lectione partam habent, horum vix quemquam fore putamus, quin de Graecorum Romanorumque libertate rebusque publicis longe aliter quam illi semidocti sentiat. Multa Graecos Romanosque, quum summa libertate fruerentur, praeclare gessisse, ipsamque illam libertatem magnum fuisse optimarum artium stimulum atque incitamentum, id sane nec nos negamus neque a quoquam negari posse concedimus. At enimvero lubricam hanc et ancipitem libertatem fuisse contendimus, ex qua cum bonis etiam mala atque incommoda non pauciora promanarent, quamque sine damno habere nullus populus nisi ad breve tempus potuerit, tamdiu scilicet, quamdiu se dignum ea praestaret veramque libertatem ab eius falsa et fallaci specie discerneret, id quod omnium difficillimum ac rarissimum esse et historiae exempla docent et veteres scriptores sapientissimi uno ore queruntur. Nam vera quidem libertas in eo tantum constat, ut suum cuique tribuatur, hoc est ut aequa sit iuris distributio pro cuiusque dignitate, et eum quisque in re publica locum obtineat, quo se dignum esse praestiterit; sed de ipsa hac dignitate, quo modo aestimari debeat, perquam difficile est iudicium, quum alii avitam generis nobilitatem, alii divitias, alii virtutem tantum et prudentiam spectari volunt, unde fieri non potest quin discordiae, certamina turbaeque intestinae nascantur, quibus nullam non civitatem veterem concussam identidem et laceratam videmus. His certaminibus sicubi eorum, qui aut propter nobilitatem aut propter divitias praevaluerant, potentia fracta erat, vera et iusta libertas h. e. iuris aequabilitas aliquantisper fortasse observari, permanere autem diu nusquam potuit. Nihil enim citius ac frequentius fieri solet, quam ut dignitatis suae modum ipse sibi quisque statuat, neque praestare sibi alios aequo animo ferat, sed parem sibi locum, par ius cum quolibet alio deberi clamitet; quumque maior semper in

civitate numerus imperitorum aut improborum quam prudentium ac bonorum sit, si de unius cuiusque dignitate iudicium multitudini permissum est, manifestum est in hoc rei publicae statu prorsus contra naturam rectamque rationem eos fere plurimum valere, qui in bene constituta re publica minimum valere deberent. Talem nobis rerum faciem et apud Graecos et apud Romanos historia ostendit, et apud utrosque, posteaquam aliquamdiu factionibus certatum est resque publica victoribus in praedam cessit, postremo libertas illa, qua recte uti non potuerant, in servitutem gravissimam conversa est. Haec mala veteres rerum scriptores aut viderunt suis ipsi oculis, aut accidisse alibi memorant, aut futura esse praesagiunt, neque quemquam eorum esse constat, quin omnes quas quidem ipsi nossent rerum publicarum formas ab optimo statu longe abesse, neque aliud illis malis remedium adhiberi posse censeat, quam si praesit rei publicae potestas eiusmodi, quae ipsa omnis expers certaminis, neque nobilibus neque locupletibus neque multitudini plus aequo favens aut obnoxia, veram iuris aequabilitatem custodiat idque quantum possit efficiat, ut suum cuique pro dignitate tribuatur. Exerceri autem huiusmodi potestatem non melius posse iudicant, quam ab uno viro bono et sapiente, tantum supra ceteros omnes elato, ut nulla eum partium studia attingant, nullaque nec aemulatione aut invidia nec gratia et ambitione praepeditus id unum spectet ac sequatur, quod utile rei publicae, hoc est non alicui parti civium sed aeque universis prodesse intelligat. Hanc ob causam prudentissimi scriptores nullam rei publicae constitutionem optabiliorem esse censuerunt quam regis imperium cum iustitia et sapientia administratum: ceteras, sive paucorum sive multitudinis arbitrio regerentur, — quales erant ipsorum civitates, — multo minus probandas minusque ad bonum publicum tuendum conservandumqne idoneas esse iudicarunt. Atque hoc eorum iudicium tanto gravius esse fatebimur, quanto magis ipsi et oligarchiae et democratiae mala atque incommoda experiendo cognita habebant, eaque non fortuita atque adventicia, sed cum ipsis illis rei publicae formis necessario coniuncta esse intelligebant, ut evitari nullo modo possent, nisi si natura hominum alia fieret, quemadmodum Plato in ea quam ipse informavit re publica etiam genus hominum ab hoc, quod in terris est, longe diversum finxit. Regium vero imperium, quale optabant, licet nec apud se nec apud alios experiendo cognovissent, hoc tamen persuasum habebant, facilius fieri posse ut malis istis careret et ad illam, quam optimam iudi-

cabant rei publicae constitutionem propius certe quam aut oligarchia aut democratia accederet.

Ne quis autem haec magis cupide et ex arbitrio nostro quam veterum auctoritate dicta esse criminetur, operae pretium est, ex magna multitudine testium paucos saltem eosque disertissimos producere, quorum consensu hoc certe manifestum fore speramus, quamvis vulgo Graecorum Romanorumque ingenium ab unius imperio abhorruerit, eos tamen, quorum supra vulgus prudentia esset, ab eo, quod imperita multitudo sequebatur, longe dissensisse. Prodeat igitur primum Homerus, non poetica tantum facultate, sed omni genere sapientiae clarissimus, cuius voce, si nihil aliud, hoc certe patefiet, illa aetate, qua haec, quae eius nomine feruntur, carmina orta sunt, venerabilem sanctamque regum maiestatem, multitudinis autem licentiam intolerandam visam esse. Enimvero, inquit,

οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω,
εἷς βασιλεύς, ᾧ ἔδωκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω [3]).

non bonum est multorum imperium: unus princeps esto, unus rex, cui hoc tributum est a Iove. Iovis igitur numine regnum mandatum, dei gratia reges institutos esse clamat, idque etiam cognomentis quibus ornari solent testatur, quum *διοτρεφέας* eos aut *διογενέας* appellet. Bonus rex quasi dei instar a populo colitur, ut de Agamemnone ait, *θεὸς ὣς τίετο δήμῳ*, et de Aetolorum rege Thoante [4]): summa boni regis laus est, ut paterno erga populum animo sit, *πατὴρ ὣς ἤπιος* [5]), atque sicut pastor gregis, sic ille subditorum curam gerat, unde etiam *ποιμένες λαῶν*, pastores populorum, reges vocantur, qui si officio suo recte funguntur, felicissima est populorum conditio. Nam ubi rex imperat *θεουδής* h. e. memor deorum, iustitiamque colit et tuetur, *εὐδικίας ἀνέχῃσι*, talis regis causa etiam divina dona atque beneficia largiter populo impertiuntur, florentque eius subditi, *ἀρετῶσι δὲ λαοὶ ὑπ' αὐτῷ* [6]). — Neque minus boni regis laudes celebrantur ab Hesiodeo poeta, qui in theogoniae prooemio musarum principem Calliopen eiusque sorores nascenti huic adesse et vitam eius comitari his versibus testatur:

Ἡ γὰρ καὶ βασιλεῦσιν ἅμ' αἰδοίοισιν ὀπηδεῖ.
ὅντινα τιμήσωσι Διὸς κοῦραι μεγάλοιο

---

3) Il. II, 204.
4) Il. X, 33, XIII, 218.
5) Od. II. 234.
6) Od. XIX, 109. 111. 114.

γεινόμενόν τ' ἐσίδωσι διοτρεφέων βασιλήων,
τῷ μὲν ἐπὶ γλώσσῃ γλυκερὴν χείουσιν ἐέρσην,
τοῦ δ' ἔπε' ἐκ στόματος ῥεῖ μείλιχα, οἱ δέ νυ λαοὶ
πάντες ἐς αὐτὸν ὁρῶσι διακρίνοντα θέμιστας
ἰθείῃσι δίκῃσιν· ὁ δ' ἀσφαλέως ἀγορεύων
αἶψ' ὅγε καὶ μέγα νεῖκος ἐπισταμένως κατέπαυσε.
τοὔνεκα γὰρ βασιλῆες ἐχέφρονες [ἠδὲ δίκαιοι
τιμῆς ἔμμοροί εἰσι καὶ αἰδοῦς] [7]), οὕνεκα λαοῖς
βλαπτομένοις ἀγορῆφι μετάτροπα ἔργα τελεῦσι
ῥηϊδίως μαλακοῖσι παραιφάμενοι ἐπέεσσιν,
ἐρχόμενον δ' ἀν' ἀγῶνα θεὸν ὣς ἱλάσκονται
αἰδοῖ μειλιχίῃ, μετὰ δὲ πρέπει ἀγρομένοισιν.

Tam praeclare igitur de regno iudicarunt veteres illi poetae, quorum aetas, etsi dubitari non potest, quin iam mutatam viderit rerum publicarum formam et pro regibus ubique paucorum imperium exortum, tamen eorum certe malorum, quae mox partium studia et factiones discordiaeque et certamina domestica attulerunt, adhuc expers fuisse videtur. Abolendi autem regni quaenam ubique causae fuerint exponere longum est: nam aliae fuerunt alibi, diximusque de iis alio loco, quae nunc repetere nihil opus est. In universum autem duas potissimum causas fuisse videmus, alteram in populorum ingenio, alteram in regum ipsorum moribus non regiis positam. Nam, ut ait Aristoteles [8]), *βασιλευτὸν τὸ τοιοῦτόν ἐστι πλῆθος, ὃ πέφυκε φέρειν γένος ὑπερέχον κατ' ἀρετὴν πρὸς ἡγεμονίαν πολιτικήν*, h. e. *regio imperio aptus est eiusmodi populus, qui sic natura et ingenio comparatus est, ut non aegre ferat unum inter se genus eximium et ad regendam rem publicam designatum esse*: tale autem non fuit ingenium Graecorum, quippe quibus contra naturam esse visum sit, quum multi pares essent, unum genus reliquis omnibus praeferri. Alteram causam brevissime Ciceronis verbis [9]) significare licet, qui regale civitatis genus non tam regni quam regum vitiis repudiatum esse ait: scilicet quum extitissent passim reges, qui impares se officio regali implendo indignosque

7) Haec cur inserenda putaverimus patebit ex iis, quae in censura Hesiodi Goettlingiani diximus, in Diurn. Antiqu. Zeitschr. f. d. A. W. 1845 Suppl. no. 20. p. 159.

8) Polit. III, 11, 11.

9) De legg. III, 7, 15.

tanto honore praestarent. — Sed posteaquam ubique aut in paucorum aut in multitudinis potestate res publica fuit, nimis cito intelligi potuit, neque illorum, qui se optimos sive optimates dicerent, neque eorum, qui populares appellarentur, aut prudentia aut virtute certius ac stabilius, quam unius viri imperio fundatum esse rei publicae statum, innumerabilesque existere discidii atque certaminum causas, quum se quisque extollere, alteri alteros opprimere conarentur, mox pauciores populum sibi subiicere atque obnoxium facere studerent, mox populus invideret paucorum opibus atque exaequari et communicari cum omnibus omnia cuperet. Hinc in omni civitate turbae ac seditiones rem publicam distrahebant, cui malo quum aliquid remedii circumspiceretur, iis quidem, qui ceteris prudentiores erant, hoc unum maxime placuisse videmus, ut unius viri boni ac sapientis consilio res publica permitteretur, non quidem ut perpetuum imperium haberet: id enim Graecorum ingeniis haud ferendum videbatur; sed ut componeret discordiam ordinanda legibus re publica et suis cuique parti iuribus et muneribus describendis, ut quem cuique locum in civitate tenere, quae praestare officia, quibus frui commodis conveniret, certa et aequabili norma definiretur. Et profecto civilem Graecorum prudentiam, licet aliis in rebus haud magnopere admiremur, in hoc tamen laudandam atque recentioribus quibusdam populis pro exemplo proponendam esse dixerimus, quod leges rei publicae ordinandae melius tutiusque unius sapientis viri consilio, quam multorum hominum deliberationi permitti iudicarunt: idque eorum iudicium etiam re ipsa et eventu comprobatum videmus. Satis est unum Solonem commemorare, cuius legibus, iis quidem certe quae ad ius publicum pertinent, nihil sapientius ulla aetas vel olim vel recentiore aevo vidit, quibuscum si quis eas comparaverit, quae hodie in numerosis conventibus magno cum molimine verbosisque multorum orationibus suadentur, dissuadentur, perferuntur moxque rursus abrogantur, videbit profecto quantum intersit. An vero fieri potuisse credemus, ut Solonis illae leges etiam in contionibus probarentur perferrenturque? quae quum latae essent, populusque ad eas observandas iure iurando obstrictus esset, vituperabantur tamen a multis, qui minus quam speraverant iuris ac potestatis sibi concessum esse viderent, unde factum, ut mox recrudescente discordia homo callidus et factiosus Pisistratus opprimendae aliquamdiu libertatis opportunitatem nancisceretur remque publicam in suam potestatem redigeret. Sed haec persequi, et quo modo post

eiectos Pisistrati filios restitutamque et firmius fundatam a Clisthene Solonis formam rei publicae Athenienses, dum eam incorruptam tenebant, gloria opibusque floruerint, post autem, quum ingenita et inevitabilia popularis imperii mala eam corrupissent, quam praecipiti lapsu ceciderint, exponere hoc loco nihil opus est. Neque illud a quoquam ignorari putamus, vix ullam fuisse in Graecia civitatem, in qua non similes atque Athenis discordiae optimatiumque et popularium certamina tyrannorum proventum attulerint, quorum licet non pauci viri sollertes ac strenui usurpatam a se potestatem cum magna moderatione bonoque publico exercerent, nusquam tamen diurturnum hoc genus imperii raroque a patribus ad filios translatum videmus, cuius rei quae causae fuerint non difficile est ad intelligendum. Laborabat enim regnum tyrannorum, quamvis ceteroquin fortasse laudabile, hoc maxime malo, quod non patriis moribus avitoque iure nec voluntario civium obsequio fulciebatur, sed quemadmodum vi partum erat, sic etiam retineri tantum per vim poterat, quam quidem tanto impatientius cives tolerabant, quanto saepius accidebat, ut, si minus ipsi, qui primi rerum potiti erant, tamen eorum successores potestate nullis legibus coercita corrupti traditum a patribus imperium paternis artibus retinere non possent: ut etiam in hoc genere idem quod de veteribus regnis dicere liceat, repudiatum esse non tam regni quam regnantium vitiis. Ceterum strenuis illis atque fortibus tyrannis, qui occupato imperio discordiis civilibus finem fecerant, haudquaquam honorem ac favorem sapientissimorum et patriae amantissimorum virorum defuisse Aeschyli, Pindari aliorumque exempla demonstrant, quos haud invitos in eorum aulis versatos esse laudesque eorum celebrasse constat. Et cum uno illorum, Hierone Syracusano, Simonidem Xenophon colloquentem facit, quumque is de molestiis et periculis tyrannicae sortis questus esset, confirmantem eum et cohortantem, ut melius de conditione sua sentiat: nam posse etiam tyranno contingere, ut bene faciendo subditos sibi firmiter devinciat imperiumque suum carum iis acceptumque faciat. Apparet hinc nomen tyrannorum illa aetate non tam odiosum ac detestabile bonis viris visum esse, quam posteriore tempore, quum aliud genus tyrannorum passim extitisset ex mercenariorum militum ducibus, qui nulla sua virtute sed tantum externis auxiliis freti dominationem arripuerant, eaque non, ut priores illi, ad sananda civitatis mala, sed ad suas suorumque cupiditates explendas impotenter ac foede abutebantur. Sed unius regnum legitimum, quamvis Graecorum civitates propter eas

quas attigimus causas ab eo abhorrerent, per se tamen ipsum haudquaquam improbandum, immo oligarchiae et democratiae praeferendum non paucis visum esse, etiam Herodoti et Isocratis auctoritate probabimus. Ille enim [10]) post interemptum magum, qui se Smerdin Cyri filium esse simulaverat eaque fraude regnum occupaverat, colloquentes inter se septem Persarum principes inducit et de summa rerum deliberantes: quorum unus, Otanes, enumeratis malis, quibus facile unius imperium nullis legibus adstrictum corrumpatur, popularem rei publicae formam institui vult, alter, Megabyzus, multitudinis imperitae potestate nihil perniciosius magisque bono publico adversum esse testatus, delectis quibusdam viris optimis gubernacula permittenda esse censet, tertius denique, Darius, utrumque rei publicae genus multis magnisque malis laborare demonstrat, quorum expers esse docet unius viri boni ac sapientis imperium: eamque sententiam ceteris veram esse persuadet. Ficta sine dubio est haec omnis consultatio, neque id Herodotus quamquam voluisse videtur dissimulare potuit: verum tanto magis documento esse potest, quid ipse scriptor de tribus illis rei publicae formis iudicaverit. Isocratis autem duo sunt libelli Nicoclis nomine inscripti, qui Salaminis in Cypro rex fuit, regnumque hereditarium a patre habuit Euagora, cuius laudes idem Isocrates alio quodam libro praedicavit. Sed Nicoclem orator altero quidem illorum libellorum regii officii admonet, quid sequendum regi quid fugiendum sit praecipiens, altero autem ipsum loquentem inducit subditisque suis regii imperii bona, oligarchiae et democratiae vitia exponentem, et quo modo ipse regnum administraturus sit promittentem: quae quidem promissa vere regia, et qualia vix optimates, nullo modo autem populares promittere audeant, si reapse Nicocles praestitisset, rem publicam sub eius regno sane beatam futuram fuisse fatendum est. Nunc autem hoc saltem libellus ille docet, Isocratem non magis quam Herodotum aut optimatium aut popularis imperii fautorem fuisse, sed melius de regno unius sperasse. Poteramus porro etiam discipulos Isocratis citare, quorum complures tyrannorum strenuorum amicos et laudatores fuisse accepimus, Philistum, Theodectem, Theopompum, Naucratem; sed praevertendum putamus ad eos, qui accuratius et data opera de variis rei publicae formis eiusque optimo genere disputarunt, quorum, quum multorum scripta

10) Lib. III c. 80—83.

perierint, aliorum quae feruntur scripta suppositicia videantur [11]), nunc duos tantum producere licet, Platonem et Aristotelem [12]). Sed Platonis libros eos, qui de re publica inscribuntur, cur hoc loco praetermittendi sint neminem, qui eos noverit, latebit. Nam tale in iis proponitur genus civitatis, quale nec fuit unquam in terris, neque existere nisi prorsus alia facta hominum natura unquam poterit. Et in legum quoque libris X, quos post eius mortem Philippus Opuntius edidisse dicitur, imaginem propositam videmus novae civitatis iis conditionibus condendae, quae optari facilius quam sperari possint. Unum tamen locum in his libris memorabilem silentio praeterire nolumus, ubi unius viri, adeoque tyranni imperium unice aptum esse dicitur ad sanandam corruptam civitatem bonisque moribus et institutis fundandam et firmandam [13]). Nam plures ubi rei publicae praesint, ibi propter opinionum et iudiciorum varietatem ac dissensionem aliquid in melius mutari haud facile posse: tyrannus autem si fuerit alacris ingenii, et qui facile sapientibus consiliis aurem praebeat, ac fortitudine animique magnitudine emineat, nihil fere cogitari salubrius posse: flexurum enim cives quocunque voluerit, atque sic emendaturum rei publicae statum. — Fuerunt qui hoc Platonis loco fidem adstruerent pervagatae de eius itinere ad minorem Dionysium narrationi, quum iuvenis animum mollem et facile flectendum ad instituendam bonam rei publicae formam a se impelli posse sperasset: de qua narratione utut iudicabitur [14]), hoc quidem manifestum est, Platonem per unum facilius quam per plures rei publicae recte consuli posse censuisse. Neque minus unius imperium probari videmus in eo dialogo, qui inscribitur Politi-

---

11) Pythagoreorum apud Joannem Stobaeum, Floril. tit. 47. 48.

12)Poteramus etiam Xenophontem producere, qui in Cyropaediae parte prima, ubi Persarum instituta proponit, regnum describit salubriter auctoritate principum et populi libertate temperatum, in postrema autem parte, postquam Cyrus Medorum rex factus plures populos subiecit, quodnam genus imperii his in potestate retinendis maxime idoneum sit docet. Sed haec, quum de Cyropaediae argumento et consilio ab aliis aliter iudicetur, longiorem disputationem postulare videbantur, quam quae hoc tempore institui posset. Interim satis erit C. Hildenbrandum laudare, qui in opere nuper edito, Geschichte und System der Rechts- und Staatsphilosophie. Lips. 1860. tom. 1. p. 225—249, de Cyropaedia accuratissime disseruit.

13) Legg. IV p. 709 E. 710.

14) Haud improbabilem eam sibi videri C. F. Hermannus profitetur, Gesch. u. System der Plat. Philosophie, p. 67 sqq.; neque nos ab eo dissentimus.

cus, quo nomine significatur a Platone vir recte regendae civitati idoneus, qui idem etiam rex appellatur. Atque initio quidem regis notio ita definitur, ut pastoris instar sit gregem humanum custodiae suae mandatum tuentis et conservantis: repudiatur tamen mox haec definitio [15]), ut quae in horum qui nunc sunt hominum conditionem non cadat, sed convenientior sit priscae illi aetati, quam poetae fuisse fingant, quum deos inter homines versantes eorumque curam gerentes omnisque vitae usibus prospicientes inducant [16]). Nam deorum quidem naturam tanto esse hominibus praestantiorem, quanto pastoris naturam gregibus ab eo custoditis; hominum autem, qui nunc sint, quamvis inter se dissimilium, non tamen tantam esse dissimilitudinem, ut possit unus supra ceteros tamquam deus supra mortales eminere [17]). Neque tamen propterea aut illud civitatis genus probandum, in quo multitudinis voluntas valeat, quippe in qua plures semper insipientes sint, neque eam, in qua penes paucos sit imperium, quos nimis saepe propter superbiam et insolentiam abalienari a populo suisque magis commodis quam bono publico inservire videas: sed unam optimam civitatis constitutionem eam esse, in qua unus praesit tali animo praeditus, ut nihil sequatur et cupiat praeter civium salutem, et ea prudentia instructus, ut quid salubre populo, quid contra sit, recte perspicere et quo id modo quibusque subsidiis efficiendum sit providere possit. Quodsi talis moderator rei publicae contigerit, etiam legibus iura describi haud opus esse, quum praesertim fieri nequeat, ut leges ferantur quibusvis aut hominibus aut temporibus aptae, et in magna varietate rerum atque conditionum non raro accidere possit, ut, quod in universum leges sanxerint, si in singulis nullo discrimine adhibeatur, iniustum potius quam iustum censeri debeat, et, quod in proverbio est, summum ius saepissime summa iniuria fiat. Hoc igitur malum non verendum esse, si fieri possit, ut de singulis iudicandi et quid cuique conveniat ac debeatur decernendi penes virum vere iustum ac sapientem potestas sit [18]). Ceterum haudquaquam diffitetur Plato talem rei

---

15) *Πῶς οὖν ἡμῖν ὁ λόγος ὀρθὸς φανεῖται καὶ ἀκέραιος ὁ περὶ τοῦ βασιλέως, ὅταν αὐτὸν νομέα καὶ τροφὸν ἀγέλης ἀνθρωπίνης θῶμεν μόνον ἐκκρίνοντες μυρίων ἄλλων ἀμφισβητούντων;* Pag. 268 B.

16) P. 271 E.: *θεὸς ἔνεμεν αὐτοὺς αὐτὸς ἐπιστατῶν, καθάπερ νῦν ἄνθρωποι, ζῶον ὂν ἕτερον θειότερον, ἄλλα γένη φαυλότερα αὐτῶν νομεύουσι.* Cf. Opusc. acad. II p. 273.

17) P. 275. B. C.

18) P. 294 A. sqq. 296 E. 297.

publicae rectorem optari citius quam sperari posse: neque enim, ut inter apes, sic inter homines reges nasci tantopere prae ceteris excellentes, qui omnia maxima minima complecti animo ac pervidere diiudicareque possint[19]). Hanc igitur ob causam careri non posse bonis legibus virorum bonorum et sapientium consilio descriptis, quae in universum quid in quoque rerum genere iuris sit praefiniant: his autem exercendis adhibendam esse prudentem singularum rerum aestimationem, ut, in quibus summum illud ius locum habere nequeat, boni et aequi ratio praevaleat. Sic res eo deducitur, ut optimum genus imperii sit *μοναρχία ζευχθεῖσα ἐν γράμμασιν ὀρθοῖς, οὓς νόμους λέγομεν*[20]), h. e. unius imperium bonis legibus iunctum, quo leges quidem in universum valeant, sed his sic ut par sit utque boni publici et verae iustitiae ratio poscat exercendis rex invigilet. Atque hinc etiam illud consequitur, boni regis officium in eo potissimum constare, ut quoniam unus omnia curare non possit, alios aliis in suo quosque genere optimos praeficiat ministros, ipse autem horum administrationem regat agendique modum iis praescribat. *Τὴν ὄντως οὖσαν βασιλικήν*, inquit[21]), *οὐκ αὐτὴν δεῖ πράττειν ἀλλ' ἄρχειν τῶν δυναμένων πράττειν*, fere ut nostra aetate in Gallia virum haud contemnendum dixisse meminimus: le roi regne, mais il ne gouverne pas, quod si eadem is qua Plato mente dixit, non erat sane cur reprehenderetur. — Sunt autem etiam alia quaedam in hoc Platonis dialogo, quae nostris temporibus scripta videri possint, imprimis de duobus hominum generibus, quibus obsistere regem cavereque oporteat, ne officiant rei publicae. Unum genus eorum est, qui, ut ipse ait[22]), *προσποιοῦνται μὲν εἶναι πολιτικοί, καὶ πείθουσι πολλούς, εἰσὶ δὲ οὐδαμῶς*, h. e. qui administrandae rei publicae scientiam sibi arrogant multosque credulos inveniunt, re vera autem ab illa scientia longe remoti sunt. Sat multos profecto etiam hac aetate et in his, quae nunc sunt, civitatibus videas huius generis politicos falsos et adulterinos, partim libellis quotidie sparsis, partim orationibus non modo in privatorum circulis sed etiam in publicis con-

19) P. 301 E: *Νῦν δέ γε ὁπότε οὐκ ἔστι γιγνόμενος ἐν ταῖς πόλεσι βασιλεύς, οἷος ἐν σμήνεσιν ἐμφύεται, τό τε σῶμα εὐθὺς καὶ τὴν ψυχὴν διαφέρων εἷς, δεῖ δὴ συνελθόντας ξυγγράμματα γράφειν, ὡς ἔοικε, μεταθέοντας τὰ τῆς ἀληθεστάτης πολιτείας ἴχνη.*

20) P. 302 E. 21) P. 305 D.

22) P. 303 C.

ventibus, ad quos imperitae multitudinis suffragiis delegati sunt, ineptissima et saepe etiam perniciosa rei publicae consilia cum insigni confidentia venditantes, *οὐ πολιτικούς*, ut rursus Platonis verbis utar, *ἀλλὰ στασιαστικούς, μεγίστους μὲν ὄντας μιμητὰς καὶ γόητας, μεγίστους δὲ τῶν σοφιστῶν σοφιστάς*. Alterum genus eorum est, qui se rerum non humanarum sed divinarum peritos esse iactant, *οἱ περὶ μαντικήν*, inquit[23]), *ἔχοντές τινος ἐπιστήμης διακόνου μόριον*, et paullo post *τὸ τῶν ἱερέων γένος*. Namque *τὸ τῶν ἱερέων σχῆμα καὶ τὸ τῶν μάντεων εὖ μάλα φρονήματος πληροῦται, καὶ δόξαν σεμνὴν λαμβάνει διὰ τὸ μέγεθος τῶν ἐπιχειρημάτων*. Nimirum in bene constituta civitate etiam rerum divinarum procurationem eam demum bonam esse intelligebat, quae bono publico inserviret, neque diversam esse sacrorum et rei publicae causam, sed quum huius is finis esset eoque omnia instituta tenderent, ut cives boni beatique forent, horum institutorum ea quae ad cultum deorum pertinerent, unam tantum partem, quamvis magnam, non tamen talem esse, ut ceteris, quae et ipsa diversis modis ad excolendos civium animos, formandos mores, disciplinam sanam probamque serendam conservandamque instituta essent, anteferretur. Sed olim hoc insitum fuisse videtur eorum, qui se divini numinis nuntios atque interpretes haberi vellent, animis, ut sese ceteris praeferri cuperent et praecipuum quendam dignitatis locum in civitate affectarent; quamquam, ut historia docet, haud magno in Graecia successu, cuius rei causas cognoscere non difficile est[24]). Melius res apud alios et aliis temporibus successit, unde quantum saepe populis malorum, quantum discordiarum turbarumque civilium, quantum rebus publicis damni ex arrogantia sacerdotum et dominandi cupiditate enatum sit nemo nescit: quae si Plato vidisset, si cognitos habuisset sacerdotes, qui cives se suae civitatis legibusque civilibus subiectos esse recusarent, cum alienis artius quam cum suis coniunctos, adeoque extranei sacerdotis simul et regis primatui subiectos eiusque canones et decreta sanctius quam civitatis suae leges suique regis maiestatem observare paratos, quam vehementer quamque acerbe eum aut populos, talia passos, aut sacerdotes pietatis specie impios obiurgaturum fuisse putamus?

Sed satis de Platone: iam ad Aristotelem nos convertimus, cuius

---

23) P. 290 C.

24) Cf. quae diximus in Antiquitt. gr. tom. II p. 387 sq. [416 ed. 2.]

octo habemus de re publica libros omnium quotquot aetatem tulerunt facile praestantissimos. Nemo enim neque de causis societatis civilis summoque eius fine rectius disseruit, neque varias, quae usque ad ipsius aetatem extiterant rerum publicarum formas, diligentius perscrutatus est, neque quid in quaque boni, quid mali esset acutius perspexit, et quae quibusque conditionibus praeoptanda esset prudentius diiudicavit. Et de regio quidem imperio, quamquam Graecorum ingenio id minus convenire videbat, ipse tamen nihilo minus honorifice iudicat. Vere autem hoc nomine dignum tale unius imperium esse ait, cui propositum sit commune rei publicae bonum: *καλεῖν δὲ εἰώθαμεν τῶν μοναρχιῶν τὴν πρὸς τὸ κοινῇ ἀποβλέπουσαν συμφέρον βασιλείαν*[25]). Eius autem species esse varias, prout illud imperium plus minus circumscriptum sit: unam, qualis fuit apud Spartanos, quorum regum potestatem omnium minimam fuisse constat, quum et bini essent, et non modo senatui sed mox etiam ephoris multis in rebus obnoxii, et vix aliter a summis ceterarum civitatum magistratibus diversi, quam quod perpetuam habebant dignitatem, non annuam aut aliquo temporis spatio definitam, quodque summi erant exercitus ductores; quamquam non omnibus semper exercitibus reges praefuisse, et, si praeessent, ibi quoque ab ephoris non incustoditos fuisse videmus. Alterum genus regni illud esse docet, quod heroica aetate apud Graecos fuisse Homeri carmina tradunt. Id autem tribus maxime rebus constabat, foris ut exercitum reges ductarent, domi ut ius dicerent, et ut sacra quaedam pro populo facerent. Quantopere autem hi quoque in administranda re publica ceterorum principum, qui et ipsi non raro *βασιλῆες* vocantur, auctoritate et consilio partim coerciti partim adiuti sint, non opus est nunc exponi, neque quemquam Homeri lectorem fugit. Tertium genus eorum est, quos nonnunquam Graecorum civitates ipsae sibi imposuerunt intestinis discordiis fessae, ut legibus scribendis ordinandaque re publica pacem et concordiam restituerent et quantum posset in posterum stabilirent: de quibus iam supra a nobis dictum est. Quartum denique genus regni non apud Graecos, sed apud barbaros quosdam usitatum memorat, ubi imperium unius, nulla ipsi opposita potestate coercitum, sed hereditarium atque legitimum sit. Nempe legitimum hoc sensu dicitur, ut moribus institutisque patriis receptum significet, non ut scriptis legibus vel san-

25) Polit. III, 5, 2.

citum vel coercitum[26]). Neque igitur huiusmodi regno illud *βασιλείας* nomen recte tribui negat, si quidem etiam sic rei publicae saluti bene consulatur. Officium autem boni regis hoc potissimum esse, ut sit *φύλαξ, ὅπως οἱ μὲν κεκτημένοι τὰς οὐσίας μηθὲν ἄδικον πάσχωσιν, ὁ δὲ δῆμος μὴ ὑβρίζηται μηθέν*[27]), h. e. ut neque nobilibus et locupletibus a plebe iniuria fiat, neque plebs a paucis opprimatur; quod quid est aliud, quam ut suum cuique parti populi ius tutum inviolatumque sit? Ab hoc autem suum cuique tribuendi studio quantopere omnes, quotquot fuerunt, vel oligarchiae vel democratiae in Graecia abfuerint latere profecto Aristotelem non potuit, qui si tamen et paucorum imperium et eam civitatis formam, in qua penes universum populum potestas sit, salubrem rei publicae evadere posse disputat, non sane tales in mente habet, quales ipse videbat, sed quales esse debebant aut quales olim fortasse in una vel altera civitate aliquantisper fuisse acceperat, dum boni mores vigebant, et neque potentia sua optimates, neque libertate populus cum malo publico abutebatur. Nam qui bene morati sunt, hi non crescere ipsi aliosque opprimere studebunt, neque plus sibi arrogabunt, quam decet, sed hoc unum curabunt, ut bene consulatur rei publicae, eiusque administrandae potestatem iis tantum permittent, quos dignos, h. e. bonos ac prudentes cognoverint. Atque haec est aristocratia veri nominis, non ea, quam falso nomine vulgo appellari videmus, paucorum aut nobilium aut divitum praepollens potestas, sed virorum optimorum administratio rei publicae, quae in quacunque est civitatis forma, ibi locum habere concedemus illud Anglici poetae dictum,

> on forms of government let fools contest;
> the best administrated is the best.

Quod si unus rem publicam in potestate habet, non minus profecto

---

26) Aristoteles quidem enumeratis his quattuor generibus III. 10, 2 etiam quintum addit: *πέμπτον δ' εἶδος βασιλείας, ὅταν ᾖ πάντων κύριος εἷς ὢν —. ὥσπερ γὰρ ἡ οἰκονομικὴ βασιλεία τις οἰκίας ἐστίν, οὕτως ἡ βασιλεία πόλεως καὶ ἔθνους ἑνὸς ἢ πλειόνων οἰκονομία.* Apparet despoticum regnum significari, in quo tanta sit regis potestas, quanta in domo patris familias. Atqui *δεσποτικὴν ἀρχὴν* etiam apud barbaros quosdam regnum esse dixit c. 9, 3, et *παραπλησίαν τυραννικῇ*, ut vix perspicias, quid intersit inter hoc et illud. Certe tam tenui discrimine distare videntur, ut non necesse putaverimus, illius quinti generis separatim mentionem facere, sed coniunxerimus id cum quarto, quod in Aristotelis enumeratione secundum est.

27) Polit. V, 8, 6.

huius, quam aut nobilium aut divitum aut plebis interest, ut bene omnia administrentur: praeficiet igitur eos, quos optimos reique bene gerendae maxime idoneos cognoverit, in eorumque delectu, etsi falli potest, — nam errare humanum esse nemo nescit, — tamen non saepius certe falletur, quam aut optimates illi aut multitudo, in quos illud errare item cadere certissimum est, immo etiam facilius cadere, quo difficilius est in unius boni publici studio multos inter se, quam unum secum ipsum consentire. Ceterum si illam unam regii imperii formam spectamus, quam *παμβασιλείαν* h. e. absolutam monarchiam Aristoteles appellat, non sane dissentiendum ab eo esse fatebimur, qui huius tantam amplitudinem tamque arduum regis officium esse dicat, ut parem ei hominem aut raro aut nunquam ulla aetas viderit[28]). Quod autem Aristoteles in suae aetatis civitatibus vix aliam quam popularem rei publicae formam sive democratiam locum habere posse iudicat, errarunt magnopere qui sic acceperunt, ac si hanc maxime probandam esse diceret[29]), id quod longe ab eius prudentia alienum esse nemo non intelliget, qui hos de re publica libros non obiter tantum inspexerit, sed totos accurate cognoverit. Respicit enim, dum illud scribit, solos Graecos sui temporis, apud quos propter urbium magnitudinem non sperabat aliud genus rei publicae tolerari posse: nam urbanae plebis multitudo nullum libertati suae vel potius licentiae frenum adhiberi sinebat, eratque pariter optimatium auctoritati et unius imperio infensa. Rectius itaque dicemus fatalem potius et inevitabilem, quam bonam et salubrem Graecorum civitatibus democratiam Aristoteli visam esse. Ceterum demonstrat eius disputationis tenor, fuisse etiamtum qui saluberrimum unius imperium dicerent[30]), quibus quod unum ab illo opponitur, non habet regni ipsius reprobationem, sed dubitationem tantum de regno hereditario, in quo fieri posse arguit,

28) Cf. III, 10, 4 et 11, 6, 8.

29) In his G. Gervinus esse videtur, Geschichte des neunzehnten Jahrhunderts, IV, p. 15.

30) Nam III, 10, 8 postquam posuit, *ἴσως οὐδὲ ῥᾴδιον ἔτι γίγνεσθαι πολιτείαν ἑτέραν παρὰ δημοκρατίαν*, scilicet propter urbium magnitudinem, *ἐπεὶ μείζους εἶναι συμβέβηκε τὰς πόλεις*, statim subiungit § 9: *εἰ δὲ δή τις ἄριστον θείη τὸ βασιλεύεσθαι ταῖς πόλεσιν*, hisque iam opponit: *πῶς ἕξει τὰ περὶ τῶν τέκνων*; Cf. V, 8, 23. — Ceterum Platonem sine dubio et Platonis sectatores Aristoteles in mente habuit. Cf. Plutarch. de monarch. c. 4: *ὁ πολιτικός — εἰ αἵρεσις αὐτῷ δοθείη, καθάπερ ὀργάνων, τῶν πολιτειῶν, οὐκ ἂν ἄλλην ἕλοιτο πλὴν τὴν μοναρχίαν, Πλάτωνι πειθόμενος.*

ut saepenumero etiam indigni ad regnum perveniant. Et hanc ipsam dubitationem ad illud potissimum genus regni pertinere, manifestum est, quod solum hoc loco in mente habet, hoc est ad *παμβασιλείαν* s. absolutam monarchiam nullis certis legibus adstrictam nec paucorum aut populi iure ac potestate temperatam. Hanc sane, licet non deteriorem quam aut oligarchiam aut democratiam, certe tamen non minus lubricam et corruptioni obnoxiam esse ait: neque in eo quisquam ab eius iudicio dissentiet.

Hoc idem etiam eos sensisse videmus, qui post Aristotelem de optimo genere rei publicae scripserunt, quorum duo praecipue nominandi sunt, Polybius et, qui plane cum eo conspirat, Cicero in libris de re publica. Ac Polybius quidem nec regiam nec oligarchicam nec democraticam civitatis formam per se solam optandam esse dicit, sed eam demum, quae ex his tribus mixta et temperata sit. *Ἀρίστην*, inquit, *ἡγητέον πολιτείαν τὴν ἐκ πάντων τῶν προειρημένων ἰδιωμάτων συνεστῶσαν*, idque comprobat argumentis ex historia ductis [31]). Nam posteaquam veram *βασιλείαν* eam tantum dicendam esse proposuit, quae non per vim parta sed populi voluntate et consensu tradita sit, neque metu et terrore incutiendo, sed consulendo civium saluti et bene faciendo nitatur, aristocraticum porro non quodvis paucorum imperium, sed illud, quod a delectis viris bonis ac sapientibus exerceatur, democratiam denique non eum statum civitatis, in quo omnis multitudinis arbitrium ac libido valeat, sed in quo boni mores deorumque reverentia vigeant sanctaque et infracta sit legum auctoritas, hisque opposuit contraria sed affinia mala, tyrannidem, quo nomine omnem violentam et iniustam unius dominationem intelligit, oligarchiam, ubi a paucis res publica tanquam propria ipsorum tractetur ceterorumque ius ac libertas per superbiam negligatur et proculcetur, ochlocratiam denique, in qua mobilis et temerariae multitudinis libido, non leges dominentur, iam demonstrat historiae exemplis, quam proclivis et prope certa atque inevitabilis in uno quoque de tribus illis

---

31) Lib. VI, c. 3, 7. — Aristoteles quoque de *εὖ κεκραμέναις πολιτείαις* loquitur V, 7, 1; neque tamen illam trium generum copulationem significat. Sed Stoicos Diogenes Laert. VII, 131 dixisse ait *πολιτείαν ἀρίστην τὴν μικτὴν ἔκ τε δημοκρατίας καὶ βασιλείας καὶ ἀριστοκρατίας*, auctorem tamen nullum nominatim laudans. Seneca quidem, de benef. II, 20, optimum civitatis statum sub rege iusto esse ait, negatque Brutum, quum regni odio Caesarem interimeret, ex institutione stoica egisse.

generibus a bono ad malum conversio sit, ut ex regno tyrannis, ex aristocratia oligarchia, e democratia ochlocratia evadat. Hanc ob causam laudat Lycurgum, qui quum intellexisset *ὅτι πᾶν εἶδος πολιτείας ἁπλοῦν καὶ κατὰ μίαν συνεστηκὸς δύναμιν ἐπισφαλὲς γίγνεται διὰ τὸ ταχέως εἰς τὴν οἰκείαν καὶ φύσει παρεπομένην ἐκτρέπεσθαι κακίαν, — οὐχ ἁπλῆν οὐδὲ μονοειδῆ συνεστήσατο τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ πάσας ὁμοῦ συνήθροιζε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς ἰδιότητας τῶν ἀρίστων τῶν πολιτευμάτων*[32]), idque deinceps singulatim persequitur, in qua disputatione quam recte Lycurgi constitutionem rei publicae aestimaverit quaerere hoc loco nolumus. Sed his, quae ex Polybio retulimus, plane gemina sunt quae apud Ciceronem leguntur, ubi Scipio, posteaquam item tria illa genera rei publicae commemoravit, quaerenti Laelio, quodnam ex his generibus maxime probet, recte quaeris „respondet" quod *maxime* e tribus, quoniam eorum nullum ipsum per se separatum probo, anteponoque singulis illud, quod conflatum fuerit ex omnibus. Sed „ait" si unum et simplex maxime probandum sit, regium probem atque inprimis laudem[33]). Non diffitetur quidem deinde posse etiam cum una quaque ex illis tribus bonum publicum constare: nam „inquit" vel rex aequus ac sapiens, vel delecti ac principes cives, vel ipse populus — quamquam id est minime probandum, — tamen nullis interiectis iniquitatibus aut cupiditatibus posse videtur aliquo esse non incerto statu[34]); sed quam proclivis sit omnium in deterius mutatio eodem atque Polybius modo exponit. Nullum „inquit" est genus illarum rerum publicarum, quod non habeat iter ad finitimum quoddam malum praeceps ac lubricum, et paullo post: miri sunt orbes et quasi circuitus in rebus publicis commutationum et vicissitudinum, quos quum cognoscere sapientis est, tum vero prospicere impendentes in gubernanda re publica, moderantem cursum atque in sua potestate retinentem, magni cuiusdam civis et divini paene est viri. Itaque quartum quoddam genus rei publicae maxime probandum esse censeo, quod est ex his, quae prima dixi, moderatum et permixtum tribus[35]),

---

32) Lib. VI c. 10.
33) De re publ. 1, 35, 54.
34) Ib. c. 26, 42.
35) Ib. c. 29, 45.

eandemque sententiam mox his verbis repetit: ex tribus primis generibus longe praestat mea sententia regium, regio autem ipsi praestabit id, quod est aequatum et temperatum ex tribus optimis rei publicae modis[36]). Non opus est plura afferre in eandem sententiam disputata; sed unius tamen eorum, qui in his libris de re publica colloquentes inducuntur, Sp. Mummii iudicium praetermittere nolumus, qui vel regnum, h. e. unius imperium, se malle profitetur quam liberum populum sive democratiam: eique Scipio sic assentitur, ut, quamvis populare imperium etiam lenius fortasse quam a Mummio ferri posse moneat, tamen nullum de tribus illis generibus esse concedat, quod sit probandum minus[37]). — Sic igitur veteres illi iudicabant, non homines privati, non scholastici, non umbratici doctores, sed principes suae rei publicae in sole atque pulvere exercitati multoque rerum usu instructi, qui quid quaeque forma rei publicae boni ac mali haberet non praeiudicata quadam nec nisi ex libris hausta opinione statuerent, sed experientia magistra cognovissent. Hosque omnes in eo conspirare videmus, ut, si una simplex rei publicae forma optanda sit, regnum ceteris praeferant, optimam autem civitatis constitutionem eam censeant, in qua regnum sit optimatium auctoritate, populi libertate mixtum et temperatum: cuius quidem temperamenti qui modus ac ratio sit, et rectene an secus Cicero eam rei publicae formam, quae Romae fuit proximis ante Scipionem temporibus, omnium optime temperatam fuisse pronuntiet, magna est quaestio, sed ab hoc loco aliena. Non enim ii sumus, qui illorum, quos modo diximus, umbraticorum doctorum exemplo, idoneam nobis de huiusmodi quaestionibus decernendi facultatem arrogemus, sed audire malumus eos, quorum in hoc genere prudentiam usu rerum partam et experimentis comprobatam viderimus, in quibus quin veteribus illis, quorum sententias commemoravimus, praecipuus quidam locus assignandus sit nemo facile ambigat.

Hoc autem tempore ut eorum admoneremur, factum est Regis unius optimi memoria, quem quum nuper amissum lugeamus, subiit ante omnia earum rerum recordatio, quibus patriae nostrae statum, aliquantisper pravis seditiosorum hominum conatibus labefactatum, erigere et certius ac stabilius in posterum fundare annisus est, ea rei publicae forma condenda, quae ad illam, quam consentiens

36) Ib. c. 45, 69.

37) Ib. III, 34, 46 et 35, 47.

sapientissimorum virorum vox optimam dixit, quam proxime accederet, nec minueret regii imperii vim, et subditorum quoque iuri ac libertati consuleret. Nam quod Tacitus[38]) de optimis imperatoribus Nerva et Traiano praedicat, miscuisse eos res antea dissociabiles, principatum et libertatem, id nobis non minus vere de nostro Rege praedicare licet, et quam M. Antoninus animo suo infixam fuisse dixit speciem civitatis salubriter unius imperio et populi libertate temperatae, eadem etiam Friderici Guilelmi animo inhaerebat, ad eamque omnia sua consilia, dicta factaque omnia dirigebat, inde ab ineuntis regni auspiciis usque ad illum diem, quum, fractus morbi impetu, gubernaculum rei publicae fratri tradidit, voluntatis consiliorumque suorum socio fidelissimo et adiutori. Non nostrum est haec singulatim persequi: facient hoc alii, nec sane deerunt, qui quanta fuerit in his negotiis Regis sapientia, quam rectum et incorruptum de rerum et temporum conditionibus iudicium, prout dignum est praedicent laudentque. Nobis hoc unum sumimus, ut in Fridericum Guilelmum illud Solonis dictum transferamus, qui quum interrogatus esset, num optimas civitati suae leges dedisset, earum quidem, respondit, quarum capax erat, optimas[39]). Et quod idem Atheniensium legislator de semet ipse profitetur[40]),

δήμῳ μὲν γὰρ ἔδωκα τόσον κράτος, ὅσσον ἐπαρκεῖ,
τιμῆς οὔτ᾽ ἀφελὼν οὔτ᾽ ἐπορεξάμενος·
οἳ δ᾽ εἶχον δύναμιν καὶ χρήμασιν ἦσαν ἀγητοί,
καὶ τοῖς ἐφρασάμην μηδὲν ἀεικὲς ἔχειν·
ἔστην δ᾽ ἀμφιβαλὼν κρατερὸν σάκος ἀμφοτέροισιν,
νικᾶν δ᾽ οὐκ εἴασ᾽ οὐδετέρους ἀδίκως,

hoc idem iisdem plane verbis etiam Friderico Guilelmo nostro de se profiteri licuit.

Iam vero postquam de Regis in universam rem publicam meritis pro captu nostro diximus, fert animus ut ea quoque attingamus, quae proprie ad nos nostramque universitatem pertinent. Non semel enim nobis contigit, ut Regem nostrum praesentem inter nos videremus, singularemque Eius non modo comitatem et clementiam, sed etiam ingenii ubertatem artiumque et litterarum scientiam, facundiam denique et

38) Vit. Agric. c. 3.

39) Plutarch. Solon. c. 15: *ἐρωτηθεὶς εἰ τοὺς ἀρίστους Ἀθηναίοις νόμους ἔγραψεν· ὧν ἄν, ἔφη, προσεδέξαντο τοὺς ἀρίστους.*

40) Apud eundem c. 18.

suavitatem oris admirantes veneraremur, neque quisquam erat nostrum, quin Hunc, si non esset regio loco constitutus, etiam privatum, inter quoscunque versaretur, principis ubique loco futurum fuisse agnosceret, nemo, qui non ut Regem tantum ac Dominum veneraretur, sed ut virum optimum, humanissimum, elegantissimum amaret carumque haberet, Eique nascenti Musas profecto affuisse animumque eius omnibus suis dotibus ornasse affirmaret. — Pauci sunt anni, quum universitas nostra, quintum aetatis suae saeculum ingrediens, hoc faustissimum futurae prosperitatis augurium habuit, quod Rex ipse sacra saecularia celebrantibus interesse una cum fratre, quem nunc Regem veneramur, fratrisque filio, futuro regni herede, dignatus est. Verba nos deficiant, si commemorare conemur, quantopere tunc et omnes tres et unus quisque Eorum quum nos universos tum singulos sibi devinxerit quotque modis se nobis bene velle, litteris artibusque, quae a nobis tractantur, favere, florem atque augmentum universitatis cordi habere ostenderint. Praecipue autem Rex ipse hunc suum animum disertis verbis testatus est, quum in festo convivio hanc vetustissimam regni sui academiam semper egregie sibi caram fuisse affirmaret, eique apprecaretur ut, si minus externo splendore, at interna bonitate praeter ceteras excelleret aliisque pro exemplo esset, ac paullo post, quo patefaceret quantopere se a nobis non alienum haberi vellet, eis, qui ex omnis Germaniae universitatibus ad concelebranda saecularia nostra delegati convenerant, nostro nomine gratias ageret eorumque praesentiam non modo huic universitati, sed etiam sibi gratam atque honorificam esse profiteretur: denique, quum post coenam invitaretur, ut, si videretur, in propinquum conclave cum paucioribus sui reficiendi causa secederet, recusavit hoc et remanere inter nos maluit. Nolite, inquit, me seducere: libenter enim inter vos omnes versor, nec possum alibi melius esse.

Iure igitur ac merito huius Regis amissi dolorem non communem tantum nobis cum ceteris, sed etiam proprium ac singularem esse convenit, quumque una cum omnibus patrem patriae, populum suum affectu vere regio, vere paterno amplexum lugeamus, tum nostrum magnum praesidium et dulce decus ereptum nobis deflemus. Nec levari moeror noster ulla unquam consolatione poterit, nisi quod Eos, qui tunc una cum Rege inter nos aderant, fratrem fratrisque filium Illi non solum sanguine sed etiam animo coniunctissimos esse novimus, Eosque, ut regni, sic etiam virtutum regiarum heredes esse scimus:

quorum quum fortitudine et sapientia patriam salvam fore confidimus, tum etiam favorem et clementiam nobis nostraeque universitati non defuturam esse speramus. — Quoniam autem luctus nostri omnes, quotquot sunt in hac civitate, socios habemus, et iuvat quodammodo in luctu etiam communis doloris ac pietatis testificatio, parentalia Regis Optimi Friderici Guilelmi IV., publice in aula academica a. d. VIII. h. m. hor. XI. celebraturi sumus, oratoremque, qui quod omnes sentimus omnium nomine et sermone patrio proloquatur, collegam nostrum constituimus A. Baierum, philosophiae professorem. Ad celebranda igitur haec nobiscum parentalia magistratus regios et urbicos, civiles et militares, omnesque omnium ordinum cives atque hospites qua decet reverentia et observantia invitamus.

P. P. Gryphiswaldiae a. d. VII. m. Februarii MDCCCLXI.

SCHEDIASMA DE THEOGNIDE.

In prooemio theogoniae Hesiodus, sive quis alius fuit huius prooemii compositor, Musas ipsas profitentes inducit, multas a se res non veras, sed fictas et commenticias tradi: quam professionem licet poeta sine dubio ad fabulosas potissimum de dis rebusque divinis narrationes pertinere voluerit, quales in theogonia sunt, nos tamen non immerito etiam latius aliquanto patere dicemus. Nam, si ab unis fortasse mathematicis discesseris scientiae suae certitudine gloriantibus, ceteri quidem omnes, qui in Musarum artibus versamur, veritatis cognitionem nimio saepius multis magnisque difficultatibus nobis obsaeptam esse videmus, sive ipsa rerum natura captum humanum fugiente, sive deficientibus certis notis atque indiciis ad inveniendam cognoscendamque veritatem necessariis. Atque hoc quidem iis potissimum saepenumero querendum est, qui historiae operam dant, in quo studio, ut quisque est veritatis cupidissimus, ita aegerrime eius inveniendae certam viam sibi interclusam esse fert, unde fieri solet, ut ingeniosi homines, quam assequi ipsam nequeant, eius speciem saltem quandam haud improbabilem consectentur. Sic igitur in omni historia permulta opinabilia et commenticia veris et compertis admixta sunt, neque iusto severius eos iudicasse dixerimus, qui non minimam eius partem figmentis constare pronuntiarunt, in quibus acquiescere homines consenserint verbo apud Italos frequentato se consolantes: se non è vero, è ben trovato.

Huius verbi nos quum alias saepenumero, tum his proximis diebus admoniti sumus, quum ad relegendas Theognidis reliquias variasque de iis virorum doctorum sententias recognoscendas revocaremur. Nam nihil in iis satis certum esse intelleximus, nisi hoc unum, quod Welckerus, vir de interpretando Theognide unus omnium longe meritissimus, prudenter monuit, magnam partem illarum reliquiarum ad

Megarensium rem publicam pertinere, neque intelligi recte posse, nisi cognita eius rei publicae historia, quae quum parum nobis nota sit, etiam pleraque in Theognide prorsus obscura et inexplicabilia esse necesse est. Nam ex ipsis quidem eius versibus nihil ad rerum Megaricarum cognitionem lucramur, praeter hoc unum, quod etiam absque iis non dubitaremus, fuisse Megaris non minus quam in ceteris Graeciae civitatibus identidem inter plebem et optimates vario eventu certatum: nisi quis forte hoc saltem in lucro ponendum esse dicat, quod talia certamina etiam Theognidis aetate fuisse videamus, ipsumque poetam optimatium magis quam plebis partibus favisse. Perincommode autem accidit, ut in hanc farraginem, quae Megarensis poetae nomen praefert, etiam aliorum poetarum versus passim admixti sint, quorum etsi sat multos propter diserta veterum auctorum testimonia a Theognideis secernere liceat, restant tamen non pauci, qui utrum iure an iniuria illi adscribantur incertus haereas. Nimirum omnem hanc collectionem non sana quadam et severa ratione critica confectam esse manifestum est, sed institutam ab aliquo veterum poetarum studioso, qui quidquid ubique Theognideum ferri videret, nullo certo ordine, sed ut quidque occurrisset, fere ad modum eorum qui hodie Alba quae dicuntur sibi conscribunt, in chartas coniiceret, non anxie de singulorum auctoritate sollicitus, neque aliena quaedam, modo ceteris non absimilia, adscribere veritus. Sic natam collectionem alii modo totam modo aliquam eius partem descripserunt pro suo quisque lubitu et consilio. Itaque qui hodie supersunt codices alii alium versuum numerum habent: plurimos quidem omnium codex Mutinensis, quem primus Imm. Bekkerus usurpavit, in quo sunt versus 1389, paucissimos autem unus e Palatinis, in quo haud amplius 64 leguntur. Sed ne Mutinensis quidem eum versuum numerum habet, quem a Suida commemoratum videmus. Nam is apud unum eorum, quos compilavit, auctorum versus 2800, apud alterum, ut videtur, 2806 numeratos invenit [1]). Neque tamen diversi generis illam, quam Suidae auctores

---

1) Assentior enim Welckero (Prolegg. p. LXXIII sq.), quae Suidas habet: *γνώμας δι' ἐλεγείας εἰς ἔπη βώ, καὶ πρὸς Κύρνον τὸν αὐτοῦ ἐρώμενον γνωμολογίαν δι' ἐλεγείων καὶ ἑτέρας ὑποθήκας παραινετικάς, τὰ πάντα ἐπικῶς*, e diversis auctoribus compilata esse, et ad unam eandemque gnomologiam pertinere. Bernhardyus copulam ante *πρὸς Κύρνον* deleri, postremisque verbis *τὰ πάντα ἐπικῶς* nihil nisi externam speciem carminis significari vult, quemadmodum alibi *δι' ἐπῶν* dicitur. Id certe probabilius, quam quod alii voluerunt *ἐλε-*

noverant, ab hac nostra collectione fuisse satis apparet ex ipsius verbis: *παραινέσεις μὲν ἔγραψε Θέογνις, ἀλλ' ἐν μέσῳ τούτων παρεσπαρμέναι εἰσὶ μωρίαι καὶ παιδικοὶ ἔρωτες καὶ ἄλλα ὅσα ὁ ἐνάρετος ἀποστρέφεται βίος*, quod iudicium prorsus etiam in hanc nostram collectionem cadere manifestum est. Verum aliam plane diversi generis collectionem olim in manibus hominum fuisse Xenophontis testimonium probare potest ab Ioanne Stobaeo relatum, Florileg. LXXXVII p. 499: *οὗτος ὁ ποιητὴς περὶ οὐδενὸς ἄλλου λόγον πεποίηται ἢ περὶ ἀρετῆς καὶ κακίας ἀνθρώπων, καὶ ἔστιν ἡ ποίησις σύγγραμμα περὶ ἀνθρώπων, ὥσπερ εἴ τις ἱππικὸς ὢν συγγράψειεν περὶ ἱππικῆς* [2]): atque initium praeceptorum factum esse ait ab his versibus, qui in nostra farragine sunt 183 sqq.:

Κριοὺς μὲν καὶ ὄνους διζήμεθα, Κύρνε, καὶ ἵππους
εὐγενέας, καί τις βούλεται ἐξ ἀγαθῶν
κτήσασθαι κτλ.

Nec absimilem collectionem etiam Dio Chrysostomus significare videtur, or. II in., ubi Alexandrum quaerenti patri, cur unum e poetis Homerum legeret, respondisse ait non omne genus carminum regi conveniens esse, et in his, quae non curaret cognoscere, praeter convivalia carmina et amatoria, eaque, quae ludicrorum certaminum victores celebrarent, aut quae mortuos deflerent, aut quae vel irriderent homines vel conviciis proscinderent, postremo loco etiam ea numerasse, quae *δημοτικά* essent, h. e. ad privatorum hominum vitam admonitionibus et praeceptis regendam facta, *συμβουλεύοντα καὶ παραινοῦντα τοῖς πολλοῖς καὶ ἰδιώταις, καθάπερ, οἶμαι, τὰ Φωκυλίδου καὶ Θεόγνιδος, ἀφ' ὧν τί ἂν ὠφεληθῆναι δύναιτο ἀνὴρ ἡμῖν ὅμοιος;* Amatoria igitur certe et convivalia aliaque ludicra ab illis quos Alexander sperneret Theognidis versibus abfuisse conieceris. Denique etiam Iuliani imperatoris aetate gnomologiam quandam Theognideam ab huiusmodi additamentis puram superfuisse suspiceris, siquidem is

γεωργικῶς scribendum esse. Mihi vero illud *ἱππικῶς* corruptum esse videtur ex *ἔπη βιωτικῶς*, et similem coniecturam etiam Ditzenio in mentem venisse Schneidewinus refert, Coniectt. crit. p. 176.

2) *Ξενοφῶντος ἐκ τοῦ περὶ Θεόγνιδος* haec verba esse dicuntur a Stobaeo, ut videatur singularis de Theognide libellus designari. Heilandus tamen in Diurn. antiqu. (Zeitschrift f. d. Alterthumsw.) ann. 1847 p. 607 de perdito aliquo in Memorabilibus capite cogitari mavult, quippe quae non integra supersint.

Theognidis versiculos Salomonis proverbiis praeferendos pronuntiasse dicitur a Cyrillo, ctr. Iulian. VII p. 224 Spanh.

Sed de huiusmodi testimoniis utut iudicabitur, prisca certe et genuina Theognideorum carminum forma qualis fuerit ex nullo eorum cognosci potest, nec mirabimur propterea admodum varias virorum doctorum hac de re coniecturas esse. Nam quum plerique elegias modo longiores modo breviores, sed refertas omnes praeceptis et admonitionibus vitae vel privatim vel publice recte agendae, ad iuniorem amicum Cyrnum s. Polypaïden variis temporibus a Theognide scriptas esse censeant, aliis contra probabilius visum est, maius quoddam quasi corpus gnomicae sapientiae, sive continuam praeceptorum seriem certo quodam, quamquam liberiore ordine compositam fuisse: nec defuerunt, qui mediam quandam viam inirent, quum „principio quidem poetam carmina elegiaca singula et quae diversa rerum conditione nata modico ambitu absolverentur“ scripsisse statuerent „sed quum paullatim per omnem honestatis campum late vagatus esset, carmina ista ad Cyrnum missa in ordinem quendam coagmentasse continuum[3]).“ Nobis quidem eiusmodi carmen didacticum continuum ab ipso Theognide aut primitus compositum aut postmodo concinnatum esse nullo satis certo argumento probari posse videtur; et si fuerit eiusmodi carmen Xenophontis aetate, id quod ex huius verbis a Stobaeo relatis colligi posse concedimus, nihil tamen obstare putamus, quominus gnomologiam quandam ex variis Theognidis elegiis excerptam iam tum in manibus hominum fuisse, eamque a Xenophonte significari credamus. Constat enim iam illo tempore moris fuisse, ut non integra semper poetarum opera, sed etiam excerpti ex integris carminibus loci insigniores et qui maxime ad animos iuvenum moresque formandos accommodati essent, a praeceptoribus colligerentur et in scholis usurparentur, cuius moris testem Platonem habemus, qui Legg. VII p. 811 A. a multis hanc docendi rationem commendari ait: *ἐκ πάντων*, inquit, *κεφάλαια ἐκλέξαντες καί τινας ὅλας ῥήσεις εἰς ταὐτὸ ξυναγαγόντες ἐκμανθάνειν φασὶ δεῖν*. Rem non inusitatam fuisse etiam Isocrates ostendit, ad Nicocl. § 44., quum de iis loquatur, qui *τὰς καλουμένας γνώμας* e praecipuis poetis selectas iuvenibus proponant: et Aeschines quoque, contr. Ctesiph. p. 525, *τὰς τῶν ποιητῶν γνώμας*, non integra carmina, a pueris disci solere ait. Atque puerilis

3) Schneidewini verba posui, Delect. p. 48.

institutionis causa mox etiam scenicorum poetarum, novae imprimis comoediae, γνώμας excerptas et ordine plerumque alphabetico compositas esse videmus, fuitque omnino hic mos quum apud Graecos tum apud Romanos pervagatus, etiam ea aetate, quum libri longe quam olim paratu faciliores essent [4]). Tanto magis igitur priore aetate, libris rarioribus et carioribus, provideri debuit, ut pueri, nisi prorsus nihil librorum ipsis in manus daretur, — nam id quoque nonnunquam factum esse audimus, — saltem non tota opera, sed excerptos tantum locos et in chrestomathiis quibusdam compositos sibi comparare cogerentur. Et quod in scenicorum sententiis collectis factum videmus, ut versiculi e pluribus excerpti omnes ab unius, qui maiorem numerum praebuisset, nomine Menandri appellarentur [5]), idem etiam in elegiacis factum esse, ut Theognidis dicerentur quorum maior tantum pars ex hoc, non pauci autem loci ex aliis sumpti essent, perquam credibile est. Ad talem igitur gnomologiam illud Xenophontis testimonium pertinere, licet pro certo affirmare nemo ausit, tamen si quis sibi probabile videri dicat, non video quibus argumentis refutari possit. Nam id quidem vix verendum est, ne quis virum antiquum et in civilibus ac militaribus negotiis plus certe quam in otiosis litterarum studiis versatum ad nostrorum grammaticorum et criticorum instar de auctoritate gnomologiae, quam legerat, magnopere sollicitum fuisse et utrum ipsi Theognidi an alii cuipiam ista compositio deberetur curiose quaesivisse contendat. Sed esto: fuerit illa qualem Xenophon legit talis tota ab ipso Theognide quondam edita; illud tamen negamus fieri posse, ut ex hac quae hodie extat farragine, cuius compilatori nullam eiusmodi collectionem praesto fuisse certissimum est, si quis eos versus, qui aut manifesto alieni sunt aut nihil de virtute bonisque moribus praecipiunt, omnes eliminet, ceteros autem probabiliore quodam sententiarum ordine disponat, aliquid veteris illius gnomologiae simile aut non nimis saltem ab eius similitudine abhorrens efficiatur. Nam quamvis multa elimines, restabunt tamen semper plurima, quae quum aut diversa rei publicae tempora aut diversam poetae ipsius aetatem ac conditionem prodant, in carmine continuo et uno tempore edito, qualem olim Theognidis librum fuisse volunt, locum habere nullo modo po-

4) Cf. Galen. de Hippocr. et Plut. dogm. III, 4 tom. V p. 345 Kühn. Iamblich. vit. Pyth. s. 111 p. 238 Kiessl.

5) Vid. Meinek. ad Menandr. fr. praef. p. XII. XIII.

tuerunt. Intellexerunt hoc dudum alii et quid inde consequatur monuerunt, ut actum agere videri possit qui denuo rem tractet. Sed quoniam, ut in proverbio est, duo quum faciunt idem non est idem, neque habemus hoc tempore quod agamus potius, de nonnullis certe huius farraginis partibus quid nobis videatur exponemus.

Primum igitur aliquot versibus eum nobis rei publicae Megarensis statum significari arbitramur, in quo quum optimates ac nobiles plurimum possent, verendum tamen esset, ne populus superbia eorum et insolentia offensus non amplius quiesceret. Huc pertinent v. 39 sqq.:

Κύρνε, κύει πόλις ἥδε, δέδοικα δὲ μὴ τέκῃ ἄνδρα
εὐθυντῆρα κακῆς ὕβριος ἡμετέρης,

in quorum versuum altero utrum *ὑμετέρης* an *ἡμετέρης* legatur, ad rem nihil interest. Nam et Cyrnum, quem poeta alloquitur, et ipsum poetam in nobilibus fuisse satis constat. Scripsimus autem *ἡμετέρης* codicum, ut videtur, omnium auctoritate, et agnoscimus quandam poetae verecundiam, qui quum hominibus sui ordinis *ὕβριν* exprobraret, lenire exprobrationis invidiam communione culpae studuerit [6]). — Proximi duo versus,

ἀστοὶ μὲν γὰρ ἔθ᾽ οἵδε σαόφρονες, ἡγεμόνες δὲ
τετράφαται πολλὴν ἐς κακότητα πεσεῖν,

cives quidem adhuc sibi temperare et violentis consiliis abstinere testantur, sed principes atque magistratus, qui quin ex nobilitate fuerint dubitari non potest, sic se gerere, ut mala omnia ipsis verenda sint. — Porro *ὕβριν* nobilitatis accusant etiam v. 1103. 4.:

Ὕβρις καὶ Μάγνητας ἀπώλεσε καὶ Κολοφῶνα
καὶ Σμύρνην· πάντως, Κύρνε, καὶ ὔμμ᾽ ἀπολεῖ.

Vos, inquit, h. e. nobiles, propter superbiam peribitis, sicut Magnetes, quorum calamitates, *τὰ Μαγνήτων κακά*, in proverbium abierunt: nec immerito suspiceris significari hoc proverbio intestinas discordias, quum plebs optimatium superbiam atque iniurias violenter ulcisceretur [7]). Quamquam res obscura est, neque magis liquet de Colophoniis et Smyrnaeis, nisi quod Colophoniorum luxuriam infamem fuisse

6) Similem verecundiam veteres interpretes agnoscunt in Nestoris verbis Il. 1, 260: *ἤδη γάρ ποτ᾽ ἐγὼ καὶ ἀρείοσιν ἠέπερ ἡμῖν ἀνδράσιν ὡμίλησα*, ubi quum a Zenodoto scriptum esset *ἠέπερ ὑμῖν*, repudiarunt hoc Aristarchus eiusque sectatores utpote *ἐφύβριστον*. *Διὰ δὲ τοῦ ἡμῖν*, inquit Aristonicus, *καὶ ἑαυτὸν συγκαταριθμεῖ καὶ πάντας τοὺς καθ᾽ αὐτόν.*

7) Cf. Schneidewin. ad Heraclid. Pont. polit. p. 89.

comperimus [8]), quod crimen magis in nobiles ac divites quam in plebem humiliorem cecidisse consentaneum est. Denique v. 541. 2:

Δειμαίνω μὴ τήνδε πόλιν, Πολυπαΐδη, ὕβρις
ἥπερ Κενταύρους ὠμοφάγους, ὀλέσῃ.

cum Centauris longe aptius homines nobiles equestris ordinis quam tenuiores et plebeios comparari manifestum est.

Non mirum autem in tali rerum statu extitisse etiam homines factiosos, fortasse ex ipso nobilium ordine, qui popularem causam susciperent plebemque adversus nobilitatem excitarent, non tam aequae libertatis amore, quam quo ipsi plebis ope crescerent ac supra ceteros sui ordinis homines sese extollerent, adeoque etiam imperio potirentur. Id igitur, quod in aliis multis civitatibus accidisse historia docet, ne Megaris quoque accidat cavendum esse Theognis monet his versibus, 43 sqq.:

Οὐδεμίαν πω, Κύρν', ἀγαθοὶ πόλιν ὤλεσαν ἄνδρες,
ἀλλ' ὅταν ὑβρίζειν τοῖσι κακοῖσιν ἅδῃ,
δῆμόν τε φθείρωσι, δίκας τ' ἀδίκοισι διδῶσιν
οἰκείων κερδέων εἵνεκα καὶ κράτεος.
ἔλπεο μὴ δηρὸν κείνην πόλιν ἄτρεμ' ἔσεσθαι, [9])
μηδ' εἰ νῦν πολλῇ κεῖται ἐν ἡσυχίῃ,
εὖτ' ἂν τοῖσι κακοῖσι φίλ' ἀνδράσι ταῦτα γένηται,
κέρδεα δημοσίῳ σὺν κακῷ ἐρχόμενα.
ἐκ τῶν γὰρ στάσιές τε καὶ ἔμφυλοι φόνοι ἀνδρῶν·
μούναρχος δὲ πόλει μή ποτε τῇδε ἅδοι.

Κακούς vocat, quicunque convellere statum rei publicae et frangere optimatium potestatem conantur, *ἀγαθούς* contra, qui novari res nolunt, quos hodie conservativos aut etiam invidioso licet reapse haud inhonesto vocabulo reactionarios dicere popularis rei publicae fautores solent. Illi, quum se extollere optimatesque opprimere student, non immerito *ὑβρίζειν* dicuntur, quippe quum insolenter grassentur: iidem quum plebem exagitant, quo ipsi eius favore crescant potentesque fiant, corrumpere, *φθείρειν*, eam dicuntur [10]), verendumque

8) Athenae. XII, 31 p. 526.

9) Sic scribendum suspicor, *ἄτρεμα εἶναι* non minus recte dici potuisse ratus, quam *σῖγα εἶναι* ac similia, ubi adverbium instar praedicati est. Codicum lectionem *ἀτρεμέεσθαι* corruptam esse in aperto est; Bergkium *ἀτρεμιεῖσθαι* coniecisse video.

10) Cf. Eur. Suppl. v. 234.

esse, ne sic turbae seditionesque et certamina intestina exoriantur, in quibus facile fieri possit, ut vir factiosus et gratiosus imperitae multitudinis favore ad imperium evehatur.

Porro alii sunt loci, qui civitatem non amplius quietam, sed factionibus iam discordiisque intestinis perturbatam ostendunt. Monet enim Theognis amicum, ut in his discordiis neutri parti se adiungat, sed mediam viam teneat, v. 331. 2.:

ἥσυχος, ὥσπερ ἐγώ, μέσσην ὁδὸν ἔρχεο ποσσίν,
μηδ' ἑτέροισι διδούς, Κύρνε, τὰ τῶν ἑτέρων.

h. e. noli nec plebis ius ac libertatem ab optimatibus opprimi, nec debitam optimatibus auctoritatem a popularibus eripi. Item v. 220. 1:

μηδὲν ἄγαν ἄσχαλλε ταρασσομένων πολιητέων,
Κύρνε, μέσην δ' ἔρχου τήνδ' ὁδὸν ὥσπερ ἐγώ.

Ad idem tempus pertinere puto etiam hos versus, qui in huiusmodi discordiis nihil optabilius esse aiunt, quam ut unus inveniatur vir probus, cui fides ab omnibus habeatur, 77. 78:

Πιστὸς ἀνὴρ χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου ἀντερύσασθαι
ἄξιος ἐν χαλεπῇ, Κύρνε, διχοστασίῃ.

Nam nihil probabilius est, quam talem designari *πιστὸν ἄνδρα*, cui componendae discordiae restituendaeque pacis negotium ab utraque parte propter parem apud omnes fidem recte committi possit, quemadmodum non diu ante Theognidis aetatem Athenis factum erat, quum distracta diuturnis certaminibus civitate omnium consensu optimum visum est *ἕνα προστάτην ἄνδρα πιστόν*, ut Plutarchus ait, Sol. c. 13, rei publicae praeponere, qui turbarum causas tolleret. Similique consilio etiam in aliis civitatibus compluribus nonnunquam factum esse constat, ut partium consensu uni viro, cuius probitati et sapientiae omnes confiderent, extraordinaria quaedam potestas vel in tempus definitum vel quoad viveret traderetur ad ordinandum corrigendumque rei publicae statum. Et Megaris quidem ipsi nostro Theognidi hoc componendae pacis negotium aliquando commissum fuisse suspiceris propter v. 947. 8:

πατρίδα κοσμήσω, λιπαρὴν πόλιν, οὔτ' ἐπὶ δήμῳ
τρέψας, οὔτ' ἀδίκοις ἀνδράσι πειθόμενος.

Nam verbum *κοσμεῖν* h. l. non de celebranda et laudanda sed de ordinanda civitate dici manifestum est, quo sensu etiam summos magistratus in nonnullis civitatibus *κόσμους* s. *κοσμίους* aut *κοσμοπόλιδας* dictos esse nemo nescit. Agnovit hanc verbi significationem hoc loco

etiam nuperus editor interpresque melior Theognidis quam Aeschyli; sed propter ipsam illam significationem hos versus non Theognidis sed Solonis esse censet: scilicet quia in Solonem eos aptissime convenire apparet, de Theognide autem Megarensium rei publicae praeposito nihil usquam memoriae proditum est. Nobis tamen in tanta rerum Megaricarum obscuritate huiusmodi argumentum e silentio parum ponderis habere videtur, praesertim si statuamus perbrevem fuisse Theognidis procurationem rei publicae et sine effectu. Nimirum quod Soloni accidit, ut sapientissima eius instituta permultis tamen displicerent, idem etiam Theognidi accidisse, quumque consilia eius, seu iure seu immerito, a plerisque et maxime quidem a plebeiis spernerentur, ipse in magnam apud cives invidiam adductus potestatemque post breve tempus deponere coactus esse videtur. Huc pertinere credo v. 233. 4:

Ἀκρόπολις καὶ πύργος ἐὼν κενεόφρονι δήμῳ,
Κύρν', ὀλίγης τιμῆς ἔμμορεν ἐσθλὸς ἀνήρ,

quae verba quominus de semet ipso dixisse statuatur, tertiam, qua usus est, personam non obstare periti intelligent. Et plebem maxime ipsi adversatam esse epitheton *κενεόφρων* persuadere potest. Plerisque autem se displicere etiam alibi passim queritur, velut v. 367 sqq.:

Ἀστῶν οὐ δύναμαι γνῶναι νόον ὅντιν' ἔχουσιν·
οὔτε γὰρ εὖ ἔρδων ἁνδάνω οὔτε κακῶς.
Μωμεῦνται δέ με πολλοὶ ὁμῶς κακοὶ ἠδὲ καὶ ἐσθλοί,
μιμεῖσθαι δ' οὐδεὶς τῶν ἀσόφων δύναται.

eodemque referenda puto etiam quae v. 287. 8 leguntur:

Ἐν γάρ τοι πόλει ὧδε κακοψόγῳ ἁνδάνει οὐδέν,
ὥστε δὲ σῶς εἶναι πολλῷ ἀνολβότερος.

quamquam de horum versuum sententia, propter corruptam in codicibus scripturam alterius, parum liquet. Nos quod ex coniectura posuimus, significare potest civitatem ad vituperandum promptissimam propter hoc ipsum ad sanitatem ac salutem recuperandam maxime inopem esse[11]). Nempe salubria sua consilia Theognis a civibus spreta esse indignatur; fueruntque fortasse hi versus olim statim post 234 positi. Sed utcumque de his indicabitur, quam curationem rei

---

11) *Ἀνολβότερος* feminino genere dictum non magis quam *σῶς* offendet peritiores. Potest autem etiam *ἀνολβότεροι* cum codd. scribi et *σῶς* pro plurali numero accipi.

publicae nos Theognidi commissam sed mox rursus ademptam fuisse coniecimus, eam alii cuipiam, et maiore cum potestate, permissam esse non temere nobis ex his versibus colligere videmur, qui sunt 847—850:

Λὰξ ἐπίβα δήμῳ κενεόφρονι, τύπτε δὲ κέντρῳ
ὀξέι καὶ ζεύγλην δύσλοφον ἀμφιτίθει·
οὐ γὰρ ἔθ' εὑρήσεις δῆμον φιλοδέσποτον ὧδε
ἀνθρώπων, ὁπόσους ἠέλιος καθορᾷ.

Nimirum iratus plebi, a qua ipse spretus erat, illum, qui nunc rei publicae praepositus est, hortatur ut potestate sibi permissa etiam fortiter utatur ipsamque plebem istam levem atque stolidam violenter coercere ne vereatur, quippe quae tanta ipsi potestate tradita *φιλοδέσποτον* se esse ostenderit. Ad idem tempus pertinere videntur hi versus, 821. 2.:

μήτε τιν' αὖξε τύραννον ἐπ' ἐλπίδι, κέρδεσιν εἴκων,
μήτε κτεῖνε θεῶν ὅρκια συνθέμενος,

quibus admoneri Cyrnum credo, ut, si forte is qui rei publicae praefectus sit tyrannidem affectet, huic se neque adiutorem praebeat sui privatim commodi causa, neque vero ad eum interimendum coniurationem faciat: qualem admonitionem non mirabimur in eo, cui populum tyrannico imperio dignum visum esse supra cognovimus. Non tamen perseveravit in hac sententia: nam alio loco, v. 1203 sqq., acerrimum tyrannidis odium profitetur:

Οὐκ εἶμ', οὐδ' ὑπ' ἐμοῦ κεκλήσεται, οὐδ' ἐπὶ τύμβῳ
οἰμωχθεὶς ὑπὸ γῆν εἶσι τύραννος ἀνήρ.
οὐδ' ἂν ἐκεῖνος ἐμοῦ τεθνηότος οὔτ' ἀνιῷτο,
οὔτε κατὰ βλεφάρων δάκρυα θέρμα βάλοι.

et eum quidem tyrannum, qui immodica tributorum exactione rapinisque populi facultates exhauriat, quavis morte dignum esse clamat v. 1181:

δημοφάγον δὲ τύραννον ὅπως ἐθέλεις κατακλῖναι
οὐ νέμεσις πρὸς θεῶν γίγνεται οὐδεμία,

qui loci non pro documento haberi possunt, extitisse re vera Megaris illo tempore tyrannum, sed hoc tantum ostendunt, eam fuisse civitatis conditionem, quae futurae tyrannidis suspicionem movere Theognidi posset.

Rursus aliud genus locorum est, qui abolitum paucorum imperium, exaequatum plebi cum nobilitate ius, connubia inter ordines promiscua, honores quoque et magistratus plebeiis, locupletioribus

certe, concessos ostendunt: quam rerum conversionem non sine multis magnisque certaminibus effici potuisse credibile est. Non dubitandum igitur, quin per haec certamina multi plebis adversarii aut ipsi novarum rerum taedio solum verterint aut a victoribus expulsi sint. Et Theognidi quidem hanc rerum conversionem summopere displicuisse quum alii loci complures tum maxime versus 53—58 et 1111—12. demonstrant:

Κύρνε, πόλις μὲν ἔθ' ἥδε πόλις, λαοὶ δὲ δὴ ἄλλοι.
οἳ πρόσθ' οὔτε δίκας ἤδεσαν οὔτε νόμους,
ἀλλ' ἀμφὶ πλευρῇσι δορὰς αἰγῶν κατέτριβον,
ἔξω δ' ὥστ' ἔλαφοι τῆσδ' ἐνέμοντο πόλεος,
τοὶ νῦν εἴσ' ἀγαθοί, Πολυπαΐδη, οἱ δὲ πρὶν ἐσθλοὶ
νῦν δειλοί· τίς κεν ταῦτ' ἀνέχοιτ' ἐσορῶν,
τοὺς ἀγαθοὺς μὲν ἀτιμοτέρους, κακίους δὲ λαχόντας
τιμῆς; μνηστεύει δ' ἐκ κακοῦ ἐσθλὸς ἀνήρ.

Apparet enim plebem designari rusticam, quae quum antea in agris, scorteis vestita, ab urbe negotiisque publicis, iure dicundo, legibus sciscendis longe remota fuisset, nunc summam in re publica dignationem sibi arroget, in ordinem coactis et circumscriptis nobilibus, in quibus sint qui ne connubia quidem cum istis, si modo pecuniosi sint, contrahere dedignentur. Eodem pertinent hi versus, quos in gnomologia Xenophonti nota primos fuisse iam supra commemoravimus,

Κριοὺς μὲν καὶ ὄνους διζήμεθα, Κύρνε, καὶ ἵππους
εὐγενέας, καί τις βούλεται ἐξ ἀγαθῶν
κτήσασθαι· γαμεῖν δὲ κακὴν κακοῦ οὐ μελεδαίνει
ἐσθλὸς ἀνήρ, ἤν οἱ χρήματα πολλὰ διδῷ,
οὐδὲ γυνὴ κακοῦ ἀνδρὸς ἀναίνεται εἶναι ἄκοιτις
πλουσίου, ἀλλ' ἀφνεὸν βούλεται ἀντ' ἀγαθοῦ.
χρήματα γὰρ τιμῶσι, καὶ ἐκ κακοῦ ἐσθλὸς ἔγημε,
καὶ κακὸς ἐξ ἀγαθοῦ, πλοῦτος ἔμιξε γένος.[12]).

Ipsum autem Theognidem, olim, si minus opibus affluentem, certe tamen non angusta re familiari instructum, post illam rei publicae conversionem ad summam paupertatem redactum fuisse multae eius querelae ostendunt, quarum nonnullae etiam causam huius paupertatis, quamquam obscurius, indicant. Nam ab adversariis bona per

12) Consulto praetermisimus eum locum, qui est v. 667—682, quem superus editor Hartungus non sine causa a Theognide abiudicasse videtur.

vim et iniuriam sibi erepta esse queritur, Iovemque implorat, ut tandem aliquando eorum ulciscendorum facultatem nanciscatur. Nunc enim, inquit v. 345,

τίσις οὐ φαίνεται ἡμῖν
ἀνδρῶν, οἳ τἀμὰ χρήματ' ἔχουσι βίῃ
συλήσαντες —.

et v. 835 incusat *ἀνδρῶν τε βίην καὶ κέρδεα δειλὰ καὶ ὕβριν*, quae se *πολλῶν ἐξ ἀγαθῶν ἐς κακότητ' ἔβαλον*. Alio loco ab iis, quibus fidem habuerit, se deceptum bonisque exutum ait, v. 831:

πίστει χρήματ' ὄλεσσα, ἀπιστίῃ δ' ἐσάωσα.

h. e. dum diffidebam aliis, bona mea conservabam, quum fidem haberem, perdidi. Et agros quidem se absente ab aliis occupatos esse queritur, quum navigationem quandam suscepisset, v. 1200, longinquae autem peregrinationis, in qua Euboeam, Spartam, Siciliam adierit, non modo ipsius testimonium habemus v. 783, sed etiam hoc documento esse potest, quod Siculi Megarensès eum civem suum fecerunt: sic enim Platonis locum, ubi *πολίτης τῶν ἐν Σικελίᾳ Μεγαρέων* Theognis dicitur, accipiendum esse nunc quidem, post luculentam Welckeri disputationem, satis constare arbitror. Ambigo autem, utrum fracto a plebe optimatium imperio in exilium Theognidem ab adversariis pulsum esse, an sua voluntate et novarum rerum taedio aliquamdiu peregrinatum esse dicam: nam disertam sui exilii mentionem nusquam ab eo factam video. Rediisse autem in patriam, ibique, reparato paullatim rei familiaris damno, senectutem satis commode nec sine hilaritate transegisse ex aliquot versiculis a seniore scriptis colligo. Nam diversae quoque aetatis indicia in his reliquiis inesse iam supra dictum est. Florentis aetatis sunt versus 567. 8:

Ἥβῃ τερπόμενος παίζω· δηρὸν γὰρ ἔνερθεν
γῆς ὀλέσας ψυχὴν κείσομαι ὥστε λίθος.

et 983 sqq.:

Ἡμεῖς δ' ἐν θαλίῃσι φίλον καταθώμεθα θυμόν,
ὄφρ' ἔτι τερπωλῆς ἔργ' ἐρατεινὰ φέρῃ.
αἶψα γὰρ ὥστε νόημα παρέρχεται ἀγλαὸς ἥβη,
οὐδ' ἵππων ὁρμὴ γίγνεται ὠκυτέρη.

Contra senescentem poetam produnt v. 527. 8:

ὤ μοι ἐγὼν ἥβης καὶ γήραος οὐλομένοιο,
τοῦ μὲν ἐπερχομένου, τῆς δ' ἀπονισσομένης

et v. 1131. 2:

ἀλλ' ἥβην ἐρατὴν ὀλοφύρομαι, ἥ μ' ἐπιλείπει,
κλαίω δ' ἀργαλέον γῆρας ἐπερχόμενον.

Etiam in v. 767, ubi precatur poeta ut sibi contingat

κακὰς ἀπὸ κῆρας ἀμύνειν
γῆράς τ' οὐλόμενον καὶ θανάτοιο τέλος,

senioris aut certe senescentis votum agnoscimus. Cohaerent autem hi versus artissime cum praecedentibus v. 763 sq., qui imminentis belli Medorum mentionem habent,

πίνωμεν χαρίεντα μετ' ἀλλήλοισι λέγοντες,
μηδὲν τὸν Μήδων δειδιότες πόλεμον,

eiusdemque belli periculum impendere etiam v. 775 indicat, ubi Apollo invocatur,

αὐτὸς δὲ στρατὸν ὑβριστὴν Μήδων ἀπέρυκε
τῆσδε πόλευς —.

Instare autem id periculum certissime praevideri poterat inde ab eo tempore, quum caduceatores a Dario in Graeciam missi sunt terram et aquam postulantes, negantibusque bellum denuntiantes, h. e. ol. 72, 2. a. Chr. 491; et ante pugnam Marathoniam admodum formidabilem vim Persarum Graecis visam esse Herodotus testatur VI, 112: *τέως δὲ ἦν τοῖσι Ἕλλησι καὶ τὸ οὔνομα τὸ Μήδων φόβος ἀκοῦσαι.* Igitur non errabimus, opinor, si hoc fere tempore versus illos a Theognide scriptos esse statuimus, qui quin tunc iam satis aetate provectus fuerit dubitari non potest. Nam quum floruisse dicatur ol. 59 h. e. a. Chr. 544—541 [13]), circiter ol. 52 (a. Chr. 572—569) natus esse videbitur, ut anno ol. 72, 2 (491) senem 81 aut 78 annorum fuisse consequatur.

Iam vero quum has Theognidis reliquias diversissimis temporibus assignandas esse appareat, tum illud quoque manifestum est, non immerito nos quidquam ex iis de Megarensium historia cognosci negasse, nisi quod vel sic dubium esse nequiverit, scilicet fuisse Megaris pariter atque in ceteris plerisque Graeciae civitatibus inter plebem et optimates certatum, plebemque aliquando superiorem evasisse, nec defuisse

13) Vid. Welcker. prolegg. p. XVI, qui Suidae verba *γεγονὼς ἐν τῇ νθ' Ὀλ.* non de anno natali accipienda esse nobis quidem satis probasse videtur. Ipse Welckerus Theognidem ol. 55, 2 aut 3 natum statuit, quod quamvis haudquaquam incredibile sit, probabilius tamen videtur quod nos posuimus, ne nimis iuvenili aetate clarus fuisse dicatur.

quibus haec certamina aut iacturam rei familiaris aut exilium aut etiam interitum attulerint. Pauca quaedam de Megarensium historia etiam ab aliis tradita sunt; sed nihil, quod ad Theognidis aetatem confidenter referri possit. Tyrannum extitisse audimus Theagenem quendam, Cylonis Atheniensis socerum eiusque conatuum adiutorem; nec dubitari potest, quin is tyrannide potitus sit aliquot certe annis ante quam Cylon, eius auxilio fretus, Athenis imperio potiri conabatur. Id peritissimi chronologi non post ann. 612 factum esse statuunt: Theagenis igitur tyrannidis initium circ. ann. 615 fuisse ponemus. Non diuturnam eius tyrannidem fuisse ex Aristotelis quodam loco intelligitur, Polit. V, 9, 21, ubi posteaquam omnium longissimam Orthagoridarum apud Sicyonios tyrannidem fuisse dixit, quae fuit centum fere annorum, huic proximam Cypselidarum, qui tres et septuaginta annos Corinthi imperarunt, tertiam Pisistrati eiusque filiorum, qui, quamquam non uno tenore, quinque et triginta annos Athenis praefuerunt, ex reliquis, inquit, longissima fuit Hieronis eiusque fratris Gelonis dominatio, qui duodeviginti annos imperarunt; sed pleraeque tyrannides admodum breves fuerunt: *ὀλιγοχρόνιαι πᾶσαι γεγόνασι παντελῶς*. In his igitur *παντελῶς ὀλιγοχρονίαις* etiam Theagenis tyrannidem numerari necesse est, quam non ignoratam esse ab Aristotele alter eiusdem libri locus c. 4, 5 ostendit. Sed ne illiberales videamur, decem ei aut etiam quindecim annos concedamus: expulsum esse consequetur circ. ann. 600[14]). A quibus expulsus sit non memoratur; sed quum optimatibus infestum fuisse constet, horum potissimum opera id factum esse censebimus. Post eiectum Theagenem, inquit Plutarchus, Quaestt. gr. c. 18, Megarensium res publica paulisper moderate et placide tractabatur, mox autem excitatus a demagogis populus insurgere contra optimates omnique modo iis insultare coepit[15]). Illud pau-

---

14) Dunckerus, Hist. ant. IV p. 57, circa ann. 590 eum expulsum statuit, quumque (p. 54) iam circ. 625 rerum potitum esse dicat, tyrannidem eius annorum 35, itaque multo quam Hieronis et Gelonis longiorem, Pisistrati eiusque filiorum parem facit, quod nobis propter Aristotelis testimonium non videtur concedi posse.

15) Quod Aristoteles memorat, Polit. V, 4, 3: *οἱ γὰρ δημαγωγοί, ἵνα χρήματα ἔχωσι δημεύειν, ἐξέβαλον πολλοὺς τῶν γνωρίμων, ἕως πολλοὺς ἐποίησαν τοὺς φυγάδας· οἱ δὲ κατιόντες ἐνίκησαν μαχόμενοι τὸν δῆμον καὶ κατέστησαν τὴν ὀλιγαρχίαν*, incertum est ad hocine tempus pertineat, an ad illam alteram conversionem rei publicae, quae in Theognidis virilem aetatem incidit.

lisper quam diu fuerit nescimus: non diu fuisse satis apparet. Ponamus viginti aut triginta annos, h. e. hominis aetatem [16]): sic plebis ille motus in idem fere tempus incidit, quo tempore Theognidem natum esse sumpsimus: unde apparet, quae in huius versibus significatur conversio rei publicae non eam esse, de qua Plutarchus loquitur. Et probabile est motum illum plebis exsultantis celeriter oppressum optimatiumque imperium restitutum esse, ad quem statum rei publicae aliquot versus Theognidis virili aetate scripti pertinent, de quibus p. 28 sqq. dictum est. — Non plane certam hanc temporum computationem esse fatemur; sed est tamen haud improbabilis et qua certiorem aliam vix inveniri posse putamus.

De ipso autem Theognide praeter ea, quae iam supra proposuimus [17]), hoc unum nobis ex eius reliquiis satis liquido intelligere videmur, quamvis optimatium potestati faverit, exaequatamque nobilioribus plebem aegre tulerit, tamen illorum quoque imperium sic demum probasse, si superbia et iniuriis abstinerent, mutatamque formam rei publicae propterea potissimum doluisse, quod in ea maiorem pecuniae quam nobilitati aut virtuti honorem haberi videret [18]). Nam a pecuniosis hominibus se suique similes propter paupertatem contemni non semel conqueritur, sed nusquam tam caecus unius nobilitatis admira-

---

Nam admodum frequentes eiusmodi conversiones in Graecorum civitatibus fuisse satis constat.

16) Si Dunckerum audimus, p. 63 coll. 57, inter expulsum Theagenem oppressosque plebis motu optimates ex ipsius calculis 75, ex nostris 85 anni fuerunt, quod tempus Plutarcho *ὀλίγον χρόνον* visum esse vix credo.

17) Uberrimam nec iniucundam lectu fabulam de omni Theognidis vita ab Anglo quodam erudito, Jo. Hookham Frere, in secessu Melitensi contextam, Melitaeque ao. 1842 editam habemus h. t.: Theognis restitutus. The personal history of the poet Theognis deduced from an analysis of his existing fragments, de qua verissime iudicavit eius popularis (in Quarterly Rev. no. 144 p. 455): „Mr. Frere has shown great ingenuity in working out a consistent story; his fancy has connected the thoughts and sentiments of the poet with the supposed events of his day with wonderful subtlety, and, on the whole, he has given us a very scholar-like and pleasing essay etc.“ Scilicet hoc est, quod Musae apud Hesiodum profitentur, *ἴδμεν ψεύδεα πολλὰ λέγειν ἐτύμοισιν ὁμοῖα*. Veremur autem magnopere, ne in iis quoque, quae nuper a nostrate historico, viro doctissimo et sollertissimo, de Theognidis et Megarensium rebus perquam diserte narrata legimus, pleraque *ὁμοῖα ἐτύμοισιν* magis quam *ἔτυμα* dicenda sint.

18) „Nulla deformior species est civitatis, quam in qua opulentissimi optimi putantur“, inquit Scipio apud Ciceronem de re publ. 1, 34.

tor est, ut nullam nisi in nobilibus virtutem esse censeat, ignobiles autem omnes propter hoc ipsum etiam inhonestos, malos, nullo honore dignos putet, illos solos ἀγαθούς, ἐσθλούς, alteros κακούς, δειλούς dicat, hisque epithetis non tam morum quam generis diversitatem designet, quam perversitatem qui Theognidi adscripserunt, calidius nobis quam cautius egisse et gravem iniuriam viro non certe insipienti fecisse videntur. Nam non diversam in istorum vocabulorum usu rationem Theognis observat, quam quae ab omnibus inde ab Homero scriptoribus graecis observari solita est, ut ἀγαθούς, ἐσθλούς eos dicant, quos virtute quadam supra vulgus ignavum instructos esse videant. Quod quum antiquitus haec virtus militaribus potissimum artibus armorumque tractandorum facultate, deinde civilium rerum prudentia et sollerti administratione censeretur, idque genus virtutis certe multo magis multoque frequentius apud nobiles esset liberaliore quadam disciplina institutos neque victus quaerendi necessitate humiliora et servilia negotia tractare coactos, quae, Graecorum quidem iudicio, animos hominum, totos in sui quaestus cura occupatos, facile etiam illiberales et ad curandam rem publicam parum idoneos redderent, quid mirum, quod universe loquentes iisdem illis vocabulis, quae proprie quidem virtutis praestantiam aut defectum indicarent, aliquoties etiam ad ordinum discrimen designandum usi sunt? non quo nullos viros bonos probosque praeter nobiles, plebeios autem omnes etiam improbos malosque dicerent, sed quod in universum aestimantibus longe plus eius virtutis, qua viri boni et administrandae rei publicae idonei censerentur, apud nobiles quam apud plebeiam multitudinem esse videbatur. Nam a potiori, ut aiunt, fit appellatio. Apud Theognidem autem eorum locorum, ubi vocabula ista civili potius quam morali significatu accipienda esse certum sit, non ita magnus est numerus; plures sunt, de quibus ambigi possit; non pauci autem, qui sanum poetae iudicium prodant, non confundentis morum probitatem cum generis nobilitate, nec diffitentis posse etiam nobiles improbos, ignobiles autem probos et honore dignos esse, pessimum autem rei publicae statum eum esse, in quo pecuniosis hominibus, (argentariis puta, negotiatoribus aliisque id genus), plus quam virtuti honoris et auctoritatis tribuatur. Hac mente Plutum, divitiarum deum, alloquitur cum acerba indignatione, v. 1117. 18:

Πλοῦτε, θεῶν κάλλιστε καὶ ἱμεροέστατε πάντων,
σὺν σοὶ καὶ κακὸς ὢν γίγνεται ἐσθλὸς ἀνήρ.

increpatque vulgi imperitiam divitias maxime honorantem v. 621. 2:

Πᾶς τις πλούσιον ἄνδρα τίει, ἀτίει δὲ πενιχρόν.
πᾶσιν δ' ἀνθρώποις αὐτὸς ἔνεστι νόος.

Et quam longe absit ab eorum perversitate, qui viros bonos nullos nisi aut divites aut generosos haberi velint, disertissime testatur v. 148. 9:

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετή 'στιν,
πᾶς δέ τ' ἀνὴρ ἀγαθός, Κύρνε, δίκαιος ἐών.

Recte igitur Theognidem non tam oligarchiae fautorem fuisse dicemus quam aristocratiae, si quidem Aristotelis exemplo oligarchiam vocamus eum civitatis statum, ubi pauci nobiles aut pecuniosi rem publicam tanquam suam tractant neglecta boni publici cura, aristocratiam contra, ubi delectis quibusdam propter probitatem et prudentiam viris rei publicae administratio permissa est. Et Theognis quidem tales viros, quos non multos in omni populo esse intelligebat, plures tamen inter nobiles quam apud plebem inveniri credidit, eamque ob causam exaequari plane utriusque ordinis iura noluit: in quo verumne viderit an erraverit non opus est hoc loco disputari. Neque enim disceptatoris aut arbitri sed interpretis personam suscepimus. Hoc tamen profiteri libet, non magis nos quam quemquam mediocriter modo historiae peritum latere, quam raro quum apud alios tum apud Graecos vera illa aristocratia existere et, si quando extitisset, conservari diu potuerit. Nam quod post regnum abolitum ubique successit paucorum imperium, quamvis initio iustum et rei publicae salubre, mox tamen degenerasse et in oligarchiam intolerabilem abiise videmus, quae quum eversa esset populique libertas vindicata, haec quoque, licet aliquando verae aristocratiae faveret, nimis tamen cito corrupta et in licentiam conversa est, ut ex democratia ochlocratia existeret. Intellectum autem etiam a Graecis, non quidem ab omnibus, sed ab iis certe, qui plus quam vulgus saperent, conversionibus illis et corruptionibus rerum publicarum, quibus nullo non tempore civitates suas turbari et lacerari videbant, remedium sperari non posse nisi si esset in iis maior quaedam potestas regalis, quae vel paucorum superbiam et insolentiam vel multitudinis temeritatem et lasciviam coerceret, et suum cuique tribuendo ius omnium ac libertatem tueretur: qualem potestatem quum respueret Graecorum ingenium, non modo libertatem sed mox ne speciem quidem libertatis conservare potuerunt.

Praedicanda igitur est eorum populorum fortuna, quibus contigit ut libertatem haberent boni ac iusti regis potestate tutam atque munitam: gratulandum etiam nostro populo, cui boni ac iusti reges neque superiore tempore neque hac nostra aetate defuerunt, et in quo nunc ipsum optimo Regi, patri patriae, cuius nuper mortem deflevimus, successisse fratrem videmus non minore virtute regia ornatum, veritatis et iustitiae amantem, sincerae pietatis cultorem, fucatae simulationis inimicum, et iam dudum sub fratris regno non minus sapientia quam fortitudine in multarum magnarumque rerum vel civilium vel militarium administratione egregie spectatum. Tempus autem huius gratulationis non modo privatim a singulis sed publice ab omnibus peragendae nullum aptius habemus, quam diem Regis natalem, quo die sacra eius natalicia, prima post novi regni initium, universitas nostra sollemni ritu celebratura est.

Igitur ad haec Regis Augustissimi Guilelmi I. sacra natalicia die crastino, d. XXII. h. m., hora XI pie celebranda omnes, quicunque pariter nobiscum animati sunt, magistratus regios et urbicos, civiles et militares, omnesque omnium ordinum cives atque hospites qua decet observantia et reverentia invitamus.

Dabamus Gryphiswaldiae d. XXI. Mart. MDCCCLXI.

SCHOLIA IN EURIPIDIS IONEM. PART. 1.

In Euripidis fabula Ione Mercurius, cui prologi partes poeta demandavit, ante quam argumentum fabulae exponat, ipse quis sit spectatoribus aperit. Id. I. H. Vossius, Epist. mythol. I. p. 116, propterea fieri debuisse suspicatur, quod, quo tempore haec Ionis fabula in scenam producta sit, nondum moris fuerit, certa quaedam insignia, petasum, caduceum, talaria pinnata gestantem Mercurium inducere, quae si gestasset, agnosci statim a spectatoribus potuisset. Talarium certe nullum disertum testimonium extare ante Aves Aristophanis, quam comoediam ol. XC, 2 actam esse constat, brevi post Ionem tempore: siquidem recte hanc Hermannus, praef. p. XXXII, argumento ex numeris versuum ducto, non diu ante ol. LXXXIX actam esse probavit. Nam quae Boeckhius [1]), Fixius [2]), Hartungus [3]) sibi indicia invenire visi sunt, unde certius tempus definiretur, haec omnia nimis incerta partimque manifesto falsa esse, facillime, si res posceret, demonstrari posset. Neque certius est quod Zirndorferus [4]) indicium repetiit ex oeconomia fabulae cum exitu felici, quod genus compositionis ab Euripide non ante ol. XCI usurpatum esse autumat. Nam quum de plurimis Euripidis fabulis — numerabantur enim aut nonaginta duae aut minimum quinque et septuaginta — tam paucae superstites sint, quarum duodecim temporis incerti, in hac paucitate fabularum temporumque incertitudine quis tandem sibi persuaderi patietur, Euripidem certis temporibus certa tantum compositionis genera sic unice probasse, ut nunquam variaret? Igitur si tenemus quod obtineri potest, non diu ante ol. LXXXIX Ionem actam esse, h. e. paucis

1) Tragoed. graec. princ. p. 192.
2) Praefat. ad. Eur. (Paris. 1841.) p. X.
3) Eurip. restit. 1 p. 448.
4) Chronologia fabul. Eurip. Marburg. 1839.

annis ante Aristophanis Aves, aut concedendum erit Vossio non insignitum in Ione Mercurium pinnatis talaribus fuisse, quae ab Aristophane, Av. v. 572, ei tribui videmus, aut, si fuerit, non tamen ineptum poetae visum esse, ut etiam sic, quis esset, disertis verbis spectatores edoceret. Scilicet, ut in proverbio est, superflua non nocent. Atque sic Euripidem iudicasse etiam hinc manifestum fieri dicas, quod non satis habet eius Mercurius nomen suum simpliciter profiteri, sed originem quoque ab avo materno Atlante repetit, id quod haudquaquam necesse fuisse omnes profecto consentient. Exorditur autem his versibus:

Ἄτλας, ὁ χαλκέοισι νώτοις οὐρανὸν
θεῶν παλαιὸν οἶκον ἐκτρίβων, θεῶν
μιᾶς ἔφυσε Μαῖαν, ἣ 'μ' ἐγείνατο
Ἑρμῆν μεγίστῳ Ζηνί, δαιμόνων λάτριν.

Atlantem igitur nobis proponit coelum humeris sustinentem et, quemadmodum mox apparebit, etiam contorquentem: quumque in coelo deorum domicilium esse dicatur, una cum coelo etiam deos ab Atlante portari circumtorquerique necesse est, pariter ut in Herc. fur. v. 403, ubi Hercules, Atlantis aliquantisper vicarius, *ἀστερώπους θεῶν οἴκους* sustinuisse dicitur. Negari autem non potest, sic confusas esse diversas diversarum aetatum opiniones. Scilicet antiquiores illi, qui coelum ab Atlante portari finxerunt, cuius opinionis primum testem Hesiodum habemus, theog. v. 517, — nam de Homeri loco, Od. 1, 55, non satis liquet [5]), — deos non in eodem coelo habitare unaque cum eo circumagi, sed alios in monte Olympo, alios in aliqua parte orbis terrarum versari crediderunt; posteriores autem, quum deorum domicilium et nomen quoque Olympi de monte in coelum translatum esset, si hoc coelum nihilo minus tamen una cum diis incolentibus sustentari ab Atlante et contorqueri voluerunt, absurditatis culpam contraxisse dicendi sunt, meritoque propterea a Luciano, Contempl. c. 4, irridentur. Neque tamen omnes id voluisse crediderim, sed fuisse etiam, qui coelestem illum orbem, in quo dii habitarent, totius mundi extimum semperque immotum, hunc autem, quem Atlas portaret et torqueret, infra illum eoque circumdatum esse statuerent; esse autem portas duas in iis coeli partibus, ubi lacteus circulus zodiacum secaret, per quas in superiorem illum orbem ascensus aut ex eo

5) Cf. schol. ad. h. l. Hermann. opusc. VII. p. 254. J. J. Wagener, Kleine Schr. III. p. 29. Naegelsbach. Theol. Hom. p. 82.

descensus esset, alteram diis, alteram humanis animis in coelum evectatis destinam [6]).

De numeris versus primi in creticum post spondeum desinentis quum ab Hermanno aliisque disputatum sit, nihil nunc dici opus est. Hoc unum tangam, quod Hermannus transpositionem verborum ad corrigendos numeros ab Elmsleio commendatam, *Ἄτλας ὁ νώτοις χαλκέοισιν οὐρανόν*, propter postpositum substantivo adiectivum improbat, non satis considerate mihi factum videri. Potuit enim sine dubio pariter utrovis modo dici. Nam sententiam ab eodem Hermanno alibi propositam, quum anteponi adiectivum vult, ubi oppositioni, postponi autem, ubi ampliori descriptioni inserviat, exemplis haudquaquam comprobari Geelius demonstravit ad Eur. Phoen. v. 927 p. 161. Equidem illud potius dici debuisse arbitror, anteponi adiectivum solere ubi accuratius tantum definiendae substantivi notioni inserviat, postponi autem ubi vis eius ad praedicatum quodammodo pertineat et quasi causalis aut conditionalis aut etiam concessivae enuntiationis instar haberi possit, velut hoc loco si dicas *νώτοις ἅτε χαλκέοις οὖσι*. Verum tamen ne hanc quidem legem ubique religiose a poetis observatam esse fatendum est.

De verbo *ἐκτρίβειν*, quo sensu hoc loco accipiendum sit, non consentiunt interpretes. Nam Sanderus quidem [7]) praepositionis hanc vim esse vult, ut dicatur Atlas coelum terendo a terra distinere (*von der Erde wegreiben und entfernt halten*); in quo, licet de praepositione fallatur, hoc tamen certe probandum, quod ipsi verbo *τρίβειν* significationem suam reliquit. Sed hanc quoque nuperus interpres Hartungus ab hoc pariter atque a latino verbo tero abiudicavit. Esse enim *τρίβειν* et terere non quod nos vernacule dicimus *reiben*, sed illud potius, quod dicimus *führen* (vel manu, addit, vel in corpore,) ideoque etiam multo usu consumere, *durch vielfältigen Gebrauch abführen*. Equidem nec quid hoc sit, et quinam inter Germanos illo verbo *abführen* sic utantur, me nosse profiteor, neque de vera ac genuina significatione verborum *τρίβω* et tero a quoquam dubitari posse confido, qui modo exempla eorum in lexicis congesta paullo diligentius

---

6) Haec colligi possunt ex Ovid. Metam. 1, 169 squ. coll. Macrob. in Somn. Scip. 1, 12. p. 64. Zeun. Cf. etiam J. H. Voss. schod. crit. II p. 208.

7) Beiträge zur Erklärung des Sophocles und Euripides. Hildesheim 1837 p. 41 sq.

consideraverit. Nam quamvis varie transferatur utriusque verbi usus, facile tamen omnia a primitiva significatione derivari possunt, quae quidem sic fere definienda est, ut sit i. q. rem aliquam tangendo vel stringendo, fricando, radendo vel etiam tundendo ita tractare, ut, si hoc satis diu aut vehementer fiat, ea res imminui atque aliquid de substantia sua amittere possit. Hinc apparet, quo iure et viam terere et *ὁδὸν τρίβειν* dicatur: itemque translata viae similitudine etiam tempus terere, *χρόνον τρίβειν*, aut etiam *βίον τρίβειν*. Compositum autem *ἐκτρίβειν* Hermannus in hoc Ionis versu sic dictum esse credit, ut in aeternum significetur: nam particulam ad finem referri, qui Atlantis labori nullus sit. Sic etiam *ἐκτρίβειν βίον* accipiendum esse apud Sophoclem Oed. R. v. 248. Id mihi secus videtur. Praepositionem illam in compositis nonnunquam continuationem significare scio, dicique de actione, quae non intermittatur ante quam ad finem perducta sit; de aeterna autem actione, quippe cuius finis nullus sit, qua ratione dici possit, mihi non liquere fateor. Neque apud Sophoclem, ubi legimus *κατεύχομαι δὲ — κακὸν κακῶς νιν ἄμορον ἐκτρῖψαι βίον*, de aeterna vita cogitari posse apparet. Assentior itaque Seidlero, qui apud Herm. in praef. p. IV, deterendi potius significationem huic loco aptam esse censet. Eadem significatio est e. c. apud auctorem libelli de puerorum educatione, qui in Plutarcheis legitur, cap. 4: *σίδηρος καὶ χαλκὸς ταῖς ἐπαφαῖς τῶν χειρῶν ἐκτρίβεται.* Itaque Atlas quum coeli orbem humeris suis aeneis impositum verset, ut est in Ennii versu apud Macrob. Sat. VI, 1, aut torqueat, ut Vergilius ait Aen. VIII, 136, fieri non potest quin eum, utpote et ipsum ad aeris aut ferri instar durum, quamobrem etiam *σιδήρεος* aut *πολύχαλκος* dicitur, nonnihil paullatim deterat. Non absimiliter verbum *ἐκτρίβειν* etiam de iis usurpatur, qui ianuas potentiorum frequenter adeundo quodammodo deterunt: hi enim *τὰς θύρας ἐκτρίβειν* dicuntur teste Eustathio ad Od. XVII, 221, unde idem Eustathius, epist. 8. ad Comnenum, Opusc. p. 318, 87, huiusmodi frequentes aditiones etiam *θυρῶν ἐκτριβάς* dixit. Nolo autem dissimulare istum verbi usum mihi tragici sermonis personaeque divinae dignitati non satis accomodatum videri, mallemque Euripidem eo abstinuisse [8]). Nec minus displicet verbum *θεῶν* in eiusdem versus et principio et exitu positum, cuius generis

8) Sic etiam Wakefieldus sensisse videtur, qui propterea *ἐνερείδων* reponi voluit, quemadmodum Atlas *οὐρανὸν ὤμοις ἐρείδων* est apud Aeschylum Prom. v. 349.

plane geminum exemplum me alibi legere non memini. Quamquam non multum diversa videntur, ubi duo versus continui eodem vocabulo finiuntur, velut apud Sophoclem Oed. R. 1280. 81:

τάδ' ἐκ δυοῖν ἔρρωγεν οὐ μόνῳ κακά,
ἀλλ' ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ συμμιγῆ κακά.

ubi tamen recte Schneidewinus animadvertit, repetito vocabulo notionem malorum gravius quodammodo inculcari. Nec multum differt v. 777. 8 eiusdem fabulae:

θαυμάσαι μὲν ἄξια,
σπουδῆς γε μέντοι τῆς ἐμῆς οὐκ ἄξια.

ubi oppositio repetitionem flagitabat. Etiam apud Euripidem Heraclid. v. 947. 8:

παῖδ' ἠξίωσας, ὦ πανοῦργ', ἐφυβρίσαι.
τί γὰρ σὺ κεῖνον οὐκ ἔτλης καθυβρίσαι;

repetitio similis vocabuli laudanda potius quam vituperanda videtur. Item Troad. v. 85. 6:

ὡς ἂν τὸ λοιπὸν τἄμ' ἀνάκτορ' εὐσεβεῖν
εἰδῶσ' Ἀχαιοὶ θεούς τε τοὺς ἄλλους σέβειν.

Alibi, quum idem vocabulum sit, declinationes tamen diversae sunt, ut apud Sophoclem Oed Col. v. 1354. 55:

σκῆπτρα καὶ θρόνους ἔχων,
ἃ νῦν ὁ σὸς ξύναιμος ἐν Θήβαις ἔχει.

Eurip. Hecub. v. 601. 2:

τοῦτο δ' ἤν τις εὖ μάθῃ,
οἶδεν τό γ' αἰσχρόν, κανόνι τοῦ καλοῦ μαθών.

Heraclid. v. 223. 4:

σοὶ γὰρ τόδ' αἶσχος χωρὶς ἐν πόλει κακόν,
ἱκέτας ἀλήτας συγγενεῖς — οἴμοι κακῶν —.

Ion. v. 1288. 89:

ἄρδην ἂν ἐξέπεμψας εἰς Ἅιδου δόμους.
ἀλλ' οὔτε βωμὸς οὔτ' Ἀπόλλωνος δόμος —

ubi etiam interpunctionis intervallum accedit. Minus placet quod v. 591. 2. legimus:

εἰς τὰς Ἀθήνας στεῖχε κοινόφρων πατρί,
οὗ σ' ὄλβιον μὲν σκῆπτρον ἀναμένει πατρός.

ubi potuerat *κοινόφρων ἐμοί* scribi. Item Suppl. v. 244. 5:

τριῶν δὲ μοιρῶν ἡ 'ν μέσῳ σώζει πόλεις,
τάξιν φυλάττουσ', ἥντιν' ἂν τάξῃ πόλις.

Potuit *τάξῃ νόμος* dici. — Sed de universo hoc genere repetitionum conferri possunt quae a Reisigio dicta sunt Comm. crit. ad Sophocl. Oed. Col. p. 186, et a Geelio ad Eurip. Phoeniss. v. 21. p. 80. et v. 700 p. 141.

In tertio versu cur recentiores editores *ἥ 'μ'ἐγείνατο* quam *ἥ μ'ἐγείνατο* scribere maluerint ratio manifesta est. Vid. Apollon. de constr. II, 14 p. 121, 13. Schol. Ven. ad Il, 1, 20. Priores autem in huiusmodi minutiis non raro similiter peccarunt, velut Hippolyt. 345 pro eo quod olim scriptum fuit,

πῶς ἂν σύ μοι λέξειας ἅ μ'ἐχρῆν λέγειν,

veram scripturam *ἃ 'μὲ* (aut *ἁμὲ*) *χρῆ* recentiores demum reposuerunt; itemque Iphig. Aul. v. 728:

μητρὸς τί χωρὶς δράσεθ', ἃ 'μὲ δρᾶν χρεών;

pro eo quod olim erat, *ἅ με* —. Et his quidem locis vitium etiam metro violato arguebatur. In Ionis autem versu et similibus dubitari non potest, quin non solum relativi pronominis accentus in pronuntiando sopitus, sed etiam personalis pronominis vis paullo significantius quam sola litterula *μ* notata sit: quamquam veram pronuntiationem scriptura indicare non possumus.

Denique versum quartum qui commate post *Ἑρμῆν* posito interpunxerunt, sequentia verba sic acceperunt, ut Mercurius se Iovi, summo deo, famulum esse diceret: id quod recte fieri potuisse manifestum est. Verum sic Mercurius quo patre procreatus sit commemorare supersedet, quod etiamsi, ut notum spectatoribus, praetermitti potuisse dicas, certe tamen veri similius videtur, ab eo, qui avum et matrem modo commemoraverit, etiam patrem nominatum esse. Itaque rectius fecisse Kirchhoffium et A. Nauckium iudico, qui comma transposuerunt post *Ζηνὶ μεγίστῳ*, ut construatur hic dativus cum *ἐγείνατο*, ac dein sequatur muneris significatio, *δαιμόνων λάτριν*. Nam Mercurius, licet praecipue Iovi ministret, tamen etiam aliis diis simile officium praestare non recusat. Magni Iovis et deorum nuntium nemo non ex Horatio novit.

Iam posteaquam quis sit exposuit, sequitur ut ubi sit et cur eo venerit indicet:

Ἥκω δὲ Δελφῶν τήνδε γῆν, ἵν' ὀμφαλὸν
μέσον καθίζων Φοῖβος ὑμνῳδεῖ βροτοῖς
τά τ' ὄντα καὶ μέλλοντα θεσπίζων ἀεί.

Ὀμφαλοῦ sive Umbilici Delphici fama nemini inaudita. Fuisse eum

constat ex albo lapide forma ovata in adyto templi collocatum, iuxta tripodem cavernae superstructum, cui insidens Pythia et vapore ex caverna exhalato incitata vaticinabatur. Nam quod nonnulli propter Pausaniae quemdam locum non satis perspicuum, X, 16, 2, umbilicum huius scriptoris aetate extra aedem fuisse crediderunt, non sine causa ab aliis in dubium vocatum est [9]): certe Strabo eum suo tempore *ἐν τῷ ναῷ* monstratum esse docet IX p. 419 extr. Ceterum eiusmodi umbilicos etiam in aliis locis fuisse quum scriptorum testimoniis tum artis operibus, vasorum picturis et nummorum signis testatum est [10]), Nomen ideo inditum videtur, quod fere in meditullio locorum, sicut umbilicus in corpore, collocati essent. Et Delphicum quidem illum etiam in totius orbis terrarum meditullio esse fabulabantur. Dubitari autem vix potest, quin initio, sicut alii passim lapides [11]) sic etiam hi umbilici pro numinis alicuius symbolis habiti fuerint, alii fortasse aliorum. Delphicum fuerunt qui Iovis fuisse crederent, utpote summi vaticiniorum auctoris, cuius Apollo nuntius et minister esset: unde Iovem *Πανομφαῖον* dixerunt; adeoque etiam *ὀμφαλοῦ* nomen nonnulli ab eo quod est *ὀμφή* factum esse opinati sunt [12]). Probabilius Wieselerus Vestae symbolum fuisse statuit: Bachofenius [13]) nuper pro Vesta Tellurem praeoptavit. Meminisse autem debemus haec duo numina, quamvis saepe discreta, non raro tamen etiam confusa esse, ut eadem et Vesta et Tellus esse perhiberetur [14]): quae confusio in religionibus populorum quatenus aut spreta aut adoptata fuerit, definiri a nobis non potest. — Quod autem nunc apud Euripidem Apollo ipse umbilico insidens vaticinari dicitur, comparari potest cum Platonis loco, de Republ. IV, 5 p. 427 C.: *οὗτος γὰρ δήπου ὁ θεὸς — ἐν μέσῳ τῆς γῆς ἐπὶ τοῦ ὀμφαλοῦ καθήμενος ἐξηγεῖται.* Scilicet deus ipse in templi adyto, quamvis haud aspectabilis, praesens tamen assidere Pythiae credebatur eique quid dicendum esset praecipere. *Μαντεύομαι γὰρ ὡς ἂν ἡγῆται θεός*, inquit Pythia apud Aeschylum, Eum. v. 34,

9) Vid. accuratissimam Wieseleri disputationem, Intorno all' omfalo Delfico, in Annal. institut. archaeolog. XXIX. p. 173.

10) Cf. Pausan. II, 13, 7. Hesych. s. v. *γῆς ὀμφαλός*. Wieseler. l. l. p. 166. sq.

11) Cf. librum nostrum de antiquitt. Gr. tom. II p. 171 sq. ed. 2. et Welcker. Theolog. Gr. 1 p. 220.

12) Cornut. de nat. deor. c. 32 p. 196. Os. Schol. Eurip. Orest. v. 331.

13) Versuch über die Gräbersymbolik der Alten (Basel) 1859 p. 418.

14) Cf. Preller. Mythol. 1 p. 266.

et in hac Ionis fabula v. 91: θάσσει γυνὴ τρίποδα ζάθεον Δελφὶς ἀείδουσ' Ἕλλησι βοὰς ἃς ἂν Ἀπόλλων κελαδήσῃ. Et ad significandam dei praesentiam in adyto, ἐν τοῦ ναοῦ τῷ ἐσωτάτω, quo paucis aditus erat, aureum Apollinis signum positum fuisse Pausanias memorat X, 24, 5. — De verbo ὑμνῳδεῖ, quo Euripides de Apolline vaticinante utitur, monuit iam Eustathius ad Dionys. v. 1181, etiam ab Hermanno citatus, poetam paullo liberius eo usum esse, non servata propria significatione. Nam ὕμνοι certe vaticinia non erant. Itaque nihil hoc loco ὑμνῳδεῖν nisi ἐμμέτρως ᾄδειν significat, quemadmodum etiam infra v. 696 ὑμνῳδία dicitur. Potuit Euripides χρησμῳδεῖν et χρησμῳδίαν dicere, si versus pateretur.

Pergit deinceps Mercurius causam, cur Delphos venerit, exponere. Aliquando, ait, Athenis Erechthei regis filia Creusa ab Apolline per vim compressa est:

παῖδ' Ἐρεχθέως Φοῖβος ἔζευξεν γάμοις
βίᾳ Κρέουσαν.

Γάμον non solum de legitimo matrimonio contrahendo, sed etiam de omni amatoria consuetudine et concubitu dici tam in vulgus notum esse debet, ut exempla afferre putidum sit: neque aliter etiam nuptias nonnunquam a Latinis dici Burmannus monuit ad Petron. c. 25. Restituendum igitur illud vocabulum Aeschylo est, Agam. v. 1166, ubi chorus Cassandram, amatam se ab Apolline professam, interrogat:

ἦ καὶ τέκνων εἰς ἔργον ἤλθετον γάμῳ;

Nam quod vulgo scribitur νόμῳ, nimis profecto ineptum est, siquidem νόμῳ ad liberorum procreationem accessisse ii demum dici possunt, qui iusto matrimonio iuncti sunt. Νόμος enim rem significat moribus, legibus, institutis probatam usuque receptam: deorum autem isti amores et cum mortalibus concubitus, etiamsi non admodum rari, moribus tamen aut legibus recepti atque usitati nullo modo dici potuerunt. Ac mirarer equidem illam emendationem dudum a me propositam (Opusc. III p. 150), a recentioribus fabulae Aeschyleae editoribus spretam esse, nisi meminissem, quam difficile multis sit, eorum praesertim, qui se criticos κατ' ἐξοχὴν haberi volunt, alias quam suas ipsorum emendationes probare. Nam quod illud νόμῳ apud Aeschylum tueri conantur Homeri exemplo, ubi viri cum mulieribus concumbere dicuntur ἣ θέμις ἀνθρώπων πέλει, ἀνδρῶν ἠδὲ γυναικῶν: hoc si serio et ex animi sententia agunt, nescio sane mirandumne an miserandum dicam.

Locus, ubi Creusam Apollo compresserit, indicatur his verbis:

ἔνθα προσβόῤῥους πέτρας
Παλλάδος ὑπ' ὄχθῳ τῆς Ἀθηναίων χθονὸς
Μακρὰς καλοῦσι γῆς ἄνακτες Ἀττικῆς,

quae verba si sana sunt, rupes ipsas in septentrionali arcis latere *Μακρὰς* appellatas esse docent. Atque sic et aliis visum est, et uni diligentissimo Athenarum, quas ipse identidem visitavit, periegetae, W. Martino Leakio, Topogr. Athen. p. 129 vers. Bait. et Saupp. Dissentit tamen qui et ipse loca illa adiit Goettlingius noster [15]), duabus de causis: primum, quod perspici nequeat, qua ratione illi lateri hoc *Μακρῶν* nomen prae ceteris inditum fuerit, quum neque longius porrigatur meridionali, neque, si quis altitudinem potius isto vocabulo designari credat, illo magis excelsum sit; deinde quod ex aliis huius ipsius fabulae locis appareat, *Μακρῶν* nomine specum appellari, in quo Creusam Apollo compresserit. Itaque non *προσβόῤῥους πέτρας*, sed *προσβόῤῥοις πέτραις* legi vult, cum codice quodam Parisino. Nam dativum solum, sine praepositione *ἐν*, non modo propriorum nominum, sed nonnunquam etiam appellativorum, sic usurpari satis constat. Vid. Matthiaei gramm. § 406. Voss. ad Hymn. in Cer. v. 99 p. 34. Hartung. de casibus p. 74. Et sane specum illum ab Euripide *Μακρῶν* nomine designari videmus v. 952:

οἶσθα Κεκροπίας πέτρας
πρόσβοῤῥον ἄντρον, ἃς Μακρὰς κικλήσκομεν. [16])

itemque v. 1415, ubi Creusa se puerulum exposuisse quondam ait

Κέκροπος ἐς ἄντρα καὶ Μακρὰς πετρηρεφεῖς.

Nescio tamen an defendi etiam vulgata nostri loci scriptura possit. Codicis illius Parisini auctoritatem non magnam esse in confesso est: de facie autem locorum, et qua ratione septentrionale illud arcis latus vel longum vel arduum appellari potuerit, quidquam pro certo pronuntiari vix potest, siquidem nescitur, idemne qui nunc aspectus est etiam olim fuerit. Fieri enim potuit, propter aedificia arcem circumdantia, ut latus eius septentrionale meridionali aut longius aut altius, si non esset, esse tamen videretur. Denique nomen plurale toti illi lateri haud

15) Gesamm. Abhandl. a. d. Alterth. 1 p. 101 sq.

16) Fuerunt qui propter stichomythiam hunc versum eiici vellent. Sed recte A. Schmidtius in N. Mus. Rhen. XXV p. 173 omnes quattuor versus, 950—953, Creusae tribuendos esse iudicavit. Deesse versus 953 propter eum, qui proxime sequitur, vix potuit. Tantum in v. 951 pro *γ'* scribendum erit *σ'*.

dubie aptius, quam uni antro. Neque improbabile puto, proprium huic antro nomen nullum fuisse, atque hanc Euripidi causam fuisse, ut non alio illud quam totius eius partis, in qua situm erat, nomine designaret. Nam quemadmodum antrum in rupe *κοίλη πέτρα* dicitur v. 31, sic etiam *κοῖλαι Μακραὶ* dici potuit. Et non proprium aliquod eius nomen fuisse etiam hinc fortasse colligas, quod v. 1415 *Κέκροπος ἄντρον* dicitur, non aliam ob causam, opinor, quam quod in rupe Cecropiae fuit.

In versu 14, ubi de Creusae graviditate dicitur,

ἀγνὼς δέ πατρί· τῷ θεῷ γὰρ ἦν φίλον·
γαστρὸς διήνεγκ' ὄγκον,

si me nonnihil offendi dixero, ridebunt sine dubio aut indignabuntur qui codicum et librariorum auctoritatem venerari solent. Neque tamen hos ipsos negaturos esse credo, patrem de puellae graviditate celari etiam sine ope divina haud difficile fuisse, quippe qui filiam non nisi vestibus velatam videre soleret. Aliquanto difficilius mater celari potuit, quam quidem etiamtum superstitem fuisse Creusae verba v. 907 et 912 demonstrant. Neque tamen verendum, ne quis *ἀγνὼς δὲ μητρί* repositurus sit. Sed *ἀγνὼς δὲ πᾶσι*, si non scriptum ab Euripide, certe melius esse, quam quod nunc legimus, haud facile quisquam diffitebitur.*) — Quod autem porro Mercurius narrat,

ὡς δ' ἦλθεν χρόνος,
τεκοῦσ' ἐν οἴκοις παῖδ' ἀπήνεγκεν βρέφος
εἰς ταὐτὸν ἄντρον οὗπερ ηὐνάσθη θεῷ,

pugnat hoc cum ipsius Creusae professione, quae v. 965 non domi se, sed in eodem illo antro, in quo ab Apolline compressa esset, puerum enixam esse ait. Quid igitur? Dicemusne Mercurio rem non satis accurate notam fuisse? Eandem igitur excusationem etiam v. 18 adhibere debebimus, ubi Mercurius Creusam puerulum ut periturum, *ὡς θανούμενον*, exposuisse dicitur, h. e. sic ut eum periturum esse praesagiret, id quod repetitur etiam v. 27. Ipsa autem hoc negat. Nam v. 982 roganti paedagogo

σοὶ δ' ἐς τί δόξ' εἰσῆλθεν ἐκβαλεῖν τέκνον;

respondet:

ὡς τὸν θεὸν σώσοντα τόν γ' αὑτοῦ γόνον,

*) Melius, inquam, nec tamen propterea utique reponendum: nam etiam v. 354 Creusa *λάθρᾳ πατρὸς* peperisse dicitur, qui locus omnem mutationem respuit.

graviterque Apollinem increpat (v. 911 sqq.), quod hanc spem suam fefellerit puerumque perire siverit. — Equidem hanc discrepantiam non Mercurii ignorationi, sed ipsius poetae incuriae imputandam puto, quem in elaboranda hac fabula, quamvis ingeniose inventa, paullo tamen festinantius versatum esse etiam alia indicia demonstrant.

Exposuit Creusa infantem (v. 19),

*κοίλης ἐν ἀντίπηγος εὐτρόχῳ κύκλῳ**)

eademque *ἀντίπηγος* appellatio repetitur v. 40 et 1406. Alias eam in Atticorum sermone minus usitatam fuisse non modo Homeri scholiastis credimus ad Il. XVI, 221 et XVIII, 413, qui eam aut Doriensibus aut Mitylenaeis assignant, sed etiam inde colligimus, quod Iulius Pollux neque eo loco, ubi vasorum nomina apud Atticos usitata percenset, neque alibi eius mentionem facit. Creusae *ἀντίπηγα* viminibus contextam fuisse v. 37 docet, ubi *πλεκτὸν κύτος* vocatur: rotunditatem v. 19 et 1406 demonstrant. Nomen *ἀντίπηξ* fiscellam designare videtur cum pari operculo, quo imposito clauderetur ad modum capsarum, quas hodie scatulas dicunt. — Addit Creusa puerulo torquem aureum duorum anguium forma, ex more Atheniensibus patrio, qui huiusmodi monilia appendere infantibus solebant in memoriam Erichthonii, quem olim Vulcani semine in terram effuso procreatum Minerva sustulisse et cistae inclusum draconibusque duobus in tutelam additis Cecropis et Agrauli filiabus custodiendum tradidisse perhibebatur. Fabula notissima, cuius testes citare supervacaneum est. Sed aureos illos angues, in quibus Attici puerulos enutrire soliti esse dicuntur v. 25, *ὄφεσιν ἐν χρυσηλάτοις τρέφειν τέκνα*, fuerunt qui etiam cunarum ornamentum fuisse putarent[17]), nullo, quod quidem ego meminerim, vetere auctore. Euripides *δέραια* tantum h. e. monilia fuisse docet v. 1443—46, ubi item verbum *ἐντρέφειν* usurpatur. — Sed de lectione versus 24, *ὅθεν Ἀθηναίοις ἐκεῖ νόμος τις ἔστιν* — non immerito dubitatur. Nam quod Hermannus ait, posse illud *ἐκεῖ* sic a Mercurio dictum videri, ut indicet rem nunc agi in remoto Athenis loco: Delphis, non Athenis nunc rem agi satis, opinor, spectatores didicerant e versu quinto, nec verendum erat, ne id obliti essent. Supervacaneam igitur admonitionem esse nemo

*) Elegantissima est Nauckii coniectura (Stud. Eurip. II, p. 156) *εὐκύκλῳ κύτει*. Necessariam dicere equidem non ausim.

17) O. Mueller, Minerv. Poliad. sacr. p. 29. Lobeck. Aglaoph. p. 552.

facile negaverit: quamquam si quis tamen non statim propterea damnandam esse contendat, illudque, quod nos ipsi paullo ante posuimus, superflua non semper nocere Euripidi visa esse nobis obiiciat, revinci certa demonstratione non poterit. Mallem tamen hoc loco illud *ἐκεῖ* abesse: et potuit sane aut *ἀεί* scribi cum Elmsleio (ad Med. v. 1041), quod cur Hermannus magis etiam quam *ἐκεῖ* supervacaneum esse dicat, non satis intelligo, quum et *δεῦρο ἀεί* et *ἐς τόδε ἀεί* ac similia non raro dici meminerim, aut etiam *ἔτι*, quod a Barnesio suppeditatum Nauckius recepit, aut denique *Ἐρεχθείδαισι καὶ* — quod Bothius scripsit, Hermanno ipso haud improbante. Nam *καί*, etiam, ad sequentem versum pertinens non magis offendere debebit, quam copulativum *καί* in fine versus positum, velut apud Sophoclem Antig. v. 171:

καθ' ἡμέραν ὤλοντο παίσαντές τε καὶ
πληγέντες.

Oed. R. v. 1234:

ὁ μὲν τάχιστος τῶν λόγων εἰπεῖν τε καὶ
μαθεῖν.

Philoct. v. 312:

ἔτος τόδ' ἤδη δέκατον ἐν λίμῳ τε καὶ
κακοῖσιν.

Nec diversi generis est, quum praepositiones ad sequentem versum pertinentes in fine collocantur, de quo genere dixit Wieselerus, Coniectt. ad Aesch. Eum. p. 53, aut coniunctiones, ut *ἵνα, ὡς, ὅπως* ac similia, quorum exempla non rara sunt. Minus placet quod Fixius praef. p. LII proposuit, *Ἐρεχθείδαισι δή*, aut quod Hartungus scripsit, *Ἐρεχθείδαις νόμος τοιοῦτός ἐστιν*, quod in istum modum corrumpi potuisse non credibile est. — Ceterum Mercurius, qui Creusam pueri interitum praesagivisse crederet, monilia illa non tanquam *γνωρίσματα* quaedam addita credere potuit, ut alias in expositione infantum fieri solitum, sed hoc tantum ab ea spectatum esse, ne ille prorsus expers esset bonorum familiarium; quemadmodum apud Terentium Sostratam de se ipsam profitentem audimus, Heaut. IV, I, 37:

ut stultae et miserae omnes sumus
religiosae, quum exponendum do illi, de digito annulum
detraho et eum dico ut una cum puella exponeret,
si moreretur ne expers esset partis de nostris bonis.

Narrat porro Mercurius expositum puerum Apollinis rogatu a se sublatum Delphosque transportatum esse. Sed in primo huius narrationis versu

καί μ᾽ ὢν ἀδελφὸς Φοῖβος αἰτεῖται τάδε,

duo sunt offendicula. Primum pro enclitico pronomine altera forma *κἄμ᾽*, h. e. *καὶ ἐμέ*, reponenda erit, siquidem in hoc contextu personam non sic tanquam obiter indicari, sed expressius demonstrari conveniebat. Deinde nescio an pro *ὢν ἀδελφός* aptius sit *ὄντ᾽ ἀδελφόν*: me utpote fratrem, eoque ad praestandum officium promptiorem, Phoebus rogavit: quo pertinet etiam quod in sequente versu Apollo Mercurium ut fratrem compellat: *ὦ σύγγονε.**) Vulgata lectio etiam Nauckio displicuit, qui scribendum suasit: *χρῄμων ἀδελφὸς Φοῖβος αἰτεῖται τάδε.* Idem in versu 33 merito probavit elegantem Reiskii emendationem

ἔνεγκε Δελφῶν τἀμὰ πρὸς χρηστήρια,

pro librorum lectione *ἔνεγκ᾽ ἀδελφῷ*, quae nullos praeter Hülsemannum et Sanderum patronos invenit. Quam saepe illa duo vocabula a librariis permutata sint Boisonnadius ad h. l. et Ungerus Theban. paradox. p. 448 aliquot exemplis ostenderunt.

Puer Delphos delatus et in templi crepidine iuxta fores collocatus mox a Pythia invenitur, mane templum intrante, *ἅμ᾽ ἱππεύοντος Ἡλίου κύκλῳ*: sic enim v. 41 recte a Musgravio emendata est codicum scriptura *ἀνιππεύοντος*, in qua dativus *κύκλῳ* non habet unde pendeat. Cf. v. 123: *ἅμ᾽ Ἁλίου πτέρυγι θοᾷ.* Verbum *ἱππεύειν* etiam de iis dici, qui curru vehuntur, notum est. Nam equitantem Solem nemo neque poeta neque artifex finxit, quamquam sororem eius Lunam non raro sic repraesentatam videmus. Cf. O. Jahn, Symbol. archaeol. p. 57.

Sublatus a Pythia puer in templo educatur, dumque parvulus est, *ἀμφὶ βωμίους τροφὰς ἠλᾶτ᾽ ἀθύρων*, quemadmodum v. 52 recte scriptum legimus. Nam de corrigenda hac scriptura neque Hermanno assentior, qui, cum Elmsleio ad Herc. fur. v. 984, *ἀμφιβωμίους* re-

*) Criticus quidam censor verba mea sic accepisse videtur, quasi illud *ὢν ἀδελφὸς* scribi ab Euripide non potuisse crederem. Atqui non is sum, qui nihil usquam, nisi quod optimum sit, a veteribus scriptum esse opiner. Quid autem differat inter utramque dicendi formulam non obscurum esse puto. Utra hoc loco aptior sit, alia est quaestio.

poni voluit[18]), neque O. Muellero, qui insuper etiam τροφάς in στροφάς mutavit, quamquam huic etiam nuperos editores Kirchhoffium et Nauckium adstipulari video. Et sane si ἀμφιβωμίους scribitur, qua ratione aliquis ἀμφιβωμίους τροφὰς ἀλᾶσθαι dici potuerit, intelligi nequit. Quod enim Hermannus ait, esse illud brevius dictum pro ἠλᾶτο ἔχων ἀμφιβωμίους τροφάς: pace viri summi dixerim, videtur mihi huiusmodi brachylogiam, qua lege adstricta et quibus finibus inclusa sit, non satis reputasse. Fit quidem saepenumero, ut verbis actionem aliquam significantibus pro obiecto, accusativo casu, addatur aliquid, quod qua ratione obiectum esse possit non intelligas, nisi alteram quandam actionem illo verbo non diserte expressam tacite subaudias. Verum tamen sic ad subaudiendum relinqui non potest nisi talis actio, quae cum illa, quam verbum eloquitur, sic aut natura sua aut more coniuncta est, ut simul atque obiectum additum audiatur, etiam de subaudienda actione dubitari plane non possit. Sic, ut exemplo utar maxime ad rem illustrandam accommodato, νικᾶν στέφανον aut τρίποδα dicuntur victores ludorum coronam aut tripodem pro praemio victoriae accipientes, subauditurque haec accipiendi notio facile propterea, quod nemini ignotum est, qui vincant eo ipso etiam hoc assequi, ut praemium accipiant. Ἀλᾶσθαι autem s. vagari licet possit aliquis etiam victus quaerendi causa, haudquaquam tamen neque ipsa rei natura neque moribus et consuetudine sic alterum cum altero coniunctum est, ut etiam non diserte expressa quaerendi aut accipiendi notione ἀλᾶσθαι τροφάς dici possit. Contra στροφὰς ἀλᾶσθαι dici potuit propterea quod στροφαὶ ipsae quasi genus quoddam ἀλητείας sunt, ut qui ἀλᾶσθαι idem etiam στρωφᾶσθαι dici possit: unde non minus quam στροφὰς ἀλᾶσθαι etiam ἀλητείαν vel ἄλας στρωφᾶσθαι dici licet. Sed hanc non iam brachylogiam esse apparet, quippe quum non reticeatur alicuius actionis notio, quam subaudiri oporteat, sed una eademque actio sit, quam duobus modis et verbo et nomine designare pari iure licebat. Id quum ita fit, ut verbum et nomen eiusdem stirpis ponantur, velut στροφὰς στρωφᾶσθαι, ἄλας ἀλᾶσθαι, hanc Lobeckius figuram etymologi-

18) Hoc ἀμφιβωμίους etiam in codicibus quibusdam scriptum est, simili scilicet errore, quam qui apud Homerum vocem ἀμφιμίλας peperit, doctioribus grammaticis improbatam, quorum auctoritatem nescio cur I. Bekkerus in supera Iliadis editione pro nihilo habuerit. Cf. Opusc ac. II p. 277. Add. Schol. Pind. Pyth. IV, 194.

cam dixit: illam alteram, *στροφὰς ἀλᾶσθαι*, *ἄλας στρωφᾶσθαι*, quae certum usuque receptum nomen non habet, equidem in scholis grammaticis permutationem dicere solitus sum: permutantur enim verba cognatae significationis. — Sed in hoc Euripidis loco nullam causam esse arbitror, cur optimi codicis lectionem deseramus. Nam *ἀμφὶ τροφὰς ἀλᾶσθαι* recte dici potuit, qui huc illuc, ubi cibum inveniret, discurrebat, et *βώμιοι τροφαί* cibi apud aras parati, quemadmodum *βώμιοι λίται*, preces apud aras pronuntiatae, Phoen. v. 1750. Dicit igitur Mercurius de Ione idem, quod is de semet ipse profitetur, v. 336: *βωμοί μ' ἔφερβον οὑπιών τ' ἀεὶ ξένος*. h. e. nutritum se esse cibis a sacrificantibus apud aras, ubi epulabantur, ipsi praebitis.

Haec igitur in pueritia fuit Ionis conditio: adulta autem aetate Delphi eum custodem fecerunt donariorum ceterarumque rerum pretiosarum, quibus templum refertum erat, v. 53 sq.

> *ὡς δ' ἀπηνδρώθη δέμας,*
> *Δελφοί σφ' ἔθεντο χρυσοφύλακα τοῦ θεοῦ*
> *ταμίαν τε πάντων πιστόν.*

quibus verbis neocori officium designari animadvertit grammaticus, qui argumentum fabulae descripsit. *Τὸν δ' ἐκτραφέντα*, inquit, *ὑπὸ τῆς προφήτιδος οἱ Δελφοὶ νεωκόρον ἐποίησαν.* Erat autem neocorus, ut Suidas ait, *ὁ τὸν ναὸν κοσμῶν καὶ εὐτρεπίζων*, quo quum pertineret etiam, ut donaria aliaque ornamenta certis temporibus spectanda proponerentur, non mirum est, neocoris etiam custodiam quandam eorum demandatam fuisse. Fatendum tamen illam Mercurii praedicationem, quum Ionem *χρυσοφύλακα ταμίαν τε πάντων* factum esse dicit, quibus verbis quasi quendam thesaurarium et quaestorem sacri aerarii designari credas, nimis magnificam videri. Nam tam insigne munus nec aetati eius conveniebat, quem vix pueritia egressum non pauci fabulae loci ostendant, et abhorrebat sine dubio etiam a vili areae verrendae aviumque arcendarum ministerio, quo eum in prima scena fungi videmus. Notavit hoc etiam Goettlingius; neque immerito hunc quoque locum in iis numerabimus, qui indiligentiam poetae arguant.

His de pueri sorte expositis pergit iam Mercurius narrare, quae interim Creusae fortuna fuerit. Quum Athenienses bello Chalcodontidarum Euboensium premerentur, Xuthum quendam iis auxilium tulisse, victisque eius opera hostibus dignum iudicatum esse, qui Creusam regis filiam uxorem duceret, v. 62:

γάμων Κρεούσης ἀξίωμ' ἐδέξατο,

h. e., ut Pausanias scribit, VII, 1, 1: *θυγατέρα Ἐρεχθέως ἠξιώθη λαβεῖν.* Nam *ἀξίωμα ἐδέξατο*, dignationem accepit, nihil aliud est, quam nactus est ut dignus iudicaretur: quemadmodum Tantalus, deorum epulis dignatus, Orest. v. 9 dicitur *κοινῆς τραπέζης ἀξίωμ' ἔχων ἴσον.* Neque aliter accipiendum, quod in Troad. v. 485 legimus: *ἃς δ' ἐθρεψα παρθένους εἰς ἀξίωμα νυμφίων ἐξαίρετον*: filiae quas educavi ad praecipuam dignationem sponsorum, h. e. ut sponsis nobilibus dignae forent; ubi potuit etiam *ἐξαιρέτων* dici. Sed haec hypallage epitheti nihil offensionis habet, siquidem, quae praecipuis sponsis dignae sunt, earum etiam dignationem praecipuam esse necesse est. Honor autem Xutho habitus tanto insignior videri debuit, quod is non indigena, *οὐκ ἐγγενὴς ὤν*, v. 63, sed Achaeus, advena igitur et tanquam inquilinus urbis Athenarum fuit, *οὐκ ἀστός, ἀλλ' ἐπακτὸς ἐξ ἄλλης χθονός*, v. 303. Sed quamvis advena, claro tamen genere ortus fuit, Aeoli filius, Iovis nepos. Hos enim Euripides ei parentes dedit, contra vulgarem fabulam Hesiodeo carmine traditam, quae Xuthum Aeoli non filium sed fratrem perhibebat, patrem autem horum Hellenem, Deucalionis et Pyrrhae filium [19]). Et Hellenis Aeolum filium etiam ipse Euripides alibi fecit, Hellenis autem patrem Iovem [20]). Scilicet in his fabulosis genealogiis, quas nulla certa rerum fide tradi prudentes intelligebant, magnam sibi aut fingendi aut, si diversa traderentur, id quod ipsis ubique aptissimum videretur eligendi libertatem poetae suo iure usurpabant. Aeoli cur maluerit Euripides quam Hellenis filium Xuthum facere, licet pro certo dici nequeat, non improbabile tamen videtur propterea factum esse, ne, si Hellenis filium peregrinum et advenam faceret, Athenienses ab Hellenis stirpe alieni esse viderentur. Eandem ob causam non Hellenicae sed Achaicae gentis Xuthum esse dixit, licet in extrema fabula v. 1612 etiam Xuthi quendam filium Achaeum nominet. Scilicet ab hoc Xuthi filio eos, qui in Peloponneso Achaei dicebantur, nomen accepisse; illi alteri, quorum de gente Xuthus erat, in Thessalia sedem ha-

19) Vid. Tzetz. ad Lycophr. v. 284 et Schol. Apoll. Rhod. III, 1086 a Marckschelfelio, Hes. fragm. p. 275, emendatum. — Ceterum a mythologis etiam alius quidam Xuthus memorabatur, Aeoli Hippotadae filius, quem in Sicilia circa Leontinos regnasse perhibebant. Diod. V, 8. Schol. Il. 1, 2. De hoc quaerere nunc nihil attinet. Cf. Cluver. Sicil. ant. p. 29. 129 sq. et Klausen de Aenea et Penat. 448.

20) Fragm. Aeoli no. 24 et Melanipp. no. 2.

bebant, nihilque aliud Euripides significare voluit, quam e Thessalia Xuthum in Atticam migrasse. Re vera autem priscam Atticorum gentem ab iis, qui primi ac proprie Hellenes dicebantur Thessaliaeque partem habitabant, satis constat diversam fuisse. Nomen gentis, si aut a Pelasgorum obscura et prorsus incerta appellatione, aut a Cranais, Actaeis aliisque fabulosis discesseris, nullum antiquius quam Ionum invenimus, commune Atticis cum aliis partim in continente Graecia, partim in maris Aegaei insulis maximeque in Asia habitantibus. Sed prisci illi Attici, quum in terram eorum etiam Hellenicae stirpis populi immigrassent et cum iis coaluissent, mox et ipsi Hellenibus adnumerari coepti sunt. Hos autem advenas, quorum ducem alii Amphictyonem, plerique autem Xuthum dixerunt, falluntur magnopere qui Iones fuisse ab iisque hoc nomen Atticis impositum esse opinantur propterea, quod Ionem a mythologis Xuthi filium dici vident. Nam Ionum gens nomenque dubitari non potest, quin longe illa migratione antiquius lateque olim sparsum fuerit; Ionis autem istius Xuthi filii fabula recentioris originis est, neque conficta ante illud tempus, quum priscorum in Graecia Ionum obscurata memoria, nomenque hoc Asianis tantum et insulanis quibusdam proprium esset, qui quod colonis ex Attica aucti erant, credebanturque omnes hinc oriundi esse, etiam eponymus iis ex Attica datus est Ion, *κτίστωρ Ἀσιάδος χθονός* (v. 74), isque Xuthi filius dictus propterea, quod post Xuthi sive Hellenum adventum auctamque hinc hominum multitudinem colonos illos ex Attica migrasse constabat [21]).

Narrat porro Mercurius, quum diu sterile esset Xuthi et Creusae matrimonium, hos remedium huic malo quaerentes Apollinis oraculum adiisse:

ὧν οὕνεκα
ἥκουσι πρὸς μαντεῖ' Ἀπόλλωνος τάδε,

legimus v. 65, neque dubium est, quin illud *οὕνεκα* etiam in codicibus

21) Accuratius haec omnia demonstrata sunt in Opusc. ac. I p. 151 sqq. et 328., quae si quis refutare cupiat, firmioribus certe argumentis uti debebit, quam censor nescio quis, qui priscos Atticos Iones haberi posse primum propterea negat, quia autochthones esse crederentur: sic enim fore, ut Arcades quoque, qui et ipsi autochthones putabantur, Iones evaderent; deinde autem quia Attici illi ab Herodoto in Pelasgis numerentur, de quibus scilicet, quinam et quales proprie fuerint, censor ille aliquid certi sibi compertum esse opinatur. Eiusdem generis est, quod Ionis fabulam sibi non recentioris sed pervetustae originis speciem prae se ferre videri affirmat.

scriptum sit. Est enim hoc vitium plane pervagatum, adeoque nunc omnibus de veritate eius formae, *οὕνεκα* pro *ἕνεκα*, persuasum est, ut si quis dissentiat in temeritatis aut imperitiae crimen incurrere videatur. Interim, si a codicum auctoritate discesseris, quae quam levis sit in huiusmodi quaestione neminem latet, nec rationem huius usus ullam probabilem, nec testes eius idoneos esse videas. Nam Ioannem Characem, in Bekkeri Anecd. III p. 1154, et si qui sunt huius similes, nemo locupletes esse dicet: nihil enim aliud, nisi receptam iam sua aetate falsam opinionem fuisse ostendunt. Et perantiquum illud vitium esse etiam Ammonius demonstrat, quum quid differat inter *οὕνεκα* et *ἕνεκα* lectores suos admonendos esse duxerit. Quod autem Ellendtius, vir doctissimus, Lex. Soph. II p. 437, Apollonium istius opinionis participem habere videtur, in errore versatur manifesto. Nam Apollonius de coniunct. p. 502, 30 nullam aliam particulae *οὕνεκα* significationem agnoscit, nisi ut sit i. q. *ὅτι* quia, quod. Igitur ubicunque non hoc, sed propter significandum est, non dubito quin aut *ἕνεκα* aut, si versus poscat, *εἵνεκα* (*εἵνεκεν*) scribendum sit. Et reperitur haec forma saepenumero etiam in optimis Atticorum poetarum codicibus, velut in Ravennate Aristophanis [22]): neque propriam eam Ionicae aut poeticae dialecto fuisse inscriptiones docent [23]), in quibus alteram illam *οὕνεκα* pro *ἕνεκα* nunquam inveniri credo.

Ut autem illi propter matrimonii sterilitatem oraculum adire compellerentur, Apollinis consilio Mercurius factum esse ait v. 67:

Λοξίας δὲ τὴν τύχην
εἰς τοῦτ᾽ ἐλαύνει, κοὐ λέληθεν, ὡς δοκεῖ.

Sed quo sensu hoc *οὐ λέληθεν* accipiendum sit, non liquet. Plerique interpretantur nec oblitus est, Fixius: neque non animadvertit, Bothius in versione vernacula, *des Sohnes nicht vergessend*, Hartungus: *der es nicht vergass*: similiterque alii. Sed hanc obliviscendi aut non animadvertendi significationem activae verbi *λανθάνω* formae apud Atticos certe scriptores nunquam habent, qui hoc sensu passivas tantum formas usurpant, unumque eius exemplum apud Pindarum inventum memini Ol. XI (X) 4: *γλυκὺ γὰρ αὐτῷ μέλος ὀφείλων ἐπιλέλαθα*: dulce carmen ei me debere oblitus sum.*) Itaque

22) Vid. Inverniz. ad Arist. Plut. v. 320. Nub. v. 511. Lysistr. 74. 501. Fritzsch. ad Ran. p. 123.

23) Vid. Keil. Analect. epigr. p. 98.

*) Quid autem? si cum Leop. Schmidtio, Pindar. p. 98, Pindarum hoc dicere

aut statuendum erit Euripidem hoc loco a ceterorum Atticorum usu deflexisse, aut alia via tentanda. Atque illud alterum vel propterea displicet, quod non indicatum est, cuiusnam rei oblitus sit, aut quid non animadverterit Apollo. Nam τῆς τέχνης e versu superiore subaudiri vix potest; filius autem, quem nonnulli subaudiverunt, in decem versibus superioribus plane non memoratus est. His causis permotus Sanderus sensum verborum hunc esse statuit, ut Mercurius non latere, non obscurum sibi videri dicat, quin Apollo rem huc deduxerit: in qua interpretatione illud quidem mihi probatur, quod verbi λέληθεν usitatam significationem servavit, sed pro ὡς δοκεῖ Mercurium, si id quod Sanderus credit, dicere voluisset, ὡς δοκῶ potius dicturum fuisse censeo, neque omissurum fortasse, quinam essent, quos Apollinis consilium non latere putaret. Nam sic indefinite dictum οὐ λέληθεν significare videtur, neminem id latere, quod dici a Mercurio non potuisse manifestum est. Scripsisse igitur Euripidem credo κοὐ λέληθέ μ', ὡς δοκεῖ: non me latet, ut putat. Conferri potest Rhes. v. 937, ubi Musa Minervae exprobrans, quod eius consilio Rhesus ab Ulixe et Diomede interfectus sit, μὴ δόκει λεληθέναι, ait, noli credere hoc latere. Scilicet pudebat Apollinem facti sui, id quod etiam Ionem non fugit, v. 381, αἰσχύνεται τὸ πρᾶγμα, profiteturque Minerva v. 1577, quum re patefacta verecundatum illum esse dicit, quominus ipse in aspectum Creusae filiique sui prodiret, μὴ τῶν πάροιθε μέμψις εἰς μέσον μόλῃ. Itaque illud quidem Mercurio aperuerat, puerum, quem huic Delphos deportandum mandabat, suum esse sibique curae fore; sed reliqua omnia, ut per vim Creusam compressisset quidve consilii cepisset, quo puer tandem aliquando miserae matri redderetur, reticuerat. Haec igitur Mercurius, quem consentaneum est pueruli a se servati sortem futuram non sine aliquo miserationis et favoris affectu expectasse, partim ipse indagavit, partim coniectura divinavit, atque hoc est quod dicit, κοὐ λέληθέ μ' ὡς δοκεῖ. Ceterum non plane tamen omnia sic ut Mercurius suspicatur evenire videmus. Non enim Athenis demum, quemadmodum v. 71 ait, sed iam Delphis puer a matre agnoscitur, compressamque ab Apolline Creusam esse, id quod v. 72. 73. hunc celari velle ait, neque Ionem neque Atticas mulieres Creusae comites neque eius senem paedagogum, sed unum fortasse Xuthum latet.

---

statuimus, se quasi imprudentem et non advertentem debitorem factum esse. Utut est, ab Euripide λεληθέναι pro λελῆσθαι dictum esse perquam incredibile est.

Iam perfunctus prologi officio Mercurius de scena discedit; sed quonam discedat non satis certum est. Nam quod ait v. 76:

ἀλλ' εἰς δαφνώδη γύαλη βήσομαι τάδε,

quaeri potest, quaenam sint haec *δαφνώδη γύαλα*. Alii enim Parnassi convalles intellexerunt templo propinquas, eaque vocabuli significatio sane frequentissima est neminique ignota; alii templum ipsum illo *γυάλων* nomine designari volunt, quippe quod potuerit etiam de quovis loco undique saepto et contecto dici, quemadmodum thesauri h. e. aedificia donariis servandis destinata *χρυσοῦ γέμοντα γύαλα* dicuntur Androm. 1070 (1093),[24]) et in hac ipsa fabula v. 225, *γυάλων ὑπερβῆναι λευκῷ ποδὶ* [*βαλόν*], v. 243: *μεθεῖσαν δεσπόται με θεοῦ γύαλα τάδ' εἰσιδεῖν*, et v. 257: *οὔ πάντες ἄλλοι γύαλα λεύσσοντες θεοῦ χαίρουσιν*, dubitari nequit, quin templum, non convalles intelligi debeant. Quodsi quis tamen Euripidem ambigue loquutum esse criminetur, spectatores quidem certe, quum viderent, quonam Mercurius abiret, de significatione verborum errare non potuerunt.

Etiam in v. 79:

ὁρῶ γὰρ ἐκβαίνοντα Λοξίου γόνον,

quaeri nunc quidem a legentibus potest, unde Ion exire putandus sit, ex templone, quod nonnullis visum est, an ex aliquo habitaculo propinquo, an e convalle vicina; sed spectatoribus locum disertius indicari non opus erat. Nobis quid videatur, alio tempore explicabimus, ubi de proximo cantico Ionis disseremus: nam consilium est etiam reliquas fabulae partes carptim huiusmodi scriptiunculis, quarum nobis necessitas imposita est, pertractare. Nunc autem eo praevertemur, cuius causa hoc programma scribendum fuit.

Indicimus igitur Regis Augustissimi natalicia die crastini hor. XII in auditorio maximo ab universitate nostra celebranda, omnesque, quicunque rebus nostris favent, magistratus regios et urbicos, civiles et militares, omnesque omnium ordinum cives atque hospites ut coetui nostro frequentes adesse velint qua decet observantia et reverentia invitamus.

Dabamus Gryphiswaldiae prid. Id. Octob. MDCCCLIX.

---

24) Sic recte Müllerus statuit, Archaeol. § 291, 6; quamquam dissentire video doctissimum Wieselerum in Annal. phil. et paed. vol 75 (1857) p. 676.

SCHOLIA IN EURIPIDIS IONEM. PART. II.

In programmate anni superioris, quum scholia nostra in Euripideae Ionis prologum exhiberemus, etiam reliquas eiusdem fabulae partes carptim huiusmodi scriptionibus nos tractaturos esse professi sumus, quippe non abhorrere arbitrati ab hoc genere libellorum academicorum, si qualia in scholis a praeceptoribus tradi solerent, talia subinde etiam publice cognoscenda proponerentur. Igitur in hoc programmate canticum Ionis illud interpretabimur, quod est a v. 83 ad 183.

Procedit Ion summo mane neocori officio functurus, quemadmodum in prologo Mercurius praedixerat v. 78:

Ὁρῶ γὰρ ἐκβαίνοντα Λοξίου γόνον
τόνδ', ὡς πρὸ ναοῦ λαμπρὰ θῇ πυλώματα
δάφνης κλάδοισιν.

sed unde procedat non satis liquet; hoc tamen manifestum esse videtur, *ἐκβαίνοντα* dici non potuisse, nisi aut ex ipso templo aut ex aliquo vicino habitaculo exiret, qualia in *περιβόλοις* s. consaeptis templorum sacerdotibus ac ministris destinata fuisse constat [1]). Nam si ex convalle propinqua, ubi lauri ramos ad verrendam ornandamque aream decerpserit, in scenam prodeuntem Mercurius conspexisset, dubitari non potest quin alio quam *ἐκβαίνειν* verbo usurus fuisset. Nihil autem obstat, quo minus e templo prodeuntem cogitemus, sive in eo pernoctaverit, sive, quod veri similius videtur, ante quam aream verreret, ipsi templo verrendo atque exornando operam dederit. Ramos autem, quibus utitur, itidem ut aquam e Castaliae fonte haustam, qua mox aream conspergit, nihil opus erat ipsum ex propinqua convalle petere: erant sine dubio aliquot inferioris ordinis ministri, qui eiusmodi labore fungerentur.

---

1) Cf. Gies. de re sacerdotali Graec. p. 44 et nostr. Antiquitt.gr. II. p. 413.

Procedens igitur in scenam solem conspicit modo exortum radiisque suis summa iam montium cacumina collustrantem:

Ἅρματα μὲν τάδε λαμπρὰ τεθρίππων
Ἥλιος ἤδη λάμπει κατὰ γῆν.

Sol quadrigarum suarum splendorem in terram effundit s. efficit ut quadrigae splendore suo terram collustrent. *Λάμπειν* enim etiam sensu transitivo dicitur de eo, qui efficit ut res aliqua splendida appareat conspicuaque fiat, quemadmodum fere in Helen. v. 1142 Nauplius fallacem ignem in Euboea accendens, quo classem Graecorum decipiat, *δόλιον ἀστέρα λάμψας* dicitur, ac de eodem etiam audacius Lycophron dicit, Cass. v. 345, *ὅταν λάμψῃ κακὸν φρυκτωρόν*. Nostro autem loco, quum Sol *ἅρματα λαμπρὰ λάμπειν* dicatur, haec constructio eo minus offensionis habet, quod ipsum illud adiectivum nomini additum non tam ipsum per se currum, quam currus splendorem cogitandum esse docet [2]). Non erat igitur, quod Nauckius cum Musgravio *κάμπτει* scribi mallet: immo vix aptum h. l. *κάμπτει* esse iudicamus, siquidem hoc verbum de eo tantum recte dici videtur, qui de cursu, quem adhuc tenuerat, deflectit, non de eo, qui, ut Sol, nunc ipsum currere incipit. — Sequitur v. 86:

Παρνησιάδες δ' ἄβατοι κορυφαὶ
καταλαμπόμεναι τὴν ἡμερίαν
ἁψῖδα βροτοῖσι δέχονται.

Sic enim, *τὴν ἡμερίαν*, recte Canterus correxit codicum scripturam *τὴν ἡμέραν*, quam nec metro nec sententiae aptam esse apparet. Nam quod Lobeckius, Paralipom. p. 359, etiam adiectivi *ἥμερος* formam femininam fuisse ait, apud Atticos certe eius formae exempla nulla extare videntur, neque, ut de metro taceam, hoc epitheton orbitae Solis aptum esse arbitror, non magis quam *πρᾳεῖαν*, quod Matthiacus et Lachmannus, de chor. system. p. 31, e margine unius codicis receperunt, addita metri fulciendi causa particula *γέ*. Aptius

---

2) Non absimilis ratio est aliorum locorum, ubi pro obiecto verbi *λάμπειν* res ponitur, quae ipsa aliquid splendoris aut quandam splendoris similitudinem habet, ut *ἄνθος καλόν* in epigrammate Anthol. Palat. XII, 55: *ᾧ καλὸν ἁβροκόμης ἄνθος ἔλαμψεν Ἔρως*, h. e. splendorem pulchritudinis, aut *ἄταν* in Biantis versu apud Diog. L. I, 85: *αὐθάδης δὲ τρόπος βλαβερὰν ἐξέλαμψεν ἄταν*, h. e. *λαμπράν*, insignem et conspicuam perniciem. Habet hos locos Lobeckius ad S. Ai. p. 89 ed. sec., ubi de omni hoc genere verborum, quae ex intransitivis transitiva aut, ut ipse ait, factitiva fiunt, copiose exponit.

fuerit si quis pro ἀψῖδα reponat ἀκτῖνα, quam coniecturam nonnemini in mentem venisse memini, qui compararet etiam Phoen. v. 5, ubi Solem alloquens Iocasta ὡς δυστυχῆ, inquit, Θήβαισι τῇ τόθ' ἡμέρᾳ ἀκτῖν' ἐφῆκας. Sed omni mutatione abstinendum est: orbitam Solis accipere montium cacumina non inepte dicuntur propterea, quod Sol oriens primum in his cacuminibus quasi insistens conspicitur, unde paullatim altius evehitur.

Iam oriente Sole adolentur thura in honorem Apollinis:

σμύρνης δ' ἀνύδρου καπνὸς εἰς ὀρόφους
Φοίβου πέτεται.

Codicum scripturam πέταται, ab editoribus Musgravii exemplo in πέτεται mutatam, Hermannus ita tueri conatus est, ut non volandi sed pandendi significationem huic verbo assereret, eamque etiam aptiorem hoc loco esse contenderet, siquidem qui volaret, relinqueret locum ex quo attolleretur, thuribula vero perpetuum fumum mitterent. Atqui, opinor, qui perpetuo mittitur, propter id ipsum etiam perpetuo attolli e thuribulo atque evolare videtur. Πέτασθαι autem eodem sensu quo πετάννυσθαι dictum esse nullo nec testimonio nec exemplo probari potest: contra pro πέτομαι recentiores etiam πέταμαι dicere solitos esse satis constat grammaticorum hanc formam improbantium testimoniis, neque mirum a librariis eam saepenumero pro altera substitutam esse. — Quod sequitur v. 91:

Θάσσει δὲ γυνὴ τρίποδα ζάθεον
Δελφὶς ἀείδουσ' Ἕλλησι βοάς,
ἃς ἂν Ἀπόλλων κελαδήσῃ,

non sic accipiendum est, ac si iam nunc sacerdos Pythia tripodi insidens vaticinia edat, sed ut parata esse dicatur ad conscendendum tripodem edendaque oracula, si qui sint qui rite consulere deum velint: quemadmodum ipsam Aeschylus profitentem facit in prologo Eumenidum v. 31:

κεὶ πάρ' Ἑλλήνων τινές,
ἴτων πάλῳ λαχόντες, ὡς νομίζεται·
μαντεύομαι γὰρ ὡς ἂν ἡγῆται θεός.

ubi item praesenti verbi tempore indicatur res paullo post futura. Significant igitur Ionis verba hunc diem unum ex iis esse, in quibus conscendere tripodem Pythiae fas sit, quod non quotidie fieri potuisse constat. Et antiquissimis quidem temporibus semel tantum quotannis, die VII. mensis Bysii, qui natalis Apollinis esse dicebatur, Pythiam va-

ticinatam esse Plutarchus memorat, quod ut verum sit, non tamen propterea hunc diem etiam in hac fabula intelligi necesse est: nam aut ignota res Euripidi esse, aut, si nota fuerit, impune negligi potuit. Aderant autem Pythiae vaticinanti aliquot, ut Ion ipse ait v. 416,

Δελφῶν ἀριστῆς, οὓς ἐκλήρωσεν πάλος,

aliorumque testimoniis non modo prophetam adstitisse novimus, qui voces eius exciperet, sed Hosiorum quoque unum atque alterum aut in eodem penetrali aut in proximo versatos esse. Praeterea etiam ministros complures fuisse credimus, qui consultores oraculi acciperent et quid faciendum esset ante quam admitterentur praemonstrarent, quali officio etiam semet ipsum Ion fungi declarat, quum interroganti Xutho, *τίς προφητεύει θεοῦ;* respondet v. 414,

ἡμεῖς τά γ' ἔξω· τῶν ἔσω δ' ἄλλοις μέλει.

Apparet enim *προφητεύειν* hoc loco latiore sensu accipiendum esse, non de oraculis edendis, sed de illo genere praeceptorum atque admonitionum; nam haec quoque dei nomine et ut eius iussa edebantur.

Hi omnes igitur vel sacerdotes vel ministri etiam in proximis Ionis verbis intelligi poterunt, quibus *οἱ Φοίβου Δελφοὶ θέραπες*, ante quam templum adeant officiisque suis fungantur, lustrari iubentur *καθαραῖς δρόσοις*, rore puro Castaliae. *Δρόσον*, ut rorem, a poetis sensu generali de aquis etiam fontium dici tralaticium est. Cf. infr. v. 118 et 450. Valcken. et Monk. ad Eur. Hippol. v. 126. Intt. ad Horat. III od. 4, 61. *Θέραπες* pro *θεράποντες* ab Euripide etiam in Suppl. v. 762 dicuntur: reliqui duo tragici hanc vocabuli formam non habent.

Proximi versus, 98—101, in codicibus sic scripti sunt:

στόμα τ' εὔφημον φρουρεῖτ' ἀγαθόν,
φήμας τ' ἀγαθὰς τοῖς ἐθέλουσιν
μαντεύεσθε
γλώσσης ἰδίας ἀποφαίνειν.

in quibus hunc infinitivum neque pro imperativo accipi neque ullo modo cum reliqua oratione construi posse apparet. Non minus absona est locutio *φήμας ἀγαθὰς μαντεύεσθε*: nam vaticinatur, *μαντεύεται*, una Pythia, neque omnino qui bona verba edunt, unde aliquid fausti ominis capi possit, propterea ipsi quoque *μαντεύεσθαι* dici possunt. Itaque infinitivum *μαντεύεσθαι* ab *ἐθέλουσι* pendentem rescribi debere iam Scaliger intellexit, quam emendationem codices postea collati comprobarunt. Significari apparet oraculi consultores: nam de

his non minus quam de vaticinantibus verbum illud μαντεύεσθαι usurpari notum est. Iam vero si infinitivus ἀποφαίνειν imperativi instar habendus sit, mirabimur orationis inconcinnitatem, quum paullo ante imperativus sit, φρουρεῖτε. Sustulit eam L. Dindorfius, φρουρεῖν rescribens: quamquam is, nisi fallor, non pro imperativis hos duos infinitivos haberi, sed ab ἀγαθόν, scil. ἐστί, pendere voluit. Sic sane et structura verborum recte procedit, nec sententia absurda est; merito tamen Hermannus frigidam orationem evadere autumat. Nam est profecto frigidum, sententiam huiusmodi generalem proponere, non quid faciendum sit iis ipsis, qui id facere debeant, praecipere. Longe certe aptior oratio fit, si cum Hermanno copulam τέ post φήμας delemus et pro ἀγαθόν reponimus ἀγαθῶν. Nihil in codicibus hac permutatione frequentius est; quumque semel ἀγαθόν scriptum esset, copula post φήμας ab aliquo correctore addita esse videtur, qui ἀγαθὸν pro altero epitheto substantivi στόμα haberet, infinitivum autem ἀποφαίνειν pro imperativo positum esse crederet. Itaque recte locum ab Hermanno emendatum esse iudicamus, receperuntque emendationem etiam Fixius et Hartungus. Φῆμαι ἀγαθαὶ ἀγαθῶν sunt bona verba tanquam boni eventus omina et praesagia. Talia Ion edi vult, ut eorum, qui oraculum consulturi sint, animi spe laeta et fiducia erigantur: quod autem addit ἰδίας γλώσσης, opponit horum verba Pythiae sacerdotis voci, quippe quae non tam ipsius propria sit, quam divinae mentis instrumentum. Nam, ut ait Plut. de orac. def. p. 414 E. credebant τὸν θεὸν αὐτὸν — ἐνδυόμενον εἰς τὰ σώματα τῶν προφητῶν ὑποφθέγγεσθαι. Denique infinitivus ἀποφαίνειν qua ratione post στόμα εὔφημον φρουρεῖτε adiunctus sit, nemo sibi exponi postulabit.

Iam ad opus suum Ion aggreditur, ut aream templi verrat atque exornet, avesque advolantes abigat. Quamquam enim ipse verrendae tantum, non etiam ornandae areae disertis verbis mentionem facit — ἐσόδους Φοίβου καθαρὰς θήσομεν, inquit v. 105, neque addit καὶ κοσμήσομεν, — apparet tamen στέφεσιν ἱεροῖς, quae eodem versu appellantur, non verri aream, sed ornari tantum postes columnasque potuisse. Sed in praecedentibus verbis, v. 102.,

ἡμεῖς δὲ πόνους, οὓς ἐκ παιδὸς
μοχθοῦμεν ἀεί —

accusativus πόνους non habet unde pendeat. Nam nullum sequitur verbum transitivum nisi θήσομεν (ἐσόδους καθαράς). Fuerunt

igitur qui commate ante *πόνους* posito *πόνους οὓς* pro *οὓς πόνους* accipi vellent, ut esset haec enuntiatio pro appositione sequenti membro praemissa: aream templi verremus — quod ministerium inde a pueris praestare soliti sumus. Scilicet non advertisse videntur propriam graeci sermonis breviloquentiam, ut pro verbo generalioris significationis, quale h. l. foret *πονήσομεν*, statim rei antea universe significatae, ut est h. l. *πόνους*, propria et singularis demonstratio ponatur. Potuit plenius dici *πόνους — πονοῦντες ἐσόδους καθαρὰς θήσομεν*, quemadmodum e. c. apud Isaeum, or. IX, 10 pro eo, quod dictum est, *μαρτυρίαν, ἣν οἱ ἀναγκαῖοι ἐκείνου περὶ τῶν μεγίστων μή φασι παραγενέσθαι*, plenius dici potuit *ἣν μαρτυροῦντες — μή φασι παραγενέσθαι*. Dictum est de hoc genere breviloquentiae a nobis in comm. ad Isaeum p. 412, ab Hermanno Opusc. 1 p. 200 et a Krügero ad Thucyd. 1, 32, 4. — In vers. 106. 108

πτηνῶν τ' ἀγέλας
τόξοισιν ἐμοῖς φυγάδας θήσομεν,

non silentio praetermittenda est incongruentia numeri: nam congruenter aut *ἡμετέροις* aut *θήσω* dicendum fuit. Sed nihil hac incongruentia in prima persona frequentius est, ut, quum unus de semet ipse loquens plurali verbi numero utitur, alia sic adiungat, ac si singulari usus sit. Huc pertinent in hac ipsa fabula v. 391: *κωλυόμεσθα μὴ μαθεῖν ἃ βούλομαι*, et v. 1250: *διωκόμεσθα Πυθίᾳ ψήφῳ κρατηθεῖσα*. Iphig. Taur. v. 566: *ἥκομεν — σπεύδουσ' ἅμα*. Troad. v. 900: *οὐ δικαίως ἢν θάνω θανούμεθα* Electr. v. 604: *ποίαν ὁδὸν τραπώμεθ' εἰς ἐχθροὺς ἐμούς*; Androm. v. 143: *δεσποτῶν δ' ἐμῶν φόβῳ ἡσυχίαν ἄγομεν*. Herc. fur. v. 1267: *γοργωποὺς ὄφεις ἐπεισέφρησε σπαργάνοισι τοῖς ἐμοῖς — ὡς ὀλοίμεθα*. Notarunt hanc incongruentiam passim veteres grammatici, velut schol. A. ad Il. XII, 257, auctor de soloecism. in Museo phil. Cant. II. p. 112 et Boissonad. Anecd. III p. 239, plurimaque eius exempla a recentioribus studiose congesta sunt, quos enumerare nihil attinet[3]). Quod autem praeterea in nostro loco Euripides commisit, ut simillimas formulas *καθαρὰς θήσομεν* et *φυγάδας θήσομεν* brevissimo trium versuum intervallo usurparet, v. 105 et 108, dubitari

---

3) Isocrates huius generis exempla nuperrime contulit O. Schneiderus noster, ad Panegyr. § 14.

non potest quin delicatioribus quibusdam criticis vix ferendum videatur, ei quidem certe, qui in Iahn. Annal. philol. vol. LXXV p. 471 versus 613 clausulam *εἰσορᾷ πικρῶς* propter similem clausulam versus 610 *οἴσει πικρῶς* emendando removere conatus est. Nos quidem huiusmodi negligentiam, in hac praesertim fabula, patienter toleramus.

Sequuntur versus glyconici in stropham et antistrophum descripti, 112—143, quibus cantandis Ion verrendi laborem consolatur.

> *Ἄγ' ὦ νεηθαλὲς ὦ*
> *καλλίστας προπόλευμα δάφνας,*
> *ἃ τὰν Φοίβου θυμέλαν*
> *σαίρεις ὑπὸ ναοῖς*
> *κήπων ἐξ ἀθανάτων —*

Laurum tanquam ministram alloquitur: nam *προπόλευμα δάφνας* nihil aliud est quam *δάφνα προπολεύουσα* aut *πρόπολε*, ut solent saepenumero abstracta pro concretis poni, *δούλευμα* pro *δοῦλαι* v. 761: *γυναῖκες ἱστῶν τῶν ἐμῶν καὶ κερκίδος δούλευμα πιστόν*. — *λάτρευμα* pro *λάτριν*, Troad. 1105: *Ἰλιόθεν ὅτι με πολυδάκρυτον Ἑλλάδι λάτρευμα γᾶθεν ἐξορίζει*. — *κήδευμα* pro *κηδεστά*, Orest. v. 477: *ὦ χαῖρε καὶ σύ, Μενέλεως, κήδευμ' ἐμόν*, aliaque eius generis plurima. Genitivum autem *δάφνας* recte definitivum aut explicativum dixeris, quippe qui definiat *προπολεύματος* notionem indicanda ea re, quae illo vocabulo denotetur. Sic *Κάστορος ἄγαλμα πατρίδος* in Helen. v. 207 nihil aliud est quam *ἄγαλμα πατρίδος Κάστωρ* aut *Κάστωρ πατρίδα ἀγάλλων*, et Soph. Electr. v. 672. *κλεινὸν Ἑλλάδος πρόσχημ' ἀγῶνος* certamen Pythium dicitur, quod Graeciae decori est, *ἀγὼν πρόσχημα ὤν*: quorum rationem qui recte perspexerit, non diversam esse intelliget a formulis frequentissimis *τέλος θανάτοιο, ὅπλισμα κορύνης, ἀσπίδος ἔρυμα, σκέπας μελάθρου, δράκοντος δεινοῖο πέλωρ* ac similibus, quarum exempla ubivis extant. Itaque quum *προπόλευμα δάφνας* idem significet atque *δάφνα πρόπολε* vel *προπολεύουσα*, non mirum in proximo versu pronomen relativum ad *δάφνας* potius quam ad *προπόλευμα* accommodatum esse. Dicitur autem haec laurus *κήπων ἐξ ἀθανάτων*, scilicet decerpta aut ablata, quod quum sua sponte pateat, non opus fuit addito participio, velut *δρεφθεῖσα*, quod Badhamus, in Philologo vol. VII p. 277 [4]) requirebat,

4) Badhami editionem huius fabulae, quae Londini ann. MDCCCLIII prodiit, usurpare quum haec scriberem non potui.

disertius indicari. Sed *κῆποι* illi *ἀθάνατοι* quinam sint ambigitur. Nam Wieselerus, vir subtilissimus, in Iahn. annal. philol. vol. LXXV p. 684, ipsum templi adytum intelligi vult, in quo non unam sed multas lauros fuisse statuit; *δρόσους* autem *ἱεράς*, versu 117, de Cassotide accipit, cuius aquam subterraneo meatu in adytum derivatam esse Pausanias refert X. 24 extr. Nobis neque *κήπων* nomen de adyto, etiamsi complures ibi arbores fuisse sumamus, usurpari potuisse videtur, neque causam esse arbitramur, cur alium fontem designari credamus, quam illum, unde aquam ad lustrandum petitam esse ipse Ion. v. 148 indicat, lustarique templi sacerdotes ac ministros iussit versu 95, h. e. fontem Castalium in propinqua convalle, quam lauris densis consitam fuisse constat, unde laurus ipsa Castalia arbor dicitur a Propertio III, 2, 13, et Castalia umbra a Tibullo III, 1, 16. Hos igitur esse iudicamus *κήπους ἀθανάτους*. In proximis autem versibus

ἵνα δρόσοι τέγγουσ' ἱεραὶ
τὰν ἀέναον παγὰν
ἐκπροϊεῖσαι
μυρσίνας ἱερὰν φόβαν,
ᾇ σαίρω δάπεδον θεοῦ,

in quibus apparet verbi *τέγγουσι* obiectum esse *μυρσίνας ἱερὰν φόβαν*, offendit non iniuria multos, quod nunc myrtis se aream verrere Ion dicit, qui paullo ante laurum appellaverit. Badhamus quidem l. l.: „*μυρσίνας*“ inquit „idem est quod *δάφνας*“, et mirificae huius interpretationis auctorem citat Donatum ad Terent. Andr. IV, 3, 11, quem si quis inspexerit nihil aliud docentem videbit, quam verbenae nomen apud Romanos generale esse, et de lauris quoque, olivis ac myrtis usurpari posse: nihil interesse autem inter laurum et myrtum nemini unquam nisi Badhamo in mentem venit. Non meliore defensione utitur Schenklius p. 481. nam quum v. 104 Ion dixerit se *πτόρθοισι δάφνης στέφεσιν θ' ἱεροῖς* usurum, his *στέφεσιν ἱεροῖς* verricula e myrtis indicata esse censet. Prudentius Wieselerus l. l. pro *μυρσίνας* reponi *μυρίαν* voluit: vereor tamen ne sic Euripidem potius ipsum quam librarios correxisse dicendus sit. Nam mihi quidem huiusmodi negligentia in hoc poeta et in hac fabula, quam festinantius compositam esse aliis indiciis non paucis intelligitur, haudquaquam incredibilis esse videtur, ut, quum Ionem scopis ex lauri et myrti ramis coniunctis utentem fingeret, posteaquam primum lauri tantum mentionem fecit,

deinde myrtum sic tanquam obiter adderet. Negligentiam quandam etiam in hoc aliquis criminetur, quod post ἃ σαίρεις v. 115 de lauro dictum, nunc de myrto v. 121 ᾇ σαίρω dicitur: sed calidius tamen quam prudentius eos egisse arbitror, qui talia tolerari non posse rati criticam suam facultatem in emendando loco exercere conati sunt. Ac Badhamus quidem, ut prius illud σαίρεις tolleretur, quod comicum sibi videri ait, sic scribi voluit: ἁ τᾶν Φοίβου θυμελᾶν δρεφθεῖσ' ὑπὸ ναοῖς κήπων ἐξ ἀθανάτων, quae ipse convertit: decerpta prope templa sacellorum Phoebi ex immortalibus hortis. Haec vix digna sunt quae refutentur. Nam ne de mirificis illis ναοῖς θυμελᾶν, sacellorum templis, dicam, quid faciemus hoc nominativo ἁ — δρεφθεῖσα? nam constructio certe genitivum τᾶς δρεφθείσας postulabat. Alius quidam criticus, in Annal. philol. LXXV p. 470, hanc emendationem proposuit: ἄγ' ὦ νεηθαλές, ὦ καλλίστας προπόλευμα δάφνας ἁγνᾶν Φοίβου θυμελᾶν, κείρω σ' ὑπὸ ναοῖς, ἵνα δρόσος τέγγει σ' ἱερὰ ῥυτὰν ἀενάου παγὰν ἐκπροιεῖσα —; sequentibus autem verbis μυρσίνας ἱερὰν φόβαν quid fieri et unde hunc accusativum pendere vellet, dicere supersedit. Mihi omnia in hoc loco, licet non probanda, certe tamen sana esse persuasum est, praeter unum versiculum 118 τὰν ἀένναον παγάν: nam hanc adiectivi formam ἀένναον, pro ἀέναον, utique damnandam esse Hermannus ad h. l. et Fixius in H. Steph. thesaur. I p. 760 ed. Didot. planissime demonstrarunt. Hermannus igitur γᾶς τὰν ἀέναον παγάν scribendum suasit; Fixius, ut solent fere critici ad suas quisque coniecturas periclitandas, quam ad probandas alienas promptiores esse, ῥυτάν pro γᾶς τὰν — scribi maluit, obsequentemque habuit Hartungum. Ego Hermanno assentiri malo vel propter verbum ἐκπροϊεῖσαι, quod sic aptissime cum γᾶς construi apparet. Γαίας παγάν etiam paullo infra dici v. 147 ipse Hermannus monuit, contulitque praeterea ὄμβρον χθονός apud Sophoclem Oed. Col. v. 687. Ῥυτάν per se quidem non ineptum; sed duo haec epitheta ῥυτὰν ἀέναον cur coniungeret Euripides nulla causa erat, atque ille ipse versus 122 ex Hippolyto, quem Fixius citat, πέτρα — ῥυτὰν παγὰν προϊεῖσα κρημνῶν, Hermannianam lectionem γᾶς — ἐκπροϊεῖσα commendare potest. — Proxima verba, quae in codicibus sic scripta sunt,

παναμέριος ἅμ' ἠελίου πτέρυγι θοῇ,

a Matthiaeo et G. Dindorfio (Metr. Aesch. Soph. Eur. p. 215) pro trimetro iambico habentur, quod si probatur, in quarta sede anapaestus

pro tribracho, quem antistrophus v. 138 habet, positus esse dicendus erit. Sed facile iambus restitui potest ἠελίου in ἡλίου, aut potius in ἀλίου mutato, quandoquidem vix credi potest poetam, qui initio versus doricam formam usurpaverit, hanc in proximo nomine sprevisse: eandemque ob causam etiam θοᾷ pro θοῇ scribendum videtur. Utrumque Hermannus fecit, simulque glyconicum metrum, ut in superiore strophae parte, sic etiam in hac servatum esse iudicavit. Assenserunt Hermanno Fixius, Bothius, Kirchhoffius, Nauckius, Hartungus, a quorum consensu equidem dissentire nolo. *Παναμέριος* quum alibi significet toto die, hoc loco ita accipi non posse res ipsa declarat: videtur quotidie significare. Nam quod Hartungus cum Matthiaeo ad Hippol. v. 362 *πανημέριον* etiam *ἐν τῇδε τῇ ἡμέρᾳ* significare autumat, id quum ipsum per se parum credibile sit, tum exemplis haudquaquam satis comprobatur. In Hippolyti quidem loco, *τίς σε παναμέριος ὅδε χρόνος μένει*, si vera est lectio, *ὅδε χρόνος* significare dixerim hoc tempus quod nunc instat, idque tempus addito adiectivo *παναμέριος* non hunc unum sed omnes insecuturos dies duraturum esse indicari: quamquam haud scio an vera sit Musgravii coniectura *πόνος* pro *χρόνος*. In Sophoclis Trachin. v. 600, *ὅθεν μόλοι πανάμερος*, scholiastes quidem significari opinatur *τὴν σήμερον ἡμέραν*: sed rectius haud dubie coniungitur *πανάμερος* cum *συγκραθείς* in versu proximo, ut dicatur in omne tempus conciliatus, quemadmodum Hermannus, qui olim aliter senserat, in editione tertia statuit. Erfurdtius quidem *πανάμερος* omnino non de tempore sed de moribus, ut ab *ἥμερος* factum, acceperat, quemadmodum iam ante eum alii, fueruntque etiam qui *πανίμερος* scribi mallent. Denique Hesychius nihil aliud docet, nisi *πανημέριος* etiam sic dici, ut non integer dies ab ortu ad occasum, sed diei iam inchoati omne reliquum tempus intelligatur, id quod satis notum atque etiam ab Homeri scholiastis ad Il. I, 472 observatum est. Igitur nostro loco Ionis verba sic interpretamur, ut dicat se quotidie diurnis ministeriis fungi, h. e. quotidie perficere quae quoque die perficienda sint. *Τὸ κατ' ἦμαρ* est i. q. *τὸ καθημέρινον*, scilicet *λάτρευμα*. Incipit autem haec facere statim oriente Sole, *ἅμ' ἀλίου πτέρυγι θοᾷ*, in qua locutione *πτέρυγα*, alam, de curru Solis alato aut alatis equis vecto interpretabimur cum I. H. Vossio, Epist. myth. II, p. 62. Eadem ratione *λευκόπτερος ἡμέρα* dicitur Troad. v. 826. Schwarzius (Sonne, Mond und Sterne p. 106) solem ipsum alatum cogitare mavult. cf.

p. 115, ubi citat. Orph. hymn. 32: *Ἀέλιε χρυσέῃσιν ἀειρόμενε πτερύγεσσιν.*

Concluditur stropha hoc epiphthegmate, v. 125—127:

ὦ Παιάν, ὦ Παιάν,
εὐαίων, εὐαίων
εἴης, ὦ Λατοῦς παῖ

in qua invocatione *εὐαίων* non, ut plerisque visum, beatum significare credo — nam dis natura sua beatis beatitudinem ab hominibus optari vereor ne absonum sit, — sed activo sensu de eo dictum arbitror, qui beatam hominibus vitam impertiat. Atque sic etiam Ellendtium statuere video, Lex. Soph. I, p. 698.

In antistropho Ion munus suum, quamvis humile, tamen, quoniam deo praestetur, carum sibi sanctumque esse testatur, quum praesertim Apollinem, in cuius templo et tutela educatus sit, patris instar colat. De versibus 131—135:

κλεινὸς δ' ὁ πόνος μοι
θεοῖσιν δούλαν χέρ' ἔχειν
οὐ θνατοῖς ἀλλ' ἀθανάτοις
εὐφάμοις πόνοις μοχθεῖν
οὐκ ἀποκάμνω.

dissentiunt interpretes, quomodo interpungendi sint. Nam quum in veteribus editionibus punctum finale (*στιγμὴ τελεία*) post *ἔχειν* positum sit, ut nova deinceps enuntiatio incipiat a verbis *οὐ θνατοῖς*, e recentioribus alii post *οὐ θνατοῖς* colon posuerunt, ut Hermannus, alii post *ἀθανάτοις*, ut Fixius, Hartungus, Nauckius, Kirchhoffius. Atque hi quidem etiam particulam *δέ* inseruerunt post *εὐφάμοις*, scilicet ut exaequaretur hic versus strophico *γᾶς τὰν* (aut *ῥυτὰν*) *ἀέναον παγάν*, de quo supra dictum est, neve *ἀσύνδετος* oratio esset: quae causa etiam veteres quosdam correctores permovisse videtur, ut particulam adderent: nam extat ea in uno certe codice Palatino. Mihi autem veterum editionum interpunctio servanda videtur. Languet enim, meo quidem iudicio, magnopere oratio, si statim post *θεοῖσιν* illud *οὐ θνατοῖς ἀλλ' ἀθανάτοις* additur, quasi immortalitatis potissimum notio extollenda sit, quo susceptus deorum causa labor honestior videatur. Neque melior evadit oratio, si cum Hermanno *οὐ θνατοῖς* tantum priori membro adiungas, ut novum membrum ab *ἀλλ' ἀθανάτοις* incipiat, quam interpunctionem vel numerorum tenor

improbabilem facere videtur [5]). Longe melius sententia modo breviter indicata statim paullumque mutatis verbis repetitur, in quali repetitione *ἀσύνδετον* orationem aptissimam esse, si minus suus quemque sensus docet, Dissenius docere poterit, qui de hoc asyndeti genere dixit in excursu II ad Pindar. p. 274 ed. Goth. Nam illud certe non verendum, ne quem dativi diversae significationis compositi offendant. Porsonum quidem Monkius ad Eur. Hippol. v. 301 accusativum *εὐφάμους πόνους* scribi voluisse refert, quomodo interpungi verba voluerit non commemorans; sed nimirum non ista dativorum compositio Porsonum movebat, sed quod alibi istam accusativi structuram frequentissimam esse meminerat, velut in illo Hippolyti versu, *ἄλλως τούσδε μοχθοῦμεν πόνους*, et in hac ipsa fabula v. 101: *πόνους οὓς ἐκ παιδὸς μοχθοῦμεν ἀεί.* Attamen dativum quoque in hoc genere loquendi non inauditum esse Lobeckius demonstrare poterit, Paralip. p. 524, utque *νόσῳ νοσεῖν* Aeschylus (Prometh. v. 392) et Sophocles (Trachin. v. 545) dixerunt, sic etiam *πόνοις πονεῖν* aut *μοχθεῖν* dici potuisse apertum est. Ad restituendam autem huius versus cum strophico aequabilitatem non opus est inserta particula, sed scribendum cum Hermanno *εὐφάμοισι*. Sed pro infinitivo *μοχθεῖν* nescio an praestet participium *μοχθῶν*. Nimirum qui *ἀποκάμνω* cum infinitivo dicit, negat se labore ac fatigatione impediri, quo minus id quod infinitivo significatur agat, quemadmodum est apud Platonem de Republ. IV, 445 B: *ὅσον οἷόντε σαφέστατα κατιδεῖν ὅτι ταῦτα οὕτως ἔχει οὐ χρὴ ἀποκάμνειν:* [6]) qui autem rei, quam agat, se non taedere neque eam propter laboris molestiam a se intermitti significat, is participio potius utetur. Atque haec sententia dubitari non potest quin Ionis personae magis conveniat. — Proximi versus sic a plerisque editoribus scribuntur:

τὸ δ' ὠφέλιμον ἐμοὶ πατέρος
ὄνομα λέγω
Φοίβου τοῦ κατὰ ναόν.

---

5) Quod Hartungus ait, debuisse sic etiam *μὴ θνατοῖς* scribi, iusto calidius dictum est. Potuit utrumvis scribi, quamquam sensu non plane eodem. Qui generalem sententiam pronuntiat, honestum sibi videri si quis dis, non mortalibus serviat, is *μὴ θνατοῖς* dicet. Ion autem honestum sibi videri dicens quod dis, non mortalibus serviat, recte *οὐ θνατοῖς* dicet.

6) Non recte Platonis locum interpretatur Stallbaumius, infinitivum non cum *ἀποκάμνειν* construens, sed tanquam epexegesin superiorum verborum *ἐπείπερ ἐνταῦθα ἐληλύθαμεν* additum existimans.

in quibus τό pro τόν, quod in codicibus est, Musgravius posuit, adoptaruntque correctionem Matthiaeus, Hermannus, alii. Et Musgravius quidem, quocum Seidlerus (apud Hermann. in praef. p. VI.), Fixius, Hartungus consentiunt, τὸ ὠφέλιμον de beneficiis accipiunt Ioni ab Apolline tributis, quibus quod πατέρος ὄνομα inditur, hoc nihil aliud esse, quam paterna ea beneficia appellari. Artificiosius Hermannus, qui posteaquam πατέρος ὄνομα pro πατέρα dictum esse ideoque τὸ ὠφέλιμον cum ὄνομα construendum fuisse statuit, genitivum Φοίβου per attractionis, ut ait, figuram ad πατέρος accommodatum esse autumat. Mihi haec attractio non Euripidi sed librariis imputanda videtur praecedente genitivo inductis, quod genus erroris quam frequens sit periti sciunt. Tenendum igitur censeo τὸν δ' ὠφέλιμον, pro Φοίβου τοῦ autem Φοῖβον τὸν — scribendum. Atque sic etiam Kirchhoffium iudicasse video.

Verrendi fine facto Ion aqua lustrali ex Castalio fonte conspergere aream aggreditur. In verbis v. 144:

Ἀλλ' ἐκπαύσω γὰρ μόχθους δάφνας ὁλκοῖς

vix opus est monere dativum non cum ἐκπαύσω construendum esse tanquam dativum commodi, qui a grammaticis dicitur, sed cum μόχθους. Nam μόχθοι ὁλκοῖς δάφνας sunt labores trahenda lauro perfecti, ut dativum instrumentalem dicere liceat: neque rara sunt huius dativi exempla nominibus substantivis, tam quae actionem quam quae actorem significant, adiuncti. Sic apud Platonem Legg. I. p. 633 B. legimus: ἐν ταῖς πρὸς ἀλλήλους ταῖς χερσὶ μάχαις. et ibid. paullo post: κινήσεις τῷ σώματι. Legg. IV p. 77 A: ἡ τοῖς βέλεσιν ἔφεσις. VII, 824 A: ἡ τῶν τετραπόδων ἵπποις καὶ κυσὶ θήρα. Republ. III p. 397 A: διὰ μιμήσεως φωναῖς τε καὶ σχήμασιν. Legg. X p. 898 B: φαῦλοι δημιουργοὶ λόγῳ καλῶν εἰκόνων. Pindar. Pyth. 1, 185 (95:) τὸν ταύρῳ χαλκέῳ καυτῆρα. Aeschyl. Choeph. v. 277: νόσους ἐπεμβατῆρας ἀγρίαις γνάθοις. Cf. Heindorf. ad Plat. Cratyl. p. 131. Stallbaum. ad Legg. 1 p. 50. — Mox v. 147 aqua ab Ione γαίας παγά dicitur,

ἃν ἀποχεύονται Κασταλίας δῖναι,

pro ἀποχέονται, quam formam metrum usurpari vetabat. Constat enim versus duobus dochmiis. Potuit autem etiam activum poni ἀποχεύουσιν: sed medium quam rationem habeat, apertum est. — Denique quum sese v. 150 ὅσιον ἀπ' εὐνᾶς esse Ion dicit, nihil aliud

quam, ut Persii verbis utar II, 16, noctem se flumine purgasse, h. e. quidquid fortasse sordium in lecto contraxisset abluisse significat.

Iam vero advolantes avium greges non modo voce ac minis, sed, si opus sit, etiam sagittis repellere aggreditur. Pertinet ad hunc locum observatio scriptoris de elocutione, qui vulgo Demetrius Phalereus esse perhibetur, § 199: *ἔστι δὲ καὶ ἄλλα θεωρήματα ὑποκριτικά· οἷον ὁ παρ' Εὐριπίδῃ Ἴων, ὁ τόξα ἁρπάζων καὶ τῷ κύκνῳ ἀπειλῶν τῷ ὄρνιθι ἀποπατοῦντι κατὰ τῶν ἀγαλμάτων. καὶ γὰρ κινήσεις πολλὰς παρέχει τῷ ὑποκριτῇ ὁ ἐπὶ τὰ τόξα δρόμος καὶ ἡ πρὸς τὸν ἀέρα ἀνάβλεψις τοῦ προσώπου διαλεγομένου τῷ κύκνῳ, καὶ ἡ λοιπὴ πᾶσα διαμόρφωσις πρὸς τὸν ὑποκριτὴν πεποιημένη.* Ceterum advolantes hos avium greges non ingenio tantum poetae fictos, sed ex vero ductos esse testantur, qui nostra aetate loca illa visitarunt [7]). Nam hodieque innumerabilem multitudinem aquilarum, vulturum, corvorum circa Parnasi rupes versari in iisque nidulari memorant: olim etiam plures fuisse easque sacrificiorum nidore allectas crebro ad aream potissimum templi convolare solitas esse consentaneum est, neque illud dubitandum, quin ministris templi iniunctum fuerit, ut eas arcerent neque conspurcari loca sacra aut laedi ab iis sinerent. Quamquam minorum avium genera, praesertim columbas, ut alibi veteres in ipsis aedibus sacris nidulari patiebantur iisque tanquam numinum tutelae commendatis religiose parcebant [8]), sic eandem religionem erga columbas certe etiam Delphis observatam esse quum Euripides in hac ipsa fabula v. 1196 sqq., tum Diodorus XVI, 27 testatur. — Sed revertimur ad Ionem, in cuius verbis v. 156. 7:

αὐδῶ μὴ χρίμπτειν θριγκοῖς,
μηδ' εἰς χρυσήρεις οἴκους

notanda est verbi *χρίμπτειν* duplex constructio, cum dativo, quemadmodum vulgo construi solet, et cum praepositione *εἰς*, cuius alterum

---

7) Vid. Ulrichs Reisen u. Forsch. in Gr. p. 110: In den unzugänglichen Phaedriadischen Felswänden nisten unzählige Vögel. Adler, Geier und Raben schweben unablässig über dem Thale. Einst mochte der Geruch des Opferfleisches sie noch zahlreicher heranlocken, so dass Ion bei Euripides, um seine Morgenarbeit zu verrichten, mit Pfeil und Bogen gerüstet auftritt, um die schädlichen Gäste abzuwehren. Et p. 116. Die Felsen über Kastri sind voll Löcher, in denen die Raubvögel nisten. Dies sind die *κοῖται* des Euripides v. 155.

8) Cf. Porphyr. de abst. II, 19 p. 249 et Wesseling. ad Herodot. I, 159.

exemplum frustra quaeras. Nimirum usus est Euripides zeugmatis s. syllepseos figura, ut „duabus diversis rebus unum daret verbum minus utrique conveniens“, ut ait Iulius Rufinianus p. 228 Ruhnk. Itaque quemadmodum apud Homerum Il. 1, 532, ἡ μὲν ἔπειτα εἰς ἅλα ἆλτο βαθεῖαν ἀπ᾽ αἰγλήεντος Ὀλύμπου, Ζεὺς δὲ ἑὸν πρὸς δῶμα, non ἆλτο repetendum sed ἀπέβη subaudiendum est, et Il. VIII, 505, ἐκ πόλιος δ᾽ ἄξεσθε (sic enim scribendum) βόας καὶ ἴφια μῆλα καρπαλίμως, οἶνον δὲ μελίφρονα οἰνίζεσθε. σῖτον δ᾽ ἐκ μεγάρων, in postremo membro neque ἄξεσθε neque οἰνίζεσθε, sed aut φέρετε aut οἴσετε cogitandum esse vetus interpres ad Il. X, 167 monuit, ubi de universo hoc genere exponit, similiter etiam hoc loco aut πέτεσθαι aut tale quid subaudiemus. — Χρυσήρεις ut hoc loco οἴκους, sic θριγκοὺς templi dici videmus in Iphig. Taur. v. 129. Θριγκοί autem pinnae sunt vel tectorum prominentiae, sub quibus aves nidulari solent, quemadmodum paullo infra v. 172 Ion ostendit. Alia vocabuli significatio est v. 1321: θριγκοῦ τοῦδ᾽ ὑπερβάλλω πόδα, de qua suo loco dicendum erit. — In versu 160:

μάρψω σ᾽ αὖ τόξοις ὦ Ζηνὸς
κῆρυξ, ὀρνίθων γαμφηλαῖς
ἰσχὺν νικῶν,

aquilam significari manifestum est. Adverbium indicare videtur, Ionem iam prius aliquando sagittis usum esse ad abigendas aquilas.

Post aquilam autem cygnum advolare videmus v. 161:

ὅδε πρὸς θυμέλας ἄλλος ἐρέσσει
κύκνος —

qui quod ἐρέσσειν dicitur, vix opus est monere nihil hoc verbi usu, ut de volatu dicatur, frequentius esse. Vid. Blomfield. gloss. ad Aesch. Ag. v. 51. Paullo post, v. 164:

οὐδέν σ᾽ ἁ φόρμιγξ ἁ Φοίβου
σύμμολπος τόξων ῥύσαιτ᾽ ἄν,

φόρμιγξ dicitur non Phoebi, sed ipsius cygni vox canora multis veterum scriptorum locis celebrata, quae quam apte illo vocabulo appelletur intelligent, quicunque aliquando cygnos musicos — sic enim nunc in historia naturali dicuntur — in nostris littoribus canentes audiverint. Est enim vox eorum haud absimilis fidium graviter simul et suaviter sonantium [9]). Haec igitur cygni phorminx Phoebi σύμμολπος dicitur:

---

9) Conf. quae ab amico meo — εἴ ποτ᾽ ἔην γε — Horaschuchio scripta sunt,

nam dilectam deo avem etiam canenti accinere consentaneum est; eandemque ob causam Delum potissimum abire iubetur, natalem dei insulam:

λίμνας ἐπίβα τᾶς Δηλιάδος,

h. e. lacum illum adi, celebratum in fabulis, *τροχόεσσαν* s. *τροχοειδέα λίμνην* (vid. Spanhem. ad Callim. h. in Del. v. 261. Stanley. ad Aesch. Eum. v. 9.), quem lacum cygnis maxime frequentari etiam in Iphig. Taur. v. 1077 legimus: *λίμναν εἱλίσσουσαν ὕδωρ κύκλιον, ἔνθα κύκνος μελῳδὸς Μούσας θεραπεύει.* Et pariter cum Apolline etiam cygnus *Δήλιος καὶ Πύθιος* dicitur ab Aristophane Av. v. 869.

In proximis verbis, v. 168:

αἱμάξεις, εἰ μὴ πείσει,
τὰς καλλιφθόγγους ᾠδάς

multi haeserunt, fueruntque adeo qui correctionem abhibere conarentur. Musgravius quidem *αἱμάξω σ' εἰ μὴ πείσει* scribi et parenthetice haec dici voluit, ut coniungerentur verba *ἐπίβα τὰς καλλιφθόγγους ᾠδάς*, transitiva scilicet verbi *ἐπίβα* significatione, ut esset, quemadmodum ipse vertit, ingredi facito. Hanc opinionem, licet etiam Bothio probatam, refutare non opus est. Qui autem *αἱμάξω σ' εἰ μὴ παύσεις τὰς καλλιφθόγγους ᾠδάς* scribi voluit, Kirchhoffius credidisse videtur cantum maxime cygni molestum Ioni fuisse, id quod absonum esse censor illius recte monuit, in Jahn. Annal. philol. LXXV p. 464. Quod autem is ipse coniecit, *αἰάξεις — τὰς καλλ. ᾠδάς*, etsi non ineptum, certe tamen supervacaneum est. Licebat profecto poetae etiam *αἱμάξεις* usurpare, ut cygnum cantus suos sanguine mixtos editurum significaret, quum praesertim pervagata apud veteres opinio sit, cygnos moribundos potissimum cantare solere. Itaque qui vulneratus ac moriens una cum cantu etiam sanguinem gutture fundit, potuit haud dubie cruentare cantum et sanguine miscere dici, neque id magis mire dictum est, quam quod apud Ovidium legimus de Heliadibus in arbores mutatis, quibus dum loquuntur „cortex in verba novissima venit", Metam. II, 363, aut de Proteo, qui inter loquendum fluctibus mergitur „admittitque suos in verba novissima fluctus." Met. XI, 256. Neque admodum dissimile est *αἱμάσσειν πέσεα*, casus cruentare, de Oedipi filiis, qui invicem

---

Greifsw. Akad. Zeitschr. vol. I (1822) p. 49. Add. Oken Naturgesch. VII, 482. Lenz. Zoolog. p. 385.

cadendo et caedendo cruorem fundunt, Phoen. v. 1301, quem locum cum hoc nostro etiam ab Hartungo comparari video, ad Iphig. Taur. v. 214. — Idem Hartungus in v. 174:

μῶν ὑπὸ θριγκοὺς εὐναίας
καρφηρὰς θήσων τέκνοις,

rectius καρφυράς scripsisse videtur. Certe altera vocabuli forma nusquam adhuc reperta est; alteram cum ῡ in penultima, Hesychius saltem testatur, apud quem, quum vulgo καρφυλαί scriptum sit, idque apud Euripidem in Ione extare dicatur, litterarum ordinem postulare ut καρφυραί scribatur, iam Hermannus monuit. Significari Hesychius ait τὰς ἐκ τῶν ξηρῶν ξύλων γινομένας κοίτας, et paullo ante: καρφύραι (hoc accentu), νοσσιαὶ θάμνοι (scr. νεοσσιαὶ θάμνων), apparetque vocabulum a κάρφος ductum esse, ut ab ἄγκος ἄγκυρα, a κέρκος κέρκυρα, ad quorum exemplum etiam κάρφυρα, non καρφύρα aut καρφυρά, scribendum esse coniicias. Sunt quidem etiam adiectiva in ῡρος oxytona, sed horum pleraque cum brevi penultima, potuitque fieri, ut a poeta aliquo etiam καρφυρός fingeretur de pullis avium in κάρφεσι nutritis: quo pertinet fortasse Hesychii glossa κάρφυροι (καρφυροί?) νεοσσοί, nisi καρφύριοι scriptum fuit. Ceterum ad analogiam non minus etiam καρφηρός formari potuisse manifestum est; sed, ut dixi, nullum huius formae exemplum aut testimonium extat. — In proximo versu 173,

ψαλμοί σ' εἴρξουσι τόξων,

notanda est vocabuli significatio minus frequens. Eadem comparet in Herc. fur. v. 1064: τοξήρει ψαλμῷ τοξεύσας, verbum ψάλλειν autem Bacch. v. 783: τόξων χερὶ ψάλλουσι νευράς, et in fragmento Melanippes, ψάλλει κενὸν τόξευμα, de quo dixit Hermannus Opusc. V, p. 203, Welckeri coniecturam, ἰάλλει, redarguens. — In sequentibus versibus 174—176

οὐ πείσει; χωρῶν ἐν δίναις
ταῖς Ἀλφειοῦ παιδούργει
ἢ νάπος Ἴσθμιον.

offendit nonnullos hiatus in fine versus secundi, quem ut tollerent παιδουργήσεις scribi maluerunt. Atqui in huiusmodi systematis liberioribus hiatum non minus quam syllabam ancipitem in fine versuum licitum esse satis constat. Iustior offensio est in accusativis νάπος Ἴσθμιον, qui unde pendeant non habent. Hermannus quidem „nisi aliquid excidit" inquit „hi accusativi construendi sunt cum par-

ticipio *χωρῶν*. Similis ratio v. 158 (156)." Sed mihi ratio haudquaquam similis esse videtur, quippe quum illo loco syllepsis agnoscenda sit, hoc autem loco non subaudiri aliud verbum e participio *χωρῶν*, sed hoc ipsum semel absolute positum, — nam *ἐν δίναις* cum *παιδούργει* cohaerere apparet, — mox autem cum accusativo constructum putare iubeamur. Id Euripidem voluisse non adducar ut credam. Kirchhoffius ex uno codice *δίναις* scripsit sine praepositione, sed constructione pariter improbabili. Nauckius *δίνας τὰς Ἀλφειοῦ*, structura quidem expeditissima, sed nulla codicum auctoritate. Quid igitur, si quis, ceteris ut vulgata sunt servatis, in postremo versu duabus litterulis additis *ἢ νάπος ἀν' Ἴσθμιον* scribendum dicat? Hoc enim non minus recte quam *ἐν δίναις* cum *παιδούργει* construi posse apparet[10]). Versiculus huius mensurae –⏑́⏑ ⏑– ⏑⏒ aptusne sit his numeris an alienus, certo diiudicari tum demum poterit, si de universa huius cantici compositione rhythmica, inde a v. 154, satis constiterit, de qua alios aliter iudicare video et posthac quoque iudicaturos esse scio. Illud quidem neminem fugit, versuum aliquot similium paribus intervallis repetitionem facile strophicae descriptionis suspicionem movere posse, et Hartungus, ut est vir fortis, facillimo negotio partim additis partim deletis partim mutatis paucis quibusdam vocabulis tolerabilem quandam responsionem strophicam effecit[11]). Qui autem minus forti animo sunt, audire fortasse malent prudentem Hermanni de huiusmodi locis admonitionem, Elem. doctr. metr. p. 747. Et eos quoque, qui paucis abhinc annis librum haud sane contemnendum de Graecorum arte metrica scripserunt, Rossbachium et Westphalium p. 124, de antistrophica huius partis compositione dubitare video.

Haec hactenus. Iam vero id agamus, cuius causa hoc programma nobis scribendum fuit.

---

10) Conf. Pindar. Isthm. VII (VIII), 135 (63): *ὅς Ἴσθμιον ἂν νάπος Δωρίων ἔλαχε σελίνων*. Eadem praepositio restituenda videtur Pyth. V, 107 (76), ubi pro eo quod vulgo scribitur: *Ἄπολλον τεᾷ, | Καρνῆϊ', ἐν δαιτὶ σεβίζομεν | Κυράνας ἀγακτιμέναν πόλιν*, scribendum coniicio: *Ἄπολλον, τεὰ | Καρνῆϊ' ἐν δαιτὶ σεβίζομεν | Κυράνας ἀν' εὐκτιμέναν πόλιν*. Rectius festum dei epulis religiose celebrari (*σεβίζεσθαι*) dicitur, quam urbs, neque *ἀγακτίμενος* epitheton aut alibi usurpatum aut ipsum per se valde probabile est. Brevem dochmii exitum (*τεᾷ*) tuebitur eiusdem carminis versus 35.

11) Turbatum in his versibus metrum etiam antiquioribus quibusdam criticis visum esse annotationes demonstrant in codd. adscriptae, apud Fixium.

Indicimus igitur Regis Augustissimi natalicia die crastino hora XI in auditorio maximo ab universitate nostra celebranda, omnesque, quicunque rebus nostris favent, magistratus regios et urbicos, civiles et militares, omnesque omnium ordinum cives atque hospites ut coetui nostro frequentes adesse velint qua decet observantia invitamus.

Dabamus Gryphiswaldiae prid. Id. Octob. MDCCCLX.

SCHOLIA IN EURIPIDIS IONEM. PART. III.

Enarrationem Ionis Euripideae duabus superiorum annorum scriptionibus inchoatam persequi hoc tempore placuit, quumque de prologo et de cantico primo dixerimus, sequitur iam ut chori parodum interpretemur, quae est a v. 187 ad v. 247. — Componitur autem chorus ancillis Creusae aut duodecim aut quindecim — nam de numero non constat — heram Delphos comitatis eiusque permissu ad visendum templum ante ipsam progressis. Peragrata igitur aliqua urbis parte, conspectisque ibi et aedibus aliquot sacris et aris vialibus, nunc, quum in magni templi consaeptum pervenerint, et huius aspectu motae et eorum quae inter eundum passim viderant recordatae, haec omnia illis, quae in patria urbe Athenis essent, pulchritudine et splendore haudquaquam inferiora sibi visa esse profitentur.

Οὐκ ἐν ταῖς ζαθέαις Ἀθή-
ναις εὐκίονες ἦσαν αὐ-
λαὶ θεῶν μόνον οὐδ' ἀγυι-
άτιδες θεραπεῖαι,
ἀλλὰ καὶ παρὰ Λοξίᾳ
τῷ Λατοῦς διδύμων προσώ-
πων καλλιβλέφαρον φῶς.

In priore membro praecipuam vim esse in epitheto *εὐκίονες* neminem fallere potest: neque enim id memorabile his mulieribus videri potuit, quod aedes deorum, ut Athenis, sic etiam Delphis essent, sed hoc tantum, quod pulchritudinem aedium non minorem esse viderent. Quamquam hanc ipsam pulchritudinis commemorationem convenientiorem aliquis dixerit ei tempori, quo fabulam docuit Euripides, quam quo res gesta esse fingitur, siquidem prisco illo saeculo neque Athenis

neque alibi in Graecia ullam memorabilem templorum pulchritudinem fuisse certissimum est. Sed datur nimirum haec venia poetis, ut tempora confundant et summae antiquitatis imaginem ad quandam suae aetatis similitudinem componant. — Ἀγυιάτιδας θεραπείας veteres interpretes, hunc ipsum locum respicientes, aras viales esse aiunt Apollini ἀγυιεῖ consecratas, τοὺς πρὸ τῶν θυρῶν βωμούς, οἳ πρὸς χάριν ἀγυιέως Ἀπόλλωνος ἵδρυντο [1]), quales aras, ut Athenis, sic etiam Delphis passim positas et a mulieribus, dum ad templum Apollinis pergunt, conspectas fuisse consentaneum est. Dissentire tamen videtur Welckerus [2]), qui, si recte mentem viri praestantissimi assequor, ἀγυιάτιδας θεραπείας non de his aris vialibus, sed de imaginibus intelligi vult in templi fastigio conspicuis. „Agyieo" inquit, „introitus deo honor habetur omni introitus ornamento: imagines autem in fastigio supra introitum positae magnum honorem indicant." Atqui non intelligo tamen, qua ratione illae imagines ἀγυιάτιδες dici potuerint, quae, licet conspici fortasse de via possent, non tamen ipsae in via erant, et, si quis forte illud epitheton propterea positum dicat, quod Apollo, cuius in templi fastigio hae imagines conspicerentur, etiam Ἀγυιεύς esset, permirum profecto et prorsus incredibile est, ab hoc eius cognomine nunc Delphici templi imagines appellari, quod nullo modo ad tutelare viarum numen, sed ad fatidicum oraculi praesidem pertinebat. Huc accedit, quod in hac parte orationis chorus nondum de Delphis, sed de Athenis tantum loquitur. An igitur Athenis quoque ἀγυιάτιδες θεραπεῖαι erant imagines in fastigio templi Apollinis? — Apparet, opinor, non deserendam fuisse veterum interpretum auctoritatem; sed offendat tamen fortasse aliquem, quod sic deesse aliquid ad concinnitatem comparationis videat. Nam quum in priore membro, ubi de Athenis sermo est, duo genera sacrorum commemorentur, templa deorum columnis ornata et arae viales, in altero, ubi cum Athenis Delphi comparantur, non item duo sunt, sed unum modo διδύμων προσώπων καλλιβλέφαρον φῶς, quae verba quamvis aliquid luminis designent, hoc ipsum tamen quid sit non satis elucet. Nam recentissimus quidem interpres Hartungus Apollinem eiusque sororem Dianam significari autu-

1) Eustath. ad. Il. II, 12 p. 166, 24. Hesych. s. v. ἀγυιάτιδες. Lex. Seguer. p. 340. 20.

2) Alte Denkmale 1 p. 166.

mat, quorum imagines pro foribus aedium alteram dextram alteram sinistram fuisse statuit, scilicet ut sic illud καλλιβλέφαρον φῶς apud Delphos respondeat quodammodo Athenarum ἀγυιάτισι θεραπείαις. Atqui has quidem omnes unius Apollinis fuisse testantur, neque simulacra dei, sed columellas tantum [3]) pro foribus collocatas fuisse docent, in quas illud καλλιβλέφαρον φῶς nullo modo quadrare apparet. Neque ulla causa est, cur Delphis rem se aliter habuisse, statuasque non modo Apollinis sed etiam Dianae Agyiatidis pro foribus aedium positas fuisse credamus. Nihilo probabilior est Hermanni opinio, qui item statuas intelligi vult, quarum unam Latonae fuisse coniicit propter v. 434, de altera nihil pronuntiat. Sed quaecunque fuisse statuatur, ineptissimam hanc comparationem esse fatebimur, quae quum ex altera parte templa deorum et aras viales posuerit, his ex altera nihil praeter duarum dearum simulacra opponat. Verissime dudum Musgravius eumque secutus Matthiaeus binas templorum facies designari censuerunt, sive bina fastigia imaginibus ornata, quam interpretationem Welckerus, Fixius aliique merito probarunt. Nam quum πρόσωπον de cuiusvis rei facie dicatur, quae adspectui prima offertur, (velut apud Pindarum Pyth. VI, 16 etiam carminis introitus πρόσωπον est), aptissime aedium **frontispicium**, ut hodie loquimur, sic appellari posse apparet, appellaturque a Pindaro, Ol. VI, 4, ubi, posteaquam carminis compositionem cum aedificii structura comparavit, πρόσωπον, inquit, χρὴ θέμεν τηλαυγές. Simili translatione navium proras πρόσωπα dici Eustathius observavit ad Il. II, 637 p. 308, 21, nec diversi generis est quum etiam μέτωπον de aedificiorum facie dicitur, velut apud Herod. II, 124 de pyramidibus. Delphis autem non modo magni templi Apollinis, de quo Pausaniam testem habemus, sed aliorum quoque bina fastigia imaginibus varie ornata fuisse credibile est: nam illius quidem utrumque fastigium a choro conspici non potuisse ex iis quae mox dicentur manifestum fiet; alia autem inter eundum viderat, unde etiam de illo, cuius nunc faciem conspicit, coniecturam facere licebat. — Sic igitur de sensu verborum dubitari non potest, nec praetermissas in altero comparationis membro aras viales, quarum in priore mentio facta est, quemquam aut miraturum magnopere aut aegre laturum speramus. De lectione hoc unum adnotamus, in codicibus scriptum esse ἀλλά γε καὶ παρὰ Λοξίᾳ, cum basi dactylica, quae licet ferri possit, hoc ta-

3) Cf. Wieseler in Annal. dell' instit. di corr. arch. 30 (1858) p. 222 ff.

men loco minus probabilis videtur, non modo propter antistrophum v. 202, sed etiam propter insolitam collocationem particulae expletivae, quam alias semper uno aut pluribus vocabulis interpositis ab ἀλλά diremptam videas. Nam quod unum diversi generis exemplum ab Hartungo, de part. 1 p. 411, affertur, Theocr. V, 22: ἀλλά γέ τοι διασείσομαι, dubitari non potest quin ἀλλ' ἄγε scribendum sit cum codice Vaticano. Nostro autem loco particulam, utpote a metrico minus perito additam, Hermannus merito delevit, eumque ceteri editores secuti sunt. Ceterum ne illud quidem silentio practermittendum videtur, quod in priore membro οὐκ — ἦσαν dicitur non addita particula ἄρα, quam in huiusmodi enuntiationibus vulgo addi solere notissimum est. Vis particulae haec est, ut colligi rem et intelligi designet praesenti experientia: eaque res si est eiusmodi, quam non nunc primum existere, sed fuisse iam ante quam cognosceretur appareat, recte praeterito verbi tempore designatur, ut iure mireris Barnesium εἰσίν hoc loco pro ἦσαν proponentem.

Sequitur deinceps imaginum, quae maxime oculos mulierum in se converterunt, designatio; ubinam autem hae imagines et quales fuisse putandae sint, non liquet. Musgravius quidem cum Tyrwhitto picturas fuisse vult non in templo sed in porticu propinqua: idque etiam eo probari censet, „quod mox mulieres Ionem alloquentes, v. 224, τὸν παρὰ ναόν dicunt, tanquam oculos prius non in templo contemplando, sed in alio aliquo spectaculo occupatos habuerint." Admonet praeterea eius porticus, quam Athenienses circa initium belli Peloponnesiaci devictis a Phormione Lacedaemoniis, quod accidit Ol. 87, 4, Delphis dedicarunt. „Eam igitur porticum", inquit, „quidni Euripides per prolepsin depinxerit?" De porticu etiam Boeckhius cogitavit in iuvenili quidem sed Boeckhii iuvenis opere de graecae tragoediae principibus p. 191; quamquam quod ibi r e m a g i i n p o r t i c u, idque ex v. 184, ubi εὐκίονες αὐλαί sunt, manifestum fieri ait, non assequor. Eandem porticum Herrmannus describi credit, imagines autem vel pictas fuisse in parietibus tabulas, vel figuras scalpendo in lapide expressas. Hartungus denique, cui item porticus olim placuerat, Eurip. restit. I p. 80 sq., in editione fabulae mutavit sententiam: nam de tribus quae designantur imaginibus duas in fastigio templi ex lapide sculptas, unam in pariete post columnas pronai pictam fuisse vult, quod cur incredibile sit non opus est exponere. Neque magis Genellium morabimur,

cui textiles picturae fuisse videbantur in hyposcenio suspensae[4]), scilicet quo commodius propiusque a mulieribus in orchestra versantibus spectari possent. Sed plurimum apud nos valet Welckeri auctoritas, imagines illas in metopis templi fuisse iudicantis: quam sententiam etiam O. Müllero quondam placuisse[5]) aliisque compluribus probatam esse videmus. Non diffitemur tamen re accuratius perpensa nonnihil dubitationis nobis iniectum esse. Primum enim si quaerimus, cur in metopis potius quam in fastigio, loco magis conspicuo et qui multo prius spectantium oculos advertere debuisse videatur, imagines illas collocatas fuisse dicant, Pausaniae testimonium proferunt, qui in fastigiis templi Delphici alias quasdam ab his quas Euripides designavit plane diversas imagines fuisse docet, Atticorum artificum, Praxiae et Androsthenis Euripidis aequalium opera. Scilicet non licuisse poetae diversam ab hac, quae ipsius tempore erat, faciem antiquo illi fabulosae aetatis templo tribuere. Hanc igitur ob causam, quum fastigium templi aliis imaginibus occupatum videant, his Euripideis locum in metopis liberum assignarunt, in quibus fuerintne imagines et quaenam fuerint, neque Pausanias neque alius quisquam memoriae prodidit. Sed istam causam equidem iusto leviorem esse puto. Quamvis enim potuisse fieri concedam, ut poeta auditores imaginum ipsis non ignotarum commemoratione delectare vellet, tamen neque necessario sic eum fecisse consequitur, et, si maxime fecerit, rursus haudquaquam necessario illas tantum imagines ab eo commemorari debuisse arbitror, quae in templo extarent, et in metopis quidem templi, hoc est in intertignis, quae minus certe quam fastigium eminerent, ut miretur aliquis, harum prius quam illius imagines a spectantibus animadversas esse, quum praesertim de iis tantum metopis cogitari posse videatur, quae in anteriore templi parte ideoque sub ipso fastigio essent, cuius aspectus quin multo insignior fuerit haud facile quisquam dubitet. Fuerunt quidem, qui in scena, quum ageretur haec fabula, non rectam sed obliquam aut semiobliquam templi faciem repraesentatam esse vellent[6]), quo minus scilicet fastigii aspectus metopis officeret, et imaginibus, iis praesertim, quae ad pugnam gigantum pertinerent, aliquanto plus spatii daretur. Nempe hi pro certo acceperunt, id quod incertissimum est, non posse

---

4) Das Theater zu Athen p. 71.
5) In censura editionis Hermannianae. Vid. Kleine Schr. I p. 264.
6) Schönborn, Die Skene der Alten p. 177 sq.

de aliis quam metoparum imaginibus cogitari, quum ne hoc quidem satis constet, fuisse omnino Delphici templi metopas hoc genere imaginum ornatas. Nam Pausanias de fastigiis tantum refert, metoparum nullam mentionem facit. Me autem quo minus de metopis cogitandum putem etiam haec chori verba dehortantur, quae sunt v. 209, *πάντᾳ τοι βλέφαρον διώκω*. Nam in omnes partes oculos convertere is demum recte dici posse videtur, qui res diversis locis positas intuiturus oculos modo in hanc modo in aliam partem dirigere debet; metoparum autem imagines una serie positas contemplantem oculos quoque in eandem regionem intendere, non in diversas partes circumferre necesse est. Iam vero si quis me demonstrare postulet, ubinam imagines illae fuerint, plus postulet, quam in huiusmodi re et in hac scenicarum antiquitatum obscuritate et incertitudine praestari aut a me aut a quoquam potest. Sed si hariolari libeat, ad porticus fortasse aliquis confugiat, alteram in dextra, alteram in sinistra proscenii parte repraesentatam, quales utrum re vera prope Delphicum templum fuerint an a poeta tantum ibi collocatae sint, supervacaneum est quaerere: nisi quis forte licuisse poetis neget, quum res fabulosas proponerent, locorum quoque faciem, eam certe quam non eandem omni tempore fuisse constaret, ad fabulae cuiusque argumentum et consilium accomodare. Ceterum in hac Ionis fabula eam quidem loci speciem, quam ipsa natura, non hominum manus effecerant, etiam in scena quantum fieri potuerit repraesentatam esse non dubito: sed illud quantum potuerit iis definiendum relinquo, qui in hoc rerum genere plus quam sciri a nobis potest, sese tamen scire opinantur. Ego quidem ea tantum proponam, quae partim ex nota theatri structura partim ex aliquot in hac fabula indiciis satis certo colligi posse videntur, dudumque etiam ab aliis proposita sunt [7]). Igitur in scena proprie dicta pronaus templi repraesentatus erat cum columnis et aëtomate; num quid aliud praeter pronaum, nescio: nam qui obliquum aut semiobliquum templi aspectum fuisse volunt, ut latus quoque spectantibus offerretur, nihil nisi praeiudicatam de metopis opinionem sequuntur, qui autem etiam convalles quasdam atque laureta addiderunt, praeter necessitatem liberales sunt. Sed in parasceniis — si liceat hoc nomine uti de duabus proscenii parietibus, in quibus periactae erant, — aut porticus duas aut alia quae-

7) Cf. Wieseler, in Annal. phil. et paed. vol. 75 (1857) p. 676. et Geppert, d. altgriech. Bühne p. 147.

dam aedificia imaginibus ornata fuisse, atque has a choro spectatas esse, licet pro certo affirmare nolim, perquam tamen probabile arbitror. Ipsius autem proscenii pars interior aut unam aut etiam plures aras habebat eratque fortasse etiam cancellis saepta, quos transgredi nisi sacrificantibus non licebat. Exterior proscenii pars orchestrae imminens, pulpitum sive *λογεῖον*, etiam aliis patebat, in eaque mox Creusam cum Ione colloquentem videbimus. Chorum quoque huc ascendere nihil opus erat: nam conspicere vel templum vel porticus templo propinquas etiam ex orchestra poterat, quae licet aliquot pedes infra pulpitum depressa, tantum tamen elevata esse debebat, ut neque colloquendi cum personis in pulpito versantibus neque videndi quidquid in proscenio esset facultas choro adimeretur.

Progressus in orchestram chorus et ad proscenium conversus primam conspicit imaginem Herculis hydram Lernaeam interimentis. *Ἰδού*, inquit una mulierum

> *Ἰδού, τάνδ' ἄθρησον·*
> *Λερναῖον ὕδραν ἐναίρει*
> *χρυσέαις ἅρπαις ὁ Διὸς παῖς·*
> *Φίλα, πρόσιδ' ὄσσοις.*

Fabulam hanc de Herculis cum hydra certamine in iis argumentis fuisse, quae aut in porticu Delphis ab Atheniensibus consecrata extarent, aut in peplo Minervae pingi aut intexi solerent, eamque eius commemorandae hoc loco causam Euripidi fuisse, quod Boeckhio visum est, de gr. trag. princ. p. 201, nec negare nobis nec affirmare in animo est: idemque etiam de ceteris imaginibus dictum volumus, quae mox designantur. Sed *Λερναῖον* cur hydram, non *Λερναίαν* mulieres dicant, causa aperta est, dixeruntque de omni hoc genere formarum masculinarum pro femininis vel propter euphoniam vel propter numeros a poetis usurpartarum Lobeckius ad Soph. Aiac. v. 224 p. 174 aliique complures, quibus nunc quidem nihil addi opus est. Propter similem causam autem etiam paullo post *χρυσέαις ἅρπαις*, plurali numero pro singulari, poetam dixisse apparet, quemadmodum Sophocles Aiacem pecudes *κελαινοῖς ξίφεσιν*, non *κελαινῷ ξίφει*, obtruncasse dicit, aliisque locis non paucis hanc numeri enallagen, praesertim in armorum et instrumentorum nominibus, a poetis usurpari videmus, sive fortuito sive occulta quadam ratione, ut Lobeckius ait ad S. Aiac. v. 231. Atque in illo quidem Sophoclis versiculo pluralem aliquis non modo propter metri necessitatem ascitum suspicetur, sed etiam ad

significandam ictuum crebritatem, qua unus ensis quasi multiplicatus videri posset; vereor tamen magnopere, nec haec ratio argutior quam verior dicenda sit. Nostro certe loco eam adhiberi non posse manifestum est, quum in imagine crebritas ictuum monstrari nullo modo potuerit. — Aureum ensem, in humanis proeliis inutilem, nunc divino heroi tributum non magis mirabimur, quam aureum Iovis bidentem, Apollinis et Dianae arcum et sagittas, aliasque res deorum plurimas, quas non inauratas aut ornatas tantum auro cogitari fas est, sed totas ex auro factas, divino illo quidem et ab hoc, quo nos mortales utimur, non minus quam ipsos deos immortales ab hominibus diverso. Harpe autem (nam utuntur hoc nomine etiam latini poetae) qua forma fuerit, planissime docet Achilles Tatius III, 7, ubi Perseus describitur belluam marinam, cui Andromeda exposita fuerat, obtruncans: *ὥπλισται τὴν δεξιὰν διφυεῖ σιδήρῳ εἰς δρέπανον καὶ ξίφος ἐσχισμένῳ· ἄρχεται μὲν γὰρ ἡ κώπη κάτωθεν ἀμφοῖν ἐκ μιᾶς, καί ἐστιν ἐφ' ἡμίσει τοῦ σιδήρου ξίφος. ἐντεῦθεν δὲ ἀπορραγὲν τὸ μὲν ὀξύνεται, τὸ δὲ ἐπικάμπτεται· καὶ τὸ μὲν ἀπωξυσμένον μένει ξίφος ὡς ἤρξατο, τὸ δὲ καμπτόμενον δρέπανον γίνεται, ἵνα μιᾷ πληγῇ τὸ μὲν ἐρείδῃ τὴν σφαγήν, τὸ δὲ κρατῇ τὴν τομήν.* Erat igitur harpe ensis falcatus, h. e. bifida lamina instructus, partim directa, partim in falcis modum incurva, unde non mirum in theogonia promiscue *ἅρπην* et *δρέπανον* dici, v. 162. 175. 179; usumque eius magis apud barbaros quam apud Graecos frequentatum fuisse constat: nam apud hos vix memoratur praeterquam in fabulis de Saturno Caelum patrem castrante, de Iove Typhoeum debellante[8]), de Mercurio Argum interimente, de Perseo Medusam belluamque marinam, cui Andromeda exposita fuerat, interimente, denique de Hercule in hoc cum hydra certamine, quae res documento esse potest, quo tempore hae fabulae nascerentur non infrequentem harpae usum apud Graecos fuisse adhuc fortasse in Asia habitantes necdum in Graeciam transgressos et a cognatis Asianis discretos. Nam haud exiguam fabularis historiae partem origines habere hac Graecorum in Europam migratione priores neminem fugere potest: nec mirabimur propterea tam multa in iis communia Graecis cum populis Asianis esse, quae omnia qui posteriore demum aetate ex oriente in Graeciam translata putant, minus circumspecte iudicare videntur. Sed de his disputare non est huius loci: de

8) Apud Appollodor. I, 6, 3, 7.

harpe tantum dicimus, nomen eius licet eiusdem stirpis esse videatur, cuius sunt ἁρπάζω et ἅρπυια, comparari tamen posse etiam cum semitica voce chereb v. hereb, qua ensem apud Hebraeos designari Ahlwardtus noster me admonuit. Macedones γόρπην dixisse perhibentur [9]). — Ceterum in vulgata horum versiculorum lectione offendit nonnullos pronomen τάνδε, quippe quum Herculem potius quam hydram demonstrandum fuisse iudicarent: nam Barnesium γραφήν subaudiri posse ratum quis audiet? Nobis tamen non nimis incredibile videtur, hydrae speciem, utpote maxime insolitam et terribilem, mulierum oculos primum advertisse. Bothius τᾷδε scribendum suasit; atqui nullum huius formae, localis adverbii sensu pro τῇδε usurpatae, apud tragicos exemplum extare arbitror, et ne apud Theocritum quidem τᾷδε sed τεῖδε verum videtur. Cf. Ahrens. de dial. dor. p. 362. De constructione verborum dubitari potest, quum duo sint imperativi, ab utro eorum accusativus τάνδε pendeat. Ego quid sentiam interpunctione indicavi: qui aliter sentiunt, non certe ἰδού, sed ἰδοῦ scribere debebant, si quidem technicorum praecepto fides habenda est. Vid. Arcad. p. 183, 25.

Contemplantes imaginem mulieres etiam Iolaum animadvertunt Herculis in illo cum hydra certamine socium. Hinc una:

Ὁρῶ· καὶ πέλας ἄλλος αὐ-
τοῦ πανὸν πυρίφλεκτον αἴ-
ρει τις· ἆρ' ὃς ἐμαῖσι μυ-
θεύεται παρὰ πήναις,
ἀσπιστὰς Ἰόλαος, ὃς
κοινοὺς αἰρόμενος πόνους
Δίῳ παιδὶ συναντλεῖ;

Facem Iolaus gestat truncata hydrae colla exusturus: nam quum multa essent monstri capita, — numerantur enim aut novem aut quinquaginta aut centum, — quumque pro singulis ab Hercule excisis bina renascerentur, sisti hoc malum illa una ratione poterat. De significatione notissimae fabulae dici hoc loco nihil opus est; quod autem Musgravius, ad v. 218 (221), ardentem facem itidem ut auream harpen, et mox v. 205 Chimaerae igneos halitus Iovisque fulmen coruscum v. 215 in sculptis imaginibus exprimi potuisse negat, ideoque de picturis tantum cogitari voluit: fugiebat scilicet virum doctissimum apud veteres

9) Cf. Christ, gr. Lautlehre p. 87. Ceterum cf. Kühn in KZ. IV, 22. et impr. Curtius, Beitr. p. 32.

etiam sculptorum opera non raro colorum varietate distincta fuisse, de quo more archaeologi nostri quantum satis erat disputarunt. De vocabulo *πανός* dixit Athenaeus XV, 60 p. 70, proprie sic *τὸ διακεκομμένον ξύλον καὶ συνδεδεμένον* appellari docens, scilicet quo accenso pro face utebantur. Alios Blomfieldus citat in gloss. ad Aesch. Ag. v. 275: apud Athenaeum praeter alios poetarum locos etiam hunc Euripidis versiculum laudatum fuisse videmus: nam in his quae nunc leguntur: *πρότερος δὲ τούτων Αἰσχύλος ἐν Ἀγαμέμνονι μέμνηται τοῦ πανοῦ — — — ἐν Ἴωνι*, excidisse Euripidis nomen apparet. — Non ignotum sibi Iolaum mulieres esse significant, quum dicunt *ἆρ' ὃς ἐμαῖσι μυθεύεται παρὰ πήναις*, h. e. de quo inter texendum confabulari solemus. Nam quum fila — haec enim sunt *πῆναι* — texendo conserantur, potuit *παρὰ πήναις* pro *παρ' ὑφάσμασι* dici, similique metonymia infra v. 521 *ἐπὶ κερκίσι* dicitur, instrumenti nomine ad ipsum opus translato. In opere faciendo autem mulierculas olim non minus quam hodie confabulari inter se solitas esse nemo testimoniis sibi demonstrari postulabit, nec mirabitur argumenta confabulationis ex heroum et deorum rebus gestis petita, qualia significantur etiam in epigrammate, Corp. inscr. no. 2236 et Anthol. Palat. append. no. 137, ubi vetulae Coae textricis verba sunt *ὦ γλυκὺς ὄρθρος, πρὸς λύχνον ᾧ μύθοις ἥδομεν ἡμιθέων*. Has autem Atticas mulieres inter texendum de hoc genere fabularum aut colloquentes aut canentes eo minus mirabimur, si eas in peplo Minervae apparando occupatas fuisse sumimus. Nam in peplo panathenaico multa fabularum argumenta intexi solita esse constat, in quibus etiam Herculis cum hydra certamen fuisse facile Boeckhio l. l. p. 201 credimus. Neque illud incredibile est, quamvis pepli illius textrices, quae *ἐργαστῖναι* dicebantur, itidem ut *ἀρρηφόρους*, quae initium operis faciebant, ex nobilioribus tantum mulieribus sumptas esse consentaneum sit, tamen etiam ancillas, regias praesertim, operi admotas esse. Certe apud Euripidem etiam in Hecuba v. 466 Troianae captivae si forte Athenas in servitutem deducantur, fore praesagiunt ut peplo Minervae texendo adhibeantur.

Sequitur iam v. 205 alterius imaginis contemplatio.

Καὶ μὰν τόνδ' ἄθρησον
πτεροῦντος ἔφεδρον ἵππου·
τὰν πῦρ πνέουσαν ἐναίρει
τρισώματον ἀλκάν.

Bellerophontem designari videmus Pegaso insidentem, quem aut a dis, praesertim a Minerva, commodatum accepisse aut ipse domuisse perhibebatur. Huic igitur insidens Chimaeram obtruncat tricorporem, πρόσθε λέοντ' ὄπιθεν δὲ δράκοντα μέσσην δὲ χίμαιραν, ut est apud Homerum et in Theogonia. Ad locutionem apte Musgravius comparavit Herc. fur. v. 179, ubi Centauri τετρασκελὲς ὕβρισμα vocantur. In eadem fabula v. 423 τρισώματος βοτὴρ Geryoneus dicitur propter tria corpora, sed v. 1271 τρισώματοι Τυφῶνες ab Hercule domiti quinam intelligendi sint quaerere hoc loco nihil attinet.

De proximis verbis, παντᾷ τοι βλέφαρον διώκω, iam supra dictum est, colligi ex iis posse imaginum loca non propinqua inter se sed satis diversa fuisse. Διώκειν de celeri motu, ut nunc oculorum sic alibi pedum dicitur, velut Orest. v. 1344: ἰδοὺ διώκω τὸν ἐμὸν ἐς δόμους πόδα. Cf. Aesch. Eum. v. 381. Sept. v. 90 et 367. — Conversis igitur in aliam partem oculis gigantum pugnam mulieres conspiciunt: κλόνον ἐν τείχεσι λαΐνοισι Γιγάντων. Sed hoc ἐν τείχεσι non modo propter mensuram sed etiam propter significationem scribi ab Euripide non potuit: nam nec templorum nec porticuum aliorumve aedificiorum parietes τείχη dicuntur. Musgravius ἐν πτυχαῖσι coniecit, eamque coniecturam quum alii probarunt, tum nuperi duo editores Hartungus et Badhamus, quorum alter etiam Hesychium, iam a Musgravio citatum, sic legisse vult, qui quum scripserit πτυχαί· στοαί, περιβολαί, hunc ipsum Euripidis locum respexisse videatur. Atqui hoc ipsum περιβολαί vix dubitari sinit, quin στολαί, non στοαί, legendum sit: significantur scilicet vestes s i n u o s a e. Quae autem praeterea a Musgravio afferuntur, partim plane nihil ad rem pertinent, partim non satis certe ad persuadendum apta sunt. Nam apud Euripidem in Iph. Taur. v. 9, ubi sunt Αὐλίδος πτυχαί, rectius convallem aut sinum ac recessum quam, quod ille voluit, περίβολον designari dicemus, itemque apud Homerum XI, 78, κατὰ πτύχας Οὐλύμποιο, et XX, 22, πτυχὶ Οὐλύμποιο, de vallibus et recessibus montis interpretabimur, unde etiam πολύπτυχος dicitur. Et est omnino haec vocis πτύξ aut πτυχή significatio non infrequens neque dubia, utpote a propria significatione, qua p l i c a m designat — ut πτύσσειν plicare — facile traducta. P l i c a n d i autem et p l e c t e n d i notiones quam affines sint vel vocum sonus monere potest, exposuitque Doederlinus, Synonym. IV p. 279. Ita quum περιπτύσσειν sit a m p l e c t i, hinc factum nomen περιπτυχαί etiam muros, qui oppida, parietes, qui

domos aliaque aedificia amplectuntur, designare potest, ut apud Eurip. Phoen. v. 1361 et Aristoph. Av. v. 1341. Sed eodem sensu etiam simplex *πτυχάς* dici potuisse non consequitur. Nam in Eurip. fragm. ap. Clement. Alex. Strom. V p. 691 Pott.:

ποῖος δ' ἂν οἶκος τεκτόνων πλασθεὶς ὕπο
δέμας τὸ θεῖον περιβάλοι τοίχων πτυχαῖς;

sensum vocabuli praeter genitivum *τοίχων* etiam verbum *περιβάλοι* explanat, ut *πτυχὰς τοίχων* propterea dici appareat, quod ea, quae intus sunt, complectuntur et includunt, poteruntque, quae sic includuntur et circumdantur parietibus, *ἐν πτυχαῖς* esse dici, si quales *πτυχαί* intelligendae sint aut ex addito genitivo, velut *τοίχων*, aut ex universo contextu patet: imagines autem non circumdatae et inclusae parietibus, sed in parietibus ad spectandum expositae, non video qua ratione *ἐν πτυχαῖς* esse dicantur. Assentior igitur Hermanno Musgravii coniecturam repudianti; quod autem ab ipso propositum est, *ἐν τυκαῖσι*, licet a multis probatum videam, perquam tamen lubricum esse iudico vocem inauditam et nullo testimonio firmatam asciscere. A l i o s *ἐν τύποισι* coniecisse video, ad rem non male, minus tamen probabiliter, siquidem vix credibile est illam vocem a librariis in *τείχεσι* corrumpi potuisse. Facilius *τοίχοισι* sic mutari potuit, quod quo minus asciscendum suadeam nihil obstat nisi quod in antistrophico versu 225 iambus, non spondeus choriambum excipit. Quamquam huiusmodi inaequalitate, in hac praesertim fabula, quam paullo negligentius scriptam esse etiam aliis multis indiciis patet, equidem me non nimis offendi fateor. — Magis offendit inaequalitas in proximo versiculo *ὧδε δερκόμεθ' ὦ φίλαι*, qui antistrophico, 228, *οὐδ' ἂν ἐκ σέθεν ἂν πυθοίμαν*, una syllaba brevior est. Nec tamen scio, an haec quoque toleranda sit non minus quam interpellata per Ionis verba continuitas antistrophae. Quod a nonnullis post *ὦ φίλαι* additur, *δή*, per se ipsum quidem non ineptum est: poterant enim demonstrativa particula mulieres uti, quo id quod iussae erant sese iam facere ostenderent; insolita autem est collocatio post vocativum, quum vis particulae non ad hunc, sed ad *ὧδε* aut ad *δερκόμεθα* pertineat. Igitur si versiculus utique antistrophico exaequandus est, vide ne scribi possit *ὦ φίλισται*. Ipsa haec rarior superlativi forma mutandi causam praebere potuit. Sed ut comparativus *φιλίων* apud Homerum, Od. XIX, 351. XXIV, 267, sic apud Sophoclem Aj. v. 841, superlativus ille legitur:

πρὸς τῶν φιλτάτων ἐκγόνων ὀλοίατο. qui versus, licet fortasse non sine causa a criticis quibusdam in suspicionem vocatus, sine dubio tamen a vetere quodam non indocto interpolatore insertus videri debebit. Et afferunt eum veteres quidam grammatici, superlativi forma non offensi. Vid. Lobeck. comm. p. 371.

In gigantum pugna mulieres primum Minervam animadvertunt Encelado imminentem.

Λεύσσεις οὖν ἐπ' Ἐγκελάδῳ
γοργωπὸν πάλλουσαν ἴτυν;

Sic enim in codicibus legitur, non γοργῶπιν, quod cur a Nauckio scriptum sit nescio. Nam subiectum quidem participii non facile quisquam in hoc loco desideraverit. An movit eum, quod γοργωπὸν Minervae scutum in gigantomachia tribui non posse credidit, quoniam in hac ipsa demum pugna Gorgonem Minerva interfecisse eiusque pellem detractam non scuto sed thoraci indidisse dicitur v. 1008. 1012? Atqui γοργωπὸν scutum dici potuit etiamsi nullum in eo erat Gorgonium, generali significatione vocabuli, cuius exempla ubivis extant. Et si maxime quis de Gorgonio cogitandum esse contendat, discrepare quidem hunc locum cum altero fatebimur, sed incredibilem hanc discrepantiam esse negabimus, memores alterius paullo insignioris, de qua in schol. ad prolog. p. 50 dictum est. — Ἴτυν hoc loco aegidem esse apparet, qua concussa terrorem adversariis iniici ex Homero notum est. Vid. Il. IV, 167. XV, 230. 321. Formam eius artifices rotundi scuti similem fingere solebant. Cf. Heyn. ad Il. II, 448, et qui nuper accurate de aegide dixerunt Lud. Stephani, de Apolline boëdromio p. 33. 36., et Frid. Wieseler. d. Apoll. Stroganoff. p. 39 sq. Enceladum autem in gigantomachia Minervae adversarium fuisse plerique tradiderunt. Vid. Boeckh. l. l. p. 196.

Iam aliam gigantomachiae partem intuentes mulieres exclamant:

τί γάρ, κεραυνὸν
ἀμφίπυρον ὄβριμον ἐν Διὸς
ἑκηβόλοισι χερσίν.

Sic enim commodissime hi versiculi, quos alii aliter ordinarunt, a Nauckio et Kirchhoffio discripti videntur, rhythmo iambico, ut primus sit monometer hyperc., alter dimeter acat., tertius dimeter catalecticus. Ἀμφίπυρον κεραυνὸν dicit, ut φλογμὸν ἀμφίπυρον in Hecuba v. 474, et βρόνταν ἀμφίπυρον, Orest. v. 559. — Agnoscunt autem mulieres etiam adversarium Iovis fulmine prostratum:

Ὁρῶ, τὸν δάιον
Μίμαντα πυρὶ καταιθαλοῖ.

Quamquam apud Apollonium Rhod. III, 1227, itemque apud Sidonium Apoll. XV, 25 et Claudianum in Gigantom. v. 85 sqq. Mimantem non Iupiter sed Mars domuisse dicitur: quod genus dissensionis in fabulosa historia frequens, nec sane mirum est. Euripides sine dubio antiquiores auctores secutus est: nam quod nomen Mimantis apud nullum superstitem hodie scriptorem Euripide priorem legitur, id quod Wieselerus monuit in doctissima dissertatione de Gigantibus, non difficilem explicatum habet. *Καταιθαλοῖ*, pro *καταφλέγει*, praesertim de fulmine, cuius solemne epitheton *αἰθαλόεις*.

Tertio loco Dionysus est:

Καὶ Βρόμιος ἄλλον ἀπολέμοι-
σι κισσίνοισι βάκτροις
ἐναίρει γᾶς τέκνων ὁ Βακχεύς.

Huius enim perinsignes in gigantomachia partes fuisse poetae memorant, unde et *γιγαντολέτης*, *γιγαντοφόνος* dicitur, et apud Euripidem (in Cyclope v. 5.) Silenus se in hac pugna eius comitem et *παρασπιστὴν* fuisse adeoque Enceladum, quem supra a Minerva debellatum vidimus, a sese interemptum gloriatur. Cognomina Dionysi *Βρόμιος*, *Βάκχος*, *Βάκχιος*, *Βακχεύς* unde ducta sint exponere non necesse est. Quam antiquus eorum usus in Graecia fuerit non liquido constat. *Βρόμιον* quidem qui dixerit ante Pindarum et Aeschylum neminem invenimus. *Βακχεῖον Διόνυσον* dixit auctor hymni in Panem, qui inter Homericos est no. XIX, v. 46; sed hunc duobus illis non certe antiquiorem haberi licet. Et inscriptio quoque arae, in Corp. Inscr. no. 38, ubi *Βρόμιος* et *Βακχεύτωρ* Dionysus appellatur, quamvis litteris vetustae formae exarata, fabricae tamen recentioris esse non immerito iudicatur. Verum tamen Aeschyli et Pindari aetate haec cognomina non iam inusitata in Graecia fuisse vel B a c c h a r u m commemoratio docet in Eumenid. v. 25: et maiorem etiam antiquitatem prodit Bacchiadarum nomen, gentis apud Corinthios nobilissimae, cuius progenitor Bacchis v. Bacchias quin a dei nomine appellatus sit, nemo facile dubitabit. Apud Naxios denique *Βακχέα Διόνυσον* a *Μειλιχίῳ* discretum, hunc ficuum, illum vini datorem habitum esse Athenaeus refert III, 14, p. 78 c.; quamquam utrum diversos hos deos an personas tantum unius dei duas esse voluerint, incertum est. Quod autem nostro loco *ἀπολέμοισι κισσίνοισι βάκτροις* gigantes pro-

strati dicuntur, apparet non mediocriter sic illustrari Bacchi virtutem, qui telis quamvis imbellibus tantum tamen valuerit. *Κίσσινα βέλη* thyrsi dicuntur in Bacch. v. 709. —

Nunc demum contemplatis his imaginibus chorus Ionem apud templum versantem conspicit appellatque:

Σέ τοι τὸν παρὰ ναὸν αὐ-
δῶ· θέμις γυάλων ὑπερ-
βῆναι λευκῷ ποδὶ γ' - - -;

Consentaneum est Ionem post v. 183 non eodem loco moratum, sed in alias partes digressum fingi, ut ibi quoque aves arceret. Sic igitur non mirabimur eum non prius conspectum a mulieribus, neque uti hoc argumento Musgravium debuisse fatebimur, quo probaret oculos earum adhuc plane non ad templum conversos fuisse. Nihilo minus tamen imagines, quas contemplatae sunt, utrum in templo an alibi fuerint prorsus incertum manet. — *Γύαλα*, licet alibi de significatione ambigas, velut v. 76, hoc tamen loco itidem ut v. 243 et 257 de templo accipienda esse manifestum est. Cf. schol. in prolog p. 60. Ceterum lectionem corruptam esse non modo metrum sed etiam constructio verborum arguit. Et metro quidem consulatur, si quis, inserto pronomine *μοι* verbisque transpositis, aut cum Hartungo scribat: *γυάλων ὕπερ λευκῷ μοι ποδί βῆναι*, aut etiam *γυάλων ὑπερβῆναί μοι ποδὶ λευκῷ*, quemadmodum olim ab Hermanno factum est, Elem. doctr metr. p. 553. Sed is postea hanc mutationem ipse sprevit, intelligens, opinor, *ὑπερβῆναι*, aut etiam *βῆναι ὑπέρ*, c u m g e n i t i v o e i u s l o c i, q u e m q u i s i n g r e d i a t u r, c o n s t r u i n u l l o m o d o p o s s e. Nam quod Fixius huius structurae exemplum attulit, Suppl. v. 1049: *τίνος χάριν δόμων ὑπερβᾶσ' ἤλθες ἐς τήνδε χθόνα;* hoc plane diversi generis esse ipse animadvertit; e g r e s s a enim, non i n g r e s s a domum mulier dicitur. Et magis etiam diversum est quod in nostra fabula v. 1321 legitur: *θριγκοῦ τοῦδ' ὑπερβάλλω ποδί*, quo praeter Fixium etiam Wieselerum usum esse miror, in Annal. philol. ann. 1857 p. 676. Nam ibi quoque non ingredi se Pythia, sed transgredi saeptum et egredi ait; *ποδί* an *πόδα* scribendum sit, nihil refert. Igitur nostro loco requiri aliquod vocabulum apparet, unde genitivus *γυάλων* pendeat. Schoenius ad Med. v. 379 scripsit *γυάλων ὑπερβῆναι εἴσω*: voluit, opinor, *ὑπερβῆναι λευκῷ ποδί μ' εἴσω*, quod utrum ipse excogitaverit an aliunde acceperit nescio. Hermannus propter litteram *γ*,

quae in codicibus post ποδὶ extare videtur, γραμμὴν addi posse suspicabatur, non alienum id ab Euripidis tenuitate videri professus. Ego vero quid significare hoc loco γραμμή possit me non assequi fateor. Nauckius βαλόν posuit; etiam μ' οὐδόν fortasse alicui placeat propter Homeri locum Od. VIII, 80, quamquam alibi hoc vocabulum apud tragicos non usurpatum est. Denique ne μ' ἕρκος quidem ineptum dixeris, quod vocabulum apud Sophoclem Trach. v. 606 de saepto arae circumdato legitur; nec dubitari potest quin proxima templi area, in qua αἱ θυμέλαι, saepto quodam cincta fuerit, idque ipsum θριγκοῦ nomine a Pythia v. 1321 designari puto. De littera μ', quam facile cum γ' permutari potuerit, non opus est dicere. Λευκῷ ποδὶ non esse de nudis pedibus accipiendum recte Hermannus monuit. Est illud epitheton ex eorum numero, quibus poetae ad ornandam orationem, nulla sententiae necessitate, uti solent, quemadmodum infr. v. 905 λευκοῖς δ' ἐμφὺς καρποῖς χερῶν, Orest. 961. τιθεῖσα λευκὸν ὄνυχα διὰ παρηΐδων, ib. 1466 λευκὸν ἐμβαλοῦσα πῆχυν στέρνοις, aliisque locis plurimis.

Edoctus ab Ione chorus non licere sibi vel saeptam areae partem vel templum ipsum ingredi, quaerere pergit:

Οὐδ' ἂν ἐκ σέθεν ἂν πυθοίμαν;

in qua interrogatione repetitam particulam vix quemquem aegre laturum esse putamus praeter Hartungum.

Idem proxima Ionis verba sic conformavit:

Αὐδὰν τίνα τήνδε θέλεις;

in quibus etiamsi quis pronomen demonstrativum non ineptum esse concedat, — et posuerat id etiam Musgravius, — ipsa tamen locutio τίν' αὐδὰν θέλεις vereor ut probari possit. Nam minus late patere videtur nominis αὐδά quam verbi αὐδᾶν significatio, neque unquam αὐδάν dici arbitror eiusmodi sermonem, qualem hoc loco mulieres expetunt accuratius se de certis quibusdam rebus edoceri cupientes, sed tantum aut vocem in universum, qua quis animi sui sensa eloquatur, aut famam et rumorem de aliqua re pervagatum, ut Soph. Oed. Col. v. 240: ἔργων ἀκόντων ἀΐοντες αὐδάν. Hanc ob causam etiam veterem huius loci lectionem, οὐδ' ἂν ἐκ σέθεν ἂν πυθοίμαν αὐδάν; iure displicuisse Nauckio et Kirchhoffio censeo, qui proinde imperativum potius, αὔδα, scripserunt eumque sequentibus Ionis verbis praeposuerunt. In his ipsis autem τίνα, numero plurali pro τί

positum, constans usus loquendi respuit, et credibile est qui sic scripserunt accusativum singularis numeri esse voluisse, referendum scilicet ad *αὐδάν*, quod vocabulum cur ferri non possit modo exposui. Possit aliquis verum putare *αὔδα, τί δὲ θέλεις;* ut dochmius sit huius formae, – ´– ´⏑ ⏑ –, superiori *οὐ θέμις, ὦ ξέναι* – ´⏑ ´– ⏑ – respondens: nec repugnabo tamen, si quis cum Nauckio et Kirchhoffio etiam *δέ* particulam deleat, ut anapaesticus evadat monometer, modo ne etiam superiori illi versiculo anapaesticum rhythmum vindicet, id quod iis tantum placere potest, qui versuum numeros digitis potius quam auribus metiri consuerunt. Atque hoc idem magis etiam de v 224 dictum volo, quo Ion mulieribus de umbilico quaerentibus, quem in templo Apollinis esse audierant, re vera eum ibi esse respondet

στέμμασί γ' ἔνδυτον· ἀμφὶ δὲ γοργόνες.

Ceterum de umbilico s. *ὀμφαλῷ* Delphico satis dictum est in schol. ad Prolog. p. 47; sed quaenam sint circa eum quae *γοργόνες* dicuntur, difficilis est quaestio Hermannum, easdem designari opinantem, quae in Pindari quodam versiculo apud Pausaniam X, 5 *κηληδόνες* appellantur, nec diversas has ab iis esse, quae a Strabone IX, 3, p. 419 *αἱ εἰκόνες τοῦ μύθου* dicuntur, dudum alii refutarunt. Hartungum autem easdem has *εἰκόνας*, quas ipse columbarum fuisse ait, quum aquilarum fuisse constet, ab Euripide nunc pro Gorgonum imaginibus habitas esse hariolantem, refutare supervacaneum est. Neque magis Hülsemannus audiendus est, cui *γοργόνες* nihil aliud nisi „in parietibus circumcirca sinuatae figurae serpentum" videntur, aut Völkerus [10]), qui nullas omnino figuras intelligi vult, sed sacrum quendam horrorem, quo perfunderentur qui adytum adirent, scilicet tanquam Gorgonum aspectu perculsi. Subtilissimam autem rei explicationem iam ante aliquot annos a se propositam nuper Wieselerus repetiit in dissertatione de Omphalo Delphico [11]), *γοργόνας* hoc loco non fabulosa illa monstra esse censens, sed nihil nisi rete quoddam s velum reticulatum, quo umbilicus circumdaretur. Huiusmodi retia *αἰγίδας* dicta esse Harpocrationis aliorumque grammaticorum testimoniis probatur, quumque Hesychius et Zonaras *γοργόνας* quoque *αἰγίδας* appellatas esse doceant, non aegides vulgo dictas h. e. scuta cum Gorgonio, sed easdem illa retia intelligenda esse, licet pro certo affirmari nequeat

10) Geogr. myth. p. 30.

11) Annali dell' Instit. di corrisp. archeol. vol XXIX p. 175 sqq.

saltem non incredibile est. Et Wieselerus quidem etiam nomen γοργών eiusdem atque γέρρον, γέργαθος, γοργύρη stirpis esse vult, quo magis scilicet illam significationem probabilem esse evincat. Ego vero non intercedam, si quis forte eiusmodi reticulo, quo umbilicus velabatur, etiam Gorgonia intexta fuisse sumat, ad arcendos et deterrendos impios, atque hinc γοργόνων nomen repetat.

Proxima Ionis verba, quae in codicibus sic scripta sunt,

εἰ μὲν ἐθύσατε πέλανον πρὸ δόμων
καί τι πυθέσθαι χρῄζετε Φοίβου,
πάριτ' εἰς θυμέλας· ἐπὶ δ' ἀσφάκτοις
μήλοισι δόμων μὴ πάριτ' εἰς μυχόν.

non mediocrem interpreti difficultatem obiiciunt. Quid enim? accedere ad thymelas sive intrare saeptum, in quo arae sunt, ea conditione mulieres iubentur, si iam liba sacrificaverint? Ubinam igitur liba offerenda fuisse putabimus, nisi in ipsis illis aris, ad quas mulieres nondum accessisse apertum est? An alias quasdam extra saeptum aras fuisse dicemus, in quibus liba offerenda essent, thymelas autem hostiis tantum destinatas? Arriperemus hoc, licet nec aliunde compertum nec ipsum per se satis veri simile, nisi obstare videretur addi um illud πρὸ δόμων, quod quum vix aliter quam de loco templi foribus subiecto accipi possit, quo loco etiam thymelas fuisse constat, quis non miretur nunc tamen diversum a thymelis locum isto modo designatum? Nam illud quidem non verendum, ne multis Musgravius persuadeat thymelas ab Ione non aras dici pro foribus collocatas, sed ipsa templi penetralia, idem igitur quod mox δόμων μυχόν, quo quum intrare mulieribus nisi mactatis hostiis non concedatur, etiam aliam non minus incredibilem interpretationem excogitavit, ne pugnaret scilicet hoc intrandi templi interdictum cum concessa paullo ante intrandi thymelas venia. Hanc ob causam πέλανον non de libo, sed de hostia intelligi vult, idque eiusmodi locis comprobari posse putat, ubi πέλανος de sanguine dicitur. At nunquam sic dicitur, nisi aut addito aliquo epitheto ad ambiguitatem tollendam apto, aut in eiusmodi contextu, ubi de significatione dubitari nullo modo possit, quod hoc loco secus esse apparet. Neque assenserunt Musgravio posteriores editores praeter Bothium et Badhamum, quos si pro nullis habendos dixerim, neminem contra dicturum esse spero. Hülsemannus, qui de πελάνῳ se dissentire ostendit, reliquam difficultatem non attigit: Hermannus to-

tum locum silentio praetermisit: Hartungus denique — nam plures nunc inspicere non vacat, — quum locum sic convertat:

> Wenn ihr Opfer gebracht in dem Vorhof erst,
> und zu forschen ein Ding von Apollon begehrt,
> dann tretet hinein; doch ohne das Blut
> von Lämmern gelangt ihr in's Heilige nicht.

celasse potius difficultatem quam aperuisse sententiam dicendus est: nam neque qualia sacrificia in primo versiculo intelligi, neque quo pertinere illud hinein in tertio velit perspici potest. — Quid multa? locum corruptum recte interpretari frustra coneris. Non potuisse Ionem dicere quod librarii eum dicentem fecerunt, manifestum est; quid, si non debuerit, at potuerit saltem dicere, satis apertum, nempe hoc: sacrificandi libi causa, si consulturae deum essent, licere mulieribus intra thymelas ingredi: templum ipsum intrari non posse, nisi hostiis ante mactatis [12]). Hinc apparet pro *ἐθύσατε* aut *θύσετε* aut fortasse *θῦσαι* scribendum esse. Ad locutionem *ἐπ' ἀσφάκτοις μήλοις*, quae significat i. q. *μήλων μὴ σφαγέντων*, comparari potest Soph. Antig. v. 556: *ἐπ' ἀρρήτοισι τοῖς ἐμοῖς λόγοις*, h. e. *μὴ ῥηθέντων τῶν ἐμῶν λόγων*. Nec raro sic poetae compositis cum *ἀ* privativo vocabulis utuntur, ubi aliter conformata oratione verbum aut participium cum negatione aut *μή* aut *οὔ* ponendum foret. Apud Eurip. Helen. v. 1332 *βωμοῖς ἄφλεκτοι πέλανοι* est i. q. *ἐν βωμοῖς οὐ φλέγονται πέλανοι*, et in Hippol. v. 145 *ἀνίερος ἀθύτων πελάνων* i. q. *οὐχ ἱερεύσασα, οὐ θύσασα πελάνους*. Etiam in Aeschyl. Agam. v. 70 prudentiores interpretes intellexerunt *ὀργὰς ἀπύρων ἱερῶν* esse *ὀργὰς ἱερῶν μὴ πυρωθέντων*: alii, reconditiorem scilicet sententiam requirentes, longe a vero aberrarunt.

Edoctae ab Ione mulieres, quum non sint libum oblaturae, thymelis temploque sibi abstinendum esse intelligunt. Remanent igitur in quo constiterant loco, eorum quae hinc conspici possint aspectu se contentas fore dicentes: idque approbat ille his verbis:

> *πάντα θεᾶσθ' ὅ τι καὶ θέμις ὄμμασιν*,

de quorum rhythmo non aliter quam de v. 224 statuendum est, de

---

12) Intellexit hoc etiam Thierschius, qui in diss. de topogr. Delph., Act. acad. Monac. philol. III, 1 (1840) p. 32 sententiam his verbis expressit: Wollen sie aber von dem Gotte etwas erfragen, so sollen sie vor dem Hause die Kuchen opfern, indem sie sich zu dem Altar wenden; aber ohne Schafe geschlachtet zu haben in das Innere des Heiligthums nicht eingehn.

structura autem, *πάντα ὅ τι*, ne quis forte pronomen singularis numeri ad pluralem *πάντα* relatum miretur, satis est Matthiaei grammaticam citare § 475. Neque in proximis versibus quidquam est, quod morari lectorem possit, praeterquam in v. 245, ubi quaerenti Ioni

δμωαὶ δὲ τίνων κλῄζεσθε δόμων;

respondet una:

Παλλάδος ἔνοικα τρόφιμα μέλαθρα τῶν ἐμῶν τυράννων.

Nonnullos certe vocabulum *ἔνοικα* passivo sensu accipiendum de domo a Pallade inhabitata adeo offendit, ut aut *Παλλάδος ἐν οἴκῳ* aut *Παλλάδι σύνοικα* scribendum esse censerent. Nobis passiva significatio, licet alterum eius exemplum non in promptu sit, non tamen incredibilis videtur: et proximum quoque adiectivum, *τρόφιμος*, ex eorum numero est, quae modo activo, modo passivo significatu dicuntur: nam et altorem significat et alumnum. Altricem autem regiae domus aedem Minervae propterea dicere chorus potuit, quod progenitorem Erechtheum in aede Minervae enutritum esse fabulae ferebant (cf. Il. II, 549), nec absimile vero est, omne illud templum Poliadis, quod etiam *τὸ Ἐρεχθεῖον*, (*δόμος Ἐρεχθῆος* ab Hom. Od. VII, 81) appellatur, pro domicilio priscorum Erechthidarum, ut Thierschio visum est,[13]) a veteribus Atheniensibus habitum esse.

Scrib. Gryphiswaldiae d. VI. Iul. MDCCCLXI.

---

13) Act. acad. Monac. vol. VIII p. 333 et 388 sqq. Cf. vol. V p. 168. De hac controversia cf. Bursian, Geogr. v. Gr. I p. 316.

SCHOLIA IN EURIPIDIS IONEM. PART. IV.

Quum ante aliquot annos scholia nostra in Euripidis Ionem publicare institueremus, consilium erat per occasionem scriptionum academicarum, quae ternae quotannis nobis edendae sunt, omnem illam fabulam deinceps pertractare: sed, ut fieri solet, inter alia varii atque diversi generis studia mox etiam alia se nobis argumenta obtulerunt huiusmodi scriptiunculis apta, unde factum est, ut incohatam Euripideae fabulae enarrationem aliquantisper seponeremus. Nunc autem quoniam nihil in promptu est, quod aut magis nos teneat aut commodius tractari possit, ad Ionem revertimur; quumque postremo loco parodum eius fabulae enarraverimus, nunc ad primum episodium progredimur, quod constat Ionis cum Creusa moxque horum duorum cum Xutho diverbiis.

Advenientem Creusam conspicatus Ion his verbis alloquitur, v. 248:

Γενναιότης σοι, καὶ τρόπων τεκμήριον
τὸ σχῆμ' ἔχεις τόδ', ἥτις εἶ ποτ', ὦ γύναι.

in qua allocutione aliquid offensionis habent statim haec prima verba *γενναιότης σοι*, quae subaudiri verbum substantivum postulant. Id non desideraretur, si scriptum esset *Γενναῖος εἶ τις*, quemadmodum Dobraeus suasit: nam eos quidem, qui *γενναία τις σύ* aut *γενναία τοί σύ* proposuerunt, refutare non opus est. *Γενναῖος* genere feminino habet Euripides etiam in Hecub. v. 592: *ἀγγελθεῖσά μοι γενναῖος*. Boissonadius *γενναιότητος* reponi voluit, idque Badhamus ascivit, atque in uper etiam pro *καὶ τρόπων* scripsit *τῶν τρόπων*. Atqui articuli quidem inferendi non satis gravem causam fuisse diremus: potuit enim *γενναιότητος καὶ τρόπων* per figuram dici, quam hendiadyn grammatici vocant, qua aliquid quod ad notionem vocabuli accuratius definiendam pertinet, ideoque per genitivum, quem defini-

tivum dixeris, adiungi poterat, per coniunctionem potius copulativam additur, cuius figurae exempla, quum multa passim extent, subtilius in sua genera dispescuit Lobeckius ad Soph. Ai. v. 145 p. 135. Nec sane inepte Ion, postquam *γενναιότητα*, generositatem, dixit, statim quasi explicandi causa, qualem *γενναιότητα* dicat, illud *καὶ τρόπων* addiderit: eam scilicet generositatem, quae non stirpis tantum splendore constaret, sed animi morumque praestantia. Nam generosa stirpe Creusam procreatam esse iam ex ancillarum verbis v. 245 colligere potuerat: de animo et moribus nunc ex ipsius aspectu coniecturam facit. — Legitur quidem *γενναιότης σοι* etiam in Phoeniss. v. 1680 (1691), sed sequitur ibi continuo *μωρία δ' ἔνεστί τις*, unde dissimilem loci rationem esse apparet. Itaque placere mihi Boissonadii emendationem fateor.

Iam propius accedens Ion non sine consternatione Creusam lacrimare videt:

ἀλλ' ἐξέπληξάς μ', inquit, *ὄμμα συγκλῄσασα σόν,*
δακρύοις θ' ὑγράνασ' εὐγενῆ παρηίδα.

in quibus epitheton genis additum nihil nisi formae honestatem designare apparet, ut *εὐγενῆ δέρην* est in Helena v. 135, aliaque similia apud Baumeisterum ad hymn. Hom. p. 270. In proximis autem versibus,

οἳ πάντες ἄλλοι γύαλα λεύσσοντες θεοῦ
χαίρουσιν, ἐνθάδ' ὄμμα σὸν δακρυρροεῖ.

γύαλα non, ut nonnullis placuit, de convallibus templo propinquis, sed de ipso templo accipiendum videri iam in schol. ad prolog. v. 76 exposui.

Respondet Creusa v. 259:

Ὦ ξένε, τὸ μὲν σὸν οὐκ ἀπαιδεύτως ἔχει
εἰς θαύματ' ἐλθεῖν δακρύων ἐμῶν πέρι.

in quibus verbis quum olim, etiam ab Hermanno, participium *ἐλθόν* scriberetur, infinitivum *ἐλθεῖν* ex compluribus codicibus recentiores praeoptarunt; et recte quidem. Nam licet saepenumero *τὸ σόν*, *τὸ ἐμόν* ac similia dicantur, ubi potuit simpliciter *σύ* aut *ἐγώ* dici, apparet tamen sic non tam ipsas solum personas, sed quod earum personarum est, statum, habitum, condicionem, consilium, affectum, factum designari, quamobrem consentaneum est, sicut praedicati verbum nunquam non in tertia persona ponitur, sic etiam, si quod nomen aut participium additur, id non debere nisi neutri generis esse. Itaque *ἐλθόν*

non spernendum foret: sed tamen propter codicum auctoritatem ἐλϑεῖν mihi quoque tenendum videtur. Profitetur autem Creusa se non offensam esse Ionis verbis, utpote quae humanitatis sensum prodant. Nam εὐπαίδευτος, οὐκ ἀπαίδευτος is est, qui ut liberaliter educatum hominem decet se gerit. Itaque etiam causam lacrimarum Creusa non recusat Ioni hactenus saltem aperire, ut commotam se templi aspectu veterem quandam memoriam apud animum suum repetiise dicat, v. 262:

ἐγὼ δ' ἰδοῦσα τούσδ' Ἀπόλλωνος δόμους
μνήμην παλαιὰν ἀνεμετρησάμην τινά.

Remensa sum, inquit, veterem quandam memoriam. Nam sicut simplex verbum μετρεῖν aut μετρεῖσϑαι, lat. metiri, emetiri, de via dicitur qua quis pergit, sic ἀναμετρεῖσϑαι remetiri de via, quam quis repetit, atque hinc translata significatione etiam de reminiscentia, h. e. repetita rei memoria, ut in Orest. v. 14: τί τἄρρητ' ἀναμετρήσασϑαί με δεῖ; Rem autem, cuius reminiscatur, domi suae gestam esse significat versu proximo:

οἴκοι δὲ τὸν νοῦν ἔσχον ἐνϑάδ' οὖσά περ.

Sic enim sine dubio legendum est, ἔσχον cum H. Stephano, non ἔχομεν, quod Hermannus e cod. Flor. posuit pro ceterorum codicum lectione ἔσχομεν, quae quam facile existere potuerit librariorum errore repetitis duabus litteris εν in aperto est. Numeri quidem incongruentiam, ἔχομεν — οὖσα, defendat aliquis multis exemplis similibus, velut in hac ipsa fabula v. 1264 διωκόμεσϑα — κρατηϑεῖσα [1]): sed aoristum praeferendum esse praesenti vel praecedens ἀνεμετρησάμην persuadere potest. Mox autem pro ἐνϑάδ' οὖσά περ, quemadmodum Hermannus ex coniectura scripsit, nemo, opinor, praeoptabit codicum lectionem ἐνϑάδ' οὖσά που, siquidem, ut ille verissime monuit, hoc adverbium — sive quis cum veteribus grammaticis coniunctionem dicere malit expletivam, — sic demum recte usurpatur, ubi incertitudo quaedam et coniectura significanda est, id quod in hunc locum non convenire apparet. Proxima verba Creusae,

ὦ τολμήματα
ϑεῶν· τί δῆτα; ποῖ δίκην ἀνοίσομεν,
εἰ τῶν κρατούντων ἀδικίαις ὀλούμεϑα;

rem illam, cuius recordatio lacrimas sibi expresserit, a deo aliquo

1) Cf. Schol. nostra ad v. 106.

effectam esse indicant, talemque esse, quae cum bonitate deorum et iustitia conciliari nequeat. *Ποῖ δίκην ἀνοίσομεν*, ad quemnam referemus ius? idem est atque quemnam iuris auctorem et vindicem appellare poterimus? Non absimiliter infra v. 841 *ἀνέφερ' ἐς τὸν δαίμονα* dicitur de eo, qui rem ad dei cuiusdam auctoritatem referebat. Nostro autem loco *ἀνοίσομεν* debetur Musgravii coniecturae merito ab omnibus receptae: nam quod in codicibus legitur, *ἀνήσομεν*, aptum sensum nullum habet. Nec minus recte *ὀλούμεθα* pro *ὀλοίμεθα* ab omnibus repositum. Optativus enim rem dubitanter eloqueretur, ut quam quis forte fieri posse sumeret; indicativus autem futuri rem sine dubitatione expectandam designat. Quippe si iniusti dii sunt, fiet profecto saepenumero, ut male faciant hominibus.

At, inquit Ion, quid laboras et te adflictas rerum inexploratarum cura? Sic enim interpretanda sunt eius verba, v. 267:

Τί χρῆμα δ' ἀνερεύνητα δυσθυμεῖ, γύναι;

Nimirum *ἀνερεύνητα* dicit deorum facta et consilia, quae qualia sint, iustane an iniusta, a mortalibus certo explorari et discerni non potest, nec proficitur quidquam hominum cura et aegritudine. Falluntur qui *ἀνερεύνητα* nunc de ipsius Creusae aegritudine dici volunt, ut sensus sit: quid est quod aegritudine inexplorabili angeris? Nam nihil adhuc erat, unde Ion illam moestitiae suae causam explorari nolle coniiceret, id quod postea demum v. 269 Creusa ostendit: *τἀπὶ τῷδε δὲ ἐγώ τε σιγῶ, καὶ σὺ μὴ φρόντιζ' ἔτι*: et si forte *δυσθυμεῖσθαι* cum accusativo *ἀνερεύνητα* non aliter construi potuisse putarunt, quam ut is accusativus interni obiecti instar sit, quasi dicas *ἀνερεύνητον δυσθυμίαν δυσθυμεῖ*, non reputasse videntur saepenumero etiam intransitivorum verborum significationem sic quasi dilatari, ut transitivorum vim et naturam induant ac proinde etiam externi s. transitivi obiecti casum adiunctum habeant, idque maxime fieri in verbis affectuum, quorum exempla vel apud Matthiaeum, gr. gr. § 414 vel apud Hermannum, de ellipsi et pleonasmo p. 123 tractantur. Ex hoc genere est quod in hac fabula v. 555 dicitur *τερφθεὶς τοῦτο κεῖν' οὐκ ἠρόμην* — et apud Thucydidem V, 91 *ἀθυμεῖν τὴν τελευτὴν τοῦ πολέμου*. Repudianda igitur etiam Nauckii coniectura, *τί χρῆμ' ἀνερμήνευτα δυσθυμεῖ*, cuius si forte commendationem aliquam inde petat, quod in codicibus *τί χρῆμ' ἀνερεύνητα*, non *τί χρῆμα δ' ἀνερ.*, scriptum est, hoc quidem nullius momenti est, quum nihil facilius fieri potuerit, quam ut litterae duae *ΑΔ* propter sequen-

tium *ΑΝ* similitudinem a librariis omitterentur. Fuisse memini, qui *τί χρήματ' ἀνερευνῆτα* scribi vellet. Sed *τί χρῆμα*, pro *διὰ τί χρῆμα*, dici solere quis nescit? Interrogat autem sic, qui quam ob causam alter aliquid faciat requirit, eaque causa aut aliqua re facta constare potest, qua ille impellatur, ut in Alcest. v. 528: *τί χρῆμα κουρᾷ τῇδε πενθίμῳ πρέπεις*; aut voluntate quam expleri cupiat rei alicuius consequendae, ut in Hecub. v. 977: *τί χρῆμ' ἐπέμψω τὸν ἐμὸν ἐκ δόμων πόδα*; ubi latine dicimus: quid tibi vis, quod —?

In Creusae responso, v. 269, non coniungenda esse verba *οὐδὲν μεθῆκα τόξα*, quemadmodum Hermannus putavit, vertitque: temere haec verba ieci, ab omnibus, nisi fallor, intellectum est. Nam sane nunquam *μεθιέναι τόξα* significat tela emittere, sed potius condere aut reponere in pharetra, quemadmodum etiam de gladio dicitur in vagina reponendo. Phoeniss. v. 276: *φέρ' ἐς σκοτεινὰς περιβολὰς μεθῶ ξίφος.* Induxerunt Hermannum eiusmodi exempla, ubi illud verbum de condito in adversarii corpus telo dicitur, velut in eo quem ipse citavit loco, Orest. v. 1133: *εἰ μὲν γὰρ εἰς γυναῖκα σωφρονεστέραν ξίφος μεθεῖμεν*[2]), itemque in Electr. v. 1223: *φάσγανον ματέρος ἔσω δέρας μεθείς*, in quibus diserte additum est, ubinam telum condatur; solum autem verbum *μεθιέναι* absque huiusmodi additamento simpliciter est reponere, deponere, quemadmodum etiam translate dicitur *χόλον, ὀργήν, ἀγῶνα, λῆμα φρενῶν μεθιέναι*, ut Heraclid. v. 160. Med. v. 177. Errat igitur etiam Hartungus h. l. convertens: Mein Pfeil verschossen. Ceterum de ipsa hac comparatione orationis cum telo non opus est dicere: est enim pervagata, plurimaque exempla congesserunt Wyttenbach. ad Plutarch. tom. I p. 56 ed. Lips. Pflugk. ad Eur. Hecub. v. 603 aliique. Nec minus frequens est illud *οὐδέν*, omisso verbo *ἐστί*, ubi quis respondere quod rogatus est recusat. Simillimus nostri locus est Med. v. 64: *οὐδέν· μετέγνων καὶ τὰ πρόσθ' εἰρημένα.* Eodem sensu *οὐδέν* est in nostra fabula v. 301, neque aliter accipiendum apud Aristoph. Nub. v. 694 *οὐδέν, μὰ Δία*, quem locum a multis minus recte intellectum video.

2) Aptius citare potuisset Soph. Phil. v. 1301 (1281): *ἆ μηδαμῶς, μή, πρὸς θεῶν, μεθῇς βέλος*, ubi Schneidewinus *μεθεῖναι βέλος* interpretatur: sagittam quasi gestientem evolare sinere. Fortasse recte: nescio tamen an scribendum sit: *μή, πρὸς θεῶν· μέθες βέλος.*

Admonitus a Creusa Ion, ne de re ingrata quaerendo molestus sit, alio orationem deflectit v. 270:

τίς δ' εἶ; πόθεν γῆς ἦλθες· ἐκ ποίου πατρὸς
πέφυκας; ὄνομα τί σε καλεῖν ἡμᾶς χρεών;

Codicum lectio *ἐκ ποίας πάτρας* Hermanno non sollicitanda videbatur „in poeta patriae commemorandae studioso"; aliis merito displicuit, non tam propter *ταυτολογίαν*, quae similibus aliquot exemplis allatis a Fixio praef. p. LIII defensa est, neque, ut opinor, propterea, quod *πεφυκέναι ἐκ πάτρας* absurde dici putarent, quae Kayseri opinio fuit, sed propter Creusae responsum, quo non solum unde venerit et quo nomine sit, sed etiam quo patre prognata sit indicat. Seidlerus *ποίας* saltem tuendum esse ratus pro *πάτρας* coniecit *σποράς*. Atqui si semel *πατρός* a librariis in *πάτρας* corruptum fuit, proclive correctori fuit etiam *ποίας* pro *ποίου* substituere. Nam id quidem nemini in mentem venturum esse arbitror, ut *πάτραν* etiam de gente ac familia accipi posse dicat. Pindari enim hic usus est, a tragicorum sermone alienus.

Eductus de Creusae patria et stirpe Ion exclamat v. 274:

Ὦ κλεινὸν οἰκοῦσ' ἄστυ γενναίων τ' ἄπο
τραφεῖσα πατέρων, ὥς σε θαυμάζω, γύναι·

in quo *θαυμάζειν* non tam admirandi quam venerandi significationem habet, ut in Med. v. 1113: *δέσποινα δ' ἦν νῦν ἀντὶ σοῦ θαυμάζομεν.* ad quem locum plura eiusdem significationis exempla Elmsleius attulit. Cf. et Buttman. ad Demosth. Mid. p. 174. Et apud Aristophanem Nub. v. 1147 etiam de honorario praeceptori oblato dicitur *χρὴ γὰρ ἐπιθαυμάζειν τι τὸν διδάσκαλον.* Pro praepositione *ἀπό* miror Schaeferum, Melett. p. 83, *ὑπό* requirentem. Nam *ὑπὸ γενναίων πατέρων τραφῆναι* is demum dici potest, quem ab ipsis parentibus enutritum dicere volumus; *ἀπὸ γενναίων πατέρων τραφῆναι* autem, qui nobili genere natus est, etiam si forte non ab ipsis parentibus sed ab aliis enutritus sit. Sic infra v. 693: *ἄλλων τραφεὶς ἀφ' αἱμάτων.* Et apud Sophoclem, Ai. v. 1229, *τραφεὶς ἂν μητρὸς εὐγενοῦς ἄπο* legitur sine varietate. Nempe verbum hoc *τραφῆναι* saepenumero obscurata significatione propria nihil aliud quam ortum esse significat, diciturque etiam absque praepositione, ut apud Soph. Philoct. v. 3: *ὦ τοῦ κρατίστου πατρὸς Ἑλλήνων τραφείς,* de Neoptolemo, quem profecto pater Achilles non enutriverat.

In Creusae responso, v. 276,

τοσαῦτα κεὐτυχοῦμεν, ὦ ξέν', οὐ πέρα,

notanda est vis coniunctionis *καί*, quam qui asseverativam dicunt, ut sit vere, certe, nostr. ja, velut Doederlin. ad Soph. Oed. Col. p. 265, Ellendt. Lex. Soph. I p. 889, non falluntur quidem, sed addere debebant, genus hoc asseverationis semper in eo constare, ut iis quae ante dicta, aut nonnunquam ne dicta quidem diserte sed subintelligenda sunt, aliquid tanquam coniunctum addatur, ut hoc loco, quum Ion se venerari Creusae nobilitatem dixerit, illa sese etiam beatam hactenus esse profitetur. Recte rem significavit Baeumlinus de partic. p. 152.

Mox v. 277 Ionem de patre Creusae cunctantius fortasse quaerentem illa ut libere quid velit sciscitari pergat hortatur:

τί χρῆμ' ἐρωτᾷς, ὦ ξέν', ἐκμαθεῖν θέλων;

Sic enim, *θέλων*, non sine causa Badhamum scripsisse censeo. In codicibus est *θέλω*, planissima quidem, sed, ut arbitror, minus apta sententia, siquidem *ἐκμαθεῖν* multo rectius de eo dici videtur, qui de aliqua re se edoceri cupiat, quam de eo, qui nihil nisi paratum se esse ostendat ad respondendum quod alter interrogaverit. — Interrogat autem Ion primum de proavi Creusae ortu, v. 279:

ἐκ γῆς πατρός σου πρόγονος ἔβλαστεν πατήρ;

Patrem Creusae Erechtheum fuisse ipsa v. 272 aperuerat. Erechtheum autem fabularis historia, quam Euripides in hac tragoedia secutus est, filium fecit Pandionis, nepotem Erichthonii terra editi ex Vulcani semine effuso. Apollod. III, 14, 6 sqq. Est igitur *πρόγονος πατήρ* h. l. idem qui *πατροπάτωρ* s. *πάππος*. Alias *πρόγονος* indefinitae significationis est, diciturque etiam de avi patre, *προπάππῳ*, ut apud Demosthenem in Macart. p. 1056, et plurali potissimum numero de maioribus universe. Varias autem de Erichthonio et Erechtheo fabulas admodum inter se dissidentes et a veteribus mythologis aliis aliter concinnatas et in quandam historiae speciem adornatas accuratius excutere ab huius scriptionis consilio alienum est. De omni hoc genere quomodo statuendum sit monui in Opusc. acad. I p. 328—331.

Erichthonium igitur terra editum verene Minerva sustulerit quaerenti Ioni Creusa v. 282 respondet:

εἰς παρθένους γε χεῖρας, οὐ τεκοῦσά νιν.

Itaque rem, de qua ille quaesiverat, sic se habere affirmans addit simul aliquid accuratioris designationis: in quo genere responsionum legitimus est particulae *γέ* usus, cuius exemplum etiam in v. 280 est,

paulloque post, v. 284, aliaque multa v. 311. 559 et sqq. Hoc autem loco quod additur a Creusa eo pertinet, ut Minervam sustulisse quidem Erichthonium, haudquaquam autem peperisse affirmet, utpote virginem deam. *Παρθένους χεῖρας*, manus virgines, pro virgineis, dicit, ut in Phoen. v. 839 est *παρθένῳ χερί*, in Hippol. v. 1006 *παρθένος ψυχή*, omninoque frequens apud poetas huius vocabuli usus adiectivus.

Pergit Ion interrogando, v. 283:

δίδωσι δ' ὥσπερ ἐν γραφαῖς νομίζεται —

hoc est: *ὥσπερ γράφεσθαι νομίζεται*, ut in picturis repraesentari solet, usitatum scilicet hoc picturae argumentum esse significans. Nam *νομίζεσθαι* dicuntur, quae vulgo usurpari solent· neque erat igitur quod Musgravius hoc loco *ῥυθμίζεται* scribi mallet· Cf. Aristoph. Nub. v. 428: *γυμνοὺς εἰσιέναι νομίζεται.* — De Cecropis filiabus, quibus Minerva sublatum a se Erichthonium tradiderit, v. 284, dixit etiam Mercurius in prologo v. 23. 24, ubi illae Agraulides vocantur. His dea puerum tradidit in cista conditum, interdixitque ne aperire eam et inspicere vellent, quod interdictum quum tamen puellae curiosae neglexissent aperta cista conspectisque draconibus puero appositis in furorem conversae de rupe se praecipitarunt.

Satisfactum sibi de Erichthonio indicans Ion, v. 287, *εἶεν*, inquit, iamque ad alius rei memoriam transit:

τί δαὶ τόδ'; ἆρ' ἀληθὲς ἢ μάτην λόγος;

Novum est Badhami iudicium, qui *εἶεν* illud non separatim pronuntiari potuisse ratus, ut versus mensura constet *λόγος* deleri iubet. „Ubicunque" inquit „*εἶεν ἔξω μέτρου* legitur, illud librariorum aut histrionum additamentum esse credo. Idem dicendum de *ἰδού* et *ναί*. Quidni enim Euripides in his vocibus eandem normam semper sequeretur"? Ludi magistri hanc orationem esse credo, non critici; veteres autem poetas id fecisse, quod quoque loco aut sententiae aut metro conveniens esset, ut in interiectionibus, velut *ἔα* (v. 155. 252), *φεῦ* (v. 969. 1316. 1521), *αἰαῖ* (1483), *ἰώ* (1507), sic in his vocibus, quae et ipsae quodammodo instar interiectionum sunt. Et de *ἰδού* quidem, quod veteres grammatici non inepte *δεικτικόν* dixerunt, dicendum erit infra ad v. 752; *εἶεν* autem, quod Badhamus in Troad. v. 944 deleri vult, tantum abest ut otiosum eo loco esse concedam, ut longe aptissimum esse nec sine damno abesse posse iudicem. Quod enim vir doctus notionem eius in ipsis verbis sequentibus inesse contendit, *οὐ σ' ἀλλ' ἐμαυτὴν τοὐπὶ τῷδ' ἐρήσομαι*, mihi res longe aliter se ha-

bere videtur. Nam εἶεν nihil ibi nisi omitti priorem sermonem et ad alium transiri significat, plane ut nostro loco. Ἔστι γάρ, inquit Lex. Seguer. p. 243, 24, ἐπίρρημα ἀφοριστικόν[3]). ἐπὶ γὰρ τοῖς ἤδη εἰρημένοις ἐπιλεγόμενον ἀφορίζει αὐτά, nec male cum Schaefero, App. crit. ad Demosth. I p. 34 ·. Reisigio ad Oed. Col. enarr. p. CLVIII aliisque εἶεν eodem fere sensu accipiendum dicas, quo Latinorum Haec hactenus. In nostro autem loco si λόγος deleatur, quemadmodum Badhamus voluit, vereor ut ferri possit adverbium μάτην sic solum positum, ut neque verbo neque nomini accommodetur. Nam ut τόδ' ἐστὶ μάτην dici liceat pro τόδ' ἐστὶ μάταιον, non tamen hinc consequitur etiam τόδε μάτην, omisso verbo ἐστί, recte dici. Contra μάτην λόγος est i. q. μάτην λεγόμενον, sicut aliis quoque nominibus verbalibus eadem quae verbis aptae sunt adverbia accommodantur. Nam ut μέγα ἀνάσσειν dicitur, sic μέγ' ἄναξ est in Theogonia Hes. v. 486 (cf. Opusc. ac. II p. 446 et 447.), ut θηρία σταδὴν ἀναιρεῖν, sic θηρίων σταδὴν ἀναίρεσις (vid. Lobeck. Paralip. p. 151 not. 2.) ut φανερῶς προδιδόναι, sic etiam οἱ φανερῶς προδόται apud Xenophontem in Hell. VII. 3. 7, quem locum Cobetus, Nov. Lect. p. 316, immerito sollicitavit item ut alterum II, 3, 38: τοὺς ὁμολογουμένως συκοφάντας. Ac si quis forte cum articulo quidem sic adverbia substantivis apponi posse putat, absque articulo non item, hunc veriora docere possunt Hermannus, Opusc. II p. 232. Stallbaum ad Plat. Leg. I p. 639 B. Classen. ad Thucyd. I, 122, 15. Krueger. gr. gr. § 50, 8, 19. Denique nostrum locum non male H. Steinius comparavit cum Herodot. VII, 103, ubi μάτην κόμπος dicitur. h. e. μάταιος. Quod autem Elmsleius ad Heraclid. v. 965 scripsit ἦ μάτην λέγεις, pro λόγος, perversissimum est, quandoquidem sic μάτην ad λέγεις pertineret, quasi de Creusae quadam narratione, non de pervulgata fama Ion quaereret. — Pro τί δαί in initio versus maluerit

3) Περιγραφικὸν dicit schol. Dionys. Thr p. 919, 3, sensu non diverso. — Ceterum dixit nuper de hac vocula G. Uhligius in N. Mus. rhen. XIX p. 34, monuitque veteribus grammaticis eam cum interaspiratione pronuntiandam, neque a verbo substantivo, quemadmodum recentiores plerique statuunt, derivatam sed ex duabus vocibus conflatam visam esse. Hoc exsequi longum est: equidem semper εἶεν cum εἶα interiectione cognatum iudicavi, quae etiam εἶα pronuntiabatur, ut a Latinis non solum eia sed etiam heia dicitur. Certe ab εἶα non longius εἶεν quam ἕνεκεν ab ἕνεκα distat. De εἶα (sic) cf. Etym. M. p. 294, 45. Schol. Ven. Il. I, 262. Lehrs. Arist. p. 340.

fortasse aliquis τί δή, quandoquidem alterius particulae usum Porsonus eiusque sectatores a tragicorum sermone excludunt. Sed recte oblocuti sunt Fixius ad Electr. v. 972, Pflugk. ad Helen. v. 1246. Ab Euripide certe, cuius tragoediae plerumque ad pedestris orationis habitum multo propius quam ceterorum accedunt, δαί non abiudicari potest. Cf et Hermann ad Viger. p. 346.

Ante quam Ion interrogationem suam totam protulit inseritur Creusae compellatio, ut quid sit de quo se edoceri cupiat eloquatur, itidem ut supra v. 277 factum vidimus. Nec sane dubitari potest, quin id a poeta stichomythiae potissimum causa sic institutum sit; sed tamen hoc loco non minus quam illo altero haesitationem quandam adolescentuli significari dicemus, verentis scilicet, ne interrogando reginae molestus sit eamque ob causam paullo tardius loquentis, in tali praesertim re, cuius mentionem minus gratam illi fore praesumeret. Omnino autem non semper tam rigide stichomythiae legem ab Euripide observatam credo, ut nunquam ab ea discedere auderet[4]; ideoque nescio an sine causa in v. 267, ubi ad unum Ionis versiculum Creusa duobus respondet. alterum illius versum Kirchhoffius excidisse suspicetur. Nam ad sententiam certe nihil ibi desiderari apparet.

In Creusae verbis, v. 268,

τί χρῆμ' ἐρωτᾷς; καὶ γὰρ οὐ κάμνω σχολῇ.

haec postrema perperam a multis accepta esse video. Convertunt enim Non moleste fero hoc otium Brodaeus, Bothius, Fixius, et σχολήν Bothius „colloquium per otium habitum“ significare autumat. Atqui etiamsi nonnunquam σχολή de sermonibus dici solet, quales vel rhetores vel philosophi in consessibus habent (vid. Wyttenbach. ad Plutarch. I p. 306. Baehr. ad Philopoem p. 9. nos ad Cleom. p. 261), tamen hic usus recentioris demum aetatis est, et ne tum quidem quisquam huiusmodi colloquium, quale hoc est inter Ionem et Creusam, σχολήν dixisset Quodsi quis hanc quidem interpretationem respuat et σχολήν accipiat pro tempore vacuo, ut Creusa dicat non aegre se ferre quod otium ad confabulandum sibi suppetat ideoque libenter Ionem audituram, — verbum κάμνειν non aegre ferendi sed laborandi potius significationem habere monebimus. Rectius igitur ii, qui verterunt: non laboro otio, idque non laboro interpretantur esse i q. abundo. Poterant etiam non laboro ab otio,

4) Sic iudicat etiam Kvičala, Zeitschr. f. d. Oesterreich. Gymn. IX. p 607 ff.

quemadmodum est laborare a re frumentaria apud Caesarem B. G. VII, 10, i. q. laborare quod attinet ad rem frumentariam. Cf. Barth. Advers. XXV, 5. Itaque non laborat ab otio cui non deest otium, potuitque pro *οὐ κάμνω σχολῇ* etiam dici *οὐ κάμνω ἀσχολίᾳ*, non laboro otii defectu: ut habendum sit hoc exemplum in eorum numero, in quibus, ut grammatici aiunt, res dicitur pro defectu rei. Nimirum fit hoc ibi demum, ubi reliqua enuntiatio dubitare non sinit, quo modo res se habeat. Velut in Iliad. X. 89, *καμάτῳ ἀδδηκότες ἠδὲ καὶ ὕπνῳ*, scholiastae pro *ὕπνῳ* etiam *ἀγρυπνίᾳ* dici potuisse observant, itemque in Od. VI, 2, ubi est *ὕπνῳ καὶ καμάτῳ ἀρημένος*, ad quod exemplum etiam Horatius Od. III, 14, 11 somno fatigatumque ludo dixit, nempe somno, quia desiderabatur, ludo, quia lassitudinem effecerat. Apud Euripidem, Phoeniss. V. 1668: *τάφῳ τὴν δίκην παρασχέτω*, de Polynice dictum, apparet de sepultura denegata accipiendum esse; quumque in Hippolyto v. 1402 Venus Hippolyto mala struxisse dicitur, quia *τιμῆς ἐμέμφθη*, quis non intelligit deam propter honorem sibi non habitum Hippolyto infensam dici, non aliter quam in Iliad, I, 65 de Apolline, *εἴτ' ἄρ' ὅγ' εὐχωλῆς ἐπιμέμφεται εἴθ' ἑκατόμβης*, ob vota non persoluta, sacrificia non oblata, aut XIII, 166 de Merione, *χώσατο δ' αἰνῶς ἀμφότερον νίκης τε καὶ ἔγχεος ὃ ξυνέαξε*, ob victoriam non reportatam, hastam autem diffractam.

Quaerit iam Ion v. 289 de Creusae sororibus a patre Erechtheo sacrificatis in bello Eleusinio, quam fabulam aliter ab aliis referri nemo mirabitur. Euripides ipse in tragoedia Erechtheo unam modo regis filiam sacrificatam dixit (vid. Lycurg. or. in Leocr. c. 24.), nec plures Apollodorus, III, 15, 4, 8, sed quum minima natu immolata esset, eius sorores ipsas se interfecisse memorat: coniuravisse enim puellas inter se, omnes una perituras esse. Numerantur autem ab eodem Apollodoro filiae Erechthei quattuor, Procris, Creusa, Chthonia, Orithyia: harum unam, Orithyiam, Boreas rapuit, Procrin maritus Cephalus imprudens iaculo interemit: neutram igitur sacrificatam esse consequitur. Restant Creusa et Chthonia: illam ipse Apollodorus et l. l. et 1, 7, 32 Xutho nupsisse et Ionem atque Achaeum peperisse tradit, Chthoniam autem a patruo Bute in matrimonium ductam esse, unde ortum genus Eteobutadarum. Igitur ne Chthoniam quidem sacrificatum esse credemus [5]). Quodsi cui tamen argutari placeat, eo confugere poterit,

5) Credidit hoc tamen Pinzgerus ad Lycurg. p. 225.

ut etiam plures Erechthei filias fuisse sumat a nullo nominatas, harumque unam sacrificatam esse, reliquas sua manu interemptas. Et Phanodemus quidem (apud Suid. s. v. Παρθένοι. C. Mueller. fragm. hist. I p. 366) sex fuisse memorat, quattuor illis, quas modo nominavimus, Protogeniam et Pandoram addens, hasque duas ultro se pro patria immolandas obtulisse: nec tamen id in bello Eleusinio factum esse, sed quum Boeotorum exercitus Atticam invasisset. Philochorus quum de Erechthei bello Eleusinio referret, de sacrificata regis filia nihil prodidisse videtur, sed Agraulum, unam de Cecropis filiabus etiamtum superstitibus, quum oraculum victoriam Atheniensibus praedixisset, si quis pro patria se morti offerret, sua sponte se de arce praecipitasse, unde postea locum illum ei consecratum et τέμενος conditum esse. Vid. schol. Demosth. de f. l. C. Mueller. fr. hist. I p. 386. — Sed manum de tabula, ne ineptire dicamur hoc genus fabularum curiosius quam natura earum patitur scrutando Laudabimus tantum viri prudentissimi Lobeckii iudicium de hoc virginum sacrificio fabuloso, in Aglaoph p. 210 sq. Neque in proximis versibus quidquam notatu dignum est. Nam πρὸ γαίας v. 290 pro ὑπὲρ γαίας dictum ne tirones quidem, quibus haec scholia scribimus, offendet; est enim frequentissimi usus, dixitque sic de hac ipsa re Euripides (πρὸ πάντων) in fr. Erechthei v. 18 ap. Lycurg. l. l., aliaque exempla habent grammaticorum libri, velut Matthiae. §. 575. Quod autem v. 293 Creusa se propterea non una cum sororibus immolatam esse ait, quod recens nata fuerit,

βρέφος νεογνὸν μητρὸς ἦν ἐν ἀγκάλαις,

pertinet hoc sine dubio ad id genus superstitionum, quo τέλεια tantum sacrificia dis grata esse putabantur: quamquam qua aetate hostiae quaeque τέλειοι essent, non una in omnibus et ubivis observatio erat. Vid. Antiquitt. graec. II p. 226.

Sequitur v. 296 Ionis interrogatio de Macris, h. e. de rupis, in qua arx fuit, eo latere, cui illud nomen fuisse iam ad prolog. v. 13 dictum est. Nec mirum huius loci mentione Creusae animum commoveri, v. 297, quippe in quo illud antrum esset, ubi ab Apolline quondam compressa fuit. Causam autem, cur de eo quaesierit, Ion hanc se habere dicit, quod is locus apud Apollinem Delphosque in aliquo honore sit, v. 298:

τιμᾷ σφε Πύθιος ἀστραπαί τε Πύθιαι.

Quaenam sint ἀστραπαὶ Πύθιαι dudum alii docuerunt e Strabone, IX p. 404. Pythaistae enim, ante quam Delphos abirent sacra facturi aut oraculum consulturi, de caelo servabant, ad Harma spectantes, qui locus fuit prope Phylen Atticae oppidum, nec ante abibant quam fulgure ibi conspecto. Ἐτήρουν δέ, inquit Strabo, ἐπὶ τρεῖς μῆνας, καθ' ἕκαστον μῆνα ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ νύκτας, ἀπὸ τῆς ἐσχάρας τοῦ Ἀστραπαίου Διός· ἔστι δ' αὕτη ἐν τῷ τείχει μεταξὺ τοῦ Πυθίου καὶ τοῦ Ὀλυμπίου. Eadem repetit Eustath. ad Il. II, 4 sq Macrarum in his nullam mentionem fieri videmus, nec aliunde quidquam compertum est de observatione fulgurum hinc fieri solita. Nam quod Goettlingius in sylloge commentationum (Gesammelte Abh. a. d. Alterthum I p. 113) suspicatur ἐν τῷ τείχει non de urbis moenibus, sed de munimento arcis accipiendum esse, fieri vix potest propter additam situs delinitionem μεταξὺ τοῦ Πυθίου καὶ τοῦ Ὀλυμπίου, siquidem haec duo templa urbis quidem moenibus propinqua, ab arce autem longius remota erant, neque igitur ad huiusmodi designationem idonea: ut taceam Macras ad septentrionem, Pythium autem et Olympium ad orientem spectasse. Nisi quis forte etiam hoc Goettlingio credat, duo fuisse in arce observatoria, alterum in Macris, alterum prope aram Iovis Astrapaei. Mihi quidem non persuasit vir praestantissimus, nec pudet profiteri nescire me quid rei sit et quaenam inter Macras et fulgurum Pythiorum observationem intercesserit coniunctio. — Est autem alia in hoc versu offensiuncula ex nomine Πύθιος quod si τρισυλλάβως pronuntietur, duabus postremis syllabis cum prima sequentis vocabuli coniunctis, anapaestus evadat illicitus, sin δισυλλάβως, synizesis vocalium statuenda sit, qualem Hermannus, licet in elementis doctr. metr. p. 54 defenderit, tamen, cum Matthiaeo, in tragico poeta minus ferendam esse iudicat. Scripsit igitur Πυθώ τ', probabilius certe, quam quod Matthiaeo in mentem venit, Φοῖβος, alterum nomen a librariis substitutum credenti, longe etiam probabilius, quam quod Badhamus, sese quoque criticum praestare cupiens, confidentius quam consideratius proposuit, Πυθών, de auctoritate huius nominativi in urbis nomine parum sollicitus: nam ex obliquis casibus non tuto etiam de nominativi forma coniecturam capi posse quis nescit? An forte non urbem intelligi voluit, sed serpentem ab Apolline interfectum? Equidem codicum scripturam sollicitare nolim, nec offendor, in hac praesertim fabula, multa alia negli-

gentioris compositionis indicia offerente, vocalium synizesi, quamvis rara, haudquaquam tamen inaudita.

Proxima Creusae verba, v. 298,

τιμᾷ; τιμᾷ; ὡς μήποτ' ὤφελον σ' ἰδεῖν,

quorum corruptelam et metrum et sententia arguit, certatim editores emendarunt. Et de *σφ' ἰδεῖν* quidem pro *σ' ἰδεῖν* reponendo dubitari nequit; in principio autem mihi nihil probabilius videtur, quam *τιμᾷ; τί μήν;* quod Matthiaeo quoque placuisse video. Cum acerba indignatione Creusa locum illum, propter iniuriae suae memoriam sibi exosum, ab Apolline diligi audiens, diligitne? inquit, et quidni diligat? scilicet propter expletam ibi olim voluptatem[6]). — In sequentibus autem Ionis verbis

τί δὲ στυγεῖς σὺ τοῦ θεοῦ τὰ φίλτατα;

non multum quidem refert, utrum interrogationis signo etiam post *τί δέ* posito Ionem mirari tantum faciamus Creusae odium, an continuata verborum serie de causa huius odii quaerentem. Praestat tamen, opinor, hoc alterum propter illius responsionem:

οὐδέν· ξύνοιδ' ἄντροισιν αἰσχύνην τινά.

Nam *οὐδέν* quum dicit, satis declarat nolle se odii sui causam aperire: satis esse quod aliquid turpitudinis illi loco inhaerere sciat. Et Ion hanc eius mentem recte percipiens non instat quaerendo, sed ad coniugium Creusae sermonem deflectit. Illa maritum suum Xuthum Aeoli filium, Iovis nepotem esse respondet: quem quidem pervulgatior fabula, cuius antiquissimum auctorem habemus Hesiodum vel quisquis fuit Catalogorum compositor, Aeoli non filium sed fratrem, nepotem non Iovis sed Hellenis esse perhibebat: eamque fabulam etiam ipse Euripides in Aeolo secutus est. Nunc autem cur eam spreverit aliamque aut adoptare aut ipse fortasse fingere maluerit, licet pro certo dici nequeat, haud improbabili saltem ratione mihi explicasse videor in schol. ad Prolog. v. 63. — Miratur Ion qui factum sit, ut regis filia peregrino in matrimonium daretur, scilicet quia iure Graecorum legitimum inter cives tantum connubium esse solebat exclusis peregrinis, excepto si quando aut totis civitatibus per pactionem, aut privatis per privilegium *ἐπιγαμία* concessa esset. Hanc igitur sive consuetudinem sive legem poeta nunc etiam heroicae aetati tribuit, qua aetate nihil

---

6) Etiam in Aesch. Agam. v. 14 *τί μήν* pro *ἐμήν* ab Hermanno repositum longe ceterorum coniecturis praestare censeo.

frequentius quam civium cum peregrinis nuptias in fabulis commemorari videmus. Sed novimus etiam, poetarum morem esse, ut sui temporis instituta in priscam aetatem transferre nunquam dubitent. Ceterum animadvertenda est liberior pronominis collocatio in verbis Ionis v. 306:

καὶ πῶς ξένος σ' ὢν ἔσχεν οὖσαν ἐγγενῆ;

pro *ξένος ὤν σ' ἔσχεν* aut *ἔσχε σ' οὖσαν ἐγγενῆ*, quorum neutrum metro conveniens erat. Simile exemplum legitur in hac ipsa fabula paullo infra, v. 337, *τάλαινά σ' ἡ τεκοῦσα*, quamquam ibi non certam lectionem esse videbimus. Sed certa est v. 685, *ἐκ τῶν Ἀθηνῶν μ' ἡ τεκοῦσ' εἴη γυνή*. Cf. Electr. v. 264: *μήτηρ δέ σ' ἡ τεκοῦσα ταῦτ' ἠνέσχετο*. Fragm. Belleroph. XVII, 1: *εἰ νοῦν εἶχέ μ' ὁ σπείρας*. Soph. Oed. R. v. 991: *εἰ ἦν πατήρ σ' ὁ κτείνας*. Aristoph. Nub. v. 257: *ὥσπερ με τὸν Ἀθάμανθ' ὅπως μὴ θύσετε*. Vesp. v. 382: *ὥσπερ με γαλῆν κρέα κλέψασαν τηροῦσιν*. Alia vid. ap. Fritzsch. ad Ran. p. 217. Wunder. ad Soph. Oed. R. l. l. Naek. ad Callimach. Hecal. p. 71. Funkhaenel ad Demosth. or. in Androt. p. 24.

Proximum versum

Εὔβοι' Ἀθήναις ἔστι τις γείτων πόλις

iam Hermannus monuit a Strabone VIII p. 356 citari, ut ostenda *πόλιν* etiam regionem dici, quem usum vocabuli, praesertim de insulis, alii non pauci exemplis comprobarunt, ex quibus Wesselingium ad Anton. Itiner. p. 523, Bernhardium ad Dionys. p. 660. Bergkium de reliq. com. Att. p. 241 citare satis est. Videtur autem *πόλις*, utpote ab eadem qua *πέλω*, *πέλομαι* radice ortum, primitus nihil aliud nisi locum designare, ubi hominum multitudo versatur habitatque.

Euboeam Xuthus, v. 309, dicitur debellasse sociatis cum Cecropidis armis, *Κεκροπίδαις κοινῷ δορί*, quemadmodum est in Soph. Aiac. 178: *μομφὰν ἔχων ξυνοῦ δορός*. Sic igitur dativus *Κεκροπίδαις* cum adiectivo *κοινῷ* coniungendus est, non pro dativo commodi habendus ad verbum *ἔπερσε* pertinente. — Ion autem, mercenarium fortasse Xuthum fuisse suspicans, tanto magis Creusam ei in matrimonium datam esse miratur v. 310:

ἐπίκουρος ἐλθών, κᾆτα σὸν γαμεῖ λέχος;

Nam *ἐπίκουροι* Euripidis quidem aetate erant fere mercede conducti, *μισθοφόροι*, unde etiam infra, v. 1313, non sine quodam contemptu hoc vocabulum usurpari videmus: *ἐπίκουρος οἰκήτωρ γ' ἂν οὐκ εἴη*

χθονός: quamquam non propriam hanc significationem esse apparet. Hoc autem loco etiam quod sequitur *κᾆτα σὸν γαμεῖ λέχος* insolitam certe rem Ioni videri ostendit, siquidem *εἶτα*, et saepius etiam *κᾆτα*, licet proprie temporis adverbium, saepenumero adversativae coniunctionis vim induere nemini ignotum est, fueruntque adeo, qui in coniunctionibus potius quam in adverbiis id numerandum putarent. Vid. Apollon. de adv. p. 496, 20. Et est sane ex coniunctione et adverbio conflatum. — *Γαμεῖν λέχος* aut *λέκτρα* aliquoties Euripides dixit, velut Med. v. 594. Iphig. Taur. v. 538. Troad. v. 44. Electr. v. 936, nec minus frequens quum apud ipsum tum apud alios est *γαμεῖν γάμον*, unde crediderit fortasse aliquis eandem esse utriusque locutionis rationem. Et potuit profecto, ubicunque *λέχος* vel *λέκτρα* dictum est, etiam *γάμον* dici; ratio tamen diversa est. Nam *γάμον* quidem verbo *γαμεῖν* additum nemo non videt per etymologicam figuram, ut cum Lobeckio loquar, dici, vel, ut meo modo loquar, *γάμον* esse internum verbi *γαμεῖν* obiectum [7]). *Λέκτρα* autem, quamvis per synecdochen de coniugio dici possit, tamen propter propriam significationem pro interno verbi *γαμεῖν* obiecto haberi nullo modo potest. Dicitur potius per quandam breviloquentiam *λέκτρα γαμεῖν* eodem fere modo, quo e. c. *στέφανον νικᾶν*, *τρίποδα νικᾶν* h. e. *vincendo coronam, tripodem nancisci*. (Vid. loc. ap. Dissen. ad Pindar. Nem. V, 5.) Sic igitur *γαμεῖν λέχος* est *uxorem ducendo lecti eius compotem fieri*. Latissime autem patet hoc genus breviloquentiae, ut verbo praeter nativam suam significationem etiam aliqua adsignificatio tribuatur alterius actionis cum illa quam verbum proprie significat coniuncta ac proin facile subintellecta. Sic *τὸ σὸν λέχος συνῆλθον* apud Sophoclem Ai. v. 491, ubi non loci accusativus est, quemadmodum dicitur *Τροίην ἦλθον*, sed breviter dictum est pro *συνελθοῦσά (σοι) τὸ σὸν λέχος ἔσχον*, ut Hermannus et Schneidewinus intellexerunt, rectius quam Lobeckius p. 272. Nec quod idem vir doctissimus eodem loco tractat *εὐνῇ συναλλαχθῆναί τινι* (v. 493), aliter explicandum fuerit, quam *συναλλαχθέντα εὐνὴν σχεῖν*, nisi quis in Sophoclis versu pro *εὐνῆς τε τῆς σῆς ᾗς συνηλλάχθης ἐμοί*, ubi apparet *ᾗς* per attractionem, quam vocant, pro *ἥν* accipiendum esse,

7) Primus enim, nisi fallor, ego hanc *interni obiecti* appellationem usurpavi non solum in scholis grammaticis, sed etiam in commentariis ad Isaeum ante quadraginta fere annos editis. Postea ab aliis quoque eam adoptatam video: nec longe diversa est quam Kruegerus usurpat, *Accusativus des Inhaltes*.

praeferat alteram lectionem ἢ συνηλλάχθης ἐμοί. Neque aliter apud Thucydidem I, 3, στρατείαν ξυνέρχεσθαι aut ξυνεξέρχεσθαι explicandum est, quam ut dictum sit pro ξυνελθόντας aut ξυνεξελθόντας στρατείαν ποιεῖσθαι, itemque cap. 15, ἐκδήμους στρατείας ἐξιέναι i. q. ἐξιόντας ποιεῖσθαι, (ut κοινὰς στρατείας ποιεῖσθαι est in eodem capite,)[8]) et πρεσβείαν αἵρεσθαι, apud Demosth. de fals. leg. p. 392, i. q. ἀραμένους πρεσβείαν ποιεῖσθαι, quemadmodum etiam ἀγγελίην ἐλθεῖν apud Homerum Il. XI, 140 nihil aliud est quam ἐλθόντα ἀγγελίην ποιεῖσθαι aut φέρειν, ἀγγέλλειν. Nam quod veteribus quibusdam placuit, ἀγγελίην esse i. q. ἄγγελον, a nominativo ἀγγελίης, hodie quidem nemo credet. Tetigit hoc genus brachylogiae — sive quis praegnans genus loquendi appellare malit — etiam Bernhardius, Syntax. p. 108, sed, ut saepiuscule in opere illo iuvenili, nonnulla diversi generis miscens.

In proximo versu 310

φερνάς γε πολέμου καὶ δορὸς λαβὼν γέρας

nemo non intellegit φερνάς et γέρας commode tanquam praedicata vel epitheta accipi posse vocis λέχος in versu superiore, ut licuerit poetae his accusativis uti etiam si non addidisset participium λαβών, e. c. si posuisset καὶ δορὸς κοινοῦ γέρας. Neque erat igitur cur post φερνάς γε πολέμου comma poneretur, id quod ab Hermanno aliisque factum est, quasi non eandem utriusque accusativi constructionem esse putaverint. Ceterum φερνάς, non alio nunc quam dotis, προικός, significatione dictum, accurate explicavit Westermannus ad Plutarch. Sol. c. 20. Additus genitivus πολέμου dotem illam propter bellum datam esse significat.

Quaerenti deinde Ioni solane an una cum marito Delphos venerit Creusa respondet v. 312:

σὺν ἀνδρί· σηκοῖς δ' ἐνστρέφει Τροφωνίου.

Sic enim ex emendatione Scaligeri scripserunt Kirchhoffius et Nauckius, quum in codicibus aut σηκὸς δ' εὖ στρέφει aut σηκοῖς δ' εὐστρέφει scriptum sit: quamquam ἐνστρέφει iam in Aldina est ex apogr. cod. Par. Verbum ἐνστρέφειν aut ἐνστρέφεσθαι licet alibi fortasse sic usurpatum non inveniatur, satis tamen munitum arbitror verbo ἐνστρωφᾶσθαι et simplici στρωφᾶσθαι de eo qui alicubi versatur, ut ap. Aesch. Agam. v. 1224 λέοντ' ἄναλκιν ἐν λέχει στρωφώμενον.

---

8) Cf. comment. ad Plutarch. Cleom. p. 194.

Nec activam formam pro passiva nimis mirabimur, si meminerimus etiam *ἐπίστρεφε* pro *ἐπιστρέφου* dici ab Aristophane Vesp. v. 420, *ἀλλ' ἅπας ἐπίστρεφε δεῦρο*, porro *ἀναστρέφειν* aliquoties pro *ἀναστρέφεσθαι* ap. Xenophontem aliosque, omninoque haud rara esse verborum motum aliquem significantium exempla, quae formam activam cum significatione reciproca vel, ut nunc dici solet, reflexiva exhibeant, de quibus cf. Matthiae. gr. gr. § 496 et Apitz. ad Soph. Trach. p. 106[9]). Non moror igitur Badhamum „pessimae", ut ait, „coniecturae pessimam interpretationem" superciliose respuentem. Ipse unicam loci emendationem in litteris *ΕΥΣΤΡΕΦΕΙ* quaerendam esse autumans, qualem hanc esse putet in annotatione editionis non eloquitur. Memini autem alibi eum proposuisse *σηκοὺς δ' ἐστράφη*. Ceterum Matthiaeus recepto verbo *ἐνστρέφει* accusativum tamen *σηκούς* retinendum esse censuit, provocans ad exempla a sese in gr. gr. § 425 (426 ed. sec.) allata, in quibus *ἐμβατεύειν*, *ἐμβῆναι*, *ἐμπίπτειν* cum accusativo constructa sunt, quorum tamen rationem nonnihil diversam esse dixerim. Non enim, ut in hoc versu *ἐνστρέφει*, de morantibus alicubi, sed de petentibus aliquam rem illa verba usurpata videmus. Nisi quis etiam hoc loco *ἐνστρέφει* i. q. devertere esse dicat, et praesens pro praeterito positum accipiat. — De Trophonii oraculo in caverna apud Lebadeam satis dictum est in Antiquitt. gr. tom. II p. 322 sqq. Causam, cur maritus eo deverterit, Creusa indicat v. 315:

Κείνου τε Φοίβου θ' ἓν θέλων μαθεῖν ἔπος.

Nempe sperabat Xuthus idem et Trophonium et Apollinem responsurum esse, quo facto certior etiam spes foret eventus. Nec raro id a veteribus factum, ut plures de una re deos consulerent, velut a Croeso, de quo vid. Herodot. I, 64. — In proximo Ionis versu 316:

καρποῦ δ' ὑπὲρ γῆς ἥκετ' ἢ παίδων πέρι;

verbo saltem notandum putamus utriusque praepositionis discrimen, quod attigi quidem in comm. ad Isaeum p. 234, nec tamen plane exhausi. Hoc autem loco dixerim *ὑπὲρ παίδων* ita demum dici potuisse, si esse quosdam Creusae et Xuthi liberos Ion praesumeret, quorum causa oraculum adirent; nunc autem, quum id in incerto sit, *περί*

9) Apud Thucyd. I, 61, quod in codicibus scriptum est, *κἀκεῖθεν ἐπιστρέψαντες — ἐπορεύοντο κατὰ γῆν πρὸς τὴν Ποτίδαιαν*, ubi *ἐπιστρέψαντες* pro *ἐπιστραφέντες* dictum putabatur, nunc remotum est certissima Playgersii emendatione *ἐπὶ Στρέψαν*.

tantum dicere potuit, h. e. de liberis sive iam editis sive expetitis. De frugibus vero, quae quin essent dubitari non potuit, recte ὑπέρ dicit, si consuli oraculum arbitratur de laeto earum proventu.

Iam Creusa, quum Ion interrogandi finem faciat, ipsa pueri ingenuitate capta matremque eius beatam praedicans, quis sit interrogat, quumque se dei servum esse respondeat, rursus quaerit v. 323:

ἀνάθημα πόλεως ἤ τινος πραθεὶς ὕπο;

h. e. dedicatusne ab aliqua civitate an venum datus? Nempe ἱερόδουλοι, qualem se Ion professus erat, his duobus modis fieri solebant. Ἀνάθημα vulgo de rebus sacro dicatis, raro de hominibus dicitur, nec alterum huius usus exemplum nunc quidem in promptu habeo. A christianis ἀνάθεμα dici notum est de hominibus, sed sensu diverso. Significantur enim ei, quorum nomina cum exsecratione in tabulis proscribebantur, παρὰ τὸ ἐν τῇ στήλῃ ἀνατίθεσθαι, inquit Etym. M. p. 96, 28. De conditione autem eorum, qui ἱερόδουλοι dicebantur, satis dixi in Antiquitt. gr. tom. I p. 143 et II p. 210, quae nunc repetere non opus est.

Ion quum se nec de parentibus suis nec quo modo in hanc conditionem redactus sit quidquam compertum habere respondit, miserata eius sortem Creusa v. 325

ἡμεῖς σ' ἄρ' αὖθις, inquit, ὦ ξέν', ἀντοικτείρομεν,

respiciens scilicet ad Ionis verba, v. 319, quibus ille ipsam miseratus erat. Quaerit deinde, ubi habitet:

ναοῖσι δ' οἰκεῖς τοισίδ' ἢ κατὰ στέγας;

Sic enim corruptam codicum scripturam, ναοῖσι δ' οἰκεῖς τοῖσδέ γ', post Wakefieldum omnes emendarunt. Et sane ineptum est γέ, non quo nullus huius particulae in interrogando locus sit, sed quod ea addita sic loqueretur Creusa, ac si Ionem in hac quidem certe aede habitare putaret, id quod absurdum esse apparet. Miretur autem fortasse aliquis ipsum illud ναοῖσι, siquidem ναόν proprie cellam esse constat, in qua quum dei simulacrum positum esset, homines quoque habitare potuisse nemo facile credat. Removebitur tamen haec offensio, si reputaveris plurali numero ναοῖσι non solum ipsam cellam, quae proprie ναός dicebatur, sed templum universum significari potuisse, in cuius aliqua parte minus sacra et religiosa non improbabile est perpetuae ac diligentioris custodiae causa unum aut alterum ex ministrorum numero etiam habitare solitum esse. Plerumque tamen sacerdotibus aliisque sacrorum ministris seiuncta a templo habitacula in eius con-

saepto fuisse novimus (cf. Antiquitt. gr. tom. II p. 413), nec dubitari potest, quin haec sint, quae *στέγαι* a Creusa dicuntur et *ναοῖς* opponuntur. Nam *στέγαι*, licet nihil obstet quo minus etiam templa sic dicantur, ut apud Euripidem in Hec. v. 1008, *οἶσθ' οὖν Ἀθάνας Ἰλίας ἵνα στέγαι*, vulgo tamen de humanis potissimum aedibus dici solet. Nescio autem an vera scriptura haec olim fuerit: *ναοῖσι δ' οἰκεῖς ἢ τίνας κατὰ στέγας*; quumque pronomen *τίνας* excidisset versus explendi causa illud *τοῖσδέ γ'* ab aliquo correctore insertum sit.

Respondet Ion v. 328:

ἅπαν θεοῦ μοι δῶμ' ἵν' ἂν λάβῃ μ' ὕπνος,

certum igitur se habitaculum habere negat, sed in quacunque dei domo somnus se occupaverit, tanquam in sua pernoctare. Musgravii coniecturam a Badhamo adoptatam *ἁπανταχοῦ* pro *ἅπαν θεοῦ* admodum speciosam esse fatemur, necessariam esse non credimus. Potest enim codicum scriptura sic defendi, ut *δῶμα*, licet semel positum, bis cogitandum esse dicamus, *ἅπαν θεοῦ δῶμά μοι δῶμά ἐστι*, cum Matthiaeo et, quem hic citavit, Hermanno ad Soph. Philoct. v. 81. Nec multum differt quod in prologi exitu legimus, *Παλλάδος ἔνοικα τρόφιμα μέλαθρα τῶν ἐμῶν τυράννων*, h. e. *Παλλάδος ἔνοικα μέλαθρα τρόφιμα μέλαθρά ἐστι τῶν ἐμῶν τυράννων*: quamquam praestat ibi fortasse *Παλλάδι σύνοικα* scribi. — Seidleri coniectura *ἅπαν τὸ θεοῦ*, quam Hermannus sibi non displicere professus est, mihi minus probanda videtur. Diceret enim sic Ion, non quamlibet domum, quae dei esset, sed totum templum sibi pro domicilio esse. Atqui illud saltem longe convenientius arbitror, siquidem *δῶμα θεοῦ* dici potuit una quaeque habitatio in templi consaepto sacerdotibus ac ministris destinata, neque unquam in omni templo sed tantum in aliqua parte Ion cubare potuit. Qui autem ab Hartungo ad commendandam Seidleri coniecturam affertur versus Euripidis (e Plutarch. de exil. p. 600 et Stobaei Floril. t. LX) *ἅπας μοι πύργος Ἑλλήνων πάτρις*, non video quid ad rem faciat. Nam abest ibi articulus, quem Seidlerus nostro versui inseri voluit, nec tota aliqua turris significatur, sed quaevis.

Narrat porro Ion se puerulum in templum delatum ne nutricem quidem suam nosse, sed Pythiam sacerdotem, quae se educaverit, matris instar habere:

ἡ δ' ἔθρεψέ με —
Φοίβου προφῆτις, μητέρ' ὣς νομίζομεν.

De subaudiendo accusativo pronominis *ταύτην*, referendo illo ad praegressum relativum *ἥ*, non opus est dicere. Nam Matthiaeo hanc orationis structuram reprobanti nec assensit quisquam neque, ut opinor, assensurus est. Mira autem narrat Hartungus, Pythiam vulgo pro vera Ionis matre habitam esse, idque patere ex ipsius verbis, v. 1339, ubi ad Ionis allocutionem,

χαῖρ' ὦ φίλη μοι μῆτερ, οὐ τεκοῦσά περ,

ipsa respondet,

ἀλλ' οὖν λεγόμεθα γ'· ἡ φάτις δ' οὔ μοι πικρά.

Atqui nihil mihi in his Pythiae verbis inesse videtur, nisi non aegre ipsam ferre, quod Ionis, ut nunc ab ipso, sic etiam ab aliis mater appelletur. Nempe mater, ut apud nos, sic etiam apud Graecos, non solum quae peperit, sed etiam quae materno affectu aliquem amplectitur ab eoque colitur, dici solebat. Quodsi aliter de Pythia Delphi iudicassent, exuere eam sacerdotio debuissent, quo virgines tantum fungi fas erat. Vid. Antiquitt. gr. tom. II p. 301. — Interpellata autem est Ionis oratio Creusae verbis

τίς, ὦ ταλαίπωρ'; ὡς νοσοῦσ' εὗρον νόσους.

h. e. *αὐτὴ νοσοῦσα καὶ σὲ εὗρον ὁμοίως νοσοῦντα.* Nam *νοσεῖν* dicitur quisquis aliquo malo laborat et dolore afficitur, ut infr. v. 634. 768. 822. Ac de rebus quoque male se habentibus idem verbum usurpari videbimus v. 378.

In proxima Creusae interrogatione v. 335:

εἰς δ' ἄνδρ' ἀφίκου τίνα τροφὴν κεκτημένος;

hoc *εἰς ἄνδρα* sensu quidem haud differt ab eo quod est *εἰς ἀνδρὸς ἡλικίαν*, notandus autem numerus singularis, pro quo pluralem potius *εἰς ἄνδρας* aliquis expectaverit. Latine certe nemo dixerit in virum pervenisti. In recentioribus tamen linguis verba, quae proprie veniendi significationem habent, ut hoc ipsum venire apud Italos, dévenir apud Gallos, become apud Anglos, etiam pro eo usurpantur, quod est fieri, nostrum werden, cuius translatae significationis rariora quaedam exempla ne in Graecorum quidem et Latinorum sermone desunt. Velut apud Sophoclem in Oedip. R. v. 1358, *οὔκουν πατρός γ' ἂν φονεὺς ἦλθον* est i. q. *φονεὺς ἐγενόμην* et ib. v. 1084 pro *τοιόσδε δ' ἐκφὺς οὐκ ἂν ἐξέλθοιμ' ἔτι ποτ' ἄλλος* potuit etiam *οὐκ ἂν γενοίμην ποτ' ἄλλος* dici; apud Iuvenalem II, 8 nemo repente venit turpissimus potuit dici nemo repente fit turpissimus, et apud Propert. III, 3, 5 pro Seres et Auso-

niis venient provincia virgis quid est aliud quam Seres fient provincia? Sic igitur potuit etiam Euripides dicere ἀνὴρ δ' ἀφίκου: nunc autem quum εἰς ἄνδρα dicat, comparari hoc potest cum nostro sermone vernaculo, quo non solum du bist Mann geworden dicimus, sed etiam du bist zum Manne geworden. Et induxit Euripidem fortasse etiam hoc, quod vulgo ἐκ παιδός, ἐκ μειρακίου dici solet pro inde a pueritia, ab adolescentia, quemadmodum etiam latine a puero dicitur, ut ap. Ciceronem ad Famil. XIII, 16: Doctum hominem cognovi, idque a puero.

De Ionis verbis v. 336:

βωμοί μ' ἔφερβον οὑπιών τ' ἀεὶ ξένος

dictum est in schol. ad prolog. v. 52, ubi puerulus nutritus esse dicebatur ἀμφὶ βωμίους τροφὰς ἀλώμενος, quodque mox v. 340 de vestitu ait, τοῖς τοῦ θεοῦ κοσμούμεθ', ᾧ δουλεύομεν, facilem habet explicationem. Quippe ministris templi et neocoris, quo munere Ionem fungi vidimus ad v. 54, ex templi aerario victum cultumque corporis praeberi consentaneum fuit.

De versu 337,

τάλαινά σ' ἡ τεκοῦσ' ἥτις ποτ' ἦν ἄρα,

monuimus iam supra, ad v. 305, lectionem incertam esse. Nam etiams collocationem pronominis facile defendas similibus exemplis, quorum ibi mentionem fecimus, spondeum tamen in pede quarto librariorum non poetae culpa admissum esse certissimum est. Neque probanda est Iodrelli coniectura ab Hermanno adoptata, τάλαινα σ' ἡ τεκοῦσα· τίς ποτ' ἦν ἄρα; Nam neque ἥτις pro τίς aut librariis aut correctori deberi veri simile est, neque, si τίς reponatur, aptum videri potest nunc iterum quaerere Creusam, quaenam mater sit Ionis, de qua nihil huic compertum esse iam ante, v. 331, audiverat. Causa corrumpendi versus orta videtur ex omissione particulae ἄρα, quae quum in margine adscripta esset, a correctore non eo quo debebat loco, post τάλαινα, sed in extremo versu reposita, hiatus autem vitandi causa pronomen, quod post τεκοῦσα fuit, inter τάλαινα et ἡ insertum, et quae praeterea metrum mutari flagitabat mutata sunt. Recto igitur verborum ordine restituto versus evadit hic:

τάλαιν' ἄρ' ἡ τεκοῦσά σ', ἥτις ἦν ποτε·

quemadmodum Dobraeus, Dindorfius, Hartungus, Badhamus scripserunt. Et sic etiam aptior fit Ionis responsio v. 337:

ἀδίκημά του γυναικὸς ἐγενόμην ἴσως·

quippe quae non ad interrogationem τίς ἦν, sed ad commiserationem τάλαιν' ἄρα respiciat. Recte miseram dicis, inquit: nam violata ab aliquo, ut arbitror, me peperit. Ἀδίκημα pariter ut latine iniuria modo activo sensu dicitur, eius qui facit, modo passivo, eius qui patitur, ideoque genitivus, qui adiungitur, modo subiectivus modo obiectivus est. Sic ἀδικήματα νόμων apud Demosthenem Mid. p. 586, sunt facta quibus leges violantur. Non erat igitur quod Badhamus versum corrigere conaretur coniectura futilissima, ἀδίκημα τοῦ φύσαντος. Notandum autem, quod ἀδίκημα nunc etiam semet ipsum dicit, utpote ex iniuria stupro matri illato prognatum, non absimili translatione, quam qua liberi, cum dolore matris nati, ipsi quoque ὠδῖνες dicuntur, quasi ὠδίνων proventus, quemadmodum in prologo v. 45, εἴ τις Δελφίδων τλαίη κόρη λαθραῖον ὠδῖν' εἰς θεοῦ ῥῖψαι δόμον, apud Aeschylum Agam. v. 1392 Iphigeniam Clytaemnestra φιλτάτην ὠδῖνα dicit, et apud Pindarum Ol. VI, 30 de Euadna legimus κρύψε παρθενίαν ὠδῖνα κόλποις.

Haec hactenus: reliquam episodii partem proxima scriptione post paucos dies edenda pertractabimus.

Scr. Gryph. a. d. V. Calend. Mart. MDCCCLXIV.

SCHOLIA IN EURIPIDIS IONEM. PART. V.

Apud Ciceronem de orat. II, 18 a Catulo, uno eorum qui ibi colloquentes inducuntur, narratiuncula quaedam inserta est huiusmodi: Hannibalem Carthagine expulsum, quum Ephesum venisset, invitatum esse ab hospitibus, ut Phormionem audiret, philosophiae professorem haud ignobilem: quumque ille se non nolle dixisset, locutum esse Phormionem, hominem copiosum, aliquot horas de imperatoris officio et de omni re militari. Tum, quum ceteri qui illum audivissent vehementer essent delectati quaererentque ab Hannibale, quidnam ipse de illo philosopho iudicaret, Poenum non optime graece sed tamen libere respondisse, multos se deliros senes saepe vidisse, sed qui magis quam Phormio deliraret vidisse neminem. Neque mehercule iniuria, inquit Catulus. Quid enim aut arrogantius aut loquacius fieri potuit, quam Hannibali, qui tot annos de imperio cum populo Romano certasset, graecum hominem, qui nunquam hostem, nunquam castra vidisset, nunquam denique minimam partem ullius publici muneris attigisset, praecepta de re militari dare? — Me autem nunc huius narratiunculae commonefecerunt aliquot nostrorum hominum exempla Phormionis arrogantiam non modo aemulantium sed longe etiam superantium. Nam ille quidem nihil nisi versatile ingenium et facundiam quandam scholasticam et innoxiam ostentare Hannibali voluit, hi autem aliquid amplius affectant neque in privatorum circulis se continent, ubi ad calices et fumum diserti *χαίνωσιν ἀναπειστηρίαν* exerceant, sed publicorum adeo consiliorum auctores sese et rectores fieri gestiunt. Sic nimis multos videmus consultores vitio creatos, qui non solum de re militari, sed de omni re publica quid aut debeat fieri aut non debeat summa cum confidentia decernant aut decernere saltem cupiant, quum-

que plerique vitam omnem ab administratione rei publicae longe remotam habuerint, sibi tamen summam rerum permitti suaque iudicia, aut opiniones potius et cupiditates plus valere postulent, quam probatorum virorum consilia, quos regis providentia administros sibi elegit gubernaculisque admovit, rerum usu et experientia istis certe popularis aurae captatoribus aliquanto melius instructos. Quotus enim quisque istorum est, qui non ante quam promoveretur hominum sui similium suffragiis totus quaestui suo intentus, aut in arte qualicunque factitanda aut in mercatura negotiisque lucrosis aut in minutis causis forensibus agendis et disceptandis versatus, rei publicae causas et rationes aut plane non attigerit, aut certe non aliunde quam partim ex libris ab umbraticis doctoribus in alicuius scholae angulo compositis, partim — quod peius est — e vilissimis schedulis, quales ab hominibus aut improbis aut imperitis quotidie sparguntur, cognitas habuerit, si cognitas dicere licet res male relatas maleque acceptas. Non mirum igitur in talium hominum conciliis ut quisque audacissime loquax est rerumque ignoratarum peritum se esse iactat, ita maximo in honore esse apud auditores, bonos fortasse viros — quis enim hoc negabit? — sed parum tamen peritos et minus etiam quam istos declamatores rerum gnaros, multosque insuper etiam morbo quodam affectos nimis hodie pervagato, quem nescio quonam aptiore quam vertiginis progressivae nomine appellem. Is morbus qualis sit, quo progredi, quem exitum habere soleat, ex historia populorum simili malo affectorum disci a prudentibus potest dictumque dudum est a Platone, de re publ. VIII p. 562 c., quem locum, a Cicerone de re publ. I c. 14 latine conversum, legendum relegendumque omnibus commendaverim, qui non turpe sibi existimant a Platone doceri. Neque alienum fuerit etiam fabellae cuiusdam Aesopiae meminisse de serpente, cuius quum cauda capiti obedire et obsequi recusaret pervicissetque tandem ut regimen sibi permitteretur, temere et stolide grassans una cum capite semet ipsa pessumdedit[1]). Tam ancipiti igitur morbo qui obsistit eumque coercere et reprimere medicina, si potest, leni, sin haec parum proficiat, vehementiori studet, hunc ego non male de re publica mereri arbitror, nihilque magis optandum puto quam ut contemptis aegrotorum, qui se sanari nolunt, vociferationibus et conviciis in exsequendis consiliis salutaribus

1) Rettulit hanc fabellam Plutarchus in vita Agidis c. 2: nam in collectione fabularum Aesopiarum non legitur. Cf. etiam comm. nostr. in Plut. p. 84.

constanter perseveret, memor veteris verbi: *Βασιλικὸν ἐστι καλῶς ποιοῦντα κακῶς ἀκούειν.*[2]).

Sed nolo plura dicere, ne, si plane eloquar quod sentio, gravius multos quam opus est offendam. Hanc ob causam aliud programmatis argumentum sumere placuit, quumque nuper scholia mea in Ionis Euripideae primum episodium usque ad v. 337 ediderim, nunc reliquam eius episodii partem pertractabo. — Abrupi autem enarrationem in eo loco, ubi Ion suspicari se professus est matri suae iniuriam ab aliquo factam stuprumque illatum esse. Hinc iam Creusa suae sortis admonita, quippe quum et ipsa simili quondam iniuria violata fuerit, commodum ad suam causam agendam transitum arripit, sic tamen ut, celata sua persona, quae sibi acciderant in fictam amicae cuiusdam personam transferat.

Πέπονθε τῇ σῇ μητρὶ ταὐτά τις γυνή,

inquit v. 345. — In proximo versu, quum codices Ionem dicentem faciant

τίς; εἶπον· εἴ μοι ξυλλάβοι χαίροιμεν ἄν,

inusitatam veteribus Atticis imperativi formam felicissima emendatione removit Ferdinandus Yxem, *τίς; εἰ πόνου μοι ξυλλάβοι* — quam merito Hermannus ceterique post hunc editores omnes receperunt. — De amica igitur sua clandestinum vaticinium Creusa se petituram esse ait v. 348, h. e. clam viro suo, ut patet ex v. 409. sqq. Ion autem ei hac in re operam suam pollicetur, v. 349,

λέγοις ἄν· ἡμεῖς τἄλλα προξενήσομεν.

Sic enim saepenumero, etiam in pedestri sermone, *προξενεῖν* minus proprie dicitur, non de iis qui aliquo *προξενίας*, h. e. publici hospitii munere funguntur, sed de quibusvis, qui similem quandam alteri operam praestant, quam quae a *προξένοις* proprie dictis civitatium, quarum *προξενίαν* susceperant, praestanda civibus erat. Cf. Helen. v. 146: *ξυμπροξένησον, ὡς τύχω μαντευμάτων.* Soph. Oed. Col. v. 425: *ὡς νῦν πᾶν τελοῦντι προξένει.* Plutarch. Sol. c. 14: *προσέκειντο τῷ Σόλωνι τυραννίδα προξενοῦντες.* Plura exempla vel e lexicis peti possunt vel ex Ulrici libro de proxenia p. 46.

Incohatam rei expositionem quum Creusa abrumpat, pudore se praepediri dicens, Ion v. 351

2) Vid. Diog. Laert. in vita Antisthenis, VI, 3, et quae ad h. l. a Menagio citantur. Add. Marc. Antonin. VII, 36.

οὐ τἄρα, inquit, πράξεις οὐδέν· ἀργὸς ἡ θεός.

Nempe ἡ αἰδώς, quod nomen ex verbo αἰδούμεθα, quo illa usa erat, intelligitur. Αἰδοῦς aram Athenis fuisse Musgravius admonuit, eamque admonitionem Badhamus sibi repetendam putavit, ratus fortasse hanc Euripidi causam fuisse ut αἰδῶ deam diceret. Poterat autem etiam ad Hesiodum provocare, qui O. et D. v. 200 Αἰδῶ et Νέμεσιν coniungit. Verum etiam si nusquam illa consecrata esset, nihil tamen obstabat poetae, quo minus divinitatis personam ei indueret, sicut aliis quibusvis affectibus, qui quum vehementius hominum, saepe etiam invitorum, animum commoveant, vis eorum quasi extra homines esse et divino quodam numine in animos ingruere videbatur. Sic ἀναίδειαν θεόν dixit Menander (Mein. fr. com. IV p. 144,) itemque τόλμαν, θεὸν ἐπιφανεστάτην (ib. p. 289), porro βίαν, violentiam pudori contrariam, Euripides in Herc. fur. v. 555. φιλοτιμίαν, κακίστην δαιμόνων et ἄδικον θεόν, in Phoeniss. v. 532, λύπην, δεινὴν θεόν, ἀλλ' ὅμως ἰάσιμον, in Orest. v. 399. φρόνησιν ἀγαθὴν θεόν, Sophocl. fr. 662, non alio sensu, quam quo Aeschylus, θεοῦ μέγιστον δῶρόν ἐστιν εὖ φρονεῖν. Sed non opus est plura afferre: nam neminem ignorare putamus, quam late hoc genus apud poetas praesertim pateat. Conferri possunt quae Klausenius habet in Theologumenis Aeschyli p. 134, Boissonad. ad Psellum de operat. daemonum p. 292. nos in Antiquitt. gr. II p. 145. — Pro οὐ τἄρα Nauckius οὔ τἄρα, Kirchhoffius autem οὔτἄρα scripsit: nobis neutrum probatur. Nam coalescere quidem τοί non rarius cum οὐ quam cum ἄρα videmus; qua ratione autem cum utroque simul coaluisse statuatur, non satis perspicimus. Quodsi cum ἄρα coaluit, non videtur accentus tamen in praecedentem negationem hanc vim exercere potuisse, ut ea acuenda esset, quod Nauckio visum esse eius scriptura ostendit: τἄρα an τἆρα rectius sit, ambigi potest: nam plerique etiam τἆλλα malunt quam τἄλλα scribere. Nos quidem Buttmannum sequimur, gr. gr. mai. § 29; nec Goettlingius noster, de accent. p. 385, aliter iudicat.

In proximo versu, 352,

Φοίβῳ μιγῆναί φησί τις φίλων ἐμῶν,

improbaverit aliquis Atticista severior verbum μιγῆναι de muliere usurpatum. Μίγνυται, inquit Thomas Magister p. 616, ὁ ἀνὴρ τῇ γυναικί, οὐχ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί. Attamen huic praecepto non solum poetarum sed etiam pedestrium scriptorum nonnulla exempla re-

pugnant. Cf. Baehr. ad Herod. I, 5 p. 13 ed. sec. In Ionis autem responsione, v. 352,

Φοίβῳ γυνὴ γεγῶσα; μὴ λέγ', ὦ ξένη,

multo magis Euripidis eiusque similium, quam priscae aetatis iudicium agnoscas. Et ne Euripidis quidem aetate deorum cum mortalibus concubitus prorsus incredibiles vulgo visos esse exempla quaedam demonstrant, qualia in Antiquitt. graec. II. p. 148 commemoravimus. Creusa autem quum dicit, v. 354,

καὶ παῖδά γ' ἔτεκε τῷ θεῷ λάθρᾳ πατρός·

non affirmat solum quod ante dixerat per *γέ* particulam, cuius propriam vim rectius asseverativam, fere ut nostrae ja, quam, ut multi volunt, restrictivam (wenigstens) dicendam esse arbitror; sed addit simul per *καί* aliquid amplius: quin (v. immo) etiam puerum peperit —, quo modo *καί — γέ* non raro dici Blomfieldius ostendit ad Aeschyl. Pers. v. 266. cf. Pflugk. ad Eur. Hec. v. 976. De *λάθρᾳ* autem altera syllaba producta monui iam ad Isaeum p. 412, dativum esse adiectivi obsoleti *λάθρος*, quam ob causam ι subscribendum est. Neglexit hoc Badhamus alteram formam scribens, quae pro accusativo plur. neutr. eiusdem adiectivi habenda est, nec admittenda in versu, nisi si metrum alteram syllabam corripi aut postulat aut patitur.

Rursus Ion fidem se Creusae verbis habere negans, *οὐκ ἔστιν*, inquit v. 355, non est ut dicis; rem incredibilem et quae fieri non potuerit sibi videri significans. Sic enim plerumque haec formula usurpatur, quo sensu latine dixeris nullo modo. Cf. Soph. Ant. v. 289: *ἢ τοὺς κακοὺς τιμῶντας εἰσορᾷς θεούς; οὐκ ἔστιν.* Eur. Med. v. 388: *τίς γῆν ἄσυλον καὶ δόμους ἐχεγγύους ξένος παρασχὼν ῥύσεται τοὐμὸν δέμας; οὐκ ἔστιν.* Electr. v. 1059: *ἆρα κλύουσα, μῆτερ, εἶτ' ἔρξεις κακῶς; οὐκ ἔστιν.* In proximis autem verbis, *ἀνδρὸς ἀδικίαν αἰσχύνεται*, accusativo rem significari videmus, quam turpem sibi et pudendam illa existimet, quo sensu alias dativus aut solus aut cum praepositione *ἐπί* poni solet. Sed accusativus eodem modo usurpatur infra v. 381: *αἰσχύνεται τὸ πρᾶγμα.* Aristoph. Plut. v. 774: *αἰσχύνομαι δὲ τὰς ἐμαυτοῦ συμφοράς*, et alibi saepius. Est igitur in huiusmodi exemplis *αἰσχύνεσθαι* i. q. *αἰσχρὸν ἡγεῖσθαι*: contra ubi cum accusativo personae construitur, ut v. 1069: *αἰσχύνομαι τὸν πολύυμνον θεόν*, pudor cum verecundia coniunctus significatur.

In proximo versu Creusae

οὔ φησιν αὐτή· καὶ πέπονθεν ἄθλια,

hoc οὔ φησιν pro eo, quod codices habent, ὅ φησιν, scribendum esse plerique consentiunt. Nam quod Matthiaeus ait ὅ φησι iungendum esse cum versu superiore, h. e. subaudiendum esse ex illo verbum αἰσχύνεται, non magis probandum est, quam quod Doederlinus voluit, ut subaudiatur φημι, h. e. ut sensus sit quod ipsa aitaio, aut quod nescio cui in mentem venisse memini, ὅ φησιν αὐτή, και πέπονθεν, ἀθλία: quod ipsa ait, scil. se passam esse, etiam vere passa est mulier misera. Refutantur haec omnia proximis Ionis verbis, quippe quae demonstrent, Creusam praeter stuprationem etiam alia quaedam mala amicae significasse. Hinc ille interrogat:

τί χρῆμα δράσασ', εἰ θεῷ ξυνεζύγη;

Δράσασα in hoc contextu idem fere quod παθοῦσα esse manifestum est, pro quo etiam πράξασα dici potuit, ut in Oreste v. 535 de Clytaemnestra iure interfecta Tyndareus dicit θυγατηρ ἐμὴ θανοῦσ' ἔπραξεν ἔνδικα. Eodem igitur modo, licet rarius, etiam δρᾶν dicitur, neque tamen, ut puto, aliter, quam ubi praecessit aliquod verbum, ut h. l. πέπονθεν, cuius significationem illud quodammodo repetit, quemadmodum etiam ποιεῖν non raro praecedentis verbi notionis repetendae vim habet. Cf. Heindorf. ad Plat. Soph. p. 403 et quae notavimus ad Isaeum p. 372. Et sane etiam qui patitur aliquid, eo ipso quod patitur etiam agere aliquid videri potest. — Refert deinde Creusa puerum a matre expositum esse, v. 358,

τὸν παῖδ' ὃν ἔτεκεν ἐξέθηκε δωμάτων,

in quo illud ἐξέθηκε δωμάτων non plane ad veritatem dictum esse nemo mirabitur. Re vera enim puer ille in eodem antro, in quo matrem Apollo compresserat, et editus et expositus fuit. Sed id nunc a Creusa commemorari non opus fuit. Ne Mercurius quidem, quod magis fortasse mireris, in prologo v. 16 rem plane sic ut gesta erat rettulit. Quaerenti autem Ioni, quid factum sit puero exposito, illa id ignorari respondet, eamque ob causam nunc oraculum a se consuli, v. 360:

οὐκ οἶδεν οὐδείς· ταῦτα καὶ μαντεύομαι,

h. e. ταῦτα καὶ ἐρωτῶ τὸ μαντεῖον. Monendum hoc putavi propter eos, qui forte in huiusmodi structura de ellipsi praepositionis διά cogitent, qui error, licet dudum a peritioribus explosus, passim tamen etiam a viris alias non contemnendis repetitur, velut in hoc ipso loco

quem comparatum ab aliquo memini cum v. 572 (580 Herm.), in quo est *τοῦτο κἄμ' ἔχει πόθος*, cuius longe diversa ratio est. Nam *πόθος ἔχει τινὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο* dicitur propter similitudinem significationis cum eo quod est *ποθεῖ τις τοῦτο ἢ ἐκεῖνο*, quemadmodum apud Sophoclem Oed.Col.v. 223: *δέος ἴσχετε μηδὲν ὅσ' αὐδῶ*, quia *δέος ἴσχειν* idem est quod *δεδιέναι*. Dictum est de universo hoc genere constructionis in Opusc. ac. III p. 201 sqq. Sed *μαντεύεσθαί τι* non aliter dicitur, quam cetera verba interrogandi, quae legitime accusativum rei, quam quis sciscitatur ab altero, asciscunt.

Mox, quum Creusa dixerit puerum a feris discerptum periisse credi, Ion quam dudum ille perierit interrogat v. 367,

χρόνος δὲ τίς τῷ παιδὶ διαπεπραγμένῳ;

h. e. *χρόνος δὲ τίς, ἀφ' οὗ ὁ παῖς διαπέπρακται*, qua forma loquendi, in latino nostroque sermone usitata, Graeci aut raro aut nunquam uti solent, sed praeferunt participium praeteriti dativo casu positum. Nimirum si quid ante aliquod tempus factum est, hoc tempus ei personae aut rei, de qua sermo est, praeteriit: hinc igitur ea dativo casu ponitur, additurque aut participium actionis praeteritae, aut nonnunquam etiam verbum finitum cum praepositione et relativo *ἀφ' οὗ*, *τίς χρόνος τῷ παιδὶ διαπεπραγμένῳ* aut *τίς χρόνος τῷ παιδὶ ἀφ' οὗ διαπέπρακται*. Utriusque generis exempla in grammaticorum libris extant, velut apud Matthiaeum § 388 c. Verbi autem *διαπράττεσθαι* hoc sensu ut sit i. q. *διαφθείρεσθαι* exempla congessit Blomfield in glossar. ad Aeschyli Pers. v. 265.

Respondet Creusa v. 368:

σοὶ ταὐτὸν ἥβης, εἴπερ ἦν, εἶχ' ἂν μέτρον.

itaque *ἔφηβον* eum, si viveret, fore dicit pari fere cum Ione aetate. Nam *ἥβης μέτρον* apud Homerum aliosque poetas haud raro dicitur de adulta aetate, cuius initium fere a quarto decimo aut, ut apud Athenienses, a sexto decimo anno numerari solebat; quamquam terminos *ἥβης* non semper certo ac definito annorum numero constitutos esse nemo mirabitur[3]). Hanc igitur aetatem qui ingressi sunt *ἥβης μέ-*

3) Vid. satis accuratam de variis aetatis gradibus eorumque appellationibus disputationem Nauckii in Aristophanis Byz. fragm. p. 91 sqq. De Atheniensibus dubitari non debet, quin initium *ἥβης* annum XVI numeraverint; ad militaria autem tirocinia et *περιπόλων* munus vocabantur adolescentes anno XVIII, quo pertinet locutio *ἐπὶ διετὲς ἡβῆσαι*. Non satis circumspecte hanc quaestionem nuper tractavit Hauptius in Ephemerid. gymnas. (Zeitschrift f. d. Gymnasialwesen) 1862 p. 217.

τρον ἱκέσθαι dicuntur. Hom. Il. XI, 225. Od. XI, 317. XVIII, 216. XIX, 532. Hesiod. O. et D. 132, quique in ea versantur, ἥβης μέτρον ἔχειν, ut apud Theognidem v. 1115: ἥβης μέτρον ἔχοιμι φιλοῖ δέ με Φοῖβος Ἀπόλλων. Itaque qui ταὐτὸν ἥβης μέτρον cum altero habet, is in eodem cum altero gradu adolescentiae esse dicitur. — Offendit autem Elmsleium elisio terminationis in εἶχ' ἄν, cuius generis quae alibi extant exempla omnia corrigendo removere studet*). Nempe pleraque eiusmodi sunt, ut facili negotio mutari possint, eaque causa fuit ut manum iis admoveret. Nam etiamsi forte delicatioribus auribus eam elisionem displicere potuisse concesseris, adeo tamen intolerabilem visam esse, ut nunquam admitteretur, ego quidem haudquaquam affirmari posse credo. Quodsi quis tamen corrigendum nostrum locum putet, probabilius certe cum Elmsleio scribamus σοὶ ταὔτ' ἂν ἥβης, εἴπερ ἦν, εἶχεν μέτρα, quam, quod Hermanno in mentem venit, σοὶ ταὐτὸν ἥβης εἴπερ ἦν ἔχων μέτρον. Pluralem μέτρα Elsmleius posuit, quia ταὐτό, singulari numero, ab usu tragicorum alienum esse putabat: et poterit sane ille pluralis, μέτρα pro μέτρον, uno aut altero exemplo comprobari, velut in epigrammate apud Rossium, Inscript. fasc. II no. 118, εἰς μέτρα δ' ἥβης ὡς ἀνηρχόμην: sed in hoc tamen Creusae versiculo nihil obstat quo minus μέτρον scribatur, siquidem illam de ταὐτό inusitato opinionem iustis finibus coercendam esse ne ipsum quidem Elmsleium fugisse videtur. Cf. Ellendt. Lex. Soph. I p. 269. In Hermanni autem coniectura, in qua ἔχων non de puero intelligi, de quo εἴπερ ἦν dictum est, sed ad χρόνος, in versu superiore, referri vult, magnopere me praeter structurae duritiem offendit ipsius locutionis insolentia. Nam χρόνος ἥβης μέτρον ἔχων, etiamsi quis forte haud absurde dici potuisse defendat, vix tamen a quoquam dictum esse arbitror. Et retractavit ipse Hermannus istam coniecturam in praefatione p. IX, sed aliam nihilo probabiliorem commentus est, σοὶ ταὐτὸν ἥβης, εἴπερ, εἶχεν ἂν μέτρον, quam quidem, licet aliquid perversitatis habere videri concedat, quoniam proprie intelligendum esset εἴπερ εἶχε ταὐτὸν ἥβης μέτρον, sic tamen defendere conatur, ut dicat, proprium id habere ellipsin, ut saepe, quod omissum sit, minus explicate cogitetur, ac proinde etiam in ista, quam proposuit, conformatione orationis recte illud, quod caput rei sit, intelligi posse: si pervenisset ille ad hoc aetatis. Nempe hoc, opinor, volebat, ad

*) Assentitur Elmsleio Nauck. Eurip. Stud. I p. 22. et II, 182.

εἴπερ sola verba μέτρον ἥβης εἶχεν, non autem ταὐτόν neque ἄν subintelligendum esse, quippe quae verba ad apodosin tantum pertinerent, ut plena oratio haec foret: εἴπερ μέτρον ἥβης εἶχεν, σοὶ ταὐτὸν ἂν εἶχεν. Merito has argutias sprevit Hartungus: miror autem quod ipse scripsit σοὶ ταὐτὸν ἥβης, εἴπερ ἔστ', ἔχει μέτρον, adeoque ne ferri quidem posse εἴπερ ἦν affirmat, quippe quod nunquam significare possit si superesset (wenn er wäre). Scilicet corrigendi studium tantopere nonnunquam virorum etiam doctissimorum mentem obnubilat, ut vel notissimarum rerum immemores fiant. Et quo magis mireris, Hartungus secum ipse pugnat, quum in conversione vernacula scripserit: Er hätte, lebt' er, gleichen Altersgrad mit dir.

De proximorum versuum distributione ambigitur. Nam quum vulgo v. 369

ἀδικεῖ νιν ὁ θεός, ἡ τεκοῦσα δ' ἀθλία

Ioni tribuatur, eumque excipiat Creusae versus

οὔκουν ἔτ' ἄλλον ὕστερον τίκτει γόνον,

Hermannus hos versus transposuit, hunc alterum Ioni tribuens, ut is interroget, nonne alium postea partum illa mulier ediderit, altero autem versu, in quo οὐ τεκοῦσα pro ἡ τεκοῦσα scribi vult, Creusa id non factum esse respondeat. Mihi is ordo, quem codices habent, servari posse videtur. Nam quod Hermannus ait, non debuisse Ionem, si dei iniustitiam vituperare vellet, ad acceptam modo aetatis notationem respondere, quippe quae nihil ad facti iniquitatem pertineat, hoc argumentum sic tantum valeret, si tantummodo de aetate, non etiam de interitu pueri quum a Creusa (v. 368 εἴπερ ἦν), tum ab ipso Ione (v. 367 διαπεπραγμένῳ) dictum esset. Nunc igitur de interitu cogitans non sane inepte Ion dei iniquitatem, qui puerum interire passus sit, accusat. Ἀδικεῖν enim, praesenti tempore, non de iis solum dicitur, qui hoc ipso tempore iniuriam faciunt, sed est saepenumero idem quod ἄδικον εἶναι, ut possit pro eo etiam ἠδικηκέναι, ἀδικῆσαι dici, id quod Heindorf. et Bonitz. ad Plat. Protag. § 4. Krüger. ad Dionys. Hal. historiogr. p. 304 aliique multi observarunt. Minus etiam de altero versu assentior Hermanno, quum aptum esse negat sic Creusam loqui, quae non tam novam prolem, quam quem pepererit filium quaerat. Quaerit sane; sed non minus etiam novam prolem exoptat, nunc autem, de amica sua loquens, sortem eius tanto miseriorem esse ait, quod ne alio quidem puero post prioris interitum edito aliquod

saltem doloris solatium habuerit. Quod autem Hermannus insuper addit, frigidum esse illud ὕστερον a Creusa dictum, vereor ne in idem vir summus vitium inciderit, quod in aliis non raro ab ipso reprehensum memini, si quis, qui certis argumentis pugnare nequiret, ad sensum suum nescio quem provocaret et frigoris aut languoris criminatione iacta satis se dixisse crederet. Cur autem in ore Creusae ὕστερον frigeret, nec Hermannus dixit neque a quoquam perspici posse arbitror. Denique negat verba Creusae recte adnexa esse: debuisse enim eam sic potius dicere: ἥ γ' οὐδ' ἔτ' ἄλλον ὕστερον τίκτει γόνον. Potuisse eam sic dicere, ut ἥ referretur ad superiora verba, ἡ τεκοῦσα δ' ἀθλία, nemo negabit; debuisse autem sic, quis demum affirmare ausit? Immo si disertius verba distinguuntur, οὐκ οὖν, aptissimum est οὖν, quo significat Creusa assentiri se Ionis verbis, simulque aliud addit quo magis illud vere dictum esse probet: **Misera sane est: ideo ne postea quidem alium peperit**, nempe tam vere misera est, ut ne hoc quidem solatium ei contigerit. Potuisset etiam γέ addi, quo magis res extolleretur, et facile γ' inter ἄλλον et ὕστερον excidere potuisse manifestum est. Non improbo igitur Badhamum particulam inserentem: necessariam tamen esse non puto. Adversus Hermannum autem etiam hoc fortasse argumento uti licebit, quod, si versus sic ut ille voluit transponantur, Creusa, οὐ τεκοῦσα δ' ἀθλία dicens, videbitur Apollinem non solum propter pueri interitum, sed etiam propterea accusare, quod illa amica sua ne postea quidem pepererit: quasi Apollo etiam fertilitatis aut sterilitatis mulierum auctor et dispensator esset, quod munus ab eius numine alienum esse equidem credo. Quae enim pro contraria sententia aliquis afferre possit, haec quo modo accipienda videantur, in scholiis ad v. 437 aut 484 dicam. Nunc quidem vulgatum versuum ordinem satis defendisse videor[4]).

Subit mox Ionis animum haec cogitatio, minus tamen fortasse iniquum Apollinem fuisse quam Creusae videatur. **Quid, inquit, si puerum non perire siverit, sed servaverit et in occulto educaverit?** — At, reponit Creusa, **sic quoque iniustus dici debet** v. 372:

τὰ κοινὰ χαίρων οὐ δίκαια δρᾷ μόνος,

h. e. **si communi gaudio solus perfruitur non recte facit.**

---

4) Nuper etiam Bellius, Graecus non indoctus, in Philistore I p. 261, eandem quam Hermannus transpositionem versuum commendavit, servans tamen ἡ τεκοῦσα, quum H. οὐ τεκοῦσα vellet.

Τὰ κοινὰ (*χάρματα*) dici apparet ea quae communia utrique parenti esse deberent, quibus qui solus excluso altero fruitur, profecto iniustus est. Haec quin esset sententia non debebat a Badhamo dubitari, cuius ipsius interpretatio „qui palam impune peccat non clam iuste facit" perquam absurda est. Omitto quaerere, quam apta sententia sit, sed verba tantum spectabo. *Τὰ κοινὰ* igitur significare vult i. q. palam. subaudiendum sine dubio *οὐ δίκαια δρῶν* ratus, *χαίρων* autem i. q. impune, inductus scilicet eiusmodi exemplis, ubi qui aliquid non impune facit *οὐ χαίρων ποιεῖν* dicitur: denique *μόνος* esse i. q. clam. Talia refutare piget. Ceterum fatendum est collocationem adiectivi *μόνος* aliquid offensionis habere. Nam vim eius ad *χαίρων* potius quam ad *δρᾷ* pertinere manifestum est. Mallem scriptum *τὰ κοινὰ χαίρων μοῦνος οὐ δίκαια δρᾷ*. Nam hanc adiectivi formam etiam in iambicis non respui a tragicis certum est.

Ion quum non habeat quod contra dicat, orationem alio convertens suam conditionem non absimilem eorum esse ait, quae Creusa de amica sua narraverit; verum quum Creusa etiam plura in hanc sententiam dictura videatur, huic intercedit v. 375:

μὴ δή μ' ἐπ' οἶκτον ἔξαγ' οὗ λελήσμεθα,

Sic enim non improbabiliter ab Hartungo correctam arbitror codicum scripturam *καὶ μή γ' ἐπ' οἶκτόν μ' ἔξαγ'* —, in qua *καί* librariorum errore invectum esse e versu superiore, *καί σ', ὦ ξέν', οἴμαι μητέρ' ἀθλίαν ποθεῖν*, perquam credibile videtur*). Hoc vitio sublato reliquum versum alii aliter refinxerunt: ego, ut dixi, Hartungo assentior. Quod autem idem cum Dobraeo, quem etiam Badhamus secutus est, *'λελήσμεθα* scripsit, ut esset plusquamperfectum, praeter necessitatem factum puto.

Obtemperans Creusa Ionis intercessioni non amplius de huius sorte verba facit**), sed revertitur ad amicae illius causam, de qua se oraculum consulturam esse v. 346 professa erat, Ionemque rogat, ut quid faciendum sit porro se doceat. Ion autem rem factu difficilem esse ostendit v. 377.

οἶσθ' οὖν, inquit, *ὃ κάμνει τοῦ λόγου μάλιστά σοι;*

Κάμνειν fere ut *νοσεῖν* de rebus pariter atque de hominibus dicitur male se habentibus et difficultate aliqua laborantibus. Cf. Med. v. 768:

*) Alii *ἃ μή* aut *μὴ μή*. vid. Usener. N. Mus. Rh. XXIII p. 154.

**) Pro *πέραινε* v. 376 Usener. l. l. vult *'πέρανε*. P. Schmidt autem, hoc repudians, *ὧν μ' ἀνιστορεῖς πέρι* legendum putat.

οὗτος γὰρ ἀνήρ — ᾗ μάλιστ᾽ ἐκάμνομεν — λιμὴν πέφανται τοῖς ἐμοῖς βουλεύμασιν. — *Λόγον* autem h. l. de consilio Creusae accipiendum esse patet, ut in Med. v. 588: *καλῶς γ᾽ ἂν οὖν σὺ τῷδ᾽ ὑπηρέτεις λόγῳ.* Difficultas autem in eo constat, quod nec Apollo de re, quam ipse celatam voluerit, responsurus, nec de ministris eius quisquam divinare ausurus sit. Quippe, inquit, si in suo ipsius templo Apollo improbitatem suam revelatam viderit, dubitari non potest quin eum, qui huiusmodi vaticinium ediderit, graviter ulturus sit. Igitur desiste de consilio tuo:

ἀπαλλάσσου, γύναι·
τῷ γὰρ θεῷ τἀναντί᾽ οὐ μαντευτέον.

In his dativum *τῷ θεῷ* non a *μαντευτέον* sed a *τἀναντία* pendere vix opus est dicere. Sunt autem *τἀναντία τῷ θεῷ* non modo quae voluntati, sed etiam quae dignitati atque honori eius contraria sunt; *μαντευτέον* autem, quod vel de edendo vel de consulendo oraculo dicitur, ut verbum *μαντεύεσθαι*, hoc quidem loco ambiguam significationem habet, quum non solum de iis, qui responsa petant, sed non minus etiam de iis, qui responsa edunt, accipiendum sit. Nempe fuerunt qui aut incantationibus aut aliis quibusdam artificiis deos etiam invitos cogi posse opinarentur, ut res occultas hominibus aperirent, quam opinionem, posterioribus temporibus pervagatam, etiam Euripidis aetate non defuisse videmus. Cf. Antiquitt. gr. II, p. 332. Huc enim pertinent quae sequuntur v. 383:

εἰς γὰρ τοσοῦτον ἀμαθίας ἔλθοιμεν ἄν,
εἰ τοὺς θεοὺς ἄκοντας ἐκπονήσομεν
φράζειν ἃ μὴ θέλουσιν ἢ προβωμίοις
σφαγαῖσι μήλων ἢ δι᾽ οἰωνῶν πτεροῖς.

De constructione non supervacaneum fuerit monere *ἐκπονήσομεν* cum nudo accusativo *τοὺς θεούς* construi nullo modo potuisse, sed tantum cum infinitivo *φράζειν*, ut accusativus ille pro subiecto potius infinitivi quam pro obiecto verbi *ἐκπονήσομεν* haberi debeat. Deinde *δι᾽ οἰωνῶν πτεροῖς*, si sic a poeta scriptum credimus, non aliter explicari potest, nisi ut dativum *πτεροῖς* tanquam pro epexegemate additum esse dicamus. Displicuit hoc non iniuria Heathio, qui *πτεροῖν*, et Reiskio, qui paullo audacius *μήλων σφαγαῖς ἤ, νὴ Δί᾽, οἰωνῶν πτεροῖς* scribi voluit. Equidem nec dualem probo, pro quo pluralem *πτερῶν* positum mallem, nec transpositionem Reiskianam interpositamque obtestationem; non magis tamen illud epexegema ab Euripidis

manu esse credo, sed imputandum correctori, versus defectum male supplenti. Scriptum olim fuit ἢ δὲ οἰωνισμάτων, quod quum propter compendium scripturae aut alio casu in οἰωνῶν mutatum esset, ut mensuram versus expleret, ineptum illud πτεροῖς additum est. Aptum certe illud alterum esse nemo diffitebitur. Putabantur autem dii aut extorum aut auguriorum signis, si minus aperire res occultas, indicia tamen dare, quorum ope eo perveniri posset. Et Delphis quoque non solum Pythiam Apollinis instinctu vaticinatam, sed extispicia etiam et auguria usurpari solita esse constat. Vid. Antiqu. gr. II, p. 317. 18. --- In primo versu Badhamus pro εἰς γὰρ τοσοῦτον reposuit εἰς τοὔσχατον γάρ, supervacanea non minus quam improbabili coniectura[5]). Epiphonema enim est εἰς γὰρ τοσοῦτον, quemadmodum haud raro demonstrativa aut pronomina aut adverbia usurpantur. Sic οὕτω in hac ipsa fabula v. 414. τοῖον γάρ, Hom. Il. XXIII, 16. cf. IV, 390. X, 145. XXIII, 280. Od. IV, 206. τοσοῦτον apud Lucian. Toxar. c. 30. τοιάδε. Eur. Med. 716. tantum, Cic. d. n. d. I, 5, 10. 33, 93. adeo Liv. II, 43, 10 ibiq. Drakenb. Cf. Hand. Tursell. I, p. 152.

In versu 393 Hermannus ex Wakefieldi et Matthiaei coniectura scripsit

οὐκ ὄντα κεκτήμεσθα τἀγάθ', ὦ γύναι.

eumque secuti sunt Hartungus et Badhamus. Stephanus ἀνόνητα coniecerat, id quod ex codicum scriptura ἄκοντα non minus facile, immo facilius fortasse quam illud alterum refingi potest. Placuit hoc etiam Reiskio receptumque est a Nauckio.

Sequitur chori sententia v. 395:

πολλαί γε πολλοῖς εἰσὶ ξυμφοραὶ βροτοῖς,
μορφαὶ δὲ διαφέρουσιν· ἓν δ' ἂν εὐτυχὲς
μόλις ποτ' ἐξεύροι τις ἀνθρώπων βίῳ.

multis variisque incommodis vitam hominum conflictari, quae vix unquam uno commodo compensentur. Similis sententia est apud Pindarum, Pyth. III, 81: ἓν παρ' ἐσλὸν πήματα σύνδυο δαίονται βροτοῖς ἀθάνατοι: nisi quod chorus mala aliquanto plura pro portione bonorum hominibus evenire queritur. Ἓν εὐτυχές ut cum Hermanno non modo unum sed etiam continuum bonum significare putemus, nullam causam video. Multo minus probari potest

5) Probavit eam tamen Schenklius in Philolog. XX. p. 330. O. Goram in N. Mus. Rhen. XX (1865) p. 465 conj. εἰς γάρ τ' ἄσωτον μωρίας, quod nemini facile probabitur.

Hartungi emendatio *πάντα δ' εὐτυχῆ — ἐξεύροις ἄν*, cui equidem, si omnino emendatione opus esset, praeferrem Grotii coniecturam *ἵνα δ' ἂν εὐτυχῇ — βίον*, quam Valckenario quoque placuisse video, Diatr. p. 229.

Creusa autem, licet tolerandum sibi videat quod mutari non possit, exprobrat saltem Apollini iniustitiam. Iniustum, inquit, et hic et illic te praestas erga absentem illam, quae nunc meo ore quasi praesens loquitur: *ἧς πάρεισιν οἱ λόγοι*. In proximo versu Hermannus scripsit

σύ τ' οὐκ ἔσωσας τὸν σὸν ὃν σῶσαί σ' ἐχρῆν,
οὔθ' ἱστορούσῃ μητρὶ μάντις ὢν ἐρεῖς,

quum in codicibus aut *σὺ δ' οὐκ* sit aut *σύ γ' οὐκ*, quorum si alterum utrum praeoptandum sit, praestet haud dubie *σύγ' οὐκ*, quemadmodum Hartungus scripsit. Nam *γέ* saepissime idem fere esse quod *γάρ* nemo nescit (cf. Buttmann. ad Soph. Phil. v. 456. ad Demosth. Mid. p. 46, Schaefer. appar. crit. ad Demosth. I, p. 784), neque id mirabitur qui hoc ipsum *γάρ* nihil nisi *γὲ ἄρ* esse meminerit, et primitivam illius voculae vim asseverativam esse agnoscat, fere ut nostrae particulae ja, quae et ipsa non raro usurpatur ubi eorum quae ante dicta sunt ratio redditur, id quod non sine quadam asseveratione fieri consentaneum est. Cf. quae diximus in libro de partt. or. p. 196 et Curt. Etymol. gr. II, p. 103. Pronomen *σύ* in initio collocatum sic explicaveris, ut cum emphasi quadam efferri dei personam dicas: tu, qui deus es ac proin facile servare filium poteras, tamen eum non servasti. Et emphasin etiam Hermannus agnovisse videtur, quum convertat: nec tu fecisti officium tuum, nec matrem suum ut facere possit adiuvabis. Mallem tamen, inquit, liber aliquis praeberet *ὃς οὔτ'*, et Dobraeus quoque *ὅς γ' οὔτ'* suasit, quam coniecturam Badhamus elegantissimam dicit. Non intercedo: miror tamen nemini in mentem venisse *οὔτ' οὖν*. Nam si semel a librariis *σύγ'* pro *οὔτ'* scriptum esse sumas, necesse fuit etiam sequens *οὖν* in *οὐκ* mutari. Aptissimum certe in hoc contextu *οὔτ' οὖν* fuisse nemo diffitebitur. Cf. Hom. Il. XVII, 20: *οὔ μὲν καλὸν ὑπέρβιον εὐχετάασθαι· οὔτ' οὖν παρδάλιος τόσσον μένος οὔτε λέοντος.* Eur. Andr. v. 327: *καὶ γυναικὶ δυστυχεῖ δούλῃ κατέστης εἰς ἀγῶν'· οὐκ ἀξιῶ οὔτ' οὖν σὲ Τροίας οὔτε σοῦ Τροίην ἔτι.* Et sic de octo sibilantibus, quarum cumulationem Euripidi a comicis exprobrari solitam legimus (vid. Elmslei. ad Med. v. 463. Monk. ad

Hippol. v. 1162. Apitz. ad Soph. Trach. p. 333.) unam saltem detraxerimus. — Mox in versu 402,

ὡς, εἰ μὲν οὐκέτ' ἔστιν, ὀγκωθῇ τάφῳ,

notandum est verbum, quod, quum alibi de tumulo struendo dicatur, ut ab Alexandro Aet. apud Parthenium c. 14, v. 33: ἠρίον ὀγκώσει τὸ μεμορμένον· unde ὀγκωθεὶς τάφος in Anthol. Palat. app. no. 127, 4: ὀστέα δ' ὀγκωθεὶς οὗτος ἔδεκτο τάφος· et ὀγκωτός in Anth. Palat. IX, 117, 2: ἤνυσεν ὀγκωτοῦ Πύῤῥος ὕπερθε τάφον. — nunc, si vera lectio est, de sepeliendo homine dictum est. Et dicitur sane sic etiam in Orest. v. 402: ἐν ᾗ τάλαιναν μητέρ' ἐξώγκουν τάφῳ, et fortasse alibi; recte tamen de eo tantum dici potest, cuius corpus ad humandum praesto est. Puer autem dudum, ut quidem Creusa credebat, a feris interemptus et devoratus humari et tumulo condi iam profecto non poterat, sed tantum cenotaphium in eius honorem et memoriam erigi. Itaque nisi perquam negligenter et improprie Euripidem scripsisse credamus, pro τάφῳ rescribendum dicemus τάφος. Cf. Anthol. Pal. VII. 651, 6, ubi cenotaphium ipsum loquitur, ἡ κενὴ χθὼν ὠγκώθην Δρυόπων διψάσιν ἐν βοτάναις.

Pergit Creusa v. 400:

ἀλλ' οὖν ἐᾶν γε χρὴ τάδ', εἰ πρὸς τοῦ θεοῦ
κωλυόμεσθα μὴ μαθεῖν ἃ βούλομαι.

Sic enim Hermannus in primo versu non improbabiliter explevit codicum scripturam ἀλλ' ἐᾶν χρή. — Nam οὖν ante ἐᾶν, γέ inter hoc et sequens χρή, quam facile omitti a librariis potuerit in aperto est. Immerito autem Badhamus hanc emendationem improbans particulas οὖν — γέ ibi demum usurpari posse autumat, ubi quis alterum refutans aliquid afferat, quod sibi vel ab adversario concessum iri arbitretur. Nam profecto si in refutando altero οὖν — γέ dici concedit, quam ob causam easdem particulas etiam ab eo, qui semet ipse reprehendit, quaeque modo dixerat, aliquo modo corrigit aut reprobat, usurpari posse neget non perspicio. Utroque enim modo eadem est earum vis, alterius quidem ut indicet, quae nunc dicantur, propter ea quae modo vel ab altero vel ab ipso dicta sint, dici, ita quidem, ut eorum aut causa et ratio, aut consequentia, aut etiam correctio quaedam et reprehensio subiungatur, quod ubi fit, ἀλλά praemitti solet. Cf. Soph. Oed. Col. v. 1891 ubi Oedipus post facinorum confessionem, quasi corrigendi causa adiungit ἀλλ' ἓν γὰρ οὖν ξύνοιδα κτλ. Γέ autem tantum abest, ut in refutando tantum dici possit, ut in omni oratione

adhibeatur, in qua asseverationi locus sit. Hanc enim genuinam eius vim esse iam supra monuimus. Ceterum quum probabilem Hermanni emendationem dixerimus, plane certam esse haudquaquam contendimus. Reiskius, quem Hartungus sequitur, *ἀλλ' οὖν ἐᾶν γάρ* scripsit, quod minimo discrimine ab illa distare apparet. Alii graviorem corruptelam subesse rati, aut *ἄλλως ἄρ' ἦν χρηστήρι', εἰ πρὸς τῶν θεῶν* coniecerunt, aut *ἄλλως ἕδη δὴ χρῇ τάδ' εἰ* — in quo quid *ἕδη* esse voluerint, templumne an statuam, et quo exemplo de altero utro verbum *χρᾶν* usurpari potuisse credant, nolo quaerere. Seidlerus fortasse *ὦ τλῆμον* in initio excidisse suspicabatur: denique Sanderus in libello animadversionum (Beiträge zur Kritik u. Erkl. des Soph. u. Eur.) Hildesiae a. 1837 impresso, non autem a librariis divulgato sed tantum cum amicis communicato, p. 45, ab Euripide nihil nisi *εἰ δ' ἔστιν — ἀλλ' ἐᾶν χρὴ τάδε κτλ.* scriptum, illa autem *ἔλθῃ μητρὸς εἰς ὄψιν ποτέ* ab interpolatore quopiam addita esse censebat. Hoc est hariolari: ego vero Hermannum sequi malo.

Mox Xuthum advenientem Creusa conspiciens petit ab Ione, ut de sermone inter ipsos habito adversus illum taceat, verita scilicet ne sibi vitio vertatur, quod clandestinam amicae operam dederit, neve quae dixerit, si evulgata fuerint, secus accipiantur,

καὶ προβῇ λόγος
οὐχ ᾗπερ ἡμεῖς αὐτὸν ἐξειλίσσομεν.

Nauckius scripsit *κἀποβῇ λόγος*, quia apud Stobaeum Flor. LXXIV, 29 pro *καὶ προβῇ* a prima manu *κἀμ' ὀλῇ*, a secunda *καὶ μόλῃ* scriptum est. Vix autem tanti aestimanda est Stobaei aut eius librariorum auctoritas, ut ad corrigendam vulgatam lectionem satis causae sit: et nescio an, si *ἀποβῇ* Euripides scripsisset, etiam *οἷον* potius quam *ᾗ* scripturus fuerit. Non absimili autem quam Creusa sensu dicit aliquis apud Plautum, Pers. III, 1, 23: i n i m i c i f a m a m n o n i t a u t n a t a e s t f e r u n t. *Ἐξελίσσειν* i. q. alibi *ἀναπτύσσειν*.

Iam Xuthus accedens primum omnium, ut par erat, deum, cuius aedem aditurus est, salutat, v. 415:

πρῶτον μὲν ὁ θεὸς τῶν ἐμῶν προσφθεγμάτων
λαβὼν ἀπαρχὰς χαιρέτω.

fere ut Agamemnon ap. Aeschylum Ag. v. 810: *πρῶτον μὲν Ἄργος καὶ θεοὺς ἐγχωρίους δίκη προσειπεῖν.* De *ἀπαρχαῖς*, primitiis, nunc de prima appellatione dictis non opus est dicere. Deinde ad uxorem conversus:

μῶν χρόνιος ἐλθών σ' ἐξέπληξ' ὀρρωδίᾳ;

cui quum Creusa respondeat:

οὐδέν γ'· ἀφίκου δ' εἰς μέριμναν,

apparet minus esse μέριμναν quam ὀρρωδίαν. Hoc enim gravem timorem atque anxietatem animi significat, alterum autem curam tantum et sollicitudinem. Ἀφικέσθαι εἰς μέριμναν in hoc contextu nihil aliud esse potest, quam advenisti in illud tempus, quum iam sollicita esse coepi de longa tua mora; neque id adeo durum esse puto, ut de corruptela suspicandum sit cum Badhamo, qui ἀφίγμην pro ἀφίκου scripsit. — Quaerit deinde Creusa, quid responsi Xuthus a Trophonio tulerit, v. 419:

λέξον, τί θέσπισμ' ἐκ Τροφωνίου φέρεις,
παίδων ὅπως νῷν σπέρμα συγκραθήσεται;

Sic enim recte haud dubie librorum scriptura συγκαθήσεται a Wakefieldio emendata est. Παίδων σπέρμα est σπέρμα παιδογόνον, semen ad liberos procreandos idoneum, quale ab utroque sexu emitti e misceri oportet ut prolificus existat coitus; et hoc est συγκραθῆναι. Noluit, inquit ille, dei responsa occupare, v. 421:

οὐκ ἠξίωσε τοῦ θεοῦ προλαμβάνειν
μαντεύμαθ' —

De verbo προλαμβάνειν plane eodem sensu quo lat. occupare vid. exempla ab Heldio collecta ad Plutarch Timol. p. 382. Noluit autem Trophonius, utpote non deus sed heros tantum, praeripere quae Apollo certius et maiore cum auctoritate responsurus esset. Creusa vero bonum rei eventum exoptans non Apollinem nunc sed matrem eius Latonam invocat: quippe muliebris et materni doloris illam, et ipsam mulierem et matrem, magis miserituram et apud filium pro se intercessuram confisa. Quae autem addit,

ἅ τε νῷν συμβόλαια πρόσθεν ἦν
ἐς παῖδα τὸν σόν, μεταπέσοι βελτίονα,

non mirum est aliter ab aliis intellecta esse: nam consulto haud dubie Creusa obscurius loquitur. Συμβόλαια quum proprie de contractis cum altero negotiis dicatur, nunc quidem dilatata significatione dici apparet de commercio qualicunque: potuit igitur fortasse etiam de eo genere commercii intelligi, quod inter deos hominesque intercedit precibus votisque eos adeuntes, non minus autem etiam de quovis inter homines commercio et communione, qui aliquam rem communiter agunt. Itaque quum νῷν pronomen manifestum sit ipsam et Xuthum designare, horum duorum συμβόλαια εἰς Ἀπόλλωνα erunt com-

munes preces votaque, quibus eum iam prius licet frustra invocasse videntur, sed contraxerunt tamen iam aliquid cum deo commercii. Nam sic haec construenda esse, *συμβόλαια εἰς παῖδα τὸν σόν*, non, ut nonnulli putarunt, *εἰς παῖδα τὸν σὸν μεταπέσοι βελτίονα*, recte intellectum est a plerisque editoribus, qui haec interpungendo seiunxerunt. Loqui igitur Creusa videri poterat de suis et Xuthi precibus communibus, et meliorem quam antea successum earum optare: atque sic verba eius a Xutho accepta esse huius responsio ostendit, *ἔσται τάδε*: tacita mente autem Creusam de stupro ab Apolline sibi illato cogitare neminem nostrum fallet; neque obstare dicemus pronomen *νῷν*, una cum Creusa etiam Xuthum designans. Nam profecto Creusa illud *συμβόλαιον* inter se et Apollinem stupro contractum etiam ad maritum suum, licet ignarum, pertinere tamen non mediocriter censebat: neque ut arbitror, iniuria. Erravit magnopere Musgravius, quum pronomine isto Creusam et Latonam significari vellet. Quid enim his duabus commune erga Apollinem fuisse dicemus, quod nunc Creusa in melius mutari optaret? Nec minus perversa est Badhami interpretatio, qui prorsus contra disertam Creusae orationem non Latonam ab ea sed Apollinem invocari vult, ut *νῷν* sit m i h i t i b i q u e, et *παῖδα σόν* f i l i u m q u e m t i b i p e p e r i. Denique Heathii commentum, qui *συμβόλαια εἰς παῖδα τὸν σόν* de Trophonii responso, quo Xuthus ad Apollinem remissus sit, accipi voluit, refutari vix quisquam postulabit. — De *μεταπέσοι βελτίονα*, in quo *προληπτικόν* s. anticipatum adiectivi usum nemo non agnoscit, dici non opus est.

Interroganti autem Xutho, v. 427:

ἀλλὰ τίς προφητεύει θεοῦ;

quum Ion respondeat

ἡμεῖς τά γ' ἔξω, τῶν ἔσω δ' ἄλλοις μέλει,

apparet *προφητεύειν* h. l. non de promendis vaticiniis accipiendum esse, id quod ab Ionis officio alienum erat, sed significari illo verbo etiam monita ac praecepta a templi ministris edita, qui quid faciendum esset consultoribus ante quam admitterentur praemonstrarent. Cf. quae diximus ad canticum primum p. 64. De *ἔσω*, ubi *ἔνδον* potius dicendum fuisse videatur, praeter Lobeckium ad Phryn. p. 128 et Lehrsium de Aristarch. stud. Hom. p. 140 non inutile fuerit etiam Krügerum audire de attractione l. lat. p. 309, cui quae opponuntur ab Ellendtio Lex. Soph. I p. 544, non omnia certe satis valida sunt. Hoc quidem loco non inepte aliquam attractionem subesse dixeris, ut de-

signentur quae intromissis facienda sint. — Porro quinam sint illi *Δελφῶν ἀριστῆς*, quibus interna templi curae esse Ion v. 430 dicit, non satis liquet. Vid. Antiquitt. gr. II p. 303. Hoc tantum apparet, antistites quosdam nobiliores designari. Ex Plutarchi autem narratione, de orac. def. c. 51, constat vaticinanti de tripode Pythiae praeter prophetam etiam ex Hosiis quosdam affuisse. — Miretur autem fortasse aliquis Xuthum, quasi nihil amplius observandum sit, statim templum ingredientem [6]). Nam quod dicit v. 432

καὶ γὰρ ὡς ἐγὼ κλύω
χρηστήριον πέπτωκε τοῖς ἐπήλυσιν
κοινὸν πρὸ ναοῦ,

ostendit huic sacrificio — hoc enim esse h. l. *χρηστήριον* recte Hermannus demonstravit, — ipsum non interfuisse. Pertinebat igitur, ut videtur, hoc *χρηστήριον* eo tantum, ut exploraretur fasne esset hoc die oraculum consulere responsaque Pythiae petere. Cf. Antiquitt. gr. II p. 302. Et hoc est quod Xuthus dicit *αἰσίαν ἡμέραν* esse, v. 435. Sacrificium autem iam summo mane peractum esse conieceris ex Ionis cantico, v. 91, ubi Pythia iam consedisse in tripode dicta est. Sitne hoc verum, itemque omnibusne, quicunque oraculum consulere vellent, an iis tantum, qui sacrificii illius participes fuissent, aditus ad oraculum dari solitus sit, dubitari potest. Neque enim, opinor, necesse fuit poetae in huiusmodi rebus minoris momenti singula quaeque plane ad veritatem componere. Abiens Xuthus uxorem iubet ramis supplicibus sumptis deos invocare, ut *εὔτεκνοι χρησμοὶ* sibi contingant, h. e. fausta de liberorum procreatione responsa. Sic enim saepissime Graeci, poetae praesertim, apposito adiectivo utuntur, ubi etiam genitivus substantivi abstracti, si quod suppetat, poni possit, ad significandum scilicet, quo quaeque res pertineat, qualis sit, quamve causam habeat, velut in Soph. Electr. v. 858 *ἐλπίδες κοινοτόκοι εὐπατρίδαι* sunt spes communium liberorum et nobilitatis, apud Pindarum Nem. X, 37 *εὐάγων τιμά* gloria felicium certaminum, apud Soph. Oed. Col. v. 711 *αἶνος εὔιππος, εὔπωλος* laus propter egregios equos, apud Aeschylum Eum. v. 688 *προστροπαὶ πρωτοκτόνοι* supplicationes propter primum homicidium, apud Eur. Med. v. 557 *ἅμιλλα πολύτεκνος* concertatio ob liberorum multitudinem, aliaque

6) In v. 431 sq. *ἔχω δὴ πάνθ' ὅσων ἐχρῄζομεν· στείχοιμ' ἂν εἴσω*, nihil facilius fuit quam *ἔχων* scribi, id quod Badhamus suasit, probante Schenklio in Philol. XX p. 330, mihi supervacaneum videtur.

huius generis plurima, qualia congesserunt Lobeck. ad S. Aiac. p. 101. Schwenk. ad A. Eum. p. 126. Fix. ad Eur. Herc. fur. v. 782 et Matthiaeus gr. gr. § 446 not. 3, c. 4. Etiam *δαφνηφόρους κλῶνας* v. 436 dici videmus ramos in daphnephoria gestandos, *κλῶνας δαφνηφορίας*.

Digresso Xutho Creusa „utinam" inquit „Apollo nunc saltem peccata olim in me admissa corrigat." Hoc enim sensu *ἀναλαβεῖν*, v. 440, accipiendum est, ut apud Sophoclem Phil. v. 1249: *τὴν ἁμαρτίαν αἰσχρὰν ἁμαρτὼν ἀναλαβεῖν πειράσομαι.* Cf. Wyttenbach. ad Plutarch. I p. 40. De *ἀλλά* autem qua ratione pro saltem dici potuerit satis dictum est a Matthiaeo gr. gr. § 613. — „Sic" pergit „non quidem plane amicum se erga me praestabit — *οὐχ ἅπας φίλος* i. q. *οὐ παντάπασι φίλος* —, sed quod ipsi placuerit, quoniam deus est, accipiam." Haec licet illa abiens secum ipsa locuta sit, ab Ione tamen audita mirationem ei et aliquid etiam suspicionis iniiciunt. Sed, inquit v. 447, quid haec ad me?

ἀτὰρ θυγατρὸς τῆς Ἐρεχθέως τί μοι
μέλει; προσήκει γ' οὐδέν.

Sic enim corruptam codicum scripturam *προσήκει τ' οὖδας* de Reiskii coniectura Hermannus aliique post eum editores refinxerunt; Nauckius eumque secutus Kirchhoffius cur *προσῆκόν γ' οὐδέν* praeoptaverint nescire me fateor, neque ex eo quod apud Iustinum de monarchia p. 108 ed. Col., ubi hi versus afferuntur, *προσῆκέ μ' οὐθέν* scriptum legitur, maiorem commendationem huic emendationi accedere posse arbitror. De *γέ* particula, quae in illa duorum membrorum compositione fere i. q. *γάρ* significat, dictum supra est ad v. 400. — Hinc Ion ad propria neocori munera exsequenda conversus facere tamen non potest, quin iniquitatem Apollinis illo a Creusa memorato casu probatam vehementer reprehendat verbis ad Euripidis potius contemptum deorum fabulosorum quam ad adolescentuli neocori personam accommodatis. *Νουθετητέος δέ μοι Φοῖβος*, ait v. 450, *τί πάσχει; παρθένους βίᾳ γαμῶν προδίδωσι.* Canteri coniecturam *τί πάσχων* merito etiam Badhamus sprevit, alias ipse huiusmodi emendatiuncularum paullo cupidior. Non infrequens est *τί πάσχει* sic *ἀσυνδέτως* dictum. Cf. Hippolyt. v. 342: *τέκνον τί πάσχεις; συγγόνους κακορροθεῖς;* Aristoph. Pac. v. 385: *εἰπέ μοι τί πάσχετ' ἄνδρες; ἔστατ' ἐκπεπληγμένοι.* Verbum *γαμεῖν* minus proprie sed admodum frequenter apud poetas etiam de iis dici, qui cum virgine non sibi nupta concumbunt monuimus ad prolog. v. 10.

In proximo membro *παῖδας — θνήσκοντας ἀμελεῖ* accusativum pro genitivo ponere Euripides potuit propter similitudinem significationis cum eo quod est *περιορᾷ* [7]). Neque adeo rarum est hoc genus permutationis, ut construantur verba non cum eo casu, quem nativa ipsorum significatio poscit, sed cum alio, non quidem eiusdem sed propinquae tamen significationis verbis apto, quorum proinde significationem illa quoque induere poterant. Huc pertinent maxime verba affectuum, de quibus diximus ad v. 267. Sed eiusdem generis est, quod *ὑπερφέρειν, προφέρειν, διαφέρειν*, ubi superandi significationem habent, cum accusativo construuntur ad exemplum verbi *νικᾶν*, item *ἐξίστασθαι* e. c. *τὸν κίνδυνον* pro *φεύγειν*, *ἐντρέπεσθαί τι* pro *τινός*, iam a Prisciano XVIII, 25 § 211 commemoratum ex Alexide, ubi est fere i. q. *αἰδεῖσθαί τι*. Et *καταμελεῖν* cum accusativo constructum idem Priscianus l. l. § 230 ex Antiphonte affert. — Porro *μή σύγε* usitata est vetandi et dehortandi formula cuius alterum exemplum habemus infra v. 1350, aliquae apud Pflugkium ad Hecub. v. 408. — Proximorum verborum lectio, *καὶ γὰρ ὅστις ἂν βροτῶν κακὸς πεφύκῃ, ζημιοῦσιν οἱ θεοί*, quin recte a Barnesio ex Iustino recepta sit pro ea, quam codices habent, *ὅστις ὢν βροτῶν κακὸς πεφύκει*, nemo dubitat. Quod autem Hermannus autumat, etiam *ὅστις ὢν βροτὸς κακὸς πέφυκε* non minus apte dici potuisse, vereor ut probari possit. Nam additum istud participium aut causalis aut conditionalis (s. continuativae) aut concessivae enuntiationis sensum inferret, quasi Ion mortalitatem aut causam malitiae aut conditionem opportunam aut contrariam diceret, quorum nihil eius menti satis convenire credo. — In versu 457 *ἀδικίαν ὀφλισκάνειν* eodem modo dicitur, quo apud Sophoclem Antig. v. 924 *τὴν δυσσέβειαν ἐκτησάμην*, vitio ipso pro vitii exprobratione nominato. Eiusdem generis est *δειλίαν καὶ κάκην κεκτήσεται* apud Euripidem Iph. Taur. v. 682 et quod infr. v. 614 legimus *μωρίαν λήψομαι*. Alia haud absimilia olim a me in Observatt. in Thucydidem proposita repetiit Poppo in commentar. I p. 250. — In proximis versibus

εἰ δ' — οὐ γὰρ ἔσται, τῷ λόγῳ δὲ χρήσομαι —
δίκας βιαίων δώσετ' ἀνθρώποις γάμων,
ναούς, τίνοντες ἀδικίας, κενώσετε.

---

7) Quae a Matthiaeo citatur annotatio Heindorfii ad Plat. Phaed. p. 164, nihil huc pertinet. Nam loquitur ibi Heindorfius tantum de *ἀμελεῖν* cum infinitivo, ut *ἀμελήσας λέγειν* est apud Platonem, similiaque apud eundem in Alcib. I p. 113 c. et Xenoph. Cyr. VII, 2, 17, quorum prorsus diversam rationem esse apparet.

γάρ rationem indicat, cur hypothetice tantum loquatur. Poterat enim *εἰ δέ — χρήσομαι γὰρ τῷ λόγῳ κεἴπερ οὐκ ἔσται*, et praeferendum hoc fuisse dixeris, nisi metrum obstitisset. *Δίκας βιαίων γάμων* de poenis pecuniariis intelligendas esse sequens versus ostendit. Etiam iure Attico crimen violentae stuprationis, si quis stupratori *βιαίων* actionem privatam intenderet, pecunia lui solitum; poterat autem etiam *ὕβρεως* actio, quae publica erat, intendi, condemnatoque mortis poena irrogari. Cf. de ord. iudic. Att. p. 323 et 545. — Mox v. 462

τὰς ἡδονὰς γὰρ τῆς προμηθίας πάρος
σπεύδοντες —

utrum *προμηθίας* an, quod Hermanno placuit, *προμηθείας* praeferendum sit, nolo disceptare. Correptae penultimae exempla non rara esse nemo ignorat. Confidentius Badhamo obloquar, qui cum Coningtono *πέρα* pro *πάρος* rescribendum censuit, eiusque correctionis auctoritatem a Iustino petit, apud quem *πέρας* legitur. Potuit sane *πέρα* dici: potuit autem etiam *πάρος*, siquidem hoc adverbium non solum de eo, quod tempore praecessit, sed etiam de eo, quod aestimatione praestat ac praefertur, dici memineris. Sic in proximo stasimo v. 499: *ἐμοὶ μὲν πλούτου τε πάρος βασιλικῶν θαλάμων τ' εἶεν τροφαὶ κήδειοι κεδνῶν τέκνων.* Itaque *τὰς ἡδονὰς πάρος τῆς προμηθίας σπεύδειν* idem est atque *μᾶλλον ἢ τὴν προμηθίαν* aut *πρὸ τῆς προμηθίας*, quemadmodum *κέρδος αἰνῆσαι πρὸ δίκας* est apud Pindarum Pyth. IV, 140. *ἐπαινεῖν πρὸ δικαιοσύνης ἀδικίαν* apud Platonem Republ. II, p. 361. *ᾧ θυμὸς ἦν πρὸ δίκας* apud Eurip. Heracl. v. 925.

Absoluta hac enarratione maximam partem e scholis nostris olim habitis excerpta, id quod nonnullorum causa monere haud ab re fuerit, iam eo praevertimur, quod nunc quum maxime nobis agendum est.

Indicimus igitur **Regis Augustissimi** patris patriae boni fortis constantis sacra natalicia die crastino hor. XII. in auditorio maximo ab universitate nostra celebranda omnesque quicunque rebus nostris favent, magistratus regios et urbicos, civiles et militares, omnesque omnium ordinum cives atque hospites ut coetui nostro frequentes adesse velint qua decet observantia et reverentia invitamus.

Dabamus Gryphiswaldiae d. XXI. m. Mart. MDCCCLXIV.

ANIMADVERSIONES DIORTHOTICAE.

Consilium erat diu intermissam Euripideae Ionis enarrationem hoc tempore resumere, et quemadmodum tribus programmatis ann. MDCCCLIX, MDCCCLX et MDCCCLXI editis prologum eius fabulae, primum canticum et chori parodum interpretati sumus, sic nunc primum episodium pertractare, quod est a v. 237 ad 451; sed intercesserunt rursus huic consilio variae causae, quas commemorare hoc loco nihil opus est. Itaque ne prorsus tamen sine aliquo nostro prooemio hic index scholarum prodiret, expromere notulas quasdam diorthoticas statuimus dudum in coniectaneis nostris delitescentes, non omnes fortasse reiectaneas, aut, si nihil aliud, pagellis saltem aliquot periturae chartae implendis suffecturas. Initium fiet ab Ionis loco, in primi stasimi epodo, v. 498 (512 Herm.), ubi nymphae Agraulides saltare ante Minervae aedem dicuntur

συρίγγων
ὑπ' αἰόλας ἰαχᾶς
ὕμνων, ὅταν αὐλίοις
συρίζῃς, ὦ Πάν,
τοῖσι σοῖς ἐν ἄντροις.

Haec qui sana esse crediderunt non quaesivisse videntur, quo iure fistulae cantus, qui sine voce ac verbis est, *ὕμνων ἰαχὰ* dici potuerit: nam *ὕμνοι* carmina tantum vocari solent. Unus, quod sciam, Badhamus corruptum locum esse animadvertit; sed quae ab eo proponitur emendatio, *ποίμναις* pro *ὕμνων*, nemini facile probabitur. Equidem non dubito quin *μίμνων* scribendum sit, mutata, ut par est, interpunctione. Pan, alias ipse cum nymphis saltare solitus, *Νύμφαις ὀπαδὸς ὀρχη-*

στῆς, ut est in scolio apud Athenaeum XV, 50, nunc in specu suo sub arce residens saltantes Agraulides spectat fistulaque iis accinit.

In eiusdem fabulae altero episodio v. 589 (603) verba Ionis haec leguntur:

εἶναί φασι τὰς αὐτόχθονας
κλεινὰς Ἀθήνας οὐκ ἐπείσακτον γένος.

Verissime autem Hermannus monuit, si quis τὰς αὐτόχθονας Ἀθήνας pro subiecto, οὐκ ἐπείσακτον γένος pro praedicato accipiat, id quod in hac verborum collocatione fieri necesse est, perquam inepte hoc praedicato nihil aliud dici quam quod iam in appositione dictum sit. Nam οὐκ ἐπείσακτον γένος quid est aliud quam αὐτόχθονες? Senserat hoc etiam Wakefieldius, ac proinde φησὶ πᾶς scribendum suaserat, ut sic utrumque epitheton in praedicato esset, alteri, αὐτόχθονας, altero, οὐκ ἐπείσακτον γένος, tanquam disertiore adiecto. Similiter res se habebit Hermanni coniectura admissa, qui σάς pro τὰς scribendum suspicabatur, constructionemque verborum hanc esse: εἶναί φασι σὰς κλεινὰς Ἀθήνας αὐτόχθονας, οὐκ ἐπείσακτον γένος. Mihi hoc minus etiam quam illud alterum placet, propter mirificam et prorsus incredibilem verborum structuram. Neque tamen librorum lectionem probandam censeo propter manifestam appositionis et praedicati ταὐτολογίαν. Debetur haec fortasse glossatori cuipiam, pervagatum neminique ignotum Athenarum epitheton ponenti pro altero non magnopere diverso, nec tamen plane eiusdem significationis, παλαίχθονας. Et παλαίχθων populus Atheniensium dicitur etiam in epigrammate apud Aeschinem or. in Ctesiph. p. 580 § 190. Anthol. Pal. Append. no. 362:

τούσδ' ἀρετῆς ἕνεκα στεφάνοις ἐγέραιρε παλαίχθων
δῆμος Ἀθηναίων.

In altero stasimo eiusdem fabulae v. 692 vulgo legitur:

ἔχει δόλον τύχαν θ' ὁ παῖς
ἄλλων τραφεὶς ἀφ' αἱμάτων.

in quo τύχαν Tyrwhittus esse vult fortunam dolo et astu comparatam, alii sinistram (nobis scil. et herili domui) fortunam, Hermannus autem miro quodam et nimis arguto acumine cohaerere autumat τύχαν ἄλλων ἀφ' αἱμάτων, idque esse τύχην ἀλλογενῆ, quod ipsum tamen quid sit et quemadmodum hoc loco conveniat explicare supersedit. Merito haec omnia Hartungus respuit: sed quod ipse posuit, ἔχει δόλον κρύφιον ὁ παῖς, nimis a codicum scriptura

distat. Multo probabilius est ἔχει δόλον τέχναν θ' ὁ παῖς: nam haec duo vocabula τύχα et τέχνα quam facile a librariis permutari potuerint in aperto est, permutataque sunt etiam aliis locis non paucis, quorum unum, Aeschyl. Agam. v. 1128, δολοφόνου λέβητος τύχαν σοι λέγω, nuper demum Weilius correxit. Δόλον τέχναν τε dictum est per ἓν διὰ δυοῖν, ut technici vocant, pro δολίαν τέχνην, quod vulgo dici solet, extatque e. c. in theogonia Hesiodea v. 160. 540. 547 et alibi saepius. — Sed etiam in proximo versu ἄλλων vix verum est. Neque enim praecessit aliquid, cui hoc ἄλλων opponi dicatur, et, si quis tacite aut Creusam aut Erechthidarum stirpem subintelligi velit, hoc quidem, alio sanguine puerum creatum esse, quum cuivis apertum esset, vix opus erat nunc commemorari, neque tanquam gravissimum et maxime indignandum extolli. Nam, ut paullo post, v. 839, paedagogum senem profitentem audimus, ἁπλοῦν γὰρ ἦν ἂν τὸ κακόν, εἰ παρ' εὐγενοῦς μητρὸς εἰσῴκισ' οἴκους: longe gravius autem, si alienus ille puer ne ex nobili quidem aut saltem ingenua matre, sed ex ancilla quapiam procreatus esset, quemadmodum idem senex v. 819 suspicatur: λαβὼν δὲ δοῦλα λέκτρα νυμφεύσας λάθρα τὸν παῖδ' ἔφυσεν, et v. 837: ἀμήτορ', ἀναρίθμητον, ἐκ δούλης τινὸς γυναικός. Et sane huiusmodi suspicio tam in promptu erat tamque veri similis, ut etiam choro in mentem venire debuisse videatur. Scribendum igitur suadeo δούλων τραφεὶς ἀφ' αἱμάτων.

V. 653 codices habent θῦσαί θ' ἅ σου πρὶν γενέθλι' οὐκ ἐθύσαμεν. Mihi pro θῦσαί θ' rectius θύσας scribendum esse videtur. Hoc enim Xuthum dicere debuisse arbitror, velle se communis mensae initium facere (κοινῆς τραπέζης ἄρξασθαι) ad epulum commune accumbentem peractis antea sacris filii nataliciis. Dubitari enim non potest, quin post peracta demum sacra illa ad epulandum accumbere voluerit et potuerit, idque recte significabitur per participium θύσας, superiori πεσών subordinatum: qualem subordinationem in duorum participiorum compositione frequentissimam esse nemo nescit. In vulgata lectione sacrificium post epulum sequi debuisse videbitur.

Eiusdem fabulae v. 743 (756) Creusae paedagogum senem et aegre clivum enitentem baculi auxilio uti iubentis haec verba legimus:

βάκτρῳ δ' ἐρείδου περιφερῆ στίβον χθονός,

in quibus etiamsi quis accusativum στίβον cum verbo ἐρείδου constructum sic fortasse tueatur, ut per quandam brachylogiam ἐρείδου dictum esse statuat pro eo, quod plenius dicendum esset ἐρειδόμενος

ἀνάβαινε, quod genus brachylogiae aliquot exemplis haud absimilibus defendi posse fatendum est, — tamen senis responsio

καὶ τοῦτο τυφλὸν ὅταν ἐγὼ βλέπω βραχύ,

dubitare non sinit, quin Creusa non de levanda baculi ope molestia ascendendi, sed de praetentando flexuoso tramite dixerit. Id Hartungus intelligens in Creusae verbis pro περιφερῆ posuit κάρφόρα. Mihi probabilius videtur ἐρεύνα pro ἐρείδου scribendum esse, ut apud Senecam Oedip. v. 656 senex est

baculo senili triste praetentans iter.

Nam quod Badhamo in mentem venit,

βάκτρῳ δ' ἐρείδου παραφόρον στίβον ποδός,

non modo propter duorum vocabulorum mutationem improbo, sed etiam propterea, quod πόδα quidem ἐρείδεσθαι dici potuisse censeo, vix autem στίβον ποδός.

V. 1106 minus considerate Badhamus et Dindorfius Dobraei coniecturam ξέναι pro κλειναί receperunt. Est enim qui loquitur (θεράπων) sine dubio unus e Creusae famulis, id quod non modo e v. 1109 apparet, ubi ξύνδουλος ab huius ancillis dicitur, sed etiam ex verbo θηρώμεθα, quo ipse v. 1111 periculum Creusae imminens etiam ad sese pertinere significat: quippe boni servi quae dominis accidunt non aliena ab se esse deputant. Itaque quum κλειναί, quod codices habent, ferri non possit, neque κλεινήν, quod Reiskius reposuit, satis aptum hoc loco videatur, equidem φίλαι verum esse arbitror.

V. 1404 Creusam dixisse arbitror σφάζοντες οὖν δήσαιτ' ἄν, respicientem ad superiora Ionis verba, δεῖτε δ' ὠλένας. Non poteritis, inquit, me vincire nisi me occidatis. Codicum scriptura οὐ λήγοιτ' ἄν commode explicari nequit.

Assentior autem Badhamo in v. 1577 (1597); ubi de quattuor Ionis filiis quattuor tribuum eponymis futuris Minerva vaticinatur,

ἐπώνυμοι γᾶς κἀπιφυλλίου χθονὸς
λαῶν ἔσονται —

pro genitivo ἐπιφυλλίου nominativum ἐπιφύλλιοι scribendum esse. Nam ἐπιφύλλιος, cuius vocabuli alterum exemplum non extare videtur, pro terrae epitheto haberi posse eo sensu, quem Hermannus, licet dubitanter, proposuit, ut significet terram tribubus permissam earumque potestati subiectam, non adducor ut credam: et deberet sic etiam ἐπίφυλος potius quam ἐπιφύλλιος terra dici. Hartungi correctio,

ἐπώνυμοι τῆς τετραφυλίου χθονός —

etiamsi quis τετραφύλιον terram defendere conetur τριφυλίας exemplo, quod nomen regionis in Peloponneso fuit, tamen alteri correctioni multo leniori non erit praeferenda. Ἐπιφύλιοι autem quin ii, qui tribubus praesunt, recte dici potuerint, nemo, opinor, dubitabit. Similiter ἐπιλιμένιος dicebatur Neptunus portuum praeses, aut etiam ἐπιλίμνιος, et ἐπιπυργία, ἐπιπυργιδία, etiam ἐπιπυργῖτις Minerva, a πύργοις, quo nomine apud nonnullos, veluti Teios eorumque colonos Abderitas, etiam pagos appellatos esse inscriptiones docent.

Eurip. Hecub. v. 189 sqq.:

> Σφάξαι σ' Ἀργείων κοινὰ
> ξυντείνει πρὸς τύμβον γνώμα
> Πηλείδα γέννα.

Iam olim de lectione et interpretatione horum versuum dubitatum esse scholia demonstrant; aut enim κοινᾷ γνώμᾳ, dativo casu, scriptum fuisse docent, verbaque sic constructa: γέννα Πηλείδα κοινᾷ γνώμᾳ Ἀργείων ξυντείνει σε σφάξαι πρὸς τύμβον, aut κοινὰ γνώμα, casu nominativo, hac verborum constructione: κοινὰ γνώμα Ἀργείων ξυντείνει σφάξαι σε πρὸς τύμβον Πηλείδα, γέννα, ut γέννα sit vocativus, Polyxenam, quam Hecuba alloquitur, designans; quamquam aliis magis placuit γέννᾳ, dativo casu, cum Πηλείδα coniungendo, ut significaretur Neoptolemus Pelidae filius, cui hoc concessum Argivorum consensu diceretur, ut Polyxenam immolaret. Sunt igitur tres sententiae, quarum una quaeque etiam inter recentiores unum aut alterum adstipulatorem habuit. Mihi nulla satis placet, minimeque omnium illa, quam alter scholiastes praestare putat, ut γέννα vocativus sit, quo filiam Hecuba alloquatur. Scripsit fortasse Euripides Πηλείᾳ γέννᾳ, Peleio filio, h. e. Achilli, pendetque hic dativus a verbo σφάξαι. Πηλεία γέννα pro Πηλέως γέννα, adiectivum pro genitivo, ut Δεινομένειον παῖδα Pindarus Pyth. II, 18, Τελαμώνιον υἱόν Homerus dicit. Adiectivum Πήλειος, licet alibi nec ab Homero nec a tragicis usurpatum, per se ipsum nihil offensionis habet, extatque etiam in epigrammate Πήλειον δόρυ. Cf. Iacobs. ad Anthol. tom. III p. 573.

Hippolyt. v. 78 sqq.:

> ὅσοις διδακτὸν μηδὲν ἀλλ' ἐν τῇ φύσει
> τὸ σωφρονεῖν εἴληχεν εἰς τὰ πάνθ' ὁμῶς,
> τούτοις δρέπεσθαι, τοῖς κακοῖσι δ'οὐ θέμις.

Valckenarii emendationi, ἀλλά γ' ἡ φύσις, Monckius merito praetulit Porsonianam ὅστις διδακτὸν μηδὲν — : nam quae sic quoque restat

numeri incongruentia, ὅστις -- τούτοις, haudquaquam insolita est facilemque habet explicationem. Sed hanc ipsam tollere licet admissa emendatione, quae mihi olim, et haud scio an aliis quoque in mentem venit, τὸ σῶφρον εἰλήχασιν. Nam post dativum ὅσοις verbum εἰλήχασιν absque diserta mutati subiecti designatione positum neminem offendet.

Helen. v. 35 Iuno dicitur simulacrum Helenae finxisse,

εἴδωλον ἔμπνουν οὐρανοῦ ξυνθεῖσ' ὕπο,

et tuendae praepositionis causa fuerunt qui significari autumarent, illud simulacrum ope aetheris confectum esse, idque comprobari etiam versu 616, ubi elabens simulacrum dicit: πατέρ' εἰς οὐρανὸν ἄπειμι, et versu 584, ubi quaerenti Menelao, καὶ τίς βλέποντα σώματ' ἐξεργάζεται, respondet Helena, Αἰθήρ. Quaerere autem ante omnia debebant, unquamne sic alibi ὑπό dictum a quoquam sit aut dici potuerit de eo, cuius aliquis auxilio in opere faciendo utatur; id donec probatum fuerit, equidem ἀπό reponendum esse censeo, quod Reiskium quoque voluisse video. Non enim auxilio nescio quo Caeli aut Aetheris Iunonem in fingendo simulacro usam arbitror, sed materiam ex aethere sumptam in mulieris formam condensasse. Quod quum aetheris natura, ex Euripidis quidem sententia, ipsa animabilis esset vitalemque spiritum in se haberet, — quemadmodum etiam Stoici censebant (vid. Cic. d. n. d. II, 36, 91. et 45, 117.), hinc Helena recte Menelao id, quod supra posuimus, respondere potuit, quod quo modo accipiendum sit, etiam proxima verba ostendunt, ὅθεν σὺ θεοπόνητ' ἔχεις λέχη, h. e. ἀφ' οὗ vel ἐξ οὗ, neutiquam autem ὑφ' οὗ. De permutatis librariorum errore praepositionibus ἀπό et ὑπό dicere nihil opus est. Etiam apud Hesiodum, theog. v. 414 non ὑπ' οὐρανοῦ cum Goettlingio e plerisque codicibus, sed ἀπ' οὐρανοῦ cum paucioribus scribendum esse monui in Opusc. II p. 216.

Eiusdem fabulae v. 354 vulgo legitur

ἢ ξιφοκτόνον δίωγμα
λαιμορύτου σφαγᾶς
αὐτοσίδαρον ἔσω πελάσω διὰ σαρκὸς ἅμιλλαν,

et λαιμόρυτον σφαγάν Euripides dixisse creditur **vulnus aut caedem gutturis stillantis, s. vulnus sanguinem e gutture eliciens.** Id mihi parum credibile videtur. Euripidem scripsisse arbitror ξιφοκτόνον διωγμὸν αἱμορύτου σφαγᾶς.

Ib. v. 678 Menelai ad Helenam verba sic scripta sunt,

τάδ' ἐς κρίσιν σοι τῶνδ' ἔθηχ' Ἥρη κακῶν;

quae quum nullam aptam huic loco sententiam habeant, corrupta esse manifestum est. Musgravius scribi voluit

τί δ' ἐς κρίσιν σοι τήνδ' ἔθηχ' Ἥρη κακόν;

idque convertit: Cur Iuno propter hoc iudicium malum tibi conscivit? non autem quemadmodum Pflugkius refert: *τί — κακῶν;* quid malorum per hoc iudicium Iuno tibi attulit? Nam hoc quidem absonum esse ostendit Helenae responsio, *Κύπριν ὡς ἀφέλοιτο* —, quippe qua non quid malorum, sed quo consilio mala ipsi a Iunone imposita sint, indicetur. Praeterea *ἐς κρίσιν* nunquam per iudicium significare potest; potest propter iudicium significare, siquidem hoc propter usurpatur de rebus omnibus, quarum respectu aliquid agitur, sicut *εἰς* de iis, ad quas in agendo respicitur sive ad quas id quod agitur pertinet. Itaque melior sane Musgravii lectio et interpretatio, quam quae a Pflugkio subdita est; melior etiam quam quod Reiskius coniiciebat: *τί δὲ κρίσιν σοι τήνδ' ἔθηχ' Ἥρη κακῶν;* quod convertit: ob quam vero rem Juno tibi posuit iudicium horum malorum? i. e. quare Iuno decrevit in te haec mala? — melior denique, quam quod Fixio in mentem venit: *τί δ' ἐς κρίσιν σοι τῶνδ' ἔθηχ' Ἥρη κακόν;* quod ipse interpretatur: quid vero harum rerum propter iudicium tibi Iuno vertit in damnum? Nam hoc refutare non opus est. Equidem igitur aut assentiendum Musgravio censeo, aut scribendum, quod mihi olim in mentem venit:

τί δ' ἐς κρίσιν, σ' εἰ τῇδ' ἔθηχ' Ἥρη κακῶν;

si te Iuno, (quemadmodum dixisti), in haec mala (huc malorum) coniecit, quid hoc pertinet ad iudicium (Paridis de pulchritudine trium dearum, cuius Helena in superiore versu mentionem fecerat)?

Praepositionem *εἰς*, ea significatione ut indicetur, quo quid pertineat et quam ob causam fiat, restituendam puto etiam Bacch. V. 808, ubi vulgo scribitur

καὶ μὴν ξυνεθέμην τοῦτό γ' ἐστὶ τῷ θεῷ.

Verba sunt Bacchi, humana forma induti et ministrum se dei simulantis, ad Pentheum, qui quum ille se bacchantes mulieres coram adducturum promisisset, id ex composito fieri suspicatus erat, ne bacchandi finis foret:

ξυνέθεσθε κοινῇ τάδ', ἵνα βακχεύητ' ἀεί.

Responsum Bacchi Hermannus sic refinxit, ut pro *καὶ μήν* scriberet *καὶ μή*, hac sententia: etiamsi non pactus sum, hoc quidem deo est, h. e. hoc ille suum sibi habet neque eripi sibi patietur, scil. ut semper bacchemur. Non ineptam hanc sententiam esse fatendum est, nec difficilem correctionem, quum praesertim in cod. Pal. *μή* scriptum sit, quamquam littera *ν* supra scripta. Alii *τοῦτό γ', ἴσθι* coniecerunt, minus probabiliter: ego nihil mutandum puto, nisi distrahendas litteras male coniunctas: *καὶ μὴν ξυνεθέμην τοῦτό γ' ἔς τι τῷ θεῷ*: et sane hoc quidem mihi cum deo convenit propter aliquam rem, quibus verbis, consulto obscuris et ambiguis, paratam Pentheo per bacchantes necem innuit. Vidi autem postea in eandem coniecturam etiam Kirchhoffium incidisse.

Eiusdem fabulae versu 505 sic scribendum suspicor:

οὐκ οἶσθ' ὅ τι χρῄ σ', οὐδ' ὃ δρᾷς, οὐδ' ὅστις εἶ.

quum in codicibus sit *ὅτι ζῇς οὐδ' ὁρᾷς οὐδ' ὅστις εἶ*. Et *ὃ δρᾷς* quidem iam alii reposuerunt; productam ante *χρῄ* syllabam tuebuntur Seidlerus ad Eur. Electr. v. 1053. Reisigius coniect. I p. 101. Dindorfius ad Aristoph. Ach. v. 545.

In Sophoclis Oedipode R. v. 1463 verba Oedipodis filiarum suarum curam Creonti commendantis haec leguntur:

Ταῖν δ' ἀθλίαιν οἰκτραῖν τε παρθένοιν ἐμαῖν,
αἷν οὔ ποθ' ἡ 'μὴ χωρὶς ἐστάθη βορᾶς
τράπεζ' ἄνευ τοῦδ' ἀνδρός, ἀλλ' ὅσων ἐγὼ
ψαύοιμι, πάντων τῶνδ' ἀεὶ μετειχέτην,
ταῖν μοι μέλεσθαι.

Sed in secundo versu illud *ἡ 'μή* propter sequentia verba *ἄνευ τοῦδ' ἀνδρός* non immerito subtiliores criticos offendit. Nam sive quis *χωρίς* cum *βορᾶς* coniungat: qua ratione Oedipus suam mensam sine cibis nunquam absque semet filiabus appositam dicat, intelligi nullo modo potest; sive quis cum Erfurdtio *βορᾶς τραπεζῶν* coniungat, *χωρίς* autem per se solum accipiat pro seorsum, idque mox per *ἄνευ τοῦδ' ἀνδρός* explicari, rursus mirabimur, qua ratione mensam absque sese tamen suam mensam dicere voluerit. Hanc ob causam fuit qui pro *ἡ 'μή* interiectionem *οἴμοι* scriberet, parum probabiliter; Hartungus *οὔποτ' ἤδη* scripsit idque significare ait nunquam adhuc, quo sensu haec duo adverbia inter se coniungi solita nullo exemplo probari potest. Scripsit fortasse Sophocles

αἶν οὔποτ' ἦν ἡ χωρὶς ἐστάθη βορᾶς
τράπεζα.

Βορᾶς τράπεζαν cum Erfurdtio de mensa cibaria accipere tanto minus dubito, quo minus *τράπεζαν χωρὶς βορᾶς*, mensam sine cibis, cuiquam apponi solitam credo. Nam si cui victus denegatur, ei non vacuam, sed nullam mensam apponi consentaneum est. Ut ego arbitror, Oedipus dicit, filiabus nunquam ullam mensam seorsum et absque se appositam esse. Nam *οὔποτ' ἦν ἥ* idem est atque *οὔποτέ τις*. Cf. Xenoph. Hell. VII, 5, 17: *τῶν πολεμίων ἦν οὓς ὑποσπόνδους ἀπέδοσαν*. h. e. *τῶν πολεμίων τινάς*.

In eiusdem fabulae v. 328 codicum lectionem

ἐγὼ δ' οὐ μήποτε
τἄμ', ὡς ἂν εἴπω μὴ τὰ σ', ἐκφήνω κακά,

non nego quidem sic, ut a me factum est, interpunctam explicari aliquo modo posse: valde tamen perplexam et obscuram orationem esse fatendum est. Quid igitur? si scribamus

ἐγὼ δ' οὐ μήποτε
ἄνωγας εἴπω, μὴ τὰ σἀκφήνω κακά.

planiorem certe orationem fecerimus, nec nimis longe a codicum scriptura discesserimus.

In Aeschyli Supplicibus mulierum progenitorem suum Epaphum invocantium verba sic in codicibus scripta sunt, v. 45 sqq.

Ἶνιν
ἀνθονομούσας προγόνου βοός, ἐξ ἐπιπνοίας
Ζηνὸς ἔφαψιν ἐπωνυμίᾳ δ'
ἐπεκραίνετο μόρσιμος αἰὼν
εὐλόγως Ἔπαφόν τ' ἐγέννασεν.

Qui post *ἔφαψιν* interpunxerunt, necesse est hoc vocabulum pro appositione habuerint ad *Ἶνιν* pertinente, ut ille filius, quem Io Iovis afflatu et contactu peperit, ipse *ἔφαψις* Iovis diceretur: quod equidem fieri debuisse nego. Mutandam igitur censeo interpunctionem, commate post *Ζηνός* posito, pro *ἐπωνυμίᾳ* autem scribendum *ἐπωνυμίαν*. Hanc adiectivi formam tuebitur Pindari auctoritas, qui Olymp. IX, 95 carmen epinicium *ἐπωνυμίαν χάριν νίκας ἀγερώχου* dicit, et Pyth. I, 30 Aetnam urbem ab Hierone conditam *ὄρους ἐπωνυμίαν πόλιν*. Et quum *ἐπώνυμος* modo de eo dicatur, quod ab aliquo nomen habet, modo de eo, unde nomen alicui impositum est, sic etiam

alteram formam utrovis modo usurpari potuisse manifestum est. Itaque recte ἔφαψις illa, unde nomen Epapho inditum, ἐπωνυμία ἔφαψις dici potuit, non minus quam Epaphum ἐπώνυμον τᾶν Διὸς γεννημάτων, aut, quod verius videtur, γέννημ' ἀφῶν Prometheus dicit v. 850. Hanc igitur ἔφαψιν ἐπέκρανεν ὁ μόρσιμος αἰών, (sic enim legendum, non ἐπεκραίνετο): iustum tempus illum Iovis contactum ut par erat, εὐλόγως ad eventum perduxit, h. e. effecit ut partus ederetur, is qui a contactu Ἔπαφος dictus est.

Eiusdem fabulae v. 71 sqq. chori verba haec leguntur:

> Ἀλλὰ θεοὶ γενέται κλύετ' εὖ τὸ δίκαιον ἰδόντες,
> ἢ καὶ μὴ τέλεον δόντες ἔχειν παρ' αἶσαν,
> ὕβριν δ' ἐτύμως στυγόντες, εὖ
> πέλοιτ' ἂν ἔνδικοι γάμοις.

Postrema verba recte Hermannus emendasse videtur, νόμοις pro γάμοις reponens. Nihil horum vocabulorum permutatione frequentius esse omnes agnoscunt: eandem qui etiam apud Aeschylum in Agam. v. 1166 a me notatam agnoscere noluerunt, nihil nisi ignorare se ostenderunt, quid intersit inter legem naturae, qua mortales viri ac mulieres copulantur, et νόμον, cui certe non consentaneus est deorum cum mulieribus concubitus. In tertio versiculo non erat cur aut στέγοντες cum Hermanno aut στεγοῦντες cum aliis scriberetur; sed secundi versus corruptela manifesta est. Primum enim quid sit τέλεον ἔχειν nemo dixerit, neque disiunctivum illud ἢ explicari commode potest, quae fortasse causa fuit, ut a Guelferbytani codicis scriptore omitteretur. In Mediceo est ἢ καί, in Parisino ἢ βαί, unde Dindorfius ἥβᾳ fecit, quod me non satis intelligere fateor. Mihi probabile videtur ab Aeschylo scriptum fuisse HPAI, quod quam facile in ἢ καί aut ἢ βαί corrumpi potuerit manifestum est; τέλεον autem non dubito quin ex τὸ πλέον ortum sit. Sic versum habemus intellectu facilem, Ἥρᾳ μὴ τὸ πλέον δόντες ἔχειν παρ' αἶσαν. Invocant misellae deos, ne Iunonem contra fas vincere (τὸ πλέον ἔχειν) patiantur. Quippe hanc sibi maxime infestam et miseriarum suarum auctorem esse intelligebant, quemadmodum ipsae mox profitentur, v. 146: κοννῶ δ' ἄταν γαμετᾶς οὐρανόνικον: cognosco malum a coniuge tua (h. e. Iovis, quem nunc implorant) victis caelestibus nobis immissum: ubi hoc ipsum οὐρανόνικον ostendit, eas ceteris caelestibus invitis a Iunone haec mala sibi imposita credere, quod nunc ne amplius fieri sinant deos invocant.

In eodem cantico puellae persecutorum suorum furorem conquestae, *νεάζει*, inquiunt v. 96,

δυσπαραβούλοισι φρεσίν,
καὶ διάνοιαν μαινόλιν
κέντρον ἔχων ἄφυκτον,
ἄταν δ' ἀπάτᾳ μεταγνούς.

Postrema verba Schützius interpretatur: sero tandem noxam (sibi fuga nostra factam) fraude nostra cognita intelligens; Hermannus autem: Culpam suam sero cognoscunt fuga nostra decepti. Utrumque falsum esse arbitror. Nam, ut alia taceam, *μεταγνῶναι* non est sero cognoscere, sed sententiam mutare, neque Aegyptii culpam suam, si *ἄταν* sic accipiamus, agnovisse putandi sunt, quippe qui quum maxime instare fugientibus perseverent. In Mediceo codice extat *ἄται*, sed *ι* in rasura est, ut appareat scribam errorem corrigere voluisse. In Guelferbytano est *ἄταν*, mutatum a correctore in *ἄτᾳ*. Aeschylus neutrum scripsit, sed *ἄτα*, nominativo casu, subiectum verbi *ἀπατᾷ*, quod librarii in dativum nominis *ἀπάτᾳ* corruperunt, denique *νὶν ἀγνώς*, item ab istis in *μεταγνούς* corruptum. *Ἄτα δ' ἀπατᾷ νιν ἀγνὼς* apta non minus quam plana sententia dicitur de mentis perversitate, cuius ipsi sibi non conscii in fraudem inducuntur. Pro *νίν* scripturus *μίν* eram, quod facilius etiam in *μετ* mutari potuit, nisi criticorum iram pertimuissem illam formam pronominis a tragicis abiudicantium. Sed *ν* quoque et *μ* litteras saepissime inter se permutatas esse constat.

Ib. v. 267 a rege Palaechthone mentio fit

κνωδάλων βροτοφθόρων,
τὰ δὴ παλαιῶν αἱμάτων μιάσμασι
χρανθεῖσ' ἀνῆκε γαῖα μηνεῖται ἄχη
δρακονθόμιλον δυσμενῆ ξυνοικίαν.

Corruptas voces *μηνεῖται ἄχη*, aliter ab aliis correctas, Hermannus mutavit in *μηνιταῖ' ἄχη*, quibus solamina irae significari putat. Sed *ἄχη* potius medicamina irae dicenda sunt, h. e. ea quibus ira sedatur et compescitur; Palaechthon autem non ut sedata sit terrae ira, sed ut saevierit propter hominum scelera exponit. Progenuit terra irata *κνώδαλα βροτοφθόρα, δρακονθόμιλον δυσμενῆ συνοικίαν*: talia rectissime *δάκη* dici poterant, quod vocabulum pro *ἄχη* rescribendum iam alii suaserunt Pro *μηνεῖται* autem equidem *μηνιτή* scripserim, adiectivum verbale alias quidem non repertum, sed prorsus

ad aliorum analogiam factum, quum praesertim non solum μηνίειν sed etiam passiva forma μηνίεσθαι dicatur, velut ab ipso Aeschylo in Eumen. v. 101: οὐδεὶς ὑπέρ μου δαιμόνων μηνίεται. Itaque terra recte μηνιτή dici potuit plane ut latine *irata*.

Versum 338 editores plurimi sic scripserunt:

τίς δ' ἂν φίλους ὠνοῖτο τοὺς κεκτημένους;

in quo quum φίλους commode explicari non possit — nam perversas nonnullorum interpretationes nihil moror — Hermannus φιλῶν scripsit, idque interpretatur sic, ut ad praegressam regis interrogationem, πότερα κατ' ἔχθραν — respondere puellas dicat: *Sane odimus: quis enim amans sibi emat quibus serviendum sit?* Quidni autem etiam amans mulier virum amatum, licet ei serviendum sit, tamen emat, h. e. dotis oblatione sibi conciliet? Et qua ratione hae puellae illud ὠνεῖσθαι τοὺς κεκτημένους de sese dicere potuerunt, quae quum omni modo Aegyptiadarum nuptias aversarentur, empturae sibi hos dominos videri profecto nemini possent? Rectius, opinor, scribemus φίλως, idque interpretabimur „libenter", quemadmodum est in Il. IV, 347: νῦν δὲ φίλως χ' ὁρόῳτε καὶ εἰ δέκα πύργοι Ἀχαιῶν ὑμείων προπάροιθε μαχοίατο, Hesiod. Scut. v. 45: ἀσπασίως τε φίλως τε ἑὸν δόμον εἰσαφίκανεν. Puellae libertatis amantes nullo modo fieri posse aiunt, ut libentes volentesque viris nubant, quibus non modo serviendum sed etiam dos offerenda sit. Ad hanc sententiam comparari possunt verba Medeae hanc mulierum sortem conquerentis, apud Euripidem v. 232:

γυναῖκές ἐσμεν ἀθλιώτατον φυτόν,
ἃς πρῶτα μὲν δεῖ χρημάτων ὑπερβολῇ
πόσιν πρίασθαι, δεσπότην τε σώματος
λαβεῖν.

De vers. 786 ex Krusii annotatione intelligo, quod mihi scribendum visum est, occupatum esse a viro docto in Museo Rhen. X p. 525; quamobrem id hoc loco repetere nolo.

In Sept. adv. Theb. V. 702 libri habent

Νίκην γε μέντοι καὶ κακὴν τιμᾷ θεός,

qualem sententiam nec per se probabilem neque hoc loco aptam esse apparet, ubi chorus Eteoclem a pugna cum fratre dehortatur. Hermannus scripsit

Νίκῃ γε μέντοι καὶ κακὸν τιμᾷ θεός.

idque convertit: *at victoria etiam improbos ornat deus*, dici

autem ait dehortandi Eteoclis causa, ne ad certamen cum fratre abeat, quod deus interdum etiam improbo (nunc quidem Polynici) victoriam impertiat. Et sane apta huic loco sententia est, recteque ad hanc Eteocles respondere potuit non decere virum fortem de eo quod vinci ab improbo adversario posset cogitare. Minus aptum autem verbum *τιμᾷ* in chori admonitione, quandoquidem di improbos, etiamsi interdum victoriam iis concedant, non tamen hoc honoris eorum causa faciunt, sed alia quapiam ratione permoti. Scripserit Aeschylus, *νίκην γε μέντοι καὶ κάκῃ νέμει θεός.*

Agam. V. 19. miror a Schneidewino aliisque spretam esse certissimam emendationem *δεσποτουμένου* pro *διαπονουμένου*, quam, dudum a me in scholis propositam, aliis quoque placuisse et ab Engero nuper in repetita Klauseniana editione receptam esse video. Nam qui ad tuendam vulgatam eiusmodi exempla afferunt, quale est hoc, quo Schneidewinus utitur, apud Polyb. IV, 45, 7: *ἔχοντες γὰρ χώραν γενναιοτάτην, ὅταν διαπονήσωσι ταύτην καὶ γένηται τῶν καρπῶν πλῆθος τῷ κάλλει διαφέρον κτλ.* non reputarunt scilicet, aliud esse agrum cum labore colere, aliud domum gubernare.

Ibid. V. 55:

ὕπατος δ' ἀΐων ἤ τις Ἀπόλλων
ἢ Πὰν ἢ Ζεὺς οἰωνόθροον
γόον ὀξυβόαν τῶνδε μετοίκων
ὑστερόποινον
πέμπει παραβᾶσιν Ἐρινύν.

Pronomen *τῶνδε* in versu tertio, h. e. vividam demonstrationem tamquam praesentium, hoc loco vix aptam esse sensit Engerus (in ed. Teubneriana ann. 1855), senseratque etiam Hermannus, qui propter hanc causam *τῶν δέ* scribendum censuit, ad superius participium *ἀΐων* subaudiens *ἐστί*, ut sic duo membra per *δέ* necterentur. Hanc rationem, licet probatam Feodoro Rhodio, adolescenti doctissimo dignoque Haasianae disciplinae alumno (in Diss. de Aesch. Ag. episod. quarto, Vratisl. 1858. p. 33.) non immerito ab Engero spretam esse arbitror. Quid igitur, si Heimsoethi, glossematum indagatoris, exemplum aemulantes, etiam hoc loco *μετοίκων* glossatori imputandum statuimus, aliud rarioris usus vocabulum hoc magis trito explicanti? Scripsit igitur fortasse Aeschylus *τῶν μεταναστῶν*, cuius vocabuli interpretationem solemnem *μέτοικος* fuisse Hesychius docet. Et sane prorsus eadem est utriusque significatio. Semel autem recepto

μετοίκων, versus explendi causa *τῶν* a correctore in *τῶνδε* mutari necesse fuit. Quo sensu autem vulturii deorum vel *μετανάσται* vel *μέτοικοι* dicti sint, recte perspexit Schol. ad Soph. Oed. Col. v. 934: *μετοίκους γὰρ εἶπε τῶν ὑψηλῶν τόπων τοὺς οἰωνούς*. Cf. nostr. Antiqu. gr. tom. II p. 271 ed. sec.

In eodem cantico v. 70 de significatione *ἀπύρων ἱερῶν* multi multa perquam incredibilia commenti sunt, quae percensere hoc loco nolo. Me quidem nondum poenitet eorum, quae ante hos undecim annos in Gottingensi conventu philologorum proposui, quum *ἀπύρων ἱερῶν ὀργάς* iram deorum esse dicerem propter non oblata sacrificia, quo sensu etiam Humboldtus convertit: ob der Opfer vermisseter Flamme. Neque argumentis refutatam hanc interpretationem adhuc a quoquam vidi. Quis enim negare ausit, *ἄπυρα ἱερά* etiam ea dici potuisse quae non incensa h. e. non oblata essent? Eodem plane modo apud Euripidem in Helena, v. 1332, *πολέων δ' ἀπέλιπε βίος, οὐδ' ἦσαν θεῶν θυσίαι, βωμοῖς τ' ἄφλεκτοι πέλανοι*, ut ipse contextus huius loci docet, non dicuntur imposita quidem aris sed ab iratis numinibus spreta liba, sed omnino non oblata neque incensa ab hominibus malorum gravitate aut absumptis aut obstupefactis, et in Hippolyto, v. 147, chorus Phaedrae morbum ab irata Diana immissum suspicans, *σὺ δέ*, inquit *ἀνίερος ἀθύτων πελάνων τρύχει*, h. e. propter liba non oblata morbo vexaris: omninoque haud raro *α* privativum sic usurpatur, ut non simpliciter significationem eius vocabuli, quicum componitur, tollere et in contrarium vertere dicendum sit, sed tantum ut actionem eam, quae illo vocabulo designatur, omissam indicet, id quod etiam per negationem *οὐ* aut *μή* cum participio fieri potuit. Sic apud Euripidem in Ione, v. 253, *ἐπὶ δ' ἀσφάκτοις μήλοισι δόμων μὴ πάριτ' ἐς μυχόν* nihil aliud est quam *μήλων μὴ ἐσφαγμένων*, et in Sophoclis Antigona, v. 552, ubi Ismene sorori ad mortem se paratam esse professae respondet: *ἀλλ' οὐκ ἐπ' ἀρρήτοισι τοῖς ἐμοῖς λόγοις*, quid aliud quam negat moriturae illi a se non dicta esse quibus a consilio revocaretur? Igitur quemadmodum hoc loco *ἐπ' ἀρρήτοις λόγοις* est i. q. *οὐκ εἰρημένων λόγων*, in Ione *ἐπ' ἀσφάκτοις μήλοις* i. q. *μήλων μὴ ἐσφαγμένων*, in Helena *ἄφλεκτοι πέλανοι* i. q. *οὐ πέλανοι φλεγόμενοι ἦσαν*, in Hippolyto *ἀνίερος* i. q. *οὐχ ἱερεύσασα*, *ἄθυτοι πέλανοι* i. q. *πέλανοι οὐ τεθυμένοι*, sic apud Aeschylum *ὀργαὶ ἀπύρων ἱερῶν* i. q. *ὀργαὶ ἱερῶν μὴ πυρωθέντων* h. e. *μὴ τυθέντων*, deorum

irae propter sacrificia non oblata. Quodsi quis forte etiam demonstrari sibi postulet, quaenam et a quonam debita sacrificia non oblata dicantur, praeter necessitatem curiosus est. Nam generalem sententiam esse vel hoc documento est, quod in praecedentibus versibus mala pariter Troianis quam Graecis impendere dicta sunt, unde manifestum fit non de uno quopiam delicto alterius utrius populi, nedum unius certi hominis cogitandum esse. Et participia quoque ὑποκαίων, ὑποκλαίων, δακρύων nihil nisi generaliter de quovis dicta sunt, qui sic deorum iram placare studeat: cuius generis exempla qui requirat, affatim vel apud Matthiaecum inveniet gr. Gr. § 271 not., vel apud Bernhardyum Synt. p. 317. — Ceterum quum fuisse virum doctum videam, qui quum ἄπυρα ἱερά in hoc Aeschyli loco explicari posse desperaret, resecandis duobus illis vocibus difficultatem amoliri conaretur — fuit is J. C. Schmitt, in observ. crit. in Aeschyl. Ag. Mannhemii 1859 editis, — huic opponam contrarium medicinae genus a quodam auditore meo excogitatum. Is enim, quum in scholiis ἄπυρα ἱερά de νηφαλίοις accipi videret Parcis aut Furiis offerri solitis, de quibus in hoc quidem qui nunc est contextu cogitari non posse intelligeret, excidisse aliquot verba suspicabatur, quibus ea numina designata essent, e. c.

ἀπύρων ἱερῶν μειλίκτροισιν
τῶν πραξιδικῶν
ὀργὰς ἀτενεῖς παραθέλξει.

In versu 98 qui codicum lectionem αἰνεῖν tuentur, veram huius verbi vim a se ignorari ostendunt, quae quidem eiusmodi est, ut nunquam simpliciter pro λέγειν vel δηλοῦν dicatur, sed semper habeat aliquam iudicii et voluntatis, consensus, approbationis, laudis, admonitionis adsignificationem. Nam quod Schneidewinus autumat, αἰνεῖν dici etiam de eo posse, qui aliquid, quod fortasse celandum sit, expromat, mera est hariolatio, minimeque omnium comprobatur exemplo, quod ille citavit, Choephor. v. 187, ἐγὼ δ' ὅπως μὲν ἀντικρὺς τάδ' αἰνέσω —, in quo quilibet, nisi forte caecutire malit, consentiendi et approbandi vim agnoscet. Erravit de verbi αἰνεῖν significatione etiam Hermannus ad Choeph. v. 276, quum non modo hunc Agamemnonis versiculum recte se habere putaret, sed compararet etiam v. 1440, ἦ μέγαν οἴκοις τοῖσδε δαίμονα καὶ βαρύμηνιν αἰνεῖς, in quo manifesta est iudicii professio, et incertae fabulae fragm. no. 305, γένος μὲν αἰνεῖν ἐκμαθὼν ἐπίσταμαι Αἰθιοπίδος γῆς, ubi quo sensu illud αἰνεῖν dictum sit universae orationis contextu

ignorato haudquaquam apparet. In Choephororum autem versu 276, ubi codices habent τὰς δὲ νωνόσσους aut τὰς δὲ νῶν, νόσους, non certe quod ille voluit τὰς δ' αἰνῶν νόσους scribendum est, sed alia emendatio circumspicienda. Mihi in mentem venit ἀσθενῶν νόσους σαρκῶν: sed id quoque non satis placet. In Agamemnonis autem v. 98 teneo quam dudum proposui sententiam, scribendum esse καὶ Θέμις αἰνεῖ, h. e. quod Fas approbat scil. te dicere, h. e. quod te dicere fas est. Nemo veterum poetarum probe gnarus sic Themidis personam induci mirabitur, non magis quam Eum. v. 392:

λέγειν γ' ἄμομφον ὄντα τοὺς πέλας κακῶς
πρόσω δικαίων, ἠδ' ἀποστατεῖ Θέμις.

Nec absurde nuper Lehrsius in Annal. philol. LXXXV p. 304 etiam apud Sophoclem, Antig. v. 94, ἐχθρὰ δὲ τῷ θανόντι προσκείσει Δίκῃ scribendum iudicavit, personam ultricis Iustitiae intelligens, cui Ismena obnoxia futura sit. De Agamemnonis loco Weilius hactenus quidem mihi assentitur, ut αἰνεῖν propter significationem ferri non posse agnoscat; approbantem autem Themidem improbat, ideoque non mecum αἰνεῖ, sed ἡμῖν scripsit, quod pronomen si cum λέξασ' aut λέξαις construi voluit, id propter collocationem vix probari potest, sin cum θέμις, hoc absonum esse apparet.

De loco omnium vexatissimo, v. 105, nondum quemquam vidi, qui quid esset σύμφυτος αἰών et qua ratione is αἰών aut inspirare ἀλκάν aut ipse ἀλκᾷ σύμφυτος esse diceretur, demonstrare probabiliter potuerit. Nam quicunque hunc locum aut sic, ut in codicibus scriptus est, aut leviter mutatum, sed sic ut αἰών retineretur, interpretari conati sunt, incredibiles quasdam verborum significationes aut perversam sententiam Aeschylo obtrudere, quam librariis errorem in verbo αἰών pro αἴδειν (ᾄδειν) scripto imputare maluerunt. Nolo nunc repetere quae in Opusculis III p. 161 sqq. proposui; hoc tantum dico, si non vera, certe aliquanto saniora esse, quam quae ab aliis prolata sunt. — V. 185 in codicibus legitur μάντιν οὔτινα ψέγων, quam lectionem Schneidewinus frustra tueri conatus est comparata latina structura pronominis negativi prorsus diversi generis. Scribendum esse μάντιν οὐκ ἔτλα ψέγειν, quod mihi dudum in mentem venerat, etiam Jacobus Maehly commendavit, Annal. phil. XCV p. 432.

Etiam in versu 231 vereor ne librariorum reverentia interpretibus fraudi fuerit. Chori verba de immolata Iphigenia sic scripta sunt:

ἔβαλλ' ἕκαστον θυτήρων
ἀπ' ὄμματος βέλει φιλοίκτῳ,
πρέπουσά θ' ὡς ἐν γραφαῖς
προσεννέπειν θέλουσ' —.

Ἐν γραφαῖς iam a scholiasta cod. Medic. lectum esse eius annotatio ostendit: ἢ διὰ τὸ κάλλος ἢ διὰ τὸ ἀφωνητεῖν: et horum alterutrum etiam recentiores interpretes plerique amplectuntur: formosa ceu picta imago, ait Schützius, mutam mavult Klausenius, Blomfieldus utrumque, Schneidewinus utrumvis probat. De insolita dicendi forma omnes tacent. Nam sive πρέπουσα de formositate accipitur. πρέπουσα ὡς ἐν γραφαῖς necesse erit dictum credi pro eo quod plenius dicendum erat πρέπουσα ὡς ἐν γραφαῖς τινὲς πρέπουσι, nempe si pulchrae formae depictae sint, id quod haudquaquam in omnibus picturis fieri quis nescit? sin de mutis imaginibus cogitare quis mavult, sunt sane omnes imagines mutae, sed perpaucas tamen sic pictas esse dicemus, ut alloqui spectatorem velle videantur, quamobrem rursus idem quod ante subaudiendum erit. Id interpretibus tam facile factu visum, ut collatis quibusdam locis, ubi ἀγαλμάτων aut εἰκόνων γεγραμμένων similitudo aut pulchris aut mutis ac silentibus tribuitur, satis omnia plana esse putarint. Horum ego fortitudinem, quamvis admirer, aemulari tamen non possum. Facilius intelligerem πρέπουσά θ' ὡς ἐν σφαγαῖς προσεννέπειν θέλουσα scil. τοὺς θυτῆρας: speciem praebens quasi quae inter mactationem etiam alloqui mactantes vellet, in quos modo oculorum miserabile telum coniecisse dicta est. Aptum certe hoc esse nemo negabit; et perquam convenienter etiam huic ἐν σφαγαῖς opponuntur statim πατρὸς ἀνδρῶνες εὐτράπεζοι, in quibus illa olim cantare solita fuerit. Quodsi quis tamen iniuriam librariis fieri clamitet, qui sic errare non potuerint, ut pro σφαγαῖς e. c. γασφαῖς scriberent, unde post a correctore γραφαῖς factum sit, — quamquam a nostris quidem typographis saepenumero etiam gravius errari videmus, — tali critico meam suspicionem magnopere displicere aequo animo feram, non minus quam quod v. 381 ἀρά pro Ἄρη, ἐγγὺς οἶσ' pro ἐγγόνοις, aut v. 476 ὀξὺς pro ὅσσοις, aut v. 1134 μάτην pro μαθεῖν eiusmodi librariorum cultoribus displicuisse video, iisdem nimirum qui etiam v. 1601 λάκτισμα δείπνου de immani et infando Atrei facinore recte dictum esse aut ἀρᾶ τι τιθέναι pro καταρᾶσθαί τινος dcii potuisse sibi persuaserunt. Hos igitur frui deliciis suis sinamus.

In epodo tertiae strophae stasimi secundi v. 481 haec leguntur:

Πόλιν διήκει θοὰ
βάξις, εἰ δ' ἐτητύμως
τίς οἶδεν ἤ τοι θεῖόν ἐστι μὴ ψύθος;

Adverbium *ἐτητύμως*, quod in hac quidem verborum structura ferri non posse apparet, Aurato praeeunte in adiectivum *ἐτήτυμος* mutatum, ac deinde pro *ἤ τοι*, item non ferendo, a plerisque *ἤ τι*, a Schneidewino *εἴτε* scriptum est, ut structura evaderet haec: *τίς δ' οἶδεν, εἰ ἐτήτυμος, ἤ* (aut *εἴτε*) *μή τι θεῖον ψύθος ἐστί.* Placere hoc iis tantum potuit, qui perversa collocatione negationis *μή* in Aeschyli versibus non offenderentur: qui autem Aeschylum verba non perverse sed recte atque ordine collocasse censent, hi eum *μή* sic ante *ψύθος* non positurum fuisse intelligent, nisi etiam vim negationis ad hoc vocabulum pertinere eiusque significationem tollere atque in contrarium convertere vellet. *Μὴ ψύθος* autem quid est aliud quam *ἐτήτυμον*? Rectius igitur locum a me emendatum esse puto in hunc modum: *οὐ δ' ἐτητύμως τις οἶδεν, ἤ τι θεῖόν ἐστιν, ἢ ψύθος.* Nam *ἐτητύμως εἰδέναι* quin recte dicatur, nemo dubitabit, dixitque sic Aeschylus etiam infra v. 1297: *εἰ δ' ἐτητύμως μόρον τὸν αὐτῆς οἶσθα.* Porro *οὐ* in *εἰ* quam facile corrumpi potuerit apertum est; *ἐστὶν ἤ* pro *ἐστὶ μή* unius litterae, *ν* pro *μ*, mutatione constat, qua permutatione nihil frequentius est; denique *ἢ — ἤ* pro utrum — an, ut apud Homerum frequens est, sic etiam a tragicis, in choricis praesertim, non alienum esse, licet Hermannus obloquatur, satis certum est. Neque id negavit Schneidewinus, quum emendationem meam refutare studeret, sed tantum *θεῖον* utique cum *ψύθος* coniungendum, non, ut ego volui, ei opponendum fuisse contendit. Numnam igitur *τὶ θεῖον* absque substantivo dici potuisse negabat? Id quidem nemo credet. An vanum potius quam verum rumorem ad deos auctores referendum fuisse opinabatur? Huius opinionis quam causam habuerit, alii viderint. Equidem satis habeo Homericorum aliquot locorum admonuisse, de *ὄσσᾳ*, Iovis missu non falsa sed vera hominibus nuntiante, Il. II, 93. Od. I, 282. II, 216. XXIV, 213. Sic apud Herodotum quoque VII, 16 vano somnio opponitur illud, in quo aliquid divini sit, *τὶ τοῦ θείου μετέχον.* Fallunt quidem nonnunquam dei homines, id quod in Persis chorus profitetur v. 91 sqq., ubi *δολόμητιν ἀπάταν θεοῦ* dicit; nempe eos, quos propter insolentiam aut impietatem oderunt et errore deceptos in perniciem incidere volunt; Argivos autem

innoxios cur falso rumore decipere vellent nulla causa erat. Et si quis de Clytaemnestra, impia muliere, cogitandum dicat, ne huic quidem falso victoriae nuntio quid mali inferre voluerint perspici potest. Sic igitur nihil causae fuisse apparet, cur chorus falsum potius rumorem quam verum a dis ortum existimaret. — In eadem epodo v. 483 pro γυναικὸς αἰχμᾷ scribendum haud dubie γυναικὸς αὐχᾷ, quo vocabulo aptissime facilis mulierum ad gaudia credulitas (Tac. Ann. XIV, 4) et fiducia designatur. Occupatam hanc emendationem ab Jac. Maehlyo video, l. l. p. 440.

In oratione nuntii v. 512

δεκάτῳ σε φέγγει τῷδ' ἀφικόμην ἔτους

iure mireris ineptum dativum δεκάτῳ tam diu ab interpretibus patienter toleratum et nuper demum ab Engero sic ut sana ratio poscebat in genitivum mutatum esse. Sed non minus mirum, in Clytaemnestrae verbis v. 614,

γυναῖκα πιστὴν δ' ἐν δόμοις εὕροι μολών,

optativum εὕροι omnibus, quos quidem ego noverim, recte se habere visum esse, quem ego vitiosum esse contendo, non quo nesciam saepenumero post verba dicendi ac similia, postquam in uno membro infinitivus subiunctus fuerit, ut hoc loco post ἄγγειλον est ἥκειν, in altero optativum etiam absque coniunctione ὅτι aut ὡς subiungi, cuius generis sat multa exempla etiam in trivialibus libris grammaticis congesta sunt, sed quia aoristi optativum ab hoc loco, ubi non de re iam facta sed de futura demum sermo est, prorsus alienum esse intelligo. Nam ἄγγειλον ὅτι εὕροι nihil aliud significare potest, quam nuntia eum invenisse, id quod absurdum esse quilibet fatebitur. Igitur non amplius construenda haec verba dicemus cum verbo ἄγγειλον, sed novam liberamque esse enuntiationem, in qua, quum optativo illi εὕροι locus non sit, scribendum erit ἐρεῖ: mulierem, inquit, fidelem in domo, qualem reliquit, me dicet reversus, h. e. agnoscet ac profitebitur. Cf. infr. v. 1241: καὶ σύ μ' ἐν τάχει παρὼν ἄγαν ἀληθόμαντιν οἰκτείρας ἐρεῖς.

In verbis nuntii v. 649,

πολλοὺς δὲ πολλῶν ἐξαγισθέντας δόμων,

Lobeckius, Act. soc. graec. II p. 301, ἐξαγισθέντας turbatur comparato verbo ἐκκαθαίρειν, quod non modo de locis, qui purgarentur, sed etiam de rebus diceretur, quae purgandi alicuius loci causa removerentur. Et sane verbi ἐξαγίζεσθαι aliam significationem nullam

esse certissimum est, et si qui aliam ei affingunt, non audiendi sunt. Quis autem ferat viros fortes in bello occisos tanquam purgamina quaedam a Marte sublatos dici? Prudentiores locum emendandum esse, alii aliter, censuerunt: nam aut ἐκραπισθέντας aut ἐξορισθέντας aut ἐξαλισθέντας aut ἐξαμηθέντας commendaruut, quorum hoc, quod postremo loco posui, ceteris melius, non tamen praeferendum esse iudico meae emendationi ἐξανυσθέντας. Ἐξανύειν de interimendis hominibus apud Homerum extare notum est: eodem sensu simplex ἀνύω est apud Pindarum Pyth. XII, 20: Περσεὺς ὁπότε τρίτον ἄνυσσεν κασιγνήτων μέρος. et in epigrammate ignoti poetae, Anth. Pal. VII, 474: ἓν φάος Ἀοῦς ἄνυσε τὰν ἱερὰν Λυσιδίκας γενεάν. Et memini ἐξανύειν etiam apud Sophoclem, Electr. v. 96, a Reiskio commendatum esse, quum eo, quod ibi codices habent, φοίνιος Ἄρης οὐκ ἐξένισεν, scribendum suaderet ἐξήνυσεν. Quamquam illo quidem loco codicum lectionem servari satius erat, quae quo modo explicanda sit praeter eos, qui ab Hermanno laudantur, etiam Meinekius docere potest ad Soph. Oed. Col. p. 208.

In tertii stasimi stropha prima v. 700 a plerisque scribitur

Πολύανδροί τε φεράσπιδες κυναγοὶ
πρὸς ἴχνος πλατᾶν ἄφαντον
κελσάντων Σιμόεντος
ἀκτὰς ἐπ' ἀεξιφύλλους.

Et πλατᾶν quidem, pro πλάταν, quod codices habent, utique recipiendum fuit: de κελσάντων retinendumne an cum κέλσαντες permutandum sit ambigitur. Schneidewinus quidem κελσάντων retinens Paridem et Helenam intelligi voluit, quumque verbum finitum desit, e versu 798, ubi est ἔπλευσε, nunc pluralem ἔπλευσαν subaudiendum statuit. Utrumque durum, quum unius Helenae, non etiam Paridis antea mentio facta sit, et persecutores Helenae, qui aliquo post tempore vestigia eius legerunt, proprium sibi verbum poscere videantur. Sensit hoc Hartungus, ideoque κέλσαν πρὸς Σιμόεντος ἀκτὰς ἀεξιφύλλους scripsit: mihi cum Aurato aliisque κέλσαντες scribendum videtur, verbum finitum autem non ex superiore ἔπλευσε subaudiendum, sed restituendum ex epitheto ἄφαντον, non inepto quidem sed certe supervacaneo, et in ἔφανθεν mutando.

In anapaestis huic stasimo subiunctis v. 803, si codicum scripturam sequimur, Agamemnon a choro vituperatus olim esse dicitur utpote

θράσος ἑκούσιον | ἀνδράσι θνήσκουσι κομίζων.

Pro ἑκούσιον editores ἀκούσιον scribendum censuerunt vel versus vel etiam sententiae causa; θνήσκουσι autem recte dictum crediderunt de viris mortis periculum subituris. Id ego absurdum puto: debebat saltem θανουμένοις dici. Nec tamen amplius probo quod olim proposui ἀνδράσιν ἀποκνοῦσι, sed scripsisse Aeschylum suspicor θάρσος ἑκούσιον ἀνδράσιν ἀέκουσι κομίζων. Et θάρσος quidem, si ἑκούσιον, omnium codicum lectionem, retineamus, scribi necesse est, repositumque proinde etiam a Triclinio in Farnesiano. Sententia autem haec est, ut Agamemno milites nolentes volentes audaciam assumere coegisse dicatur. Obversabatur, opinor, Aeschylo Homericum illud ἑκὼν ἀέκοντί γε θυμῷ: codicum autem scripturam sic ortam esse crediderim, ut quum initio ἀνδρασιναεκουσι scriptum esset, littera ε in σ corrupta, hinc falsa distinctione ἀνδράσι νάσκουσι, ac dein a correctore θνάσκουσι, θνήσκουσι factum sit.

V. 995 sq. veram lectionem hanc esse puto:

> σπλάγχνα δ' οὔτοι μάταν ζεῖ πρὸς ἐνδίκοις φρεσὶν
> τελεσφόροις δίναις κυκλούμενον κέαρ.

Subiectum est κέαρ, ζεῖ autem transitivam significationem habet, de qua cf. Lobeck. ad. S. Ai. p. 92. Pertinet huc Hesychii interpretatio ζεῖ· ταράσσει. Construenda igitur verba erunt in hunc modum: κέαρ πρὸς ἐνδίκοις φρεσὶν τελεσφόροις δίναις κυκλούμενον οὔτοι μάταν σπλάγχνα ζεῖ: cor meum iustis praecordiis propinquum, praesagis (s. futuri praenuntiis) fluctibus agitatum non temere intestina mea incendit. Φρένας proprie praecordia esse nemo nescit: his cor propinquum, unde πρὸς φρεσὶν κυκλούμενον dici potuit. Sed etiam mentis sedes praecordia putabantur, eamque ob causam epitheton menti conveniens etiam praecordiis tribuitur. Iusta praecordia sunt, quae quid fas aut nefas sit recte persentiscunt. Hinc in corde excitantur commotiones et curae, quae propter vehementiam δῖναι, fluctus aut vortices, dicuntur, τελεσφόροι autem, utpote futuri eventus praesagae et praenuntiae: atque sic tota intestina quasi incenduntur.

V. 1008 in codicum scriptura καὶ τὸ μὲν πρὸ χρημάτων κτησίων ὄκνος βαλὼν veterem lacunam complemento parum probabili sartam deprehendere mihi videor. Nam epitheton illud κτησίων, etiamsi forte pro eo quod est κεκτημένων accipi posse concedatur, tamen quin prorsus ad sententiam otiosum sit nemo facile diffitebitur: neque de praepositione πρό liquet, utrum ad χρημάτων pertinere di-

cenda sit, an per tmesin a participio *βαλών* seiuncta, nec denique illud *τὸ μὲν* in hoc quidem contextu sive per se solum sive cum *χρημάτων* constructum pro parte aliqua dici potuit, quod recte perspiciens Engerus *τὶ* substituendum suasit. Equidem hunc versum sic olim scriptum fuisse puto:

καὶ τὰ μὲν πρόχειρα τῶν χρημάτων ὄκνος βαλών,

quumque hae octo litterae *χειρα των* propter similitudinem proximi vocabuli *χρημάτων* excidissent, illud *κτησίων* explendi versus causa ab aliquo correctore intrusum. Proiiciuntur autem in naufragii periculo quae maxime navigantibus sub manu sunt, *τὰ πρόχειρα*: proiiciuntur vero non a lubentibus sed ab invitis et metu coactis, quem animorum habitum *ὄκνος* significat. Iactum porro nec citra necessitatem nec supra faciunt, idque significatur proximis verbis *σφενδόνας ἀπ' εὐμέτρου*. De reliquis tribus versibus assentior Engero, sic eos ordinandos esse:

πημονᾶς γέμων ἄγαν
οὐκ ἐπόντισε σκάφος
οὐδ' ἔδυ πρόπας γόμος.

nam *γόμος* pro *δόμος* scribendum esse cum Boissonadio et Ahrensio censeo.

V. 1025 sqq. codices habent

εἰ δὲ μὴ τεταγμένα
μοῖρα μοῖραν ἐκ θεῶν
εἶργε μὴ πλέον φέρειν,

sed quo sensu *μοῖρα μοῖραν εἴργειν* dicatur haud facile intelligi potest. Quid igitur, si *μορτόν* scribamus? Nam *μορτόν* i. q. *βροτόν* esse constat, usurpatumque a Callimacho esse ex Orione p 33, 26 comperimus. Cf. Hesych. s. v. *Πλέον* autem significare dicemus aliquid amplius, scil. quam incertum quoddam et obscurum futuri mali praesagium, quali nunc chorus se angi professus est. Nisi, inquit sors fatalis mortalem arceret (h. e. prohiberet) ne quid amplius a dis acciperet —. Subiungitur apodosis:

προφθάσασα καρδία
γλῶσσαν ἂν τάχ' ἐξέχει,

in qua manifestum est *προφθάσασα* non cum *γλῶσσαν* construi posse, sed subintelligendum esse futurum eventum. Hunc, ait, antevertens cor meum verba statim effunderet, h. e. eloqueretur quid futurum esset. *Γλῶσσαν ἐκχεῖν* eodem sensu

a Sophocle dictum esse iam alii monuerunt, e Stobae. flor. XVIII, 1. Pro τάδ', quod in codicibus est, τάχ' reponendum esse vix quisquam negabit.

V. 1090 (1051) si librarios audimus Cassandra domum Atridarum vocat

ἀνδρὸς σφάγιον καὶ πέδον ῥαντήριον.

In his σφάγιον quidem in σφαγεῖον mutandum esse plerique consentiunt, non sensu tantum sed etiam metro corruptelam arguente; de postremis autem duobus verbis quid faciendum sit magna est dissensio. Πέδον de domo dictum merito offendit, nec minus ῥαντήριον, quod sive quis de lustranda domo sive de inquinata et sanguine conspersa cogitet, passivo sensu accipiendum erit contra analogiam huiusmodi formarum. Activam igitur significationem Hermannus statuens scripsit καὶ πέδοι ῥαντήριον, idque convertit: viri sanguinem humi profundens, coniuncto, inquit, ῥαντήριον cum ἀνδρός aeque ut σφαγεῖον. Magis disertam sanguinis mentionem requirens Engerus φονορραντήριον posuit, simulque ἀνδροσφαγεῖον, ab aliis quoque commendatum, propterea, opinor, quod non de unius tantum viri sanguine cogitandum esse crederent. Nolo ceterorum coniecturas referre satis diligenter in Engeri annotatione commemoratas. Ad codicum lectionem proxime accedit quod mihi in mentem venit,

ἀνδρὸς σφαγεῖον καὶ πεδῶν ῥαπτήριον,

quae verba ad instantem Agamemnonis caedem pertinere nemo non intelliget. Nam ἄνδρα, ubi de domo sermo est, non potest nisi de domino eius domus accipi. Πεδῶν ab Aeschylo iisdem litteris scriptum fuit atque πέδον, nondum usu recepta littera ω neque inventis accentuum signis. Hoc igitur describentibus errorem iniecit. Ῥαπτήριον denique et ῥαντήριον una tantum litterula distant. Πέδας Cassandra vaticinans non inepte peplum illum dicere potuit, quo Clytaemnestra virum tanquam vinculis constrictura erat, quemadmodum idem vocabulum usurpatur Choeph. v. 493 et v. 982, apud Sophoclem autem, Trachin. v. 1057, de veste Nessi cruore imbuta, qua Hercules constrictus expedire se nequibat, ἀφράστῳ τῇδε χειρωθεὶς πέδῃ. Nec inepte domus, in qua hoc vinculorum genus Agamemnoni paratum erat, ῥαπτήριον (pro ἐργαστήριον) dici potuit, non solum quia constabant ea vincula peplo, qui consuendo conficiendus fuerat, sed etiam quia in verbo ῥάπτειν haud raro etiam dolosae et artificiosae machinationis significatio inest.

In versu 1217 (1175), ubi codices habent φροιμίοις ἐφημίοις, pro hoc vocabulo nihil significante, quod errore librariorum ad proximi versus exitum ἐφιμένοις aberrantium ortum esse apparet, quidnam Aeschylus scripserit certa coniectura indagari posse nemo sperabit. Ingeniosius quam ceteri Hermannus δυσφροιμίοις scripsit; non prorsus tamen fortasse spernendum quod mihi in mentem venit, σαφηγόροις, quum praesertim si prima littera deleta altera obscurata fuit, non admodum dissimilis forma evadat postremo sequentis versus vocabulo, quo facilius falli librarii potuerunt. Σαφήγορα autem haec φροίμια Cassandra recte dicere potuit, siquidem, ut ipsa v. 1179 professa est, non iam obscure, οὐκέτ' ἐκ καλυμμάτων, itemque v. 1184 οὐκέτ' ἐξ αἰνιγμάτων, sed satis plane quae facta et quae futura essent vaticinabatur.

Pariter incerta est coniectura in versu 1236 (1194), ubi librarii Clytaemnestram a Cassandra θύουσαν Ἅιδου μητέρα dici fecerunt. Tentarunt alii alia: Engerus maxime probat Meinekii Ἅιδου κλήτορα. Mihi etiam probabilius videtur Ἅιδου μάστορα. Est enim μάστωρ exactor multarum et poenarum, quo officio funguntur Orci ministrae Erinyes, quibuscum Clytaemnestra apte comparatur.

Paullo post, in versu 1245 (1203) codicum scripturam

κλύοντ' ἀληθῶς οὐδὲν ἐξῃκασμένα

vitiosam esse dudum docui persuasique quum aliis, tum Schneidewino et Ahrensio, quorum alter κλύοντ' ἀληθῆ κοὐδὲν ἐξῃκασμένα, alter κλύοντα μύθοις οὐδὲν ἐξῃκασμένα scribendum censuit, assentientibus Hartungo et Karstenio. Et sane hactenus probanda est Ahrensii coniectura, quod ἐξῃκασμένα recte eo, quo debeat, significatu ponitur, ut sit i. q. ἐοικότα. Nam illa altera, in qua ἐξῃκασμένα pro fictis atque commenticiis accipitur, longe a vero aberrat. Nec minus vana sunt, quae meae emendationi ἀληθῶς οὖσιν ἐξῃκασμένα a Schneidewino opponuntur. Neque enim ἀληθῶς ὄντα de rebus vere gestis, ἃ ἀληθῶς ἦν, dici non potuisse cuiquam qui sapiat persuadebitur, et quod articulum saltem praeponendum fuisse ait, vix ipsum sic statuisse credo, sed iecisse tantum hoc quoque, quo imperitis lectoribus aliquid tamen dixisse videretur. Unam non inanis reprehensionis ansam ipse praebui, quum commemorarem obiter etiam Homericum illud et Hesiodeum ἐτύμοισιν ὁμοῖα, non veritus, ne quis me quid interesset inter hoc et illud non animadvertisse argueret. Sed quo omnem cavillationem praeciderem in altera Emendationum mearum

editione, quae extat in Opusc. tom. III, illam comparationem omittere malui. Iudicent ergo nunc lectores, utrum probabilius ego *οὐδέν* in *οἶσιν*, an Ahrensius *κλέοντ' ἀληθῶς* in *κλέοντα μύθοις* mutaverit, in quo illud quoque quaerendum erit, unquamne aut Aeschylus aut ceteri tragici sic simpliciter *μύθους* dixerint fictas fabulas, id quod ego a nullo eorum factum esse memini. Weilium codicum scripturae patronum refutare non opus est.

Scrib. Gryphiswaldiae d. XX. Iul. ann. MDCCCLXIII.

ANIMADVERSIONES AD ARISTOPHANIS ACHARNENSES.

Apud Aristophanem, Acharn. v. 1150. chorus Antimachum quendam exsecratur his verbis:

Ἀντίμαχον τὸν Ψακάδος τὸν ξυγγραφῆ τὸν μελέων ποιητὴν
ὡς μὲν ἁπλῷ λόγῳ κακῶς ἐξολέσειεν ὁ Ζεύς.

sed de veritate lectionis in versu primo, *τὸν ξυγγραφῆ*, dubitatio nonnullis iniecta est propterea, quod neque mensura versus satis responderet antistrophico v. 1161:

τοῦτο μὲν αὐτῷ κακὸν ἕν, χᾆθ' ἕτερον νυκτερινὸν γένοιτο,

quippe quum pro choriambo, quem in hoc versu servatum habemus, *χᾆθ' ἕτερον*, in superiore illo diiambus, *τὸν ξυγγραφῆ* sit, neque hoc ipsum epitheton quo modo explicari commode posset intelligerent. Hanc ob causam Elmsleius hoc tanquam glossema quoddam expungendum, restituendam autem genuinam scripturam hanc esse putavit: *τὸν μέλεον τῶν μελέων ποιητήν*, eaque coniectura non modo eius populari Dobraeo placuit, qui eam dexterrimam vocat, sed adoptata est etiam a nostratibus duobus huius fabulae editoribus, Alberto Müllero et Woldemaro Ribbeckio; alii contra, et nuperrime quidem Guil. Dindorfius, traditam ab omnibus codicibus lectionem sibi servandam esse iudicaverunt. Et recte quidem: nam neque ulla probabilis causa exputari potest, qua permotus aliquis glossator, expuncta vera lectione, in qua nihil offensionis erat, tale glossema — quod ne glossema quidem recte appellari potest, — intruserit, et aequabilitati mensurae, si quidem singulos inter se pedes in stropha et antistropha utique exaequandos fuisse statuimus, facile consulere poterimus emendatione omnium lenissima, *καὶ θάτερον*, quod non minus quam illud alterum

κἀϑ' ἕτερον dici hoc loco recte potuisse apparet. Ad epitheton autem τὸν ξυγγραφῆ quod attinet, iam veteribus interpretibus non omnibus veram eius vim satis compertam fuisse e scholiis ad Nub. v. 1022 et Suidae loco hinc petito, s. v. Ἀντίμαχος, intelligimus. Ibi enim, posteaquam quattuor eius nominis viri enumerati sunt, quinto loco additur etiam ἱστοριογράφος, scilicet ex coniectura Byzantini alicuius magistri, qui ξυγγραφέας historiarum potissimum scriptores vocari solitos esse noverat. Atqui Antimachi historiographi nulla usquam mentio apud quemquam veterem auctorem facta est, et scholiastae inscitiam vel hoc arguit, quod hunc commenticium suum historicum diversum facit ab illo, quem ipse tertio loco posuit, et Ψεκάδα (pro Ψακάδος) dictum ait, quum ex ipso Aristophane discere potuisset, unum eundemque hominem et Ψακάδος, sc. filium, et ξυγγραφῆ dici. Melioris frugis sunt, quae in scholiis ad Acharnensium locum itemque apud Suidam, qui haec quoque excerpsit, leguntur: ἐδόκει δὲ ὁ Ἀντίμαχος οὗτος ψήφισμα πεποιηκέναι, μὴ δεῖν κωμῳδεῖν ἐξ ὀνόματος, quam annotationem non aliunde nisi ex eruditis Alexandrinorum grammaticorum commentariis in hanc nostram scholiorum farraginem fluxisse res ipsa docet. Illud psephisma quo tempore ab Antimacho latum sit, certo investigari hodie non posse nemo mirabitur. [1]) Nam lege coercitam fuisse istam comicorum poetarum licentiam primum archonte Morychide h. e. Ol. 85, 1 (440) e scholiis ad Acharn. v. 65 discimus, annis haud minus quattuordecim ante actam Acharnensium fabulam; sed huius legis latorem Antimachum fuisse ideoque tam longo post tempore ab Aristophane in hac fabula exagitari tanto minus credemus, quod ipsam illam legem iam quarto postquam perlata fuerat anno, ol. 85,4, (436), archonte Euthymene abolitam comicorumque libertatem sive licentiam restitutam esse idem scholiasta memorat. Alium coercendae legibus licentiae comicae auctorem Syracosium quendam nominat schol. ad Av. 1297, huiusque legem Meinekius, Histor. com. 1 p. 41. 42., haud improbabiliter Ol. 91,1 (416), quo anno Arimnestus archon fuit, latam esse statuit, decimo igitur post Acharnenses actam anno. Itaque hanc quoque nihil ad Antimachum pertinere apparet. Sed haudquaquam incre-

1) Cf. Bergk. d. reliq. comoed. att. p. 142 et in A. Schmidt sylloge, Zeitschr. f. Geschichtsw. II p. 201.

dibile videri potest, etiam medio tempore, h. e. inter Arimnestum et Euthymenem, extitisse subinde qui frenare comicorum licentiam legibus, licet frustra, conarentur, horumque unum, et fortasse praecipuum, Antimachum fuisse, eamque ob causam Aristophani ceterisque bilem movisse; et memoriam quandam huius rei ad grammaticorum Alexandrinorum notitiam permanasse ex illis, quae supra posui, verbis intelligi potest. Quamquam non illam unam vellicandi Antimachi causam Aristophani fuisse proximus versiculus demonstrat,

ὅς γ' ἐμὲ τὸν τλήμονα Ληναῖα χορηγῶν ἀπέλυσ' ἄδειπνον,

quibus verbis illiberalis Antimachi parsimonia in choregiae munere arguitur. Sed ad legem ab eo latam, licet non perlatam, sine dubio pertinere dicemus illud epitheton, *τὸν ξυγγραφῆ*, quo non recte intellecto et Byzantinum aliquem magistrum, et recentiores quosdam criticos in errorem inductos esse vidimus. Usitatum autem de ferendis ad populum psephismatis verbum apud Atticos non modo *γράφειν* sed etiam *συγγράφειν* aut *συγγράφεσθαι* est, qua verbi forma utitur e. c. muliercula apud Aristophanem in Thesmoph. v. 439, quae, posteaquam initium rogationis in mulierum conventu exposuit, *τὰ δ' ἄλλα*, inquit, *μετὰ τοῦ γραμματέως συγγράψομαι*, et apud Platonem Gorg. p. 451 B. legum rogatores *οἱ ἐν τῷ δήμῳ ξυγγραψάμενοι* dicuntur, ipsumque *συγγραφεύς* de iisdem usurpatur in Phaedro p. 258 A., unde recte Thomas Magister s. Theodulus, p. 344 Ritsch.: *καὶ τοὺς γράφοντας ἢ ψηφίσματα ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον συγγραφέας ἐκάλουν* [2]). De Antimacho autem vix, opinor, aberrabimus coniectura, si eum in eorum numero fuisse putamus, qui frequenter ferendis ad populum legibus sese ingererent, unum *τῶν περὶ τὸ βῆμα*, ut est apud schol. ad. Av. v. 1297, cuius generis maiorem, quam opus erat, multitudinem fuisse quum alii testes, tum multi Aristophanis loci fidem faciunt, quorum unus maxime insignis, in Equitt. v. 1383, ubi *Δῆμος*, h. e. ipse popu-

---

2) Sic igitur codicum lectione satis defensa supersedere poterimus Meinekii coniectura in Vindic. Aristoph. p. 21 proposita, *τὸν ξυρίαν*, quo vocabulo vir doctissimus effeminatos Antimachi mores notari putat, qui ridentur etiam Nubb. v 1022. — Prorsus autem assentior Meinekio, respuendam esse Nauckii sententiam, qui et *τὸν ξυγγραφῆ* et in antistrophico *νυκτερινόν* expungi voluit. Nimirum hoc loco, ut alibi saepiuscule, Nauckius criticam suam paullo violentius exercuit.

lus Atticus, vetere morbo levatus et ad sanam mentem revocatus, quid in posterum de isto genere facturus sit profitetur: *ἀναγκάσω κυνηγετεῖν ἐγὼ τούτους ἅπαντας παυσαμένους ψηφισμάτων*: quumque in Nubibus v. 1018 corruptae disciplinae publicae fructum *γλῶτταν μεγάλην, ψήφισμα μακρὸν* dici, ac statim deinde Antimachi *καταπυγοσύνην* tangi videamus, tanto minus dubitabimus, quin hunc Aristophanes etiam in eodem illo genere numeraverit. Nam ut ab eo, qui in Acharnensibus vellicatur, hunc in Nubibus diversum fuisse credamus, quae nonnullorum opinio fuit [3]), nulla profecto causa est. Ceterum quo iure quave iniuria hunc Antimachum tam contumeliose Aristophanes tractaverit, discerni nunc non potest: cavendum tamen esse dicemus, ne nimis cito comici poetae conviciis fidem adiungamus. Quippe aegerrime ferebat Aristophanes ceterique haud dubie comici libertati suae aut potius licentiae aliquid freni Antimachum si minus imposuisse, certe tamen imponere conatum esse. Neque id adeo mirabimur nova exempla reputantes certorum hominum, qui libertatem suam legibus sancitam imminui clamitant, nisi adversarios, ubi vera argumenta deficiunt, etiam conviciis insectari calumniasque in eos iaculari impune liceat, et leges communes ac legitimi iudicii animadversionem vereri iubeantur.

In eodem cantico v. 1165 alterum malum, quod Antimacho chorus imprecatur, hoc est:

ἠπιαλῶν γὰρ οἴκαδ' ἐξ ἱππασίας βαδίζων,
εἶτα κατάξειέ τις αὐτοῦ μεθύων τὴν κεφαλὴν Ὀρέστης.

De asyntaxia orationis dici non opus est, quippe in qua nemo nisi imperitus haerere possit, neque illud quaero, rectiusne *τὴν κεφαλὴν* scribatur, an *τῆς κεφαλῆς*: licebat enim utrumlibet, ac Dindorfium, qui olim genitivum praetulerat, nunc in nuperrima editione accusativum reposuisse video; sed de Oreste falli eos arbitror, qui vere quendam hoc nomine grassatorem nocturnum Athenis fuisse credunt. Falsam

3) Fuit in his etiam scholiasta ad Nub. v. 1023, qui, postquam illum, cuius, ibi *καταπυγοσύνη* notatur, *ὡς κίναιδον καὶ εὔμορφον κωμῳδεῖσθαι* dixit, post eum aliquot cognomines enumerans, in his tertio loco *τὸν Ψακάδος*, quinto autem *τὸν ἱστοριογράφον* numerat, non intelligens hunc ipsum, quem ob ξυγγραφῇ epitheton commentus est, *τὸν Ψακάδος* esse. Quumque addit de historiographo *τάχα δὲ αὐτός* (scr. *ὁ αὐτός*) *ἐστι τῷ εὐμόρφῳ*, non corrigit errorem, sed auget: debebat saltem dicere *τάχα δὲ ὁ αὐτός ἐστι τῷ Ψακάδος.*

hanc opinionem esse vel pronomen indefinitum *τὶς* arguere videtur, quod addi sic non potuit, nisi Orestes appellativi nominis instar esset; neque alterum huius nominis aequalibus hominibus ut proprii impositi exemplum extare memini [4]). Usurpatum autem pro appellativo esse ad designandos homines furiosos non uno exemplo discimus: neque id qua ratione fieri potuerit cuiquam obscurum erit. Sic igitur Aristophanis aetate famosum quendam grassatorum fuisse, cui, quia furore agitari videbatur, illud cognomen vulgo imponeretur, etiam ex Avium versu 712 colligimus, ubi laena ei paranda esse dicitur, *ἵνα μὴ ῥιγῶν ἀποδύῃ*, h. e. ne algens ipse alios spoliet: itemque in eadem fabula v. 1499 legimus:

εἰ γὰρ ἐντύχοι τις ἥρῳ
τῶν βροτῶν νύκτωρ Ὀρέστῃ,
γυμνὸς ἦν πληγεὶς ὑπ' αὐτοῦ.

a scholiasta autem docemur Timocratis cuiusdam filium designari, cui quodnam proprium nomen fuerit, ille non addidit. Suppleri hoc Valesius, ad Harpocrationem p. 317 (490 ed. Lips.), posse putavit ex Timoclis comoedia, quae *Ὀρεσταυτοκλείδης* inscripta erat: nempe Autoclidem fuisse illum Timocratis filium. Id autem quominus accipiamus obstat aetas Timoclis, quem Demosthenis aequalem fuisse ex Athenaeo VI, p. 224 A. et Ps. Plutarch. vitt. X oratt. p. 845 B. apparet. Sed eadem aetate alium quendam invenimus, Dioclem Phlyensem, in Isaei or. VIII. §. 3, item Orestem cognominatum propter similem fortasse causam. Denique etiam a Romano poeta, Persio, pro insani hominis appellatione Orestem usurpari videmus, Sat. III, 118:

Scintillant oculi, dicisque facisque quod ipse
non sani esse hominis non sanus iuret Orestes.

Hinc ad parabasin Acharnensium nos convertemus, in qua item aliquot loci minus recte adhuc ab interpretibus mihi tractati esse vi-

---

4) Scilicet de Athenis tantum et de Aristophanis aetate hoc dictum volo. Non ignoro enim alibi aliisque temporibus etiam deorum aut heroum nomina hominibus nonnunquam ut propria indita esse, qua de re, quoniam nunc accuratius agi non opus est, conferri possunt quae disputantur a C. Keilio in schedis epigraphicis (Numburg. 1855) p. 33, ab eodem in Diurn. antiquar. ann. 1846 p. 983, a Vischero in Actis convent. philolog. Basil. 1848 p. 53, a Welckero in Sylloge epigr. p. 166 et 300. Et Orestem Thessalum novimus e Thucyd. I, 111.

dentur. Ac primum quidem in ea parte, ubi chorus summopere se indignari profitetur, quum senes grandaevos ac decrepitos ab adolescentibus accusatoribus in ius vocari vexarique videat, in versu 685,

ὁ δὲ νεανίας ἑαυτῷ σπουδάσας ξυνηγορεῖν,

ambigi potest, coniungendane sint verba ὁ δὲ νεανίας, ut ὁ pro articulo accipiatur, dicaturque adolescens annisus esse, ut συνηγόρου munus sibi demandetur, an potius ὁ δὲ demonstrativi pronominis vim habeat (quo sensu ex probatissimorum grammaticorum veterum praecepto ὃ δέ scribendum erit [5])), νεανίας autem non nominativus sit sed accusativus pluralis, dicaturque accusator, solo pronomine ὃ δέ designatus, summo studio contendisse, ut adolescentes aliquot sibi συνήγοροι h. e. adiutores accusationis, adiungerentur. Illud alterum quominus amplectamur obstat insolentia locutionis: nam ad indicandam actionem, quam aliquis sibi demandari cupit, solum infinitivum cum pronomine reciproco nec memini me unquam usurpatum legere nec usurpari potuisse arbitror. Et movit hoc fortasse A. Müllerum, ut pro ἑαυτῷ rescribendum censeret ἑταίρῳ, quo diceretur adolescens ille operam dedisse, ut sodali, quem item adolescentem cogitari oportebit, συνήγορος sive socius in accusando ipse fieret. Hamakerus pro ἑαυτῷ scribi voluit ἐσάττει, quo recepto etiam in proximo versu non, ut nunc, ἐς τάχος παίει, sed κἀς τάχος παίει scribendum esse apparet. Retineri ἐς τάχος poterit si cum Meinekio Vindic. Aristoph. p. 12 non ἐσάττει sed participium ἐσάττων scribatur: quamquam quod idem vir doctissimus σπουδάσας ξυνηγορεῖν de simulato senem defendendi studio interpretatur, probari nullo modo potest. Quippe omnis huius loci contextus non de advocato et defensore senis, sed tantum de accusatore chorum loqui demonstrat, et συνήγοροι in publicis causis, ubi aliquis per εἰσαγγελίαν reus factus erat, non rei advocati, sed a populo constituti oratores dicebantur, qui principem accusatorem, h. e. eum qui εἰσαγγελίαν fecerat, in accusando adiuvarent unaque cum eo reum populi nomine persequerentur. Sic igitur locum interpretandum dicemus etiam admissa illa correctione: sed admittendam tamen illam nihilo magis censemus. Multo leniorem medicinam Elmsleius adhibuit, νεανίαν pro νεανίας, eamque, ut olim Meinekius, sic etiam nunc Dindorfius probavit. Et tollitur sane sic omnis ambiguitas, nec dubitari potest quin dicatur ille, ὃ δέ,

5) Cf. Animadv. ad vett. gramm. doctr. de articulo p. 30

h. e. delator senis, operam dedisse ut adolescens aliquis sibi συνήγορος fieret. Neque tamen propterea necessariam illam singularis pro plurali restitutionem esse arbitror; immo veriorem puto pluralem propterea, quod non singulos sed plures semper συνηγόρους in illo genere causarum, ubi quis per εἰσαγγελίαν reus factus erat, ei, qui nomen illius detulerat, adiutores a populo dari solitos esse exempla persuadent[6]). Ad ambiguitatem autem quod attinet, legentibus quidem nobis et scriptas litteras intuentibus obiici eam non negamus, in theatro autem attico nullam fuisse putamus, veramque structuram verborum et sententiam cuilibet statim planam factam esse boni histrionis pronuntiatione, quae ὃ δέ non coniungendum esse cum νεανίας et accentu et ἐπισχέσει s. mora quamvis parvula satis declararet: neque intercedam, si quis hoc etiam interpunctione, h. e. commate post ὃ δέ posito significari potuisse dicat. Sic igitur neque mutandam loci scripturam esse dicemus, neque vero confugiendum ad W. Ribbeckii interpretationem, cui quum νεανίας nominativus esset cum ὃ δὲ cohaerens, ἑαυτῷ συνηγορεῖν nihil aliud significare visum est, nisi sibi ipsum συνηγορεῖν, idque de eo dici, qui nullo alicuius συνηγόρου auxilio egeat, sed sibi ipse sufficiat, quodque aliis συνήγοροι additi praestent, per se solus praestare possit.

Profert deinde chorus exemplum senis Thucydidis nuper ab adolescente Cephisodemo accusati condemnatique, v. 703:

Τῷ γὰρ εἰκὸς ἄνδρα κυφόν, ἥλικον Θουκυδίδην,
ἐξολέσθαι ξυμπλακέντα τῇ Σκυθῶν ἐρημίᾳ,
τῷδε τῷ Κηφισοδήμῳ, τῷ λάλῳ ξυνηγόρῳ;

Sententia quidem planissima est; de primis tantum verbis ambigi potest, sitne τῷ h. e. τίνι, cum A. Müllero, pro dativo generis neutri accipiendum, subaudiendumque τεκμηρίῳ, an potius generis masculini sit, significetque cuinam homini. Eadem dubitatio movetur de altero loco, Thesmophor. v. 845:

Τῷ γὰρ εἰκός, ὦ πόλις,
τὴν Ὑπερβόλου καθῆσθαι μητέρ' ἠμφιεσμένην
λευκὰ καὶ κόμας καθεῖσαν;

Quae autem comparantur a viro doctissimo, Nubb. v. 384: φέρε τουτὶ τῷ χρὴ πιστεύειν; et Plut. v. 48: τῷ τοῦτο κρίνεις; accuratius

---

6) Cf. de comit. Athen. p. 109, not. 15. add. Decret. ap. Ps. Plut. vitt. X oratt. p. 314 F. Dinarch. ctr. Aristog. § 6. Demosth. adv. Timoth. § 9.

contemplanti diversa tamen esse videbuntur. Nempe in horum utroque verbum est hominis iudicium et existimationem significans, quae quonam argumento moveatur, interrogativi pronominis dativo casu quaeritur; in illa altera autem locutione εἰκός probabilitatem quandam ac iustitiam rerum designat, apparetque vel id quaeri potuisse, quo modo quove argumento, vel etiam cuinam homini eae probandae esse videantur. Illud alterum per adverbium πῶς quaeri videmus v. 693: ταῦτα πῶς εἰκότα, γέροντ' ἀπολέσαι πολιὸν ἄνδρα περὶ κλεψύδραν, neque dubito quin Aristophanes, si hoc voluisset, etiam nostro loco et illo altero in Thesmophoriazusis πῶς γὰρ εἰκός dicturus fuisset. Nunc autem, quum τῷ dicat, ἀνδρί subaudire malo, pleniusque sententiam sic expono: τίνι (ἀνδρὶ) εἰκός ἐστι h. e. εἰκὸς εἶναι δόξει; Non incommode hunc dativum iudicii et existimationis esse dixeris, quam vim dativi demonstrant etiam talia exempla, quale hoc est apud Euripidem, Phoen. 495: οὐχὶ περιπλοκὰς λόγων ἀθροίσας εἶπον, ἀλλὰ καὶ σοφοῖς καὶ τοῖσι φαύλοις ἔνδικα, h. e. quae et sapientes et imperiti iusta esse iudicent, aut Soph. Antig. v. 904: καίτοι σ' ἐγὼ 'τίμησα τοῖς φρονοῦσιν εὖ, h. e. prudentes me tibi honorem habuisse iudicabunt. Dixit de hoc usu dativi Matthiaeus §. 388, itemque Bernhardyus Syntax, p. 83, qui recte huc rettulit etiam Aeschyli versum, Eum. v. 622, ubi quum Apollo Agamemnonem dicit ἠμπολη κότα τὰ πλεῖστ' ἀμείνον' εὔφροσιν, nihil aliud dicit, quam Agamemnonem pleraque bene gessisse a prudentibus iudicari. Cum illa autem locutione τῷ γὰρ εἰκός; non inepte comparari potest τῷ δῆλον; cuinam apertum est? qua formula Demosthenes or. in Boeot. I aliquoties usus, veluti §. 9. 10., quaenam eius vis sit aliis verbis ipse docet §. 16: τίς εἴσεται τῶν πολλῶν;

In antepirrhemate postremi duo versus, 717. 18, hi sunt:

κἀξελαύνειν χρὴ τὸ λοιπόν, κἂν φύγῃ τις ζημιοῦν
τὸν γέροντα τῷ γέροντι, τὸν νέον δὲ τῷ νέῳ,

quos a Blaydesio et Hamakero pro spuriis habitos esse ex A. Mülleri annotatione cognovi: nam nec ipsam Blaydesii editionem, nec Hamakeri dissertationem, quae extat in Mnemosynae vol. II, inspicere potui, quamobrem quibus illi argumentis hos versus damnaverint nescio. An forte propter sententiam eorum paullo obscuriorem? quam quidem etiam nostrates duos interpretes recentissimos non assecutos esse video. Atqui deletis iis mutilari antepirrhema apparet, in quo quum constans poetarum lex eundem quem in epirrhemate versuum numerum

esse poscat, nunc ad aequabilitatem duo versus desiderabuntur. Recte igitur hos versus ceteri servare maluerunt, licet sensum verborum non satis recte perspexerint. De universa quidem totius loci sententia errari nullo modo potuit: chorus enim, posteaquam iniquitatem iudiciorum conquestus est, qua nuper Thucydides, senex decrepitus ac plane invalidus adolescentibus et lingua promptis accusatoribus obiectus, grandi pecunia multatus erat, occurrendum tali iniquitati in posterum sic esse autumat, ut in persequendis causis publicis aliquid discriminis observetur, *χωρὶς εἶναι τὰς γραφάς*, v. 714, et quidem secundum aetatem, h. e. sic ut contra senem reum senex etiam *συνήγορος*, adolescens vero contra adolescentem tantum constituatur, *ὅπως ἂν ᾖ τῷ γέροντι μὲν γέρων καὶ νωδὸς ὁ ξυνήγορος, τοῖς νέοισι δ' εὐρύπρωκτος καὶ λάλος χὼ Κλεινίου.* Id utique fieri debere: ceterum nihil obstare, quominus sicut olim sic etiam in posterum et in exilium aliquis agatur, et reus factus condemnetur, dummodo ne aliter quam senex seni, adolescens adolescenti accusatori. Haec enim mihi sententia postremorum duorum versuum esse videtur, neque assentiri iis possum, qui *ἐξελαύνειν* nihil aliud significare voluerunt, quam aut vexare, exagitare, aut etiam in ius vocare, quorum alterum Ribbeckio, alterum A. Müllero placuit, neutrum autem ullam ex usu loquendi commendationem habet. De exilio irrogando *ἐξελαύνειν* dici notissimum est; neque mirabimur exilii nunc mentionem fieri, quum de Thucydide chorus dicat, quem constat aliquo ante actam hanc fabulam tempore testarum suffragio exulare iussum esse. Id quando factum sit non quidem certo definiri potest, magnaque est virorum doctorum, qui hac de re quaesiverunt, dissensio: ego nunc, qui retractare universam quaestionem hoc loco nequeam, hoc tantum dicam, videri quidem posse Thucydidem non multo ante hanc fabulam actam tempore Athenas reversum, ibique mox ab adversariis, nescio quo crimine, per *εἰσαγγελίαν* in ius vocatum esse; veriorem tamen haud dubie eorum esse sententiam, qui ostracismo eum iam multis ante annis, circ. Ol. 84,1 (444) expulsum esse statuerunt. Posteaquam autem in patriam reversus est — quod quo tempore factum sit certo sciri non potest — brevi ante actam Acharnensium fabulam tempore accusatus a Cephisodemo multaque ei gravissima imposita est, quam quum solvere non posset rursus in exilium ire coactus est[6]). Hinc autem fieri vix potuit, quin Chorus, condem-

6) Etiam Arist. Vesp. v. 947 ad hanc Thucydidis condemnationem pertinet, ubi schol. verbum *φεύγων*, quo nihil nisi reatus significatur, perperam de exilio

nationem senis olim egregie de re publica meriti conquerens, etiam duplicis eius exilii admoneretur: atque huc illud *ἐξελαύνειν* pertinere arbitrabimur [7]). Proxima verba *κἂν φύγῃ τις* Elmsleius et, quemadmodum e Ribbeckii annotatione comperi, Blaydesius perperam acceperunt pro *κἂν μὴ πίθηται τις*, si quis refugerit huic legi parere. Cuinam tandem legi? et quis in hoc contextu verbum illud alio quam forensi et legitimo sensu accipiendum credet de reo in iudicium adducto? Non intercedimus, inquit chorus, quominus, si quis reus factus sit, hunc, more vestro, condemnetis, sicut hunc Thucydidem; cui quidem gravissimam multam impositam esse v. 689 demonstrare videtur. Dativis *τῷ γέροντι, τῷ νέῳ* noli instrumentalem quandam significationem obtrudere, quemadmodum a nonnullis factum video. Haec enim, quum omnino in dativo personarum fere inaudita, tum certe ab his, qui hoc loco dicuntur, accusatoribus senibus et adolescentibus prorsus aliena est. Rectius dativos commodi dixeris. Nam *ζημιοῦν τὸν φεύγοντα τῷ διώκοντι* iudices non inepte dicuntur, quum sententiam secundum accusatorem ferunt, quippe quum huius maxime intersit, ut adversarius condemnetur atque sic ipsius accusatio iudicum suffragiis vera ac iusta fuisse probetur, quum praesertim, si non vincat reum, ipsi *ἐν χιλίαις ὁ κίνδυνος* sit, ut est apud Demosthenem in Timocr. §. 3., nempe si non quintam saltem suffragiorum partem tulerit.

Tantum de parabasi: addam etiam de ceteris fabulae partibus aliquot observatiunculas.

V. 111, ubi codices habent:

ἄγε δὴ σὺ φράσον ἐμοὶ σαφῶς πρὸς τουτονί,

Reiskius scribendum suasit *πρὸς τουτουΐ*, addita hac interpretatione: „Ego te adiuro per hunc ἵμαντα, quem simul ostendit: per hanc scuticam.“ Probarunt hoc Meinekius, Müllerus, Ribbeckius; mihi itidem ut Bergkio et Dindorfio codicum lectio servanda videtur. Usurpatur sane in obsecrationibus *πρός* cum genitivo, ubi deos aliquis ap-

---

per ostracismum imposito acceperunt. Item Idomenei narrationem in schol. relatam non ad ostracismum, sed ad hanc postremam Thucydidis condemnationem pertinere manifestum est.

7) Quod Idomeneus l. l. refert: *οἱ μέντοι Ἀθηναῖοι αὐτοῦ καὶ γένους ἀειφυγίαν κατέγνωσαν προδιδόντος τὴν Ἑλλάδα, καὶ αὐτοῦ ἡ οὐσία ἐδημεύθη*, huius tam gravis sententiae nullum apud Aristophanem indicium est. Fieri autem potest ut illud postea demum decretum sit, quum Thuc., multae solvendae impar, in exilium ad Artaxerxem abiisset, hostem Graeciae.

pellat, quorum vindictam alteri, precibus suis spretis, metuendam esse significare vult, potuitque fortasse fieri, ut in comoedia Aristophanes pro dei alicuius nomine scuticam vel, quod praetulerim, scipionem appellari faceret, qui scilicet alteri, nisi obtemperaret, malum daturus esset: neque tamen adeo probabilem hanc sententiam esse dixerim, ut propterea codicum lectio utique reiicienda sit. Nam demonstrativo pronomine loquentes non raro semet ipsos designare nemo ignorat, dixeruntque de hoc usu demonstrativi quum alii multi, tum Matthiaeus §. 470,9 et Monkius ad Eur. Alc. v. 341: quodque nunc Dicaeopolis, cuius haec verba sunt, post dativum personalis pronominis *ἐμοί*, in repetenda sui designatione per demonstrativum non item dativum *τούτῳ*, sed accusativum cum praepositione usurpat, non magis offendere debet, quam similis mutatio structurae in v. 625: *πωλεῖν, ἀγοράζειν πρὸς ἐμέ, Λαμάχῳ δὲ μή*, ubi nemo aut *ἐμοί* aut *πρὸς δὲ Λάμαχον* dicendum fuisse putabit. Nostro autem loco illa mutatio tanto minus mira videri potest, si reputamus Dicaeopolin sine dubio, quum *πρὸς τουτονί* diceret, simul etiam digito semet ipsum demonstrasse. Elmsleii vero opinionem, qui *πρός* coram significare, pronomine autem non Dicaeopolin sed aut legatum Persicum aut eunuchum eius comitem designari vult, non opus est refutare.

V. 195 sqq. Dicaeopolis hausto indutiarum tricennalium gustulo, *ὦ Διονύσια*, exclamat,

αὗται μὲν ὄζουσ' ἀμβροσίας καὶ νέκταρος,
κἂν τῷ στόματι λέγουσι, βαῖν' ὅποι θέλεις,
καὶ μὴ 'πιτηρεῖν σιτί' ἡμερῶν τριῶν κτλ.,

sic enim hos versus ordinandos esse cum Reiskio et Meinekio, Vindic. Arist. p. 5, credo, quum vulgo tertius alteri anteponatur. Assentior item Meinekio Hamakeri coniecturam *μηκέτι μετρεῖν* ac Bergkii *μὴ 'παγείρειν* reprobanti, sed cur pro codicum lectione *μὴ 'πιτηρεῖν* vir egregius *μηκέτι τηρεῖν* scribendum esse iudicaverit, non satis me perspicere fateor. Nam vis praepositionis non admodum diversa mihi in hoc composito esse videtur ab ea, quae est in *ἐπισκοπεῖν, ἐφορᾶν, ἐπιφροντίν, ἐπιμελεῖσθαι* ac similibus: *ἐπιτηρεῖν* igitur *σιτία ἡμερῶν τριῶν* is dicitur, qui mentem advertit servandis cibariis, quae in triduum sufficiant, curamque adhibet ne deficiant. — Etiam quod in altero versu dicitur, *κἂν τῷ στόματι λέγουσι*, vereor ne aliter accipiendum sit, quam ab interpretibus, si non omnibus, plerisque tamen, acceptum est. Vulgo enim os indutiarum significari putant,

ἐν τῷ στόματι λέγειν eodem sensu quo absque praepositione *τῷ στόματι λέγειν* dici potuisse rati, et dativo instrumentali illam additam esse credunt ad exemplum locutionis Homericae *ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὁρᾶσθαι*, cuius quaenam vera significatio sit non videntur satis perspexisse. Nimirum comparanda illa est cum aliis eius generis, ubi praepositiones *εἰς, ἐξ, ἀπό* illi nomini adiunctae sunt, velut *ἀπ' ὀφθαλμῶν*, Il. XXIII, 53: *ὄφρ' ἤτοι τοῦτον μὲν ἐπιφλέγῃ ἀκάματον πῦρ θᾶσσον ἀπ' ὀφθαλμῶν*, aut *ἐξ ὀφθαλμῶν*, Herodot. 1, 120: *τὸν δὲ παῖδα τοῦτον ἐξ ὀφθαλμῶν ἀπόπεμψαι ἐς Πέρσας*, aut *ἐς ὀφθαλμούς*, Il. XXIV, 204: *πῶς ἐθέλεις — ἐλθέμεν οἶος ἀνδρὸς ἐς ὀφθαλμούς, ὅς τοι πολέας τε καὶ ἐσθλοὺς υἱέας ἐξενάριξα;* in quibus omnibus ut non tam oculos ipsos, quatenus instrumenta videndi sunt, quam conspectum oculorum significari apparet, sic etiam *ἐν ὀφθαλμοῖς* ea esse dicuntur, quae in conspectu posita sunt, veluti *περὶ τῶν ἐν ὀφθαλμοῖς διαλέγεσθαι* est apud Platonem Theaet. p. 174 C multaque alibi similia. Itaque etiam apud Homerum illud *ἐν ὀφθαλμοῖς* de iis rebus dicitur, quae in conspectu alicuius sunt vel fiunt, ac proinde in huiusmodi locis, qualis est ille Homericus, quem interpretes adhibuerunt, Il. III, 306: *οὔ πως τλήσομ' ἐν ὀφθαλμοῖσιν ὁρᾶσθαι μαρνάμενον φίλον υἱὸν ἀρηιφίλῳ Μενελάῳ*, illud *ἐν ὀφθαλμοῖς* non minus ad *μαρνάμενον* quam ad *ὁρᾶσθαι* pertinere dicendum est, potuitque sine dubio etiam *ἐν ὀφθαλμοῖς τινὸς μάρνασθαι* dici non addito aliquo verbo videndi. Contra ubi oculi tanquam instrumenta videndi cogitantur, Homerus non aliter quam ceteri scriptores solo dativo casu utitur, neque addit praepositionem *ἐν*. De aliis apud alios scriptores locutionibus, in quibus instrumentalem huius praepositionis significationem grammatici quidam sibi agnoscere visi sunt, disputare longum est neque hoc loco necessarium. Tantum dico, pleraque exempla perperam accepta, nonnulla, sed pauca, vera esse, apud recentiores pleraque minusque diligentes scriptores inventa. In Aristophanis autem versiculo ut *ἐν τῷ στόματι* instrumentali sensu dici atque os i n d u t i a r u m significari credatur nulla profecto causa est. Suum ipsius os significat Dicaeopolis, quippe qui haustis ore suo indutiis, gustumque adhuc in ore habens, quasi audire vocem earum sibi videatur: *ἐν τῷ ἐμῷ στόματι οὖσαι λέγουσι.*

V. 225 Dicaeopolis, aut fortasse eius uxor, filiam in pompa procedentem alloquens haec ait:

ὡς μακάριος
ὅστις σ' ὀπύσει κἀκποιήσεται γαλᾶς
σοῦ μηδὲν ἧττον βδεῖν ἐπειδὰν ὄρθρος ᾖ,

in quibus *γαλᾶς* nonnulli interpretes de puellis dici volunt aliquando e filia procreandis, propter verbum *ἐκποιήσεται*, quod proprie de procreatione usurpari fatendum est. *Γαλᾶς* autem, h. e. mustelas, nunc puellas illas aliquando procreandas hanc ob causam dici putant, quod postero tempore, nempe ubi adoleverint atque nupserint, idem facturae sint, quod mustelae, h. e. *βδεῖν ἐπειδὰν ὄρθρος ᾖ*. In hac sententia quum *σοῦ μηδὲν ἧττον βδεῖν* commode explicari nequeat, Porsonus excidisse versiculum coniecit, et integrum locum hunc fere fuisse: *γαλᾶς | οἵας ὅταν ποτ' ὦσιν ὡραῖαι γάμων | σοῦ μηδὲν ἧττον βδεῖν*, mustelas non minus quam te ad visiendum promptas, alii autem nihil nisi *ἥττους* pro *ἧττον* scribendum putaverunt, sententia eadem brevius tantum expressa. Mihi tamen permira semper et vix credibilis visa est subita ista mustelarum pro puellis substitutio, quae praesertim etiam scripturae mutationem postulet: minus mirum, quod aliis placuit, *γαλῆς σὲ μηδὲν ἧττον βδεῖν*, quorum verborum sententiam satis planam esse arbitror. Sed verius tamen eos iudicasse puto, qui eandem sententiam etiam verbis non mutatis subesse voluerunt, inversa tamen iculariter oratione, ut *μηδὲν ἧττον* diceretur pro eo, quod proprie dicendum erat *μηδὲν μᾶλλον*: mustelas non minus quam te pro non magis quam te, aut, quod eodum redit, te non minus quam mustelas. Hoc genus inversionis a comico sermone non abhorrere videtur, utiturque eodem e. c. etiam Plautus, Captiv. III, 5, 80: ne qui deterius huic sit quam cui pessume est, pro eo quod proprie dicendum erat: ne qui melius huic sit — aut etiam ne, cui pessime est, deterius sit. — Quodsi quis tamen in verbo *ἐκποιήσεται* haereat, quod sane de procreatione potissimum dici constat, quidni dicamus poetam praeter expectationem adiecisse, quod non quidem ad ipsam procreationem pertineret, sed esset tamen cum generandi actu quodammodo coniunctum? Verum — sapienti sat!

V. 273 in phallica cantilena Dicaeopolis pacis delicias commemorans huc refert etiam quam delectabile sit

τὴν Στρυμοδώρου Θρᾷτταν ἐκ τοῦ φελλέως
μέσην λαβόντ' ἄραντα καταβαλόντα καταγιγαρτίσαι.

quaeri autem potest, *φελλεύς* nomen utrum appellativum sit an certae

cuiusdam Atticae regionis proprium. Hoc quidem Leakius statuit, de demis p. 7, inductus Stephani Byz. loco s. v. *φελλεύς*, quem locum qui accuratius inspexerit, coniecturam tantum a Stephano promi, non rem exploratam tradi intelliget. Ceterum si verum esset, quod Leakius credidit, Phelleum istum proprie dictum in Diacria fuisse prope Marathonem, refutaretur sic eorum opinio, qui Dicaeopolin Acharnis habitare statuerunt, de qua opinione postea nobis dicendum erit: nam Acharnae non fuerunt in Diacria. Nunc autem hoc tantum dicimus: omnes eos locos, quibus freti nonnulli Phelleum certae cuiusdam regionis proprium nomen fuisse crediderunt, etiam diversam interpretationem admittere, et appellativum potius illud nomen fuisse ex iis, quae olim a me ad Isaeum p. 400 proposita sunt, satis liquido apparere. Cf. etiam H. Sauppii epist. crit. ad Herm. p. 59 sq. et Schneidewinum ad Zenob. V, 13, p. 121. Unum nunc addam: apud Platonem Crit. p. 560 D. pro *κατὰ τὰ Φελλέως νῦν ὀνομασθέντα πεδία* scribendum esse *τὰ φελλέας* —.

V. 347 si codicum lectionem sequimur, Dicaeopolis, postquam insistentes sibi Acharnenses deterruit, *λάρκον* h. e. corbem carbonibus repletum illis carissimum a se, nisi desistant, interemptum iri minitatus, sic loquitur:

ἔμελλετ' ἄρ' ἅπαντες (aut *ἄρα πάντες*) *ἀνασείειν βοήν*,

quemadmodum eum loqui non potuisse omnes consentiunt, siquidem *ἀνασείειν βοήν* nec dicitur unquam nec potest dici. Fuit qui *ἀνησείειν βοῆς* reponi vellet, desiderativam verbi formam, ad analogiam quidem fictam, sed cuius alterum exemplum non extat. Meinekius scripsit *ἐμέλλετ' ἄρα πάντως ἀνήσειν τῆς βοῆς* coniectura elegantissima quidem, non tamen necessaria neque, ut arbitror, satis probabili. Nam, ut taceam de mutatione paullo saltem violentiore, si *ἀνήσειν* Dicaeopolis dixit, destituros a clamore Acharnenses putavit corbe interempto: mihi contra etiam vehementius clamaturi fuisse videntur ira ac dolore incensi. Dixisse Dicaeopolin credo *ἀνατείνειν βοήν*, unde una litterula omissa *ἀνατείειν*, atque hinc *ἀνασείειν* facile fieri potuit. *Ἀνατείνειν βοήν* quin recte dicatur nemo dubitabit:[*]) *τείνειν βοήν* est apud Euripidem Med. v. 201, *τείνειν βοᾶτιν αὐδάν*

[*]) Poterat fortasse etiam *ἀνατενεῖν* coniici, nec dubito quin Cobetus aliique multi inf. futur. post *μέλλω* magis atticum dicturi sint. Mihi cur inf. praes. recte se habere videatur exponere longum est; interim conferri velim Krügeri gramm. §. 53, 8 not. 6.

apud Aeschylum Pers. v. 573: igitur ἀνατείνειν βοὴν i. q. ἀναβοᾶν, sed τόνῳ vehementiore, quemadmodum ὑπέρτονον βοὰν Aristophanes Nub. v. 1148 habet in versu ex Euripidis Peleo, ut scholia docent.

V. 537 queritur Dicaeopolis, quod Athenienses nobile illud de Megarensibus psephisma tollere noluerint. Petierunt illi, inquit, τὸ ψήφισμ' ὅπως μεταστραφείη, verbo utens facilii quidem ad intelligendum, sed non tamen in tali re usitato: nam dicitur vulgo ψήφισμα ἀναιρεῖν aut καθαιρεῖν, e. c. Thuc. 1, 139. Interpretes illud μεταστραφείη silentio praetermiserunt: operae pretium igitur fuerit ostendere, unde insolentem locutionem Aristophanes sumpsisse videatur. Sumpsit e Lacedaemonii cuiusdam dicto, de quo refert Plutarchus, Pericl. c. 30: λέγουσι δὲ πρεσβείας Ἀθήναζε περὶ τούτων ἐκ Λακεδαίμονος ἀφιγμένης καὶ τοῦ Περικλέους νόμον τινὰ προβαλομένου κωλύοντα καθελεῖν τὸ πινάκιον, ἐν ᾧ τὸ ψήφισμα γεγραμμένον ἐτύγχανεν, εἰπεῖν Πολυαλκῆ τῶν πρέσβεων τινά· Σὺ δὲ μὴ καθέλῃς, ἀλλὰ στρέψον εἴσω τὸ πινάκιον· οὐ γάρ ἐστι νόμος ὁ τοῦτο κωλύων.

V. 605 inter homines nullo suo merito ad gerenda rei publicae negotia honorifica et quaestuosa admitti solitos memorantur etiam Διομειαλάζονες, de quibus quid statuendum sit ex interpretibus vel veteribus vel recentioribus frustra quaeras. Dudum autem a nobis in antiquitatibus iur. publ. Gr. p. 305, 4, ac postea in commentatiuncula de Cratini iunioris fragm. ann. 1858 edita, quinam illi Διομειαλάζονες fuisse viderentur expositum est. Nam inter sodalicia varii generis, quorum plurima Athenis olim fuisse constat, erant etiam nonnulla, quae nihil fere aliud sibi propositum habebant, quam ut statis diebus congregati sodales inter se convivarentur hilariterque iocando et ludendo se oblectarent. Ex hoc genere unum nobilissimum fuisse comperimus hominum sexaginta numero, qui patronum sibi Herculem fecerant, heroem epulando et potando non minus quam laboribus exantlandis insignem, in cuius comitatu proinde etiam Cyathus et Cylix numerabantur, quorum naturam et mores ipsa nomina declarant. Ad huius igitur fanum Diomeense illi certis temporibus congregabantur multaque iocularia dictis factisque edebant, quorum tanta non solum Athenis sed etiam apud exteros celebritas fuit, ut Philippus, rex Macedoniae, magnus ridiculorum amator, librum sibi de iis componi iuberet lauta mercede oblata. Refertur hoc ab Athenaeo, XIV, 3 p. 614 et VI, 76 p. 260. Id sodalicium non Philippi demum aetate initum, sed iam multis

ante annis ortum esse diuque permansisse nihil est quod credere vetet: nec dubitari potest quin adolescentes in eo fuerint maximam partem ex domibus locupletibus, qui si opibus et factione contenderent, non raro etiam in rei publicae negotiis quod peterent impetrarent. Ili igitur sunt, quos nunc Dicaeopolis enumerat nominibus ridicule compositis, Tisamenophaenippi, h. e. Tisamenus et Phaenippus, Panurgipparchidae, h. e. callidi quidam Hipparchi similes, Geretotheodori, h. e. Geres et Theodorus, quorum hunc postremum quod scholiastes etiam ex pago Diomensi fuisse ait, fieri potest ut verum sit, potest etiam ut e coniectura tantum ductum. Certe *Διομειαλαζόνων* nomen non eo, quod ex illo omnes pago essent, sed quod in Diomensi Herculis fano conventus agere atque *ἀλαζονεύματα* sua exercere solerent, impositum iis esse censebimus. — Ceterum quoniam in comm. de Cratini fragm. etiam alius cuiusdam sodalicii mentionem feci non multum diversi generis, sed petulantissimorum, ut videtur, et impudentissimorum hominum, qui Ithyphallorum sibi nomen fecerant, utar hac occasione ad promendam emendationem olim praetermissam in Demosthenis oratione ctr. Cononem §. 20 p. 1263, ubi Cononem orator loquentem facit: *Ἰθύφαλλοί τινές ἐσμεν ἡμεῖς συνειλεγμένοι, καὶ ἐρῶντες οὓς ἂν ἡμῖν δόξῃ παίομεν καὶ ἄγχομεν.* Pro inexplicabili illo *ἐρῶντες* haud dubie scribendum est *ἐξιόντες*.

V. 650 quod in codicibus scriptum est

τούτους γὰρ ἔφη τοὺς ἀνθρώπους πολὺ βελτίους γεγενῆσθαι,

Müllerus ferri non posse ratus pro *βελτίους γεγενῆσθαι* confidenter posuit *βελτίους τε γενέσθ᾽ ἄν*. Haec correctio quam supervacanea sit, quamque nihil offensionis vulgata lectio peritis obiicere possit, iam a Ribbeckio et Dindorfio expositum video. — Laudandus autem Ribbeckius etiam ob rectam interpretationem v. 655:

ἀλλ᾽ ὑμεῖς τοι μήποτ᾽ ἀφῆθ᾽, ὡς κωμῳδήσει τὰ δίκαια,

cuius vera sententia ipsum adeo G. Hermannum olim fefellit, quum in Elem. doctr. metr. p. 402 scribendum suaderet: *ἀλλ᾽ ὑμεῖς μήποτ᾽ ἀφῆθ᾽, ὡς οὐ κωμῳδήσει τὰ δίκαια*, scilicet verbi *κωμῳδήσει* obiectum externum *τὰ δίκαια* esse ratus, quod internum potius haberi debet, ut sit *κωμῳδεῖν τὰ δίκαια* i. q. *κωμῳδοῦντα τὰ δίκαια λέγειν*, quod potuit etiam per adverbium dici *κωμῳδεῖν δικαίως*: comoediam scribendo dicere quod ius est, sive recte ac iuste comoediari (licebit enim hoc verbum fingere). Exposui de hoc usu accusativi internum actionis subiectum indicantis quum in

Opusc. ac. III. p. 203 et 263 sqq. tum in comment. ad Isaeum p. 389, ibidemque p. 358 explicavi locutionem huius, de qua nunc agitur, simillimam, *βοηθεῖν τὰ δίκαια*, h. e. *βοηθοῦντα τὰ δίκαια ποιεῖν* v. *ἀποδοῦναι*, sive *δικαίως βοηθεῖν*. Eodem modo in Equitt. v. 64: *τοὺς γὰρ ἔνδον ἀντικρὺς ψευδῆ διαβάλλει*, h. e. *διαβάλλων ψευδῆ λέγει* aut *ψευδῶς διαβάλλει*. Plura afferre non opus est: et video iam Elmsleium ac postea Seagerum in Class. Journ. IV. p. 717 sensum nostri loci recte perspexisse: quo magis miror A. Müllerum dissentientem et sic potius vertendam locutionem ratum: ius fasque in comoedia tractare.

V. 960 codices, quod sciam, omnes habent

ἐκέλευσε Λάμαχός σε ταυτησὶ δραχμῆς
ἐς τοὺς χόας αὐτῷ μεταδοῦναι τῶν κιχλῶν,

ab editoribus autem non paucis, praeeunte Elmsleio, *ἐκέλευε* scriptum est, non aliam ob causam, quam quia v. 962 itemque 1051 et 1073 in relatione mandatorum imperfecto nuntii, non aoristo utuntur. Sed hoc ipsum, quod v. 960, licet statim imperfectum sequatur, nihilo minus tamen codices omnes aoristum offerunt, deterrere nos a mutatione debere videtur. Nam rationem quidem, cur non etiam aoristus usurpari potuerit, ego me nullam exputare posse fateor, sed discrimen hoc esse arbitror, ut, qui aoristo in referendo mandato utitur, simpliciter nihil nisi mandasse alterum sibi rem referat, qui imperfecto, cum diutina quadam repraesentatione, ut Gellii verbo utar, illum sibi rem diligentius et pluribus verbis inculcasse significet. Hoc enim discrimen ex ipsa utriusque temporis significatione consequitur, ac licet exempla aoristi sic in mandatorum relatione usurpati alia nunc quidem, mea fortasse culpa, non in promptu habeam, temere tamen deserendam hoc loco codicum lectionem non fuisse censeo. Neque mirabimur Lamachum sic v. 962 aliquanto cupidiorem anguillae Copaidis repraesentari, quam v. 960 turdorum, si meminerimus quantis laudibus illud *τερπνότατον ἀνθρώποισι τέμαχος* v. 841 sqq. celebratum sit.

Duobus locis nominatur Pittalus quidam, quem medicum publicum fuisse res ipsa docet; primum v. 1032 Dicaeopolis rusticum aegris oculis remedium ab eo postulantem abire iubet:

οὐκ ἔστιν, ἀλλὰ κλᾶε πρὸς τοὺς Πιττάλου,

deinde v. 1222 Lamachus saucius ex proelio relatus clamat:

θύραζέ μ' ἐξενέγκατ' ἐς τοῦ Πιττάλου,

sed in hoc loco de veritate lectionis non sine causa dubitatum est, si-

quidem alibi nusquam ab Aristophane in huiusmodi locutione articulus nomini proprio addi solet, id quod vere ab Elmsleio observatum est. Is igitur aliique eum secuti *ἐς τὰ Πιττάλου* scribendum censuerunt, neque ego sic dici potuisse negaverim, memor Vesparum v. 1432 aliorumque exemplorum a Meinekio in Menstruis Acad. Berol. 1852 p. 584 collatorum. Non minus tamen probabiliter etiam *ἐς τοὺς Πιττάλου* scribi potuit, quandoquidem hunc usum praepositionis *ἐς* cum accusativo personae nomine non modo apud Homerum sed ne apud Atticos quidem in pedestri sermone inauditum esse satis mihi demonstrasse videor in comment. ad Isaeum p. 363. Sunt autem *οἱ Πιττάλου* sine dubio eius familiares, discipuli aut famuli et in arte factitanda ministri; et in v. 1032 *πρὸς τοὺς Πιττάλου* eodem sensu dictum est, quo latine apud dici solet. Cf. ad Isae. p. 244.

V. 1064. Verba Dicaeopolidis, qui posteaquam mulierculae recens nuptae portionem de indutiis suis se largiturum promisit, quo modo ea utendum sit pronubam edocet, in plerisque codicibus sic scripta sunt:

οἶσθ' ὡς ποιεῖται τοῦτο; τῇ νύμφῃ φράσον,
ὅταν στρατιώτας καταλέγωσι, τουτῳὶ
νύκτωρ ἀλειφέτω τὸ πέος τοῦ νυμφίου.

Apparet autem *ποιεῖται* sic demum recte dici potuisse, si de re vulgo usitata ac fieri solita sermo esset, id quod in hoc genus medicinae non cadere manifestum est. Hanc ob causam Elmsleius poetam *ὡς ποιείσθω τοῦτο* scripsisse suspicatus est, h. e. imperativum passivi: melius sane, quam, quod in cod. Rav. alteroque Laurentiano scriptum et a recentioribus editoribus plerisque receptum est, *οἶσθ' ὡς ποιεῖτε τοῦτο;* Nam perineptus est imperativus secundae personae pluralis in re, quam uni novae nuptae, neque ulli praeter eam alteri, peragendam fuisse sensus communis docere debuit: unde etiam mox *ἀλειφέτω*, tertia persona singulari, Dicaeopolis utitur. Sic igitur dubitari non potest, quin etiam *ποιείτω* dixerit. Pronomen autem *τοῦτο* non cum hoc imperativo, sed cum *φράσον* construendum esse facile est ad intelligendum. Dudum sic hunc versum restituit Reisigius, Comm. crit. ad Soph. Oed. Col. p. 189, id quod editores omnes fugisse videtur. Neque, opinor, Meinekius, qui totum versum eliminavit, hanc dicendi formam, *τοῦτο φράσον· — ἀλειφέτω*, graecam esse negabit, aut, si forte negaverit, audiendus erit. — Ceterum de altera structura, *οἶσθ' ὡς ποιείτω*, licet minime ignota, addere tamen libet, falli eos

videri, qui eam ex transpositione quadam verborum, *ποιείτω, οἶσθ' ὡς;* faciat: scin quomodo? ortam esse putant. Fuit haec Bentleii opinio, probata ab Hermanno, Matthiaeo, Baeumleinio aliisque plurimis, sed recte refutata a Mollero in censura libri Baeumleiniani, Diurn. antiqu. (Zeitschr. f. d. A. W.) ann. 1848 p. 837. Nimirum induxit illos latinae ac recentiorum linguarum proprietas, qua imperativus in libera tantum enuntiatione usurpatur, non autem in ea, quae ab aliquo verbo, velut ab *οἶσθα*, per pronomen aut particulam pronominalem suspensa est. Rem ipsam reputanti nihil causae esse videbitur, cur non etiam imperativus pari iure quam ceteri modi suspendi sic potuerit. Veluti quod apud Homerum est Il. IX, 165: *κλητοὺς ὀτρύνομεν, οἵ κε τάχιστα ἔλθωσ' ἐς κλισίην Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος*, potuit etiam dici *οἵ — ἐλθόντων*, quemadmodum Herodotus dixit I, 89: *κάτισον — φυλάκους, οἳ λεγόντων*, ad quem locum Krügerus alia quaedam exempla imperativi per pronomen relativum ab alio verbo suspensi indicavit. Quod autem per pronomen, idem etiam per pronominalia, velut *ὡς*, fieri recte potest, quandoquidem, sicut in coniunctivo cum actionis significatione coniuncta est etiam voluntatis quaedam, eius qui loquitur, adsignificatio, quam recentiores linguae non nisi alterius verbi auxilio, veluti mögen, sollen ac similium, (quae propterea etiam auxiliaria a nonnullis vocari solent,) exprimunt, sic eadem verbi alicuius auxiliaris adsignificatio inest in imperativo, ac proinde nihil obstat, quominus is quoque eodem modo, quo coniunctivus, suspendi ab alio verbo possit. Ceterum non prorsus ab hoc genere structurae etiam maiores nostros abhorruisse J. Grimmius docuit in Kuhniana sylloge 1 p. 144 sq.; qui quod Graecorum usum angustioribus finibus coerceri opinatus est, quam debebat, facile excusabitur.

Haec hactenus. Sed discedere ab Acharnensibus non placet ante quam quaesiverimus, ubinam agi rem in hac fabula, vel, ut vulgo loquimur, quam dramatis scenam poeta esse voluerit, qua de re aut nihil dixerunt interpretes, aut in manifesto, ut mihi quidem videtur, errore versantur. Ac de prima quidem parte fabulae sive de prologo, usque ad v. 203, nulla est dubitatio quin res in ipsa urbe, et quidem in Pnyce agatur. Hinc Dicaeopolis, qui iam v. 33 se pagum suum rusticum desiderare professus est, pace per Amphitheum cum Lacedaemoniis confecta, statim urbe relicta in pagum illum pergit, ibique, *ἐς τὸν δῆμον ἐλθὼν ἄσμενος* (v. 267) Dionysia ruralia celebrat. Quemnam igitur hunc pagum esse dicemus? Audimus ipsum Dicaeopolin

Chollidensem se esse profitentem v. 406, unde manifestum esse censemus non alium eius pagum quam Chollidas fuisse; huc igitur eum se recepisse post v. 203, ibique reliquam totius fabulae partem usque ad finem peragi dicemus. Et fuerunt tamen, qui de re nostro iudicio planissima dubitarent, et Dicaeopolin, si minus ipsum Acharnensem esse, rus tamen certe Acharnis possidere, eoque se recepisse statuerent. Neque nos negamus fieri potuisse, ut quis in pagi alicuius tabulis lexiarchicis inscriptus esset ex eoque cognominaretur, in quo nec habitaret ipse neque possessiones haberet; qua de re quum ab aliis tum a nobis in libro de comitiis Ath. p. 366 et in Antiquitt. i. p. Graec. p. 202 expositum est. Potuisse igitur etiam Dicaeopolin, licet Chollidensium pago adscriptum atque hinc Chollidensem cognominatum, rus tamen suum vel Acharnis vel in alio quopiam pago habere concedimus. Quid autem permovere Aristophanem potuerit, ut Dicaeopolin suum ab alio quam in quo habitaret pago cognomentum gerere vellet, difficile erit ad probandum. Esto enim, quod veteri scholiastae in mentem venit nec Berglero displicuit, allusisse eum ad χωλός, quasi Dicaeopolis se claudum esse diceret, quo benevolentiorem haberet Euripidem claudorum amatorem, quales multi in eius tragoediis essent: quamquam mihi hoc nimis longe repetitum et argutius — ne dicam absurdius — quam probabilius excogitatum esse videtur: attamen, etiamsi hac causa permotum esse Aristophanem sumamus, ut Chollidensem potius Dicaeopolin quam aut Collytensem aut Phegaeensem aut Pergasensem faceret, unde tandem effici potest, eum non etiam vere Chollidensem h. e. pagi Chollidarum habitatorem Dicaeopolin haberi voluisse? Effici hoc A. Müllerus posse credit duobus verbis, quibus Dicaeopolis utitur v. 34, quum pagum suum se desiderare dicit

ὃς οὐδεπώποτ' εἶπεν ἄνθρακας πρίω,
οὐκ ὄξος, οὐκ ἔλαιον, οὐδ' ᾔδει πρίω,
ἀλλ' αὐτὸς ἔφερε πάντα.

Hinc enim consequi, in eius pago carbones non aliunde invectos et aere emendos, sed ab ipsis paganis paratos fuisse, id autem non in Chollidensem pagum, sed in Acharnensem cadere: ergo Acharnis Dicaeopolin non Chollidis rus suum habuisse. — Sane plurimos Acharnis carbonarios fuisse haec ipsa fabula demonstrat: sed hi ipsi Acharnenses carbonarii etiam hoc demonstrare videntur, in eo pago, ubi Dicaeopolis habitat et res omnis inde a. v. 203 agitur, carbones fuisse non ibidem paratos sed Acharnis advectos. Nam v. 333, quum arrepto cophino

carbonario tanquam obsidi interitum Dicaeopolis minitetur, *ὡς ἀπωλώμεσθα*, exclamant, *ὁ λάρκος δημότης ὅδ' ἔστ' ἐμός*: vae nobis· cophinus ille paganus meus est: quae exclamatio si rem Acharnis agi putamus absurda, recta autem et conveniens sic demum est, si in alieno pago paganum suum conspiciunt. Quod autem ad superiora illa Dicaeopolidis verba attinet, ubi inter alia, quae in pago suo non audiantur, etiam illud *ἄνθρακας πρίω* memorat, rectissime de his a Wolfio iudicatum est, qui omnem eum locum comparavit cum usitato hodieque ruris amatorum sermone, quum dicunt: Auf dem Lande wächst einem alles zu: man braucht zum Lebensbedarf gar nichts zu kaufen: quae verba nemo tam stultus est, ut prorsus ad veritatem omnia dici existimet. Itaque nihil aliud ex v. 34 iure colligi posse dicemus, nisi carbones in Dicaeopolidis pago, licet non ibi paratos, non tamen tam molesto vendentium clamore, quam in urbe, proclamari solitos esse. Acharnas vero hunc pagum non esse etiam aliis indiciis demonstrari potest. Primum non ignorabat Dicaeopolis quantopere Acharnenses propter pacem cum Lacedaemoniis factam irati essent: id enim ex Amphitheo cognoverat, v. 180; neque vero fallere eum poterat, hanc iram non modo in Amphitheum, cuius ipse ministerio usus erat, sed magis etiam in sese incensam esse, id quod mox re ipsa comprobatum videmus, v. 239 et 280 sqq. Itaque si tamen, quum ex urbe rus suum petens abiit, Acharnas eum abiisse volumus, quid aliud quam in eum pagum abiisse volumus, quem omnium maxime sibi infestum, ideoque vitandum potius quam petendum esse sciret? Porro si Dicaeopolis Acharnis est, ibidem etiam chorum inde a. v. 204 versantem cogitari necesse est. Accurrit autem ibi chorus Amphitheum fugientem persequens. Quid igitur? adeone stultos hos homines fuisse censebimus, ut illum eo confugisse crederent, ubi maxime verendum esset ne ipsis, acerrimis suis adversariis, occurreret? Immo sic potius rem se habere dicemus. Acharnenses illi carbonarii ex pago suo, Acharnis, Amphitheum fugientem persequentes non Acharnas revertuntur, ubi se eum inventuros esse nullo modo sperare poterant, sed alium quempiam locum petunt, quo ille fortasse confugere potuerit, ibique quum Dicaeopolin inveniant, quem illi pacis faciendae auctorem fuisse non ignorent, iam misso Amphitheo vehementer in hunc invehuntur. Is autem locus ut alius quam Chollidarum pagus esse credatur nulla profecto causa est.

Scrib. Gryphiswaldiae mense Decembri ann. MDCCCLXVII.

DE CRATINI IUNIORIS FRAGMENTO.

Ex deperdita Cratini iunioris comoedia Chirone ab Athenaeo XI, 3. p. 460 hi versus afferuntur:

πολλοστῷ δ' ἔτει
ἐκ τῶν πολεμίων οἴκαδ' ἥκων, ξυγγενεῖς
καὶ φράτερας καὶ δημότας εὑρὼν μόλις,
εἰς τὸ κυλικεῖον ἐνεγράφην. Ζεὺς ἔστι μοι
ἑρκεῖος, ἔστι φράτριος· τὰ τέλη τελῶ —

quos apparet hominis esse ex aliqua hostium terra post diuturnam absentiam in patriam Athenas reversi atque in civitatem non sine aliqua difficultate restituti. Nam quod vix a se gentiles, phratores, demotas inventos esse ait, aegre sibi contigisse significat, ut a suis agnosceretur: scilicet quum puerulus fortasse aliquo casu e patria abductus multosque annos inter hostes detentus esset. Sed quamvis universa loci sententia satis plana sit, non liquet tamen, quid de κυλικείῳ statuendum sit, cui se ille adscriptum esse affirmat, neque postremorum verborum τὰ τέλη τελῶ sententia extra controversiam est. Operae pretium igitur fuerit, quae nobis aut vera aut probabilis utriusque rei interpretatio esse videatur, paullo accuratius exponere. Ac primum quidem de κυλικείῳ: quo vocabulo proprie nihil aliud nisi poculorum repositorium, τὴν τῶν ποτηρίων σκευοθήκην significari certum est. Neque aliam eius significationem Athenaeus commemorat, sed tribus ex Aristophane et Eubulo locis citatis, in quibus haec ipsa planissime comparet, statim hunc quartum e Cratino subiungit, nulla amplius explicatione addita, licet propriam vocabuli significationem in eo agnosci non posse manifestum sit. Neque id fugit Eustathium, qui ad Il. XXI. 316. p. 1271, 32 illud ipsum εἰς τὸ κυλικεῖον ἐνεγράφην commemorans, symposium significari coniicit. Nam coniecturam hanc esse, non certam et ex ipsa Cratini fabula ductam interpretationem apparet, quippe quum de illa fabula non plus Eustathio quam nobis notum

fuerit: tantum scilicet, quantum ex Athenaeo cognosci potest. Probavit autem eius coniecturam Meinekius [1]), sententiamque loci sic optime indicatam esse censet: mihi ea non quidem absurda, haudquaquam tamen optima esse videtur. Quid enim esse dicemus *εἰς τὸ συμπόσιον ἐγγραφῆναι*, in symposium inscribi? An moris fuisse, ut a domino convivii nomina convivarum in indice scriberentur, ideoque inscriptum esse in symposium idem significare atque in numero convivarum esse? Certe exemplum aut testimonium huius moris nullum extare credo, neque intelligo, qua ratione aliquis se civem probare hoc argumento potuerit, quod in convivarum numero esset, quasi non peregrinos quoque ad convivium vocari licuerit. Nam hoc quidem dubitari non potest, quin is, quem Cratinus loquentem induxit, civitatem suam hac inscriptione comprobare voluerit. Itaque quum alia explicatio circumspicienda sit, equidem *κυλικεῖον* illud collegium sive sodalicium esse arbitror civium Atticorum, in quo sodalicio haec lex observaretur, ut neminem nisi civem numero suo adscriberent, unde facile fieri potuit, ut Cratinus aliquem tali argumento uti faceret ad civitatem suam probandam, scilicet non in foro ac iudicio, sed in aliquo amicorum circulo et in actione ludicra, in qua etiam ludicro argumento locus esset. Sodalicia autem Athenis permulta varii generis fuisse constat [2]), in quibus nonnulla, quae nihil aliud sibi propositum haberent, nisi ut statis diebus congregati sodales hilariter inter se convivarentur ludisque et iocis se oblectarent. Ex hoc genere unum nobilissimum novimus hominum sexaginta, qui patronum sibi Herculem fecerant, heroem epulando et potando non minus quam laboribus exantlandis insignem, ad cuius fanum Diomense congregari solebant, dictisque et factis iocularibus et ridiculis tantam non solum Athenis sed etiam apud exteros celebritatem nacti erant, ut Philippus, rex Macedoniae, magnus ridiculorum amator, librum sibi de iis componi iuberet lauta mercede oblata [3]). Neque diversi generis fuerunt quos ex

---

1) Fragm. comic. III. p. 378.

2) Cf. librum de antiqu. graec. vernacule scriptum tom. 1 p. 374 sq.

3) Athenae. XIV, 3 p. 614: *πλῆθος δ' ἦν Ἀθήνησιν τῆς σοφίας ταύτης* (loquitur de *γελωτοποιίᾳ*). *Ἐν γοῦν τῷ Διομέων Ἡρακλείῳ συνελέγοντο ἑξήκοντα ὄντες τὸν ἀριθμόν, καὶ ἐν τῇ πόλει ὠνομάζοντο, ὡς „Οἱ ἑξήκοντα τοῦτ' εἶπον“ καὶ „Ἀπὸ τῶν ἑξήκοντα ἔρχομαι.“ — Τοσαύτη δ' αὐτῶν δόξα τῆς ῥᾳθυμίας ἐγένετο, ὡς καὶ Φίλιππον ἀκούσαντα τὸν Μακεδόνα πέμψαι αὐτοῖς τάλαντον, ἵν' ἐγγραφόμενοι τὰ γελοῖα πέμπωσιν αὐτῷ.* Cf. VI, 76. p. 260:

Demosthene cognovimus, qui Ithyphallorum sibi nomen fecerant, ab Ithyphallo, uno ex Dionysi comitatu[4]), quem patronum, ut illi alteri Herculem, ascivisse videntur, eiusque sacris novicios, si quos reciperent, iocularibus quibusdam caerimoniis initiabant[5]). Eiusmodi igitur sodalicium non dubito quin illud quoque Cratini *κυλικεῖον* fuerit, nomine a calicibus indito, quos siccare in conventibus suis impigre solebant, quasi vernacule dicas die Becherei sive das Becherkränzchen. Certe non minus aptum hoc nomen iudicabitur, quam quo Herodis Attici aetate studiosi adolescentes a clepsydra, ad quam declamare solebant, sodalicium suum clepsydrium vocarunt[6]), aut hoc nostro tempore pictorum Düsseldorpiensium, hilaritatis ac iocorum amantium, sodalitas ab artis quam factitant instrumento appellatur der Malkasten. Quamquam Attico isti *κυλικείῳ*, si patronum aliquem atque eponymum heroem quaererent, in promptu erat Cylicem sibi asciscere, quem Herculi quondam comitem fuisse fabulatores affirmabant[7]).

De locutione *τὰ τέλη τελῶ*, quae postrema est in Cratini versibus, nuper demum controversiam movit vir doctissimus et in antiquitatum graecarum cognitione strenue versatus, Christianus Petersen, cuius iudicium quo pluris facio, tanto magis cavendum est, ne, quum dissentire me ab eo profitear, non satis graves dissentiendi causas habuisse existimer. Pervagata ante Petersenium omniumque, quos quidem ego noverim, consensu recepta sententia haec fuit, significari illa locutione tributorum, liturgiarum ceterorumque munium praesta-

---

Ἱστορεῖ δὲ περὶ αὐτοῦ (de Philippo) *καὶ τάδε Ἡγήσανδρος ὁ Δελφός, ὡς τοῖς Ἀθήνησιν εἰς τὸ Διομέων Ἡράκλειον ἀθροιζομένοις τοῖς τὰ γελοῖα λέγουσιν ἀπέστελλεν ἱκανὸν κερμάτιον, καὶ προσέτασσέ τισιν ἀναγράφοντας τὰ λεγόμενα ὑπ' αὐτῶν ἀποστέλλειν πρὸς αὐτόν.* Ceterum non illa demum aetate, sed iam Aristophanis tempore hoc Diomense sodalicium floruisse videtur, siquidem dubitari vix potest, quin *Διομειαλάζονες* illi, quorum in Acharn. v, 612 mentio fit, huc pertineant.

4) Idem sine dubio Ithyphallus est atque Phales, quem ut *ἑταῖρον Βακχίου, ξύγκωμον νυκτοπεριπλανήτην, μοιχόν, παιδεράστην* Dicaeopolis celebrat ap. Aristophanem Ach. v. 267.

5) *Οἱ τελοῦντες ἀλλήλους τῷ Ἰθυφάλλῳ.* Demosth. ctr. Conon. p. 1262 §. 17.

6) Philostr. vit. soph. II, 10, 1 p. 585. et 13, 1 p. 594.

7) Nicander Thyatirenus apud Athenae. XI, 5 p. 461. — Etiam Cyathus in Herculis comitibus numerabatur ab altero Nicandro, Colophonio. Athen. IX. 60 p. 411.

tionem: id ille verum esse negat, et de sacris potius domesticis atque arcanis cogitandum esse statuit, quae soli cives Attici in sua quisque domo fecerint. Hanc enim interpretationem unam contextui verborum in Cratini versibus aptam esse: illi alteri non modo hunc contextum, sed etiam usum loquendi adversari [8]). Atqui de contextu quidem apparet quam lubricum sit iudicium in huiusmodi fragmento, ubi de consilio loquentis et quam ob causam quidque dicatur nihil plane compertum habeamus. Petersenio quidem is, cuius illa verba sunt, hoc unum egisse videtur, ut civem se esse demonstraret, ad quam rem nihil interfuisse, utrum tributa ceteraque munia civilia praestaret an non; interfuisse autem magnopere, utrum sacrorum arcanorum, quae cives soli colerent, particeps an expers esset. Ego contra nullam causam esse video, cur non hoc potius consilium loquentis fuisse statuamus, non modo ut restitutum se esse in civitatem, sed ut praestari etiam a se affirmaret, quae civibus praestanda essent conferendis tributis aliisque muneribus obeundis. Quod autem huic interpretationi verborum *τὰ τέλη τελῶ* Petersenius etiam usum loquendi obstare autumat, hoc viri doctissimi iudicium redargui facile potest. Nolo nunc eiusmodi locutiones commemorare, quales sunt *ζευγίσιον*, *θητικὸν τελεῖν*, in quibus *τέλος* subaudiendum esse apparet [9]), aut *τὸ ἀυτὸ τέλος τελεῖν* in Demosthenis oratione contra Timocratem [10]) de iis, qui eiusdem classis sunt eiusque munia praestant: nam responderi fortasse possit aliud esse *τὸ τέλος* singulari numero, aliud *τὰ τέλη* numero plurali. Neque talia afferam, quale est *τὰ τέλη κατατιθέναι* apud Antiphontem [11]), *τὰ ἴσα τέλη διδόναι* apud Hesychium [12]), aliaque similia, in quibus quum de significatione nominis dubitari nequeat, dubitaverit tamen fortasse aliquis, num pro *κατατιθέναι* aut *διδόναι* etiam *τελεῖν τὰ τέλη* eodem sensu dici licuerit. Sed quid opponi huiusmodi exemplis poterit, quale est in decreto Piraeensium, Corp. Inscr. no. 101 v. 25, ubi Callidamanti cuidam a

---

8) Chr. Petersen, der Hausgottesdienst der alten Griechen (Cassel. 1851). p. 17. et 51.

9) Cf. Boeckh. Oecon. publ. 1. p. 651.

10) P. 745 §. 144: *οὐδὲ δήσω Ἀθηναίων οὐδένα, ὃς ἂν ἐγγυητὰς τρεῖς καθιστῇ τὸ αὐτὸ τέλος τελοῦντας.* Erat hoc in iure iurando senatorum. vid. §. 147.

11) De caede Herod. p. 744 §. 77.

12) S. v. *ἰσοτελεῖς*.

Piraeensibus inter alia iura etiam hoc conceditur: *τελεῖν αὐτὸν τὰ αὐτὰ τέλη ἐν τῷ δήμῳ, ἅπερ ἂν καὶ Πειραιεῖς, καὶ μὴ ἐκλέγειν παρ' αὐτοῦ τὸν δήμαρχον τὸ ἐγκτητικόν*? De sacrorum communione Callidamanti concessa in hoc contextu cogitari non posse manifestum est, ac si quis tamen id sibi manifestum esse neget, convinci poterit ex hoc ipso decreto, quum paullo ante, v. 11—17, de sacris praecipiatur: *καὶ ὅταν θύωσι Πειραιεῖς ἐν τοῖς κοινοῖς ἱεροῖς νέμειν καὶ Καλλιδάμαντι μερίδα, καθάπερ καὶ τοῖς ἄλλοις Πειραιεῦσιν, καὶ συνεστιᾶσθαι Καλλιδάμαντα μετὰ Πειραιέων ἐν ἅπασι τοῖς ἱεροῖς, πλὴν εἴπου αὐτοῖς* [h. e. *μόνοις*] *Πειραιεῦσιν νομιμόν ἐστιν εἰσιέναι*. Nihil igitur superesse videtur, nisi ut statuatur, potuisse quidem *τὰ τέλη τελεῖν* etiam de tributis dici, si propter universum orationis contextum errari de significatione nequeat, sed eandem locutionem per se solam non usurpari solitam esse nisi de sacris. Attamen ne hoc quidem obtineri poterit, sed refutabitur Dinarchi auctoritate. Is enim in oratione contra Aristogitonem p. 86 §. 17, quattuor genera officiorum enumerans, de quibus in magistratuum *ἀνακρίσει* examinari candidati solebant, deinceps ut horum nullo Aristogitonem perfunctum esse demonstret, singulis officiorum generibus singula eius delicta eodem ordine opponit. Primum est *εἰ γονέας εὖ ποιεῖ*; immo, inquit, *ἀντὶ τοῦ γονέας εὖ ποιεῖν κακῶς οὗτος τὸν ἑαυτοῦ πατέρα πεποίηκεν*. Alterum: *εἰ τὰς στρατείας ὑπὲρ τῆς πόλεως ἐστράτευται*; minime vero: *ὅτε δ' ὑμεῖς ἐστρατεύεσθε, οὗτος ἦν ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ*. Tertium: *εἰ ἱερὰ πατρῷα ἔστιν*; ne hoc quidem: *τοσοῦτον δ' ἀπολέλοιπε τοῦ πατρὸς μνῆμά τι ἔχειν, ὥστ' οὐδ' ἐν Ἐρετρίᾳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τελευτήσαντος ἐκεῖ τὰ νομιζόμενα ἐποίησεν αὐτῷ* [13]. Quartum denique: *εἰ τὰ τέλη τελεῖ*; immo huic quoque officio defuit, *τῶν δ' ἄλλων Ἀθηναίων εἰσφερόντων ἐκ τῶν ἰδίων οὗτος οὐδὲ τῶν δημοσίων καὶ ὧν ὦφλε τὸ ἀργύριον ἅπαν ἐκτέτικεν*. Manifestum est igitur Dinarcho illud *τὰ τέλη τελεῖν* non ad nescio quam sacrorum operationem pertinere visum esse, sed ad tributorum pensionem, neque dubitari posse spero, quin de vera eius formulae significatione usuque loquendi Dinarcho plus quam cuiquam nostrorum hominum credendum sit. Quod si ita est, etiam de Cratini ver-

13) Neglecta iusta funebria demonstrabant *τὰ πατρῷα ἱερὰ* contemni, quorum praecipua pars constabat deorum manium cultu ad sepulchra parentum.

siculo non amplius dubitabitur, utra interpretatio verior sit, illane, quae Petersenio placuit, an altera, quam vir doctissimus non solum ab illo contextu sed etiam ab usu loquendi alienam esse autumavit.

Sed est etiam alius error cum falsa ista interpretatione coniunctus, quod sacra illa, quae *τελῶν* nomine designari credit, arcana fuisse, idque adeo hoc ipso nomine declarari opinatur. Scilicet sacrorum privatorum ac domesticorum — de his enim solis agitur — duo genera fuisse statuit: alia palam cum familiaribus et amicis celebrari solita, in quibus sacra nuptialia, amphidromia, iusta funebria inferiasque mortuis oblatas, alia in operto remotisque arbitris operanda, in quo genere nominatim Jovis Hercii et Apollinis Patriti sacra numerat, quae, quamvis civibus omnibus communia, nihilo minus tamen arcana fuisse vult, quumque in designatorum magistratuum examine quaereretur, Jovemne Hercium et Apollinem Patritum haberent, probare eos examinantibus debuisse, arcana horum deorum sacra sibi nota seseque iis initiatos esse. Quae autem civibus omnibus communia erant, et de quibus adeo in publico examine interrogabantur et respondebant, haec quo iure arcana vocari possint, non satis perspicio. Neque enim hoc dicere licebit, fuisse certos quosdam ritus uni cuique domui ac familiae proprios et in operto peragendos, omnibus autem, qui non eiusdem domus ac familiae essent ignotos, atque haec esse illa arcana, quibus se initiatos esse magistratus designati probare debuerint. Numquam enim fieri potuisset, ut de his arcanis publico examine in senatu quingentorum aut in iudicio heliastico quaereretur [14]). Dicemusne igitur, ceteras quidem examinis partes publice et praesentibus omnibus aut senatoribus aut iudicibus aliisque auditoribus, hanc autem de sacris secreto institutam esse inter paucos quosdam conscios, antistites fortasse sacrorum aut exegetas? Id quidem non facile quemquam probaturum esse arbitror in omnium, qui illius examinis meminerunt, scriptorum silentio [15]). An hoc potius: civibus quidem omnibus ea sacra nota, ceteris autem ignota, ideoque hactenus saltem arcana fuisse? Consentaneum est igitur, ut aliqua ratione provisum esse

14) Quam religiose Athenienses caverint, ne quid de sacris arcanis divulgaretur, quum alia exempla docent, tum quod in iudiciis, si causae ad mysteria pertinentes tractarentur, initiatos tantum iudices sedere licebat, neque auditores admittebantur, ne quis forte *ἀνεπόπτευτος* audiret, quod ab initiatis tantum audiri fas esset. Cf. Jul. Poll. VIII, 123. Att. Proc. p. 149.

15) Scriptorum locos omnes commemoravit Meierus, Att. Proc. p. 202—207.

putetur, ne qua eorum notitia divulgari et ad exteros, servos aut peregrinos, dimanare posset. Sed nihil eiusmodi aut testimonio ullo aut indicio probari poterit. Audimus Jovis Hercii et Apollinis Patriti sacra civibus propria adeoque cum ipsa civitate coniuncta fuisse ut, qui ea non coleret, hoc ipso etiam civitatis expers esse videretur: scimus locum eorum in privatorum domibus fuisse vel in aula vel in aliqua parte aedium: administrata esse comperimus ab ipsis patribus familias, qui sic quasi sacerdotio quodam privato et domestico fungerentur. Sed arcana haec sacra fuisse h. e. talia, quibus etiam extraneos adesse, aut quorum ritus ac caerimonias ab extraneis cognosci nefas et aliqua lege interdictum esset, id vero neque audimus a veteribus, neque a Petersenio probatum videmus. Nonnullos quidem sic aut superstitiosos aut morosos fuisse credimus, ut neminem praeter proximos et carissimos ad certa quaedam sacra domestica admitterent, qualem Cironem illum fuisse audimus, quem, quum Jovi *Κτησίῳ* sacrificaret, solos nepotes suos, sed praeter hos neminem nec servum nec liberum admisisse Isaeus narrat or. VIII, 16. Sed haudquaquam omnes Cironis similes fuisse ex ipsa Isaei narratione manifestum est, vulgoque Jovis Ctesii sacris etiam servos non arceri solitos vel Aeschyli Clytaemnestra testis est, quum captivam Cassandram alloquens *χερνίβων* eam *κοινωνὸν* futuram esse dicit *πολλῶν μετὰ δούλων σταθεῖσαν Κτησίου βωμοῦ πέλας.*[16]) Quod autem de Jovis Ctesii, idem sine dubio etiam de Hercii et de Apollinis Patriti sacris statuendum est. Arcebant ab his sacris servos et extraneos superstitiosi homines, qui praesentiam eorum diis ingratam esse aut officere sacrorum efficaciae posse suspicabantur[17]), non arcebant, qui liberum ab eiusmodi superstitione animum habebant.

Restat ut aliquid etiam de vocabulo *τέλος* adiiciatur, quod licet in Cratini versiculo de sacris accipi non posse demonstraverim, alibi tamen nonnunquam sic usurpatum a veteribus esse quodvis lexicon docet. Quod quum constet etiam verbi *τελεῖν* usum in sacris frequentissimum esse, dicique et *τὰ ἱερὰ τελεῖν*, *τὰς θυσίας τελεῖν*, *τὰ ὄργια τελεῖν*, hinc aliquis effici fortasse dixerit nihil obstare, quominus etiam *τὰ τέλη τελεῖν* eodem sensu accipi potuisse credamus. Atqui non quidquid fieri potest, propterea etiam fieri debet; et

16) Aesch. Agam. v. 1035.
17) Cf. Lobeck. Aglaoph. p. 273 sqq.

in scriptorum interpretatione non tam id quaeri convenit, quid potuerit fortasse aliqua locutione significari, quam quid vere significari solitum sit: haec enim una summa lex est sanae interpretationis, eamque etiam in Cratini loco observari oportuit. Sed alter quoque error removendus est. Nam quum constet cognatum vocabulum τελετὴν de arcanis potissimum et mysticis sacrorum generibus usurpari solere, fuerunt qui eandem arcani significationem etiam illi alteri, τέλος, quasi propriam tribuerent: neque Petersenium ab hac opinione abhorrere videmus. Qui autem accuratius inquisiverit, nec ratione eam fulciri neque exemplis comprobari intelliget. Velut in his Euripidis versibus,[18])

θεοῖσι μικρὰ θύοντας τέλη
τῶν βουθυτούντων ὄντας εὐσεβεστέρους,

ecquis sibi persuadebit τέλη non omne genus sacrificiorum, sed arcana tantum significare? Item in eiusdem poetae versibus, quos Medeam dicentem facit, v. 1382:

γῇ δὲ τῇδε Σισύφου
σεμνὴν ἑορτὴν καὶ τέλη προσάψομεν
τὸ λοιπὸν ἀντὶ τοῦδε δυσσεβοῦς φόνου,

piacularia quidem sacra intelligi apparet, arcana ut intelligantur nulla causa est. Apud Aeschylum porro, Pers. v. 208, quum Atossa coram Persarum principibus libum arae imponens haec eloquatur:

σὺν θυηπόλῳ χερὶ
βωμὸν προσέστην ἀποτρόποισι δαίμοσι
θέλουσα θῦσαι πέλανον, ὧν τέλη τάδε,

si sacra designari statuimus[19]), id quod mihi verum videtur, certe non arcana haec esse manifestum est, quippe quae palam fieri videamus. Apud Sophoclem, Trachin. v. 238, quum instituisse Hercules dicitur

βωμοὺς τέλη τ' ἔγκαρπα Κηναίῳ Διί,

nihil nisi θυσίας vel θυμιάματα ἀπὸ καρπῶν designari fatendum erit[20]), omni arcanorum significatione exclusa. Denique apud eundem,

18) Ex deperdita fabula, apud Athenaeum II, 12 p. 40.

19) Nam fuerunt, qui munus ac potestatem deorum averruncandorum designari mallent.

20) Cum vetere scholiasta, cui recentiores quidam interpretes immerito obloquuntur, de luco potius consecrato cogitandum esse rati; scilicet quia praecedit verbum ὁρίζεται. Sed zeugmatis figura hoc loco nihil offensionis habet, quum praesertim non de uno sacrificio nunc ipsum oblato, sed de institutione etiam in posterum observanda sermo sit.

Antig. v. 143, ubi hostes *πάγχαλκα τέλη* Iovi Tropaeo reliquisse dicuntur, spolia dici videmus hostibus detracta et a victoribus Iovi consecranda, quae consecratio certe non arcana fuit. Perapti autem hi duo Sophoclis loci esse videntur ad demonstrandum, qua ratione factum sit, ut sacra diis oblata etiam hoc *τελῶν* nomine vocarentur. Scilicet quum vectigalia et tributa, quae rei publicae penduntur, vulgo *τέλη* dici solerent, eodem vocabulo etiam donaria ac sacrificia designari haud incongruum erat, quandoquidem haec quoque tanquam tributa quaedam diis deberi videbantur[21]). Quod si ita est, nomen illud in omne genus sacrificiorum, sive ea publice sive privatim, sive palam sive in operto fierent, pariter convenisse apparet. Aliter autem se res habet in cognato vocabulo *τελετή*. Huic enim istam arcanorum et mysticorum sacrorum significationem quasi propriam factam esse fatendum est: quamquam etiam generalioris significationis exempla haudquaquam deesse videmus. Horum unum iam Hermannus commemoravit, Antiqu. sacr. §. 52, I, ex Aristophanis Ranis v. 370, ubi Dionysiorum ludi scenici *πάτριοι τοῦ Διονύσου τελεταὶ* dicuntur. Alterum eiusdem poetae est in Pace v. 415,

> *τούτοισι δὲ* (Soli et Lunae)
> *οἱ βάρβαροι θύουσι· διὰ τοῦτ' εἰκότως*
> *βούλοιντ' ἂν ὑμᾶς πάντας ἐξολωλέναι,*
> *ἵνα τὰς τελετὰς λάβοιεν αὐτοὶ τῶν θεῶν.*

et paullo post, v. 420:

> *καὶ σοὶ τὰ μεγάλ' ἡμεῖς Παναθήναι' ἄξομεν*
> *πάσας τε τὰς ἄλλας τελετὰς τὰς τῶν θεῶν,*

ad quem locum scholiastes *παρατηρητέον*, inquit, *ὅτι ἀντὶ τοῦ τὰς θυσίας κεῖται τὰς τελετάς*. Etiam in Vespis v. 907:

> *ὦ γεῖτον ἄναξ, δεσπότ' Ἀγυιεῦ, τοὐμοῦ προθύρου προπύλαιε,*
> *δέξαι τελετὴν καινήν, ὦναξ, ἣν τῷ πατρὶ καινοτομοῦμεν,*

de arcanis sacris non cogitandum est. Euripides porro, Iphig. Taur. v. 954, ubi Orestem loquentem facit,

---

21) Sic etiam lexici Passoviani editoribus visum est, tom. II part. 2 p. 1855 ed. quint. Sed Herodoti locus I, 183, quem citant, nihil huc pertinet: nam τὰ τέλεα ibi non substantivum est, sed adiectivum, i. q. τὰ τέλεια, significanturque hostiae perfectae, integrae, iustae aetatis.

κλύω δ' Ἀθηναίοισι τἀμὰ δυστυχῆ
τελετὴν γενέσθαι, κἄτι τὸν νόμον μένειν,
χοῆρες ἄγγος Παλλάδος τιμᾶν λεών,

ritum hoc nomine designat in choum festo observatum,[22]) religiosum illum quidem, sed certe non arcanum. Neque Pindarus, Olymp. III, 41 (74), ubi Hieronem ceterosque Emmenidas laudat utpote *εὐσεβεῖ γνώμᾳ φυλάσσοντας μακάρων τελετάς*, aliud quid significat, quam *τὰς ἑορτὰς τῶν θεῶν*, quemadmodum recte scholiastes interpretatur. Item Olymp. XI, 51 festi Olympici prima celebratio, in qua nihil arcani erat, *πρωτόγονος τελετὰ* dicitur: et Pyth. IX, 98 *τελεταὶ ὥριαι Παλλάδος* Panathenaea sunt, quae item Nem. X, 34 *τελεταὶ Ἀθαναίων* vocantur, licet arcana Panathenaeorum sacra nulla fuisse constet. Sed quod in altero vocabulo *τέλος* factum esse statuimus, ut tributorum notio ad sacrificia transferretur, id in *τελετὴν* non item quadrare confitendum est, quandoquidem tributa nunquam hoc nomine designari, sed proprium eius usum in sacris esse videmus. Ad explicandum autem hunc usum maxime probabilis haec via videtur, ut proficiscamur a perficiendi et consummandi notione, quae, ut in verbo *τελεῖν*, sic etiam in verbali nomine agnoscenda est. *Τελετὴν* igitur proprie nihil aliud quam perfectionem et consummationem sacrorum significare dicemus[23]): ut autem de arcanis potissimum et mysticis sacris hoc consummationis vocabulum usurparetur, propterea factum esse arbitror, quod horum omnes ritus atque caerimoniae praecipuam quandam sanctimoniam habere nihilque eorum salva religione praetermitti posse, sed ad consummationem pariter omnia necessaria esse viderentur. Nam in aliis sacris multa etiam minus necessaria fieri solebant, quae utrum abessent an adessent ad summam rem non magnopere intererat. In quibus autem nihil non summa religione observandum, et quorum nulla pars minoris ad consummationem mo-

22) Res nota est, imprimis e Phanodemo apud Athenaeum X, 49 p. 437. Schol. Aristoph. Ach. v. 972 (960). Plutarch. qu. symp. II, 10.

23) Hanc significationem etiam ab altero vocabulo *τέλος* non alienam esse vix est quod moneam. Quam ob rem non mirabimur, etiam *τέλη* nonnunquam ea dici, quae alias *τελεταὶ* potius dici solent, velut ap. Sophoclem Oed. Col. v. 1052: *οὗ πότνιαι σεμνὰ τιθηνοῦνται τέλη θνατοῖσιν, ὧν καὶ χρυσέα κλῂς ἐπὶ γλώσσᾳ βέβακε προσπόλων Εὐμολπιδᾶν*, ad quem locum schol. *τέλη δὲ τὰς τελετάς*: καὶ *Αἰσχύλος· Ἔφριξ', ἐρῶ δὲ τοῦδε μυστικοῦ τέλους*. Item Soph. fr. ap. Plut. de aud. poet. c. 4: *ὡς τρισόλβιοι κεῖνοι βροτῶν, οἳ ταῦτα δερχθέντες τέλη μόλωσ' ἐς Ἅιδου.*

menti esset, in his illud *τελετῆς* sive consummationis nomen praecipuo quodam modo usurpari solitum esse non mirabimur: quamquam, ut dixi, etiam generalioris usus exempla haud desunt. Perfectionis autem et consummationis notionem in verbis *τελεῖν* et *τελετή* etiam ibi agnoscendam esse arbitror, ubi de initiatione mysteriorum usurpantur. Scilicet certis quibusdam lustrationibus aliisque caerimoniis opus erat, quibus qui rite praeparati erant, iam ad participanda mysteria plane apti et quasi consummati dicebantur [24]). Latini rem eandem contrario vocabulo, sed pariter apto significant. Nam lustrationibus illis ac caerimoniis **initus** h. e. aditus ad mysteria parabatur, quae et ipsa ab initu nomen initiorum acceperunt. — Denique *τελετή* et *τελεῖσθαι* etiam de consecratione imaginum aliarumque rerum dici videmus [25]), quae certis quibusdam ritibus vi quadam et quasi numine divino impleri credebantur, scilicet quia sic demum ad sacrum usum apta planeque perfecta et consummata dici poterant. Ad imaginum autem consecrationem praeter caerimonias etiam symbolis quibusdam opus fuisse legimus, quae iis appenderentur aut circumdarentur a peritis, qui *τελεσταί*, ars autem eorum *τελεστική* dicebatur [26]). Lapides quo modo consecrati et ad vaticinandum vi divina impleti sint, ex Orphico carmine de lapidibus cognosci potest [27]). De aquae consecratione, quo ea ad hydromantiam aut lecanomantiam apta fieret, M. Psellus loquitur, de op. daem. p. 42. Boiss.: *ἡ ἐπὶ τῷ ὕδατι τελετὴ καὶ τὰ ἐπάσματα ἐπιτήδειον πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ χρῶν-*

---

24) Cf. Eustath. ad Il. IX, 310 p. 752, 19: *τελεῖσθαι τὸ μυεῖσθαι καὶ οὕτως ἐντελέστατα ἔχειν.* Non absimili ratione a christianis scriptoribus *τελειοῦσθαι* dicitur et *τελείωσις* de baptismo aut de sacramento confirmationis, et *τέλειοι* qui baptizati aut confirmati sunt. Vid. Du Cange Gloss. p. 1540. Etiam de consecratione ecclesiarum *τελειοῦσθαι* dici Valesius notavit ad Harpocr. p. 63 (224 Dindf.).

25) Cf. Eustath. l. l.: *καὶ γοῦν καὶ Παλλάδιον τετελεσμένον καὶ λίθος τετελεσμένος κατὰ τοιαύτην σημασίαν ἐλέγετο.* Aliquot exempla vid. ap. H. Stephanum, Thesaur. tom. VII p. 1969 ed. Paris.

26) De his satis est Lobeckium laudare, Aglaoph. p. 108 et 730. De ritu autem eiusmodi consecrationis ipsius divae Hecatae praecepta a Porphyrio tradita apud Eusebium legimus Pr. euang. V, 21 tom. 1 p. 209 Heinich. Cf. G. Wolff, Porphyr. p. 130.

27) Lithic. v. 354—381: imprimis notabile est, quod v. 366 dicitur, *λᾶαν ὑπερμενέεσσιν ἀοιδαῖς ἔμπνοον ἔρδειν.* Lapides aliasve res sic consecratas et *τετελεσμένας*, divinaque aut daemonica vi impletas, *τελέσματα* dici notum est, unde corruptum a barbaris nomen **Talisman**.

τος ἐργάζονται πνεύματος. Sed omne hoc genus theurgicae superstitionis antiquitus in Graecia ignotum fuit, ac posteriore demum aetate invectum, nec solum vulgo susceptum, sed etiam a philosophis quibusdam delirantibus probatum est.

Haec hactenus: iam illud agendum est, cuius causa haec prolusimus.

Indicimus igitur Regis Augustissimi natalicia die crastini hor. XII in auditorio maximo ab universitate nostra celebranda, omnesque quicunque rebus nostris favent, magistratus regios et urbicos, civiles et militares, omnesque omnium ordinum cives atque hospites ut coetui nostro frequentes adesse velint qua decet observantia et reverentia invitamus.

Dabamus Gryphiswaldiae a. d. XIV m. Octob. MDCCCLVIII.

DE LOCIS QUIBUSDAM TACITI VIT. AGRICOLAE.

Taciti vitam Agricolae nuper a Friderico Kritzio recognitam et perpetua annotatione illustratam percurrentes opportune admoniti sumus notularum quarundam olim a nobis in adversaria coniectarum, quarum una atque altera paullo accuratius explicanda hoc prooemiandi negotio defungi sine magna molestia posse videremur. Neque enim in promptu erat alia aptior huiusmodi scriptioni materia, aut quae pertractari breviori tempore posset. Delibabimus igitur aliquot locos ex eorum numero, de quorum aut emendatione aut interpretatione non consentimus cum nupero editore, qui quamvis omnino susceptam provinciam egregie administraverit partamque dudum boni critici et sollertis interpretis laudem etiam hoc opere tuitus sit, in nonnullis tamen a vero, aut ab eo certe quod nos verum esse putamus, aberrasse videtur.

Cap. IV, 1. Gnaeus Julius Agricola — — utrumque avum procuratorem Caesaris habuit, quae equestris nobilitas est. De hac nobilitate equestri plerique interpretes sic statuerunt, ut procuratores Caesarum, quos ex equitibus sumi moris erat, propter muneris huius administrationem ad altiorem equestris ordinis gradum promotos sive equites illustres factos esse opinarentur. Ab hac opinione Kritzius non immerito dissentiens nobilitatem in eo potius constitisse putat, quod quis dignus illo munere ab imperatore iudicatus esset, quippe quod egregiis tantum et eminentibus viris mandari soleret. „Munus illud" inquit „non nisi egregiis et inter ceteros eminentibus conferri solet, ita ut, si quis illud accipit, id documento sit, non ex obvio eum et promiscuo equitum numero, sed ex praestantissimis esse, qui Hist. I, 4, 3 primores equitum vocantur." Sic igitur nobilitatem hoc loco pro claritate aut claritatis documento ac testimonio accipere debebimus, quasi dixerit Tacitus, quod munus equestrem nobilitatem arguit, ut avos Agricolae nobiles fuisse ex eo, quod

procuratores facti sunt, intelligatur. Atqui non recte hoc sumi videtur, procuratores e nobilissimis tantum et praestantissimis electos esse: eligebantur quicunque imperatoribus placerent et idonei viderentur, nullo claritatis aut nobilitatis respectu, et nonnunquam ne ingenui quidem, sed libertini ordinis homines. Hanc ob causam assentiri Kritzio non magis quam ceteris interpretibus possumus, quibuscum hoc ei commune est, quod verba illa quae equestris nobilitas est ad unam procuratorii muneris notionem, quae in procuratorum vocabulo intelligitur, referri, quamquam diverso sensu, voluit. Et posse hoc fieri fatendum est [1]), debere fieri negamus. Aliquanto probabilius referri illa verba non ad unum vocabulum, sed ad omnem superiorem enuntiationem iudicamus, ut equestris nobilitas Agricolae fuisse dicatur propterea, quod avum utrumque procuratorem Caesaris habuerit. Nam propria nobilitatis significatio apud Romanos haec erat, ut diceretur de iis, qui parentes aut maiores haberent curulibus magistratibus functos. Hi enim nobiles vocabantur, opponebanturque hoc nomine hominibus novis, i. e. iis, qui primi ex familia sua curules magistratus ceperant. Ciceronem e. c., licet summo magistratu ornatum, non tamen propterea nobilem fuisse constat, quippe quum maiores eius nullis rei publicae honoribus functi essent; Sulpicius contra, qui eius in consulatu competitor fuit, antiquam nobilitatem habere dicitur [2]), cuius ex annalibus memoria eruenda sit, scilicet propter magistratus olim ab eius maioribus gestos. Ad hoc exemplum igitur etiam sub imperatoribus, quum procuratores provinciarum ex equitibus fieri solerent, non illis ipsis, qui primi ex familia sua ad id munus promoti essent, sed filiis atque nepotibus eorum nobilitatem quandam enatam esse dicemus, et hanc fuisse Agricolae equestrem nobilitatem, quod duorum procuratorum nepos esset. Intellexit rem etiam Wexius: sed is hanc ipsam ob causam verba illa in suspicionem vocavit tanquam ab aliquo interpolatore inserta. „Quid attinebat" inquit „equestrem illam nobilitatem Agricolae vindicare, cuius patrem senatorii ordinis fuisse ex proximis Taciti verbis cognoscimus"? Scilicet senatorii ordinis splendore equestrem istam nobilitatem Wexius adeo obscuratam et extinctam esse credit, ut ne commemoranda quidem Tacito fuerit. Id nobis non satis considerate iudicatum videtur. Ordinem senatorium

1) Cf. e. c. Liv. XXX, 7, 5: Senatum itaque suffetes, quod consulare imperium apud eos erat, vocaverunt.

2) Cic. pr. Mur. c. 7, 16.

quo modo pater Agricolae nactus sit, ignoramus: attamen non propter aliquem magistratum id contigisse pro certo affirmare licet: hoc enim Tacitus non fuisset silentio praetermissurus: et permultos nullo magistratu gesto in senatum beneficio principum allectos esse constat, ex quo genere si pater Agricolae fuit, filius, quamvis et ipse senatorii ordinis, nobilitatem certe nullam hinc acceperat. Haudquaquam igitur absurdum fuit, hanc saltem, quam ab avis acceperat, nobilitatem equestrem obiter commemorari, quemadmodum a Tacito factum est: illud autem vix credibile, huiusmodi commemorationem alicui interpolatori in mentem venire potuisse.

Cap. V, 2. Nec Agricola licenter, more iuvenum qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam retulit. Universam huius loci sententiam, et quid sit ad voluptates et commeatus titulum tribunatus et inscitiam referre, praeclare Wexius enodavit: in duobus tamen verbis neque segniter offendit duabus de causis. Primum in hoc contextu, quum appareat istud neque non posse referri ad antegressum nec, quo totum hoc enuntiatum cum antecedente copuletur, debuisse potius aut segniter scribi: deinde nihil opus fuisse eos qui voluptates sectarentur in duo quasi genera digerere, quorum alteri licenter et lascive id facerent, alteri segniter; ac ne cadere quidem segnitiem in illos voluptatum sectatores. „Nam" inquit „segnes desidiam potius sequuntur quam voluptates lascivientium et exsultantium adolescentium". Videtur igitur vir doctissimus non alias quam horum voluptates agnoscere. Equidem crediderim etiam segnibus et inertibus suas quasdam voluptates esse cum ipsa quam sequuntur desidia coniunctas: neque intelligo, si fuerunt duo genera voluptates sectantium, — ut fuerunt sine dubio, — cur haec etiam discreta a Tacito aegre feramus. De altera offensione sic statuo, ut potuisse quidem aut segniter scribi concedam, sed ferendum tamen etiam neque segniter contendam. Nam ista, quam Wexius requirit, particularum nec et neque mutua responsio et quasi correlatio est illa quidem longe frequentissima, neque tamen sic cum genuina harum particularum natura et significatione coniuncta, ut negligi nunquam possit. Et neglexerunt eam etiam alii, velut Sallustius, Catil. c. 2, 3: aequabilius atque constantius sese res humanae haberent, neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia videres. Apparet, opinor, hic quoque prius neque nihil

nisi connectere hoc membrum cum antecedente, alterum **neque** sententiam negativam simpliciter superiori addere, ut, si graece haec convertenda sint, non *οὔτε* — *οὔτε* sed *οὐδέ* — *οὐδέ* dicendum fuerit. Aliquot non diversi generis exempla Kritzius contulit ad Sall. Cat. c. 58, 1, qui etiam hunc Taciti locum recte interpretatus est: quamquam quos conferri iubet locos, cap. 8, 3. 18, 3. 22, 4, nihil magnopere ad rem faciunt, siquidem in nullo eorum post priorem sententiam negativam, per **neque** cum antecedentibus nexam, altera item negativa per **neque** adiuncta est.

Cap. IX, 3: **ubi conventus ac iudicia poscerent, gravis, intentus, severus et saepius misericors; ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona: tristitiam et arrogantiam et avaritiam exuerat.** In postremis verbis non mirum est multos offendisse: nam qui exuisse vitia dicitur, is ea in se habuisse aliquando, et postea demum deposuisse videbitur, vel, ut Wexius ait, qui vitia quaedam exuit, is antea iis laboraverit necesse est. Hic igitur hanc totam partem tanquam spuriam damnavit. Obloquitur Kritzius: „exuisse" inquit „(non exuere) rem dicitur is, qui eam rem, quam alii habent, in se non admisit eaque immunem se praestitit". Similiterque etiam alii illud verbum interpretati sunt prorsus neglecta propria eius et nativa significatione. Nobis veriorem interpretationem Tacitus ipse monstrasse videtur verbis praecedentibus: **nulla ultra potestatis persona**: neque enim dubitari potest, quin haec **personae** similitudo etiam in his, quae continuo adduntur, animo eius obversata fuerit. Induenda erat Agricolae potestatis persona ubi magistratus officia poscerent, resque ipsa ferebat, ut non raro, quanto intentius iniuncto sibi munere fungeretur, tanto magis iis, qui imperiis eius coercendi, castigandi, in ordinem cogendi essent, etiam tristis, arrogans, avarus, quamquam non esset, esse tamen videretur. Itaque Tacitus non **exuendi** verbo significationem tribuit ab eius natura alienam, sed breviter ipsa vitiorum nomina posuit pro specie vitiorum, cum potestatis persona coniuncta. Atque sic hunc locum etiam a Doederlino nostro explicatum videmus. Alterius interpretationis auctores, quo suam de verbo **exuerat** sententiam comprobarent[3]), aliud eiusdem significationis exemplum sibi invenisse

3) Plusquamperfecti exempla a Rothio citata diversi generis sunt. Significatur enim nunc nihil aliud nisi celeritas consecutionis: statim, simul officio satisfactum, omnem etiam potestatis personam exutam fuisse. Cf. Zumpt. Gr. §. 508. Sic ap. Homer. Il. 1, 221: *ἡ δ' Οὔλυμπόνδε βεβήκει*, ad quem loc. cf. Naegelsbach.

visi sunt in Ann. VI, 25, 2: Agrippina aequi impatiens, dominandi avida, virilibus curis feminarum vitia exuerat. „quod non est“ inquit Kritzius „sua vitia feminea deposuerat, sed vitiis iis, quae vulgo feminarum sunt, vacabat.“ Atqui Agrippina, utpote femina, naturam a feminarum vitiis prorsus immunem habere vix potuit; aliqua quamvis parva eorum semina etiam in ipsius natura insita fuisse necesse est; sed haec, antequam apparerent atque adolescerent, obruta et extirpata erant dominandi aviditate curisque virilibus.

Cap. IX, 7: Haud semper errat fama; aliquando et elegit. Non assentior si quis perfectum hoc elegit pro aoristo (h. e. ad instar aoristi Graecorum) accipiendum esse neget et potius pro perfecto (rectius, opinor, pro praesente actionis perfectae) habendum dicat. Nam quod cogitationem hanc subesse aiunt: id quod experientia constat: eandem cogitationem equidem omnibus locis subesse arbitror, ubi perfectum pro aoristo accipiendum esse grammatici consentiunt. Neque enim aliter fieri potuit, ut Graeci aoristum suum h. e. praeteritum verbi tempus, de re vulgo fieri solita usurparent, nisi quod hoc ipsum, solere aliquid fieri, experientia rei iam saepe factae cognoscitur: nec refert magnopere, utrum addatur aliqua disertior experientiae iam factae significatio (per plerumque, saepe, aliquando ac similia), an haec subaudienda intelligentibus relinquatur. Itaque recte Kritzius ad Sallust. Catil. c. 21, 12, de hoc perfecti usu disputans, hunc ipsum ex Agricola locum pro exemplo posuit: de quo ut in editione libri aliter iudicaret[4]), permovit eum fortasse Madvigii auctoritas, qui quum non immerito Walchii aliorumque de hoc perfecti usu errores reprehenderit, ipse tamen veram rei rationem argutiis suis obscurasse magis quam illustrasse dicendus est. Opusc. ac. alt. p. 112 sqq.

Cap. X, 3: Et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressis. Faciem dicit oblongae scutulae vel bipenni similem, qualem Britanniae formam nonnulli tradiderant: sed postrema verba: in universum fama est transgressis, dubitari non potest quin corrupta sint. Nam haec eorum interpretatio: „qui ex continenti in Britanniam transgressi sunt, eam famam de totius insulae facie accipiunt“, probari nequit, siquidem nec ipsa

4) H. e. in editione prima: nam in altera, ann. 1865, rectius sensit.

haec locutio fama est alicui, de fama quam aliquis accepit, ullam aut exemplorum aut rationis commendationem habet, nec de formis terrarum fama ab iis tantum, qui eas adierunt, sed ab aliis etiam quamvis longe remotis accipi potest et solet. Rhenanus scripsit: in universum fama est transgressa: sed transgredi fama in aliquam regionem sic demum recte dici videtur, si fama in eam regionem perfertur et ab eius incolis accipitur, id quod ab hoc loco alienum esse apparet. Verissimam puto Doederlini coniecturam, qui unius verbi transpositione locum emendavit. Nam quum statim subiungat Tacitus: sed immensum et enorme spatium procurrentium extremo iam littore terrarum velut in cuneum tenuatur: ille participium transgressis ex eo, ubi in codicibus scriptum est, loco motum huc reposuit: sed transgressis — — velut in cuneum tenuatur.[5]) Intelligendi sunt non qui ex continenti in Britanniam, sed qui ex ipsius Britanniae parte citeriore in Caledoniam transgressi sunt. His illud enorme spatium velut in cuneum tenuatur, h. e. hi illud in cuneum tenuari vident. Sic enim et Graeci et Latini, formam aut situm locorum designantes, dativum participii usurpant, ut quasi conditionalis enuntiationis instar sit, significetque qua conditione alicui loca illa sic, ut dicunt, sita aut conformata appareant. Liv. I, 8, 5: locum qui nunc saeptus descendentibus inter duos lucos est h. e. quem, qui descendunt, inter duos lucos aspiciunt. Id. XXXII, 4: Thaumaci a Pylis sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt h. e. Thaumacos, si quis per Lamiam eat, loco alto sitos conspicit. Plura dabunt Gronov. ad I, 8, 5, Oudendorp. ad Caes. B. G. V, 2, 3. De Graecis satis est Matthiaei grammaticam laudare §. 388b. Sed apud Tacitum praeterea etiam in priore periodo scribendum esse suspicor: unde et in universum fama, deleto verbo est, quod in tali contextu omitti ab eo solet, velut in proximo capite §. 1: habitus corporum varii, atque ex eo argumenta, aliisque locis innumerabilibus. Atque sic etiam originem alterius corruptelae facillime explices: nam posteaquam fama est pro fama sed vel fama set proclivi librariorum errore scriptum fuit, oblitteratam particulam adversativam, qua careri non posse apparebat, correctores in margine posuerunt, unde mox in contextum alieno loco irrepsit.

5) Merito probarunt hanc sententiam Kritzius in editione secunda et Hofman-Peerlkamp, qui etiam verb. est post fama delendum esse mecum censet.

Cap. X, 5: Sed mare pigrum et grave remigantibus perhibent; ne ventis quidem proinde attolli. Permira fuit Kritzii annotatio[6]), inauditam significationem adverbio proinde asserentis, quod non comparandi vim habere vult, sed esse i. q. continuo, nulla mora, temporis potestate a loci translata. „Quemadmodum enim" inquit „protenus, quod est a pro (= porro seu prorsus) tendendo, dicitur ad significandum aliquid ex aliqua re continuo prodire ac statim fieri, ita proinde particulae ratio constat, si ex aliqua re statim pergitur, quod plane congruit cum germanico sofort." De ratione nolumus nunc contendere: non intercedimus, quominus proinde etiam locali ac temporali significatione dici potuisse statuatur, scilicet si quis solam etymologiam respiciat. Atqui non tamen quidquid ratione fieri fortasse potuerit, propterea etiam re vera factum est, et ad significationem verborum certo cognoscendam nihil proficitur ratione etymologica, nisi accedat etiam diligens et accurata usus observatio. Usu autem istam, quam Kritzius comminiscitur, significationem haudquaquam comprobari certo certius est. Nam quod unum eius exemplum protulit, Hist. I, 30, 5, hoc exemplum pro nullo habendum esse facile patefiet. Legitur ibi in codicibus: Nec est plus, quod pro caede principis quam quod innocentibus datur; sed proinde a nobis donativo plus ob fidem, quam ab aliis pro facinore accipietis, apparetque Kritzium illud sed proinde pro sed statim accepisse. Prudentissimi editores locum corruptum esse censuerunt deleveruntque alterum illud plus, utpote librariorum errore e superiore versu repetitum, quo genere vitiorum nihil in Taciti codicibus frequentius esse Doederlinus praef. p. XIV sq. et post hunc Heraeus ostendit, Stud. crit. in Medic. Tac. codd. (Marburg. MDCCCLVI) p. 73 sqq. Igitur hoc vitio sublato proinde apparet referri ad sequens quam, sententiamque hanc esse: milites donativom (sic enim pro donativo scribendum) ob fidem proinde (h. e. pariter) ab loquentibus, quam ab aliis pro facinore accepturos.

Ceterum in huiusmodi locis, ubi comparativa est particulae vis, plerumque non proinde sed perinde scribi solet, nec defuerunt qui alteram formam causali tantum aut conclusiva significatione usurpatam esse crederent, quae opinio cur mihi falsa esse videatur, indicavi

6) In ed. prima: nam in altera rectius loquitur.

in Opuscul. ac. III, p. 416[7]). Nostro autem loco, ubi proinde in codd. legitur, comparativa significatio facile agnoscitur, licet quo pertineat haec comparatio non diserte indicetur, sed subaudiendum sit: scilicet mare Britannicum non proinde quam alia ventis attolli: quod genus ellipseos, etiam apud Graecos, qui οὐχ ὁμοίως eodem modo usurpant, longe frequentissimum, quum dudum a multis observatum satisque illustratum sit, pluribus nunc de eo disputari nihil opus est. Hoc unum addimus, etiam in eo, quod Kritzius pro exemplo adhibuit: „valde onustos currus, ubi iumenta niti coeperint, non proinde moveri, sed paullatim demum incitari:“ nihil obstare, quominus illud non proinde, contra ipsius sententiam, comparativum esse dicamus et significare, non ita vel non tam cito currus moveri quam pro nisu iumentorum expectaveris.

Cap. XI, 4. Eorum sacra deprehendas superstitionum persuasione. Hanc codicum lectionem Wexius eiusque exemplo Kritzius non ferendam rati scripserunt superstitionum persuasiones, asyndeto, ut nobis quidem videtur, perquam duro et vix tolerabili, quamobrem, si constaret de necessitate mutandae lectionis, etiam copulam et vel ac insertam maluerim. Sed quid tandem est in codicum lectione non ferendum? Ablativus, aiunt, verbo sic postpositus, ut cum eo etiam constructione cohaerere videatur. Nam deprehendere aliquid aliqua re sic demum dici potest, si ea res pro nota atque indicio sit, unde illud alterum cognoscatur. „Id autem“ inquit Wexius Proleg. p. 70, „non cadere in nostrum locum manifestum est, quum sacra non ex superstitione, sed superstitio potius ex sacris cognoscatur.“ Eodem modo etiam Kritzius: nec facile quisquam aliter se rem habere dixerit. Et tamen de mutationis necessitate dubitare licebit. Quippe viri doctissimi, dum singula verba eorumque collocationem intuentur, universam enuntiationis sententiam minus reputarunt. Nam quum Gallorum apud Britannos sacra deprehendi dicuntur, quid hoc aliud significat, quam deprehendi Gallorum sacra ab iis coli? quumque additur superstitionum persuasione, ablativum hunc causalem esse neque ad verbum proximum, deprehendas, sed ad

7) Dixit nuper de his formis G. Friedlein in libello, quo Fr. Thierschio honorem doct. ante L annos acceptum gymnasii Erlang. nomine gratulatus est: sed de eius disputatione iudicare non possum, quum ipsum libellum non viderim, sed tantum ex Annal. Phil. et Paed. a. 1858 p. 809 et 1859 p. 165 de eo acceperim.

rem, quae superioribus verbis significata est, pertinere dicemus. Nam superstitionum persuasio in causa fuit, ut Gallorum sacra apud Britannos essent, non ut deprehenderentur.

Cap. XVII, 3. Et Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset *** sustinuitque molem Julius Frontinus, vir magnus quantum licebat etc. Non improbabile est, quod Wexius Kritzius aliique suspicantur, aliquot verba post obruisset excidisse, velut, nisi immaturo fato obiisset, vel, ut Wexio placuit: sed subito in medio cursu extinctus est: expromam tamen etiam meam quandam veterem coniecturam non minus fortasse probabilem. Peccarunt saepenumero librarii coniungendis vocabulis, quae disiungenda erant: sic fieri potuit, ut ex obruitset (pro obruit sed scripto: nam set pro sed satis frequens est [8])), illa coniunctivi forma existeret obruisset. Peccarunt non minus saepe litteris aut iisdem aut similibus omittendis: sic factum est, ut ex sustinuitutique hoc quod nunc legimus sustinuitque nasceretur. Itaque si veram lectionem hanc fuisse sumimus: Et Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruit; sed sustinuit utique molem Julius Frontinus — medicina non nimis certe violenta et structuram verborum habemus integram, et sententiam, ut arbitror, satis probabilem. Nam proximi duo Cerialis in Britannia successores fuerunt Frontinus et Agricola [9]): horum utrumvis alterum dici potuisse manifestum est, siquidem hoc pronomen, ut graecum ὁ ἕτερος, nihil aliud nisi unum de duobus intelligendum esse significat, et ubi duo successores sunt, alter tam is dici potest, qui prior, quam qui posterior est. Hoc autem loco non posteriorem Agricolam intelligendum esse res ipsa docet: necesse est igitur Frontinum intelligi, idque quo minus obscurum esset Tacitus ipse providit statim nomine eius posito. Huius igitur curam famamque Cerialis obruit, h. e. rebus suis gestis tantopere excelluit, ut earum magnitudine et gloria Frontini cura famaque obscuraretur et paene

8) Cf. A. Mai ad Cic. de re publ. 1, 3 p. 15 ed. Moser. Baier. ad Cic. fragm. or. p. 46.

9) Hübnerus quidem in Museo Rhen. nov. XII, 1, p. 53 (Die Römischen Legaten in Britannien), proximum Cerialis successorem non Frontinum, sed alium quempiam ignotum fuisse suspicatur, nulla, ut equidem arbitror, idonea ratione. Quamquam idem iam olim Dederichio placuisse video in Diurn. antiquar. ann. 1839 p. 837, nec Nissenius se ab hac suspicione abhorrere profitetur p. 154.

delitesceret. Nam hanc illius verbi interpretationem veriorem esse puto quam quae a Kritzio proponitur: omnem copiam rerum agendarum famaeque parandae ita successori ereptam esse, ut neque haberet in quo curam suam ostenderet, neque ea famam assequeretur. Etenim quod obruitur ab aliquo, id esse tamen et ipsum aliquid necesse est: cui autem omnis curandi et famam quaerendi occasio praerepta est, huius ne esse quidem ulla cura famaque potest: quae autem nulla sunt, haec obrui non possunt. Neque probatur diversa interpretatio iis locis, quos Kritzius comparavit, Agr. c. 46, 6: multos veterum oblivio obruit. Cic. de orat. I, 25, 116: ita quidquid est, in quo offenditur, id etiam illa, quae laudanda sunt, obruit. Nos autem exemplum haud absimile huius nostri comparabimus, Valer. Max. I, 1, 9: Obruitur tot ilustribus consularibus L. Furius Bibaculus, exemplique locum vix post Marcellum invenit; sed pii simul ac religiosi animi laude fraudandus non est. Obrutum h. e. obscuratum Valerius Bibaculum dicit illustrium consularium, quorum antea mentionem fecerat, factis praeclaris, ut vix ipse in exemplis numeretur; sed non tamen sua laude fraudandum esse. Eodem modo Tacitus obscuratam Cerialis claritate Frontini curam famamque dicit, ut vix pro merito agnoscatur: sed deberi tamen Frontino hanc laudem, ut sustinuisse utique molem, h. e. haud impar certe moli fuisse dicatur. Utique adverbium in tali sententiarum nexu aptissimum est: significat enim fere idem, quod nos dicimus jedenfalls, quo indicamus: utut ceteroquin res est, hoc certe s. hoc saltem verum est. Nam quod Lachmannus ait, ad Lucret. p. 250, utique proprie significare et ita quidem uti oportet, probari non potest: que in hac particula nullam habet copulandi vim, non magis quam in ubique, quisque, uterque, quandoque.

Cap. XIX, 5: Namque per ludibrium assidere clausis horreis et emere ultro frumenta acludere pretio cogebantur. Pro acludere, quod corruptum esse apparet, Puteolanus dedit ac vendere, quam emendationem, licet a plerisque acceptam et operose a Walchio defensam, nullo modo probandam fuisse rectissime Wexius intellexit. Ipse proposuit ac luere pretio, quo significari vult quod nos vernacule dicimus mit Gelde büssen: nam potuisse luere hoc sensu etiam absolute dici, ut id, quod luerent, subaudiendum lectoribus relinqueretur: quod quid esse possit, equidem me non intelligere fateor. Kritzius scripsit ac recludere, hac explicatione

addita: „Ludibrium eo constabat, quod accipiendo frumento praepositi, si Britanni, qui frumentum non haberent, pro eo pecuniam dare vellent, ea reiecta pertinaciter in eo perstabant, ex lege frumentum ipsum esse praebendum. Quod ut tandem efficeretur, ad desperandum adactis Britannis ipsi ex horreis suis vendebant, quod illi debebant, frumentum, nimio scilicet pretio, atque, ubi vendiderant, idem, quod nunc iam ab emptoribus praebebatur, rursus condebant in horrea, neque id sine nova pecunia extorta (pretio) ob multiplicatam videlicet operam." De ludibrii genere utique assentior: de lectione assentiri non possum. Nam ne dicam de inusitata verbi recludere significatione, quod, quum soleat de aperiendo et reserando dici, nunc pro eo quod est rursus includere accipere iubemur, hoc ipsum prorsus incredibile, id, quod Romani horreorum praefecti faciebant, scilicet ut frumentum rursus in horreis suis conderent, id nunc non hos, sed Britannos, a quibus frumentum accipiebant, fecisse dici, quumque vulgo pretio aliquid facere is dicatur, qui pretium accipit, nunc contra pretio recludere frumentum eos dici, qui pretium recludendi aliis numerent. Scripsisse Tacitum arbitror: accendere pretia cogebantur. Lenissimam mutationem, accendere pro acludere, pretia pro pretio, omnes fatebuntur: nec minus bonam sententiam esse agnoscent, qui meminerint accendere pretia idem esse ac pretia augere, cuius significationis exempla e Forcellini copiis apponam, Senec. de benef. VII, 9: Crystallina, quorum accendit fragilitas pretium. Plin. H. N. XVIII, 25, 60. Nubilo occasu pluviosam hiemem denuntiant, statimque augent lacernarum pretia; sereno asperam, et reliquarum vestium accendunt. Eodem sensu etiam incendere pretium et excandefacere dicitur: scilicet quia pretii magnitudine emptores quasi uruntur. Populum urebat annona, est apud Vellei. II, 77. excandefacere annonam apud Varronem R. R. II, 2, 16. Sic igitur emendati loci sententia haec est: Britanni quum frumentum aut non haberent, aut servare vellent, aut devehere quo iussi erant non possent, aut quod offerrent frumentum ab horreorum praefectis non probaretur, emere quantum deberent ex clausis Romanorum horreis, quumque plures ad eadem horrea confluerent empturientes, assidere iis et licitando inter se accendere pretia cogebantur.

De extremis in hoc capite verbis: donec, quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret, neque Wexio neque

Kritzio assentior, quorum alter haec — quod omnibus in promptu erat — pro parenthesi accipit, qua significetur omnibus rem manifestam fuisse, neminem latuisse, alter, qui recte intelligeret, ipsam structuram orationis obstare quominus aliud horum verborum, aliud reliquae enuntiationis subiectum esse credatur, pro in promptu certa, ut ait, emendatione improsperum scripsit.[10]) Placere hanc emendationem posse concedo: necessariam ac certam esse non credo, sed acquiesco in vulgata codicum lectione. Nimirum loquitur Tacitus de collatione frumenti, quae malis artibus procuratoris eiusque ministrorum ex tolerabili, et qualem praestare omnes sine molestia possent, in quaestum paucorum convertebatur. Collatio frumenti omnibus in promptu erat, scilicet si recte ac legitime cum iis ageretur: nunc autem, quum secus ageretur, paucis lucrosa. Est igitur illud conditionaliter dictum, omissa hypothesi, quippe quam subaudiri debere res ipsa monstraret. Neque abhorret hic usus indicativi imperfecti, ut conditionaliter accipi debeat, ab optimorum scriptorum more. Vid. Drakenb. ad Liv. XXXVIII, 2, 2. XLI, 24, 4. Krüger. de consecut. temp. in eius quaest. Gramm. (Grammat. Untersuch.) II p. 366. Id. grammat. lat. §. 463. Zumpt. §. 519. Et Graecos quoque nonnumquam sic hunc indicativum imperf. absque particula ἄν usurpare notum est.

Cap. XXII, 2: Nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum aut fuga desertum; crebrae eruptiones; nam adversus moras obsidionis annuis copiis firmabantur. Ita intrepida ibi hiems et sibi quisque praesidio. Non iniuria Wexius, Prolegg. p. 131, sententiarum nexum misere conturbari ac prorsus subverti queritur interpositis verbis crebrae eruptiones, quibus omissis omnia egregie et rite procedant. Hanc ob causam illa verba uncinis inclusit utpote aliquo errore ex glossemate ad cap. 20, 2 (subitis excursibus) in hunc locum translata. Id quidem minus verisimile videtur, sed iustam offensionem esse negari non potest. Nam quod Kritzius nexum sententiarum sic declarare studet, ut verbis nam — firmabantur causam afferri dicat, cur praesidia in castellis non solum nullum damnum acceperint, sed etiam crebras eruptiones fecerint, quippe quum copiis in annum provisis nihil illis ad alacritatem deesset: obiecerit fortasse aliquis, hoc

10) In ed. prima: nam in altera plane mihi assentitur.

ipsum maxime offensioni esse, non modo non dictum esse a Tacito, quod ad perspiciendum illum nexum intelligi necesse sit, sed dictum etiam, quod lectoris animum alio avocet. Nam quum adversus moras obsidionis milites firmatos scribit, non cur alacres ad eruptiones faciendas, sed tantum cur fortes ad tolerandas longas obsidiones fuerint, docere velle videtur. Ac memini me olim, quum hanc vitam Agricolae in seminario cum adolescentibus philologis tractarem, eandem quam Kritzium loci explicationem periclitari: sed obloquebatur unus e sodalibus verbaque illa nec delenda nec argute defendenda, sed transponenda in proximam periodum suadebat: Ita intrepida ibi hiems: crebrae eruptiones et sibi quisque praesidio. Mihi hoc consilium placuit, nec aliis fortasse displicebit. Eruptiones non solum qui obsidentur facere dicuntur, sed quicunque e suis castris aut castellis in hostium fines incurrunt. Vid. Caes. B. G. VII, 7, 2.

Cap. XXX, 4: Nunc terminus Britanniae patet, atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla iam ultra gens etc. Frustra hunc locum Wexius et Kritzius interpretando tueri conantur, in quo equidem nullam sanam sententiarum connexionem agnosci posse censeo. Neque enim intelligo, qua ratione cum illo, quod terminus Britanniae pateat, hoc alterum, quod omne ignotum pro magnifico sit, sic per atque coniungi potuerit, neque magis, qua ratione rursus huic, quod omne ignotum pro magnifico sit, opponatur illud: sed nulla iam ultra gens. Nam quod aiunt Galgacum (is enim loquitur) postquam Britanniae terminum patere dixit, admonere etiam suos voluisse, non amplius magnam de iis apud Romanos existimationem esse: quippe ignota quidem omnia pro magnificis haberi, id autem in ipsos, utpote patefacto Britanniae termino non amplius ignotos, non cadere: hoc si Galgacus in mente habuit, fatendum profecto, omissa ab eo illa ipsa esse, quae omitti nisi ab eo, qui plane intelligi nollet, nullo modo possent. Accedit mirifica ista oppositio: omne ignotum pro magnifico, sed nulla iam ultra gens. Hanc Wexius silentio praetermisit, Kritzius autem, quum opponi haec inter se non potuisse intelligat, oppositionem esse negat, gradationem adversativa particula significari vult in hunc modum: non solum Britanniae terminus patet, sed etiam ultra nos nulla gens est, ad quam nos recipere possimus. Quam gradationem non sine saltu quodam viri sollertissimi effici potuisse videmus: transsiliendа enim fuerunt verba proxima de ignoto et magnifico, ut superato hoc intervallo ad terminum Britanniae rursus per-

veniret. Nobis verum vidisse videntur, qui non transsiliendis sed transponendis verbis removere offensionem voluerunt, totiusque loci contextum hunc fuisse credimus: Nos terrarum ac libertatis extremos recessus ipse ac sinus famae in hunc diem defendit: namque omne ignotum pro magnifico est. Sed nunc terminus Britanniae patet. Nulla iam ultra gens etc. Recessum ac sinum famae dicit, ut famam Caledoniorum quasi remotam et ab accuratiore notitia seiunctam significet, ut nihil praeter obscurum quendam rumorem ad Romanos permanarit. Hunc recessum igitur ac sinum famae, quum fere ignoti Romanis essent, defendisse eos tutioresque a Romanorum incursione praestitisse, propterea quod omne ignotum pro magnifico esse soleat, ideoque de ipsis quoque magnifica apud Romanos existimatio fuerit. Nunc autem, patefacto Britanniae termino, mutatam esse rerum suarum conditionem. Namque pro atque a nobis repositum si quis reprehendat, non repugnabimus, quominus is in vulgata lectione securus acquiescat.

In eadem Galgaci oratione, cap. XXXI, 5, ubi haec est codicum scriptura: nos integri et indomiti et in libertatem non in poenitentiam laturi, emendationem haud certe improbabilem, olim a nobis excogitatam, occupavit Peerlkampii sagacitas, deleta praepositione ante libertatem pro in poenitentiam scribendum esse censentis: impune tentatam. Sed mihi etiam participium laturi corruptum ex ulturi videbatur. Non nimis audacem esse mutationem fatebuntur, qui reputaverint pro impune etiam impoene scribi, et tentatam, per compendium scriptum, facillime in tentiam abire potuisse. Nam de coniunctis syllabis quae separari deberent, non opus est dici: neque praepositionem, corrupta in hunc modum lectione, ante libertatem ab aliquo correctore additam magnopere mirabimur.

Cap. XXXIV, 3. Novissimae res et extremo metu corpora defixere aciem in his vestigiis. Haec sic, ut in codicibus leguntur, Kritzius exhibuit sanaque esse putat. Nam novissimas res dici pro pessimis ac desperatis, ultra quas nihil gravius accidere possit, et extremo metu corpora pro hominibus extremo metu correptis animoque propter pavorem ita destitutis, ut tantummodo corpora esse videantur. Equidem de novissimis rebus non dissentio, praeivitque hanc interpretationem iam Wexius Proll. p. 197; sed ex-

tremo metu corpora isto sensu dici potuisse non credo.[11]). Exanimantur sane metu homines: neque tamen hoc eo valere potest, ut ipsi nihil nisi corpora, nedum ut extremo metu corpora esse dicantur, quod quid est aliud, quam corpora summo metu plena, in summo metu versantia? Metus enim natura sua non corporis sed animi est, et qui exanimantur metu, hanc tamen certe animi partem, in qua metus residet, non amittunt, quam si amitterent meraque corpora fierent, ne metuere quidem amplius possent. Itaque perquam probabilis mihi videtur eorum coniectura, qui corpora a librariis ex torpore facta credunt. Quodsi etiam extremus metus scribatur, nominativus pro ablativo, non certe inepta evadet sententia, ut res novissimae metusque extremus quasi quodam torpore aciem Britannorum defixisse dicantur.

Cap. XXXVI, 3: mie̅que equestres ea enim pugnae facies erat, quum egra diu aut stante simul equorum corporibus impellerentur. Corruptissimae periodi partem priorem Wexius sic refinxit, ut scriberet: minimeque aequa nostris iam pugnae facies erat, eamque emendationem Kritzius sequutus est, addito tamen pronomine ea ante adverbium iam. Neque nos Wexii sollertiam non summa laude dignam censemus: nescimus tamen, an illo adiectivo aequa supersederi potuerit. Nam in codicum scriptura equestres, cuius vocabuli posterior pars dubitari vix potest, quin recte mutata sit, priorem partem ex repetitis falso litteris postremis vocabuli antecedentis ortam esse credibile est. Deinde pro ea enim scripserim eadem. Alterum membrum nec Wexius recte emendasse videtur, qui scripsit: cum aegre iam diu ante stantes —, neque Kritzius, qui edidit: quum aegre clivo adstantes. Quamqum clivo, quod vocabulum iam alii non pauci in diu latere viderunt, mihi quoque verum esse videtur: sed adstare clivo minus recte dictum puto, quippe quum non hoc Romanis propositum fuerit, ut starent apud clivum, sed ut in clivum eniterentur hostesque per acclive iugum velut insurgentes, ut Tacitus ait c. 35, 2, inde pellerent; quamobrem etiam

11) Quamquam sic etiam Rothio et post eum Nisseno p. 219 placuisse video: „Blosse Leiber in der grössten Bangniss haben eine Schlachtreihe aufgestellt, wie eine todte Pfahlreihe, in der kein animus, kein pectus ist.“ Probari hanc interpretationem opinantur etiam Horatiano loco, Ep. I, 4, 6: Tu non corpus eras sine pectore. — Kritzius in altera editione emendationem meam adoptavit.

erigere in colles aciem coeperunt, cap. 36, 2. Malim itaque clivo instantes, quod item iam aliis in mentem venisse video. Nam instare cum dativo constructum non solum quietis, sed saepe etiam motus significationem habet, ab altero verbo alienam. Universa loci sententia haec est: posteaquam equites, fugatis covinariis, peditum se proelio miscuerint, non eandem quam antea Romanis pugnae faciem fuisse. Antea enim acie compositi servatisque ordinibus dimicaverant, nunc autem, praeterquam quod aegre clivo instarent, accessisse etiam hoc, ut equorum corporibus impellerentur, h. e. huc illuc pellerentur, nec iam compositi, ut antea, sed catervatim disiecti pugnarent. — Proxima verba: ac saepe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque fortuna tulerat, transversos aut obvios incursabant, item causam indicant cur non eadem pugnae facies fuerit. Equi sine rectoribus dubitari non potest quin non covinariorum, sed equitum caesorum intelligi debeant, nec solum Romanorum, sed etiam Britannorum: nec scio an recte Rhenanus cap. 35, 2 covinarius et eques scripserit, addita copula, quae in codicibus omissa est. Nam covinarios, qui curru proeliabantur, equites dictos esse vix credibile esse, neque Homerico usu vocabuli ἱππῆες probari posse puto: et quae Walchius affert, ut nullum Britannis praeter covinarios equitatum fuisse demonstret, haudquaquam ad persuadendum apta sunt. Obstant enim praeter disertum Pomponii Melae testimonium etiam Caesaris aliquot loci; Taciti autem verba, cap. 12, 1: in pedite robur; quaedam nationes et curru proeliantur, nihil aliud docere possunt, quam robur exercituum non in equitatu sed in pedite constitisse; eas autem nationes, quae non curru proeliarentur, equitatu plane caruisse nullo modo demonstrant.

Cap. XLII, 5. Obsequiumque et modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum rei publicae usum ambitiosa morte inclaruerunt. Offendisse in hoc loco multos non mirum est, propter verbi excedere significationem minus obviam, et reliquae orationis structuram non satis expeditam. Et Wexius quidem utramque offensionem removere conatus est scribendo: eorum laudes excedere, qui —, quam coniecturam a Kritzio non iniuria spretam esse arbitror. Sed ipsius interpretationem vulgatae lectionis probare non possum. Vult enim eo laudis excedere non significare ad eam laudem (s. ad eum laudis gradum) excedere, sed id genus

laudis superare et post se relinquere, quoniam, qui aliqua re excesserit, is non amplius in ea sit, sed eam vel superarit vel post se reliquerit. Atqui obstat huic interpretationi constans usus illius ablativi eo cum genitivo substantivi, veluti supr. c. 28, 3: eo inopiae venere. Ann. XV, 1: eo contemptionis descensum. IV, 10: eo audaciae provectum. Hist. III, 17: eo ardoris provectus, aliisque locis innumerabilibus. Quumque excedere etiam is dici possit, qui ex humiliore loco in superiorem evadit vel evehitur, nulla profecto causa est, quominus etiam eo laudis excedere eodem sensu quo eo laudis evehi dicatur. Intellexit hoc iam Ruhnkenius ad Rutil. Lup. I, 9 p. 49, ubi Gronovii emendationem escendere, quamvis facilem, non tamen necessariam esse ostendit, comparato etiam loco Valerii Max. V, 6, 4: res publica procedente tempore ad summum imperii fastigium excessit, quod quid est aliud quam evecta est? Neque diversa est verbi significatio ap. Plinium H. N. XXVII, 1, 1 (quem locum Forcellinus citavit): excedentia in nubes iuga.[12]) — Jam vero in sequentibus ablativum quo cum verbo inclaruerunt construi non posse, sed eodem, quo demonstrativum eo, significatu locali vel, si quis cum Kritzio loqui malit, pro adverbio loci accipi debere apparet; quumque sic aliquod verbum cum significatione movendi, illi alteri excedere respondens, desideretur, possit aliquis eiusmodi participium, velut enisi post usum propter quandam litterarum similitudinem a librariis omissum suspicari. Neque tamen incredibile est, id ab ipso Tacito per breviloquentiam praetermissum esse, utpote ex superiore membro subaudiendum.

Cap. XLIII, 4. Speciem tamen doloris animo vultuque prae se tulit. Caliginem nonnunquam etiam acutissimorum virorum oculis nimia codicum reverentia offundit, ut quae in aperto sunt non videant, videre autem se credant, quae nec sunt nec esse possunt. Quid enim apertius esse potest, quam, si quis, quum animo non doleat, vultu tamen speciem doloris prae se ferat, huius contrarium animo vultum esse: nam animo laetus, vultu tristis est, vultus tristitia animi laetitiam celat ac dissimulat. Et tamen qui sic ficto vultu quo sit animo dissimulat, hunc non solum vultu, sed etiam animo doloris

---

12) Utroque loco etiam Ritterum usum esse video ad vulgatam h. l. lectionem interpretandam.

speciem prae se ferre dicemus? Immo, inquit Kritzius, „animo dolor simulatur, si quis silet, iocis atque verbis laetis abstinet, voluptates intermittit, tristia loquitur“: quod quid est aliud quam animum nunc non esse animum, sed silentium aliaque tristitiae signa animi habitum dissimulantia? — Fuerunt etiam qui ad figuram ἓν διὰ δυοῖν confugerent, scilicet quod veram huius figurae vim ac naturam prorsus planeque ignorabant, quae adhiberi non potest, nisi ubi, quae per copulam coniunguntur, etiam re ipsa sic inter se coniuncta sunt, ut possit alterius nominis loco etiam genitivus aut adiectivum substitui. Itaque animus vultusque per ἓν διὰ δυοῖν tum demum dici posset, si vultus talis esset, qualis huic animo conveniret, non autem nunc, ubi ab animo vultus diversus eique contrarius est. Corruptum igitur locum esse fatendum est, fassique dudum sunt viri prudentissimi: ex emendationibus, quas alii alias commendarunt, nobis una maxime probabilis videtur, quae nescio cui in mentem venit: **sermone vultuque**. Cf. Ann. VI, 50, de Tiberio: **sermone ac vultu quamvis manifestam defectionem tegebat.**

Scrib. Gryphiswaldiae d. XXVIII Jun. MDCCCLIX.

ANIMADVERSIONES AD VETERUM GRAMMATICORUM PLACITA DE ADVERBIIS.

Quintilianus, Inst. or. 1 c. 4, veterum de partibus orationis sententias summatim percensens, postquam ab Aristotele et Theodecte tres modo partes, verba nomina coniunctiones, traditas esse dixit, „paullatim" inquit § 19 „a philosophis ac maxime a Stoicis auctus est numerus: ac primum coniunctionibus articuli adiecti, post praepositiones; nominibus appellatio, deinde pronomen, deinde mixtum verbo participium; ipsis verbis adverbia". In his quae de ceteris partibus dicuntur nihil difficultatis habent: de postremis tantum verbis nuper dubitatum est a viro praestantissimo et in his studiis grammaticis naviter versato, qui, si modo recte sententiam eius assequi potui, ambiguum esse autumat, utrum Quintilianus adverbia tanquam speciem quandam verborum aut partem orationis haud absimilem verbis additam atque sic numerum partium auctum esse velit, an hoc potius, nunc demum adverbia verbis sic adiuncta et tanquam adminicula in oratione addita esse, ut intellectum sit, esse in iis aliquid a verbis diversum, quod antea minus animadversum esset. Atque hanc sibi interpretationem altera veriorem videri profitetur vel propter adiiciendi verbum, quo Quintilianus utitur; reprehendit tamen Quintilianum propter perversam, ut ait, de adverbiorum natura opinionem[1]). Ego vero omnem hanc dubitationem per-

[1]) Ne quis forte viri docti sententiam male vertendo a me corruptam esse suspicetur, ipsius verba apponere placuit. Sic igitur ait, allato Quintiliani loco: „Ist damit gemeint, man habe den Verben als eine besondere Art von Verben oder als ähnlichen Redetheil noch das Adverbium zur Seite gestellt, so dass sich das adiici nur auf die Steigerung der Zahl bezieht, so ist wenigstens nicht die bei den Römern übliche fehlerhafte Auffassung des Begriffes ἐπίῤῥημα in die Erzählung eingemischt, wiewohl daraus nicht folgt, dass sich Quintilian selbst dieser Auffassung nicht angeschlossen habe. Sollte aber die Meinung sein, nunmehr hätte man die Adverbien den Verben so angefügt, und gleichsam zur Unterstüt-

miram nullaque ratione motam esse arbitror, ipsius autem viri doctissimi interpretationem eam, quam sibi veriorem videri ait, longe quam Quintiliani verba obscuriorem mihi videri fateor. Sic enim loquitur, ac si credat Quintilianum adverbia posteriore demum quodam tempore verbis in oratione tanquam adminicula quaedam addi coepta putasse, intellecto tamen eorum a verbis discrimine: antea igitur aut nulla fuisse aut certe non pro adminiculis verborum habita. Noluisse virum circumspectissimum tam incredibilem inscitiam Quintiliano imputare certo scio; sed hoc si noluit, fatendum certe eum quid vellet haudquaquam plane ac perspicue prolocutum esse. Voluit autem, ut arbitror, nihil aliud quam olim adverbia non satis animadversa neque a verbis discreta, ac postea demum ab iis separata esse. Quod si ita est, rursus me non satis intelligere fateor, quam ob causam Quintilianus veram adverbiorum notionem ignorasse arguatur, et quid denique intersit magnopere inter duas istas interpretationes, quarum altera adverbia tanquam speciem quandam verborum aut partem orationis haud absimilem verbis additam vult, altera eadem, quum olim minus animadversa fuissent, postea pro adminiculis verborum habita, diversa tamen ab ipsis verbis, ideoque non amplius cum iis confusa, sed separatim in partibus orationis numerata esse. Nam si respondeat fortasse, aliud tamen esse, speciem quandam verborum adverbia credere, aliud adminicula verborum: opponemus nostro iure, illud ipsum speciei vocabulum perperam a viro doctissimo usurpatum esse, quum de iis diceret, qui adverbia a verbis seiunxissent: seiunxerunt enim propterea, quod non ut speciem generi subiuncta verbis adverbia, sed quamvis affinia et in sermone plerumque illis connexa, sui tamen generis vocabula habenda esse censuerunt. Itaque pro specie verborum adverbia non ab his habita esse dicemus, quos Quintilianus verbis adverbia tanquam aliam partem orationis adiecisse dicit, sed a prioribus, quorum hi sententiam deseruerunt. Quam utrique rationem secuti sint, ex iis quae infra exponemus patefiet; nunc tantum Quintilianum haudquaquam ambigue,

zung im Satze beigegeben, dass man jetzt das Bewusstsein gehabt hätte, in diesem Zusatze etwas bestimmtes von dem Verbum verschiedenes zu haben, das man früher unbeachtet gelassen, so wäre damit allerdings von der gewöhnlichen verkehrten Fassung des Adverbiums die Rede. Der Gebrauch gerade des Wortes adiicere giebt dieser sonst allerdings nicht so nahe liegenden Erklärung offenbar einige Wahrscheinlichkeit.“ Beiträge zur Geschichte der Grammatik des Griech. und des Lat. von Dr. K. E. A. Schmidt, (Halle 1859) p. 497.

sed ita locutum esse aio, ut de sententia eius a nullo, qui quidem omnem illius loci contextum respiciat, errari posse videatur. Apparet enim liquidissime, quo sensu illud adiiciendi verbum usurpet: nempe sic, ut adiectas eas partes orationis esse dicat, quae constarent vocabulorum generibus antea cum aliis confusis, a quibus quum discriminarentur suumque in partibus orationis locum separatim acciperent, numerum partium, nova hac parte adiecta, augeri necesse fuit. Sic coniunctionibus adiectos articulos dicit, quos olim, itidem ut praepositiones, cum coniunctionibus uno *συνδέσμων* nomine comprehensos et in eadem parte orationis numeratos fuisse constat, cuius unum genus *ἄρθρα*, alterum *προθετικοὶ σύνδεσμοι*, tertium *σύνδεσμοι* proprie dicti essent. Item nomina et appellationes in una parte habita esse novimus, donec a Chrysippo in duas dividerentur [2]), quae divisio a grammaticis quidem plerisque repudiata est. Nec de pronominibus et participiis olim in eadem cum nominibus parte numeratis dubitari potest. Sic igitur Quintilianus quum verbis adverbia adiecta dicit, nihil aliud dicit, quam non amplius, ut olim, verbis connumerata, sed tanquam propriam partem adiecta esse. Hoc idem etiam Dionysius Hal. memorat, de comp. verb. c. 2: quem locum qui cum Quintiliano comparaverit, dubitare vix poterit, quin ab hoc usurpatus et propemodum conversus sit [3]).

Manifestum est igitur Quintiliani et Dionysii testimonio, fuisse olim qui adverbia in eadem cum verbis parte orationis ponerent, unoque *ῥημάτων* nomine utrumque genus comprehenderent, eiusdemque rei testem mox etiam Priscianum producemus, quamquam non plane cum illis conspirantem, sed, ut arbitror, veriorem. Quinam autem primi ab hac ratione desciverint propriumque et a verbis separatum

2) Causa dividendi Chrysippo fuit Stoicorum de naturali vocabulorum significatione sententia: nam nomina propria non *φύσει* sed *θέσει* imposita ab hominibus esse intelligebat.

3) Quo commodius comparatio fieri possit ipsa Dionysii verba adscripsi: *Ταῦτα δὲ (τὰ στοιχεῖα τῆς λέξεως s. τὰ τοῦ λόγου μόρια) Θεοδέκτης μὲν καὶ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ κατ' ἐκείνους φιλοσοφήσαντες τοὺς χρόνους ἄχρι τριῶν προήγαγον, ὀνόματα καὶ ῥήματα καὶ συνδέσμους πρῶτα μέρη τοῦ λόγου ποιοῦντες. Οἱ δὲ μετ' αὐτοὺς γενόμενοι καὶ μάλιστα οἱ τῆς Στωϊκῆς αἱρέσεως ἡγεμόνες ἕως τεττάρων προυβίβασαν, χωρίσαντες ἀπὸ τῶν συνδέσμων τὰ ἄρθρα. Εἶθ' οἱ μεταγενέστεροι τὰ προσηγορικὰ διελόντες ἀπὸ τῶν ὀνοματικῶν πέντε ἀπεφήναντο τὰ πρῶτα μέρη. Ἕτεροι δὲ καὶ τὰς ἀντωνυμίας ἀποζεύξαντες ἀπὸ τῶν ὀνομάτων ἕκτον στοιχεῖον τοῦτο ἐποίησαν. Οἱ δὲ καὶ τὰ ἐπιρρήματα διεῖλον ἀπὸ τῶν ῥημάτων καὶ τὰς προθέσεις ἀπὸ τῶν συνδέσμων καὶ τὰς μετοχὰς ἀπὸ τῶν προσηγορικῶν.*

locum adverbiis assignaverint, a nullo diserte traditum est. Apparet autem istam rationem ab iis tantum usurpari potuisse, qui *ῥημάτων* notionem aliter quam aut Aristoteles aut grammatici hoc posteriores definirent. Ac de grammaticis quidem, quorum definitiones notae sunt, dicere hoc loco non opus est; Aristoteles autem, quum *ῥήματος* proprium esse dicit, ut tempus adsignificet [4]), adverbium ab eo excludit. Nam licet sint in his nonnulla, quae tempus significent, tamen aliud est significare, aliud adsignificare, prorsusque diversi generis hanc adverbiorum temporis significationem ab ea, quae verbis propria est, adsignificatione temporis esse neminem fugit. Quod quum tres tantum aut fortasse quattuor [5]) partes Aristoteles distinxerit, *ὄνομα*, *ῥῆμα*, *σύνδεσμον* (*ἄρθρον*), neque in *συνδέσμοις* aut *ἄρθροις* adverbia numerari potuerint, in nominibus iis locum assignandum fuisse consequitur: et nonnulla certe adverbia ab Aristotele *ὀνόματα* aut *πτώσεις ὀνομάτων* dici videmus in Topic. VI, 10: *εἰ τῶν ὁμοίων τοῦ ὀνόματος πτώσεων αἱ ὅμοιαι τοῦ λόγου πτώσεις ἐφαρμόττουσιν, οἷον εἰ ὠφέλιμον τὸ ποιητικὸν ὑγιείας, ὠφελίμως τὸ ποιητικῶς ὑγιείας* [6]). Neque aliter recentiores Peripateticos de adverbiis statuisse aliquot testimoniis cognovimus [7]). De ipso autem Aristotele

4) De interpr. c. 3: *ῥῆμα δέ ἐστι τὸ προσσημαῖνον χρόνον, οὗ μέρος οὐδὲν σημαίνει χωρίς, καὶ ἔστιν ἀεὶ τῶν καθ' ἑτέρου λεγομένων σημεῖον.*

5) Dubitationem movit locus de art. poet. c. 20, ubi praeter *ἄρθρον* etiam *σύνδεσμος* nominatur, de quo varias interpretum sententias referre longum et ab hoc loco alienum est. Mihi quidem non improbabile videtur Aristotelem, licet uno *συνδέσμων* nomine coniunctionem et articulum comprehenderit, distinxisse tamen horum duo genera, alterum declinabile, *τὸ ἄρθρον*, alterum indeclinabile, cui non aliud quam illud commune nomen erat. Etiam in Rhetoricis iis, quae a plerisque nunc Anaximeni tribuuntur, *ἄρθρα* iuxta *συνδέσμους* commemorantur c. 25.

6) Cf. Simplic. ad Arist. categ. p. 43 a 34 Brand.: *Πτώσεις γὰρ τῶν ὀνομάτων οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν οὐ μόνον τὰς πέντε ταύτας τὰς νῦν λεγομένας, ἀλλὰ καὶ τὰς παρακειμένας ἐγκλίσεις, — — ὅθεν καὶ τὰς νῦν καλουμένας μεσότητας πτώσεις ἐκάλουν, οἷον τὴν ἀπὸ τοῦ ἀνδρείου πτῶσιν τὴν ἀνδρείως καὶ ἀπὸ τοῦ καλοῦ τὴν καλῶς.* De nomine *μεσότητος* adverbiis tributo infra dicemus.

7) Vid. Boeth. introd. ad syllog. p. 560 ed. Bas.: Philosophi — adverbia nominibus iungunt: sine tempore enim quiddam constitutum definitumque significant, nec interest quod flecti casibus nequeunt: non enim hoc nominum proprium, ut casibus flectantur. Ammon. ad Arist. de interpr. d. 99 a 25: *τῷ ἀπὸ τῆς Ἀφροδισιάδος ἐξηγητῇ* (Alexandro) *δοκεῖ καὶ τὰ ἐπιρρήματα ὀνόματα εἶναι, καθάπερ καὶ τὰς ἀντωνυμίας καὶ τὴν καλουμένην παρὰ τοῖς γραμματικοῖς προσηγορίαν.*

hoc utique animadvertendum est, haudquaquam id ei propositum fuisse, ut ad modum grammaticorum universam vocabulorum silvam in sua quaeque genera accurate discriberet, sed illud tantum, ut dialectica ratione in enuntiationis naturam inquireret, partesque orationis eas, sine quibus enuntiationes fieri et inter se necti nequeunt, demonstraret quoque modo hae adhiberentur doceret. Itaque quum id genus vocabulorum, quo in omni enuntiatione utimur ad praedicandum aliquid de aliquo, propter hanc ipsam praedicandi vel enuntiandi potestatem *ῥήματος* nomine appellaret, recepto iam ab antiquioribus significatu [8]), addidit accuratioris definitionis causa etiam illud de temporis adsignificatione, quae sane illi generi nunquam non inhaeret [9]). Attamen non adeo constanter his solis illam *ῥήματος* appellationem tanquam propriam ab eo tribui videmus, ut eandem non etiam de eiusmodi praedicatorum genere usurpet, in quibus aliquod nomen cum verbis *ἔστι*, *ἦν*, *ἔσται*, *γίγνεται* et similibus, quae tanquam copulae vice funguntur, coniunctum est: velut quum dicimus *ὁ ἀνὴρ ὑγιής ἐστι*, nomen sic cum verbo coniunctum etiam *ῥήματος* appellatione non excluditur, licet temporis adsignificatio non in hoc, sed tantum in *ἔστι* insit [10]). —

8) Velut a Democrito, a Protagora (de quibus alio loco dicam) et a Platone. Falluntur, qui Platonem primum sic *ῥήματα* ab *ὀνόμασι* distinxisse putant: ipse enim et in Cratylo et in Sophista rem iam ab aliis ante se traditam fuisse ostendit.

9) Byzantiorum magistrorum acumen etiam *ῥήματος* nomen a *ῥέω*, fluo, repetendum duxit, *παρὰ τὴν ῥύσιν τὴν εἰς τοὺς χρόνους*. Schol. ad Dionys. in Bekk. Anecd. II p. 881, 10.

10) *Ἄνευ ῥήματος*, inquit Ar. de interpr. c. 10, 2, *οὐδεμία κατάφασις οὐδὲ ἀπόφασις· τὸ γὰρ ἔστιν ἢ ἔσται ἢ ἦν ἢ γίνεται ἢ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, ῥήματα ἐκ τῶν κειμένων* (secundum ea quae prius proposita sunt) *ἐστί. προσσημαίνει γὰρ χρόνον*. Contra in Poet. c. 20, 11: *οὐχ ἅπας λόγος ἐκ ῥημάτων σύγκειται, ἀλλ' ἐνδέχεται ἄνευ ῥημάτων λόγον εἶναι*. Scilicet in eiusmodi exemplis, ubi verbum substantivum subaudiendum relinquitur, velut *οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη*, *εἷς οἰωνὸς ἄριστος*, *παρ' ἔμοιγε καὶ ἄλλοι* ac similibus, neque audiendi sunt, qui propter huiusmodi dissensionem, aut speciem dissensionis, locum hunc ab Aristotele abiudicandum autumant. — In libr. de interpr. c. 10, 13: *μετατιθέμενα δὲ τὰ ὀνόματα καὶ τὰ ῥήματα ταὐτὸν σημαίνει, οἷον ἔστι λευκὸς ἄνθρωπος, ἔστιν ἄνθρωπος λευκός*, manifestum est, *ῥῆμα* non hoc solum *ἔστι*, sed *ἔστι λευκός* dici. Immo in huiusmodi enuntiatione, ubi vis praedicati in adiectivo est, *ἔστι*, quod copulae vice fungitur, etiam *προσκατηγόρημα* aut *τρίτον προσκατηγορεῖσθαι* dicitur, ambigiturque adeo, utrum *ῥῆμα*, an simpliciter vocabulum (*ὄνομα*) dici debeat, de interpr. l. l. §. 4. Cf. schol. ad Analyt. I p. 146 a 19: *σύνηθές ἐστι τῷ Ἀρ. προσκατηγορούμενον λέγειν τὸ ἔστιν, οἷον ἄνθρωπος φιλοσοφῶν ἐστί· συγκατηγορεῖται γὰρ ἰδοὺ τὸ ἔστι κατὰ τοῦ ἀν-*

Insecuti sunt Stoici, qui quum quinque partes orationis numerarent, *ὄνομα*, *προσηγορίαν*, *ῥῆμα*, *ἄρθρον*, *σύνδεσμον*, diligentius etiam id operam dederunt, ut in has quinque partes omnem silvam vocabulorum certa ratione dispertirent. Itaque quum in praedicando praeter ea, quae tempus adsignificant, etiam alia multa usurpari viderent, in quibus non pauca, quae nunquam fere nisi in praedicando adhiberentur, quumque nullam rationem esse censerent, cur haec non in eadem cum illis parte ponerentur, in definitione *ῥήματος*, quo nomine haec omnia, quae praedicandi vim habent, complexi sunt, hactenus sibi ab Aristotele discedendum esse intellexerunt, ut illam temporis adsignificationem, quae unius tantum generis propria esset, omitterent. Extant autem duae *ῥήματος* definitiones Stoicorum a Diogene Laertio VII, 58 commemoratae, altera Diogenis (Babylonii) haec: *ῥῆμά ἐστι μέρος λόγου σημαῖνον ἀσύνθετον κατηγόρημα*, altera aliorum: *ῥῆμά ἐστι στοιχεῖον λόγου ἄπτωτον σημαῖνόν τι συντακτὸν περί τινος ἢ τινῶν*. Harum neutram sic comparatam esse fatebimur, ut non etiam in alia, quam quae a grammaticis proprie *ῥήματα* dicuntur, convenire possit. Nam si *κατηγόρημα* est quidquid de aliquo praedicatur, *λέξις κατηγόρημα σημαίνουσα* omne vocabulum dici potuit, quod propter significationem praedicati pars haberi debet. Tale vocabulum si in enuntiatione per copulam subiecto adiungitur, *σύνθετον*, extra enuntiationem *ἀσύνθετον κατηγόρημα* est. Neque *συντακτὸν* in altera definitione aliud quid significat, quam posse eiusmodi vocabulum constructione sic cum subiecto componi, ut aliquid de eo praedicetur. Sunt autem haec *κατηγορήματα*, praeter verba, quae copulae vim in semet ipsa habent, non unius generis. Alia enim, quae casualia sunt, in nominibus numerantur, alia, quae casibus carent, adverbia dici solent: utrisque autem hoc commune est, ut in enuntiatione ad praedicandum usurpari sine verbo aut pronuntiato aut subaudito nequeant. Atque casualia quidem quum etiam in simplici appositione usurpari ac nonnunquam vel ipsa pro subiecto enuntiationis poni possint, recte in nominibus *προσηγορικοῖς* a Stoicis numerata sunt, *ἐπιθέτων* vel

---

θρώπου μετὰ τοῦ φιλοσοφῶν. Recentiores Peripatetici *ἔστι* hoc modo usurpatum etiam *ἐπίρρημα* dixisse videntur. Ps. Galen. Isag. dialect. p. 7: in tali enuntiatione *„Δίων ἄνθρωπός ἐστιν“ ὑποκεῖσθαι μὲν ἐροῦμεν τὸν Δίωνα, κατηγορεῖσθαι δὲ τὸν ἄνθρωπον, ἔξωθεν δὲ προσκατηγορεῖσθαι ἐπίρρημα τὴν κοινωνίαν τῶν ὅρων ἐνδεικνύμενον.*

ἐπιθετικῶν aut etiam *κατηγορικῶν* [11]) appellatione ab aliis discreta. In iis autem, quae casibus carent, quum plurima sint, quae manifestam cum nominibus cognationem prae se ferant, et iure *πτώσεις* h. e. flexiones nominum dici possint, ne haec quidem a Stoicis ex parte nominum exclusa, sed, quum fere verbis quasi quaedam adminicula addi soleant, *ἐπίθετα ῥημάτων* v. *ῥηματικά* dicta esse videntur. Quae autem nullam casualibus cognationem prae se ferrent, haec non dubito quin in *ῥημάτων* parte posuerint. Coniecturam hanc esse fateor: nam disertis testimoniis rem probare non possum. Sed fundamentum tamen coniecturae suppeditavit Priscianus, II, 16 p. 54 Hertz., adverbia a Stoicis nominibus vel verbis connumerata esse testatus. Nam hoc vel licet possit etiam sic accipi, ut ab aliis adverbia in nominibus, ab aliis in verbis numerata esse dicantur, longe probabilius tamen est, propter magnam adverbiorum dissimilitudinem non omnia promiscue in una parte numerata esse. Neque dubito quin Dionysius l. l. minus accurate locutus sit, quum *ἀπὸ τῶν ῥημάτων* separata adverbia dicit, pro *ἀπὸ τῶν ῥημάτων καὶ* (v. *ἢ*) *ἀπὸ τῶν ὀνομάτων*. Ceterum hoc ipsum *ἐπιρρήματος* nomen quam antiquum et a quibus introductum sit nescitur; sed Aristarcho saltem non recentius esse videtur, siquidem hoc maxime auctore doctrina grammaticorum de octo partibus orationis invaluit [12]), in quibus quin una *ἐπίρρημα* fuerit dubitari non potest. Numerarunt autem grammatici in hac parte ea omnia vocabula non casualia, quae, ut ipsorum verbis utar, addita verbo sensum eius implere atque explanare aut mutare aut minuere viderentur [13]), neque incredibile est etiam eum, qui primus illud nomen invenit, hoc potissimum spectasse, quod illa vocabula plerumque verbis

---

11) Stephan. schol. ad Dionys. p. 864, 25: *τὸ ἐπίθετον τοῦτο καὶ κατηγορικὸν ὑπ' ἐνίων καλεῖται διὰ τὸ πάντη κατηγορεῖν κυρίων ἢ προσηγορικῶν.*

12) Certe Quintilianus I, 4, 20 unum Aristarchum ex idoneis auctoribus graecis nominat, qui octo partes secuti sint. Quod autem Lerschius (Die Sprachphilosoph. d. Alt. II p. 44) iam ante Aristarchum Stoicos hanc partem orationis, quamquam nondum *ἐπιρρήματος* nomine appellatam, separasse a ceteris et quinque partibus, nomini, appellationi, verbo, articulo, coniunctioni, hanc sextam addidisse autumat, vereor ut probari possit. Nam Antipater, qui *μεσότητα* (quo nomine adverbia appellata esse mox videbimus) addidisse quinque partibus dicitur, Aristarcho recentior fuit, neque eos, qui *πανδέκτην* hanc partem dixisse perhibentur, antiquiores fuisse credibile est.

13) Cf. Charis. II, 13 p. 180 Keil. Diomed. I p. 403. Priscian. XVI, 1.

proprie dictis addi solent[14]), quamvis non ignoraret etiam appellativis et adiectivis nominibus ipsisque adeo adverbiis adverbia nonnunquam addi. Quodsi quis tamen probabilius sibi videri dicat, nominis inventorem illam latiorem *ῥήματος* significationem de qua supra dictum est, in mente habuisse, redargui certe non poterit[15]). — Omnino autem fatendum est hanc de adverbiis doctrinam grammaticorum multis modis reprehendi posse, quum et confuderint diversi generis voces, neque ea quae iure adverbia dici liceret satis perite in species suas dispescuerint. Atque is ipse, qui a plerisque propter subtilitatem laudari solet, Apollonius Dyscolus, in his quae de adverbiis praecipit vix dignum ea laude se praestat. Definitionem proponit hanc[16]): *ἔστιν ἐπίῤῥημα λέξις ἄκλιτος κατηγοροῦσα τῶν ἐν τοῖς ῥήμασιν ἐγκλίσεων καθόλου ἢ μερικῶς, ὧν ἄνευ οὐ καταχλείσει διάνοιαν*, in qua definitione *ῥῆμα* nihil aliud esse, quam quod proprie v e r b u m a grammaticis dicitur, manifestum est. Omisit igitur Apollonius participii mentionem facere, ab ipso sicut a ceteris grammaticis non sine causa a verbo seiuncti, sed cui non minus tamen quam verbo adverbia addi mox ipse docet[17]) ideoque definitionem suam hoc defectu laborare confitetur. Omisit porro etiam nominibus ipsisque adeo adverbiis adverbia addi posse, velut quum dicimus *μάλα πολλοί, ἐπιεικῶς σώφρων, σφόδρα καλῶς* ac similia. Quamquam haec minus reprehendo: excusari enim aliquo modo possunt, et communia sunt Apollonio cum ceteris. Sed quod sibi proprium habet, ad modos verborum pertinere s. de modis aliquid edicere adverbia, mirum quantum a veritate abhorret. Nam pleraque adverbia, ea utique omnia, quae loci, temporis, qualitatis, quantitatis significationem habent, prorsus nihil ad modorum vim, h. e. ad modalitatem enuntiationis, pertinent, sed tantummodo ad actionis notionem, quae in quoque verbo inest, possuntque propterea cum

---

14) Hoc grammatici, quorum definitiones extant, omnes profitentur. Vid. Dionys. Thr. p. 641. Schol. Dion. p. 924, 3. 931, 28. 933, 18. et all.

15) A philosophis, h. e. ut arbitror a Stoicis, adverbia etiam generali nomine *κατηγορήματα* pariter cum verbis appellata esse docet Schol. Dion. p. 932, 15. Et apparet *ἐπίῤῥημα*, si vim vocis ipsam per se spectemus, idem quod *προσκατηγόρημα* significare posse, unde etiam infinitivum a nonnullis *ἐπίῤῥημα* dictum esse mox videbimus, et a Ps. Galeno verbum *ἔστι*, ubi pro copula est, *ἐπίῤῥημα* dici paullo ante memoravimus.

16) De adverb., in Bekkeri Anecd. II p. 529.

17) L. l. p. 530, 25.

quovis verbi modo, atque etiam cum infinitivo construi, qui plane nullam habet modalitatis significationem. Neque corrigitur error eo quod additum est *καθόλου η μερικῶς*, quo additamento admonemur scilicet alia adverbia omnibus alia non nisi certis quibusdam modis verbi convenire: aliud est enim convenire h. e. construi cum modis posse, aliud autem edicere aliquid de modis, *κατηγορεῖν τῶν ἐγκλίσεων*, neque aliam ob causam illa quae dixi adverbia cum omnibus modis construi possunt, quam quod non ad modalitatem enuntiationis, quam modi indicant, sed tantum ad actionem, quae in quovis modo eadem est, vis eorum pertinet; quorum autem vis ad modalitatem enuntiationis pertinet, qualia sunt quae *εὐχῆς, παρακελεύσεως, ἀπαγορεύσεως, βεβαιώσεως, εἰκασμοῦ σημαντικὰ* dicuntur, haec apparet cum iis tantum verborum modis construi posse, qui et ipsi ab optandi, hortandi, vetandi, affirmandi, dubitandi significatione non abhorreant [18]). Idque etiam ipsum Apollonium non fugisse ex iis apparet, quae p. 533 de *ἄγε*, quem imperativum communi cum ceteris grammaticis errore in adverbiis numerat, et (de constr. III, 6 p. 204) de hoc eodem *ἄγε* et de *εἴθε*, adverbio, ut ait, optandi, disserit, quum haec *σημαινόμενον ἐγκλίσεως ἐπιδέχεσθαι* dicit, quod quid est aliud, quam habere ea modalitatis significationem? Rursus autem nihil ad modorum significationem pertinent ea, quae *σχετλιαστικά, εὐαστικά, θαυμαστικά* dicuntur, quorum omnis vis in eo constat, ut qui iis utitur indignatione, admiratione aut simili aliquo affectu se commotum esse ostendat [19]). Haec in adverbiis propterea tantum numerari potuerunt, quod et ipsa itidem atque superiora duo genera quasi quaedam additiciae praedicatorum particulae essent ac saepissime cum verbis proferrentur. Non defuisse tamen inter Graecos, qui eximenda ea ex adverbiorum numero iudicarent, ex Apollonio p. 531 sq. cognoscitur; quibus quae ab hoc opponuntur arguta forsitan dici possint, vera dici non possunt. *Μή ποτε δέ*, inquit, *καὶ αὐτὰ δυνάμει ἀπὸ διαθέσεως ῥηματικῆς ἀνάγονται· οἱ γὰρ σχετλιάζοντες πεπόνθασι, τὸ δὲ παθεῖν πεῖσίν* [20]) *τινα τῶν ἐκ πράγματος δηλοῖ*. h. e. vide tamen ne haec

18) Huiusmodi adverbia ad copulae potius vim, quae in verbo inest, quam ad actionis notionem pertinere iam alii monuerunt, resque manifesta est, siquidem etiam modalitas in copula, non in actionis notione posita est. Cf. Graser, observ. de modis verb., in Act. soc. graec. II p. 360.

19) Cf. schol. Dionys. p. 946: *ὁ γὰρ λυπούμενος ἢ δυσφορῶν, λέγων* (sic scr. pro *λέγει*) *ταῦτα, τὴν περὶ αὐτὸν μόνον πεῖσιν ἀφηγεῖται.*

20) Sic pro vulg. *πίστιν* scribendum esse verissime animadvertit doctissimus

quoque vi sua ac potestate ab aliqua verbali dispositione (sic enim nunc ῥηματικὴν διάθεσιν convertere licebit, dispositionem subiecti qualem genus verbi indicat) repetantur: nam qui (tali voce) indignationem prodit, aliquo modo affectum se esse ostendit; affectum esse autem significat passionem quandam (subesse), qualem actio aliqua effecerit. Nimirum hoc vult: qui indignabundus exclamat, aliquo modo se affectum et ad indignationem permotum esse significat: qui autem sic affectus est, hunc necesse est aliquid passum esse: quod autem passus est, hoc non potest nisi ex aliqua actione evenisse, quam actionem aliquo verbo eloqui liceat: igitur quum quis exclamat, etiam verbum actionem, unde illa passio evenerit, significans subintelligi poterit, quod quum ita sit, propter subintellectum illud verbum etiam exclamationes istae in adverbiis numerandae sunt. Et ad confirmandam tam argutam demonstrationem etiam eiusmodi exempla adhibet, ubi adverbia qualitatis in ἐπιφωνήσει usurpantur, velut quum audita aut conspecta aut gustata aliqua re, quae nobis placeat, κάλλιστα, ἥδιστα, euge, belle, bravo, schön etc. dicimus, neque reputavit quantum differant huiusmodi vocabula, quae certam qualitatis significationem habent ideoque iudicium loquentis indicant, ab istis exclamationibus, quae nihil praeter affectum quendam produnt. Solis adverbiis absque verbo iudicium indicari satis est, quandoquidem quid desit ad plenam enuntiationis formam facile semper subaudiri potest[21]); istae voces contra, quae nullam qualitatem, ideoque nullum loquentis iudicium, sed nihil nisi commotum animum ostendunt, quamvis necesse sit hunc aliqua passione ideoque etiam aliqua actione passionis effectrice sic commotum esse, tamen quae sit haec actio et quonam verbo indicanda sit, neque significant, neque subaudiri poscunt[22]).

Skrzeczka in progr. gymn. Kniphof. Regimont. 1853 edito, p. 23, neque intelligo qua ratione nuper certissima emendatio sperni potuerit ab alio viro docto, qui pro πεῖσιν potius διάθεσιν scribi vult, propterea, ut ait, quod τὸ παθεῖν non significet (δηλοῖ) πεῖσιν, sed ipsa πεῖσις sit. Non reputavit scilicet eodem iure dici posse, τὸ παθεῖν non significare διάθεσιν, sed esse ipsam διάθεσιν· Nam ἡ διάθεσις ἢ δρᾶσις ἢ πεῖσις, inquit schol. Dionys. p. 883, 16.

21) Est igitur ellipticum genus dicendi, siquidem recte Hermannus, Opusc. I p. 151, ellipsin sic definit, ut sit omissio vocabuli quod etsi non dictum cogitetur tamen. — „Wo der fehlende Begriff auch ohne Wort nicht verfehlt werden kann, muss (oder darf) das Wort wegfallen.“ Diestel, die rationelle Sprachforschung p. 181.

22) Perverse Priscianus XV, 40 p. 90: „Papae, etiamsi non addatur mi-

Videmus igitur in adverbiis tria vocum genera a grammaticis numerata admodum inter se diversa, unum, quod ad actionem verbo indicatam, alterum, quod ad modalitatem enuntiationis, tertium denique, quod neutro pertineat, sed nihil nisi affectum quendam loquentis prodat. Haec farrago in quasnam porro species distributa, et quae quibusque nomina propter significationem indita sint, commemorare longum neque necessarium est, quum praesertim non eandem omnes rationem in hac distributione et nomenclatura secuti sint [23]). De uno tantum nomine passim a grammaticis usurpato, sed cuius veram vim ac significationem a plerisque ignoratam esse apparet, operae pretium est quaerere. Nominantur enim quaedam *μεσότητος ἐπιρρήματα*, iisque in Dionysii Thracis libello, qui quantopere a Byzantiis magistris difflctus et interpolatus sit, neminem fugit, locus inter temporis et qualitatis adverbia medius assignatus est, pro exemplis autem afferuntur *καλῶς, σαφῶς, δυνατῶς*, quae cur a qualitatis adverbiis separentur nemo facile perspexerit. Commentatores quidem Dionysii illud *μεσότητος* nomen iis adverbiis proprium esse volunt, quae in *ως* desinant, sintque ex genitivis pluralibus nominum aut pronominum deflexa, in quibus quum nullum sit generis masculini et feminini discrimen, hinc eiusmodi adverbiis illud medietatis nomen convenire visum: medietatem enim esse indifferentiam [24]). Paullo saltem prudentius Georgius Choeroboscus *μεσότητος* adverbia propterea dicta suspicatur,

---

ror, habet in se ipsius verbi significationem." Sane qui papae dicit, admiratione quadam se affectum esse ostendit, potestque hoc idem etiam disertius verbo miror eloqui, ideoque duobus modis unum dicere. Sed ridiculus sit, qui isto papae admirationis aut causam aut qualitatem, aut enuntiationis modalitatem significari, ideoque illud adverbii vim habere opinetur.

23) In Dionysii Thr. libello p. 641 sq. species adverbiorum a significatione appellatae quinque et viginti sunt. Diomedes p. 399 (403 Keil.) viginti quattuor habet, totidem Donatus II, 13, 2, Probus p. 1419 viginti unam, Priscianus XV, 28 sqq. sedecim contentus est, Theodorus Gaza p. 258 (ed. Bas. 1545.) quattuordecim recenset, sed prudenter addit: *ἀλλὰ γὰρ τὸ πρὸς τὸ σημαινόμενον ὀνομάζειν καθ᾽ ἕκαστον ἄπειρον.* Ipse mox aliam sed non meliorem viam init, secundum decem categorias ab Aristoteliis traditas adverbia dispescens.

24) Schol. Dionys. p. 939, 18: *Μεσότητος ἐπιρρήματά ἐστιν ὅσα ἀπὸ γενικῶν ὀνομάτων εἰς ῶς γεγόνασι· καὶ εἴρηται μεσότητος παρ᾽ ὅσον εἰσὶ μέσα ἀρσενικῶν καὶ θηλυκῶν ὀνομάτων, ὡς τὸ καλοί, καλαί, καλῶν καλῶς, φίλοι φίλαι φίλων φίλως κτλ.* (Alter schol. ib. v. 31: *πάντα ἀπὸ γενικῶν πλὴν τοῦ οὕτως.*) Similia repetuntur p. 940, 14; et p. 941, 8 scholiastes de adverbiis *βοτρυδόν, ἀγεληδόν, πύξ, λάξ* loquens, *σκοπεῖν χρή*, inquit,

quod essent media quodammodo inter nomina ceteraque adverbia: *τὰς γὰρ ὑπάρξεις*, inquit, *ἐξ ὀνομάτων ἔχουσι, τὰς δὲ καταλήξεις καὶ συντάξεις ἐπιρρημάτων*: sic enim scripsisse eum censeo, non quemadmodum legitur, *ἐξ ἐπιρρημάτων*. Nam adverbia illa terminationem et constructionem ex adverbiis habere qua ratione dici potuerit, nemo facile exputabit; sed habere ea originem ex nominibus, terminationem et constructionem adverbiorum, non certe absurde dictum est. Multo rectius tamen illi, quorum sententia ex Oro refertur in Etymologico M. p. 581, 9, *μεσότητος ἐπιρρήματα* dicta esse *ἀπὸ τοῦ μεταξὺ εἶναι ὀνόματος καὶ ῥήματος*[25]): quamquam quod statim additur, *οἷον ἀπὸ τοῦ φιλόσοφος καὶ φιλοσόφως καὶ φιλοσοφῶ* (sic enim scribendum est pro vulg. *ἀπὸ τοῦ φιλοσοφῶ καὶ φιλόσοφος καὶ φιλοσόφως*), parem rursus cum ceteris errorem prodit, meritoque propterea reprehensum esse dicitur: *τοῦτο δ' οὐκ ἀεὶ εὑρίσκεται, διὸ καὶ σεσυκοφάντηται· τὸ γὰρ καλῶς καὶ σαφῶς ῥῆμα οὐκ ἔχει παρακείμενον.* Postremo *βέλτιον οὖν*, inquit, *σημειώσεις ποιότητος αὐτὰ καλεῖν*, quod sane verissimum est; sed utrum ea tantum, quae in *ως* exeunt, an etiam alia qualitatem significantia *μεσότητος ἐπιρρήματα* dicenda sint, et haec ipsa appellatio quam ob causam iis indita sit non edocemur. Ceterum utriusque Etymologici, Magni et Gudiani, compositores, licet ipsi communem cum ceteris Byzantiae scholae magistris errorem non semel profiteantur[26]), nihilo minus tamen alibi, meliores scilicet auctores secuti, complura non in *ως* exeuntia *μεσότητος ἐπιρρήματα* vocant, velut *ἀΐγδην* et *συναΐγδην*, *ἀκέων* et *ἀκήν*, [cf. schol. A. ad. Il. IV, 22.] *ἅλις*, *ἀμφότερον*, *ἀπριάτην*, *ἀτρεκές*, *αὐτίκα*, *ἄφαρ* [cf. schol. ad. Il. I, 549 in Cram. Anecd. Par. III. p. 369] *ἄψορρον*, *ἐπιδέξια*, *ἐπιμίξ*, *δάξ*, *ἀλλάξ*, *ἐτώσιον*, *εὖ*, *ἠχῇ*, *ἦκα*, *μόλις*, *μακρά*, *ὄχα* et *ἔξοχα*, *παγγενῇ* aut *παγγενεί*, *παννυχί* et *παννύχιον*, *σάφα*, *σιγῇ*, *σιωπῇ*, *σπουδῇ*, *συλλήβδην*, *τριχθά*, *ὑπέρμορα*, *ὑπόδρα*, *ὕστατα*, *ὦκα*, ut *ὠκύ* in schol. ad Il. XIV, 418, *ποσσῆμαρ* et *ἐννῆμαρ* ad XXIV,

---

ὅτι ταῦτα, ποιότητος ὄντα δηλωτικά, οὐκ ἂν λεχθείη μεσότητος· οὐ γὰρ ἀπὸ γενικῶν εἰσὶν ὀνομάτων μεταξὺ κειμένων ἀρσενικῶν καὶ θηλυκῶν. Item p. 938: *εἴ τι μεσότητος, τοῦτο καὶ ποιότητος· οὐ τὸ ἀνάπαλιν.*

25) Vulg. *ὀνόματα καὶ ῥήματα*, quod corrigendum esse dudum Sylburgius monuit, probante Ritschelio, de Oro et Orione p. 68.

26) Etym. M. p. 78, 24. 172, 42. 581, 9. 785, 20. Etym. Gud. p. 94, 50. 545, 50. Cf. et Epimerism. Hom. in Crameri Anecd. Oxon. I p. 419, 25.

657, aliaque alibi, quorum exempla cumulare nihil attinet[27]). Etiam Theodorus Gaza p. 89 *κυνηδόν*, *βοτρυδόν*, *ἀγεληδόν* *μεσότητος* *ἐπιρρήματα* dicere videtur; quamquam oratio eius ambigua est.

Jam si de nominis auctore quaerimus, commode apud Diogenem Laertium VII, 57 Antipatrum illum commemorari videmus, Tarsensem, Stoicae sectae philosophum, Diogenis Babylonii auditorem, Panaetii magistrum[28]). Hunc enim ille ad quinque partes orationis a prioribus Stoicis constitutas sextam addidisse refert *τὴν μεσότητα*, in qua non dubium est quin adverbia posuerit, non quidem omnia, quaecunque a grammaticis in adverbiis numerantur, sed ea tamen, quorum vis et significatio ad actionis, quam verbum indicat, notionem pertinet, sive locum eius actionis sive tempus sive qualitatem sive quantitatem, frequentiam, intensitatem definiunt. Horum enim omne genus, perpaucis quibusdam fortasse exceptis, quamvis varie formatum, originem tamen partim a nominibus aut pronominibus partim a verbis habet, quumque proinde etiam significationem cum his, unde orta sunt, communem habeant, diverso tamen ab utrisque modo hanc significationem eloquuntur, quippe quum in nominibus ac pronominibus semper substantiae alicuius, in verbis autem, quae proprie dicuntur, etiam personae quamvis indefinita notio insit, illa contra nihil nisi aut actionis aut qualitatis notioni, quae in verbis aut nominibus inest, nudam quasi aut loci aut temporis aut qualitatis aut quantitatis definitionem addant, ac proinde neque casus neque numeros habeant. Non inepte igitur Antipater haec neque in nominibus neque in verbis numerari voluit, sed medium quoddam genus esse statuit, idque ipsum *μεσότητος* nomine significavit, quod nomen etiam a grammaticis receptum et a doctioribus quidem de omni illo genere usurpatum esse videmus. Sed indoctiores Byzantii, veram nominis rationem ignorantes, quum pleraque huius generis in *ως* exire viderent, in istum quem notavi errorem inducti sunt, ac licet ceteris adverbiorum generibus omnibus a significatione nomina imponerent, alia *τοπικά* alia *χρόνου* alia *ποιότητος* alia *ποσότητος* alia *συγκρίσεως* alia *τάξεως* alia denique aliter appellantes,

27) In Etymol. M. p. 580, 10 et Gud. p. 387, 40 etiam *μέντοιγε ἐπίρρημα μεσότητος* dicitur, miro et vix excusabili errore. Nam *μέντοιγε* in *συνδέσμοις* habendum esse neminem fugere potest, neque aliter censuerunt docti grammatici. Vid. Hesych. II p. 574. Apollon. de coni. p. 519, 10.

28) Cf. G. Weigand. diss. de Antipatro Sid. et Thessal. (Vratisl. 1840) p. 19 sq. Chr. Petersen, de Chrysippo p. 227.

haec sola nullo significationis respectu propter terminationem μεσότητος ἐπιρρήματα dici voluerunt.

Commemoratur autem etiam aliud nomen adverbiis a Stoicis impositum, πανδέκτης. Rationem nominis Charisius II. p. 175 (194K.), qui unus rei testis est, hanc esse ait, quod omnia in se capiant quasi collata per saturam, concessa sibi rerum varia potestate. Scilicet significare hoc nomine voluerunt, nullum esse genus notionum, quod non possit etiam adverbii formam induere; unde consequitur, id quod identidem a grammaticis inculcatur, adverbia ex omni parte orationis fieri. Unum Etymologum citare satis est, p. 78, 52: ἐκ ποίων μερῶν τοῦ λόγου γίνονται τὰ ἐπιρρήματα; ἐκ πάντων. ἀπὸ ὀνόματος, ὡς τὸ φρόνιμος φρονίμως· ἀπὸ ῥήματος, ὡς τὸ κρύπτω κρύβδην· ἀπὸ μετοχῆς, ὡς τὸ ἐπιστάμενος ἐπισταμένως· ἀπὸ ἄρθρου, ὡς τὸ ὅς ὥς· ἀπὸ ἀντωνυμίας, ὡς τὸ οὗτος οὕτως· ἀπὸ προθέσεως, ὡς τὸ ἀνά ἄνω, κατά κάτω· ἀπὸ συνδέσμου, ὡς τὸ καθά καθώς (aptius Theodorus Gaza, p. 258, ἐκ τοῦ δή καὶ πού καὶ θέν δήπουθεν). Quod si fuerunt inter Stoicos qui propter hanc causam nomen illud adverbiis imponerent, hos probabile est a Chrysippi doctrina longius etiam quam Antipatrum discessisse atque omnem hanc farraginem vocabulorum, quae vulgo a grammaticis adverbia dici viderent, illo πανδέκτου (scil. μερισμοῦ) nomine complexos esse, ne interiectionibus quidem exclusis, siquidem apud Charisium p. 190 K. ii, qui has in adverbiis numerarent, Stoicorum se auctoritate defendisse dicuntur, qui idcirco πανδέκτην eam partem orationis appellarint. Quamquam hoc quidem incertum est: negat enim Charisius illam defensionem admittendam esse, et ita negat, ut Stoicorum ipsorum auctoritatem iis opponere videatur. Sed locus adeo mutilatus et corruptus est, ut plane intelligi nequeat. Hoc autem nemo hodie negat, recte fecisse eos, qui interiectiones ab adverbiis separarunt et proprium iis in partibus orationis locum assignarunt, quam rationem, a Latinis merito probatam, etiam Graecos nonnullos praeivisse ex Apollonii contra eos disputatione, de qua supra dictum est, intelligitur. Nostra vero aetate morosiores quidem grammatici interiectiones prorsus negarunt in orationis partibus numerandas esse, utpote non cogitationum interpretes sed affectuum signa, quemadmodum etiam bestias, quibus oratio desit, quum vehementius afficiantur, hunc affectum vocibus quibusdam prodere videamus ab humani sermonis interiectionibus vix alia re diversis, quam quod non, sicut hae, articulentur, sed inarticulate profundantur.

Etiam de infinitivo a nonnullis olim dubitatum est, an adverbiis potius quam verbis accenseri deberet[29]). Manifestum est autem huiusmodi dubitationem moveri non potuisse nisi ab iis, qui in utriusque partis notione definienda a tralaticia grammaticorum doctrina dissentirent. Refutare eos Apollonius conatur, de constr. III, 13, verum ita, ut nec rationes, quas illi secuti sint, bona fide omnes retulisse, neque eas, quas retulit, satis firmis argumentis impugnasse videatur. Noluerunt, inquit, infinitivum pro verbo haberi propterea, quod et *ψυχικῆς διαθέσεως* (h. e. modalitatis) significatione et personarum ac numerorum discriminatione careret, ideoque non minus a verbo diversus esset quam participium, quod ab eo separandum esse inter grammaticos constabat: deinde diversum a verbo, similem autem adverbio infinitivum habendum esse propterea, quod ad instar adverbii cum verbis construeretur: nam sicut *ἑλληνιστὶ λέγεις, λέγει* etc., sic etiam *γράφειν θέλω, θέλεις* dici, verba autem cum verbis quamvis diversorum modorum sic non construi, neque quemquam dicere *γράφεις λέξαις* aut *γράφεις θέλοις* ac similia. His quod primum opponitur ab Apollonio, dici tamen *ἐὰν ἀναγινώσκῃς πρόσεχε, ἐὰν διαλέγῃ ἐπίστρεφε σεαυτόν*, futilissimum est. Illi enim de eiusmodi constructione loquebantur, quae unam simplicem enuntiationem efficeret, Apollonius autem plane diversi generis exempla opponit, in quibus duae enuntiationes per coniunctionem inter se nectuntur[30]). Gravius est alterum: ne istiusmodi quidem constructionem infinitivorum cum omni verborum genere, sed cum iis tantum, quae *προαιρετικὰ* s. voluntativa sint, recte procedere: non enim ut *θέλω γράφειν* sic etiam *τύπτω γράφειν* dici posse, diversum itaque infinitivum ab adverbio esse, cuius cum verbis constructio tam artis finibus non circumscribatur. Poterat autem etiam huic obiectioni responderi, primum non solum cum voluntativis sed etiam cum aliis verbis permultis infinitivum construi, velut cum *δύναμαι, εἴωθα, φαίνομαι, δοκῶ, οἴομαι, οἶδα*,

---

29) Contra hos disputatur a Macrobio, de diff. et soc. graeci latinique verbi, c. 19 tom. I p. 263. Ian. et ab incert. auct. de verbo c. 6. ib. p. 291. Cf. Priscian. XVIII, 64 p. 422 Hertz et Choerobosc. in Bekk. Anecd. III. p. 1275 sq. (ubi p. 1276, 5 pro *καὶ γὰρ* scrib. *ἀλλὰ γὰρ* et v. 18 *ὥσπερ ἢ χρῶμα ἢ λευκότης ποτὲ μὲν ἔν τινι θεωρεῖται, ποτὲ δὲ μὴ ἔν τινι*.)

30) *Δύο γὰρ ῥήματα αὐτοτελῆ ἐν ἑνὶ λόγῳ οὐχ εὑρίσκεται*, recte ait schol. Dionys. p. 842, 2: igitur si *ῥῆμα* infinitivus, certe *αὐτοτελὲς ῥῆμα* haberi non potest.

ἐπίσταμαι iisque omnibus, quae accusativum cum infinitivo asciscunt; deinde ne adverbia quidem omnia omnibus verbis adiungi, sed iis tantum, quorum significationi conveniant. Restat igitur tertium argumentum: non intercedere personarum, numerorum, modorum defectum, quo minus infinitivus pro verbo habeatur: nam illa non ipsa natura cum verbis necessario coniuncta, sed accessoria tantum esse, propriam autem et genuinam verbi vim et naturam in eo constare, ut significetur actio aut passio (utrumque enim *πράγματος* nomine indicatur,) cum temporis adsignificatione [31]): haec autem non minus in infinitivo esse quam in verbo finito, recteque proinde infinitivum generale verbum (*τὸ γενικώτατον ῥῆμα*) et quasi *ὄνομα πράγματος* s. nomen actionis vel passionis dici posse. Apparet igitur cardinem quaestionis in verbi notione definienda verti, quam si recte ab Appollonio definitam esse concedimus, recte etiam refutatos adversarios esse fatebimur. Atqui hanc ipsam definitionem dubitari non potest quin illi veram esse negaverint, propriamque verbi vim et naturam hanc esse

---

31) Cf. Apoll. de constr. I, 8 p. 32: *δυνάμει αὐτὸ τὸ ῥῆμα οὔτε πρόσωπα ἐπιδέχεται οὔτε ἀριθμούς, ἀλλ' ἐγγενόμενον ἐν προσώποις τότε καὶ τὰ πρόσωπα διέστειλεν —. προὖπτον δὲ ὅτι οὐδὲ ψυχικὴν διάθεσιν.* III, 13 p. 230: *Ἴδιον ῥήματός ἐστιν ἐν ἰδίοις μετασχηματισμοῖς διάφορος χρόνος διάθεσίς τε ἢ ἐνεργητικὴ ἢ παθητικὴ ἢ ἔτι μέση, ὧν πάντων μετέλαβε τὸ γενικώτατον ῥῆμα, λέγω τὸ ἀπαρέμφατον· ἐπεὶ εἴπερ τῇ φύσει ἦν ἀπαρέμφατον, πῶς αὐτὰ παρεμφαίνει;* Postrema verba Eggerus (Apollon. Dysc. Paris. 1854) a se non intelligi fatetur, ideoque corrigenda putat. Equidem Apollonii sententiam, obscurius sane expressam, sic circumloquendo explanari debere credo: nemo mirari debet, infinitivum, cuius n o m e n omnem *παρέμφασιν* excludere videatur, haec tamen quae dixi (h. e. tempora et *διάθεσιν*) adsignificare (*παρεμφαίνειν*). neque enim natura sua (*φύσει*) prorsus planeque omni *παρεμφάσει* carere potest: nam hoc si esset, qui posset illa adsignificare? — Ceterum ex iis, quae apud Macrobium l. l. legimus: „sed illi qui talia de infinito putant, hac maxime ratione vincuntur, quod in adverbio temporum significationes non de eiusdem soni inflexione nascuntur, sed ut tempora mutantur et voces, *νῦν, πάλαι, ὕστερον*, nunc, antea, postea, in infinito autem vox eadem paululum flexa tempus immutat, *γράφειν, γεγραφέναι, γράψειν*, scribere, scripsisse, scriptum ire.“ ex his igitur apparet illos, contra quos disputatur, sententiae suae tuendae causa etiam hoc dixisse, non obstare temporum significationem, quo minus infinitivus in adverbiis numeraretur: nam adverbia quoque tempus significare. Sed de hac illorum defensione nihil ante a Macrobio dictum est, unde consequitur, aut perquam negligenter Macrobium adversariorum rationem retulisse, aut excidisse aliquid ex eius relatione. Ipsam autem defensionem merito repulsam esse non est quod moneam. Vid. supr. p. 224.

contenderint, ut praeter actionis vel passionis etiam copulae vim in se habeat usurpeturque in enuntiatione sic, ut illa actio vel passio alicui subiecto attribuatur, quod quoniam per infinitivum non fiat, ne verbum quidem infinitivum dici debere. Rectene an secus sic dixerint nihil refert, quandoquidem hoc certe manifestum est, redargui eos contraria Apollonii definitione non potuisse [32]). Et sunt hodieque permulti, qui infinitivum a verborum parte segregandum et in nominibus tanquam proprium quoddam genus numerandum esse censeant, velut Max. Schmidtius in accurata disputatione, Ratibori ann. 1826 edita, propter quam olim, ut ab aliis Schmidtiis innumerabilibus distingueretur, ipsi cognomentum ab infinitivo additum memini. Alii contra infinitivum non minus quam participium inter nomen et verbum medium esse iu-

32) Utar tamen hac occasione ad repellendam pravam correctionem nuper eius definitioni obtrusam. Verba Apollonii ex eius 'Ρηματικῷ a schol. ad Dionys. p. 882, 21 relata haec sunt: ῥῆμά ἐστι μέρος λόγου ἐν ἰδίοις μετασχηματισμοῖς διαφόρων χρόνων δεκτικὸν μετ' ἐνεργείας καὶ πάθους, προσώπων τε καὶ ἀριθμῶν παραστατικόν, ὅτε καὶ τὰς τῆς ψυχῆς διαθέσεις δηλοῖ. Nuper autem vir doctus ὅτε illud reiiciendum, et ὥστε rescribendum esse suasit, etiam ad Zonarae auctoritatem provocans, apud quem s. v. ῥῆμα p. 1612 sic scriptum est. Nec sane diffitendum est, Apollonium de constr. I, 8 p. 31, 26 et III, 13 p. 229, 27 sic loqui, ac si διαθέσεως (modalitatis) significationem cum personarum designatione cohaerere ex eaque pendere censeat, quemadmodum etiam Byzantios Apollonii pedisequos statuere videmus, velut Choeroboscum in Bekk. Anecd. III p. 1276, 24, aliosque quos citare piget. Attamen in illa definitione ὥστε scribi non potuisse manifestum est: tribueretur enim sic verbo universo non modo temporum actionisque vel passionis, sed etiam personae, numeri et διαθέσεων (ψυχικῶν) significatio, quae infinitivo deest. Apollonius autem, qui infinitivum a verbo seiungendum esse negat, talem definitionem verbi proponere debuit, quae infinitivum non excluderet, ideoque tum demum personas et numeros verbo significari dixit si significarentur etiam αἱ τῆς ψυχῆς διαθέσεις, non igitur omni verbo, sed tantum verbo finito, quod modalitatis significationem habet ab infinitivo alienam. Ceterum διαθέσεως significatione ex personarum designatione repetenda videri sic demum potuit, si prima tantum persona respiciebatur. Nam in hac sane διάθεσις illa est quam verbi modus significat; secus autem in secunda et tertia. Ridendus enim sit, qui in ἀπόλοιο, ἀπόλοιτο ac similibus earum personarum, quas verbum indicat, ψυχικὴν διάθεσιν significari opinetur. Igitur quod dici debuit hoc est: διαθέσεως significationem iis tantum verbi formis, quae personas indicent, inesse propterea, quod his demum formis in enuntiatione uti possumus ad praedicandum, ψυχικῆς autem διαθέσεως h. e. modalitatis significatio tantum in enuntiando locum habet, quum qui loquitur simul etiam ostendat, quo modo id quod eloquitur animo conceptum habeat.

dicant, quibus equidem me assentiri profiteor, ita tamen ut propiorem verbo esse censeam. Nam a nomine verbali, quod abstractum hodie vocamus, quia nudam habet actionis aut passionis notionem, eamque non inhaerentem alicui substantiae, sed ipsam quasi substantiae specie informatam, infinitivus eo differt, quod semper etiam subiecti alicuius notionem quamvis indefinitam et incertam, ideoque etiam copulae vim in se habet, unde fit, ut non aliter quam verbum finitum cum activae aut passivae aut neutralis conditionis significatione temporis adsignificationem coniungat, quae a nomine verbali abstracto aliena est, atque cum iisdem ac verbum finitum casibus obiectorum construatur, quum abstracta illa genitivum potius, quem non inepte definitivum dixeris, assumere soleant. Infinita autem illa et incerta subiecti notio, quam inesse in infinitivo dixi, si disertius indicanda est, aliquod nomen aut pronomen requiritur, idque propter certam quandam causam, quam accuratius explicare longum nec huius loci est, in accusativo, rarius nec nisi certis conditionibus in nominativo aliisve casibus additur. Quid? quod etiam verbi finiti tertia persona natura sua infinita est[33]), nec finita fit nisi addito aut intellecto aliquo nomine aut pronomine: ac ne prima quidem et secunda persona iure finitae dici possunt, nisi si qui loquitur et quem alloquitur aut praesentes aut aliunde noti sunt. — Non segregandum a verbo infinitivum esse etiam Stoici censuerunt, immo *ῥήματος* appellatione hunc potissimum et praeter alias verbi formas vocasse videntur. *Οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς*, inquit Apollonius, de constr. 1, 8 p. 31, *αὐτὸ μὲν* (*τὸ ἀπαρέμφατον*) *καλοῦσι ῥῆμα, τὸ δὲ περιπατεῖ ἢ γράφει κατηγόρημα ἢ σύμβαμα.* Non satis tamen accurate Apollonius locutus est, ideoque nonnullos in hunc errorem induxit, ut *ῥήματος* nomen a Stoicis soli infinitivo inditum, verbo finito autem denegatum esse crederent. Immo erat iis hoc quoque *ῥῆμα*, sed praeter hanc communem appellationem etiam aliis nominibus magis proprie designabatur, qualia sunt, non quidem *κατηγόρημα* (nam hoc quoque commune nomen est,) sed *σύμβαμα* et *παρα-*

33) Monuit hoc ipse Apollonius de constr. II, 5 p. 101, 15: *ὁριζόμενα γὰρ τὰ ῥήματα κατὰ πρῶτον καὶ δεύτερον ἀοριστοῦνται κατὰ τὸ τρίτον.* Cf. Priscian. XII, 2 p. 578: „non irrationabiliter tertias verborum personas infinitas Apollonius dicit, quum nulla in eis certa finiatur persona et profundae multitudinis sint capaces." Non inepte igitur Stoici verba tertiae personae, si sola ponerentur, *ἐλλιπῆ* vocarunt (Diog. L. VII, 63), immerito irrisi a Prantlio (Geschichte der Logik p. 438.), qui omnino nimis iniquum Stoicorum censorem agit.

σύμβαμα. Docet hoc scholiastes Aristotelis ad lib. de interpr. p. 105 a 20 ed. Brand., qui commemoratis illis appellationibus verbi finiti postremo addit: *ταῦτα δὲ πάντα καλοῦσι ῥήματα*. Fallitur tamen etiam hic in eo, quod nihil interesse putat inter *κατηγόρημα* et *σύμβαμα*: tantum enim interest, quantum inter genus et speciem, ut quidquid *σύμβαμα*, id etiam *κατηγόρημα*, non autem quidquid *κατηγόρημα*, id etiam *σύμβαμα* dici possit. Rectius dixeris *κατηγόρημα* et *ῥῆμα* non raro eodem sensu a Stoicis usurpari, siquidem utroque nomine omne genus vocabulorum designari videmus, quae praedicando inserviunt, sive ea copulae vim in se habent, ut attribuant subiecto aliquam actionem aut passionem et sic perficere enuntiationem possint, quale est verbum finitum, sive copulae vi carent et adiunguntur tantum explendae sententiae accuratiusque definiendae causa, quale est adverbium, quod in *ῥήμασι* numeratum et *κατηγόρημα* quoque dictum esse supra vidimus[34]), atque infinitivus, quem a nonnullis in *ἐπιρρήμασι* numeratum esse modo ex Apollonio cognovimus. Hi autem quam ob causam infinitivum a verbo seiungendum esse censuerint, aliquatenus quidem ex Apollonio disci potest; sed quo planius eorum ratio intelligatur, addendum etiam hoc esse videtur, quod propter deficientem personae numerique designationem infinitivus ipse perficere enuntiationem non potest, sed adiungitur tantum enuntiationi per verbum finitum demum perficiendae aut perfectae. Id Apollonius ipse agnoscit, de const. III, 14 p. 234, 16: *οὐ γὰρ ἡ ἐξ ἀπαρεμφάτου σύνταξις κατακλείει λόγον εἰ μὴ ἀναπληρωθείη δι' ὧν ἀπαρ-*

34) Cf. supr. p. 226. 7. — Quod apud Suidam legitur s. v. *ῥῆμα*, ad Stoicorum haud dubie doctrinam pertinens: *ῥῆμα λέγεται ἡ ἁπλῶς ῥηματικὴ φωνή, οἷον τύπτω, γράφω ἁπλῶς μόνον λεγόμενον*, cavendum est ne sic accipiatur, ac si sola verba a stoicis *ῥήματα* dicta sint. Utitur iis scriptor tantum pro exemplis, non quo alia excludat. In proximis verbis: *τὸ δὲ ἐκ τῆς ἁπλῆς ῥηματικῆς φωνῆς σημαινόμενον κατηγορία καλεῖται*, fuit nuper qui *κατηγόρημα* scribendum censeret, prorsus contra mentem Stoicorum. Hi enim illam *πράγματος* h. e. actionis aut passionis notionem, quae in omni verbo inest, *κατηγορίαν* (*τοῦ πράγματος*) dixerunt, velut quum dicimus *γράφω, γράφειν, ἔγραψα, γράψαι, γέγραπται* etc., haec omnia inter se communem habent *κατηγορίαν*, ut scribendi actum indicent. Ubi personae designatio accedit, velut quum dicimus *γράφω, γράφεις, γράφει*, *κατηγόρημα* dicitur, quia sic demum praedicandi officio fungi possunt; ubi autem certa persona indicatur, velut *ἐγὼ γράφω, Δίων γράφει*, quod *ἀξίωμα* est, etiam *σύμβαμα* dicitur (cf. Priscian. XVIII, 4 et quae a me exposita sunt in Annal. philol. 1869 p. 467 sqq.). Ceterum *κατηγορίαν τοῦ πράγματος* eodem quo Stoici sensu etiam Apollonius dicit, de adverb. p. 539, 28.

ἐμφατός ἐστι, h. e. *διὰ τούτων, ἅπερ αὐτὸ οὐ παρεμφαίνει*, personam scil. et numerum. Item III, 20 p. 246, 8: *οὐδὲ γὰρ δι' αὐτῆς (τῆς ἀπαρεμφάτου ἐγκλίσεως) τι καταφάσκεται.* Hanc ob causam qui a verbo infinitivum seiungebant, hos necesse erat, nisi proprium locum, ut grammatici participio, sic ipsi infinitivo assignare in partibus orationis vellent[35]), aut nominibus eum aut adverbiis accensere. Nominibus autem accensere noluerunt, quia non, ut nomina, substantiam cum qualitate aut quantitatem substantiae specie indutam, sed nudam tantum actionem aut passionem designaret: quamobrem quum etiam casibus careret, adverbiis eum item non casualibus accensuerunt, quibuscum etiam hoc ei commune esse videbant, ut verborum in enuntiatione significationem variis modis expleret atque explanaret, quam ob causam non inepte eodem quo illa nomine *ἐπίρρημα* dici potuit, quippe quo nihil aliud nisi additicium quoddam *ῥῆμα* significetur. Nec deterruit eos quod non omnibus promiscue verbis infinitivus addi potest, nec quod saepenumero cum articulo profertur; utrumque enim cum adverbiis commune habet, quae item non *καθόλου* sed *μερικῶς* tantum cum verbis aut verborum modis coniungi possunt, quorum significationi apta sunt, neque articuli consortium respuunt, velut quum dicitur *τὸ νῦν, τὰ μάλιστα, ἐκ τοὐπίσω, ἐν τῷ ἔμπροσθεν* ac similia. — Non autem verendum puto, ne quis me ipsum plane cum iis consentire suspicetur; sed ostendere tantum volui haud certe absurdam eorum rationem fuisse.

Sed etiam nostra memoria vir subtilissimus et de grammatica disciplina longe meritissimus, Godofredus Hermannus, infinitivum a verbo seiunxit et in adverbiis numeravit, de emend. rat. gramm. gr. p. 174: „Infinitivus" inquit „ipsam continet ac solam verbi notionem nihilque aliud notat, quam ipsum illud agendi patiendique et temporum significatione instructum praedicatum, quod possit nominibus adiungi: unde clarum est infinitivum natura sua inter particulas, in iisque inter adverbia numerandum esse". Scilicet verbum Hermannus itidem ut illi veteres id tantum dici voluit, in quo esset manifesta copulae vis, qua praedicatum subiecto attribueretur, h. e. verbum finitum, p. 174; quae autem praedicatum absque copula continerent, haec omnia adverbia appellari voluit, p. 151, quorum unum genus infinitivum esse, a ceteris eo tantum diversum, quod certum genus praedicatorum, agendi scilicet

35) Hoc quoque a nonnullis factum esse constat. Vid. Priscian. II, 17 p. 54.

ac patiendi notionem cum quadam temporis significatione contineret. His quae opponi possint non opus est disserere, neque ipsum virum summum in illa sententia, quam adolescens anno 1801 protulit, maturiore aetate perseverasse credo. Perseveraverit autem fortasse in alia quadam sententia, eiusdem libri p. 128 proposita, quum praedicata per verbum substantivum cum subiecto copulata, quae apud Graecos et Latinos adiectiva esse solent, in nostro patrio sermone adverbia esse ait: velut quum illi dicunt equus est bonus, nos contra dicimus das Pferd ist gut, non autem gutes. Indignabundus nuper hanc sententiam perstrinxit doctus quidam grammaticus, cui scilicet constaret id quod hodie pueri in scholis doceri solent, in eiusmodi locutionibus gut aliaque similiter per verbum substantivum subiecto attributa nihil aliud esse, quam adiectivorum formas decurtatas, olim autem maiores nostros etiam plenioribus formis per genera et numeros declinatis uti solitos. Quamquam ignoscendum errorem illi aetati fuisse concedit; non ignoscendum autem Fr. Thierschio, qui eandem sententiam etiam 1826 in tertia editione grammaticae p. 3 proposuerit. Sed Thierschio quidem, seni multis nominibus venerando, mallem abstinuisset, siquidem is errorem — si fuit error — in quarta grammaticae editione, quae anno 1854 prodiit, tacite correxit. Hermannum autem, etsi ignorasse maiorum nostrorum sermonem facile credo, non tamen temere ac sine ratione id quod posuit statuisse arbitror. Nimirum adiectiva eo ipso, quod formam nominum exuerunt, etiam naturam nominum exuisse, adverbiorum induisse videri poterant: quod qui negant, non ad priscum illud dudumque obsoletum loquendi genus, quod maioribus nostris cum Graecis et Latinis commune fuit, nos ablegare, sed certis argumentis demonstrare debebunt, adverbia, in quibus vis quidem adiectivorum, sed sine articulatione generis, numeri, casuum est, propter naturam suam non posse cum verbo substantivo in praedicando usurpari[36]).

---

36) Adverbiorum sic usurpatorum exempla ne apud Graecos quidem et Latinos deesse periti norunt: res palam est. — Sed quoniam semel Hermanni defensionem suscepi, tangam hoc loco etiam aliud, commune illi cum plerisque aut potius cum omnibus nostris grammaticis, sed a nupero censore vehementer improbatum, quod voces illas indeclinabiles, adverbia, praepositiones, coniunctiones, communi particularum nomine appellare solent. Id si quis ideo reprehendit, quod μόρια s. particulae a veteribus non solum illae voces, sed omnis generis vocabula dicuntur, iusto morosiorem se esse ostendit; sin omnes, qui illo nomine contra veterum consuetudinem utuntur, huius ignaros esse credit, iusto suspica-

Id igitur donec demonstratum fuerit, equidem differendum iudicium esse censebo.

Scrib. Grypiswaldiae a. d. VIII Non. Febr. MDCCCLX.

---

cior dicendus est: nam ignota res nemini esse potest, qui vel unius Apollonii aliquot paginas perlegerit. Iustius fortasse improbatur, quod idem nomen nonnunquam certo cuidam generi vocabulorum, olim aut inter adverbia aut inter coniunctiones numerato, tanquam proprium tribuitur. Attamen si quis multa vocabula ex adverbiorum aut coniunctionum numero eximenda propriumque iis in partibus orationis locum concedendum esse negat, in summo ipse errore versatur. Neque particularum iis nomen invidendum erit, donec quis aliud aptius invenerit.

EMENDATIONES ALIQUOT LOCORUM CORRUPTORUM IN APOLLONII LIBRO DE ADVERBIIS.

Quum nuper veterum grammaticorum de adverbiis placita tractaremus, disputationi nostrae additurі eramus aliquot animadversiones in Apollonii libellum olim in adversaria coniectas; sed brevitate temporis exclusi rem distulimus. Itaque quae tunc reponenda fuerunt, nunc expromere placuit, non multa illa quidem et perquam pleraque levia, nec lectores facile alios invitatura, nisi quos tetrici grammatici sermo horridus ac saepe perplexus et tenebricosus a cognoscendis eius libris non deterruerit, sed propter hoc ipsum non indigna, quibus in huiusmodi scriptiuncula locus in quo delitescant concedatur. Ceterum maiorem partem animadversionum nostrarum occupatam videmus Skrzeczkae, viri doctissimi, sollertia, qui in programmate gymnasii Kniphofiani, Regimontii a. 1853 edito, post Apollonii doctrinam de partibus orationis luculenter explicatam etiam huius de adverbiis libelli emendationes non paucas et plerasque certissimas proposuit. Restant tamen in libello corruptissimo permulta nunc quoque vitia, quae emendationem poscant, restabuntque etiam in posterum non pauciora, quibus certa medicina adhiberi vix posse videatur, nisi si forte codex aliquis integrior repertus fuerit. Nam hunc, qui unus adhuc innotuit, Parisinum no. 2548, princeps editor Immanuel Bekkerus satis male habitum esse testatur, quippe atramento scriptum parum nigro multisque locis evanido, compendiatis plerumque extremis versibus, accentibus prope nullis, membris orationis et ipsis vocibus raro distinctis, denique chartis passim madore corruptis, ut non mirum sit, scripturam multis locis aut plane deletam aut lectu difficillimam atque ambiguam fuisse. Tanto magis autem praedicanda est primi editoris sollertia et sagacitas, cuius merito factum est, ut pleraque saltem expedite nunc legi atque intelligi possint.

Emendationem autem poscere videntur quae statim initio libelli scripta sunt p. 529, 17: *ἡ ἐκ τοῦ Τρύφωνος διάβασις ἐνεργητικὴ διαβιβάζεται ἐπὶ τὸν Διονύσιον*. Nempe loquitur Apollonius de huiusmodi exemplo: *Τρύφων τύπτει Διονύσιον*, ubi subiecto actio tribuitur transitiva: talem autem actionem non *διάβασιν ἐνεργητικήν* sed *διάθεσιν* aut *ἐνεργητικὴν* aut *διαβιβαστικὴν* dicere solet, velut de constr. III, 32, p. 298, 15: *διαβιβαστικῆς διαθέσεως ἐπὶ πρόσωπον ὑποκείμενον*. Et quemadmodum ib. p. 290, 3 *ἡ ἐκ τῆς εὐθείας ἐνεργητικὴ διάθεσις* dicitur, sic non dubito quin hoc loco *ἡ ἐκ τοῦ Τρύφωνος διάθεσις ἐνεργητικὴ* scriptum fuerit. Huc accedit quod *διάβασις ἐνεργητική* sic demum recte dici potuisse videtur, si esset etiam alia quaepiam *διάβασις* non *ἐνεργητική*, quam nullam esse manifestum est.

P. 530, 5 post protasin, *ἡνίκα μέντοι οὐ κατηγορεῖ ὀνόματος*, apodosin excidisse iam Skrzeczka monuit: quid supplendum sit aut e p. 529, 23 colligi potest, *ἐκαλεῖτο ἐπίρρημα*, aut e p. 530, 16, *ἐπίρρημα ἐγένετο*. Quod autem in eadem pagina v. 25 editum est: *ἐπίρρημα δὲ οὐ μὴ δίχα ῥήματος* (scil. *συγκλεῖον λόγον ἔστιν ἐπινοῆσαι*), quum in cod. scriptum sit *οὐ μήν*, quamvis lenis sit correctio, vereor tamen ut Apollonius ipse in huiusmodi contextu *οὐ μή* dixerit. Scripsit fortasse *ἐπίρρημά γε μὴν οὐ δίχα ῥήματος*.

P. 534, 9: *ἡ οὐ ἀπόφασις, μαχομένη τῇ ναὶ καταφάσει, τὰ ἐν καταφάσει ῥήματα ἀναιρεῖ, ἅπερ ἐστὶν ὁριστικά, ἔχοντα ἐν αὐτοῖς τὴν κατάφασιν, ἀνθ' ἧς καὶ πολλάκις παραλαμβάνεται οὐ γράφω, οὐ ποιῶ*. Vix dubitari potest quin Apollonius non, haec tantum exempla, in quibus *ἀπόφασις* est, posuerit, sed praemiserit etiam exempla *καταφάσεως* per verbi indicativum factae, quemadmodum paullo infra, ubi de imperando et vetando loquitur, v. 14: *γράφε, μὴ γράφε, λέγε, μὴ λέγε*. Igitur excidit *γράφω* ante *οὐ γράφω*, *ποιῶ* ante *οὐ ποιῶ*. [1]) — Sed gravior corruptela est in eiusdem paginae parte postrema, ubi de aoristo Apollonius loquitur, quem indefinitam temporis praeteriti significationem habere dicit, tam

1) Dronkius, in N. Museo Rhen. XII p. 338, hanc omnem de negationibus *οὐ* et *μή* disputationem, quae est p. 534, 9—17 ab hoc loco alienam, veram autem eius sedem p. 530, 20 esse autumat ante disputationem de adverbiis temporalibus: scilicet quod ibi quoque aliquid de negationibus dictum est. Atqui dictum de iis hactenus tantum est, quatenus saepenumero item ut alia quaedam adverbia sine verbo ponuntur, ubi id ex orationis contextu subaudiendum est: nunc autem de

quae perfecti quam quae plusquamperfecti propria sit, ideoque comparari quodammodo posse cum nominibus, quae tam masculino quam feminino generi significando usurpentur. Hinc etiam *ἀόριστον* dictum esse *κατὰ ἀπόφασιν τοῦ μὴ ὁρίζειν τὸν παρῳχημένον*, v. 30. Hactenus omnia sana, sed quae sequuntur, *διὸ καὶ κατὰ ἀπόφασιν τῶν προειρημένων δύο χρόνων ἐθεματίσθη*, etiamsi quis idem significare posse dicat, quod est ap. schol. Dionys. p. 894, 14: *ὁ ἀόριστος ἐπ' ἀναιρέσει τῶν ὁριζόντων εἴρηται*, aut apud Choeroboscum, B. A. p. 1281, 15: *ἐὰν τὰ παρελθόντα ἄδηλα ὦσι πότε παρῆλθον, ἀποτελεῖ τὸν λεγόμενον ἀόριστον, οἷον ἔτυψα· ἄδηλον γὰρ εἴτε νεωστὶ εἴτε πρὸ πολλοῦ*, tamen hanc sententiam ab hoc loco alienam esse apparet. Primum enim sic nihil aliud diceretur, quam quod modo dictum erat, deesse aoristo talem praeteriti temporis definitionem, qualem habeant perfectum et plusquamperfectum, quod quid opus erat iterum aliis verbis dici? praesertim cum coniunctione *διό*, quasi nunc demum ratio appellationis redderetur, quam modo redditam legimus: deinde autem pugnat etiam haec sententia cum iis, quae statim sequuntur, *ᾧ λόγῳ καὶ τὸ σώφρων τὸ ὁ προσλαβὸν νοεῖται μόνως ἀρσενικόν*. Manifestum est enim comparari ab Apollonio aoristi significationem temporis cum nominum communium significatione indefinita generis, ut quemadmodum haec modo ad masculinum genus designandum accomodantur, scilicet addito articulo masculino ὁ, modo ad genus femininum, addito articulo ἡ, sic etiam aoristus modo perfecti temporis significationem accipere dicatur, addito scilicet adverbio huic tempori accommodato, quale veteribus *ἄρτι* esse visum est, *τὸ ἅμα νοήματι ἠνυσμένον* significans, ut ait Apollonius v. 23, modo autem plusquamperfecti, addito scilicet adverbio *πάλαι*. Atque hanc sententiam disertis verbis prolatam videmus a recentioribus grammaticis, qui nusquam non Apollonium auctorem sequi solent, velut a schol. Dionys. p. 889, 27: *σὺν μὲν τῷ ἄρτι ταὐτὸν δύναται τῷ παρακειμένῳ, τέτυπα — ἔτυψα ἄρτι· τῷ δὲ πάλαι ἴσον δύναται τῷ ὑπερσυντελικῷ, οἷον ἐτετύπειν — ἔτυψα πάλαι.* P. 891, 32: *τοῦ ἄρτι τοίνυν*

---

modis verborum dicitur, quibuscum coniunguntur, οὐ cum indicativo in respondendo, μή cum imperativo in vetando. De constructione autem adverbiorum cum modis Apollonius p. 533 demum dicere incipit, quamobrem ab isto, quem Dronkius designavit, loco hanc de οὐ et μή observationem alienam esse apparet. — Ceterum cum nostro loco comparari possunt quae disputantur de constr. II, 12 p. 117, 25.

τῷ ἀορίστῳ διδομένου γίγνεται παρακείμενος, οἷον ἐποίησα ἄρτι — πεποίηκα· τοῦ δὲ πάλαι προσνεμομένου ὑπερσυντελικὸς γίγνεται, οἷον ἐποίησα πάλαι — ἐπεποιήκειν. Choerobosc. p. 1281, 18: *ἰστέον δὲ ὅτι ὁ ἀόριστος, ἐὰν μὲν προσλάβῃ τὸ ἄρτι, ἰσοδυναμεῖ τῷ παρακειμένῳ, — — ἐὰν δὲ προσλάβῃ τὸ πάλαι, ἰσοδυναμεῖ τῷ ὑπερσυντελικῷ.* Itaque nostro loco illud *κατὰ ἀπόφασιν* ferri non potest, repetitum nimirum librarii errore ex versu 29, 30; Apollonius autem aut *εἰς ἔμφασιν* scripsit, aut fortasse *εἰς ἀπόφασιν*, quod vocabulum quam facile cum altero permutari potuerit in oculos incurrit, suntque eius permutationis exempla complura a Bekkero correcta, velut de constr. p. 245, 3. 277, 1. 279, 19. 285, 3. — P. 536, 28 impugnatur eorum sententia, qui *οἴμοι* et *ὤμοι* ex *οἴ* et *ὤ* cum dativo pronominis composita esse censebant: *οὔ φασι τὸ οἴμοι ἢ ὤμοι ἓν εἶναι, ἐκ δὲ ἀντωνυμικοῦ τοῦ μοί καὶ τοῦ οἴ ἢ ὤ συντάσσεσθαι.* Apollonium non sic, sed aut *τοῦ ἐμοί* aut fortasse *τοῦ ἐμοί ἢ μοί* scripsisse ipsius verba fidem faciunt p. 537, 3: *ὅτι καί, ὡς ἔφαμεν, τὸ πλῆρες τῆς φωνῆς ἀκούουσιν ὢ ἐμοί, ὡς ἔχει παρὰ Παρθενίῳ· ὢ ἐμὲ τὴν τὰ περισσά.* Ceterum suam de his exclamationibus sententiam Apollonius etiam de pronom. p. 42 profert, eamque a plerisque probatam esse constat. Vid. Epimerism. II. in Crameri Anecd. Paris. III, p. 336. Orion. p. 171, 6. Etym. Gud. p. 578, 35. — In eadem disputatione p. 537, 21 non, quemadmodum Bekkerus edidit, *οἴ μοί μοι*, sed coniunctim *οἰμοιμοῖ* scribendum fuisse quum ex universo huius loci contextu, tum e p. 588, 25 manifestum est: *τὰ πρωτότυπα θέλει ὁπωσδήποτε περισπᾶσθαι, ὡς ἔχει τὸ οἰμοιμοῖ καὶ τὸ ὀτοτοῖ καὶ τὸ οἰοιοῖ.*[2]) Paullo infra p. 537, 28 legitur: *πῶς δ' οὐχὶ καὶ γελοῖον ἐν τῷ ὤιοιοὶ ἐκ τρίτου ἀντωνυμικοῦ παρακεῖσθαι*: scripsit autem sine dubio Apollonius *ἐν τῷ ὤιοιοί τὸ οἵ ἐκ τρ. ἀντ. παρ.* — P. 338, postquam propositum est nulla verba a pronominibus primae et secundae personae, *ἀπ' ἀντωνυμιῶν τῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἢ δεύτερον*, derivata esse, adduntur haec: *προστέθεικα δὲ δεύτερα, ἐπεὶ καὶ τὸ ἀπὸ τρίτου παραγόμενον σύναρθρόν ἐστι καὶ ταύτῃ ἄλογον· λέγω τὸ σφετερίζω.* Sed scribendum est: *προστέθεικα δὲ καὶ δεύτε-*

2) In eadem pagina 588 v. 26 scribi debuit *φαίνεται ὅτι καὶ τὸ εὐοί κατὰ τοῦτο σημειώσεται*, non *εὐοῖ*. Notatur enim altera scriptura, ut non probanda.

ρον, ἐπεὶ τὸ ἀπὸ τρίτου παραγόμενον ἀπὸ συνάρθρου ἐστίν. Nempe quum contra eos, qui in *οἴμοι* pronomen inesse iudicabant, verbum ab *οἴμοι* ductum *οἰμώζω* afferatur, in hac disputatione satis fuerat, primae personae pronomen commemorari; additur tamen insuper ne a secundae quidem personae pronomine verba derivari, in tertia vero persona rem paullo aliter se habere, siquidem verbum *σφετερίζω* non quidem ab ipso personali pronomine, sed tamen ab huius personae possessivo (*ἀπὸ συνάρθρου*) factum sit, quod propter hanc ipsam causam *ἄλογον* esse dicitur, h. e. diversam rationem habere quam *οἰμώζω*, quod ab ipso personali *μοί* descendere dicendum foret, si hoc in *οἴμοι* inesse statueretur. Ceterum etiam ab ipso personali tertiae personae pronomine *σφέ*, cuius priscam formam *σϜέ* fuisse constat, verbum *σϜέθω*, hinc autem *Ϝέθω*, denique *ἔθω*, itemque a latino pronomine s u i s u e s c o factum esse nuper Christius, haud scio an primus, coniecit (Anf. der griech. Lautlehre p. 121), de qua coniectura quid iudicandum sit, a linguistis fortasse sub Kuhnii vexillo militantibus nos semipagani edocebimur.

Loquitur deinceps Apollonius de *δεῖ* et *χρή*, quae non pro adverbiis, quemadmodum multis visum erat, sed pro verbis habenda esse verissime quidem, sed argumentis non pariter omnibus veris, longa et spinosa disputatione demonstrat, in qua describenda passim a librariis erratum esse non sane mirum est. Ac primum quidem p. 539, 23 de infinitivo, quocum verba illa construuntur, haec scripta legimus: *Πᾶν ἀπαρέμφατον ὄνομά ἐστι πράγματος, καί, εἰ ἔστιν εἰπεῖν, αὐτὸ τὸ γενικώτατον ῥῆμα, τὸ παρυφιστάμενον τὸ οὐκ ἐγγινόμενον ἐν προσώποις, τουτέστιν ὃ δηλοῖ τὸ ἀπαρέμφατον,* in quibus illud *εἰ ἔστιν εἰπεῖν*, nostrum w e n n i c h s o s a g e n d a r f, modestiam quandam dicendi significat in re non vulgo nota aut plane certa et manifesta, quo sensu veteres Attici *ὡς εἰπεῖν* dicere solent.[3]) Quam ob causam autem infinitivum verbum maxime generale habendum sit, de constr. III, 13 p. 229. demonstrat. Sed pro passivo par-

3) Eadem formula utitur de constr. II, 2 p. 96, 23, de terminatione casuali pronominum: *ἔδει γὰρ ἅπαξ ἑνὶ μέρει προσχωρῆσαι τὸ τέλος, καί, εἰ ἔστιν εἰπεῖν, εὐλόγως τῷ πτωτικῷ.* quem locum totidem verbis Priscianus XVII, 54 transfert: o p o r t e b a t e n i m s e m e l u n i c o n c e d e r e p a r t i f i n e m, e t, s i e s t d i c e n d u m, r a t i o n a b i l i t e r c a s u a l i. Scilicet hic quoque in re non satis omnibus plana et perspicua illud *εὐλόγως* mitigandum quodammodo hac formula videbatur.

ticipio τὸ παρυφιστάμενον, cuius probabilem rationem nullam reddi posse video, rescribendum erit activum τὸ παρυφιστάνον: hinc pendet accusativus τὸ οὐκ ἐγγινόμενον ἐν προσώποις, scilicet πρᾶγμα, quod e superiore membro subaudiri debet. Sic de constr. III, 13. p. 229, 15 πρᾶγμα ἐγγινόμενον ἐν προσώποις illud est, quod cum personarum adsignificatione per verbum finitum indicatur. Denique postrema verba nihil nisi nominis interpretationem esse arbitror: hoc esse, quod significet nomen illud ἀπαρέμφατον, scilicet carere infinitivum personarum, in quibus τὸ πρᾶγμα sit, παρεμφάσει, h. e. adsignificatione. Sed Apollonium aut τοῦτο γάρ ἐστιν aut καὶ τοῦτό ἐστιν scripsisse credo. — Paullo post, v. 28, ubi legitur ἐπεὶ ἅπαξ παρυφίσταται ὀνοματικῇ κατηγορίᾳ τοῦ πράγματος, nominativum pro dativo reponendum esse manifestum est. Quid sit κατηγορία τοῦ πράγματος monui in superiore dissert. p. 239 not. 34. — De significatione porro verborum δεῖ et χρή Apollonius p. 540 sic statuit, ut ἔλλειψιν quandam (v. 16) vel διάθεσιν ἐλλειπτικήν (v. 10) iis indicari autumet, h. e. defectus cuiusdam significationem, eamque transitivam, quam sententiam etiam de constr. III, c. 16 profitetur, neque aliis eam displicuisse videmus. Cf. e. c. Choerobosc. p. 1277. Itaque in huiusmodi enuntiatione, δεῖ Ἀπολλώνιον γράφειν, infinitivum γράφειν pro subiecto verbi haberi vult, Ἀπολλώνιον pro obiecto, quasi dictum sit: λείπει τὸ πρᾶγμα τὸ ἐκ τοῦ γράφειν Ἀπολλώνιον, h. e. actio, cuius notio inest in infinitivo γράφειν, deficit Apollonium. Sed quae v. 12. leguntur: καὶ ἡ διάθεσις οὖν ἡ τοῦ δεῖ ἐλλειπτικὴ μετὰ τοῦ ἀπαρεμφάτου εὐθείᾳ συντασσομένη μέτεισιν ἐπὶ τὴν αἰτιατικήν, emendationem requirunt. Neque enim hoc dicere Apollonius potuit, illam διάθεσιν, quam δεῖ significet, unaque cum ea infinitivum cum nominativo constructum transire in accusativum, sed hoc tantum, infinitivum verbo δεῖ adiunctum ipsum nominativum esse. Sed quum de sententia dubitari nequeat, emendandi viae plures sunt. Equidem haud improbabile puto Apollonium scripsisse: καὶ ἡ διάθεσις οὖν ἡ τοῦ δεῖ ἐλλειπτικὴ ἐκ τοῦ ἀπαρεμφάτου ἐν εὐθείᾳ συντασσομένου μέτεισιν ἐπὶ τὴν αἰτιατικήν. Nam actio transitiva, qualem δεῖ significare vult, ex subiecto suo in obiectum transire (μετιέναι vel διαβιβάζεσθαι) etiam alibi dicitur (cf. quae supra (p. 244) de p. 529, 17 diximus.), et ἐν εὐθείᾳ infinitivum p. 540, 18 habemus. Conf. gramm. in Bachmanni Anecd. II. p. 313, 22: ταῦτα δέ (loquitur de δεῖ, χρή et simi-

libus quae impersonalia dici solent), κυρίως ἀπὸ εὐθείας τὴν προέλευσιν ἔχουσιν, scilicet ab infinitivo, qui quum nominis instar sit, etiam casuum vicibus fungitur. — Porro autem apud Apollonium v. 18 haec scripta sunt: ἔστι γοῦν καὶ τὸ ῥῆμα ὅτε φθάνει ποτὲ ἐπὶ τὴν εὐθεῖαν τοῦ ὀνόματος, καὶ τὸ τηνικαῦτα καταλαβέσθαι τὸ ἀπαρέμφατον ὡς οὐκ ἔστιν εὐθείας, ἀντιμετειλημμένον δὲ εἰς αἰτιατικήν, quae, quum de sententia, qualis esse debeat, dubitari non possit, in hunc fere modum refingenda videntur: ἔστι γοῦν καὶ ὁπότε τὸ ῥῆμα φθάνει ἐπὶ τὴν ἐυθεῖαν τοῦ ὀνόματος, καὶ τὸ τηνικαῦτα καταλαβέσθαι κτλ. Verbum, inquit, quod defectum indicat, si quando cum nominativo alicuius nominis construitur, ibi animadverti potest infinitivum accusativo, non nominativo casu poni, ut si pro infinitivo nomen verbale declinabile substituatur, velut περίπατος pro περιπατεῖν, non ὁ περίπατος dicendum sit, sed τὸν περίπατον, veluti ἀπολείπει Ἀπολλώνιος τὸν περίπατον. Itaque quum δεῖ similem atque ἀπολείπει significationem habeat, etiam sic dici posse ait: δεῖ Ἀπολλώνιος τὸν περίπατον, quod exemplum infra v. 26 legitur. Sed ibi quae proxime antecedunt, ἀλλὰ καὶ ὁ περίπατος ἐν τῷ ῥήματι γινόμενος (h. e. si περίπατος verbi subiectum sit), αἰτιατικὴν μεταποιεῖ τὸν Ἀπολλώνιον, ὡς εἰ καὶ αὐτὸ τὸ δεῖ ἀντιμεταλάβοι (scil. ὁ περίπατος) ἀντὶ τοῦ λείπει (sic enim pro λείπειν scribendum est), haec ab hoc loco aliena esse apparet; pertinent enim ad diversum constructionis genus, in quo nomen non, ut in illo exemplo, subiectum, sed obiectum verbi, ideoque non nominativo sed accusativo casu ponendum est. Apparet igitur transpositione locum sanandum esse, ut hoc exemplum δεῖ Ἀπολλώνιος τὸν περίπατον statim subiungatur illi alteri, quod est v. 23, ἀπολείπει Ἀπ. τὸν περίπατον, pro eo autem, quod nunc v. 26 legitur, scribendum esse δεῖ Ἀπολλώνιον ὁ περίπατος. — Etiam quae porro sequuntur, usque ad v. 32, admodum perturbata sunt: sed gravior corruptela est quam cui coniectura mederi possit. Hoc tantum liquere arbitror, pro εἰ καί v. 27 scribendum esse εἴ τις: deinde Apollonium locutum esse de constructione passivi δέεται cum nominativo nominis, eamque composuisse cum altera λείπεται τοῦ περιπάτου Ἀπολλώνιος, quemadmodum de constr. III, 32 p. 289, 26 δέομαι σοῦ interpretatur τῆς σῆς βοηθείας λείπομαι. Denique v. 30 post οὕτως excidisse exemplum huiusmodi, δεῖ γράφειν Ἀπολλώνιον, iam Skrzeczka animadvertit. — Porro p. 541, 57 legitur: ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀπεδείχθη

ἐν οἷς ψυχικῆς παρεμφάσεως ἦν ἐμφατικὰ τὰ ἀπαρέμφατα, οὐδὲ ῥήματα ἐγκλίσεως μεμοιραμένα, ὀνόματα δὲ τῶν πραγμάτων. sed res ipsa docet *οὐκ ἦν ἐμφατικά* scribendum esse. *Ἐν οἷς* ab Apollonio nonnunquam sic usurpatur, ut causam et rationem indicet, quo sensu apud antiquiores *ἐν ᾧ*, in nostro vernaculo sermone in-dem dicitur. Cf. p. 530, 17. 549, 13. Iam vero proximorum verborum nullam constructionem esse apparet, nisi inseratur infinitivus *εἶναι*, pendens ille a verbo *ἀπεδείχθη*, sed a librariis omissus, inter *ῥήματα* et *ἐγκλίσεως*. Mox autem in his, *τοῖς δὲ ὀνόμασι μᾶλλον τὰ ῥήματα συνοιστά ἐστιν, ὡς ἐν ταῖς ἐγκλίσεσι τῶν ῥημάτων τὰ ἐπιρρήματα*, praepositio *ἐν* vereor ut defendi possit exemplis a Skrzeczka allatis, de constr. p. 233, 7 et 250, 13, quae et ipsa corrupta esse cum Bekkero iudico: neque iniuriam Apollonio facere puto, si eum *ὡς ἂν* vel *ὡσάν* scripsisse suspicer, abusu huius particulae apud labentis graecitatis scriptores satis frequenti in comparationibus, cuius iam apud Polybium non pauca exempla deprehendas, sed magis apud recentiores pervagato, unde etiam hodierni Graeci suum *σάν*, ex *ὡσάν* decurtatum, plane pro *ὥσπερ* usurpant. — P. 552, 19 propter augmentum in *ἔδει* manifestum esse dicitur *τὸ δεῖ ὅτι ῥῆμά ἐστι, καὶ οὕτως ὥστε τὸ συγκεχυμένον τῶν χρόνων διαστέλλειν.* Scripsit, opinor, Apollonius, *καὶ οὕτως οἷόντε — διαστέλλειν*: quoniam verbum est *δεῖ*, hinc fit, ut tempora distinguere per augmentum possit. — P. 543, 12. posteaquam de *χρή* dictum est ut per apocopen e *χρῆσι* decurtato (cf. de constr. III, 15 p. 238, 23) leguntur haec: *ὅπερ ἐπίμεμπτον ἐν τῇ κατὰ τὸν παρατατικὸν προφορᾷ κατὰ τάσιν, ἐχρῆν, ὅτι καὶ σὺν τῷ ν λέγεται, ἐχρῆν.* Semel hoc *ἐχρῆν* poni satis erat; deinde pro *ὅτι καὶ* non dubito quin *καὶ ὅτι* scribendum sit, et paullo ante aut *καὶ κατὰ τάσιν*, aut etiam *κατά τε τάσιν*, cum Bekkero. Sed etiam *ὅπερ*, quum nihil processerit quo referri possit, cum *διόπερ* mutandum erit. Similiter peccarunt librarii p. 578, 27 et p. 608, 19, nisi quis ibi cum O. Schneidero (N. Mus. Rhen. III p. 448) *μετεγράψαντο* pro *μετέγραψαν τό* scribere malit; quamquam activum equidem praestare puto.

In proxima disputatione de adverbio *ἔχητι* p. 545, 31 legitur: *οἱ δὲ σύνδεσμοι οὔποτε κατ' ἰδίαν σημαίνουσί τι, συνδέουσι δὲ τοὺς λόγους ἐξετάζοντες, καὶ οὕτως συνδέοντες καὶ ἑνοῦντες.* Sed illud *ἐξετάζοντες* quid significare possit, nemo dixerit. Scripsisse

Apollonium credo ἑξῆς τάσσοντες. Hanc enim coniunctionibus vim grammatici passim tribuunt, ut τάξιν quandam s. ordinationem sententiarum designent. Ipse Apollonius de coni. p. 497, 6: ὁ γὰρ λέγων Ἀριστ[οφάνης ἔγραψεν,] εἶτα Ἀπολλώνιος, τάξεώς ἐστι παραστ[ατικός]. ib. p. 501, 2: οἱ αἰτιολογικοὶ σύνδεσμοι καὶ ἀκολουθίας εἰσὶ δεκτικοὶ καὶ [τά]ξεως: sic enim lacunam explendam esse nemo dubitabit. Et in Dionysii libello p. 642, 21 coniunctionis definitio haec est: σύνδεσμός ἐστι λέξις συνδέουσα διάνοιαν μετὰ τάξεως, καὶ τὸ τῆς ἑρμηνείας κεχηνὸς πληροῦσα, quam definitionem commentatores Dionysii sic corrigunt, ut praeter τάξιν etiam δύναμιν coniunctionibus significari dicant, velut schol. p. 952, 7: et Priscianus quoque, Apollonii fortasse auctoritatem secutus, XVI, 1, vim et ordinationem iis demonstrari docet. Nimirum τάξιν eae coniunctiones demonstrare dicendae sunt, quae alterum alterius aut causam aut conditionem aut concessionem aut effectum aut finem aut consequentiam esse indicant, estque hoc τάξεως vocabulum non, quemadmodum multis visum est, de loco in verborum compositione, sed de eo potius accipiendum, quem quidque in rerum ipsarum connexione obtinet.[4]) Vis autem s. δύναμις iis coniunctionibus demonstratur, quae aut ὕπαρξιν aut βεβαίωσιν aut ἀναίρεσιν (ut ἄν, ubi ἀναιρετικὸς σύνδεσμος esse dicitur) aut διασταγμόν aut μείωσιν aut ἐπίτασιν, denique aliquam iudicii modalitatem indicant, ex quo genere eae fere omnes sunt quae expletivae v. completivae (σύνδεσμοι παραπληρωματικοί) appellantur, quoniam, ut est apud Dionysium, τὸ κεχηνὸς τῆς ἑρμηνείας πληροῦσιν. Quamquam haec verba iam Apollonii aetate a plerisque male accepta esse huius disputatio demonstrat, de constr. III, 28 p. 266, 20; et Byzantii magistri, inscitiam suam Dionysio obtrudentes, in libellum eius p. 643, 11 hanc expletivarum definitionem intulerunt, ut essent ὅσοι μέτρου ἢ κόσμου ἕνεκεν παραλαμβάνονται, quam ab ipso vetere auctore profectam esse nunquam adducar ut credam. Sed haec res longiorem disputationem postulat ab hoc loco alienam.

Fuerunt qui ἕκητι in coniunctionibus numerandum esse censerent, quorum sententiam Apollonius quum propter alias causas, tum propter compositum ἀέκητι improbandam esse docet: nam coniunctiones cum α privativo componi non posse. Cf. de coni. p. 497, 31.

4) Cf. Apollon. de constr. II, 18 p. 132, 14. et nostrum librum de partib. orat. p. 209.

498, 32. Sed in verbis, quae de adv. p. 544, 1. 2. sic scripta extant: *οὐκ ἔνδεκτον οὖν τὸν ἔχητι σύνδεσμον ὄντα . . . πει στερήσεως γεγενῆσθαι*, pro *πει* equidem in codice *σει* esse crediderim, scriptumque fuisse *ἐν συνθέσει στερήσεως*. Nam *στέρησις* vocatur ipsum illud *ᾱ στερητικόν* (cf. p. 547, 31.), et *ἐν συνθέσει στερήσεως γίνεσθαι* eodem modo dictum est atque *ἐν προσθέσει ἐστὶ τοῦ σ̄ τὸ οὕτως* p. 578, 13, *ἐν ἀποβολῇ τοῦ ξ̄ γενόμενον τὸ ὑπόδρα* p. 550, 1. *τὸ δὲ ῥεῖα ἐν πλεονασμῷ ἐστὶ τοῦ ῑ* p. 562, 9. aliaque passim similia. — Mox v. 5 in his, *εἰ ὅλως κατὰ ἀπόφασιν τὴν τῶν συνδεομένων παραλαμβάνοιτο*, deest verbi subiectum neque ex iis, quae praecesserunt, intelligi potest. Scripsit, opinor, Apollonius non otiosum illud adverbium *ὅλως*, sed *ὁ λόγος*: si enuntiatio cum negatione coniunctorum proferatur, h. e. sic ut quae per coniunctionem connexa sunt negentur (cf. de coni. p. 498, 22); *λόγοι ἀπὸ συναφῆς* connexae per coniunctionem enuntiationes dicuntur de coni. p. 518, 8.

P. 545 *ἀέκητι* ex *ἀεκαστί* factum esse dicitur, abiecta littera σ̄, et ᾱ ionice in η̄ mutata. Itaque v. 6 non *ἐνδεήσαντος τοῦ τ̄*, sed *ἐνδεήσαντος τοῦ σ̄* scribendum fuit, quemadmodum v. 10 recte scriptum est. — P. 546, 9: *τὸ ἠνορέα, ἁπλοῦν νοούμενον ἁπάντοτε, οὐ καταστήσεται*. Interpunctionem mutandam esse, ut adverbium non cum participio sed cum verbo construatur, recte Skrzeczka monuit; *ἁπάντοτε* autem, quod idem vir doctissimus cum *πάντως* permutari voluit, tolerari posse puto. — Mox v. 10 quae leguntur, *παρὰ τὸ ἀνήρ ἢ τὴν ἀνέρος γενικήν, ἢ τὴν συγκεκομμένην ἀνδρός τὸ ἠνορέα συστήσεται ἢ ἀνερία, ὡς αἰθέρος αἰθερία*, non dubito quin sic refingenda sint: *οὐχ ἠνορέα συστήσεται, ἀλλ' ἀνερία*. Ceterum conferenda sunt, quae de *ἠνορέῃ* et *ἀνδρία* dicuntur de coni. p. 499, 22.

Gravior corruptela est p. 547, 21: *ἀλλὰ φήσει τις ὅτι, εἴπερ δοίημεν, παρὰ τὸ ψευδῶ καὶ σαφῶ τὰ ὀνόματα ἐγίνετο*. Loquitur Apollonius de adiectivis *ψευδής* et *σαφής*, quae ipse non primitus e verbis orta, sed ex *ἀψευδής* et *ἀσαφής* facta esse vult. Alii, quorum nunc sententiam sibi opponi fingit, probabilius putabant a verbis *ψευδῶ* et *σαφῶ* illa derivata esse, si modo concederetur haec verba, quae nusquam comparent, praesumi. Hoc enim apparet significari verbis *εἴ δοίημεν*, quamquam planior foret oratio in hunc modum conformata: *ὅτι, εἴπερ δοίημεν τὸ ψευδῶ καὶ σαφῶ,*

παρὰ ταῦτα τὰ ὀνόματα ἐγίνετο, aut etiam *παρὰ τὸ ψ. καὶ σ.*, *εἴπερ δοίημεν, τὰ ὀν. ἐγίνετο*. Sed ut tolerari vulgata lectio possit in scriptore nullius rei minus quam plane et perspicue loquendi studioso, haec tamen, quae statim sequuntur, *τὰ δὴ ἐν ὀξείᾳ προφορᾷ καὶ ἐν κλίσει τῇ διὰ τοῦ ευς ἐκ ῥημάτων ἀναγόμενα κατὰ σύνθεσιν παραλαμβάνεται*, nullo modo cum praecedentibus cohaerent, satis bene autem procedit disputatio, si deletis illis cum superiore propositione coniunguntur: *εἰ δέ τις καὶ τὸ ἀκριβὲς ἐπιστήσειε, καὶ τὸ ἀψευδής καὶ ἔτι τὸ ἀσαφής πρότερα ἂν εὕροι τοῦ ψευδής καὶ σαφής. τὰ δὴ ἐν ὀξείᾳ προφορᾷ κτλ.*; quamquam *γάρ* quam *δή* scriptum mallem. Utut est, istud *ἀλλὰ φήσει τις — — ἐγίνετο* ab hoc contextu alienum esse apparet. Ceterum v. 23 non *διὰ τοῦ ευς* sed *διὰ τοῦ ης* scribendum fuisse res ipsa demonstrat, et pro *ἀναγόμενα* usus loquendi *παραγόμενα* poscit; v. 29 autem lacuna, quae est inter *καί* et *συνήθως*, commode explebitur inserta coniunctione *ἐπεί*: denique in v. 33 scribendum censeo, *οὐκ ἄρα ἄπορον τὸ σχῆμα, δόκησιν ἔχον συνθέσεως, τὸ τοῦ ἀέκητι*, pro eo quod editum est *ἐκ τοῦ ἀέκητι*. Nempe hoc dicit Apollonius, formam adverbii *ἀέκητι*, quamvis compositionis ex *ἕκητι* et *α* privativo speciem praeferat atque sic pugnare videatur cum observatione grammaticorum, qui adverbia cum *α* privativo componi negabant (p. 544, 19), non tamen inexplicabilem (*ἄπορον*) esse, quippe quum *ἀέκητι* non ex *ἕκητι* et *α* privativo factum, sed a verbo *ἀεκάζω* ortum sit (p. 545, 4 seq.); hinc enim *ἀεκαστί*, atque ex hoc rursus deleta littera *σ*, et *α* ionice in *η* mutata, *ἀέκητι*, ex *ἀέκητι* autem, abiecta littera privativa, *ἕκητι* extitisse.

P. 548, 29. Plurima adverbia in *ι* barytona sunt, *τά τε ὀξυνόμενα ἐν τηνι τηρήσει ἐστὶ κατὰ τὴν ὀξύτητα*. Scripsit fortasse Apollonius *ἔν τινι τηρήσει*, quo significaret adverbia in *ι*, quae oxytona essent, observationi cuidam subiecta esse h. e. analogiam quandam sequi, quae observanda esset. De uno horum genere dictum est p. 545, 12 sqq. — Exponitur porro elisam litteram *σ* in multis vocabulis causam esse retrahendi accentus, velut quum pro oxytonis *δεσποστής, ἐργαστής* dicatur *δεσπότης, ἐργάτης*, et e *συνεληλασμένοι* paroxytono fiat *συνεληλάμενοι* proparoxytonum (cf. p. 545, 10). Sequitur p. 549, 9, *τό γε μὴν συγχεύας ... ειν τὸν αὐτὸν τόνον*, ubi apparet in lacuna excidisse verbum *δεῖ* cum infinitivo, non quidem eo, quem doctissimus Skrzeczka proposuit, *ἀναμένειν*, sed potius

φυλάσσειν aut *τηρεῖν*. Nam *ἀναμένειν τὸν τόνον* ea demum vocabula dici solent, quae, quum ab aliis derivata sint, accentum recipiunt ad eorum unde derivata sunt normam accommodatum; contra *φυλάσσειν τὸν τόνον* ea, quae quem proprium accentum habent, eundem, quantum quidem per generales regulas licet, constanter retinent, etiamsi ceteroquin varias formae mutationes subierint, veluti *συγχεύας*, quae forma Apollonio e *συγχεύσας* facta videbatur, huius accentum servat. Attamen non credo hoc exemplo Apollonium usum esse, quippe in quo propter quantitatem syllabae postremae retrahi accentus nullo modo potuerit: scripsisse eum arbitror *συγχεῦαι*, tanto magis, quia apud Homerum, unde solent fere exempla peti, illud alterum nusquam extat, quum *συγχεῦαι* semel certe legatur, Od. VIII, 139. Quod autem dixi de discrimine locutionum *ἀναμένειν* et *φυλάσσειν τὸν τόνον*, ne quis temere iactum putet, comprobabo aliquot utriusque locutionis exemplis. Igitur hac ipsa pagina legimus v. 10: *τὸ ἄναξ ἀποβαλὸν τὸ ξ τὸν αὐτὸν τόνον φυλάσσει.* p. 577, 13: *τὰ συνεμπίπτοντα ὀνοματικῇ πτώσει ἐπιῤῥήματα τὴν τάσιν τῶν ὀνομάτων φυλάσσει.* (scilicet significantur eiusmodi exempla, qualia sunt *ταχύ, παλά, ἰδίᾳ, κύκλῳ*, quae quum re vera nihil nisi casus nominum sint, Apollonio adverbia sunt casibus congruentia, *συνεμπίπτοντα*.) p. 582, 8 adiectiva cum *α* privativo composita si in *ος* exeunt, accentum retrahunt, sin in *ης*, *φυλάσσει τὸν τόνον*, ut *ψευδής, ἀψευδής*. p. 584, 10, *τὸ μὲν ὥς οὐχ ὑποπῖπτον πύσματι τὸν ἴδιον τόνον φυλάσσει.* Contra autem p. 581, 8, adverbia in *ως* a nominibus derivata proprium accentum non habent, *ἀναμένει δὲ τὸν πτωτικὸν τόνον, ὅς ἐστιν ἀπὸ γενικῆς πληθυντικῆς.* Eadem p. 583, 18 dicuntur *ἀναμένειν τὴν τάσιν τὴν ἐν τοῖς πτωτικοῖς.* p. 585, 30, adverbia numeralia in *χως* *οὐκ ἀναμένει τόνον ἀλλότριον, ἰδίᾳ δὲ περισπᾶται ἅπαντα.* Eodem quo *ἀναμένειν* sensu etiam *ἀναδέχεσθαι τὸν τόνον* dicitur, ut p. 581, 6. 8, pro *φυλάττειν* autem *τηρεῖν*, p. 570, 22. 586, 27.

P. 549, 27: *καθὸ εἴπομεν καὶ τὸ ἀντῶ ἄντα παρακεῖσθαι.* Scribendum est *τῷ ἀντῶ*, sicut infra v. 33, *ὑπόδραξ τῷ δέρκω παράκειται.* Sic enim constanter hoc verbum usurpari solet in eiusmodi vocabulis, quae tanquam secundaria et ex aliis aliquo modo deflexa esse videntur. Cf. p. 533, 10. 16. 554, 21. 555, 31. 33. 556, 2. 558, 23. 562, 21. Ea autem, unde deflexa sunt, *προκείμενα* aut

προυποκείμενα vocantur, ut p. 580, 23. Io. Alex. p. 35, 35. Eustath. ad Il. p. 43, 33.

P. 551, 9: *πρὸς οἷς ὑπάρχει ἡ αὐτὴ σύνταξις τοῦ ὑπιδὼν τὸ ὑπόδρα, ὡς ἀμφοτέρων τῶν ῥημάτων τὸ αὐτὸ δηλούντων.* Scribendum est *τῷ ὑπόδρα ἰδών.* Hoc enim dicit, utriusque dictionis *ὑπιδών* et *ὑπόδρα ἰδών* eandem constructionem esse propterea quod eadem utriusque significatio sit. *Πρὸς οἷς* est i. q. et praeterea, quemadmodum p. 537, 3. 565, 16. 585, 17. 596, 9. Additur enim hoc argumentum iis, quae ante proposita erant ad refutandam eorum sententiam, qui *ὑπόδρα* adverbium esse negaverant ex verbo vel *δράω* vel *δέρκω* cum praepositione factum. Ad haec igitur argumenta accedit etiam hoc, quod *ὑπόδρα ἰδών* eodem modo atque *ὑπιδών* construitur, scilicet quia eadem utriusque significatio est, unde apertum fit, vim verbi *ἰδών* adverbio *ὑπόδρα* addito similiter temperari, quam si componatur cum praepositione *ὑπό.*

P. 552, 32. Disputat Apollonius de *ὄφελον*, quod aliis proprie adverbium esse videbatur, sed propter formam verbo similem (*κατὰ συνεκδρομὴν ῥήματος*) ab Homero aliisque etiam per personas declinatum, aliis contra ipsum verbum ex *ὤφειλον* decurtatum: *διὸ καὶ τὴν τοῦ ἀπαρεμφάτου σύνταξιν ἐν παραλληλότητι αὐτὸ τίθησι* (Homerus scil.) *τῷ εἴθε.* Scribendum est *κατὰ τὴν τοῦ ἀπαρεμφάτου σύνταξιν*, ac deinde *οὐκ ἐν παραλληλότητι.* Nam *ἐν παραλληλότητι* (sive *ἐκ παραλλήλου*) *εἴθε* et *ὄφελον* poni ii tantum dicere poterant, quibus utrumque adverbium optandi esse videbatur, velut schol. Arist. Nub. v. 42. schol. Eur. Med. v. 1.; Apollonius autem ipse alibi (de constr. III, 23 p. 249, 23 sqq.) horum sententiam improbat ideoque (ib. p. 250, 2) istam *παραλληλότητα* agnoscendam esse negat. Quamquam in hoc de adverbiis libello, utram sententiam veriorem iudicet, non diserte exponit: neque in lacuna, quae p. 553, 1 manifesta est, haec expositio periisse videri potest. Nam etiam paullo post, p. 554, 16, dubitanter loquitur. Est autem etiam huius loci scriptura corrupta, ut plane intelligi nequeat: *καὶ ὡς ἔφαμεν ἐν τῷ ὤφελον πρὸς ἐνίων κατὰ συνεκδρομὴν γεγονέναι ῥήματος ἐν τῷ ὄφελες ὡς εἰ μὴ τὸ ὤφειλεν ὑποσυγκέκοπται.* Scripsisse Apollonium credo: *καί, ὡς ἔφαμεν, τὸ ὄφελον [ὑπείληπται] πρὸς ἐνίων κατὰ συνεκδρομὴν γεγονέναι ῥήματος ἐν τῷ ὡς ὄφελες* (Il. XVIII, 86. Od. XXIV, 30), *εἰ μὴ τὸ ὤφειλον ὑποσυγκέκοπται.* Haec saltem intelligi possunt et illius loci contextui conveniunt. — In supe-

riore pagina, 553, 26, pro εἰ δὲ μὴ τὸ τοιοῦτον μὴ παρέπεται scribendum videtur εἴ γε μήν —.

Sequitur disputatio de ἄνεω adverbio, in qua p. 555, 7 Apollonium non μάντεος et ὄφεος, quemadmodum editum est, sed μάντεως, ὄφεως scripsisse ipse loci contextus manifestum facit. Quippe propter atticam ἐπέκτασιν, h. e. propter terminationem ως pro ος, etiam ι penultimae syllabae in ε abiisse ait. — P. 555, 24 dubitari vix potest quin recte Bekkerus scribendum censuerit εἰ δοθείη ἡ γραφὴ σὺν τῷ σ (pro σὺν τῷ ι), δοθείη ἂν καὶ ὄνομα εἶναι τὸ ἄνεως. Scilicet in Homeri loco, quem citavit, Od. XXIII, 93, ἡ δ' ἄνεω δὴν ἧστο, fuerunt qui ἄνεως scribi vellent, quae scriptura si admittatur concedi posse ait hoc ἄνεως nomen adiectivum esse; sin scriptura illa apud Homerum nullam auctoritatem habeat, sed constet vocem sine σ scribendam esse (εἰ δὲ μηδεμία ἀπόδειξίς ἐστι τῆς τοῦ σ προσθέσεως), dubitari non posse, quin ἄνεω illo loco pro adverbio habendum sit. Ceterum utrum ἄνεω Apollonius an ἄνεῳ cum ι subscripto probaverit, ex hac quae exstat disputatione non satis liquet: hoc tantum constat, vulgo receptam scripturam cum ι fuisse (vid. p. 554, 27. 28. 577, 12. 618, 25), sed alteram, sine ι, non paucis veriorem visam. Cf. Eustath. ad Il. III, 84 et all. Quae autem apud Apollonium p. 556, 1 leguntur: εἴπερ οὖν καὶ τὸ ἄνεῳ ἐκ κοινοῦ γεγονὸς τοῦ ἄναος ἢ ἄνιος ἐπιθετικῶς παραλαμβανόμενον παράκειται ἐπίρρημά τι, σαφὲς ὅτι οὐκ εἰς ω περατούμενον, εἰς δὲ ως, haec nemo non videt corrupta esse. Et partem quidem corruptelae Skrzeczka correxit scribendo εἴπερ οὖν τῷ ἄνεως ἐκ κοινοῦ γεγονότι ... ἐπιθετικῶς παραλαμβανομένῳ ...; sed etiam apodosis corrigenda erat in hunc modum: σαφὲς ὅτι οὐκ εἰς ως περατούμενον, εἰς δὲ ω. Nam adverbium ἄνεως Apollonius non agnoscit, sed tantum in ω, sive absque ι, ut ἀνωτέρω, ἐσωτέρω, sive cum ι, ut τόνῳ, κύκλῳ, quae ipsi adverbia esse videntur.

P. 556, 15 pro καὶ τὰ τούτων παραγωγά scribendum est καὶ τούτων τὰ παραγωγά: non enim de adverbiis ex adverbiis deflexis loquitur, sed de omni adverbiorum derivatorum genere.

P. 557, 12 pro τοῖς ῥήμασι reponendum esse τοῖς σχήμασι iam Skrzeczka monuit; sed etiam in versu proximo pro καὶ γὰρ τὸ εις scribendum videtur καὶ γὰρ τῷ εἷς τὸ — —, et v. 15, καὶ τὸ ἕς pro καὶ τὸ εἷς ες —. Mox v. 20, si quis contulerit v. 26, lacunam esse intelliget, sic fortasse explendam: τὸ πλεονάζον ι ᾠκείωται

λέξεσιν [*οὐ μόνον ταῖς ἀπὸ συμφώνου, ἀλλὰ καὶ*] *ταῖς ἀπὸ φωνήεντος ἀρχομέναις*. In exemplis litterae ῑ pleonastice additae commemoratur etiam *ἕεις*, ut appareat Apollonium de hac forma non magis quam ceteros grammaticos [5]) dubitasse, quam nuper vir doctus, Leo Meyerus, in Kuhnii Sylloge VIII, 129, prorsus damnandam et Hesiodi versum, in quo ea legitur, Theog. 145, haud dubie spurium aut corruptum esse affirmavit. Id mihi nondum liquere fateor, neque originem vocabuli eam, quam Meyerus probare conatur, tam certam esse puto, ut non liceat etiam aliam comminisci, stirpem dico pronominalem eandem, unde ἕ, ἕο et cetera orta sunt, [6]) quae olim cum digamma pronuntiata esse inter omnes constat. Ceterum illud *ἕεις* praeter Hesiodum non modo is usurpavit, cuius est epigramma in Anthol. Palat. VII, 341 (*χῶρος ἕεις*), sed etiam Hipponax, siquidem probabiliter Hermannus, Elem. doctr. metr. p. 143, huius versiculum, a Stobaeo Floril. XXIX, 42 servatum, sic scribendum coniecit: *χρόνος δὲ φευγέτω σε μηδ' ἕεις ἀργός*. Nec scio an apud Empedoclem Schneidewinus (Philol. VI, p. 161.) recte scripserit *Σφαῖρος ἕεις*.

P. 565 loquitur Apollonius de adverbiis in ᾰ iis, quae propter *συνέμπτωσιν* cum pluralibus adiectivorum generis neutri etiam eodem atque haec accentu proferantur, ut *πυκνά, δεξιά, καλά*: *πίστις δὲ*, inquit, *τοῦ τὴν συνέμπτωσιν τοῦ τόνου ἐπικρατεῖν τῶν προκειμένων ἐπιρρημάτων τὸ βαρυνθῆναι τὸ πυκνά ἐνδεῆσαν τοῦ ν̄* (h. e. si fiat *πύκα*), *καθὸ ἐξέκλινε τὴν ὁμοφωνίαν*. Haec sic dicta sunt, ac si accentus adverbiorum cum adiectivis congruentiam hoc exemplo comprobari velit, quam nec opus fuisse comprobari, nec posse hoc exemplo probari manifestum est. Apparet igitur verba transponenda esse: *τὴν συνέμπτωσιν* (h. e. congruentiam adverbiorum cum adiectivis) *ἐπικρατεῖν τοῦ τόνου* (h. e. accentum regere atque efficere, ut ab aliorum in ᾰ desinentium analogia recedat).

P. 566, 21: *ἐν ᾧ διειλήφαμεν καὶ περὶ τοῦ ηὖτε καὶ πεσατε*. Scribendum *καὶ τοῦ ἅτε*. nam de his duobus dictum fuit p. 558.

P. 567, 31: *τὸ ᾱ σημαῖνον εὐχὴν ἐν τῷ ἄπα*. .... Dubitari non potest, quin Callimachi locus citatus fuerit idem, qui etiam

5) Vid. Herodian. *π. μονήρ*. p. 18, 30. ibiq. Lehrs. et Lobeck. Pathol. el. 1 p. 60 sq.

6) Cf. quae diximus in Hoeferi nostri sylloge Zeitschr. f. d. Wissensch. d. Sprache 1 p. 258 sq.

ab Hesychio aliisque citatur, videturque fuisse ἃ πάντα συνάγειρας —. Vid. Callimach. fr. no. 322 ap. Ernest. p. 549.

P. 568, 20: ἀφαιρεθὲν τὸ ἐθέλω τοῦ ε τὸ αὐτὸ σημαίνει, τὸ θέλω. Sic haec interpungenda esse recte Skrzeczka monuit; sed etiam quae continuo sequuntur, καὶ ἔτι προσαφαιρεθὲν ἐν τῷ λῶ, sic corrigenda sunt: καὶ ἔτι προσαφαιρεθὲν τοῦ θε ἐν τῷ λῶ.

P. 569, 8: εἴτε κατὰ σύνθεσιν εἴτε καὶ — — ειαν τοῦ ἐλλείποντος ᾱ. Loquitur de quantitate vocalis ᾱ, quae longa sit in πᾶν monosyllabo, corripiatur in disyllabis, tam in compositis, ut σύμπαν, πρόπαν, quam in forma integriore ἅπαν, in qua primum illud ᾰ, quod in monosyllabo deficit, κατ' ἐντέλειαν accesserit. Itaque de complemento ambigi nequit. [7])

P. 570, 15: οὕτως καὶ τὸ ἐτᾶν — — — αιον. Lacunam sic explebimus: [ἐν ᾧ ἐκτετάσθαι τὸ ᾱ ἀναγκ]αῖον. Quae sequuntur, παραπεμπομένων ἡμῶν καὶ τὸν ὀξὺν τόνον ἀντὶ τοῦ περισπωμένου παραλαβεῖν, non recte intellecta sunt ab Hermanno, cui ad Soph. Philoct. v. 1373, Apollonius in ὠτᾶν ultimam syllabam acui, non circumflecti voluisse videtur. Immo improbari sibi Apollonius ostendit acutum: haec est enim significatio verbi παραπέμπεσθαι, cui opponitur προσίεσθαι. Cf. de constr. III, 3 p. 197, 22. I, 29 p. 60, 24. II, 18 p. 136, 5. 21 p. 155, 25. Ceterum ὠτᾶν coniunctim Apollonium scripsisse e p. 569, 14 apparere videtur.

P. 570, 22: καὶ τὸ δάν πλεονάσαν τῷ ο οὐκ ἀντέκειτο. Ferri hoc posse concedo: malim tamen τὸ δοάν scriptum. De hac forma cf. Schol. Dionys. p. 949, 20. Io. Alex. τον. παρ. p. 37, 31.

P. 571, 32. Adverbia in στι omnia credi debent ἀπὸ ῥημάτων παρῆχθαι ἢ καὶ συνυπάρχειν τὰ ῥήματα. Atqui haudquaquam omnia huius formae adverbia a verbis derivari posse p. 572, 15 ostenditur. Itaque scribendum εἰ καὶ συνυπάρχει τὰ ῥήματα, h. e. si verba eiusmodi unde derivari possint, etiam extant. Similiter εἰ καί p. 576, 17 et 20 dicitur.

P. 580, 28: ἔσθ' ὅτε πάθος ἐγγινόμενον ἀμαυροῖ τὰς ἰδιότητας τὸ δεόντως πως σχηματίζεσθαι. Scrib. τοῦ δεόντως π. σ.

P. 583, 7: κατὰ τοῦ γε σεσημειώσεται. Scrib. κατὰ τοῦτό γε.

---

7) Occupatam hanc emendationem video a Lehrsio, in N. Mus. Rhen. II p. 354.

P. 585, 22: Commemoratur Heraclidae sententia de adverbio *αὔτως, ὡς κατὰ στέρησίν ἐστι τοῦ ᾱ οὕτως*. Scrib. *ἐκ τοῦ ἀούτως*.

P. 589, 20. Ne secum ipse pugnaret Apollonius, et hoc loco et p. 594, 3 scribendum fuit *οἶκονδέ*, non *οἰκόνδε*. Vid. p. 594, 23, et conf. Lehrs. Quaestt. ep. p. 42.

P. 591, 4: *μᾶλλον ἄν τις παραδέξαιτο τὸ τόδε ἐπὶ τοπικῶν ἐπιρρημάτων*. Scripsisse Apollonium credo *ἐπὶ τόπου, ἐπιρρηματικῶς*.

P. 594, 5: *ἡ διὰ τοῦ δε παραγωγή, οὐκ οὖσα συνδεσμική, ἀποφεύγει τὴν τοῦ συνδέσμου σύνταξιν*. Immo *τὴν τοῦ συνδέσμου τάσιν*, ut et v. 8: *μεθίσταται τῆς τάσεως τοῦ γε συνδέσμου*.

P. 595, 2: *ὅ τε οὐκ ἐδύνατο παραλαμβάνεσθαι, ἐπεὶ οὐκ αὐτοτέλειαν ἀπαιτῶν ἕτερον λόγον ἀπῄτει*. Pro *ἀπαιτῶν*, verbo inepto et per errorem librarii e sequenti *ἀπῄτει* illato, fortasse *παριστάνων* scribendum est. Nam quod doctissimus Friedlaenderus proposuit (Nicanor. p. 7), *ἀποτελῶν*, de verbis ad perficiendam sententiam necessariis dicitur, velut de constr. III, 7 p. 210, 9; de coniunctione non perficiente sed copulante sententias vereor ut recte dici possit.

P. 601, 19: *φησὶν οὖν ὁ Τρύφων ἰδιαίτερον ὡς τὰ διὰ τοῦ τερος πρωτότυπα διὰ τοῦ ω παράγεται*. Aut transponenda verba *ὡς ἰδιαίτερον*, aut scribendum *ἰδιαιτέρως — παράγεσθαι*. Nam hoc dixit Trypho, singulare esse ut si ex vocabulis in *τερος* exeuntibus adverbia per *θεν* deflecterentur, vocalis ο produceretur. *Ἰδιαίτρον* pro *ἰδιαιτέρως* est etiam p. 605, 15: *ἰδιαίτερον ἐβαρύνθη τὸ οἴκοθεν καὶ ἄλλοθεν*.

P. 602, 14: *καὶ ἐπεί, ὡς πρόκειται, ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἐάν τε μόνον ᾖ, ἐάν τε σὺν ἑτέρῳ φωνήεντι, φυλάσσεται*. Deest huius verbi subiectum neque e superiore contextu subaudiri potest. Scripsit Apollonius: *τὸ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ο̅*, aut *τὸ ο̅ τὸ ἐν τῷ πρωτ.*

P. 604, 14: Loquitur de *πώμαλα* sensu negandi, quemadmodum etiam *πόθεν* interrogativum verbo postpositum apud Atticos pro negatione usurpetur: *ἔγραψας πόθεν; ὅπερ κατὰ τὴν τοιαύτην σημασίαν τὸ πώμαλα ἐστι παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς κατὰ τὸ πλεῖστον*. Relativum *ὅπερ* quid sibi velit in hoc contextu, nemo dixerit. Igitur

aut delendum, aut, quod verius puto, lacuna agnoscenda est, quam expleveris ex Hesychio, *ὅπερ ἐστὶν οὐδαμῶς*, aut ex Etym. M. p. 698, 49, *ὅπερ ἐστὶν ἀντὶ τοῦ οὔ*, ubi etiam simile exemplum *ἔγραψε πόθεν* apponitur.

P. 606, 22: *ἀλλὰ τρέψαντά ἐστιν ἢ διὰ τοῦ θε ἐκφερόμενα ἢ διὰ τε.* Articulus utique addendus est, *τὰ τρέψαντα*. Non omnia, de quibus sermo est, adverbia *ε* in *α* mutare ait, sed ea tantum, quae per *θε* aut *τε* formentur: excipiuntur ergo quae in *σε* aut *δε* aut *ζε* exeunt. — Ib. v. 27: *ἐστὶ δὲ καὶ ὑποδείγματα τῶν τοῦ τε*. Scrib. *τῶν διὰ τοῦ τε*, ut v. 23. Eadem praepositio excidit p. 608, 15, ubi *νόσφιν* dicitur *κατὰ στέρησιν* [*διὰ*]*τοῦ νο* factum. Ibid. v. 11: *ὡς γὰρ παρὰ τὴν ἰνόφιν φωνὴν τὸ ἶφι συνεκόπη*. Qui contextum loci consideraverit, *ὡς γάρ* alienum esse intelliget. Scribendum aut *ὥσπερ* aut *καὶ γάρ*: nam *ὡς* et *καί* non raro a librariis confusa esse constat. Vid. Bast. p. 781. 816.

P. 609, 7. Locus corruptissimus, quem transcribere piget, in hunc fere modum restituendus videtur: *Τὰ εἰς ω λήγοντα ἐπιρρήματα σημαίνει καὶ τὸ ἐν τόπῳ καὶ τὸ εἰς τόπον (τὴν γὰρ διὰ τοῦ θεν παραγωγὴν ἔχει ἀπὸ τόπου)· λέγω δὲ ὅτι μάλιστα. Ὅσα δὲ ἀπὸ προθέσεων ἐσχηματίσθη, ἰσοσυλλαβεῖ μὲν ταῖς προθέσεσιν, ἐὰν ὦσι δισύλλαβοι, μιᾷ δὲ πλεονάζει, εἰ εἶεν μονοσύλλαβοι.* Illud *ὅτι μάλιστα* cur addiderit Apollonius, patebit e p. 588 et 624. — Deinde v. 17 pro *τὰ εἰς θε* scrib. *τὰ εἰς θα*, et v. 18 *ποία οὖν ἀλογία*, pro *ἀπολογία*, cum O. Schneidero, N. Mus. Rhen. III p. 447. Cf. p. 619, 12, *πῶς οὖν ἄλογον;* — Mox v. 28: *ὡς προείπομεν τὰ εἰς δον λήγοντα ἐπιρρήματα ἀεὶ ποιότητός ἐστι παραστατικά*. Dixit obiter de adverbiis in *δον*, sed nihil de significatione qualitatis, neque eiusmodi quid ibi excidisse manifestum est. Mutari debet nostri loci interpunctio, ut nova periodus incipiat a verbis *τὰ εἰς δον λήγοντα*, illud *ὡς προείπομεν* autem coniungendum cum *καὶ ἐπιμέμφονται τὸ καὶ εἴσω δόρπον ἐκόσμει*. Nam paullo ante, v. 20, dixerat hoc nonnullis minus rectum visum esse, qui *ἔνδον* potius dici debuisse censerent.

P. 610, 33. Apollonium non *τηλοῖ* sed *τήλοι* scripsisse ipsius disputatio docet.

P. 612, 21. Maiorem hoc loco lacunam esse, sermonemque ab Apollonio factum fuisse de adverbio *τώ* verissime monuit Lehrsius in N. Mus. Rhen. II p. 340. Nam minus recte Schneiderus, ib. III p. 453,

de καθό cogitavit. Dronkium autem, si Lehrsianae disputationis memor fuisset, aliter de hoc loco iudicaturum fuisse credo, quam fecit 12 p. 322 sqq.: nam omnia, quae inde a. v. 21 usque ad p. 614, 6 sequuntur, recte cohaerent, si de adv. τώ accipiuntur (sic enim, non τῷ, Apollonium scripsisse certum est.) Ceterum illud sine dubio recte a Dronkio animadversum est, non modo omnia, quae inde a p. 616, 19 leguntur, ab hoc de adverbiis libello aliena esse et ad libros de constructione pertinere, id quod iam ante Schneiderus luculenter demonstraverat, sed etiam in superiore libri parte verum ordinem non semel perversum esse, idque non ipsi Apollonio sed alii cuipiam imputandum videri, qui locos ex eius libro excerptos non recte composuerit.

P. 615, 13. Sermo est de adverbiorum loci tribus significationibus, quum aut ubi aliquid sit, aut quo tendat, aut unde proficiscatur indicent. Sed quemadmodum nomina in tribus generibus significandis alia aliter se habeant, sintque nonnulla eorum, quae unum modo genus indicent, ut ἀνήρ, γυνή, alia, quae tria genera, mutata scilicet terminatione, ut καλός, καλή, καλόν, alia, quarum una forma masculinum et femininum, altera neutrum genus, ut ὁ et ἡ ψευδής, τὸ ψευδές, alia denique quarum neutri generis forma nulla sit, sic etiam in horum adverbiorum significatione locali simile quid observandum esse. Ἔστιν εὑρέσθαι, inquit, καὶ τὴν τῶν τοπικῶν ἐπιρρημάτων σχέσιν οὐ μόνον μοναδικὴν οὖσαν, ὥστε μὴ καὶ ἐξ ἀκολουθίας ἐγγίνεσθαι τὰς ὑπολοίπους σχέσεις τῶν τόπων, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ πῇ ἐπιρρήματος. Hactenus omnia sana videntur: comparatur enim πῇ cum nominibus μοναδικοῖς vel μονογενέσι, quippe quum una tantum significatione dici Apollonio videatur, neque per flexiones etiam reliquas duas suscipere posse. Sed quae statim sequuntur, καὶ ἄλλων ὧν παρεθέμεθα, sic adiungi nullo modo potuerunt. Apposuerat enim Apollonius tantum ποῦ et formas hinc deflexas πόσε, πόθι, πόθεν, quod genus ei non μοναδικὸν videri necesse erat, sed comparandum cum nominibus mobilibus, quae trium generum significationem ἐξ ἀκολουθίας, mutata scilicet terminatione, recipiant. Deinde quum dixerit οὐ μόνον μοναδικὴν οὖσαν, opponendum fuit huic membro per ἀλλά aut similem coniunctionem aliud genus adverbiorum ad varias significationes flexibilium, quorum mentionem quidem mox factam videmus, verum sic, ut non opponi illis μοναδικοῖς videantur sed cum iis confundi. Itaque post ἐπὶ τοῦ πῇ

ἐπιρρήματος excidisse suspicor huiusmodi quid: [*ἀλλὰ τοῦ ποῦ ἐπιρρήματος*] *καὶ* [*τῶν*] *ἄλλων ὧν παρεθέμεθα ἡ ἐξ ἀκολούθου προφορὰ τὴν τρισσὴν διάστασιν ποιεῖται κτλ.*

P. 619, 30: *παντὶ μέρει λόγου παρακολουθεῖ τὸ διελέγχεσθαι εἰς ἀκαταλληλότητα, ὅταν ἑτέρα τις χρῆσις ᾖ κατ' ἰδίαν μόνον σημασίαν.* Immo, opinor, *μὴ κατ' ἰδίαν* aut *παρ' ἰδίαν μόνον σημασίαν.*

P. 620, 17: *τὰ διὰ τοῦ σ ἐκφερόμενα.* Loci contextus docet *τὰ διὰ τοῦ σε ἐκφερόμενα* scribendum esse. — Ibid. v. 23: *ὧν καὶ τὴν ταυτότητα ἀναδέχονται.* Loquitur Apollonius de adverbiis in *σε*, eodem quo cognata in *θεν* accentu pronuntiatis (v. 18); ideo scribendum puto *τὴν ταυτότητα τῆς τάσεως* aut *τοῦ τόνου.*

P. 621, 9: *δεδείξεται γὰρ καὶ τὴν ἐκ τόπου σχέσιν δηλοῦν τὸ αὐτὸ τοῖς ἀφ' ὧν ἐσχηματίσθη.* Schneiderus, M. Rh. III p. 446, volebat *τό τε αὐτό*: id mihi a mente Apollonii alienum videtur. Loquitur enim de formis in *θεν* iis, quae non significent *τὴν ἐκ τόπου σχέσιν* neque omnino pro adverbiis haberi debeant, de quibus etiam p. 598, 19 sqq. dictum est, diciturque infra, p. 623, 11. Scribendum igitur: *μὴ τὴν ἐκ τόπου σχέσιν δηλοῦν, τὸ δὲ αὐτὸ κτλ.*

P. 622, 17. Formarum doricarum *εἶ, πεῖ, αὐτεῖ* commemoratio ab huius loci tenore aliena est: aptius collocabitur p. 923, 11. Non minus alienum est, quod v. 19 de accentu vocis *ὅπου* dicitur. His remotis reliqua recte cohaerent.

P. 624, 13: *ὅτι μᾶλλον ἀποκοπή ἐστι τοῦ ἐκεινόθι.* Quum in praecedentibus de formis *ἐκεῖθεν* et *ἐκεῖθι* dictum sit, nemo non haec quoque de harum alterutra dici suspicetur. Atqui non hoc velle Apollonium sequentia demonstrant, *οὐ γὰρ τοῦ ἐκεῖθεν, ἐπεὶ κἂν τὴν ἐκ τόπου σχέσιν ἐσήμαινεν*, quae manifestum est ad *ἐκεῖ* pertinere: hoc enim nunquam *τὴν ἐκ τόπου σχέσιν* significat, videbaturque Apollonio ex *ἐκεῖθι*, hoc autem rursus ex *ἐκεινόθι* decurtatum. Cf. p. 573, 21. 601 in. Itaque scripsisse Apollonium credo: *ὅτι μᾶλλον ἀποκοπή ἐστι τὸ ἐκεῖ τοῦ ἐκεινόθι.* Et video nunc hanc emendationem iam a Lehrsio occupatam esse, N. Mus. Rh. II p. 340.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. VII Id. Iul. MDCCCLX.

QUAESTIONUM GRAMMATICARUM CAPUT I. DE PARTICULAE QUE ORIGINE ET SIGNIFICATIONE COPULATIVA.

Particulae encliticae QVE in sermone latino usus quidem longe frequentissimus, significatio autem tam varia et multiplex est, ut non magnopere mirandum sit, si cui forte non una sed plures voces homophonae fuisse videantur, sono tantum pares, natura autem et origine diversae. Et veteres quidem grammatici in eiusmodi compositis, in quibus vis particulae non copulativa, sed alia quaepiam obscurior et ad explicandum difficilior est, velut in ubique, undique, uterque, utique, absque aliisque similibus nihil aliud fere que esse aiunt quam syllabicam epectasin vel additamentum paragogicum[1]), in cuius originem et genuinam significationem subtilius inquirere ne conati quidem esse videntur. Nostra autem aetate, postquam etymologiae stu-

1) Priscian. V, 65 p. 182 Hertz., de uterque et plerique loquens: „nihil aliud est in his nominibus *que* nisi syllabica epectasis, quomodo *ce* in quibusdam pronominibus et adverbiis, ut *hisce*, *hosce*, *illice*.“ Id. XIV, 3 p. 25, de ubique, plerumque, undique, uterque: „possumus additionem magis vel derivationem *que* syllabae, quomodo [in] *ce* quoque solet fieri, factam accipere, quam coniunctionem esse, cum nec significationem suam coniunctionis servat, nec legem inclinationis in omnibus: *undique*, *utique*. Derivativa autem per additionem finalis alicuius syllabae apud Graecos quoque solent inveniri, ut *οὐρανός οὐρανόθεν*, *ἔξω ἔξωθεν*, *Ἀθῆναι Ἀθήνηθεν*· sic igitur *uter uterque*, *unde undique*, *plerum plerumque*, *quis quisque*, *utrum utrumque*. Nihil mirum tamen coniunctionis similem syllabam *que* addi, cum apud Graecos quoque *δέ* in eundem modum in fine additur nec tamen coniunctio accipitur, ut *ὅδε τοῦδε τῷδε*.“ Quod de lege inclinationis ait non in omnibus servata, ad proparoxytona pertinere apparet, de quibus etiam V, 64 p. 181, 20, et in libro de accentibus p. 521 in., ubi itáque (h. e. et ita) aliter atque ítaque (h. e. igitur) pronuntiari monet.

dium plurimarum linguarum comparatione excitatum et adiutum maiores progressus fecit, etiam difficiliores huiusmodi quaestiones non amplius declinare decuit; nec pauca in hoc genere, in quibus veteres caecutiebant, nostrorum glossologorum industria et sollertia iam in clariore luce posita et plane ad liquidum perducta videmus. Non defuerunt igitur, qui etiam huius particulae vim et naturam indagarent variasque eius significationes altius et ab origine repeterent: quorum virorum sollertia quid adhuc effectum sit, quidve nobis aut supplendum in eorum disputationibus aut etiam corrigendum esse videatur expromere hoc loco non alienum esse censemus, eademque opera etiam nonnulla eorum, quae aliquot abhinc annos a nobis breviter significata potius quam explanata sunt, paullo accuratius tractabimus aut, si opus fuerit, retractabimus.

Primum igitur constat nunc fere inter viros doctissimos stirpem particulae non diversam esse ab ea, unde pronomen extitit qui[2]) quod quum vulgo relativam, addita autem in fine littera sibilante etiam indefinitam et interrogativam significationem habeat, dubitari tamen vix potest, quin primitus demonstrativum quoque fuerit, id quod mox argumentis confirmabitur. Commune particulae cum pronomine est elementum gutturale admixto labiali, quod quum ambigi possit, pro vocaline an pro consonante habendum sit, non immerito semivocale dicitur, quumque debiliorem sonum haberet, nonnunquam etiam plane delitescere et supprimi potuit, quemadmodum in recentioribus linguae latinae filiabus, velut in gallica et italica factum videmus: nam Galli, quum scribant qui, que, pronuntiant tamen ki, ke, Itali autem ne scribunt quidem quod non pronuntiant, sed chi et che, eodem quo gallica ista sono. Apud veteres autem suppressum elementum illud labiale testantur non modo exempla quaedam vocabulorum, in quibus modo qu modo autem c scribitur, ut cotidie et quotidie, cocus et coquus, Quotta et Cotta, alico et aliquo, coad et quoad, cum et quum[3]), sed etiam pro particula que nonnunquam

2) Illud fere addendum fuit propter Pottum, virum doctissimum, qui in Quaestt. etymol. ed. alt. tom. II p. 861 que non ab hac stirpe pronominali, sed a verbali quadam repeti mavult, quae sit in lingua sanscrita ći, et colligendi significationem habeat. Indidem graecam coniunctionem καί Hartungus, de partic. I p. 120, repetit, quamquam is de latinae tamen que cum pron. qui cognatione non dubitat, p. 66, itemque graecae τέ, quam Pottus ad eandem istám stirpem verbalem revocavit, rectius pronominalem stirpem esse iudicat p. 64.

3) Vid. quae congesserunt C. L. Schneider gr. lat. I (Elementarlehre) p. 335

ce (h. e. ke) scriptum invenimus, ut cuiuscemodi pro cuiusquemodi[4]), rursusque pro demonstrativa particula ce etiam que, ut huiusque pro huiusce[5]), unde manifestum fit, quam tenue ac paene nullum in pronuntiando discrimen fuerit, quod pro varietate hominum, locorum, temporum aut observaretur aut negligeretur[6]).

Sed gutturale illud elementum, quod est in vocula ce, quae in his quae extant latinae linguae monumentis enclitice tantum pronominibus adhaerescit, ut hi-c h. e. hi-ce, illi-c, isti-c, aliquando etiam in principio eius pronominis fuisse videtur, in quo nunc aspirationem tantum (h) relictam videmus, quae tamen et ipsa gutturalis dicenda est. Non meus hic sermo est, sed viri in hoc genere quaestionum longe peritissimi. Fr. Boppii, qui in gramm. comparat. §. 394, tom. II. p. 211 et 212 ed. sec., eandem de pronomine hic, ex antiquiore cic (v. kik)

---

sq. et C. Baier. ad Cic. fragm. or. p. 69. — Etiam sicis pro siquis et Cintus pro Quintus inscriptiones offerunt. Cf. O. Jahn. specim. epigraph. p. 79.

4) Cf. F. Neue, Formenlehre d. lat. Spr. p. 179.

5) Vid. Mar. Victorin. de orthogr. p. 2462 Putsch. Schneider. l. l. p. 338. Neue p. 148. Cf. Davis. ad Cic. de legg. II, 11, 28 et quae de Fortuna huiusque (h. e. huiusce) diei citantur a Prellero Mythol. Rom. p. 558.

6) Nonnullas linguas cognatas istam elementi labialis cum gutturali coalitionem prorsus respuisse constat, velut graecam, in qua nullum eius exemplum esse etiam Quintilianus observavit, XII, 10, 30, et oscam, quae pronomina et pronominalia apud Latinos per qu pronuntiata per solam labialem *p* pronuntiavit, e. c. pis pro quis, pitpit pro quidquid, pe pro que, pom pro quom. Nam quae in oscis inscriptionibus inveniuntur, KVAISTVR in tabula Bantina, KVIRINIS in insc. Camp. apud Mommsen. de dialect. Ital. inf. p. 188 no. XXXI 6, non osca sed ex latino recepta esse apparet, quemadmodum etiam Graeci latina vocabula usurpantes *κουαίστωρ*, *Κοΐντος* ac similia scribunt. Et *p* quidem pro latino qu, ut Osci, sic Graeci quoque habent in pronominalibus *πού* (quubi v. cubi) *πώς* (quuti, cuti, ut) *πόσοι* (quot), quamquam in dialectis quibusdam haec per solam gutturalem, absque labiali, pronuntiata esse constat, *κού*, *κώς*, *κόσοι*. Factum igitur videmus, ut, qui gutturalis et labialis elementi coniunctionem fugiebant, alterum utrum horum supprimerent et modo gutturale solum, modo autem labiale servarent, ita tamen, ut pro debiliore v fortius illud *p* substituerent. Ceterum Oscos licet ab illa duorum elementorum coniunctione abhorrentes, solum tamen gutturale in pronominibus demonstrativis haudquaquam sprevisse multa exempla demonstrant, velut IOK, IONK, IDIK, EKAK, EKIK et similia, de quibus dudum monui in diss. de pronom. interr. et indef. in Hoeferi Sylloge, Zeitschr. f. d. Wissensch. d. Spr. I p. 254, et plura docent Aufrecht. et Kirchhoff. de mon. lingu. Umbr. p. 71. Mommsen. de dialect. Ital. inf. p. 257. 267. 269. Corssen. de pronunt. vocal. et accent. l. l. II p. 355.

exorto sententiam pronuntiat.[7]) Igitur littera postrema h. e. decurtata enclitica ce detracta quod restat ci v. ki ab altero pronomine qui perpaullum differre apparet. Neque vero significatione primitiva diversa fuisse dicenda sunt relativum qui et demonstrativum hi-c aut vetustius illud ki: nam relatio quoque demonstratio quaedam est; et elementum illud gutturale utrique commune etiam in aliis compluribus nostrae h. e. indogermanicae familiae linguis demonstrativis pronominibus fingendis inservire videmus, ut manifestum sit, in hoc non minus quam in dentali *d* aut *t*, quod alibi in huiusmodi pronominibus comparet, priscis illis hominibus, inter quos linguarum initia orta sunt, naturalem quandam demonstrandi vim inesse visam esse. — Sed quum ex iisdem elementis facta pronomina etiam indefinita et interrogativa esse videamus, operae pretium est haec varia significationis genera paullo accuratius considerare, erroresque pervagatos corrigere. Nam plerique proprias quasdam stirpes interrogativas fuisse opinantur, h. e. quae primitus interrogandi vim habuerint, unde pronomina interrogativa atque hinc demum indefinita prodierint, quales ego stirpes nullas me agnoscere posse sicut dudum professus sum, sic hodieque profiteor.

Aio igitur commune harum omnium significationum principium esse demonstrationem, quae quum variis modis temperaretur ut aut fortior esset ac disertior, aut manca et imperfecta, aut cum cupiditate certioris cognitionis coniuncta, hinc etiam primitivi pronominis demonstrativi formas extitisse varie temperatas. Ac de universa quidem pronominum natura et usu exponi vix opus est. Nemo enim ignorat, quum in omni sermone de aliqua re aliquid dicatur, quumque necesse sit hanc rem alteri, quicum loquimur, aliquo modo significari, si nomen rei aut ignoretur aut quamcumque ob causam reticeatur, pronomen adhiberi, quo efficiatur, ut qua de re loquamur auditori quantum satis sit aut fieri possit significetur. Quodsi res ipsa adest, ut conspici etiam ab auditore possit, utimur fere aliquo gestu, velut digito in rem intento, addita voce quadam, quae advertere auditorem et rem intueri iubeat. Talis vox recte pronomen dici potest, quoniam rem non quidem nomine sed demonstratione tamen notam facit: estque haec demonstratio ea, quam Apollonius non inepte *δεῖξιν τῆς ὄψεως* dicit, cuius rursus duae species distingui possunt, altera, quam ille *τὴν πλησίον*, altera,

---

7) Post Boppium fuerunt qui stirpem pronominis gha potius fuisse censerent propter sanscriticam particulam encliticam gha et graecam *γέ*, *γέ*.

quam *τὴν πόῤῥω δεῖξιν* appellat, prout res aut propinqua aut longius remota est, ita tamen ut conspici ab auditore possit. Ego utramque ocularem vel primitivam dixi[8]). Alterum genus est quam ille *δεῖξιν τοῦ νοῦ*, ego mentalem vel secundariam vocavi, quae pertinet ad res non quidem oculis obiectas, sed quas tamen menti atque animo auditoris non ignotas esse aut saltem statim notas fore praesumimus et pronomine quo utimur admonitum quasi mentis oculos in eas dirigere iubemus. In utraque autem demonstratione, quum oculari illa s. primitiva, tum hac mentali s. secundaria, iisdem pronominibus utimur, quae vulgo sola demonstrativa vocari solent, nisi quod in mentali demonstratione, ubi rem aut iam ante commemoratam rursus cogitari et quasi repraesentari, aut ad rem statim designandam attendi volumus, pronomina, quibus id significamus, relativa, gr. *ἀναφορικά*, appellantur[9]). Fuerunt autem initio quidem sine dubio

8) Animadvers. ad vett. gramm. doctr. de articulo p. 20 ed. Lips.

9) Nempe, ut ait Priscianus XVII, 56 p. 141. 20, „accidit pronomini relatio (h. e. significatio relativa) quum praedicta nomina per recordationem pronominantur, id est per pronomen significantur .... et sciendum, quod demonstrativa pronomina non aliquorum praedictorum loco nominum, quomodo relativa, sed eorum quae proferri demonstrative non possunt, accipiuntur, relativa vero praedictorum quidem loco nominum, sed quae iterum accipi non possunt." — Porro p. 142, 17: „quotiens vero *ille* vel *hic* non ostendendum ante oculos aliquid referunt, oportet intelligere quod eorum demonstratio ad intellectum refertur: itaque quaedam sunt oculorum demonstrativa, ut *ego* et *tu*, quaedam et oculorum et intellectus: oculorum, ut: *Hic vir, hic est tibi quem promitti saepius audis;* intellectus, ut: *Hic pietatis honos? sic nos in scepetra reponis?*" Sic igitur XII, 3 p. 578, 23 pronomina ille et ipse modo demonstrativa esse dicuntur, modo relativa, itemque p. 579, 21 pronomen is, quod secundam cognitionem significat, relativum est. Quippe, inquit v. 26, prima cognitio est per demonstrativa pronomina, secunda vero per relativa. — Plane haec conspirant cum Apollonii doctrina, qui item pronomina qualia sunt *αὐτός, οὗτος, ἐκεῖνος*, ubi secundam notionem indicant, *ἀναφορικά* dicit, velut de constr. II, 3 p. 99. Hodie autem a grammaticis ea tantum relativa vocari solent, quae etiam articulandi h. e. membrorum orationis connectendi facultatem habent, ut gr. *ὅς*, lat. qui; quae autem hac facultate carent, ut hic, ille, is, etiam ubi referendae h. e. repetendae prioris notitiae causa usurpentur, non tamen relativa sed tantum demonstrativa dicuntur. Ceterum etiam hoc pronomen qui saepissime non articuli instar membris syntactice connectendis inservire, sed tantum in parataxi poni, plane ut cum pronomine hic permutari

quae huic anaphorae s. relationi inservirent pronomina non alia, quam quae etiam in primaria s. oculari demonstratione adhibebantur. Sed quum formae eorum plures essent, stirpe quidem eadem, sed pronuntiando varie temperatae, invaluit paullatim, ut harum aliae frequentius in primitiva, aliae in secundaria s. relativa demonstratione usurparentur. Sic in sermone latino quum duo essent pronomina ex eodem elemento gutturali nata, alterum qui, in quo gutturalem sonum labialis semivocalis temperabat, alterum hic, ex primitivo ki ortum, in quo propter gutturale elementum etiam in fine additum suavioris pronuntiationis causa illud initiale in aspirationem abierat[10]), harum formarum altera hic, plerumque in primaria tantum, altera, qui, in secundaria s. relativa demonstratione usurpari coepta est[11]). Sed eandem

possit, nemo ignorat. Rectius autem ab Apolloniana doctrina recedimus in eo, quod ὅς et qui relativa etiam ibi vocamus, ubi non priori notitiae repetendae inserviunt, sed adiunctam sibi rei designationem tanquam protasin cum subsequenti membro apodotico connectunt, velut ὅς κε θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ, aut quam quisque norit artem in hac se exerceat. Nam Apollonius ἀναφορᾶς notionem nimis angustam habuit, qua de re dixi in Animadv. ad vett. gr. doctr. de artic. p. 27. 28.

10) Boppii hanc sententiam esse supra memoravi, quam quum verissimam esse iudicem, illud quoque me amplecti apparet, quod idem vir summus p. 212 ce particulam nihil aliud esse ait, quam que elemento labiali destitutum. Dubitat quidem Mommsenius, de dialect. Ital. p. 269, sed iniuria, ut arbitror. Nam quod obiicit, sic Oscos in illis formis pronominis demonstrativi, quas supra, not. 6, posui, non *k* sed *p* pronuntiaturos fuisse, hoc ita removebimus, ut dicamus illud gutturale *k*, in prisco illo sermone, unde et osca et latina lingua ortae sunt, purum et absque labiali elemento in primitiva s. oculari, cum eo autem in secundaria s. relativa demonstratione usurpari solitum fuisse, atque hinc in demonstrativis quidem proprie dictis Oscos quoque pariter quam Latinos gutturalem puram usurpasse, in relativis autem et indefinitis ex *qu* s. *kv* fecisse labialem *p*. Nam quaecumque pronomina aut pronominalia apud Oscos *p* habent, non demonstrativa proprie dicta, sed relativa aut etiam indefinita sunt.

11) Simile quid in graeca lingua factum ex Homericis carminibus cognosci potest, in quibus quum pronomen ὅς modo sit i. q. hic v. ille, modo autem = qui, persaepe tamen, ubi hoc sensu usurpatur, pro aspiratione consonam potius v. semivocalem *j* fuisse metrum arguit. Cf. Savelsberg. in Kuhniana sylloge VIII p. 402. Attamen primitus hanc formam pronominis, quae a consona semivocali inciperet scr. jas, gr. *jos*, nunquam in primitiva, sed semper in secundaria tantum s. relativa demonstratione usurpatam esse, quemadmodum multi volunt, non adducor ut credam. Et in Zendica lingua yas etiam demonstrativum, h. e. ut arbitror, primitivae demonstrationis pronomen esse Boppius docet §. 383: neque aliter se habet jis in lingua litthuanica, de qua, praeter Boppium, cf. etiam Smith. in diss. de locis quibusdam ling. Balt. et Slav. III (Havniae 1859) p. 28.

hanc formam pronominis etiam indefinito atque interrogativo sensu usurpari videmus[12]). Et indefinita quidem significatio est, ubi illud quidem eloquimur, agi aliquid aut actum esse aut actum iri, subiectum autem aut obiectum actionis quid sit aut nescimus ipsi, aut certe notum facere auditori aut nolumus aut non possumus, ideoque in incerto relinquimus. Quod quum tamen huic incerto subiecto aut obiecto designando id pronomen adhibeatur, quod alias demonstrationi inservit, id equidem pro documento esse arbitror, illis qui sic loquebantur demonstrationem quandam ne ab hac quidem indefinita designatione abesse visam esse. Neque id immerito. Etenim hoc saltem demonstramus, obversari nobis et cogitandum esse ab auditore rem aut personam, quae eius, de qua loquimur, actionis subiectum aut obiectum sit; sed manca haec demonstratio et imperfecta est, utpote quae neque, ut primitiva illa, in rem aut personam praesentem auditoris oculos aut animum dirigat, neque ut relativa, prioris notitiae admoneat aut subsequentem attendere iubeat, sed hactenus tantum rem aut personam designet, quatenus actionis subiectum aut obiectum sit. Neque igitur quicquam hac demonstratione efficitur, nisi ut auditor talis rei aut personae notionem concipiat, in quam illa actio cadere possit, quae notio quam late patet, tam late etiam demonstrationem istam patere manifestum est, ut non immerito infinita v. indefinita esse dicatur, pronomenque in tali demonstratione usurpatum non iam demonstrativum sed indefinitum vocetur. Ceterum quo magis indefinita eius significatio agnoscatur, etiam signum quoddam praefigi solet, ali, ex pronomine alius haud dubie petito, cuius haec vis est, ut non unam certam rem aut personam manifestam faciat, sed ex universo genere ac multitudine infinita vel hanc vel illam cogitari iubeat. — Iam de interrogativa eiusdem pronominis significatione videndum est, de qua plerosque non recte iudicare video, quum ex interrogativa indefinitam, non contra, derivandam esse opinentur. Is error quo certius redarguatur, hoc

12) Leviores quasdam in paucis casibus mutationes commemorare vix operae pretium fuerit. Nam quod in nominat. sing. fem. et plur. neutr. saepenumero non quae sed qua dicitur, non sane mirum est indefinitae significationi etiam debiliorem formam accommodari. Nominativum indefinito et interrogativo sensu apud antiquiores vix rarius qui quam quis esse videmus; nec desunt exempla formae quis etiam relativo quodam modo usurpatae. Cf. Animadv. nostr. ad vett. gramm. doctr. de articulo p. 27. Denique quid pro quod discriminis causa dici placuit, prout pronomen aut solum absque nomine ponebatur aut nomini applicabatur, h. e. aut substantivi aut adiectivi instar erat.

ipsum interrogare quid sit, et quid agat qui interrogativo pronomine utitur, consideremus. Igitur interrogamus quum de re ignota certiores fieri cupimus, et interrogativo pronomine utimur, ubi rem aut personam, quae actionis subiectum aut obiectum sit, a nobis ignorari ostendimus simulque cupidos nos esse certae cognitionis significamus. Horum alterum pronomine profitemur indefinito, h. e. ignoratae et incertae rei signo, alterum autem, h. e. animi nostri affectum cupiditatemque certae cognitionis, moderatione vocis et accentu. Nam aliter quis v. qui pronuntiatur, ubi simpliciter indefinitum, aliter ubi interrogativum est. Natura autem ignoratio prior est quam interrogatio, neque quisquam quaerit rem, nisi quam ignorat. Sic igitur etiam indefinitam pronominis significationem priorem quam interrogativam habendam esse censebimus.

His expositis iam ad particulam que revertimur, cuius artissima cum pronomine cognatio quum in confesso sit, hoc tantum ambigi potest, sitne que ex ipso hoc pronomine declinatum, ut prius pronomen fuisse atque huius demum formam quandam casualem in particulam abiisse statuendum sit, an aliter se res habeat. Nam qui in historiam linguarum inquisiverit et quibus paullatim gradibus adoleverint et excultae sint animadverterit, certas illas casuum formationes non statim ab initio fuisse, sed procedente demum tempore natas esse intelliget, quarum quum olim maior numerus esset, mox unam atque alteram earum rursus omissam esse videmus, ut in aliis linguis plures in aliis pauciores casus supersint, sintque etiam quae nullos fere retinuerint, sed quicquid olim formis significabatur aliis quibusdam modis significent [13]). Igitur quum stirpes vocabulorum olim monosyllabas omnes fuisse satis constet, fieri sane potuit, ut harum nonnullae quales initio fuerunt tales etiam postea permanerent omni per compositionem aut declinationem mutatione immunes. Ex hoc genere dubitari vix potest quin in graeca

13) Testimonia rei notissimae afferre supervacaneum est: neque ego, quum in libro de partt. or. p. 15 casuales nominum formas licet percommodas, non tamen utique necessarias dicerem, quemquam fore putavi qui obloqueretur. Et tamen hoc factum vidi a Bäumlino in Philol. XIX p. 399. Scilicet vir optimus non intellexit aliud esse nominum per casus declinationem, aliud illud, quod casibus subest, nempe ut res aut subiecti aut obiecti alicuius locum in oratione obtineant. Nam hoc quidem nunquam non fieri necesse est, illud alterum, ut subiectorum aut obiectorum discriminatio etiam casualibus nominum formis indicetur, non item. Hocine igitur Bäumlinus perspicere non potuit?

lingua sint δέ, τέ, fortassis etiam κέ, κά, in latina de, quum praepositio tum encliticum illud, quod est in inde, unde, quamde, et te, quod est in iste, tute: nec incredibile videri debet etiam ce et que huc pertinere. Quamquam de his aliter statuit Corssenius, quippe qui et ce locativum casum esse velit [14]) et que ablativum pronominis, primitus quidem in *d* exeuntem, quid ut marid, hinc, abiecta littera casuali d, qui ut mari, postremo autem que, vulgo quidem breviter pronuntiatum, nonnunquam tamen apud poetas etiam productum, id quod pro argumento esse possit primitus ablativum fuisse [15]). Nec negari potest etiam significationes particulae plerasque eiusmodi esse, quas probabiliter ad ablativi notionem revocaveris, modo non hoc ablativi nomen solum spectes, — quod quidem non satis apte impositum est, — sed universam huius casus in sermone functionem et quasi provinciam. Igitur si quis hanc rationem sequatur, factum in particula que iam apud veteres simile quid dixerimus, quam quod post in romanensibus linguis factum esse videmus, ut antiqua forma casuali abiecta simplex stirpis forma restitueretur, quemadmodum e. c. Galli que, Itali che dicunt pro eo, quod olim aut quae fuit, aut quod, aut quid, aut quam. Attamen rursus ne illud quidem incredibile videri debet, statim ab initio particulae formam fuisse hanc indifferentem ac propter ipsam hanc indifferentiam variae significationis capacem, quae si quando ad unius aut alterius casus significationem accederet, modo etiam particulam in formam casui similem abiisse, modo autem antiquam suam et indifferentem formam retinuisse. Et sunt sane nostrae particulae significationes nonnullae, quae dubitationem iniiciant haecine sententia an illa Corsseniana magis probanda sit, quam ob rem ego quidem amplius adhuc deliberandum esse censeo.

Quemadmodum autem pronomen qui in demonstratione non illa quidem primitiva s. oculari, sed relativa, itemque in designatione

14) De linguae latinae pronunt. vocal. et acc. I p. 271. Non liquet tamen, utrum praeter locativum etiam alios olim casus eiusdem thematis fuisse censeat, velut cis, ces, cae an hoc tantum, ex stirpe pronominali illud ce, aut pleniore forma cei, ad analogiam locativi casus effictum esse.

15) Ibid. p. 336. Addi poterat ad comprobandam hanc sententiam, quod apud Oscos etiam pid, quae manifesta est ablativi forma, pro eo quod est que, dictum videtur, velut iispid in cippo Abellano I v. 25. Cf. Mommsen. de dialect. Ital. p. 290.

indefinita adhibetur, sic etiam particulae que significationes ad haec duo genera revocari possunt. Nam in primitiva demonstratione que numquam adhibetur, sed ce tantum aut ecce, (de quo infra dicendum erit) quemadmodum in eodem demonstrationis genere non qui pronomen sed hic usurpatur, ex cik (s. kik) factum. Quod autem in pronomine res ipsa ferebat, ut ex indefinito interrogativum fieret, id in particula fieri non potuit. Quippe in pronomine interrogationem notabat vocis tenor acutus; particulam acuto accentu proferri vetabat usitata eius propter debilitatem positio enclitica.

Ex relativa autem significatione primum prodiit copulativa, notissima illa quidem longeque omnium frequentissima, sed longe eadem ab ortu suo digressa eiusque quasi immemor. Nam plerumque simpliciter copulari tantum per que partes orationis videmus, relativae significationis nullo vestigio relicto. Attamen sicut certissimum est ceteras coniunctiones, quae quidem vere syntacticae sint [16]), causales, finales, continuativas, (quas hodie conditionales dicimus), concessivasque ex pronominibus aut adverbiis pronominalibus ortas esse aut locali aut temporali aut causali aut modali aut instrumentali significatione praeditis, sic etiam copulativae simplicem illam et quasi nudam copulandi vim non ab origine propriam atque ingenitam sed ex alia quadam significatione eaque adverbiali derivatam habent. Et in latina quidem lingua, itemque in graeca, — nam de aliis disserere hoc loco nec volo nec possum, — omnis copulatio primitus sine dubio constabat comparatione quadam duorum, quorum ut unum item alterum esse, quo modo unum eodem modo alterum se habere dicebatur. Que autem, sive adverbium sive casum pronominis ablativum esse credimus, significatione relativa idem quod ut aut quo modo valebat, cui quum necesse esset in altero membro demonstrativum respondere, hoc munere fungebatur et, de cuius particulae origine ex eadem stirpe demonstrativa, unde in latina lingua sunt encliticae te in iste et tute, in graeca τέ multaeque pronominum formae, in utraque autem etiam verborum tertiae personae terminatio, da-t, δίδω-τι, dubitari vix posse arbitror [17]). Sic igitur olim in copulatione semper utraque par-

16) Cf. de partt. orat. p. 173 sqq.

17) Graecam particulam τέ sunt qui ad pronomen indefinitum τίς quam ad demonstrativum τό revocare malint, scilicet quia, ut latina que, de cuius cognatione cum indef. pron. quis dubitari nequit, sic etiam τέ semper encliticum est. Atqui significationem certe huius τέ demonstrativam potius esse multa exempla

ticula utendum erat, quarum altera alteri responderet, eamque mutuam responsionem, (correlationem hodie dicimus,) quantopere etiam posterior aetas frequentaverit nemo ignorat. Neque tamen mirabimur eam non semper usurpari, sed plerumque aut solum e t poni aut solum q u e, quod ubi fit, obliterata sane genuina significatione comparativa, quae neutram particulam absque altera adhiberi sineret, meram vim

---

docent, veluti quum in hymn. Hom. in Ven. v. 113 Venus Phrygiam se puellam esse simulans Anchisae dicit: *γλῶσσαν δ' ὑμετέρην τε καὶ ἡμετέρην σάφα οἶδα*, id sic demum non inepte dictum apparet, si significet Venus se Anchisae linguam s i c u t (h. e. non minus quam) suam patriam callere, nec dici potuit inverso ordine *γλῶσσαν ἡμετέρην τε καὶ ὑμετέρην*. Sic latine non inepte: e t v e s t r a m l i n g u a m n o s t r a m q u e, inepte autem: v e s t r a m q u e e t n o s t r a m. Et sane vix unum aut alterum exemplum particularum *τέ — καί* proferri poterit, in quod non illa conversio per s i c — u t planissime quadret, h. e. in quo non *τέ* demonstrativam, *καί* relativam significationem habere fatendum sit. Et *καί* quidem etiam etymologice cum q u e potius quam cum e t comparandum esse nemo non intelliget, de *τέ* autem nollem Boppium, qui olim (Einfluss der Pron. auf die Wortbildung p. 6.) recte id cum demonstrativo *τό* composuerat, postea sententiam mutasse. Nimirum non semper ne doctissimorum quidem hominum *αἱ δεύτεραί πως φροντίδες σοφώτεραι*. Ceterum etiam de pronomine *τίς* obiter addere libet, haudquaquam satis certam et indubitabilem videri eorum opinionem, qui id ex primitivo quodam *κίς*, quod interrogativum et indefinitum fuisse putant, per quendam dentalismum, quem phonologi vocant, extitisse autumant, ut ex *κίς* primum t s c h i s, hinc autem eiecto sibilo *τίς* factum sit. Non ignoro equidem quam late dentalismus iste in multis linguis ante vocales *e* et *i* invaluerit, cuius rei, praeter ea, quae vulgo afferri solent exempla non pauca etiam ex germanicis, velut frisica et suethica, citare possim, nec me fugiunt huius generis etiam apud hodiernos Graecos exempla, velut quum pro eo, quod scribitur *ἐκεῖνο*, pronuntiant e t s c h i n o; denique ut in ceteris populis parvulorum os balbum tenerumque pro gutturali *k*, cuius difficilior pronuntiatio est, faciliorem dentalem *t* effert, sic idem etiam apud Graecos factum esse non modo veri simile sed testatum est (conf. Hemsterhus. ad Lucian. indic. voc. c. XI p. 360 ed. Bip.); attamen in pronomine *τίς* cur ad hunc dentalismum confugiamus nullam satis gravem causam esse video. Certe in veterum Graecorum sermone alterum eius exemplum frustra quaeras, neque unquam pro *κεφαλή*, *κέλλω*, *κίνδυνος*, *κίω* aut t s c h e f a l e, t s c h e l l o, t s c h i n d y n o s, t s c h i o, aut t e p h a l e, t i o etc. pronuntiatum esse accepimus. Quidni igitur sic potius dicamus: fuisse in linguarum primordiis tempus quoddam, quo nullum adhuc plane certum et constans inter demonstrativa et indefinita pronomina discrimen esset, possentque igitur tam quae a dentali quam quae a gutturali elemento inciperent, pariter utrovis modo, prout res ferret, usurpari. Quodsi quis tamen rationem sibi reddi postulet, cur Graeci hoc *τίς*, si ab initio etiam demonstrativum fuerit, postea, quantum quidem e monumentis cognosci potest, nunquam nisi indefinite aut interrogative sensu usur-

copulativam relictam esse videmus. Nimirum omnium linguarum historia nihil frequentius fieri solitum esse docet, in his praesertim vocabulis syntacticis, quibus non res ipsae, sed rerum aut notionum inter se connexiones indicantur, quam ut usus loquendi, genuinae eorum significationis parum memor, etiam eiusmodi iis functiones attribuat quae verae eorum naturae minus conveniant. Minus etiam illud mi-

---

pariat, is supra quam par est curiosus esse videbitur. Nam fieri in omni sermone necesse fuit, ut vocabulorum significationes olim latius patentes mox angustioribus quibusdam finibus coercerentur, neque tantum quidque significaret, quantum natura ipsius pateretur, sed propriam quandam sibi provinciam sortiretur. Ita in pronominibus factum est, quae quum initio generalem quandam demonstrandi vim haberent, mox, quoniam varia erant demonstrationis genera et quasi gradus, — qua de re supra exposuimus, — aliis aliud genus demonstrationis proprium attribui coeptum est. — Porro commune omnibus nostrae familiae linguis elementum pronominale, litteram dentalem, nemo non agnoscit etiam in verborum terminatione tertiae personae, obscuratum illud quidem in multis graecae linguae formis, ita tamen, ut etiam quae primo aspectu nullum eius vestigium ostendant, accuratius examinatae ad pristinam formam haud dubie revocari possint, quam constantius in lingua latina servatam videmus. Iam vero satis constat inter peritos, has formas verborum non modo certarum sed etiam indefinitarum personarum significationem habere, h. e. non ibi solum usurpari, ubi quae sit persona aut primitiva s. oculari aut secundaria s. mentali demonstratione appareat, sed aliquis cogitandus sit, quisquis sit, in quem quoque tempore res, quam verbum indicat, cadat. Sic in XII tabb. „si in ius vocat" — „si membrum rupit" — cum nexum faciet — si iniuriam facit alteri, aliaque similia multa; ne dicam de pervagatis inquit, ait, aut de pluralibus dicunt, tradunt, ferunt. Frequentatur autem is usus indefinitus tertiae personae maxime post infinitivos, velut apud Ciceronem de orat. 1, 8, 30: neque vero mihi quicquam praestabilius videtur, quam posse dicendo tenere hominum coetus, mentes allicere, voluntates impellere quo velit, unde autem velit deducere. Tuscul. IV, 26: haec autem opinatio est, indicaro se scire quod nesciat. Acad. 1, 4: quod haec esset una sapientia, non arbitrari se scire quod nesciat. Quippe infinitivus quoque, non quidem in nostra lingua vernacula aliisque recentioribus sed in latina atque graeca praeter actionis etiam subiecti quandam significationem habet indefinitam, qua de re dixi in libro de partt. orat. p. 45 sq., quamquam aliquanto latius patentem. Nam verbi finiti personae tertiae, licet, ut Priscianus ait XII, 2 p. 578, nulla in iis certa finiatur persona et profundae multitudinis sint capaces, recteque ideo ab Apollonio ἀοριστεῖσθαι dicantur, de constr. II, 5 p. 101, 15, hactenus tamen ab infinitivo differunt, quod numerum singularem et pluralem distinguunt quodque primae et secundae personae notionem excludunt, cuius non minus quam tertiae capax infinitivus est. Quemadmodum autem tertiam personam verbi finiti, sic etiam infinitivum nonnunquam sic usurpari videmus, ut nulla nisi infinita quaedam notio

rabimur, quod in correlatione comparativa saepenumero non que-et aut et-que [18]), sed et-et aut que-que ponuntur. Nam quid est relatio nisi repetita aut praemonstrata demonstratio? quamobrem quum demonstrativa vocabula pleraque etiam relativo significatu usurpentur, tum ea quoque, quae relativae tantum demonstrationi inserviunt, primitus etiam absolutae aut primitivae demonstrationi inservire potuisse consentaneum est.

Reliquus particulae que usus omnis in eo constat, ut cum certis quibusdam vocabulis composita aut copulandi vim exerceat, aut relativam significationem, qualem adverbia quam et quum, habeat, aut denique indefinitam eorum quibuscum componitur notionem quodammodo dilatet adiuncta simul quadam vi distributiva aut, ut Priscianus alicubi ait, dividua. De his igitur omnibus quae et qualia sint in proximo libello academico dicetur: nunc autem in hoc programmate indicendis sacris Regis nostri nataliciis scripto si nihil praeter huius-

---

personarum, qualem nos indefinito pronomine man significamus, intelligi possit, velut apud Plinium N. H. VII, 48, 159: In Tmoli montis cacumine, quod vocant Tempsin, CL annis vivere Mucianus auctor est. Similiter apud Graecos e. c. apud Plutarch. Solon. c. 20: *βούλεται (ὁ νόμος) μὴ ἀπαθῶς μηδ' ἀναισθήτως ἔχειν πρὸς τὸ κοινόν.* Tertiae verbi finiti personae sic cum indefinita subiecti notione usurpatae exempla apud Graecos non minus quam apud Latinos frequentia esse neminem ignorare puto. Quis enim non legit apud Homerum Il. XIII, 287: *οὐδέ κεν ἔνθα τέον γε μένος καὶ χεῖρας ὄνοιτο.* aut XXII, 199: *ὡς δ' ἐν ὀνείρῳ οὐ δύναται φεύγοντα διώκειν.* et post infinitivum ap. Platonem Men. p. 79 B.: *τὸ μετὰ μορίου ἀρετῆς πράττειν ὅτι ἂν πράττῃ τοῦτο ἀρετὴν εἶναι.* ib. p. 97 A.: *οὐκ ἔστιν ὀρθῶς ἡγεῖσθαι ἐὰν μὴ φρόνιμος ᾖ.* Quid est igitur, cur ex eodem elemento dentali, unde tertias verborum personas cum significatione indefinita, pronomen quoque indefinitum apud Graecos nasci potuisse negemus, et corruptionem quandam gutturalis elementi per dentalismum comminiscamur?

18) Rariora quidem sunt huius compositionis per et-que exempla, dubitatumque adeo est a viris doctis, unquamne probati scriptores ea usi sint, nec pauci loci qui huc referrentur, emendando aut interpretando remoti sunt. Cf. Hand. Tursell. II p. 527 et Madvig. ad Cic. de Fin. V, 22, 64. Restant tamen alii, qui sic removeri non possint, faleturque etiam Madvigius, p. 731, sermonis naturam hanc coniunctionem non respuisse. Kühnerus, grammaticus non nimis subtilis, ad Cic. Tuscul. 1, 2, 4, in tali compositione anacoluthiam quandam esse autumat: nulla ratione. Ceterum cf. etiam Wunder. Additam. ad Vechn. hellenolex. in Seebod. et Jahn. Arch. phil. 1 p. 400. Neque non huc pertinent exempla, in quibus et-neque componuntur. Cf. Elberling. Observ. crit. ad Jul. Caes. d. b. c. (Havn. 1828) p. 112, Baier. ad Cic. de offic. I, 21, 73 p. 169.

modi minutias vix unum aut alterum lectorem inventuras expromam, de gravioribus autem rebus, quae maxime, hoc praesertim tempore, omnium animos movent, prorsus taceam, deesse mihi civis boni et patriae amantis officio videar. Sum enim in ea sententia, quam olim Atheniensium fuisse Pericles apud Thucydidem II, 40, 2 testatur, ut, qui curam rei publicae nihil ad se pertinere putet, eum ego non *ἀπράγμονα* sed *ἀχρεῖον* dicendum esse iudicem, moveorque etiam Solonis sapientissimi viri lege, quae in dissensione civili eos, qui nullius partis se esse vellent, ut indignos optimo civitatis iure, *ἀτιμίᾳ* affici iubebat; de qua lege Plutarchus, vit. Sol. c. 20, *βούλεται*, inquit, *μὴ ἀπαθῶς μηδ' ἀναισθήτως ἔχειν πρὸς τὸ κοινὸν ἐν ἀσφαλεῖ θέμενον τὰ οἰκεῖα καὶ τῷ μὴ συναλγεῖν μηδὲ συννοσεῖν τῇ πατρίδι καλλωπιζόμενον, ἀλλ' αὐτόθεν τοῖς τὰ βελτίω καὶ δικαιότερα πράττουσι προσθέμενον συγκινδυνεύειν καὶ βοηθεῖν μᾶλλον ἢ περιμένειν ἀκινδύνως τὰ τῶν κρατούντων.* Equidem igitur, quamvis munus meum academicum ab ipsa administratione rei publicae longe remotum esse intelligam, tamen etiam civem me non solum huius academiae sed universae rei publicae esse existimo, nostrae autem rei publicae ea nunc tempora esse video, quae bonos omnes vehementer commovere malisque obviam ire aut resistere iubeant, si minus factis, at certe verbis et admonitionibus. Nam licet non vi et armis dimicetur, dissensione tamen civium et partium contentionibus non mediocriter distrahi rem publicam videmus, quae si longius progressae fuerint, communem omnium salutem in summum discrimen adduci ac postremo pessumdari necesse erit. Immo si vera est populi definitio a Scipione apud Ciceronem, de re publ. 1. c. 25, proposita, ut sit coetus multitudinis iuris consensu et utilitatis communione sociatus, vix adhuc hunc populum esse dixeris, ubi tanta sit de iure dissensio, quantam apud nos ii, qui se solos populi causam tueri ac defendere clamitant, movere summaque cum pertinacia magis magisque augere atque accendere annituntur. Quodsi causam dissensionis quaerimus, multo minus eam in iuris ipsius incertitudine aut ambiguitate quam in factiosorum hominum cupiditate positam esse videmus, qui certo ac legitimo iure non contenti se solos in civitate dominari et ex bene temperata rei publicae forma, in qua et regi et optimatibus et plebi suae cuique partes recte adsignatae sint, populare quoddam imperium efficere student, quo nullum deterius, nullum rei publicae perniciosius esse omnes, quicunque sapere ex historia didicerunt, uno ore

profitentur. Et apud veteres quidem sapientissimi legum latores etiam in iis civitatibus, quae a regibus gubernari desierant, — hoc enim genus imperii apud omnes primum fuisse constat, — rem publicam non multitudinis variae atque mutabilis temeritati aut conciliorum a multitudine creatorum arbitrio permittendam esse iudicarunt, sed graviorem quemdam minusque mutabilem ex optimatibus senatum instituerunt, nec rata esse populi aut popularium conciliorum scita esse voluerunt nisi ea optimatium comprobasset auctoritas. Neque tamen satis hac institutione caveri potuit, ne existerent saepenumero in civitate partium certamina, quum alteri libertatem omnium auctoritate paucorum imminui et coerceri nollent aequarique universorum iura postularent, alteri autem tam iniquae aequabilitatis odio haud sane iniusto plerumque non satis haberent temeritati et cupiditati multitudinis resistere, sed ne tantum quidem concederent, quantum concedi sine publicae salutis detrimento posset. Huiusmodi certaminibus non mirum est eas maxime civitates concussas esse, in quibus nulla maior esset et partium studiis intacta potestas, quae neutris plus aequo favens veram, h. e. pro dignitate cuiusque descriptam iuris aequabilitatem custodiret et suum cuique tribueret. Igitur prudentissimi aut rerum scriptores aut philosophi nullam rei publicae constitutionem meliorem esse iudicarunt, quam in qua regia potestas satis valida esset aut ad praecavenda eiusmodi certamina, aut, si prorsus caveri nequirent, moderanda saltem et ad veri iuris bonique publici normam decidenda. Illis contra, qui unam populi libertatem eam esse volunt, ubi plurimum valeant plurimi, — in quorum numero plerosque eorum esse videmus, qui hodie a progressu nomen sibi assumpserunt, — necesse est huiusmodi potestatem regiam maxime invisam esse, quam proinde, si totam abolere non possint, imminuere saltem et deprimere conantur usque eo, dum regni nihil nisi nomen ac vana species restet, reapse autem forma rei publicae ex regia popularis facta rexque iam non is sit, qui regat, sed qui regatur. Hoc eos, quoniam aperte prae se ferre nondum audent, subdole et dissimulanter agere videmus, viamque sibi munire iuris cuiusdam specie praetexta, quod ius, quamvis ipsi nullum esse vix ignorent, confidenter tamen certissimum et indubitabile esse clamitant, persuadentque etiam multitudini imperitae, quae quum verum a falso ipsa dignoscere nequeat, verbis istorum et vociferationibus, quanto confidentius proferuntur, tanto facilius movetur. Hinc fit, ut si quando a multitudine deligendi sunt qui in consilium de re publica convocen-

tur, eos plerumque deligi videamus, non qui propter prudentiam et probitatem dignissimi sint, sed qui aut a vociferantibus demagogis et progressus praeconibus commendati, aut ipsi maxime ad implendas imperitorum aures verbis ambitiosis et magnum quiddam sonantibus prompti paratique sunt. Nec desunt in his popularis aurae captatoribus et suffragiorum venatoribus, quorum studium etiam lucelli spes proposita accendat. Nam mercenarii fiunt rei publicae consultores, quemadmodum olim apud Athenienses, quo plures inferioris ordinis homines rem publicam in comitiis curarent, trium obolorum mercede alliciebantur, quam rem non immerito viri sapientissimi causam fuisse iudicant gravissimorum, quibus mox res publica afflicta est, malorum. Apud nos quidem quae necessitas fuerit mercedis illius inducendae quaerere nolo; miror autem, qui hanc mercedulam Atticae plebis exemplo tam avide captant, non etiam legem atticam sibi observandam putare, quae vetabat *μὴ διχόθεν μισθοφορεῖν* h. e. ne quis dupliciter mercedem caperet [19]). Nam multos nunc video hanc duplicitatem tamquam iure sibi debitam postulantes: qui quidem, quum certum aliquod munus ab iis, qui rei publicae praesunt, pacto salario sibi mandatum acceperint, ubi contigit, ut etiam ad concilium illud populare, quod de summa re publica consultat, multitudinis suffragio delegentur, non solum huius qualiscunque functionis mercedem diurnam, sed illius quoque muneris, quod tantisper aliis imponi necesse est, salarium tamen ne ex parte quidem vicariis suis, sed integrum sibimet deberi contendunt. Quid? quod iidem non deesse se officio suo putant, si statum rei publicae, quem tuendum conservandumque pro virili parte suo quisque loco acceperunt, hunc simul atque temporariam istam legationem et ordinarii muneris vacationem nacti sunt, non amplius conservare, sed concutere potius omni modo et evertere, eosque ipsos, quorum adiutores esse deberent, impugnare et loco movere conantur. Atque haud scio an sint etiam, quos non tam novarum rerum cupiditas ac spes crescendi, quam pravitas quaedam morum et impunitatis fiducia impellat. Quippe hoc iuvat et melli est, quibus alias sese subiectos viderunt, his nunc quasi in ordinem coactis suaeque censurae obnoxiis impune insultare posse: quod quum faciunt non sibi tantum mirifice placent, sed eximiae cuiusdam fortitudinis animique vere liberalis ac popularis laudem ferunt apud popellum de-

---

19) Demosth. in Timocr. p. 739, 6.

clamationibus eorum et conviciis quasi scenico cuidam ludo avide intentum, et quorum voce gestuque aures et oculi maxime implentur, his palmam aut adeo coronam impertire paratum. Sed alii sunt quasi gregis magistri et archimimi, minoribus istis actoribus suas cuique partes dispensantes, sibi autem maiora praemia petentes summumque in re publica locum affectantes: boni fortasse viri et in suo quisque genere satis sollertes, sed politici tamen pessimi nec rerum usu et vetustate ad regendam salubriter civitatem idonei. Neque enim multitudinis suffragia hanc vim habent, ut aut ex medico aut causidico aut iudice pedaneo aut municipali decurione adéoque praetore aliquo vir politicus subito evadat, qui praeter artem quaestumque suum obiter etiam gravissimas rei publicae causas auctoritate et consilio prudenter moderari possit. Quodsi hoc nobis fatum impendeat, ut summam aliquando potestatem ii habeant, quos quoque tempore multitudinis temeritas et caecus impetus provexerit, quis eventus futurus sit haud difficile est augurari: nempe is, ut navis rei publicae nullo certo et constanti cursu, prout quoque triennio gubernatores plus minus ineptos habeat, huc illuc iactata tandem aut internis malis atque discidiis fracta aut hostilibus scopulis illisa pereat. Sed non hoc eventurum est, non est: adeoque ne fas quidem fuit tam infausti augurii coniecturam proponere, sed bona potius vota concipere certamque votorum spem ac fiduciam profiteri, Regis nostri virtute animoque vere regio fretum. Nam profecto eum Regem habemus, qui regale officium hoc esse intelligat, non ut multitudinis cupiditati sed ut saluti omnium consulat, et qui ad retundendam factiosorum contumaciam neque consilio nec robore ac viribus destituatur. Talem nobis Regem obtigisse quemadmodum nullo non tempore in maximis divinae providentiae beneficiis numeramus, sic eo praesertim die, qui eius olim natalis fuit, laetandum nobis et gratulandum est.

Igitur indicimus REGIS AVGVSTISSIMI patris patriae boni fortis constantis sacra natalicia die crastino hor. XII in auditorio maximo ab universitate nostra pie celebranda, omnesque qui rebus nostris favent, magistratus regios et urbicos, civiles et militares, omnesque omnium ordinum cives atque hospites ut coetui nostro frequentes adesse velint qua decet observantia et reverentia invitamus.

Dabamus Gryphiswaldiae d. XXI. m. Mart. ann. MDCCCLXV.

QUAESTIONUM GRAMMATICARUM CAPUT II. DE PARTICULAE QUE SIGNIFICATIONE IN COMPOSITIS.

Posteaquam primo harum quaestionum capite particulae que originem significationemque genuinam demonstravimus, et quo modo ea ex relativa in copulativam abire potuerit explicavimus, sequitur iam, ut de eius usu in compositione cum aliis vocabulis disputandum sit, quem quidem omnem ad tria genera revocare poterimus, ut que aut mere copulativum sit, aut relativum atque comparativum, aut denique indefinitum.

Frequentissima omnium compositio est cum praepositione ad; nam atque, quod vulgo scribi solet, nihil aliud esse quam adque hodie quidem ne puerulis quidem ignotum est, nec desunt multa huius quoque scripturae vel in codicibus vel in inscriptionibus exempla. Usus autem huius atque v. adque duplex est. Plerumque enim que vim habet mere copulativam, quumque ad, sicut ceterae praepositiones, proprie adverbium sit[1]), ideoque etiam non addito aliquo nomine solum sic usurpari possit, ut, quo referendum sit, reticeatur, utpote in cuiusque orationis contextu facile subintelligendum, valeatque igitur ad idem, quod nostrum dazu, lat. insuper, praeterea, manifestum est atque eodem sensu quo insuperque, praetereaque dictum esse. Sed frequenti usu haec significatio ita debilitata est, ut nihil amplius quam simplex copula et vel que valeret, et forma quoque decurtata, ut fieret ac.

Alter autem usus est in comparatione, ubi que non simplicis copulae munere fungitur, sed propriam suam ac genuinam vim relativam exercet, ad autem iam non adverbium, sed praepositio potius dici debet ad illud que quasi ad casum pertinens. Quodsi cum Corssenio que

1) Adverbia localia praepositiones etiam a Varrone dictas esse memorat Ter. Scaur. de orthogr. p. 2262 P.

ex ablativo pronominis relativi qui ortum esse sumimus, etiam pariter cum altera eiusdem casus forma qui idem quod quomodo valere potuit. Sin locativum dicere malumus, non aliud quam ubi significare dicemus. Denique si longius etiam progredi audemus, et que non solum ex ablativo aut locativo ortum esse, sed etiam pro aliis eiusdem stirpis formationibus casualibus aut casuum similibus quam aut quum usurpari potuisse concedimus, nihil obstat quominus etiam atque idem quod ad quam aut ad quum significare dicamus. Quam autem quo modo accipiendum sit in comparatione nec admodum difficile intellectu est, et explicatum a nobis in libro de partibus orationis p. 229 sq., ubi monuimus etiam plenius nonnunquam dici prae quam, velut apud Gellium XVI, 1, 3: „laxioribus verbis comprehensum prae quam illud graecum". Quod autem prae in hoc exemplo, idem fere ad significat. Nam quemadmodum prae aliquid alteri ex adverso ita positum ostendit, ut ante illud spectetur et ab ipso ad alterum contemplatio progrediatur, sic ad significat aliquid cum altero ita compositum, ut iuxta spectari et cum eo comparari possit. Hoc ipsum comparare significatur graeco verbo *παραβάλλειν*, et quemadmodum praepositio *παρά*, itemque *πρός*, in comparatione adhibetur, sic etiam ad, veluti quod apud Platonem est Hipp. mai. p. 281 D.: *εἶναι τῶν ἀρχαίων τοὺς περὶ τὴν σοφίαν φαύλους πρὸς ὑμᾶς*, recte converteris: veteres sapientiae studiosos nihil esse ad vos, quemadmodum Cicero ait de orat. II, 6, 25: quem cognovimus virum bonum et litteratum, sed nihil ad Persium, aut Plaut. Capt. II, 2, 25: ad sapientiam huius nimis nugator fuit. Itaque quod apud eundem est Merc. V, 2, 56: amicior mihi nullus vivit atque is est, non diversam habet significationem ab eo quod dici potuit prae quam is est aut prae ut is est: (nam quod quam, idem etiam ut in tali contextu valere apparet)[2]) et pro eo quod supra ex Gellio adscripsimus, potuit etiam sic dici: „laxioribus verbis atque illud graecum." — Quod autem atque in comparatione etiam pro ad quum accipi posse dixi, non sic intelligi volo, ac si hanc

2) Abundanter nonnunquam post atque in comparatione adiicitur etiam ut, e. c. in plebiscito ap. Frontin. de aquaeduct. c. 129: „adversus eum siremps lex esto atque uti esset esseque oporteret, si is adversus hanc legem rivum rupisset." Plaut. Casin. V, 1, 7:

nec fallaciam
astútiorem úllus fecit poeta átque
ut haéc est fabré facta a nóbis.

huius usus explicationem commendaturus sim: hoc tantum volui, non ineptam saltem istam rationem esse. Nam potuit profecto etiam quum temporale in comparatione sic adhiberi, ut quum alterum de duobus esset, tum etiam alterum ei vel simile vel dissimile esse diceretur. Et in nostro quidem patrio sermone olim in comparatione adverbia temporalia, non modo than, dan, danne, sed etiam wan, usurpari solita esse monui in libro de partt. orat. p. 227, eiusque usus rationem explicavi; sed de latino sermone nihil eiusmodi memoratum est.

Confidentius que pro quum accipiendum esse arbitror in adverbio donique, quod plerumque in donec decurtatur, ut atque in ac, neque in nec: sed alteram formam Lachmannus recte Lucretio vindicavit II v. 1116, dixeruntque de ea Orellius Inscr. no. 4370 et Handius Tursell. II p. 292. Pleniorem formam donicum (doniquum) esse nemo ignorat, nec facile quisquam Handio (p. 298) credet, hanc ex donec et quum conflatam, sed potius ipsum hoc donec ex donique decurtatum, donique autem nihil aliud quam doniquum esse intelliget. Significatio non obstat, quominus hoc i. q. dum quum valere dicatur: ortumne etiam hinc sit, decernere nunc non audeo[3]);

Neque improbabiliter in Mil. glor. IV, 3, 37 Lachmannus ad Lucret. IV, 638 pro eo, quod libri habent:

numquid videtur demutare aut utique
dixi esse vobis dudum hunc moechum militem

scribendum suasit alio atque uti; quamquam praestare tamen puto quod in Fleckeiseni editione scriptum est atque ut quidem. — Ciceronis aliquot huius generis exempla vid. apud Handium Tursell. I p. 471. Nimirum praeter necessitatem hoc uti (v. ut), cuius vis reapse iam inest in atque, propterea adiectum est, quod genuina huius natura et significatio obscurata fuit: nec absimile est, quod post quasi aut nisi etiam si saepenumero abundanter adiectum videmus: quamquam post nisi quidem non semper additum illud si prorsus otiosum esse fatendum est. Sed hoc nunc accuratius excutere nihil attinet. Nec de et in comparatione usurpato, cuius generis exempla ab Handio tom. II p. 481 peti possunt, longius disputare placet: hoc unum dicam, magnopere errare si quis eadem ratione quo et etiam atque explicandum esse opinetur. — Ceterum, ne quid praetermittam, non solum atque uti sed etiam atque utique dicitur, plane ut nos dicimus: als und wasmassen, velut aliquoties in lege Thoria, cuius rei exempla commemorantur a Lachmanno ad Lucret. IV, 638 p. 250. Illud alterum, atque ut, comparaveris cum nostro als wie, velut si quis dicat: dies ist nicht anders als wie jenes, aut das eine ist nicht besser als wie das andere.

3) Corssenius, de pronunt. tom. II p. 55 et p. 285, de ex dio ortum esse statuit, ablativo casu eius quod est dius, unde etiam dum, pro dium, repetit,

sed hoc saltem dubitari nequit, particulae que in donique potestatem non aliam esse, quam relativi adverbii quum in doniquum.

Eandem particulae potestatem agnoscendam esse credo etiam in absque, quod vocabulum quum apud posterioris aetatis scriptores plane ad instar praepositionis, pro sine, usurpari solitum sit (unde factum, ut grammaticis illud que, in quo copulativam vim nullam esse recte intelligerent, nihil nisi syllabica quaedam adiectio propriae significationis expers esse videretur)[4]; apud antiquos numquam aliter usurpari constat, nisi cum tertia verbi substantivi persona in modo subiunctivo, e. c. absque te sit, absque me foret, absque eo esset[5]), in qua structura illud quidem nemo non intelligit, verbum impersonaliter poni, h. e. sine subiecti designatione, cuius omittendi haec causa fuit, quod nihil nisi ea rerum conditio designari posset, de qua quum maxime ageretur; sed verbum ipsum eiusque modus subiunctivus unde pendeat subtilius quaerendum est. Fuerunt enim qui structuram ellipticam esse crederent, subaudirique vellent coniunctionem conditionalem (s. continuativam) si, quam quidem etiam alias in enuntiationibus hypotheticis omissam esse videmus, velut apud Vergilium Aen. VI, 30, quem locum etiam Priscianus XVIII, 10, 89 pro exemplo huius omissionis citavit:

Tu quoque magnam
partem opere in tanto, sineret dolor, Icare haberes.

Atqui sic, si illud absque te esset elliptice dictum statuatur pro eo,

---

nicum autem compositum esse vult ex negatione ni et adverbio relativo cum (quum), ut do-ni-cum proprie sit = eo die non quum, s. eo tempore non quum. Significari igitur tempus quo aliquid non sit, atque hinc etiam illud, quo esse coeperit, deinde autem, obscurata significatione negativa, illud quoque tempus, quo aliquid sit, oppositum alteri cuipiam postea demum futuro. Haeccine ratio an mea probabilior sit, lectorum esto iudicium.

4) Vid. Priscian. XIV, 5, 44 p. 48, 24 Hertz.: „derivatur autem ab eo quod est *abs absque*. nam *que*, quando vim et significationem coniunctionis non habet, syllaba est, non pars orationis, quomodo in ubique, undique, itaque et similibus.“ Cf. ib. c. 6, 49 p. 52, 26: *Absque* quibusdam composita a praepositione *abs* et *que* coniunctione videtur; sed nunquam *que* coniunctio in compositione suam vim amittit, ut *atque*, *neque*, *quoque*: ergo quando amittit significationem, syllabice magis adiecta videtur.

5) Utriusque structurae affatim exemplorum congessit Handius Turs. I p. 67 sqq., nec non corruptorum aliquot apud antiquiores locorum mentionem fecit, ubi absque contra antiqui sermonis proprietatem a librariis invectum est pro sine,

quod plenius dicendum foret si absque te esset, quid tandem sibi vult addita praepositioni particula que? Nonne satis erat: abs te esset? Dubitari enim non potest, quin sola praepositio hoc sensu, ut esset idem fere quod sine, suffecerit[6]). Itaque aut cum veteribus grammaticis additiciam tantum syllabam nullius probabilis significationis esse credemus, aut, si id non placet, — neque cuiquam hodie placiturum credo, — in ipso illo que vim quandam esse censebimus coniunctionis conditionalis, et absque te esset re ipsa idem valere, quod si abs te esset. Hanc ob causam ego illud que in absque, itidem ut in donique, pro quum accipiendum esse statui, neque vereor ne quis obiiciat, quum, si pro adverbio esset, temporalem, si pro coniunctione, causalem aut etiam concessivam, nunquam autem conditionalem significationem habere. Nam est quidem quum proprie temporale; sed quam facile cum temporali etiam conditionalis significatio misceatur vel noster sermo patrius ostendere potest, qui wenn (non diversum illud ab eo quod est wann, licet nunc usus loquendi distinxerit), pro conditionali coniunctione non aliter quam so, sofern, usurpat; et apud Graecos quoque nonnunquam ὅτε conditionali potius quam temporali significatione dici videmus. Non mirabimur ergo, etiam in prisco sermone latino quum sic usurpatum, atque hinc factum esse, ut brevior vocula que eiusdem et stirpis et significationis, cum praepositione abs coniuncta eodem sensu diceretur, quo si abs-aut si sine-dici potuisset. Nam postposita praepositioni coniunctio neminem, spero, offendet. Flagitabat enim postpositionem enclitica eius natura; atque omnino breves quasdam particulas, etiam quae non sunt natura encliticae, Latini aliis vocabulis postponere amant, ut nobiscum, tecum, quapropter, quocirca, quoad etc., ne de si dicam, negationi postposito, in nisi, quod quo modo accuratior usus loquendi a si non distinxerit, nihil ad hanc quaestionem pertinet.

---

6) Aliquot exempla praepositionis sic usurpatae, ut idem fere valeat, quod sine, vid. ap. Hofmann-Peerlkamp. ad Horat. Od. IV, 4, 14. Quamquam sunt in his etiam, quae minus recte huc trahantur, velut Val. Flacc. Arg. VI, 204, ubi non ab omni armento nutrierat, sed dives ab omni armento vera constructio est, quemadmodum iam Burmannus monuit: item apud Dictyn de b. Troi. II, 42: At Graii infrequentes tum incuriosique ab armis turbari etc. nescio an rectius incuriosi ab armis dici statuantur, qui ab armis nihil periculi esse suspicarentur, quam, cum Hofm., ab armis esse i. q. sine armis s. inermes. — Ceterum s littera in abs comparanda est cum eadem in os (pr. obs) sus (pr. subs) adverbiisque localibus cis, uls, trans, de quibus monuit Corssen. II p. 260.

Quemadmodum autem in absque factum est, ut conditionalis particulae significatio paullatim evanesceret neque amplius a scriptoribus agnosceretur, sic in aliis quibusdam compositis etiam copulativam eiusdem particulae significationem, si non semper, at nonnunquam tamen obscuratam videmus. Horum unum est DENIQVE adverbium, cuius prima pars dubitari non potest quin originem habeat ex praepositione de: nam ut pronus ex pro, internus ex inter, supernus e super, eodem modo ex de fieri denus potuit, eiusque forma locativa deni[7]; atque ut de proprie de motu in locum inferiorem dicitur, sic locativum illud deni locum inferiorem vel etiam infimum, ideoque postremum significare potuit, quae significatio etiam in demum adverbio agnoscitur item ex eadem praepositione orto: locativam autem significationem in temporalem abiisse nemo mirabitur. Denique igitur primitus haud dubie nihil aliud significabat quam postremoque h. e. et postremo, nec sane multa sunt exempla, in quibus copulativam encliticae vim non agnoscendam esse dixeris. Non desunt tamen alia, quae hanc etiam delituisse ostendant, velut ubi denique cum disiunctivis coniunctionibus aut et vel componitur: nam copulationem et disiunctionem inter se pugnare manifestum est[8]. Itaque in huiusmodi exemplis, quale est hoc Ciceronis pr. Arch. c. 6, 12: „ab nullius unquam me tempore — aut otium meum abstraxit, aut voluptas avocavit, aut denique somnus retardavit“, hoc denique pro et postremo accipi non posse apparet. Neque magis id fieri potest, ubi atque et denique componuntur, velut apud Plautum, Merc. II, 1, 18: „Atque hoc denique respondet.“ Igitur in talibus aut prorsus evanuisse

---

7) Cf. Corssen, Krit. Beitr. p. 85.

8) Apud Persium, sat. III, 29, neque in plurimorum codicum lectione: „censoremve tuum vel quod trabeate salutas“ repetitam coniunctionem disiunctivam, neque in altera, quam nonnulli libri habent: „censoremque tuum vel quod trabeate salutas“ compositam cum copulativa disiunctivam ferri posse verissime Heinrichius iudicavit. Minus probandum puto, quod idem ingeniose sane aut saltem docte coniecit scribendum esse: „censorem fatuum“, quo Claudium imperatorem significari vult. Equidem vitium ex lacuna ortum crediderim. Scriptum fuit: „Censoremve tuum quod trabeate salutas“, omisso ante trabeate vocabulo eques. Correctores autem, ut versui saltem mederentur, ineptum illud vel ante quod intruserunt; alii, ad tollendam scilicet repetitionem disiunctivae, pro censoremve posuerunt censoremque, nihilo magis ferendum.

vim particulae fatendum erit, aut, si quis hoc nolit, certe non mere ac simpliciter copulativam esse, sed superadditivam quodammodo aut augmentativam, qualis est in nostra coniunctione auch, nec raro etiam in graeca καί, quacum hanc latinam etiam propter stirpis similitudinem comparare licet. Id quo minus improbabile videatur, admonere potest hodieque, quod quid est aliud quam hodie quoque, etiam hodie, καὶ σήμερον [9])?

Etiam in itaque non raro ambigas, quae vis particulae tribuenda sit. Veteres quidem grammatici diversis modis pronuntiari volunt itáque, acuta penultima, ubi et propria adverbii ita significatio et vis particulae copulativa manifesta sit, antepenultima autem acuta, ítaque, ubi pro coniunctione sit collectiva vel rationali, in qua additam particulam nihil nisi syllabicam epectasin esse opinantur [10]). Atqui non modo collectivam hanc vel rationalem significationem ex illa adverbiali natam esse apparet, sed perpauca etiam huius significationis exempla sunt, in quibus non recte atque convenienter copulam additam esse dixeris, quippe cuius vis haec sit, ut, posteaquam aliquid esse dictum est, adiungat statim etiam quid hinc consequatur aut consecutum sit: consequentia autem cum iis, unde consequuntur aut quibus adiuncta sunt, etiam per copulativam particulam coniungi non sane mirum est, fierique proinde in quovis sermone solet. Nec desunt loci, in quibus haud inepte que in itaque i. q. quoque valere dixeris [11]), h. e. non simpliciter copulativum sed superadditivum esse. Tales autem, in quibus nihil significare dicendum sit, vix ullos inveniri arbitror.

---

9) Cum aliis vocabulis que hoc sensu compositum non invenitur, neque probari potest quod a Bothio et Lindemanno apud Plautum Mil. gl. IV, 4, 39 scriptum est: „Nunc tibi vicissimque imperabo. Pl. Dicito." Provocat quidem Lindemannus, ut vicissimque pro vicissim quoque dici potuisse probet, ad Gron. ad Liv. 1, 26 et intt. ad V, 27, 1, adeoque ad lexica; sed nec illi, nec lexica id docent, quum de hodieque tantum loquantur. Possit autem fortasse aliquis neque huc trahere, quippe quod nonnumquam sic usurpetur, ut pro non etiam accipi possit. Cf. Kritz. ad Sall. Iug. c. 98, 4; nec alia desunt exempla, in quibus que haud longe ab hac vi, ut sit fere i. q. quoque, abesse dixeris. Cf. Roth. Excurs. ad Tacit. Agric. p. 251. Apud Plautum vero dubitari nequit quin cum Ritschelio et Fleckeiseno scribendum sit: „nunc tibi vicissim quae imperabo discito."

10) Cf. Priscian. V, 65 p. 182, 20 et 181, 22 sqq. XVI, 11 p. 100, 15. de accent. p. 521 in.

11) Cf. Hand. Tursell. III p. 503 § 3.

In reliquis compositionibus omnibus que non copulativam aut superadditivam, sed indefinitam significationem habet. Componitur autem fere cum pronominibus aut adverbiis pronominalibus, eorumque significationem sic dilatat, ut eam non ad unam aliquam rem indefinitam, sed ad omnes, quae eiusdem generis sint, non tamen coniunctim sed separatim pertinere indicet, prout quoque tempore et in cuiusque orationis contextu fieri conveniens sit. Velut hoc ipsum pronomen quisque, si de hominibus dicitur, non unam aliquam personam incertam, sed indefinitam quandam hominum multitudinem, nec tamen cunctam una comprehensam, sed separatim singulos cogitandos esse designat, unde non inepte a Prisciano II, 6, 31, in iis vocabulis numeratur, quae dividua ab ipso dicuntur, a nobis distributiva dici solent [12]). Nempe inest in que incerti temporis aut conditionis significatio, unde fit, ut quisque sit i. q. quivis in quem vel hoc vel alio quopiam tempore, vel hac vel alia quapiam conditione res ea, de qua agitur, cadat. — Eodem modo etiam cumque (quumque, quomque) dicitur. Nam temporalis adverbii quum significatio indefinita in quodvis quod quandoque inciderit tempus dilatatur. Nec tamen aliter a probatis scriptoribus hoc cumque usurpatum invenimus, quam cum pronominibus aut pronominalibus relativis, qualia sunt qui, quantus, qualis, quot, ubi, unde, ut, quorum sic indefinita simul et dividua s. distributiva significatio fit. Nam quae diversi generis exempla a nonnullis afferri solent, ubi cumque per se solum nulloque pronomine aut adverbio pronominali praecedente temporis aut conditionis indefinitam significationem habere putant, perquam omnia incerta sunt. Horum unum notissimum est illud apud Horatium Od. 1, 32, 15:

o laborum
dulce lenimen mihi cumque salve
rite vocanti,

in quo quum interpretes tam veteres quam recentiores cumque pro quotiescumque aut quovis tempore dictum acceperint, nunc doctissimorum criticorum consensu probatur Lachmanni emendatio „dulce lenimen medicumque [13])". Alterum exemplum, apud Cicero-

---

12) Cf. Madvig. ad Cic. de Fin. p. 28: semper cum aliqua distributione singulos separatim significat.

13) Mihi olim in mentem venit scribendum esse „mihi nuncque salve", ut esset nuncque i. q. nunc quoque, quemadmodum hodieque pro hodie

nem de Legg. III, 3, 9: „equitem cumque qui regat habeto" in quo ne aptum quidem cumque pro quotiescunque, quandocumque esse apparet, e recentioribus editoribus nemo praeter Goerenzium tueri ausus est, qui quidem, qua est inscitia, equitemcumque coniungi posse autumat ut sit i. q. equitatum quemque, adeoque etiam omniscunque „exculta lingua" dici narrat. Constat, opinor, inter prudentes scribendum apud Ciceronem „equitatumque qui regat." De tertio exemplo, Cod. Theod. XII, 6, 32: „Aurum sive argentum quumque a possessore confertur, arcarius vel susceptor accipiat" dudum Ritterus monuit, in Cod. Iustin., ubi idem rescriptum extat, legi quandocumque, idque etiam in Theodosiano codice repositum est ab Hugone. Quae porro in lexicis, velut a Freundio, ex Lucretio afferuntur, aut manifesto corrupta aut generis diversi sunt. In uno, V, 312:

Denique non monimenta virum dilapsa videmus?
quaerere proporro sibi quomque senescere credas.

etiamsi quomque cum Wakefieldio pro aliquando, aut cum Forbigero pro quocumque modo dici potuisse sumas, sana sententia dici non potest: ex emendationibus, quas alii alias proposuerunt, equidem nullam probabiliorem censeo quam Lachmanni:

Denique non monimenta virum dilapsa videmus,
quae fore proporro vetitumque senescere credas?

In altero loco, II, 721:

Nam veluti tota natura dissimilis sunt
inter se genitae res quaeque, ita cumque necesse est
dissimili constare figura principiorum.

dudum ab omnibus recepta est emendatio „ita quamque necesse est". Similique emendatione etiam II, 21:

Ergo corpoream ad naturam pauca videmus
esse opus omnino quae demant cumque dolorem.

Lambinus aliique scripserunt „quae demant quemque dolorem:

---

quoque dicitur. Non inepta certe haec coniectura est, licet illi alteri non praeferenda. Nam quod Madvigius, ad Cic. de fin. p. 688, Latinorum os abhorruisse ait a particulae que cum huiusmodi voculis in gutturalem exeuntibus, sic, hic, nunc, compositione, non utique verum est. Apud Tacitum e. c. tuncque legimus Ann. VI, 1. XIV, 15. hucque XV, 38, similiaque alibi. Et ipsum illud nuncque apud Plautum legimus, Truc. II, 6, 48: Id ita esse éxperta es nuncque éxperiere, mea Phronésium.

quamquam hoc quidem loco nihil obstat, quominus cumque ad praecedens relativum quae pertinere dicatur, qua tmesi nihil apud Lucretium aliosque frequentius est. Restat unus locus II, 113:

> Contemplator enim quum solis lumina cumque
> inserti fundunt radii per opaca domorum,
> multa minuta modis multis per inane videbis
> corpora misceri.

in cuius versu primo cumque aliquis pro aliquando dictum accipiat. Sed quum praecedat quum, adverbium temporale relativum, idem fere quod quando significans, quidni credamus Lucretium, quemadmodum quando-cumque et ubi-cumque dicitur sic etiam quumcumque dicere potuisse? Sic Lambinus statuit, nec Lachmannum aliter iudicasse arbitror.[14]) Itaque exempla particulae cumque solius nulloque pronomine aut pronominali relativo praecedente usurpatae omnia remota sunt: ceterum fatendum tamen causam, cur ita usurpari nequiverit, necessariam exputari vix posse, quum praesertim quandoque non raro dicatur, nec sane multum inter quum et quando differat. Nihil igitur nisi usum loquendi vetuisse dicemus, ne quumque etiam sic solum usurparetur. Idem autem usus loquendi induxit etiam, ut cumque relativis additum plerumque in bimembri tantum enuntiatione usurparetur, ubi in altero membro vel positum vel subaudiendum esset aliquid, quo relativum spectaret, ubi vero nulla esset eiusmodi structura bimembris, ibi non cumque sed que diceretur, pronomini non relativo sed indefinito iunctum. Minus tamen constanter hunc usum observari videmus: nam quicumque ac similia raro, apud recentiores praesertim, usurpantur etiam ubi nullam duorum membrorum connexionem efficiunt,[15]) et nonnumquam etiam quisque, ubique ac similia idem quod quicumque, ubicumque valent, h. e. etiam connectendi membrorum vim tamquam relativa exercent.

Indefinitam particulae que significationem in ceteris compositionibus singillatim demonstrare non placet, ne quis me in re indubitata minimeque obscura praeter necessitatem sedulum esse arguat. Sunt

14) Cf. etiam Max. Schmidt de pronom. p. 101 et Doederlin. Synon. 1 p. 16, qui quidem se de Horatiani quidem loci lectione dubitant.

15) Cf. Manut. ad Cic. ep. ad fam. II, 19. Heindorf. ad Horat. Sat. I, 9, 31. Walch. et Kritz. ad Tac. Agric. c. 39. Weissenborn Gr. lat. § 400 not. 1.

autem quibuscum ea componitur omnia, ut dixi, aut pronomina aut pronominalia, praeter unum plerique et neutrum plerumque, quod adverbii instar est. Plerus enim adiectivum esse apparet significans non solum i. q. plenus, sed etiam i. q. multus aut pérmultus, plurimus, ut in Pacuvii versu apud Festum p. 230 et Priscianum V, 65 p. 182: „Periere Danai: plera pars pessumdata est.“ itemque in hoc: „Pater Achivos in Caphareis saxis pleros perdidit.“ Hinc pleri addita particula que indefinitae cuiusdam multitudinis significationem dispertitivam accipit, ut sit i. q. plurimi quoque tempore, plerumque autem i. q. (ut) plurimum quoque tempore. — De ceteris autem, etiam quae pronominalem originem non ipsa statim facie produnt, quales sunt uter, ut, ubi, unde, satis nunc inter omnes constat primitivas eorum formas fuisse cuter, cut aut cuti, cubi, cunde in quibus eadem stirps pronominalis, quae est in qui, quis, facile agnoscitur. Etiam us, unde fit usque, sicut usquam, uspiam, nusquam, quin olim cus fuerit nemo dubitabit: cus autem factum est e cubs, sicut os ex obs, in ostendo pr. obstendo, oscen pr. obscen: cubs vero proxime accedit ad cubi, et quemadmodum hoc localem, sic illud temporalem significationem indefinitam habuit, quae addita particula que magis dilatatur ac dispertitivam significationem assumit, ut sit usque i. q. quoque tempore aut per quodque tempus, quae significatio quam affinis sit ei, quod est semper aut perpetuo, neminem fugit. Et apud veteres quidem probatosque scriptores usque solum nunquam alio sensu usurpari constat; additur autem praepositio ad, quo indicetur ad quem terminum ista perpetuitas procedat, e. c. pugnatum est usque ad noctem. Sequiores demum etiam sine praepositione usque usurpant eo sensu, quo nos bis zu, Graeci μέχρις dicunt.

Ceterum quum que praeter hanc indefinitam significationem, de qua modo dictum est, etiam alteram habeat notissimam illam copulativam, quae quomodo ex relativa prodierit capite primo harum quaestionum exposuimus, non sane mirum est etiam pronominibus et pronominalibus adiunctam particulam haudquaquam semper vim illam indefinitam exercere, sed persaepe nihil aliud nisi conexionem eius vocabuli, cui adiungitur, cum aliis indicare. Quodsi pronominibus aut pronominalibus pro copula adiungitur, horum quoque significatio non indefinita est, sed aut relativa aut ex relatione derivata, (velut si utique dicitur pro et uti cum significatione finali aut effectiva,) aut de-

nique talis, quam indirecte interrogativam dicimus, velut quum interrogamus aliquem, quid egerit ubique versatus sit, aut ubi versatus sit quidque ibi fecerit, ac similia. Sunt autem loci non pauci, in quibus ambigere aliquis possit de vera vi particulae, utrum indefinita sit indefinito addita, an potius copulativa. Sic apud Sallustium, Catil. c. 21, 1, quod legitur: „postulare plerique uti promeret — — quid ubique opis aut spei haberent," Herzogius quidem ubique indefinito sensu accipit, Kritzius autem i. q. et ubi esse vult. Eadem dissensio est de cap. 27, 1: „alium alio dimisit, quem ubique opportunum sibi fore credebat." item c. 37, 5: „qui ubique probro atque petulantia maxime praestabant — — ii Romam sicut in sentinam confluxerant." Cic. de divin. II, 45, 94: „ut in maximis motibus mutationibusque caeli nihil intersit, qui ventus, qui imber, quae tempestas ubique sit." Non diffiteor equidem his locis aliisque similibus, quorum ingens numerus est, haud incommode ubique pro et ubi accipi posse; sed nullum omnium esse aio, in quo non etiam indefinita illa significatio apta sit, ut significetur ubicunque [16]) h. e. vel hoc vel illo loco, quisquis is sit, ac si quis pro ubique in illis exemplis, quae attuli, quoque loco substituat, velut: quid quoque loco opis aut spei haberent, — quem quoque loco opportunum sibi fore credebat, — qui quoque loco probro atque petulantia praestabant, — quae tempestas quoque loco sit, — vix opinor quemquam fore, qui copulativam quam indefinitum particulae significationem agnoscere malit, pariter atque apud Horatium Ep. I, 18, 68: „quid de quoque viro et cui dicas saepe videto." aut Cic. orat. c. 4, 15: „quibus orationis modis quaeque animorum partes pellerentur." Porro autem sunt aliquot exempla, in quibus vix commode ubique pro et ubi dictum videri possit, velut ap. Sallust. Catil. c. 51, 38: „quod ubique apud socios aut hostis idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur." Cogita „et ubi"; subabsurda existet sen-

16) Hoc ubicunque displicebit fortasse Kritzio, qui ad Sallust. Cat. c. 27, 1 ubicumque semper ad aliam enuntiationem referri autumat, h. e. in bimembri oratione, ubi in altero membro aliquid aut dictum aut subaudiendum sit, quo illud ubi referatur. Fallitur autem vir doctus, quum semper fieri vult, quod plerumque tantum fieri solet, quum in hoc vocabulo tum in aliis item cum cumque compositis. Vid. supr. not. 15.

tentia: nam qui domi aliquid imitantur (hoc enim significat h. l. exsequi) non certe ibi, ubi id visum erat, imitantur. Neque magis apud Ciceronem, Verr. V, 67, 172: „omnes hoc loco cives Romani, et qui adsunt et qui ubique sunt, vestram severitatem desiderant", que copulativum haberi posse cuivis, opinor, manifestum est. Nolo scriptorum, si non aequalium, perpaullo tamen Cicerone et Sallustio recentiorum, velut Horatii, exempla proferre, quandoquidem sunt qui recentiores quidem ubique non pro et ubi sed indefinito sensu usurpasse concedunt, Ciceroni autem eiusque aequalibus aut etiam antiquioribus hunc usum ignotum fuisse contendunt[17]). Nimirum hi in errorem inducti sunt fallaci exemplorum specie, in quibus copula, quamvis haudquaquam necessaria, non tamen inepta esset, quum praesertim etiam vernaculi nostri sermonis consuetudo in convertendis illis locis commendare copulam videretur. Quodsi quis tamen aliquod istius sententiae praesidium inde petat, quod apud Ciceronem itemque apud Sallustium non aliter ubique quam post relativum aut interrogativum pronomen usurpatum legitur[18]), excusari potius hac re errorem, quam demonstrari veram rationem posse arbitror. Nam nec in iis ipsis exemplis, ubi praecedit relativum, ubique semper pro et ubi recte accipi posse vidimus, neque ullum eorum esse, in quo sic accipi necesse sit; et quum omnino exempla apud Ciceronem et Sallustium non multa sint, quumque longe maior pars operum utriusque perierit, vereor ne temerarium sit, si quid in his, quae supersunt, non invenitur, id utique alienum ab eorum sermone dicere, in huiusmodi quidem locutionibus, quae nec rectae rationi adversantur et aliorum scriptorum optimae aetatis auctoritate muniuntur. An dicemus hunc adverbii ubique usum Ciceronis aetate inauditum post paucissimos annos ad analogiam similium quorundam compositorum subito invectum esse? Id illis dicere necesse est; mihi quidem certe non fit veri simile, quum praesertim utrubique (utrobique) adverbium pariter atque ubique compositum et in quo hoc ipsum ubi inest, sed nullo modo pro et utrubi accipiendum, a Cicerone eiusque aequalibus usurpatum videam. Nam

17) Est in his Lachmannus ad Lucret. IV, 638 p. 251, qui adeo ineptissime eos agere ait, qui ubique et utique, de quo mox dicendum erit, eodem loco habeant cum antiquissimis, qualia sint usque, undique, plerumque, uterque.

18) Ceterum animadverterunt hoc diu ante Lachmannum alii, velut Dukerus, de latin. vett. Iuriscons. p. 415 (380 ed. Lips.).

de nat. deor. II, 31, 79 legimus: „sequitur ut eadem veritas utrubique sit eademque lex." Epist. ad fam. IX, 6: „ut scires ubi hospitium tibi parares, vel potius ut utrubique." Asin. Pollio in ep. X, 31: „utrubique magnos inimicos habebam." Corn. Nep. XXIII, 10, 3: „sed utrubique Eumenes plus valebat." — Sic igitur nulla sana ratione, sed fallaci tantum specie istam de ubique opinionem niti censeo, nec propterea spernendum arbitror, quod apud Ciceronem de nat. deor. II, 18, 47 pro lectione manifesto corrupta: „a medioque tantum absit extremum quantum idem a summo." deletis his verbis postremis, quae perversam sententiam efficiunt, scriptum olim fuisse conieci: „a medioque tantundem ubique absit extremum", ad similitudinem alterius loci, Tuscul. I, 43, 104: „undique ad inferos tantundem viae est."

Graviorem etiam ac valde mirificum errorem doctissimis quibusdam viris obiecit adverbium utique, quod quum saepe, apud antiquiores praesertim, nihil aliud sit quam et uti, postea, et iam apud Ciceronem non raro, quandam affirmandi vim habeat, unde affirmandi adverbium a veteribus grammaticis dicitur, hanc vim illi explicare et ex illa altera aliquo modo derivare conantes ad ellipsin quandam confugerunt prorsus incredibilem. Et Reisigius quidem in scholis grammaticis, p. 466, in huiusmodi exemplis, ubi quis aliquid faciendum esse inculcans dicit v. c.: „utique scribas", plenam orationem talem quandam cogitandam esse praecepit: „scribas et fac uti hoc teneas animo." Quid autem in aliis multum dissimilibus exemplis subintelligi vellet, dicere omisit. Nam hoc quidem non verendum est, ne etiam in tali enuntiatione, qualis est haec apud Ciceronem de divin. II, 58, 120: „Faba quidem Pythagorei utique abstinuerunt", item illud suum „et fac uti hoc teneas" subesse voluerit. Hanc igitur Reisigii doctrinam Lachmannus aut spernens aut ignorans aliam quandam commentus est, iam ipsius verbis proponendam. „Id vocabulum" inquit[19]) „nisi fallor, quo tempore primum in sermonem vulgarem venit, hoc est Ciceronis aetate, qui eo, quantum scio, praeterquam in epistulis et de divinatione II, 120 non utitur[20]),

19) Ad Lucretium p. 250.

20) Fallitur Lachmannus: extat enim utique apud Ciceronem etiam de re publ. V, 3, 5. fr. or. pr. Corn. 13. In Bruto autem, c. 98, 304 restitutum est certissima Iahnii nostri emendatione.

non sine ioco quodam dicebatur, cum significaret haec mirabiliter contracta, et ita quidem uti oportet. Derivatum est enim ex formulis sollemnibus instrumentorum publicorum, quales sunt quae utique vel quibus utique, atque utique, was oder wem und wasmassen, als und wasmassen. Ita legimus in Heracleensi tabula I, 14: eademque omnia quae uteique in tabulas retulerit, ita in tabulam in album referunda (curato); item I, 72: neve eorum quod (immo quid) saeptum clausumve habeto, quo minus eis loceis porticibusque populus utatur pateantve, nisi quibus uteique legibus plebeive scitis senatusve consultis concessum permissumve est. et in lege Thoria 71. 72: neive — propiore die exigito atque uteique in hac lege scriptum est. — quod pequniae ob eam rem propiore die exactum erit atque uteique in hac lege scriptum est. — quo ea pequnia — aliter exsigatur atque uteique in hac lege scriptum est." — In his igitur ac similibus exemplis hoc quidem manifestum est, particulae que vim esse copulativam, h. e. utique esse i. q. et uti; verum apparet simul non solum quo pertineat haec copulatio, sed etiam quo referatur adverbium uti, nihil aliud in his exemplis quam ὥσπερ, quemadmodum, significans, nempe ad sequentia verba „in hac lege scriptum est" aut „in tabulas retulit" aut „legibus concessum permissumve est." Iam vero Lachmannus ab huiusmodi formulis plenis atque integris usum loquendi profectum non modo illud reticuisse vult, quo adverbium pertineret, neque id eiusmodi, quod ex reliquo contextu orationis facile intelligeretur, (nam suum illud oportet unde sumatur nemo intelligat), sed etiam vim particulae que sic intendisse, ut non simpliciter copulationi inserviret, sed significaret potius i. q. et quidem. Utrumque incredibile, sed maxime illud alterum. Novimus quidem in populari sermone a nostratibus et praecipue, ut arbitror, a Berolinensibus, inter quos Lachmannus versabatur, nonnunquam elliptice dici Und wie! sed longe tamen alio modo. Est enim haec exclamatio, nec usurpatur nisi quum verbum, quo illud wie referatur, praecessit, e. c. postquam dixit aliquis: das ist thöricht, si additur aut ab ipso aut ab altero: und wie! intelligitur: und wie thöricht ist es. Ad hoc exemplum latine dixeris: „hoc ineptum est, et quantopere!" Sed quantum ab hac ellipsi illud Lachmannianum commentum distet nemo non intelligit. Nam e. c. in illo Cice-

ronis loco, quem paullo ante adscripsimus: „Faba quidem Pythagorei utique abstinuerunt“, etiamsi quis forte sibi persuaderi patiatur hoc esse: „faba — et quantopere! — abstinuerunt“; illud saltem „et ita quidem ut oportet“ nullo modo subaudiri posse apparet. Dicamusne igitur fortasse Lachmanni hanc sententiam fuisse, ut vim vocabuli utique talem esse vellet, qua admoneretur auditor verbum illud, quo adverbium uti pertineret, sic accipiendum esse, ut nihil de eius verbi vera ac iusta significatione detraheretur sed ut plane ut sonaret ita etiam intelligeretur, atque hoc indicari illo „ut oportet?“ Minus certe hoc absurdum foret, attamen et alienum, ut arbitror, a Lachmanni mente, nec ipsum per se probabile. Quid autem erat, cur vir non solum doctrina sed etiam, quod pluris aestimo, ingenio summus ad istam mirificam et, quemadmodum ipse profitetur, iocularem ellipsin confugeret, quamvis haudquaquam ignoraret, que in plurimis compositis nullo modo copulativum esse? Quidni, sicut quandoque nonnunquam quidem i. q. et quando esse, non raro autem indefinitam significationem habere videbat, nec aliter se rem habere in quique, quemque uterque, quidni, inquam, etiam in utique non unam semper particulae vim esse statuebat, sed modo copulativam modo autem talem, qualis est in ceteris compositis? Nimirum hoc ei fraudi fuit, quod adverbii sic usurpati exempla apud veteres scriptores ante Ciceronis aetatem desiderabat, nec unquam aliter utique dictum credebat, quam ut esset i. q. et uti. Sit ita sane; sed tamen quid hinc consequatur ad ellipsin istam comprobandam, non perspicio. Nonne satius erat dicere, utique Ciceronis demum aetate sic usurpari coeptum esse, ut que non pro copula valeret, sed aliam quandam vim haberet? Nam id profecto nec Lachmannus nec quisquam credidit, etiam quique, quandoque aliaque sensu indefinito dici coepta esse per quandam ellipsin nescio quam. Ceterum ne illud quidem, quod ante Ciceronis aetatem utique sic usurpatum esse negavit, satis considerate dictum esse arbitror. Ciceroni quidem ipsi hunc usum non alienum visum esse a Scipionis Africani aetate demonstrat locus de re publica V, 3, 5: „fontes quidem earum (legum) utique perspexerit, sed se responsitando et lectitando et scriptitando ne impediat etc.“ quo loco apparet utique non alio sensu dictum esse atque e. c. apud Quintilianum I, 5, 31: „est autem in omni voce utique acuta, sed nunquam plus una.“ Nec deest exemplum e Catone illo Censorio apud Festum

p. 305, 12, non incorruptum illud quidem, haud tamen propterea spernendum, quum praesertim facillima et, ut opinor, certissima emendatio suppetat: „Nemo antea fecit super tali re cum hoc magistratu utique rem." Scribendum est: „Nemo antea fecit super tali re; cum hoc magistratu utique nemo." apparetque non aliter hoc utique nemo dictum esse, quam utique non aliquoties apud Quintilianum, velut I, 5, 66. 10, 8, et alibi. Lachmannum autem ut illud utique librarii errori imputaret, nihil aliud profecto impulit, nisi falsa ipsius opinio. Etiam e Caecilio exemplum extat apud Festum p. 339, 32: „sine suam senectutem ducat utique ad senium sorbitio." Id Bentleius ad Ter. Andr. IV, 2, 52 in hunc modum correxit: „sine suam senectutem ducat usque ad senium sorbilo", eamque correctionem Lachmannus plane certam putat. Equidem de sorbilo nunc non obloquar, de usque dubitare licebit: immo quanto facilior mutatio, tanto dissimilior veri esse videtur. Vix enim credi potest librarium, in hoc praesertim contextu, notissimum et aptissimum vocabulum cum altero permutasse. Omnino autem lubricum est coniecturas facere in huiusmodi fragmento, de cuius sententia non liqueat neque ulla certa ratione decerni possit, utrum aptius usque an utique fuerit. Nam e Festi quidem verbis nihil aliud discimus, quam quo sensu senium a Caecilio dictum fuerit, nempe non de aetate, sed de acerbitate senili et vitiosa. Quod autem etiam de mensura vocabuli dubitationem Lachmannus movet, quippe utique media syllaba non correpta, ut in Caecilii versu necesse est, sed producta pronuntiandum fuisse ratus, hanc equidem removeri posse arbitror diserto Prisciani testimonio, qui in utique, ubi vim asseverandi habeat, h. e. non i. q. et uti significet, differentiae causa primam syllabam acui testatur, id quod fieri non potuit nisi media correpta [21]). Aut igitur mentitus esse Priscianus et fumum, ut aiunt, vendidisse dicendus, aut apud Caecilium tribrachys ille ferendus erit.

Ceterum quod utique affirmandi adverbium esse dicitur [22]), licet

21) Verba Prisciani haec sunt, V, 64 p. 181, 21: „*que*, quando cum integris componitur dictionibus, quamvis significationem suam amittat, i. e. coniunctionis, tamen enclitici vim servat: *pleráque*, *ubíque*, *utráque*, exceptis differentiae causa *ítaque*, *útique*; in his enim non solum coniunctio, sed etiam praeposita et adverbia vim propriae significationis convertunt composita."

22) A Prisciano de XII Aen. vers. XII, 214 p. 512, 16.

non omnino falsum, haud tamen ex omni parte verum est. Usurpatur quidem non raro sic, ut pro eo etiam sane, profecto, certe cogitari possit nullo notabili ad sensum discrimine; neque tamen semper hoc commode fieri potest, nec propria et genuina haec affirmandi vis est, sed adventicia quodammodo et ex proprio significatu derivanda. Nimirum uti adverbium est modum, qualitatem habitumque et conditionem rei designans, que autem hanc designationem indefinitam esse ostendit, cum aliqua distributionis adsignificatione, h. e. efficit ut non de uno quodam modo, de una quadam qualitate ac conditione cogitandum esse intelligamus, sed de quavis, quaecunque quoque tempore inciderit, plane ut in quisque non unus aliquis homo, sed quilibet, quisquis quandoque sit, in undique non unus locus, sed quivis, undeunde vel undecunque aliquid exire possit, designatur. Et quemadmodum ad quisque et undique se habent quisquis et undeunde vel quicunque et undecunque, sic etiam ad utique se habent utut vel utcunque. Nempe alterae formae plerumque, licet non semper, in bimembri enuntiatione usurpantur, membrorumque duorum connexionem syntacticam efficiunt, illae alterae autem, in quibus solum que additum est, intra unius membri structuram continentur. Sic igitur quemadmodum in bimembri oratione dicitur „utcunque erit, iuvabit tamen" aut „utut est, patiar", sic pari sensu in simplici enuntiatione „utique tamen iuvabit" aut utique patiar". Nos hoc sensu dicimus jedenfalls, nonnunquam etiam allerdings h. e. quavis quaecunque sit conditione, vel unbedingt, et quemadmodum haec vocabula saepenumero etiam asseverandi, affirmandi, inculcandi vim assumunt, sic etiam illud utique: neque ullus est locus apud quemquam scriptorem, in quo non unum illorum vocabulorum in convertendo recte adhiberi possit. Velut apud Varronem R. R. II, 4, 21: castrantur verres commodissime anniculi, utique ne minores quam semestres (h. e. jedenfalls nicht jünger —). Ib. III, 7, 6: columbae propter pullos, quos habent, utique redeunt: (sie kommen jedenfalls v. unbedingt zurück). Cic. de divin. II, 58, 119: Faba Pythagorei utique abstinuere: (sie enthielten sich der Bohnen jedenfalls v. unbedingt.) de re publ. V, 3, 5: fontes quidem earum utique perspexerit: (die Quellen muss er jedenfalls kennen). Ep. ad Attic. XIII, 22: Ego, ut constitui, adero; atque utinam tu eadem die: sin — quid enim multa? — utique postridie: (jedenfalls

am nächsten Tage). XIII, 48, 2: Velim M. Varronis et Lolli mittas laudationem: Lolli utique: (die des Lollius jedenfalls). Sallust. Iugurth. c. 3, 1: neque illi, quibus per fraudem is honor fuit, utique tuti erant: (jedenfalls aut unbedingt sicher). Quintil. I, 5, 31: est autem in omni voce utique acuta (in jedem Worte jedenfalls eine betonte Sylbe) sed nunquam plus una (keinenfalls mehr als eine). V, 10, 80: corpus in lumine utique umbram facit (wirft jedenfalls Schatten). I c. 5, 66: nostrae utique linguae non concesserim: (unserer Sprache möchte ich es jedenfalls nicht zugestehen). Nonnunquam autem negatio ad ipsum hoc utique pertinet, ut sit non utique i. q. neutique aut neutiquam, ut c. 5, 66. nec utique ab ultimis et iam obliteratis repetita: (keinenfalls von den ältesten —). c. 12, 14: nec utique ad minutissima geometriae opera descendat: (keinenfalls zu den kleinsten Aufgaben —). — Sed paene mihi ipse ineptus videor exempla cumulans in re apertissima et quam nemo semel admonitus non statim sic se habere agnoscat. Itaque manum de tabula.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. X. Cal. April. MDCCCLXV.

QUAESTIONUM GRAMMATICARUM CAPUT III.
DE PARTICULAE QUE COGNATIS.

Disputationi nuper absolutae de particulae q u e origine variisque significationibus nunc quasi mantissam adiicere placuit cognatarum quarundam particularum considerationem, quae quin eadem atque illa stirpe gutturali enatae sint dubitari non potest. Ac primum quidem dicemus de vocula q u i demonstrativa et asseverativa, ab illa altera, cuius vim ac naturam primitus item demonstrativam fuisse cap. 1. p. 268 ostendimus, non nisi vocali elemento, *i* pro *e*, diversa. Usurpari autem hoc q u i demonstrativum et asseverativum plerumque non per se solum videmus, sed compositum cum alia vocula item demonstrativa, quae est d e m, ut sit q u i d e m; hanc vero natura et origine non diversam esse ab ea, quae est in i d e m, aut a d u m quemadmodum Osci pronuntiarunt i s i d u m dicentes pro lat. i d e m et p i d u m pro q u i d e m [1]), aut a d a m, quod est in q u i d a m, q u o n d a m, equidem pro certo affirmari posse puto. Nam dentale illud elementum *d* naturalem quandam demonstrandi vim habere vel infantilis oris observatio docet, quippe quum parvulos ante quam exprimere verba possint, ubi rem non nomine sed gestu tantum designant, hunc gestum suum comitari plerumque videamus vocula d a, d a! Vocalem autem variari, ut modo *a* sit, modo *e*, modo *u*, non magis mirum est, quam quod in clausula additur etiam consona *m*, obscurioris illa soni, sed ad fulciendam quodammodo vocalium debilitatem perquam accommodata. Fuisse tamen vel potius esse viros quosdam doctos video, qui spreta tam simplici et parum docta observatione altius contendere, et syllabas illas d a m d e m d u m de caelo ac luce caelesti repetere malint [2]). Equidem

---

1) Cf. Corssen. in Kuhnii syll. XIII. p. 95.

2) Vid. Corssen. Ueber Aussprache, Beton. etc. II. p. 148 et 283. Eiusd. Beitr. zur lat. Formenlehre. p. 498.

me ad hanc lucem caecutire sine rubore fateor: contra disputare nunc non placet, quum praesertim non sim nescius, quo supercilio plerique de gente phonologorum nos philologos tanquam profanos quosdam et arcanis ipsorum non initiatos despicere soleant. Ceterum hoc quidem omnes concedent, etiam qui d e m illud v. d a m aut d u m a luce ac die repetunt, aptas has voces ad demonstrationem atque hinc ad asseverationem esse, siquidem ea maxime demonstrari et tanquam certa ac manifesta designari possunt, quae in clara luce posita et conspicua sunt.

De prima autem vocis q u i d e m parte, quae gutturale elementum habet, plura nunc dici non opus est, quum de huius elementi vi demonstrativa iam supra in cap. I. expositum sit; quae vis licet in pronominibus et pronominalibus relativae tantum atque indefinitae demonstrationi, atque hinc porro etiam interrogationi inserviat, tamen primitivae etiam et plenae demonstrationi inservit in c e (k e), quod etiam cum labiali elemento (q u e) non raro scribi vidimus. Et apud Italos hodieque q u i adverbium loci est, quo utuntur in demonstratione rerum in proximo et ob oculos positarum, ubi veteres Latini h i c dicunt, et e c c o q u i est i. q. e c c e h i c, quo sensu Francogalli v o i c i aiunt. Q u i d e m ipsum autem primitus nihil aliud quam demonstrationem cum asseveratione coniunctam in se habere nemo aut ignorat aut ignorare debet: nam concessivam eius significationem hinc demum ortam esse haud difficile est ad intelligendum, nec raro etiam in oppositione q u i d e m dicitur[3]), ubi vel s e d vel t a m e n, quod item ex demonstrativo t a m ortum est, usurpari potuit.

Sed q u i asseverandi vim satis manifestam habet etiam ubi non cum altero demonstrativo d e m compositum, sed per se solum usurpatur, certe apud Plautum, apud quem saepenumero aliis voculis affirmativis, velut h e r c l e, e d e p o l, e c a s t o r adiunctum legitur[4]). Sic in Pseud. I, 5, 58:

núm tibi
mirum id videtur?:: hércle qui ut tu praédicas
cavéndumst mi abs te iráto.

---

3) Exempla vel e lexicis peti possunt, nec desunt apud commentatores, velut apud Matthiaeum ad Cic. Or. pr. S. Roscio Am. c. 11, 31 et pro Mur. c. 5, 12. Wunder ad or. pr. Planc. p. 191, quibus adiungo eum, qui nuper de usu Pliniano scripsit, Grasbergerum, p. 118.

4) Summa cum laude commemoranda est Fleckeisenii sollertia, qui primus hunc particulae q u i usum demonstravit in Miscell. crit. (progr. gymn. Vitzthum ann. 1864) p. 28. Exempla etiam Brixius attulit ad Plaut. Trin. v. 464; rationem non perspexit.

Merc. II., 3, 77:

hércle qui tu récte dicis ét tibi assentior ego [5]).

Ib. V., 4, 47:

hércle qui tu récte dicis: eádem brevior fábula
érit: eamus.

Most. III., 2, 139:

hércle qui multo improbiores súnt quam a primo crédidi.

Mil. III., 1, 182:

édepol qui te dé isto multi cúpiunt nunc mentirier.

Pers. IV., 4, 15:

édepol qui quum hanc mágis contemplo, mágis placet.

Amphitr., II. 2, 73:

at pol qui certa res
hánc est obiurgáre, quae med hódie advenientém domum
nóluerit salútare.

Ib. v. 144:

quaéso quin tu istánc iubes
pró cerrita circumferri? :: édepol qui factóst opus.

Asin. V., 2, 80:

écastor qui súbrupturum pállam promisít tibi.

Plerosque criticos, etiam sospitatorem Plauti Ritschelium, hoc qui adeo offendit, ut spreta codicum auctoritate, quin reponerent [6]); et potuisse etiam sic dici fatendum est, quandoquidem de affirmativa vi particulae quin nemo dubitat. Potuit autem plerisque locis etiam quidem dici, non modo propter sensum [7]) sed etiam salvis numeris, quippe quum quidem non modo *μονοσυλλάβως* pronuntiatum sed nonunquam etiam sic decurtatum apud Plautum esse constet, vix ut adhuc pro syllaba haberi possit, qua de re amicus noster A. Fleckeisenius exposuit in censura Plauti Ritscheliani, Annal. philol. LX. p. 260; et est etiam ubi in codicibus pro qui hoc ipsum quidem scrip-

---

5) Aut cum Ritsch. et tibi equidem assentior.

6) Uno, si recte memini, loco qui a Ritschelio servatum est, Pers. IV., 4, 15; Bothius hic quoque quin scripsit. Et sic etiam Handius, Tursellin. 1. p. 449, in omnibus illis versibus.

7) Cf. Plaut. Mil. III., 1, 65: át quidem illuc aetátis qui sit nón invenies álterum lépidiorem ad omnis res nec qui amico sit amicús magis. Most. IV., 3, 21: quid sómnias?:: Egone? At quidem tu (scil. somnias), qui istoc te sperés modo potésse dissimulándo infectum hoc réddere.

tum inveniatur, velut Mil. III., 1, 182 in cod Z. Illud quin affirmativum autem satisne certo constat ex qui interrogativo cum negatione ne prodiisse, quemadmodum vulgo creditur? Equidem, licet non negem fieri potuisse, ut interrogatio etiam in affirmationem abiret, — ut quidni aliquoties in figurata interrogatione usurpatur ab eo, qui rem affirmat, — certe tamen non minus probabiliter qui illud pro demonstrativo haberi posse arbitror, propter ipsam hanc demonstrandi vim etiam asseverationi aptissimam, finalem autem litteram *n* aut fulciendae tantum vocalis causa additam, ut in tamen[8]) et ut *m* in quidem aliisque, aut, quo equidem magis inclino, ex ne affirmativo decurtatam, quemadmodum etiam negativum illud decurtari videmus in sin pro sine, vin pro visne, audin pro audisne ac similibus. Nam vocalem *i*, quae in quidem corripitur, in monosyllaba forma produci nemo mirabitur[9]).

Rectissime autem a Fleckeisenio animadversum est, illud ipsum qui affirmativum agnosci debere etiam in composita coniunctione atqui, cuius vis adversativa addita hac particula asseverativa magis quodammodo intenditur: nam atqui idem fere est quod at sane, at profecto[10]): diciturque nonnunquam etiam disiunctim at qui, interiecta altera vocula affirmativa pol, velut apud Plaut. Asin. IV., 2, 14:

at pol qui dixti rectius,

quibus verbis is, qui loquitur, alterius sententiam ab ea, quam ipse antea habuerat, diversam, sed rectiorem esse profitetur. Rud. IV., 3, 9:

non aúdio.:: at pol qui aúdies.:: quin póst eloquere quíd vis.

Amphitr. II., 2, 82:

Nón tu scis, Bacchaé bacchanti sí velis adversárier,
éx insana insániorem facies, feriat saépius:
si óbsequare, uná resolves plága. :: at pol qui cérta res
hánc est obiurgare.

---

8) De hoc vid. C. L. Schneider. gramm. I. p. 319.

9) Haec ratio si probatur, distinguendum erit quin affirmativum ab altero homophono ex relativo aut etiam interrogativo pronomine cum negatione composito; sed totam hanc quaestionem accuratius pertractare mihi quidem hoc tempore non licet.

10) Quod Handius opinatur, Tursell. I. p. 513, qui in atqui esse = quo, h. e. ablativum pronominis indefiniti, et significare quodam modo, miror cuiquam probari potuisse.

Sic enim hic locus in cod. 3. scriptus est, quum alii at pol quin habeant; eademque varietas est etiam in loco Rudentis, ubi numeri illud alterum verius esse ostendunt: nam per se quidem non deterius quin videri posse ex iis, quae modo dixi, apparet. Similiter etiam pro atqui non raro atquin in libris extare videmus, velut apud Plautum Rud. III., 4, 55:

átquin, quia votás, utramque iám mecum abducám semul.

ubi non intelligo quid intersit, utrum atqui, cum Camerario, an at quin disiunctim, cum Handio, Tursellin. 1. p. 523, et Fleckeisenio scribatur: nam quod sensus discrimen Handius esse autumat, mihi quidem nullum esse videtur.

Obscurior est significatio particulae qui in causali enuntiatione post quippe additae, ad hoc exemplum, quod extat in Plaut. Aul. II., 5, 22:

horúm tibi istic níhil eveniet, quíppe qui
ubi quíd subripias níhil est

cuius similia sunt Rud. II., 3, 53:

étiam qui it lavátum
in bálineas quom ibi sédulo sua véstimenta servat,
tamen súbrupiuntur: quippe qui quem illórum observat falsust.

Trucul. I., 1, 49:

Ea nímiast ratio: quíppe qui certó scio
triplo íbi plus scortorum ésse iam quam pónderum.

Terent. Heaut. III., 2, 27:

Eho quaéso laudas quí eros fallunt?:: ín loco
ego véro laudo.:: récte sane.:: quíppe qui
magnárum saepe id rémedium aegritúdinumst.

Fleckeisenius quidem etiam in his vim particulae mere affirmativam esse censet, neque id mihi incredibile, haudquaquam tamen ita certum esse videtur, ut non alia quoque interpretandi via iniri possit. Sed quoniam res longiorem orationem postulat, nunc quidem in medio eam relinquam, ut ad reliquas particulae que cognatas praevertar: cedo (kedo) ecce (ekke ital. ecco) ec.

Cedo, qua voce utitur qui alterum aliquid expromere et proferre iubet, non mirum est propterea non modo recentioribus plerisque sed ipsis etiam veteribus imperativum visum esse anomalum verbi alicuius inauditi, quo errore factum est, ut etiam pluralis forma effin-

geretur cette, e cedite scilicet decurtata[11]). Apparet autem primam voculae syllabam ce (ke) non diversam esse ab illa stirpe demonstrativa, de qua in primo capite harum quaestionum diximus, quae, labiali semivocali aucta, etiam que scribebatur. Id Handium quoque non fugit, Tursell. II. p. 10., quamquam de altera voculae cedo syllaba minus recte iudicantem. Hanc enim ex graeco imperativo *δός* repetit, scilicet quo sic etiam cedo pro imperativo, peregrina quidem, ut ipse ait p. 11, forma haberi possit. Vix quisquam hodie hanc rationem praeferendam iudicabit alteri dudum a me — haud scio an ab aliis ante me — propositae, do nihil aliud esse nisi stirpem demonstrativam eandem, quae etiam in de[m], da[m] et in nostrae linguae adverbio da comparet[12]). Nam vocalium *a e o* varietas neminem offendet. Est itaque cedo ex duabus voculis demonstrativis composita, altera gutturali altera dentali, nec inepte comparari potest cum nostro her da s. her damit!

Idem illud ce demonstrativum nemo non agnoscit etiam in ecce, quam voculam equidem non compositam ex duabus ec et ce, aut, cum Handio, Tursell. II. p. 342, en et ce, sed nihil aliud esse existimo, quam ce prothetica vocali e auctum[13]), quemadmodum e. c. apud

11) Veterum grammaticorum de cedo et cette testimonia collecta sunt a Neuio in libro de analogia (Formenlehre) p. 479. Mira quaedam de cedo, non pro imperativo sed pro indicativi persona prima habendo, et de causa correptae primae syllabae, olim me legere memini in Jahn. Annal. philol. et paed. supplem. VI. (ann. 1840) p. 541 quae referre aut refutare piget.

12) Ceterum ex eadem hac stirpe etiam ipsum illud verbum *δίδωμι* do, mihi ortum videri dudum dixi in Hoeferi sylloge I. p. 251. et de partt. or. p. 56. Indidem *δάω*, *δάσκω*, *διδάσκω* derivari poterunt, eademque, sed cum aspiratione, cognatae, licet certo modo deflexae significationis verbum peperit dadhami *τίθημι*, agnoscendaque est etiam in terminatione aoristorum passivorum *θην*. Sed haec accuratius persequi non est huius loci. Cf. Bopp. gloss. i. v. dha et gramm. comp. §. 632.

13) Glossologis nostris, quibus propositum est in graeca et latina lingua nihil non ex India repetere, libenter concedimus, ut etiam hoc *e* protethicum e sanscritico *a* item prothetico ortum autument, quod quidem a Boppio gr. §. 336. sq. pronominum stirpibus adnumeratur, nimirum quia pronominibus potissimum et pronominalibus praefigitur: nam ipsa pronomina ex eo non fiunt. In latino autem sermone illud *e* accedente littera nasali fit en particula, ut quin ex qui, de quo supra dixi. Est quidem en demonstrandi particula, pari cum ecce sensu: sed hoc ecce cur ex ence ortum putetur nulla profecto causa est: immo obstat, quod sic transmutatae nasalis *n* in gutturalem c aliud exemplum in latino quidem sermone nullum est, qua de re statim dicetur.

Graecos *ἐκεῖνος* factum est ex *κεῖνος*, *ἐμοῦ ἐμοί ἐμέ* ex *μοῦ μοί μέ*, et in hodiernorum Graecorum sermone etiam *ἐσύ*, *ἐσένα* pro *συ* et *σέ*, *ἐτοῦτο* pro *τοῦτο* dicuntur[14]) apud Umbros et Oscos etanto pro tanto[15]), apud priscos Latinos enos pro nos (in carmine fratrum arvalium), fortasse, etiam enim ex nam[16]) et, quod mihi vix dubium esse videtur, ete, unde, abiecta altera vocali, et evasit, ex te demonstrativo, quemadmodum etiam graecum *ἔτι* non aliunde nisi ex *τι* demonstrativo cum *ἐ* prothetico ortum esse puto[17]). In ecce autem ut pronuntiando geminaretur gutturalis littera, factum est sine dubio propter vim accentus. — Abiecta vero vocali posteriore ex ece factum est ec, non iam demonstrativa sed indefinita significatione usurpatum, quae significatio quo modo ex demonstrativa prodire potuerit, in capite primo harum quaestionum p. 269. explicatum est. A plerisque tamen de ipso illo ec dubitari video, quod quum nusquam per se solum, sed compositum semper cum aliis inveniatur, ut in ecquis, ecquando, fuerunt qui primam horum compositorum partem primitus non ec sed en fuisse vellent, cuius littera nasalis ante gutturalem gutturalis et ipsa facta sit. Etiam veterum grammaticorum, si non omnium, nonnullorum certe hanc opinionem fuisse non ignoro[18]); atqui contra

14) Vid. Mullach, gramm. gr. vulg. p. 182 et 194.

15) Cf. Mommsen. de dial. Ital. p. 258.

16) Cf. tamen quae dixi de partt. or. p. 197. cum addend. p. 239. Etiam equidem ibi commemoravi, quod quin falso multi ex ego quidem conflatum esse crediderint hodie vix quisquam dubitat. Cf. ibid. p. 188.

17) Ex eadem stirpe quam ob causam etiam *τις* indefinitum repetendum censeam, spreta eorum ratione, qui dentalem e gutturali evasisse opinantur, satis diserte me exposuisse putabam cap. 1. Sed ecce adversarium nactus sum nescio quem, qui in sched. central. (Litter. Centralblatt) 1865 p. 478 admonendum me putavit numeralis nominis *τέσσαρες*, in quo manifestum sit eiusdem mutationis exemplum. Sane; et poterat etiam alterum numerale *πέντε* quinque addere Talia profecto non meminisse quam meminisse difficilius fuerit; sed quid his exemplis contra me probari possit, non intelligo. Neque enim ego negavi istum transitum ex gutturali in dentalem fieri potuisse et aliquoties factum esse; sed hoc tantum negavi ullam satis gravem causam esse, cur eum etiam in pronomine illo factum esse statuamus, siquidem alterum eius exemplum in pronominum quidem parte nullum est, nec licere puto, quod in aliis vocabulorum generibus subinde factum sit, etiam ad illa, quae plane sui generis sunt, sine idonea causa transferre. Ceterum de *τις* conferri velim etiam ea, quae olim a me disputata sunt in Hoeferi sylloge, Zeitschr. f. d. Wiss. d. Sprache, I. p. 241, quibus Toblerus, vir sani iudicii, se assentiri profitetur in sylloge Kuhniana VII. p. 375. Add. etiam quae dixi de partt. erat. p. 103.

18) Vid. Priscian. I. 40. p. 556. Putsch. 31 Hertz. et Cassiodor. p. 2319.

monuit iam dudum C. L. Schneiderus, gramm. lat. I. 2. p. 507, nullum aliud exemplum esse litterae *n* in compositione sic in gutturalem abeuntis: nam quod unum apud Gruterum extat, Inscr. p. 654 no. 6, nucquam pro nunquam, nullius auctoritatis esse satis apparet; est enim haud dubie lapicidae errore pro nuncquam exaratum, cuius scripturae exemplum idem Schneiderus commemorat p. 243. Quod autem nonnulli ad tuendam scilicet istam opinionem etiam ad Festi testimonium provocant[19]), ex quo Paulus p. 76 Müll. haec duo verba excerpsit: enumquam ecquando: huius testimonii quaenam vis esse possit equidem non intelligo. Nihil enim aliud hinc discimus, nisi Festum en unquam sic usurpari dixisse, ut idem quod ecquando significaret, aut significare videretur; de ipso illo ec autem quid statuerit haudquaquam liquet. Dicitur autem sane en unquam non multum absimili sensu, quam illud alterum: differt tamen eo, quod aliquanto vividiorem loquentis affectum significat in re, de qua ille se certiorem fieri valde cupiat, utpote aut mira aut optanda aut indignanda, tali denique, in qua sit aliquid gravioris momenti[20]); ecquando autem sedatioris animi est, nihilque nisi interrogantis incertitudinem et ignorationem indicat, pariter atque num quando. Est enim en proprie demonstrativa particula, cuius haec vis est, ut auditorem excitet quodammodo et ad rem, de qua agitur, attendere et advertere animum vehementer iubeat, quo fit ut plerumque in directa tantum interrogatione usurpetur, rarius in ea, quae indirecte et relativo, ut aiunt, stilo commemoratur ut ab aliquo prolata, cuius vehementiorem animi motum is, qui refert, addita hac particula designat[21]). Pronomini quis autem aut adverbio quando nunquam me ec praepositum legere memini, nisi ubi horum non interrogativa sed indefinita significatio est, ut cum aliquis aut aliquando permutari possint. En, quid agis? dicit qui, quid sit illud quod alter agat, scire cupit; ecquid agis autem

---

19) Cf. Annal. philol. vol. LXXXV. p. 435.

20) Exemplis vix opus est, quae qui requirat, apud Handium, Turs. II. p. 371, affatim inveniet. De ecquando vid. eundem p. 354 sq.

21) Cf. Liv. XXIV., 14, 3: senserat murmur esse quaerentium, en unquam liberi militaturi essent. — Omisso verbo, unde interrogatio pendeat, ap. eund. IX., 10, 5: arma cuncti spectant et bellum: en unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceret? XXX., 21, 8: quoties in conciliis voces manus ad caelum porrigentium auditae: en unquam ille diesfuturus sit, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent?

aut numquid agis, qui agatne aliquid alter an non quaerit[22]). Similiter en, quando hoc futurum est? is quaerit, qui quonam illud tempore futurum sit interrogat; ecquando autem aut numquando, qui sitne aliquando an nunquam futurum ambigit.

Ceterum hoc ec, indefinitum indefinitis iunctum, comparari haud absurde potest cum nostri sermonis vocula et, quae item indefinito pronomini praefigitur, etwas, velut quum dicimus hast du etwas gehört? ecquid audivisti? pro hast du was gehört? audistine quid (vel aliquid)? Et originem hoc et habere constat ex pleniore vocula icht, qua hodieque Pomerani aliique inferioris Germaniae populi utuntur, ichtwat, aut etiam ichtens wat ac similia dicentes, neque reiectaneam esse puto Buttmanni sententiam[23]), qui cum negativa nostra particula nicht, ex ne et icht composita, comparavit latinum nec, quale est e. c. apud Ciceronem de legg. III. 3, 6: provocatio nec esto (sic enim Halmius e codd. reposuit pro ne esto), item III. 4, 10: Senatori, qui nec aderit, aut causa aut culpa esto, ubi apparet nec nihil aliud sibi velle quam non, pariter atque in XII Tabulis: ast ei custos nec escit et: si adorat furto quod nec manifestum erit, aut apud Plautum in Fasmate (Mostell. I. 3, 83): nec recte si illi dixeris, et apud Turpilium in Demetrio: nec recte dici mihi quod iam dudum audio, quos locos Festus p. 163 contulit ad comprobandam Sinnii Capitonis sententiam de antiquo huius formae usu, quam ab altera, ex neque decurtata, diversam esse manifestum est. Nolo plura commemorare, velut JCtorum

22) Sunt aliquot loci, in quibus error imperitioribus obiici possit, velut hic apud Plautum, Poen. III., 3, 7. sed quid huc tantum hominum incedunt? ecquidnam afferunt? quem Köpkius perperam convertit: allein was kommen dort so viele? was bringen sie? quum debuerit esse: bringen sie was? Induxit hunc fortasse nam adiunctum, ut nihil interesse inter ecquidnam et quidnam putaret: debebat autem meminisse illud nam similiter etiam post num cum pron. indef. adiungi, atque etiam coniunctim nonnunquam numnam dici, de quo vid. Hand. IV. p. 323. Quid vero dicemus de grammaticae latinae scriptore Ramshornio, qui §. 160., 1. not. 3. sic praecipit: ecquis und ecqui, ecquid und ecquod fragt nicht geradezu, sondern zweifelnd: Wer wohl? Was wohl? Quamquam is tamen ipse sibi contradicens in convertendis locis, quos pro exemplis praecepti sui apponit, non interrogativa sed indefinita pronomina, ut par erat, usurpat, velut ecquae civitas est? ist wohl eine Stadt? (non welche Stadt ist wohl?) et rex denique ecqis est? ist wohl ein König? (non welcher König ist wohl?).

23) In excurs. XI. ad Demosth. or. in Midiam. p. 141 ed. 5.

res nec mancipi, aut Plautinum illud in Bacch. I., 2, 11. tu dis nec recte dicis, non aequom facis, aut composita qualia sunt necopinus, negotium, neglego, aut ipsum verbum nego, (de cuius altera forma negumo alibi dixi): haec enim neque ignota cuiquam sunt, nec dubitari potest, quin in omnibus nec illud agnoscendum sit, ab neque diversum et nostro nicht aequiparandum[24]). Intellexit hoc etiam Handius tom. IV. p. 92, neque tamen hoc nec ex ne-ec sed ex ne et demonstrativo illo ce, quod est in hic, illic, sic, coaluisse vult: nimirum propterea, quod illud ec ne in ecquis quidem aut ecquando agnoscit, sed haec orta putat ex quis et quando cum praefixa littera *e* et duplicata littera gutturali, tom. II. p. 351, in quo illud utique probandum est, quod dissentire se ostendit ab eorum ratione, qui illa ex en quis, en quando orta crediderunt, quod cur repudiandum sit ex iis, quae supra dixi, apparet[25]); ipsum vero ec cur repudietur nullam satis gravem causam esse arbitror.

Sed quoniam nostrae quoque voculae icht mentio iniecta est: magnopere de hac me certiora aut saltem probabiliora doceri cupiam, quam quae adhuc a germanicae philologiae cultoribus prolata legi. Illud quidem inter omnes fere convenit, pro ne-icht, unde nicht extitit, olim ni-wiht, goth. ni vaihts, dici solitum esse: wiht autem et vaiht significare aiunt rem, (Wesen, Geschöpf, Sache), atque hinc in pronominis indefiniti significationem abiisse, ut esset i. q. aliquid. Quodsi de origine vocabuli quaerimus, hanc, cum Grimmio, repetendam autumant a verbo waian, quod est = spirare: unde wiht, vaiht, spiritus, quemadmodum hodieque apud septemtrionales aliud inde factum vocabulum vätr genium v. daemonem designet. Haec ejusmodi esse apparet, ut non certe damnandus sit si quis aliam originationem circumspiciat[26]). Quid igitur, si indefiniti pronominis etiam

24) Quod eodem sensu nonnunquam etiam neque in codicibus scriptum invenitur, errori aut loquendi aut scribendi imputandum puto cum Müllero ad Festum. p. 387. Klotzii autem sententiam de nec, ad Terent. Andr. v. 150, nihil moror.

25) Klotzius, ad Ter. Andr. prol. v 25, etiam etquid, quod nonnunquam a librariis pro ecquid scriptum est, non spernendum putat: esse enim discrimen mere orthographicum, comparandum cum quidquid et quicquid. En hominem acutum!

26) Quaerat aliquis etiam quo iure in iht, icht abiectam credere iubeamur litteram initialem v, w, quae stirpis verbi waian propria est, nec in ullo, quod

stirpem pronominalem esse credamus, *i* vocalem, unde in sanscrita aliisque linguis cognatis pronomina orta esse videmus. Ex hac igitur, cum aspiratione gutturali additaque terminatione dentali, *t*, quae alias quoque neutris pronominum propria est, extitisse iht, icht et cum negatione ne iht, ne icht, nicht. In altera autem forma wiht, vaiht praefixam videmus labialem semivocalem, eandem quae alias etiam cum aspiratione comparet in wha aut hwa, significationemque habet modo indefinitam modo interrogativam. Ex hac igitur et altero illo iht, icht prodire potuerunt va-ih-t, wiht, et cum negatione ni-vaiht, ni-wiht. Coniecturam hanc esse fateor; veram praestare non ausim; haud absurdam tamen esse spero. Neque illud verendum esse putavi, quum in libro de partt. orat. p. 155. wiht, wicht ex indefinito iht icht cum labiali praefixo ortum videri dicerem, ne quis mihi hoc praefixum de nihilo quasi advolasse visum esse crederet. Factum tamen hoc est a Leone Meyero, qui illud quoque ioculare adiecit, eodem iure ex eo, quod est esse, labiali littera accedente wesen ortum dici posse. Mallem abstinuisset ioco tam insulso, neque cavillatoris potius maligni quam censoris severi personam induisset. Quamquam etiam ubi censorem se, non ioculatorem, videri vult, nimia quadam confidentia et arrogantia transversus agi solet, nimiumque sib placens et sese unum verae methodi compotem esse iactans, alios, quos a se dissentire videt, erroris et inscitiae accusare potius quam rationibus convincere amat, oracula sua quasi de tripode pronuntians. Atqui tripus ille non Apollinis est, certe non eius, quem veteres tanquam veridicum colebant, sed alius fortasse cuiusdam Sphuri sive Spurii, quem ipse alicubi pro Apolline nobis venditare conatus est[27]). Huius igitur Spurii si prophetam se baberi postulat, equidem non intercedam.

Scrib. Gryphiswaldiae Idb. Jul. MDCCCLXV.

---

sciam, alio vocabulo hinc derivato abiicitur. (Nam goth. âhma (spiritus) diversae stirpis esse apparet). Populares autem nostri aut icht, ichtens dicunt, aut, si quando consonam praeponunt, non est illa labialis w, sed cognata cum i semivocalis j, nam jichtens satis saepe audias, nunquam wichtens. Nec video cur, etiamsi eodem sensu, quo nicht, olim etiam ni wiht dicebatur, illud hinc potius quam e simplici ne icht (svec. icke) ortum statuamus, neque comparemus cum zendico no-id, sanscritico nêt ex na-it, de quibus vid. Bopp. gr. §. 360. p. 162. et §. 371. p. 179.

27) Vid. L. Meyer, Beiträge zur älteren griechischen Mythologie. p. 25.

QUAESTIONUM GRAMMATICARUM EPIMETRUM.

Grammaticam non immerito Quintilianus plus habere ait in recessu quam fronte promittat, eam nempe grammaticam, quae non in linguarum solum cognitione consistat, sed scriptorum etiam veterum vel poetarum vel pedestrium, eorum quidem certe, qui ad liberalem eruditionem pertinent, iustam enarrationem sibi sumat. Quippe iustam esse enarrationem non posse apparet absque variae ac multiplicis doctrinae apparatu; atque hoc est illud plus, quod in recessu grammaticam habere Quintilianus dicit. Ceterum usus eius apparatus non is modo censeri debebit, ut pro instrumento sit scriptorum enarrationi, sed sunt in eo etiam quae amplius aliquid efficiant fructumque habeant uberiorem. Atque hoc in numero mihi vel praecipua esse videtur veterum rerum publicarum accuratior notitia, quae quum deesse utique non debeat grammatico scriptorum enarratori, tum fieri vix potest, quin fructuosa etiam ad vitae ipsius actionem prudenter moderandam, si minus in omnibus, in cordatis tamen certe hominibus evadat. Sic enim res se habet, ut non possit non in veterum rerum publicarum contemplatione identidem animus eorum etiam eius, in qua ipsi vivunt, rei publicae admoneri, quumque aut eadem aut similia quam in illis partium studia atque certamina etiam in sua civitate agitari videant, illorum exemplis edocti, quae sibi partes amplectendae, quae secta sequenda sit statuant. Hoc igitur de me quoque profiteri licebit, qui tantum saltem ex veterum rerum publicarum historia mihi didicisse videor, ut illud, quod hodie plurimi cupidissime expetunt genus rei publicae, non magnopere probandum esse intelligam, quemque illi progressum ad libertatem salubrem fore clamitant, ego perniciosum potius nec ad libertatem sed ad eversionem rei publicae atque interitum fore existumem. Sic me sentire quum aliquoties etiam publice professus sim, non mirum est magnam hinc apud multos invidiam mihi exortam esse, in quibus fuerunt etiam qui illud maxime mihi

exprobrarent, quod aut ignorarem aut sciens dissimularem veteres illos eiusdem cuius sese libertatis amantissimos semper fuisse, tantoque res eorum illustriores atque florentiores fuisse, quanto maiore uterentur libertate. Sed his quidem quantum opus fuit alibi a me responsum est: nunc autem diversum genus erroris mihi refutandum puto, non semidoctorum quorundam, quales isti erant, sed viri doctissimi, qui quum de nimiae libertatis democraticae malis prorsus mecum consentiat, nostrorum tamen hominum studia democratica a me reprehensa esse miratur. Est is Leop. Schmidtius, professor Marburgensis, scriptor commentationis nuper editae de Atheniensis rei publicae indole democratica: in qua id potissimum agit, ut duo diversa rerum publicarum genera, populare et regale, multis modis tamen similia inter se esse ostendat, quum quod in altero rex, idem in altero populus sibi vindicet. Hoc igitur particulatim pertrectans, ubi de tributorum ac vectigalium ordinatione deque omni pecuniae publicae atque aerarii dispensatione loquitur, quam in democratia populus ad se trahere solet, non immerito vituperat populum Atheniensem, cuius nimiam de reditibus atque expensis decernendi libertatem vel potius licentiam ad extremum ipsam rem publicam pessum dedisse ait. Hinc enim fluxisse illas sociorum vexationes, per quas maxime imperium maritimum Athenarum sit eversum, hinc postea crebra damna locupletibus illata, hinc theoricorum ac similium largitionum immodicam amplificationem, hinc illam aerarii in levissima quaeque effundendi consuetudinem, quae nimis diu Demosthenis consiliis obstiterit. Quae quum ita sint, inquit, non satis illud mirari possumus, quod G. Schoemannus, qui si quis alius Atheniensis rei publicae indolem acute perspexit docteque exposuit, de nostrae aetatis rationibus nuper in grammaticarum quaestionum capite primo ita disputavit, ut, immemor eorum quae Atheniensis historia docet, eam civitatis formam unice probare videretur in qua de pecunia publica suo arbitrio soli gubernantes decernant. Haec ab eo scripta sunt in illius commentationis p. XV, ac vellem ego magnopere indicasset etiam vir doctissimus quaestionum mearum grammaticarum quo tandem loco ea legisset, quae me scripsisse, aut — quandoquidem hoc ipso verbo non utitur, — significasse saltem diceret sic, ut patere ista sententia lectori posset. Atqui ego omni illo capite quaestionum iterum iterumque perlustrato nihil eiusmodi invenire, neque quosnam ille aut quales g u b e r n a n t e s dicat, assequi potui, nisi forte, quantum quidem ex ista popularis et

regalis rei publicae comparatione coniicere licet, tales quosdam in mente habet, qui, sicut in democratia populus, sic illi in regno omnium rerum plenam absolutamque potestatem soli habeant. Nam sic demum illa comparatio iusta ac vera dici poterit, nec veteres scriptores, quorum exemplo eam Schmidtius instituit, quum populum in democratia regis instar esse dicunt, alium regem designant quam absolutum sive monarcham veri nominis. Sic Aristoteles Polit. IV, 4, 4 (VI, 4, 26 Congr.): *μόναρχος ὁ δῆμος γίνεται σύνθετος εἷς ἐκ πολλῶν· — ὁ δ' οὖν τοιοῦτος δῆμος, ἅτε μόναρχος ὤν, ζητεῖ μοναρχεῖν διὰ τὸ μὴ ἄρχεσθαι ὑπὸ νόμου, καὶ γίνεται δεσποτικός, ὥστε οἱ κόλακες ἔντιμοι· καὶ ἔστιν ὁ τοιοῦτος δῆμος ἀνάλογον τῶν μοναρχιῶν τῇ τυραννίδι.* Idem II, 9, 3 de iis loquens, qui populare imperium Athenis auxerunt, *ὥσπερ τυράννῳ τῷ δήμῳ χαριζόμενοι τὴν πολιτείαν εἰς τὴν νῦν δημοκρατίαν κατέστησαν.* et V, 9, 6: *τὰ περὶ τὴν δημοκρατίαν δὲ γιγνόμενα τὴν τελευταίαν τυραννικὰ πάντα· — καὶ γὰρ ὁ δῆμος εἶναι βούλεται μόναρχος, διὸ καὶ ὁ κόλαξ παρ' ἀμφοτέροις ἔντιμος, παρὰ μὲν τοῖς δήμοις ὁ δημαγωγός (ἔστι γὰρ ὁ δημαγωγὸς τοῦ δήμου κόλαξ), παρὰ δὲ τοῖς τυράννοις οἱ ταπεινῶς ὁμιλοῦντες, ὅπερ ἐστὶν ἔργον κολακείας.* Apparet igitur, quum non unum sit regni genus, quali horum democratia similis esse dicatur, nempe illi, quod alibi etiam *παμβασιλεία* vocatur, III, 11, 2, *καθ' ἣν ἄρχει πάντων κατὰ τὴν αὑτοῦ βούλησιν ὁ βασιλεύς.* Id ipsum enim agit in democratia populus, ut omnes rei publicae partes prorsus ad suum arbitrium administrentur, nec legum vinculis se adstrictum putat, sed indignum maiestate sua nec ferendum esse clamat, si quis licere ipsi neget facere quidquid velit, vel, ut Xenophontis verbis dicam, Hell. 1, 7, 12: *δεινὸν εἶναι εἰ μή τις ἐάσει τὸν δῆμον πράττειν ὃ ἂν βούληται*: quam maiestatis opinionem augent atque confirmant demagogi sive *δημοκόλακες*, idem ei occinentes, quod apud Aeschylum regi Danao supplices mulierculae (Suppl. 366), *σύ τοι πόλις, σύ τοι τὸ δήμιον, πρύτανις ἄκριτος ὤν*, aut quod imperatori Augusto Romani servitute quam libertate digniores detulerunt, ut esset *αὐτοτελὴς καὶ αὐτοκράτωρ καὶ ἑαυτοῦ καὶ τῶν νόμων, πάντα τε ὅσα βούλοιτο ποιοίη καὶ πανθ' ὅσα ἂν μὴ βούλοιτο μὴ ποιοίη*, ut est ap. Dionem LIII, 28. Veteres autem politici, licet neutram rei publicae formam per se solam satis probandam statuerent, tamen, si altera utra sumenda esset, longe minus fu-

giendum absolutum unius viri regnum, quam popularem illam omnipotentiam esse censuerunt. *Ὁ πολιτικός*, inquit Plutarchus, de monarch. c. 4, *εἰ αἵρεσις αὐτῷ δοθείη, καθάπερ ὀργάνων τῶν πολιτειῶν, οὐκ ἂν ἄλλην ἕλοιτο πλὴν τὴν μοναρχίαν, Πλάτωνι πειθόμενος·* et apud Ciceronem, de re publ. 1, 35, 54 Scipio, si unum, inquit, et simplex maxime probandum sit genus rei publicae, regium maxime probem atque imprimis laudem, eodemque modo idem c. 45, 69, ex tribus generibus, regio scilicet, oligarchico, democratico, longe praestat mea sententia regium. Nec aliter apud eundem III, 34, 46 Sp. Mummius regnum se malle profitetur quam liberum, h. e. arbitrum rei publicae, populum. Nimirum non illud regni genus dicebant, quale nonnullorum in Graecia tyrannorum fuisse novimus, per vim atque iniuriam partum, nec nisi eodem quo partum erat modo retinendum, aut Tarquinii illius, cuius superbia factum est, ut regni Romanos taederet, non regni, sed regis vitio, ut ait Cicero de legg. III, 7, 15, sed legitimum quoddam genus imperii spectabant, consensu civitatis ac moribus fundatum, quum summam potestatem unus haberet certo et incontroverso iure sibi delatum: quem quidem haud facile adeo desipientem omnisque vel mediocris prudentiae sensusque communis expertem fore existimabant, ut non hoc saltem intelligeret, sua non minus quam civitatis interesse, ut res publica bene administraretur, eosque igitur sibi consiliarios et ministros circumspiceret, qui maxime essent ad hanc rem idonei: in quorum delectu licet errare posset, certe tamen non saepius erraturum, quam in democratia populum prorsus nullo modo vel ad iudicandum recte de re publica vel ad optimos eius administratores deligendos idoneum. Haec enim una est et consentiens veterum politicorum sententia, quae quo rectius a nobis aestimetur, illud etiam animadvertendum erit, quodnam illi hominum genus populi nomine designaverint: nam non unam huius vocabuli, itidem ut graeci *δῆμος*, nostri Volk, significationem esse constat, quumque homines in quavis civitate multifariam inter se genere, statu, facultatibus diversi sint, modo haec omnis multitudo indiscriminatim populi nomine comprehenditur, modo autem humiliores tantum ac tenuiores significantur, opponunturque sic opulentioribus ac generosis. Neque vero haec tantum oppositio apud veteres frequens est, sed alia quoque, ut populum dicant eos solos, qui civitatis vere participes sunt, exclusis ceteris, qui vivunt quidem in civitate eiusque legibus ac magistratibus subiecti, non tamen cives sunt, multi-

que adeo non modo civitatis iure sed etiam libertate carent. Atque hoc sensu populi nomen apud politicos potissimum usurpatur, ut cives tantum intelligendi sint[1]), segregandi autem inquilini ac servi, quorum in plerisque civitatibus haud exiguus, servorum maxime, et maior adeo quam civium numerus fuit. Hoc igitur genus quum apud nos nullum sit, sed ii quoque, qui servilibus atque humillimis negotiis intenti vitam agunt, nihilo minus tamen cives sint et iure civium, si minus optimo, non tamen nullo utantur, manifestum est apud veteres longe pauciores quam apud nos civitatis participes fuisse, ut non immerito aliquis res publicas eorum, etiam quae populares vocabantur, reapse tamen pauciorum arbitrio administratas sive oligarchicas fuisse dixerit. Et nihilo secius tamen hoc popularis rei publicae genus sapientissimis eorum politicis summopere improbari videmus, non eo sane, quod multos civitatis expertes esse indignarentur, sed quia ne hos quidem, qui cives essent, h. e. populum proprie dictum ad tractandam prudenter ac salubriter rem publicam satis idoneum esse experientia edocti iudicabant. Atheniensem populum, h. e. cives Atticos exclusa inquilinorum et servorum multitudine, ingenio, prudentia,

1) Etiam in Romanorum re publica antiquitus populi nomine solos patricios, ut qui soli olim cives essent, appellatos, non autem plebeios, quorum plerique ex devictis civitatibus adiuncti quidem illis nec tamen cives facti essent, satis hodie constat. Errare tamen eos puto, qui hanc angustiorem populi significationem etiam apud Livium aliquoties sibi deprehendisse videntur, qua de re dixi in diss. de comit. curiat. ann. 1832 edita p. 4—9, repetita in Opusc. ac. 1 p. 73—80. — In eadem dissertatione p. 10 (82) quum patrum nomine apud Livium aliosque passim non senatores, sed omnem patriciorum ordinem significare cum Niebuhrio dixi, idque hodie a nullo ignorari aut negari posse addidi, opposuit mihi Beckerus Ant. Rom. II, 1 p. 303, Huschkii et Rubinonis auctoritatem. Atqui ista mea professio aliquot annis ante facta est, quam illi libros suos ediderunt, neque divinari a me potuit fore qui in re apertissima tamen errarent. — Quod autem in altera de comit. curiat. dissertatione ann. 1831, p. 8 (65) plebeios haudquaquam curiis plane exclusos fuisse contra Niebuhrium statui, de comitiis autem curiatis, in quibus non plebem sed patricios valuisse constaret, varias coniecturas excogitari posse dixi, non repugno sane quo minus hae parum probabiles dicantur: magnopere autem eos errare contendo, qui, cum Beckero, ex eo quod in illis comitiis patricii valerent, etiam hos solos in curiis fuisse collegerunt. Haudquaquam enim necesse fuit, qui in curiis essent, eosdem etiam omnes ad comitia convocari in quibus curiatim suffragia ferrentur; quod non ita esse vel tributorum comitiorum exemplo demonstrari potest, in quibus perdiu patricii, licet tribubus adscripti essent, suffragium tamen non ferebant, id quod ipse Beckerus haud diffitetur II, 1 p. 182.

legum obsequio, magistratuum reverentia, patriae caritate, omni denique virtute civili ceterorum Graecorum longe praestantissimos fuisse quum veteres scriptores testantur, tum nos omnium lubentissime confitemur. Hunc tamen Parrhasius[2]), quum ingenium eius moresque pictura exprimere conaretur, pinxisse fertur varium, iracundum, iniustum, inconstantem, eundemque exorabilem, clementem, misericordem, gloriosum, humilem, ferocem, fugacem, hoc est bonis malisque mixtum ipsumque sui saepe dissimilem ac facile in utramque partem impulsum, prout aut bonis aut malis consiliis obsequeretur, aptioremque haud dubie qui regeretur a sapientioribus, quam qui se ipse sapienter regeret. Eundem hunc populum Aristophanes paucis post Periclis mortem annis (cuius administrationem rei publicae Thucydides specie populari regiam quodammodo fuisse testatur, utpote quum non regeretur Pericles a populo, sed ipse potius populum regeret — eaque mihi haud infima laus Atheniensium esse videtur, quod regi se a tali viro passi sunt, —) post huius mortem igitur orbatum salubri regimine populum Aristophanes nobis inducit sub vetuli persona desipientis et ad rem suam familiarem administrandam prorsus inepti, ac proinde a servo Paphlagone, homine callido et impuro, multis modis decepti et ad indecora ac se indigna impulsi, donec tandem meliorem procuratorem nanciscitur. Aequali horum temporum Socrati consentiens omnium et veterum et recentiorum vox summae ac verae sapientiae laudem tribuit: ut non verendum sit, ne quis huius de populo Attico iudicium leve et contemnendum esse dicat. Huius igitur apud Platonem in apologia p. 31. E haec verba sunt: *εὖ γὰρ ἴστε, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἰ ἐγὼ πάλαι ἐπεχείρησα πράττειν τὰ πολιτικὰ πράγματα, πάλαι ἂν ἀπολώλη καὶ οὔτ' ἂν ὑμᾶς ὠφελήκη οὐδὲν οὔτ' ἂν ἐμαυτόν· καί μοι μὴ ἄχθεσθε λέγοντι τἀληθῆ· οὐ γάρ ἐστιν ὅστις ἀνθρώπων σωθήσεται οὔτε ὑμῖν οὔτε ἄλλῳ πλήθει οὐδενὶ γνησίως ἐναντιούμενος καὶ διακωλύων πολλὰ ἄδικα καὶ παράνομα ἐν τῇ πόλει γίγνεσθαι, ἀλλ' ἀναγκαῖόν ἐστι τὸν τῷ ὄντι μαχούμενον ὑπὲρ τοῦ δικαίου, καὶ εἰ μέλλει ὀλίγον χρόνον σωθήσεσθαι, ἰδιωτεύειν ἀλλὰ μὴ δημοσιεύειν.* h. e. non ignoratis, Athenienses, si ego ad tractandam rem publicam accessissem, futurum dudum fuisse ut interirem nullo aut vestro aut

2) Plin. H. N. XXXV, 10 p. 576 Gron. — De hac Parrhasii tabula cf. quae disputavit A. G. Langius, Script. miscell. (Vermischte Schr.) p. 277 N.

meo ipsius fructu. Ac nolite, quaeso, irasci vera dicenti: nemo profecto mortalium salvus erit, qui aut vobis aut cuiquam multitudini fortiter obsistat multaque contra ius fasque in civitate ne fiant impedire conetur, sed necesse est ut qui iustitiae et aequitatis causam defendat, si vel pauxillum temporis salvus esse velit, privatim agat neque rem publicam attingat. Sic igitur iudicabant qui inter Athenienses ipsi vixerunt: quorum iudiciis quantumvis aliquis deroget malaque ab iis supra veritatem exaggerata, bona dissimulata esse dicat — id quod equidem sane omnium lubentissime concedo, — illud tamen meo iure mihi affirmare posse videor, salubriorem futuram fuisse Atticae rei publicae administrationem si minor fuisset populi libertas vel potius licentia, et salubris illa temperatio, qualis fuit post Solonem et Clisthenem, quum in populari forma rei publicae plurimum valeret optimorum auctoritas essetque quasi aristocratica quaedam democratia, diutius retineri potuisset[3]). Neque vero ullam aliam rem publicam, in qua populi fuit imperium, melius quam Atticam administratam esse satis constat, neque ullum esse puto inter veteres non modo philosophos sed etiam rerum scriptores, quin democratiam sibi improbari ostendat hanc ob causam, quod nullius unquam rei publicae sub imperio populari statum firmum ac vere salubrem fuisse viderit.

Tantum de veteribus: sed quoniam de nostrae aetatis rationibus Schmidtio aliisque sine dubio plurimis minus recte sentire videor, de his quoque aliquid dicendum erit. Non me fugit profecto nimio plures hodie democratiae amatores et praecones esse: sed horum plerosque, quum accuratius inquiro, quid sit democratia vix ipsos satis exploratum perspectumque habere crediderim. Sic enim fieri solet in peregrinis vocabulis, ut vim eorum ac significationem suo sibi quisque modo informet, nec mirum apud imperitam multitudinem ut quisque confiden-

---

3) *Δημοκρατίαν ἀριστοκρατίᾳ χρωμένην* dicit Isocrates Panath. p. 259, D. §. 131. Etiam in Plat. Menexeno p. 238 c. democratia dicitur *μετ' εὐδοξίας πλήθους ἀριστοκρατία*, eodem sensu, quo Thucydides II, 65 sub Pericle nomine quidem democratiam, re vera autem unius optimi viri gubernationem fuisse ait. Et Socrates ibi Aspasiae se verba referre dicens p. 236 c. *περιλείμματα* haec esse ait ex ea oratione, quam Pericle superstite ea composuerit. Denique Periander ap. Plutarch. Sept. sap. conv. p. 154 eam democratiam optimam dicit, quae esset aristocratiae proxima.

tissime loquax est, ita plurimum auctoritatis habere. Quamquam a plerisque iam pro democratiae nomine aliud vernaculum vocabulum probari videmus, magis ad lactandos vulgi animos accomodatum. Progressus enim sese cupidos esse profitentur, quam professionem quis est qui non honestam, non iustam, non unice dignam liberali homine iudicet? Nisi tamen quaerendum ante omnia dicemus, quonam tandem et quem ad finem progredi oporteat. Nimirum ad melius. Quid autem sit illud melius et qua via ac ratione eo perveniri possit, non sane in aperto est. Isti quidem qui hodie se progressus praecones gerunt, maiorem populi libertatem a se expeti dicunt: sed de libertatis ipsius vi ac natura quotus quisque est, qui prudenter iudicet? Nam vulgo longe plurimos hanc sibi libertatem expetere videas, ut quam minime legibus et magistratibus parere, munera autem quam paucissima aut tributis pendendis aut militia obeunda praestare rei publicae cogantur; alii sic demum liberos se fore putant, si summam rem publicam aut ipsi aut quos ipsi elegerint in potestate habeant, legum, iudiciorum, belli, pacis, foederum, pecuniae publicae domini fiant; quid quod sunt etiam, qui constare libertatem posse negant, nisi in conventibus, in quibus de re publica consulitur, adversarios suos non argumentis sed conviciis impugnare omnique genere contumeliarum impune onerare liceat. Talis est vulgaris ille liberalismus, qui plerosque hodie quasi morbus quidam epidemicus invasit, quoque alendo et exacerbando homines factiosi gratiam sibi apud multitudinem et auctoritatem comparant. Ceterum ex his ipsis, qui sic plebem exagitant, quamvis multi haud dubie quod verbis prae se ferunt etiam ipsi sentiant, omnes tamen ut re vera democratiae favere credam vix adducor. Immo in principibus factionum atque ductoribus, quorum ceteri signa sequntur, non paucos esse video hac saltem mediocri prudentia instructos, ut stare non posse intelligant salvamque servari rem publicam quae multitudinis arbitrio administretur, et quod Alcibiades olim professus est democratiam esse *ὁμολογουμένην ἄνοιαν*[4]), id ne illum quidem hominem furiosum fugere arbitror, qui, quo maiorem sibi plebis favorem conciliaret, sacrosanctam democratiam praedicare non erubuit. Unam salubrem rei publicae formam eam esse, quae optimorum ac sapientissimorum consilio et auctoritate regatur, hoc est

4) Apud Thucyd. VI, 89. Cf. Dionys. Hal. A. R. p. 1179: *δημοκρατία ἀμαθεστάτη τῶν ἐν ἀνθρώποις πολιτειῶν.*

aristocratiam veram et nomine suo dignam, id quidem adeo manifestum est, ut etiam ipsos illos progressus laudatores, si quis penitius inspiciat, non ad democratiam, sed ad aristocratiam potius spectare intelligat. Nimirum sic se res habet: optimos in civitate et sapientissimos semet ipsos esse iudicant, sed quoniam in hac quae nunc est rei publicae constitutione non tamen sibi sed aliis, quos virtute ac sapientia haud quaquam sibi pares esse censent, gubernacula permissa esse vident, mutari eam cupiant, quo facilior sibi aditus fiat ad locum dignitatis suae obtinendum, quod quum fieri haud posse intelligant nisi summotis iis, qui adhuc rei publicae praefuerunt, submovendi autem nullam certiorem rationem esse quam si popellum, apud quem ipsi valent, adversus eos concitent, hinc fit, ut popularis se imperii cupidos esse profiteantur, non quo ipsi populo obedire cupiant, sed quia populum sibi obedire vident porroque obediturum esse sperant. Haec autem spes quam fallax sit, ne alia ex historia exempla afferam, vel illud docere potest, quod in nostra re publica paucos abhinc annos vidimus, quum qui propter popularitatem ad gubernacula admissi essent, mox rursus ea deponere cogerentur non sane aliam ob causam, quam quod auram illam popularem, cuius flatu provecti fuerant, conservare non amplius poterant; quos nunc ab iisdem, quorum se duces ac moderatores fore crediderant, neglectos et contemptos partim in obscuro iacere, partim ut recuperent multitudinis favorem incassum laborare videmus. Multitudo vero nusquam non sui similis est, libertatis modicae legibusque temperatae impatiens, temerariis potius quam prudentibus consiliis obtemperans, levissimis momentis huc illuc impulsa, denique talis, qualem Parrhasius, Aristophanes, Socrates, Plato aliique multi veteres vel philosophi vel historici descripserunt. Sed dixerit fortasse aliquis horum iudicia, quum multitudinem ad rem publicam recte gerendam nullo modo idoneam esse doceant, minus tamen ad hanc nostram rei publicae constitutionem pertinere multum a veterum imperio populari diversam. Apud illos enim universi populi conventus fuisse, in quibus de summa re publica consultaretur suffragiumque ab omnibus promiscue ferretur, apud nos autem pauciores esse ex universo numero selectos, in quibus eligendis dubitari non posse quin dignitatis, virtutis, prudentiae ratio plurimum valeat. Nempe apud eos, qui iustam dignitatis, virtutis, prudentiae existimationem ipsi afferant: cuius generis in his, qui eligendi ius habent, perpaucos esse res ipsa et proximorum annorum experimenta docuerunt. Nolo nunc comme-

morare, in hac multitudine quae de eligendis suffragium fert, quam magnus sit numerus ex eo genere civium, quos veteres legum latores ne in civibus quidem recte haberi iudicabant, non quo eos viros bonos et civitati utiles atque necessarios esse negarent, sed quod non tamen sic affectos atque instructos esse censebant, ut rem publicam vel minima ex parte curare recte ac prudenter possent. Sed eorum etiam, qui non sunt ex hoc genere, quotus quisque tandem est, qui, quum ad eligendum vocatur, non alios, quam quorum nota ipsi ac perspecta virtus sit, eligere curet? Immo longe plurimi sic se officio suo satis facere putant, si homines sibi ignotos, sed ab aliis, quibus fidem habent, commendatos eligant: nec pauci sunt, qui rumoribus ac vociferationibus demagogorum aut schedulis istis turpissimis, quales quotidie multae sparguntur causaeque popularis praetextu imperitorum iudicia corrumpunt, in errorem se induci patiantur. Non mirum est igitur, in hunc consessum, qui salutis publicae causa constitutus videbatur, tam multos delegari, quorum bonos viros patriaeque amantes, ipsosque adeo electores suos si resipuerint, pudeat pigeatque, eorum quidem certe, qui non veriti sunt aperte adversarios se profiteri honori rei publicae nostrae et incrementis, eamque imminui ab hostibus et lacerari maluerunt, quam cedere ipsi his viris, quibus propter frenatam adhuc concitatae multitudinis temeritatem omnes viri boni et prudentes honorem ac gratiam deberi intelligunt. Sed nescio an magis etiam mali ac perniciosi consultores rei publicae alii habendi sint, qui callidius tectiusque agunt, dumque magnam patriae caritatem verbis prae se ferunt, adeoque etiam regis amorem ac venerationem simulant, reapse tamen nihil aliud agunt, quam ut falso iuris cuiusdam praetexto omnem rei publicae statum pervertant, et aliud quoddam genus imperii inducant, in quo scilicet regni vis ac potestas omnis apud ipsos ipsorumque factionem sit. Huius generis homines quum florere multitudinis favore ex iisque potissimum eos eligi solere videam, qui de summa re publica consultent, haud sane me abhorrere fateor ab ea cogitatione, ut melius et ad salutem rei publicae optabilius fore putem, si consultores isti non amplius multitudinis suffragiis sed sorte creentur. Nam sors hoc saltem boni habet, ut cupiditatem et temeritatem eligendi excludat et aequabilitatem quandam admittat, in qua licet plures fore viros bonos ac prudentes non speremus, hoc tamen certe non sit verendum, ne idem accidat, quod in hoc, quo nunc utimur, eligendi modo accidere necesse est, ut ii potissimum eligantur, quos homines factiosi et imperitae mul-

titudinis duces commendant consiliisque suis opportunos putant, quae quidem si perfecerint, actum erit de re publica. Verum enimvero quamvis gravibus his malis laboremus, non desunt tamen remedia. Primum enim veritatis ipsius ea vis est, ut obscurari quidem ad tempus, nunquam tamen extingui possit, sed victrix tandem emergat fraudisque et erroris nebulas dispellat. Nec sane parvum iam nunc numerum esse videmus eorum qui, quum aliquamdiu decipi se a pessimis consultoribus passi essent, hactenus saltem resipuerunt, ut si minus aperte poenitentiam erroris prae se ferant — id enim aut invidiae metus aut falsus pudor prohibet, — tamen eis, qui conservari rem publicam volunt, non amplius adversentur, sed abstinere partium certaminibus malint: alii autem, meliores magisque civilis officii memores, artibus et machinationibus demagogorum etiam resistendum fortiter esse intelligunt, bonorumque causam pro virili parte tuendam adiuvandamque. Porro habemus in rei publicae nostrae constitutione etiam legibus paratum praesidium adversus istos eius eversores, senatum illum non ad mobilis et imperitae multitudinis temeritatem et cupiditatem conflatum, quale est illud trecentorum et quinquaginta concilium, qui tertio quoque anno popularis aurae flatu constituuntur, sed e saniore parte populi selectum, h. e. ex iis, quos conservandae rei publicae quam evertendae, tuendique eius status quam omnia novandi studiosiores esse consentaneum est. Nam quorum aut magnae et a maioribus traditae possessiones quasi pro pignore sunt rei publicae, ne quid temere admittant quod perturbare eius statum possit, aut qui in gravioribus rei publicae negotiis administrandis idonea iam probitatis et prudentiae documenta ediderunt, aut qui doctrinae solidioris copiis instructi maximeque priorum temporum historia edocti aliquid etiam civilis prudentiae hauserunt aut potuisse saltem haurire videntur, ex his senatum illum superiorem electum habemus, fluctibus popularibus minus obnoxium nec facile ad variam variis temporibus libidinem multitudinis mutabilem, sed constantem veraeque et sanae rationis tenaciorem: cuius gravitate et prudentia ut refringantur et repellantur calida et temeraria alterius conventus consilia cautum est, huius scita ne valeant nisi ea senatus probaverit auctoritas. Sic autem quum fieri non possit, quin aliquoties haec duo rei publicae consilia inter se dissentiant, quaeque populares cupide expetunt, ea ab optimatibus constanter reiiciantur, atque hinc certamina excitentur tanto nonnunquam acriora, quanto magis illi popularium duces senatum criminando ple-

bem exagitare et pessimis artibus corrumpere solent, nihil magis necessarium esse apparet, quam esse in re publica maiorem quandam potestatem ita comparatam, ut ipsa omnis expers certaminis neque optimatibus nec multitudini plus aequo favens aut obnoxia nihil nisi bonum publicum sequatur idque ne aut popularium libidine ac temeritate aut fortasse optimatium nimia quadam cautione et cunctatione laedatur provideat. Et est profecto rerum publicarum nostrarum conditio eiusmodi, ut quid quoque tempore aut possit fieri aut necesse sit ad statum earum aut tuendum aut conservandum aut promovendum haud facile recte statui ab iis possit, qui obiter tantum et per intervalla ad eam accedant, quales sunt fere, qui ad comitia certis temporibus convocantur, maximeque populares illi, qui aliquantisper quaestus sui reique familiaris cura seposita operam mercenariam publicis negotiis impendunt, sed ab eo tantum, qui nihil aliud agat, nullam vitae suae partem a re publica seiunctam habeat, non sibi sed rei publicae se natum esse sentiat, omniaque, quaecunque ad huius salutem ac dignitatem pertineant, sive in civitatis ipsius constitutione sive in variis cum exteris civitatibus vel pacis vel belli rationibus, circumspicere et pervidere, imminentia mala et pericula etiam e longinquo animadvertere et quo modo iis occurri aut resisti possit providere consueverit. Talem autem rei publicae procurationem nusquam certius sperari posse apparet nisi in regno, si quidem rex sit nomine suo haud plane indignus. Et habet, opinor, hoc ipsum regis nomen hanc vim, quae quemvis non plane perversae mentis hominem etiam officii regii admonere debeat, ut rei publicae se personam gerere meminerit eamque ut quam possit rectissime gerere cupiat, quae res, quoniam maior est quam cui unius hominis facultas sufficere possit, operam dabit ut eos sibi consiliarios et ministros adiungat, quorum fides, probitas, prudentia, sollertia maxime perspecta sit, et qui omnes id unum sibi propositum habeant, ut rei publicae inserviant, omnemque suam rerum gerendarum facultatem regi commodent seque quasi quaedam supplementa regiae personae addita esse meminerint.

Sic igitur constituta rei publicae forma vere dici poterit ex tribus generibus, populari, optimatium, regioque imperio mixta et temperata: eamque constitutionem ante aliquot annos apud nos fundari coeptam quum nunc homines aut improbi aut imperiti non perficere firmiusque stabilire, sed corrumpere ac prorsus in contrarium convertere conentur, quis non vir bonus patriaeque amans horum furori resistendum

omni modo esse intelligit? Nam id quidem nemini, qui mediocriter modo sapiat, obscurum esse potest, ab istis qui se populares et progressus studiosos vocant, hoc maxime agi, ut summa in re publica potestas non amplius inter regem, optimates et reliquam populi partem recto temperamento distributa, sed tota penes ipsos sit. Etenim quum de aerario rei publicae eiusque dispensatione, quantumque pecuniae cuique parti administrationis assignandum sit, decernere se solos postulant, neque quidquam nisi quod ipsi decreverint erogari volunt, apertissime profecto omnem rei publicae administrationem suis placitis obnoxiam facere conantur. Neque enim aut stipendia militibus suppetere aut salaria magistratibus numerari aut operibus publicis necessarii sumptus erogari, denique nihil prorsus, in quo pecunia opus sit, effici in civitate poterit nisi quod ipsis placuerit, quam ob rem, si obtinuerint quod contendunt, consequens est ut qui administrandae rei publicae praepositi sunt, aut parere illorum placitis aut deponere administrationem cogantur. Atque hoc sibi propositum esse ipsos eorum duces et signiferos etiam aperte profitentes audivimus, quum his qui nunc sunt regis administris nihil quidquam se concessuros esse minarentur aliosque eorum loco, de sua scilicet factione, praeficiendos clamitarent. Itaque quod adhuc ius regium esse creditum et publicis legibus sancitum est, ut ministros sibi rex eligat quos optimos ac rei publicae bene gerendae maxime idoneos censuerit, hoc illi sic immutari volunt, ut non alios eligere cogatur quam qui ipsis grati acceptique sint. Hoc autem eligendi ministros iure regi erepto quid reliquum est nisi ut rex ipse popularium istorum potestati subiiciatur? Quippe in plerisque rei publicae partibus necesse est quae agenda sunt non ipsum regem per se solum exsequi, sed ministros adhibere quorum opera et consilio utatur, atque sic quae unius hominis nec videri oculis nec effici manibus possunt, fidelium ministrorum oculis ac manibus efficere. Isti igitur, si ministris regem non quos suo iudicio probatos elegerit, sed quos ipsi iusserint uti volunt, quid aliud quam suis regem oculis et manibus spoliare et alienos ei apponere conantur? ut pro rege quasi simulacrum aliquod et imaguncula existat ex eo genere, quae *νευρόσπαστα* graece dicuntur, nervis alienis mota, utque verius regem eum dici liceat, quem quoque tempore popularis ille conventus praesidem sibi sumpserit.

Huiusmodi conatus quantopere ab hac quae legibus fundata est rei publicae nostrae constitutione abhorreant nemini ne istorum qui-

dem qui illa conantur obscurum esse potest: quam ob rem ego in Quaestt. gr. cap. 1 p. 277 certaminum ab iis motorum causam non in iuris publici incertitudine aliqua et ambiguitate sed in factiosorum hominum cupiditate positam esse dixi, qui certo ac legitimo iure non contenti ex regno sapienter temperato populare imperium efficere studeant, in quo scilicet ipsi dominentur. Et quo facilius imperitam multitudinem, quae quid agatur perspicere nequit, sibi concilient, artibus ac fallaciis sibi utendum esse decreverunt. Nam adhuc sane longe plurimi in nostro populo regem, non regis umbram ac simulacrum, rei publicae opus esse sentiunt. Horum igitur animos quo minus offendant, non regi se sed regis amicis et consiliariis infestos esse aiunt: horum enim malitia fieri, ut rex quid iuris sui atque officii sit, quid populo eiusque libertati debeatur parum dispiciat, denique, ut aperte proloquar quod res est, virum bonum esse regem negare non audent, sed paullo tamen hebetiorem esse significant, qui pessimis consultoribus nimis facile aurem praebeat adeoque se decipi ab iis patiatur, ut ne earum quidem legum, quibus omnis rei publicae status continetur quasque se observaturum esse iuravit, veram vim ac sententiam satis ipse intelligat. Iustam harum interpretationem a semet petendam esse, earum maxime, quae de pecuniae publicae administratione ac dispensatione scriptae sunt, quas quidem fallaci quadam ac prorsus commenticia ratione in sententiam prorsus planeque legum latoribus contrariam detorquere non verecundantur. Nam paucos eorum videas hanc mentiendi impudentiam ut viro liberali indignam repudiantes, qui legum illarum quae sit vera vis ac sententia sese agnoscere non diffitentur, sed hanc ipsam ob causam eas abolendas aliasque magis populares ferendas es: e clamitant.

Haec igitur ac talia quum in quaestionum grammaticarum cap. 1 a me proposita essent, Leopold. Schmidtium induxisse videntur, ut immemorem eorum, quae Atheniensium historia doceret, eam civitatis formam unice mihi probandam videri diceret, in qua de pecunia publica suo arbitratu gubernantes soli decernerent. Ego vero de pecunia nihil ibi separatim locutus sum, sed de universa rei publicae administratione, improbavi autem eam rei publicae formam, in qua haec administratio populi arbitrio, quemadmodum Athenis, regeretur: unde hoc unum apertum fieri poterat, etiam pecuniae administrationem populi omnia regentis arbitrio permissam mihi non probari. Ceterum quo magis Atticae rei publicae genus cognitum atque perspectum habui,

id quod etiam Schmidtius mihi concedit, tanto minus me fallere potuit, quam diversum id fuerit ab eo, quo nos utimur, eamque diversitatem maxime in eo constare, quod, quum in illa omnis res publica plebiscitis regeretur, apud nos mixtum genus imperii constitutum est, in quo et populo et optimatibus et regi suae cuique partes descriptae ac definitae sunt. Sic igitur etiam de pecunia publica, h. e. de vectigalibus, tributis ceterisque reditibus deque impensis in hanc vel illam partem rei publicae faciendis decerni non potest nisi communi trium illorum consilio et consensu, quumque populares isti sibi solis hoc ius vindicant optimatiumque senatum ac regis consilium sibi suisque placitis obedire postulant, quid aliud quam omnem rei publicae administrationem, cuius nulla pars sine pecunia constare potest, ad sese trahunt gubernaculaque sibi et quibus ipsi volunt h. e. factionis suae hominibus permitti poscunt? Hoc genus gubernandi, quemadmodum Atheniensium rei publicae perniciosum fuit, sic nostrae quoque rei publicae perniciosum utique futurum esse non Schmidtium magis quam me aut quemvis mediocriter sapientem fugere posse credo. Optandum quidem hoc maxime nobis esse intelligimus, ut communi semper consilio atque concordia inter populares, optimates, regem quum universa res publica, tum res pecuniaria tractetur; id autem si contingere nequeat propter popularium arrogantiam, qui se solos gubernare sibique ceteros parere volunt, videndum erit regi eiusque consiliariis, ne quid istorum temeritate res publica detrimenti capiat. Rex enim meminisse debet, non eo sibi regnum a deo datum esse, ut quod quoque tempore populo gratum acceptumque sit sequatur, sed quod salutare rei publicae et necessarium esse intellexerit, fortiter constanterque teneat ac defendat, neque ulla minus regia vox audita est, quam eius qui quum fatigaretur concitatae multitudinis clamore, desistere ab optimis sed ingratis populo consiliis non dubitavit, scilicet quod pacis se cum populo suo cupidum esse diceret. Immo salutis publicae potius cupidum esse regem oportet: illud genus autem pacis cum populo magnopere verendum est, ut firmum ac stabile permanere possit. Nam semel victrix populi cupiditas haud facile quiescet, nisi perfecerit, quo ductores eius contendunt, ut ex regno bene temperato democratiam efficiant, quo malo nullum gravius rei publicae accidere posse ego quidem ex historia me didicisse arbitror.

Scrib. Gryphiswaldiae mens. Ianuar. MDCCCLXVII.

SCHEDIASMA DE CYCLOPIBUS.

Quum aliquot abhinc annis theogoniam Hesiodeam cum Homerica compararemus[1]), inter alia multa, de quibus hi duo vetustissimi auctores inter se dissentiunt, etiam Cyclopum mentio facienda fuit, quorum tam insignis apud eos diversitas est, ut praeter nomen ab oculo, quem in fronte singularem gerunt, utrisque inditum nihil prorsus commune habere dicendi sint. Nam Hesiodi Cyclopes Caeli et Telluris filii sunt, ante Jovem eiusque fratres nati[2]); apud Homerum unus certe, qui omnium praecipuus esse dicitur, Polyphemus, Neptunum patrem, Thoosam, Phorcynis filiam, marinam igitur deam, matrem habet[3]), de ceterorum ortu tacetur: Hesiodus tres tantum memorat, in quibus nullus Polyphemus est; apud Homerum dubitari non potest quin multo plures sint: illi Jovi fulmina fabricant, ideoque hunc dominum agnoscere eique servire videntur; alteri Jovem ceterosque deos nihil curant vimque eorum et maiestatem contemnunt[4]): illorum natura tota divina videtur[5]), hi mortalium instar lacte caseisque aluntur:

---

1) Vid. Opusc. acad. II p. 25 sqq.

2) Theog. v. 139 sqq.

3) Od. I, 70.

4) Od. VIII, 275.

5) Theog. v. 142: *οἱ δ᾽ ἤτοι τὰ μὲν ἄλλα θεοῖς ἐναλίγκιοι ἦσαν.* Memorabilis ad hunc versum est veteris scholiastae annotatio: *Κράτης ἀντὶ τούτου ἄλλον στίχον παρατίθεται·*

Οἱ δ᾽ ἐξ ἀθανάτων θνητοὶ τράφεν αὐδήεντες.

Πῶς γὰρ τοὺς αὐτοὺς θεοῖς ἐναλιγκίους λέγει, καὶ ἐν τῷ τῶν Λευκιππίδων καταλόγῳ ὑπὸ Ἀπόλλωνος ἀναιρεῖσθαι ποιεῖ; unde discimus Cratetem illum versum damnasse eiusque loco hunc alterum substitui voluisse, quem unde sumpserit, ipsene fecerit an alicubi invenerit, quaerere supervacaneum est propterea quod incassum quaeras, quae sciri non posse praevideas. Diversarum recensionum investigatores non dubitant, quin Crates versum in aliqua theogoniae recensione legerit, et Goettlingius eum adeo in textum recepit, licet uncinis pariter cum v. 144. 145 inclusum. Prudenter Marckscheffelius (Hesiodi, Eumeli etc. fragm. p. 127.)

illi fabricam sollertissime exercent, hi ab omni vitae cultu remoti artiumque omnium adeo expertes sunt, ut ne rates quidem parare possint, quibus in vicinam terrae suae insulam traiiciant. Manifestum est igitur tantam esse inter utrosque diversitatem, ut non reprehendendus sit, si quis Klausenii sententiam improbet, qui Homeri Cyclopes ex Hesiodeis quasi difflictos et deformatos esse voluit[6]). Hanc nos ipsi olim improbavimus, neque nunc plane probare possumus, licet cognatos quodammodo utrosque Cyclopes agnoscamus. Nam non Homericos ex Hesiodeis sed utrosque ex tertio quodam genere, quamquam diversa ratione, originem traxisse iudicamus. Neque dubitamus, quin sic etiam ante nos alii iudicaverint; sed quum rem a nullo satis plane expositam meminerimus, non paucos autem aliter sentire videamus, hac nunc nobis imposita prooemiandi necessitate sic defungi placuit, ut iudicii nostri rationes paucis verbis explicaremus.

Nemini ignotum est fuisse olim in Graecia et superesse partim hodieque ingentia moenia aliaque aedificia vetustissima, quae cyclopia vocari solent, non sine summa admiratione vel a veteribus scriptoribus qui eorum mentionem faciunt, vel a recentioribus, qui reliquias eorum visitarunt, commemorata. Huiusmodo aedificia, quum ultima antiquitate condita essent et quinam conditores eorum fuissent ignoraretur, lapidum autem, quibus constructa sunt, tanta moles esset, ut humanis viribus moveri et componi nullo modo potuisse viderentur, hinc posteriores in eam opinionem inducti sunt, ut fabulosos quosdam conditores comminiscerentur viribus plus quam humanis praeditos omninoque supra humanum modum pollentes potentesque et diis

obloquitur; quamquam quod versum illum a Cratete simpliciter citatum vult, scilicet comparandi gratia, vix probari potest. Licet enim verbum παρατίθεσθαι de citandis simpliciter locis non raro usurpetur, id quod aliquanto pluribus quam quae a M. afferuntur exemplis demonstrari facile potest, hoc tamen loco verba ἀντὶ τούτου παρατίθεται significare videntur, Cratetem hunc versum non solum citasse, sed etiam pro illo altero recipiendum suasisse. Nempe damnavit hunc propterea, quod eum pugnare iudicaret cum Hesiodea, ut quidem ipsi videbatur, narratione de interfectis ab Apolline Cyclopibus, id quod scholiastae relatio manifestum facit. Ad solvendam ἀπορίαν satis erat dicere, ὅτι κατὰ κάλλος καὶ μέγεθος θεοῖς ἐναλίγκιοι ἦσαν h. e. theogoniae verba non aliam quam formae ac speciei similitudinem indicare: ceterum mortales utrisque parentibus immortalibus progigni posse etiam Geryonis, Chrysaoris, Medusae exemplis ab ipso Hesiode in theogonia commemoratis apparere.

6) Vid. Die Abenteuer des Od. aus Hesiodus erklärt. Bonn. 1834. p. 2 sqq.

quam hominibus similiores. Atque eos quidem, qui Tirynthia moenia, una ex hoc genere maxime celebrata, condidissent, fuerunt qui ex Lycia in Graeciam ascitos perhiberent[7]), sive quod vetus quaedam memoria supererat de antiquo inter Lyciam et Argolidem commercio, sive quod similia quaedam aedificia etiam in Lycia extabant, quae humanarum virium modulum excedere et a daemonibus quibusdam aut gigantibus condita esse crederentur. Nam gigantes quondam in Lycia habitasse ipsamque regionem propterea Gigantiam dictam esse legimus[8]). Non minus admirandae molitionis opera etiam apud Cyzicum erant, portu ingentibus lapidum molibus obstructo, quamobrem horum quoque conditores gigantes fuisse credebantur[9]). Lyciis autem illis Tirynthiorum moenium conditoribus etiam Cyclopum nomen inditum est,

7) Strab. VIII. q. 373: *τῇ μὲν οὖν Τίρυνθι ὁρμητηρίῳ χρήσασθαι δοκεῖ Προῖτος καὶ τειχίσαι διὰ Κυκλώπων, οὓς ἑπτὰ μὲν εἶναι, καλεῖσθαι δὲ γαστερόχειρας, τρεφομένους ἐκ τῆς τέχνης· ἥκειν δὲ μεταπέμπτους ἐκ Λυκίας.* Auctorem huius narrationis Straboni Hecataeum fuisse probabiliter Creuzerus statuit, Histor. gr. antiqu. fragm. p. 72: et agnoscimus Hecataei rationem pragmaticam, quum fabulas ad quandam verae historiae similitudinem immutare conaretur, quam Lobeckius Agl. p. 986 eum secutum esse ostendit, etiam in eo, quod Cyclopes mercenarios quosdam fecit, manuum opera victum quaerentes ideoque *γαστερόχειρας* dictos. Genuinam veteris fabulae formam fidelius servasse videtur Pherecydes, qui item Cyclopum mentionem fecit, eosque a Perseo in Argolidem e Seripho deductos tradidit. Schol. Apollon. IV, 1090. Nam Bronten, Steropen, Argen, quos ille Cyclopes nominavit (Schol. Eur. Alc. v. 1.) vix pro mercenariis haberi potuisse credas. Praeter hos Aorten Cyclopem ab eo commemoratum esse e Polluce X, 139 discimus.

8) *Γιγαντία ἡ Λυκία πρότερον καὶ οἱ κατοικοῦντες Γίγαντες.* Hesych. s. v. Lex. Seguer. p. 232, 19. Etym. M. p. 221, 19.

9) Steph. Byz. s. v. *Βέσβικος*, quod nomen insulae fuit portui Cyzicenorum obiectae: *Ἀγαθοκλῆς ἐν πρώτῃ περὶ Κυζίκου φησίν, ὅτι κτίσμα ἐστὶ Φερσεφόνης καὶ ὄνομα ἔχει γίγαντος· οἱ γὰρ γίγαντες ἀπορρήξαντες αἰγιαλοὺς ἐκύλιον διὰ τῆς θαλάσσης, ἐγχῶσαι τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ῥυνδακοῦ ζητοῦντες.* Eosdem Apollonius Arg. I, 989, *Γηγενέας* dicit, h. e. Terrigenas, quam significationem plerique et veteres et recentiores etiam in *γιγάντων* vocabulo inesse credunt: falsone an vere, non opus est nunc quaeri. Sed Deiochus Proconnesius, medii fere saeculi quinti a. C. scriptor, similem quandam cum Hecataeo rationem pragmaticam secutus, Cyzicenos istos non gigantes sed item mercenarios *ἐγγαστρόχειρας* fuisse voluit e Thessalia advectos, quemadmodum schol. Apollon. I, 996 (in cod. Paris. ap. C. Müller, Fragm. histor. gr. II p. 18.) refert. Nec diversa fuit eorum sententia, qui eos Pelasgos dixerunt. Schol. Ap. I, 987. Steph. Byz. l. l.; quamquam Agathoclem in his fuisse, id quod e Stephani loco aliquis coniiciat, non credo. Miscuit epitomator diversas relationes.

quod cur factum sit postea quaeremus: iidem ut septem numero fuisse dicerentur, probabiliter cum Goettlingio nostro propter portarum numerum factum esse statuemus[10]). Patriam autem Cyclopibus non solum Lyciam sed etiam Thraciam assignari videmus: hinc pulsos alios alio, plerosque in Curetum terram concessisse, hoc est in Euboeam, ibique arma Curetibus ex aere, quo haec insula abundabat, fabricasse[11]). Et fabricae quum aerariae tum ferrariae inventores Cyclopes vulgo creditos esse Plinius retulit[12]). Nimirum qui ingentia illa aedificia extruxissent, eosdem etiam fabricae haud expertes haberi consentaneum fuit. Atque hinc factum arbitror, ut Jovi quoque arma a Cyclopibus fabricata dicerentur, ante scilicet quam deorum faber Vulcanus natus esset. Hunc enim Juno peperit, si minus ex Jove, certe tamen posteaquam Jupiter imperio potitus est, Saturno et Titanibus superatis; armis autem ac telis in ipso illo cum Titanibus certamine Jovi opus fuit, quamobrem horum fabri antiquiores quaerendi erant: neque improbabilis coniectura est, Hesiodeae theogoniae auctorem primum hoc munus Cyclopibus tribuisse, quippe quum, quos primos fabros fuisse accepisset, eosdem etiam Jovi arma fabricasse haud inconveniens esse iudicaret. Utut est, hoc quidem constat etiam veteribus fabularum enarratoribus non diversi generis hos Jovialium telorum fabros ab illis moenium Cyclopiorum conditoribus visos[13]), eosdemque

---

10) Goettling, gesammelte Abhandl. I p. 25. Minus probo quod idem Lycios Cyclopes dictos esse suspicatur propter arcis Tirynthiae nomen Licymniam aut Lycimniam.

11) Schol. Eurip. Orest. v. 965: *Κύκλωπες Θρᾳκικὸν ἔθνος ἀπὸ Κύκλωπος βασιλέως οὕτως ὀνομαζόμενον· οὗτοι πολέμῳ ἐξαναστάντες ἐκ τῆς ἰδίας ἄλλοι ἄλλως ᾠκίσθησαν, πλείονες δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Κουρητίδι.* Rex ille, a quo nomen acceperunt, Caeli filius dictus esse videtur. Certe Hellanicus ap. schol. ad Theog. v. 139 hunc Caeli filium memorat ab eoque natis nomen inditum, quos Hesiodus ipsos Caeli filios esse vult. — Curetis ap. schol. Eurip. quin Euboea sit dubitari non potest, licet illo nomine etiam alias regiones, Aetoliam et Cretam appellari videamus. Nam in Euboea Curetes primos arma a Cyclopibus fabricata induisse fabulae ferebant, quemadmodum ex Istro refert schol. Il. X, 439. Eandem rem, quamquam absque diserta Cyclopum mentione, etiam Strabo memorat X p. 472 et ex Epaphrodito Steph. Byz. s. v. *Αἴδηψος.* Cf. Lobeck. Agl. p. 1131 sq.

12) Hist. nat. VII, 56 p. 477. Gron.

13) Schol. Eurip. Or. v. 963. *Κύκλωπες δὲ οἱ ἐγχειρογάστορες περιετείχισαν τὰς Μυκήνας, οὓς ἡ ἱστορία φησὶ τὸν κεραυνὸν τῷ Διὶ κατασκευάσαι.* Eustath. ad Il. II, 559 p. 286, 20. *Δοκεῖ δέ, φασιν, ὑπὸ τῶν Κυκλώπων τειχισθῆναι [ἡ Τίρυνς] τῶν κατὰ τὸ Ἄργος, οἱ καὶ ἐγχειρογάστορες ἐκαλοῦντο καὶ*

non solum Jovi fulmina sed etiam Neptuno tridentem, Plutoni galeam fabricasse dictos esse [14]). Quamquam de tridente controversiam Cyclopibus Telchines moverunt,[15]) et ipsi Jove eiusque fratribus antiquiores, quippe qui etiam falcem Saturno fabricaverint, qua is patris Caeli genitalia demessuit.[16]) Sed Telchines isti Rhodiorum maxime et Cretensium ac Cypriorum fabulis celebrabantur, videturque origo eorum e Phoenicum, qui olim has insulas tenuerunt, mythologia repetenda esse,[17]) Cyclopes autem Graecis eorumque cognatis Asianis magis proprii fuisse videntur, quumque illi calliditate ac malitia insignes et magicarum quoque artium periti, et quamvis ingenti robore, corpore tamen exiguo et fere pumiliones essent, hi contra in gigantibus numerandi sunt, a ceteris eiusdem generis nomine magis quam natura discreti. Atque hinc fortasse illud quoque explicandum est, quod nonnulli eos e Thracia repetiverunt, quam etiam gigantum sedem a multis habitam fuisse constat.[18]) De gigantum autem natura et notione genuina satis nunc inter peritos constare arbitror,[19]) nihil aliud primitus horum personis significatum esse nisi vires quasdam naturae immoderatas atque indomitas partim caelestes atque aerias partim maritimas partim terrestres, quae in tempestatibus violentisque earum mutationibus, in procellis, terrae motibus montiumque ignivomorum eruptionibus, in fluctibus et exundationibus aquarum dominarentur, quumque modum atque ordinem legitimum

---

χειρογάστορες, οἷα χειροτέχναι. — ὁ δὲ μῦθος τερατολογεῖ τῆς γαστρὸς ἑκάστῳ αὐτῶν ἐκπεφυκέναι τὰς χεῖρας. ὑπὸ τούτων γοῦν, φασί, τῶν Κυκλώπων ἐτειχίσθη τὸ Ἄργος, οὐχ ὑπὸ τῶν Σικελικῶν, οἷς οὐδὲν κοινὸν πρὸς τούτους, τρεῖς ὄντας ἢ ἑπτὰ κατά τινας, ὧν ἑκάστῳ εἷς ὀφθαλμὸς ἐνέκειτο μετώπῳ κατὰ Ἡσίοδον.

14) Apollodor. I, 2, I, 3.

15) Callimach. hymn. in Del. v. 31: *ἄορι τριγλώχινι, τό οἱ Τελχῖνες ἔτευξαν.*

16) Strab. XIV p. 654. Eustath. ad Dionys. Perieg. 501.

17) Cf. Spanhem. ad Callim. h. in Del. p. 404 Ern. Hoeck, Creta I p. 345sqq. Lobeck. Agl. p. 1182sqq.

18) Apollod. I, 6, 1. Diodor. IV, 15. V, 71. Pausan. I, 25, 2. VII, 29, 2. Schol. Apoll. Rh. III, 234.

19) Vid. imprimis Fr. Wieseleri dissertationem de gigantibus summa cum eruditione et subtilitate scriptam, in Encyclop. Litt. et Artt. Sect. 1 vol. 67 p. 141—184. Similis autem quam apud Graecos gigantum natura etiam in maiorum nostrorum Germanorum fabulis apparet, de quibus accurate nuper exposuit Weinholdus in Relatt. Acad. Vindob. (Sitzungsberichte d. k. k. Ak. d. W.) ann. 1858 Febr. p. 225sqq.

naturae excederent ac perturbarent, ut plurimum diis legitimi ordinis moderatoribus adversari atque infesti esse viderentur, licet nonnunquam etiam potestati eorum servirent imperiisque parerent. Neque mirabimur, si huiusmodi naturis etiam honorem quendam ab hominibus exhibitum sacraque facta viderimus, scilicet quo minus vim suam in hominum perniciem exercerent. Quamquam perpauca tantum huius rei vestigia in veterum monumentis servata sunt. Horum unum maxime obscurum illud est, quod ex fabulosis Athenarum antiquitatibus refertur: Minois Cretensis bello, quum Athenienses etiam fame ac pestilentia vexarentur, oraculi monitu Hyacinthi filias ad Geraesti Cyclopis sive aram sive tumulum immolatas esse.[20] Hyacinthum eiusque filias vernantis terrae dotes significare facile credimus, quae quum Geraesto sacrificantur, infestum huius numen agnoscimus, cuius ira quum clades Atheniensibus immissae viderentur, sacrificiis eum placandum esse admonebantur. Geraesti nomine etiam promontorium oppidumque in Euboea fuisse notum est, in quam insulam quum aliquando Cyclopes se recepisse dicantur, horum unum promontorio nomen dedisse haudquaquam improbabile est. Neque obstat huic coniecturae, quod a nonnullis Geraestum hunc Euboicum Jovis filium creditum esse accepimus[21]): nihil enim in fabulis magis varium atque inconstans esse videmus quam genealogias, Jovisque tam late patens numen ac natura est, ut facile etiam Cyclopis unius atque alterius parens haberi potuerit, non minus quam frater eius Neptunus, qui Polyphemi Cyclopis pater esse dicebatur. Atque etiam Geraestum fortasse ab aliis Neptuni filium habitum esse colligas,[22]) quandoquidem huius dei religiones in Geraesto promontorio prae ceteris celebratas esse constat[23]). Ipsum nomen *Γεραιστός* honores olim Cyclopi illi habitos esse testatur, quippe a verbo *γεραΐζω* deflexum, quod licet in superstitibus linguae graecae monumentis non inveniatur, formam tamen habet prorsus legitimam, et quemadmodum *γεραστός* a verbo

20) Apollodor. III, 15, 8, 4. Cf. Schwenck in Museo Rhen. vol. VI (ann. 1839 p. 536.

21) Steph. Byz. s. v. *Γεραιστός*.

22) Quod Heynius ad Apollodor. l. l. a Stephano Byz. s. v. *Παρθενόπολις* Geraestum Neptuni filium commemorari ait, in errore versatur.

23) Strab. X p. 446. Steph. Byz. l. l. Schol. Pind. Ol. XIII, 159. cf. C. F. Hermann. Antiqu. sacr. §. 65, 2.

item parum usitato nec nisi apud grammaticos servato *γεράζω*,[24]) sic a *γεραΐζω γεραϊστός* aut coalescentibus vocalibus *γεραιστός* factum est. Quam ob causam autem Geraesto illi honor habitus, et qualis eius vis ac natura visa sit, accuratius a nobis definiri nemo postulabit: verum hoc saltem apparere arbitramur, numen eius infestum habitum placandumque aliquando sacrificiis non solum in Euboea sed etiam in Attica visum esse. — Alterum cultus Cyclopibus praestiti exemplum, non fabulosum illud sed certa rerum fide traditum, apud Pausaniam extat, qui sua adhuc aetate aram Cyclopibus in isthmo consecratam esse memorat, in eaque sacra illis a Corinthiis fieri.[25]) Neque errabimus, opinor, si tertium his adiungamus honorem a Trapezuntiis in Arcadia fulguribus, procellis et tonitribus habitum, licet non Cyclopes ab illis sed Gigantes invocati esse videantur,[26]) quo nomine etiam Cyclopes comprehendi potuisse manifestum est. Arcadiam autem pariter atque Lyciam, unde Cyclopes Tirynthii arcessiti dicebantur, olim *Γιγαντίδα* vocatam esse audimus,[27]) utpote a Gigantibus habitatam, quorum unus Hoplodamus in Arcadum fabulis celebrabatur propter auxilium Rheae parturienti latum.[28]) Nam quum illa Jovem enixura ad montem Thaumasium prope Methydrium se contulisset, convocatos esse ab Hoplodamo Gigantes, qui Saturnum partui insidiantem arcerent ac repellerent. Hoc auxilium apparet quam simile sit Curetum ministerio, quos Cretensium fabulae Jovi recens nato custodes apposuerunt: hos autem cum mythologis doctissimis Lauero et Prellero[29]) nubes significare dicemus fulmen ac tonitrua iaculantes, quo puerulum Jovem ab adversariis defendant: quae significatio quantopere etiam Arcadibus illis Gigantibus conveniat quilibet sua sponte intelligit. — Non minus autem facile ad intelligendum est, quam proclivis error veteribus ipsis fuerit, ut obscurata priscarum de Gigantibus, Curetibus similibusque personis fabularum

---

24) Hesych. s. v. *γεράζεται, τιμᾶται.* Etym. M. p. 227, 41. *Γεραιστὸς, ἀκρωτήριον Εὐβοίας, ἱερὸν Ποσειδῶνος· παρὰ τὸ ἐν αὐτῷ γεραίρεσθαι τὸν Ποσειδῶνα· παρὰ τὸ γερῶ, γεράζω, γεραστός.*

25) Pausan. II, 2, 2.

26) Vid Id. VIII, 29, 1.

27) Steph. Byz. s. v. *Ἀρκάς: ἐκλήθη δὲ καὶ Λυκαονία· οἱ δὲ καὶ Γιγαντίδα φασίν.*

28) Pausan. VIII, 32, 5. 36, 2. De Jove in Arcadia nato cf. Opusc. ac. II p. 255.

29) Vid. Lauer. System. d. griech. Mythol. p. 189. Preller. Myth. I p. 86.

genuina significatione, illi omnes ex indomitis atque immoderatis naturae viribus ac motibus in quoddam priscorum hominum genus transmutarentur, hos quidem, qui postea extiterunt, magnitudine corporum ac robore longe superantium, ceterum pariter mortalitatis conditioni obnoxiorum, ac propter nimiam ferociam, quum etiam insurgere adversus deos auderent, tandem ab his extinctorum.[30]) Talem de Gigantibus opinionem iam Homeri aetate pervagatam fuisse cognoscimus, quum gentem eorum penitus deletam audiamus[31],) cognatos autem eorum Cyclopes in remotissima quadam regione feros atque incultos deorumque contemptores habitare, ad quos quod Ulixem delatum unumque eorum ab illo occoecatum esse poeta narrat, dubitari non potest, quin vetustam aliquam fabulam arripuerit suoque consilio adaptaverit, genuinae significationis aut ignarus aut incuriosus. Sedem Cyclopibus aut Hyperiam aut certe propinquam Hyperiae assignat,[32]) quo nomine in vetusta fabula vix quidquam nisi superior quaedam et aëria regio significata videri potest.[33]) Posteriores nemo nescit his Homeri Cyclopibus Siciliam habitandam dedisse, cuius opinionis antiquissimum e superstitibus testem Thucydidem habemus.[34]) Quod quum in eadem insula propter Aetnam montem etiam Vulcani officinam esse fabularentur, huic socios Cyclopes atque ministros adiunxerunt, scilicet quia Cyclopes etiam fulminum Jovialium fabros fuisse acceperant, quamvis Homericos illos longissime ab huiusmodi ministerio omnique arte fabrili abhorrere manifestum sit. Neque recentiores Siculi dubitarunt, quin a Cyclopibus quondam et Gigantibus insula sua habitata sit, cuius rei certissima documenta proferunt ingentia quaedam corpora in aliquot Siciliae partibus inventa, quorum dentes aliaque ossa et a se et ab aliis visa esse Fazellus asseverat.[35])

Longe propius ad veram et genuinam Cyclopum significationem tres illi apud Hesiodum accedunt, quamquam is ex omni numero, qui quin maior ab initio creditus sit non dubito, tres tantum ascivit, Bronten, Steropen, Argen, scilicet quod pluribus non opus erat ad fulmi-

30) Varias de gigantomachia narrationes diligenter composuit Wieselerus l. l. p. 142 sqq.

31) Od. VII, 58—60.

32) Ib. VI, 4. 5. ubi *ἄνδρες ὑπερηνορέοντες* vocantur.

33) Sic statuit Car. Guil. Osterwald, Homerische Forschungen. I. Hermes-Odysseus p. 40, probabilius quam Nitzschius ad Od. tom. III p. XXVII.

34) Thucyd. VI, 2.

35) De rebus Siculis: Dec. II lib. I. c. 1. p. 239.

num fabricam. Nec dissimile veri est id quod iam supra significavimus, primum Hesiodum, aut quemcunque theogoniae compositor auctorem habuit, hanc fabricam Cyclopibus assignasse, quippe quod hoc nomine primos fabros fuisse acceperat. Causam nominis, ipsi haud dubie incompertam, suo modo interpretatur: munus autem, ut fulmina Jovi fabricent, iam statim, ubi de ortu eorum refert, licet illo tempore nullus adhuc Jupiter esset, sibi commemorandum esse putavit, propterea scilicet, quod rem aut nulli aut paucis notam esse sciret.

Sed de nomine Cyclopum, quid proprie significet et quam ob causam huic Gigantum generi inditum sit, perobscura quaestio est multisque modis, et satis nonnunquam aut mirifice aut absurde tractata. Fuerunt qui, sicut alia nomina multa, quae ex Graecorum sermone commode explicari posse desperarent, sic etiam hoc Cyclopum nomen origine barbarum et a Graecis in sui sermonis similitudinem corruptum esse statuerunt. Nam Chek-loub a Phoenicibus dictos fuisse qui circa sinum Lilybaetanum incolerent homines feros et incultos, quales fere Homerus describit, atque hinc nomen in alios quoque translatum.[36]) Qui autem graecum vocabulum esse agnoscunt, de significatione tamen longissime inter se discrepant. Alii enim circumspectores designari volunt, hoc est nihil aliud quam priscorum Pelasgorum augures[37]): alii astrologos, item, a circumspiciendo dictos, aut quia orbes caelestes contemplarentur[38]): alii stellas ipsas propter formam orbicularem[39]), rursus alii metallarios, qui quum sub terra opus facerent, lucernas in fronte alligatas haberent.[40]) Nos ipsi olim nihil aliud nisi feritatem vultus hoc nomine designari credidimus[41]): rotundari enim oculos eorum, qui vehementi furore agitarentur, tumescere et quasi extare videri: nec displicuit haec opinio

36) Bochart. Chan. I c. 30, quem sequitur Clericus ad Hes. theog. v. 139.

37) Rückert, Dienst d. Athene p. 131. — Liberalius etiam Fazellus l. l. omnium artium cycliarum peritiam Cyclopibus tribuit, atque hinc nomen inditum vult.

38) L. Hug. Ueb. den Mythus d. alt. Völk. p. 162.

39) Schwartz, die altgriech. Schlangengotth. Progr. gymn. Berol. Werderiani ann. 1858. p. 9.

40) Hirt. Gesch. der Baukunst p. 198 et in Wolf. Analect. I p. 154. — Obiter etiam Feuerbachii (Nachgel. Schr. II p. 100) et Klenzii (in Bött. Amalth. III p. 78) mentio facienda est, qui vetusta quaedam artificum collegia Cyclopes fuisse volunt. Nec longe diversa videtur Böttigeri sententia Kunstmyth. II p. 90 sqq.

41) Opusc. ac. II p. 95.

uni ex sollertissimis mythologis populari nostro Lauero.[42]) Et ad formam oculorum nomen pertinere etiam Röthius et Lennepius censuerunt, quamquam diversa uterque ratione. Alter enim initio Cyclopes non diversos a Cabiris esse voluit, quorum imagines magnis et rotundis oculis conspicuas esse affirmat,[43]) alter autem Cyclopes, quos Graeci aut e Lycia aut e Thracia advenisse dicant, re vera Celtas fuisse statuit, cui genti magni et rotundi oculi proprii essent: nam Celtarum terram etiam Thraciae nomine comprehendi potuisse, et extare passim vetustissima quaedam Celtarum monumenta his quae cyclopia a Graecis dicuntur non absimilia.[44]) Alii autem, quum Cyclopes etiam unoculi fuisse perhibeantur pariter atque Arimaspi fabulosi, ad horum similitudinem illos effictos esse opinati sunt, Strabonem auctorem secuti,[45]) a quibus Vossius dissentiens Arimaspos potius ad Cyclopum quam Cyclopes ad Arimasporum exemplum unoculos factos esse arbitratur.[46]) Nuperrime autem extitit, qui nihil omnino ad oculos eorumque formam hoc nomen pertinere coniiceret, sed corruptum esse ex eo quod est *κλώψ*, cum reduplicatione *κέκλωψ*, quo vocabulo designatas esse naturas quasdam maleficas, bonorum deorum beneficia, fruges atque fructus aliasque dotes furari atque eripere hominibus solitas.[47]) Reduplicationem fortasse propterea additam credit, quo non simpliciter sed dupliciter aut tripliciter fures esse designentur.

Haec omnia quin longe a vero absint dubitari non potest: unam probabilem sententiam eorum esse iudicamus, qui fabulosis illis antiquorum moenium atque arcium conditoribus, quos olim Gigantes habitos fuisse constat, nomen illud propter formam aedificiorum impositum esse statuunt.[48]) Moenia enim arcium atque urbium *κύκλους* a Graecis vocari notum est. Neque illud fortasse improbari possit,

---

42) Syst. d. gr. Myth. p. 161.

43) Röth. unsrer abendländ. Philos. tom. I not. p. 123.

44) Ad Hesiod. th. v. 142 p. 200.

45) Strab. I, p. 21.

46) Epist mythol. II, 16 p. 133. ad Verg. Georg. p. 192. Antisymb. I. p. 241.

47) Osterwald, l. l. p. 31.

48) Nisi fallor fuit haec Hüllmanni sententia, cuius dissert. de Cercopibus et Cyclopibus, Bonnae 1826 editam, inspicere nunc non possum. Eandem Fr. Krusius protulit, Hellas I p. 440, et Göttlingius, Ges. Abh. I p. 25. Nec Walzius ab ea abhorret, in Paul. Encycl. real. V p. 245. Denique Bursianus quoque in Quaestt. Euboic. Cyclopum appellationem ab aedificiis repetit.

si quis veram ac genuinam nominis formam non *Κύκλωψ* sed *Κύκλοψ* fuisse suspicetur, ad exemplum aliorum nominum pariter in *οψ* desinentium, veluti *Δόλοψ*, *Δρύοψ*, quibus etiam *Ἕλλοψ*, *Πέλοψ*, *Κέκροψ*, *Μέροψ*, *Μόψοψ*[49]) addere licet, quae omnia, quamvis de significatione postremae partis parum constet[50]) dubitari tamen non potest, quin populorum nomina fuerint, partim quidem obsoleta et cum aliis postmodo commutata, partim autem usurpari nunquam desita. Quodsi giganteos illos *κύκλων* conditores initio *Κύκλοπας* dictos esse sumimus, apparet quam facile hinc ad alteram formam aberrari potuerit, ut *Κύκλωπες* vocarentur, nomenque ad oculorum formam pertinere crederetur, quo accessit deinde, ad augendum scilicet monstrorum miraculum, ut etiam *μόνωπες* sive unoculi fuisse perhiberentur. Id de suis Cyclopibus, fulminum fabris, Hesiodus disertissime inculcat, de Homericis, quantumvis ceteroquin mutatis, dubitari non potest.

Scrib. Gryphiswald. Non. Mart. MDCCCLIX.

---

49) De hoc cf. Meinek. Analect. Alex. p. 381. Reliqua nemini ignota sunt.
50) Vid. G. Curtius, Etymol. gr. I p. 95 et 240.

DE EPICURI THEOLOGIA.

In Epicuri epistola ad Menoeceum, quae bene beateque vivendi rationem brevi praeceptorum summa comprehensam proponit, primum praeceptum est de vera pietate adversus deos. Haec eo constare dicitur, ut et esse di credantur et vita frui immortali atque beata, sicut communis apud omnes pervagataque deorum notio ferat, arceatur autem et removeatur quicquid aut immortalitati aut beatitudini adversetur, cuiusmodi plurima in populari religione poetarumque fabulis in deos transferantur. Impium igitur esse non qui huiusmodi deos populares et fabulosos respuat, sed qui vulgi opinionibus temere assentiatur: neque enim *προλήψεις* has dicendas esse, h. e. notiones veras ipsaque natura duce in hominum animis informatas, sed *ὑπολήψεις* tantum, h. e. opinationes vanas atque commenticias errore iudicii susceptas adeoque etiam cum communi notione deorum pugnantes, ut, qui eas susceperint, secum ipsi pugnare dicendi sint, quippe quum, quales ex communi notione deos esse profiteantur, tales haudquaquam tamen retineant[1]).

---

1) Verba Epicuri apud Diogenem L. X, 123 sic scripta sunt: *οἵους αὐτοὺς* (h. e. *τοὺς θεοὺς*) *οἱ πολλοὶ νομίζουσιν, οὐκ εἰσίν· οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς οἵους νομίζουσιν.* sed quamvis negligenter Epicurum scribere solitum esse non modo veterum testimoniis credamus sed etiam ex ipsius opusculis, quae aetatem tulerunt, intelligamus, vix tamen tantam eius incuriam fuisse arbitror, ut non intelligeret, quam perversum esset idem verbum *νομίζειν* in eodem contextu primum de vulgi opininione falsa et reiectanea, mox autem de vera notione, quae teneri debuerit, usurpatum. Scripsisse eum suspicor, *οὐ γὰρ φυλάττουσιν αὐτοὺς οἵους ὁρίζουσιν.* Hoc enim, *ὁρίζειν*, dicitur de iis, qui aliquid pro certo statuunt et eloquuntur, *προφέρονται μετὰ συγκαταθέσεως*, ut ait Sextus Empiricus Pyrrhon. hypot. I, 197. Nec aliunde ductum est nomen *τῆς ὁριστικῆς ἐγκλίσεως*, quo nomine verbi modus indicativus a grammaticis appellatur. Apollonius quidem, de constr. III, 19, p. 245, 5 medii forma utitur: *διὰ γὰρ ταύτης* (*τῆς ἐγκλίσεως*) *ἀποφαινόμενοι ὁριζόμεθα*, et c. 6, p. 207, 23 *γράφεις* idem significare ait atque *ὁρίζομαί σε γράφειν*, quum apud philosophos haec forma

Conspirant prorsus haec Epicuri praecepta cum ceteris philosophis, quicumque non in atheorum numero censendi sunt, potueruntque quae ille dixit iisdem plane verbis etiam a Stoicis dici, acerrimis ceteroquin Epicuri adversariis. Et tamen omnis Epicuri theologia ab ea quam Stoici probabant, toto caelo, ut aiunt, distabat, et quum hi quidem religionem emendare et quodammodo fulcire conarentur, Epicurus contra omnem religionem, quae quidem vere sic dicenda sit, funditus sustulisse et ex hominum animis evellisse non iniuria accusatur. Hoc unum enim inter utrosque convenit, ut vulgi opiniones de dis impugnent atque reiiciant; de natura autem deorum et de veneratione cultuque eis debito nihil inter eos commune est. Huius discrepantiae si causas quaerimus, hae duae se nobis offerunt, altera, quod quo modo notio deorum in hominum animis nata esset, alia Stoicorum, alia Epicuri sententia fuit, quum illi causam eius ab admiratione rerum caelestium omnisque rerum naturae contemplatione repeterent, qua permoti homines numinis divini, quo haec regerentur, notionem concepissent, Epicurus autem deorum notionem non aliunde quam ab imaginibus quibusdam divinis in animos hominum illapsis derivari posse statueret. Altera causa haec erat, quod, quum beatitudinem quidem utrique dis tribuerent, de ipsa tamen beatitudine prorsus diversa sentiebant. Nam Stoici nullo modo abhorrere eam iudicabant a mundi totius administratione, quumque beatus nemo esse posset nisi cum virtute et sapientia, nec virtus esse posset sine actione, deorum autem

---

magis propriam d e f i n i e n d i significationem habere soleat. Sed quam propinquae hae significationes sint manifestum est. Et potuisset Epicurus in illa epistola etiam *ὁρίζονται* scribere, quemadmodum scriptum est de Stoicis apud Ps. Plutarchum de plac. phil. 1, c. 6: *ὁρίζονται τὴν τοῦ θείου οὐσίαν οὕτως· πνεῦμα νοερὸν καὶ πυρῶδες κτλ.*; nam ad definiendam deorum notionem, qualem ex communi persuasione omnes profitebantur, satis videri poterat, ut dicerentur immortales et beati, siquidem haec duo adeo deorum propria sunt, ut si quis *μάκαρας καὶ ἀθανάτους* dici audiat, statim deos dici intelligat. — Obiter addere libet etiam alterius loci corrupti in eiusdem Epicuri epistolae principio §. 124 emendationem necessariam, incohatam a Gassendo, sed non perfectam. Legitur ibi, post commemoratas falsas vulgi de dis opiniones: *ἔνθεν αἱ μέγισται βλάβαι αἰτίαι τοῖς κακοῖς ἐκ θεῶν ἐπάγονται καὶ ὠφέλειαι τοῖς ἀγαθοῖς*. Correxit Gassendus verissime, *ἔνθεν καὶ μεγίστας βλάβας τοῖς κακοῖς ἐκ θεῶν ἐπάγεσθαι καὶ ὠφελείας τοῖς ἀγαθοῖς*, non debebat autem *αἰτίαι* delere, sed in *αἰτιῶνται* mutare. In proximis verbis, *ταῖς γὰρ ἰδίαις οἰκειούμενοι διὰ παντὸς ἀρεταῖς τοὺς ὁμοίους ἀποδέχονται*, post τοὺς addendum puto *θεούς*.

maiestate dignior actio nulla esset quam mundi administratio, ne beatos quidem deos futuros esse nisi cum virtute et sapientia mundum administrarent. Epicuro autem, qui beatum esse neminem censeret nisi otiosum omnique cura et labore vacuum, illud administrandi mundi negotium tam grave tamque laboriosum esse videbatur, ut non posset non officere beatitudini, ideoque longe esset a deorum conditione seiungendum[2]), quum praesertim permulta in mundo esse fierique videremus divinae sapientiae et bonitati haud sane consentanea[3]). Sic igitur quum a mundi administratione rerumque humanarum procuratione deos procul arceret neque quicquam ab iis aut boni aut mali ad homines permanare vellet, sed nihilo minus tamen venerandos eos et colendos esse diceret propter naturae divinae praestantiam[4]), non sane mirum est, quod plerique eum ludere dixerunt veramque animi sententiam detestandae invidiae causa dissimulare[5]). His quid opponi possit quum ab aliis tum a me ipso significatum est, ad Ciceronis librum primum de natura deorum p. 31 ed. 3. Sed quum alia quoque nonnulla esse videam in Epicuri placitis theologicis, de quibus partim ab antiquis eius adversariis[6]), partim a recentioribus quibusdam historiae philosophicae scriptoribus non recte iudicetur, operae pretium me facturum spero, si de his quid mihi videatur, paullo accuratius exposuerim.

Primum igitur esse deos Epicurus profitebatur propterea, quia communem hanc, ut quidem ipsi videbatur, et constantem omnis humani generis persuasionem non aliter existere potuisse existimabat nisi naturali quadam anticipatione — sic enim cum Cicerone *πρόληψιν* dicere licet — : hanc autem anticipationem nasci in hominum animis non potuisse nisi visione aliqua deorum oblata. Haec enim erat doctrina atomistica, quam a Leucippo et Democrito traditam Epicurus

2) *Οὐ γὰρ συμφωνοῦσι πραγματεῖαι καὶ φροντίδες καὶ ὀργαὶ καὶ χάριτες μακαριότητι*, inquit Epicurus in epistola ad Herodotum §. 77. Cf. epist. ad Pythoclem §. 97. 116. Cic. de nat. deor. 1, 20, 52.

3) Hoc argumento utitur Lucretius V, v. 199 sqq.

4) Cic. de nat. deor. 1, 17, 45. 20, 56. Cf. Senec. de benef. IV, 19.

5) Cic l. l. 1, 44, 123. Cf. 30, 85. 41, 115.

6) Hi significari videntur a Philodemo *π. εὐσεβείας*, cuius libri fragmenta misere lacera edita sunt in Herculanensium collectione altera, Neapoli 1862, tom. II, p 27, ubi haec verba leguntur: *οὐδ' ἐξ ἀπόπτου τὰ δοκοῦντα περὶ θεῶν Ἐπικούρῳ συνεῖδον*.

tanquam unice veram adoptaverat, ut quaecunque in animo notiones informarentur, harum originem causamque ab imaginibus repeterent extrinsecus in animum illapsis visionemque efficientibus[7]). Constare autem has imagines censebant atomis sive individuis corpusculis longe subtilissimis et quolibet vel tenuissimo corpore ex eorum genere, quae manibus tangi possunt, longe tenuioribus, et esse earum alias, quae oculos lacesserent et hinc ad animum deferrentur, alias autem, quae oculis quidem non perciperentur, sed propter summam tenuitatem ad ipsum statim animum perlaberentur[8]). Effici quidem imagines non modo atomis ex aliquo corpore manantibus eiusque unde manarent formam ac speciem referentibus, sed nonnunquam etiam fortuita quadam et spontanea vagantium per aera atomorum in hanc vel illam formam coniunctione[9]): sed huiusmodi imagines perquam mutabiles esse et inconstantes aliterque aliis se offerre: deorum igitur notionem, unam apud omnes et constantem, non potuisse nisi ex illo genere imaginum nasci, quae non essent fortuitae, sed ex rebus veris atque corporeis emissae, quarum speciem formamque referentes notionem earum in animis efficerent. Quod quum tamen non, ut aliarum rerum, sic deorum quoque imagines per oculos perciperentur, hinc consequi naturam earum longe quam illarum tenuiorem esse, ut oculis non affectis ad ipsum animum penetrare possent[10]). Et ne ab animo quidem eas percipi, nisi quum is nulla alia re, quae fortius eum moveret, occupatus et praepeditus, affici earum incursione et moveri posset, id

---

7) Cf. Ps. Plutarch. de plac. phil. IV, 8: *Λεύκιππος, Δημόκριτος τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν νόησιν γίνεσθαι εἰδώλων ἔξωθεν προσιόντων· μηδενὶ γὰρ ἐπιβάλλειν μηδετέραν χωρὶς τοῦ προσπίπτοντος εἰδώλου.* Sententia quidem plana; sed in altero membro scribendum censeo *μηδένα γὰρ ἐπιβάλλειν μηδετέρᾳ.* Nam solet *ἐπιβάλλειν* quum ab aliis tum ab Epicuro de animo dici qui in aliquam vel visionem vel notionem sese iniicit et incumbit, unde nomen *ἐπιβολή*, quod Lucretius II, 739 latine vertens animi iniectum dicit. Cf. etiam Schneider. ad Epicuri Physica p. 65. Lachmann. ad Lucret. p. 134.

8) Lucret. IV, 732:

> Quippe etenim multo magis haec sunt tenuia textu
> quam quae percutiunt oculos visumque lacessunt,
> corporis haec quoniam penetrant per rara cientque
> tenuem animi naturam intus sensumque lacessunt.

9) De his vid. Lucret. IV, 130 sqq., de illis v. 36 sqq.

10) Haec est quam Ps. Plutarch. 1, 7, 15 et Stobae. Ecl. 1, p. 66: *λεπτομέρειαν τῆς τῶν εἰδώλων φύσεως* dicunt: quamquam quod propter hanc unam deos tantum *λόγῳ θεωρητούς* fuisse volunt, non concedendum est.

quod in somno potissimum, sopitis corporis sensibus, contingeret[11]): semel tamen sic innata in animo notione deorum non solum memoriam eius retineri, sed ipsas etiam imagines divinas a vigilantibus quoque percipi posse, quippe quum nec deficeret unquam imaginum transitio, et animum, si modo attenderet neque aliis rebus detineretur ac distraheretur[12]), affici ab iis necesse esset.

Sic igitur esse quidem deos evincebatur: sed immortalitatem quoque et beatitudinem eis asserere difficilius erat, neque immerito Academicus Epicuri adversarius apud Ciceronem[13]) de his nihil ex imaginum divinarum visione innotescere potuisse monet. „Fac" ait „imagines esse, quibus pulsentur animi: species dumtaxat obiicitur quaedam; num eti[illegible] cur ea beata sit, cur aeterna?" Tamen tenendum hoc [illegible] Epicurus esse statuebat, qu[illegible] immortalitatem dis et beatitudinem consensu omnium tribui videret Fecit igitur quantum potuit, ut, quod argumentis liquido demonstrari et plane evinci non posse intelligebat, saltem non incredibile esse persuaderet, quemadmodum alias quoque in quaestionibus theologicis a viris doctis atque piis non raro factum esse videmus, ut si quid indemonstrabile adeoque etiam absurdum esset, quod tamen non credi propter pietatem nefas haberent, id credibile saltem facere anniterentur. Videamus ergo primum de immortalitate. Cottam quidem si audimus, Epicurus huius pariter atque beatitudinis intelligentiam ex imaginibus capi dixit in animum illabentibus, neque Velleii verba, ad quae ille respicit, hanc interpretationem respuere videri possunt. Sed de his infra accuratius: nunc hoc tantum, quod manifestum est, nec fugere Epicurum, quamvis hebes fuisse putetur, ullo modo potuit, considerabimus: si, ut cetera, quae sunt, omnia, ita di quoque ex atomis esse creduntur, sique, quicquid ortum ex aliis habet et compositum est, id necesse est etiam interire aliquando et dissolvi posse, ne deos quidem a dissolutione et interitu tutos habendos esse. Hac ratione permoti fuerunt olim historiae philosophicae scriptores, qui deos Epi-

11) A somniorum visis primam deorum notionem in priscorum hominum mentibus natam esse Lucretius ait V, 1168, admistis nonnullis minus ad rem pertinentibus. Brevius rem exponit Sextus Emp. adv. Phys. 1, 25.

12) Lucret. IV. 801:

Et quia tenuia sunt (simulacra) nisi se contendit acute
cernere non potis est animus.

13) De nat. deor. I, 38, 107.

curi non ex atomis fuisse crederent, sed aliam nescio quam naturam eorum circumspicerent. Praeivit Gassendus[14]), cui „videtur Epicurus censuisse deorum esse corpus sui generis, aliud videlicet ab iis, quae sint ex atomis concreta", idque confirmari etiam eo, quod Plutarchus, postquam dixit deos esse ratione contemplabiles, subiiciat eum posuisse quattuor genera naturarum incorruptibilium, *τὰ ἄτομα, τὸ κενόν, τὸ ἄπειρον* et quarto loco *τὰς ὁμοιότητας*, quas quidem etiam *ὁμοιομερείας* et *στοιχεῖα* dici. De his quid statuendum sit difficile dictu est, nisi hoc quidem apparere arbitror, istam *τῶν ὁμοιοτήτων* cum homoeomeriis Anaxagorae et elementis Empedoclis aliorumque comparationem aut confusionem perineptam esse et errori scriptoris indocti imputandam[15]). Id igitur Gassendus quoque sentiens *ὁμοιότητας* nihil aliud esse suspicatur, nisi id, quo constent celebrata illa et a multis irrisa deorum quasi-corpora, de quibus quo modo iudicandum sit infra exponemus. Denique hoc saltem apparere ait, Epicurum praeter illa tria, de quibus nulla sit controversia, asseruisse quartam quandam naturam, quae incorrupta perinde sit neque, ex eius mente, intelligi alia quam divina possit. Assentitur huic Thomas Stanleius[16]), quartamque hanc

14) Animadvers. in X. librum Diogenis Laert., tom. II p. 55. 56. ed. tert. Lugdun. 1675.

15) Locus est in libro de placitis phil. I, 7, 15: *Ἐπίκουρος ἀνθρωποειδεῖς μὲν πάντας τοὺς θεούς, λόγῳ δὲ πάντας θεωρητοὺς διὰ τὴν λεπτομέρειαν τῆς τῶν εἰδώλων φύσεως. ὁ δ' αὐτὸς ἄλλας* [*ἄλλως* coni. Gassend., idque legitur in cod. Mosqu.] *τέσσαρας φύσεις κατὰ γένος ἀφθάρτους τάσδε, τὰ ἄτομα, τὸ κενόν, τὸ ἄπειρον, τὰς ὁμοιότητας· αὗται δὲ λέγονται ὁμοιομέρειαι καὶ στοιχεῖα.* — Steinhartus in commentatione de Epicuro (Encyclop. litt. et artt. I, 35 p. 474) *τὸ κενόν* hoc loco non de vacuo, sed de *συμπτώμασιν* accipiendum, *τὰς ὁμοιότητας* autem, pro quo vocabulo *ἰδιότητας* potius scribi debere censet, i. q. *τὰ συμβεβηκότα* esse suspicatur. Id qua ratione fieri possit neque ipse exposuit neque ego intelligere possum. Nolo ipse coniecturas periclitari, quibus quum certum fundamentum desit, nihil effici posse praevideam. Commemorabo tamen in Philodemi libro *π. εὐσεβ.*, Herculan. I. I. p. 80, aliquid dici de similitudine elementorum (*τῶν στοιχείων*) h. e. atomorum, et, ut videtur, de dis *ἐκ τῆς ὁμοιότητος ὑπάρχουσιν*, unde fieri possit, ut aeterna beatitudine fruantur. Non absimile vero est, Epicurum ceteras res omnes atomis inter se dissimilibus, deos autem similibus tantum constare dixisse, quarum coniunctio tenacior et dissolutioni minus obnoxia esset. Quamquam sempiternam plane et immortalem vitam ne sic quidem iis asseri potuisse apparet, nisi advocaretur etiam *ἰσονομίας* lex, de qua mox dicemus.

16) Histor. philos. p. 968.

naturam, quae inconcreta sit et ob tenuitatem attingi plagamque accipere non possit, a Plutarcho significari putat. Nec Bruckerus aliter iudicat eundem Plutarchum rei testem esse autumans[17]). Plures commemorare non opus est[18]): de Hegelio enim, qui genus quoddam deorum plane incorporeum Epicuro attribuit, alio loco dicemus. Ceter, omnes, quod sciam, incorporeos Epicuri deos nullos fuisse consenti corpora autem deorum, licet ipse quasi-corpora dicere maluerit, sicut ceteras res omnes, ex atomis fuisse. Neque ex veteribus quisquam aliter sensit, praeter unum fortasse Lactantium. Is enim, de ira dei c. 10, 28, de Epicureis loquens, „deos" inquit „incorruptos, aeternos, beatos esse aiunt, solisque dant immunitatem, ne concursu atomorum concreti esse videantur." Nimirum induxit hunc Ciceronis locus male intellectus, de nat. deor. I. c. 25, 71, ubi Epicurus individuorum corporum, h. e. atomorum, concretionem fugisse dicitur, ne interitus et dissipatio sequeretur. Atqui Cotta ipse, quem Cicero hoc dicere facit, paullo ante, c. 24, 68, sic locutus est, ut non dubitasse eum appareat, quin ex atomis deos Epicurus esse statueret. Nunc autem, quum Epicurum concretionem earum fugisse dicit, vocabulo utitur ambiguo illo quidem, et quod errorem Lactantio fecisse non mireris, sed de cuius vera significatione vel illud monere potuit, quod c. 27, 75 concretum et solidum tanquam synonyma ponuntur. Nempe concretio sensu angustiore et

17) Histor. phil. I p. 1286. 1289. 1290. Nutavit tamen Bruckerus, nec abhorruit etiam ab alia sententia, ut crederet Epicurum speciem quandam atomorum indissolubilium in dis esse voluisse, h. e. quum infinita essent atomorum genera, peculiare quoddam earum genus hoc fuisse, quo deorum corpora constarent. Reiecit tamen ipse hanc sententiam propter Plutarchi, ut ait, testimonium; quamquam vix ipsum Plutarchi locum inspexisse videtur, sed tantum, quae Stanleius ab eo significari suspicatus est, tanquam ab ipso disertis verbis proposita accepisse. Ceterum fallitur etiam in eo, quod infinita atomorum genera Epicuro visa esse putat. Is enim ipse in epistola ad Herod. §. 42 incomprehensibiles quidem (ἀπεριλήπτους), non tamen infinitas (ἀπείρους) earum species esse docet. Et sic Lucretius quoque, II. 478, „primordia rerum finita variare figurarum ratione" demonstrat. Apud Plutarchum, de plac. phil. II, 3, 27, ubi vulgo τὰ σχήματα τῶν ἀτόμων περιληπτά, οὐκ ἄπειρα scribitur, ἀπερίληπτα reponi debere iam Gassendus monuit. Cf. et Heeren. ad Stobae. Ecl. p. 347.

18) Poteram etiam Moshemium citare, ad Cudworth. syst. intell. II, 7 p. 77, et popularem Stanleii et Cudworthi eum, qui introductionem scripsit ad magnam Historiam universalem, primum Londini ann. 1736 editam. Vid. huius vers. germ. a Baumgartenio curatam, tom. I p. 48.

proprio opponitur tenuitati et subtilitati aut liquori, quemadmodum II, 39, 101 concretus aer fuso et extenuato, crassum caelum et concretum aetheri limpido et puro II, 16 in.; cuius generis exempla multa vel e lexicis peti possunt. Igitur deorum corpora, etiamsi nulla in iis sit concretio atomorum, h. e. nulla solidior et crassior atomorum condensatio, sed tenuissima sint et pellucida ac perflabilia, ut est de divin. II, 17, 40, haudquaquam tamen propterea ex atomis esse negantur. Quod autem Cotta Epicurum concretionem atomorum propterea fugisse autumat, ne interitus et dissipatio consequeretur, etiamsi non prorsus commenticium, non tamen plane ad veritatem dictum esse arbitror. Neque enim tam obtusum illum fuisse credo, ut non intelligeret, tenuitatem et levitatem corporum hoc quidem fortasse efficere potuisse, ut tenacius cohaererent faciliusque se a dissolutione et interitu defenderent, neutiquam tamen sufficere ad praestandam certam ac sempiternam conservationem et immortalitatem. Id enim si statuisset, quid opus fuit aliam immortalitatis deorum defensionem circumspicere ideoque ad *ἰσονομίας* h. e. aequilibritatis s. aequabilis tributionis legem confugere, quam propter hanc ipsam causam ab eo adhibitam esse Cotta c. 39, 109 arguit. Qualem autem hanc esse voluerit his Velleii verbis edocemur, c. 19, 50: „Summa vero vis infinitatis et magna ac diligenti contemplatione digna est: in qua intelligi necesse est eam esse naturam, ut omnia omnibus paria paribus respondeant. Hanc *ἰσονομίαν* appellat Epicurus, i. e. aequabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem, et si, quae interimant, innumerabilia sint, etiam ea, quae conservent, infinita esse debere“[19]).

19) Cf. Cottae verba c. 39, 109: „Et quia sunt quae interimant, sunt quae conservent. Sint sane; sed ea quae conservent quae sunt? Deos istos esse non intelligo“. Non recte huius et alterius loci, c. 19, 50, sententiam perceptam video a Schneidero ad Epicur. Phys. p. 80. 81, quum dicit ex *ἰσονομίας* lege Epicurum elicuisse, naturam dei vel deorum immortalem vel aeternam et conservatricem omnium eorum, quae mortalia mundus continet. Id Epicuro in mentem venire non poterat, quippe qui deos ab omni mundi administratione et mortalium rerum procuratione semotos vellet. Recte iam Walkerus monuit, pronomen quae in altero membro, quod interrogativum est, non pro nominativo sed pro accusativo, h. e. non pro subiecto sed pro obiecto verbi conservent accipiendum esse. Cap. 19, 50 autem „quae conservent“ sunt causae quaedam vel vires conservatrices, interimentibus oppositae, non autem di: hi enim non conservant

Nimirum hoc volebat Epicurus, nihil esse in omni rerum natura, cui non alterum oppositum atque contrarium ex aequo responderet. Itaque ut frigori calorem, obscuritati lucem, humida siccis, mollia duris, gravia levibus, sic etiam immortalia mortalibus aequabili ratione respondere, quumque interimendi causae innumerabiles essent, sic non minus innumerabiles conservandi causas esse debere. Hinc igitur non illud quidem efficiebat, ut immortalitatem deorum certis argumentis evinceret et liquido demonstraret, attamen ut non repugnare saltem physicam aut, si quis hoc malit, metaphysicam rationem ostenderet, quominus immortales di esse crederentur, et communis haec persuasio etiam a sapientibus probaretur. Immo quum esse quaedam immortalia in rerum universitate propter *ἰσονομίαν* necesse esset, earum autem rerum, quae aut manibus tangi aut oculis videri aut aliis corporis sensibus percipi possent, nihil non mortale et caducum esse constaret, consequens erat, ut aut immortalitas plane nusquam esse diceretur, id quod propter *ἰσονομίαν* statui non posset, aut ut penes eos esse crederetur, quorum imagines constantes suique semper similes omnique imminutionis ac mortalitatis nota carentes non sensibus sed ipsi animo se offerrent, h. e. penes deos. — Simili autem genere disputandi etiam ad beatitudinem deorum probandam uti licebat. Nam esse beatitudinem infelicitati contrariam eadem illa *ἰσονομίας* lex postulabat, quumque in terris rebusque mortalibus nihil esset ex omni parte beatum, summam atque perfectam beatitudinem[20]), qualem alicubi tamen esse oporteret, consentaneum erat apud eosdem esse credi, apud quos esset immortalitas. — De hoc argumentandi genere utcunque iudicabitur, hoc tamen fatendum erit, non infirmius esse, quam quo alios quoque theologos philosophantes in divi-

---

res, sed potius ipsi viribus illis conservatricibus in vita statuque suo conservantur. Non erat igitur cur Zellerus, Hist. phil. III, 1 p. 240 not. 1 hunc locum Ciceronis errori imputandum putaret. Recte enim intellectus minime pugnat cum Epicuri sententia de dis otiosis, sed eo tantum pertinet, ut probetur nihil obstare, quo minus per vires illas conservatrices di in aeternum conservari credantur. Assentitur tamen Zellero Kühnerus, nuperus horum librorum interpres, sed parum idoneus.

20) *Εὐδαιμονίαν ἀκροτάτην ἐπίτασιν οὐκ ἔχουσαν* Epicurus apud Diog. L. X, 121 hanc perfectam beatitudinem dicit, quae deorum sit, opponitque humanae, quae *προσθήκην καὶ ἀφαίρεσιν ἡδονῶν* habeat. Cavillatur *εὐδαιμονίας* vocabulum ab Epicuro usurpatum Sextus Emp. adv. Phys. 1, 47; *μακαριότητα* si ille dixisset, nulla cavillandi causa foret.

narum rerum quaestionibus usos esse et hodieque uti videmus. Epicurus autem non, ut alii, absurdum quiddam et quod sensus communis respueret, de natura deorum sibi probandum proposuit, sed quum immortales eos et beatos omnium consensu haberi, adeoque hanc persuasionem cum ipsa deorum notione coniunctam esse videret, ut non quidem hausta ex imaginum divinarum incursione, sed tamen ipsa natura duce in hominum animis nata esse videretur, neque posset non πρόληψις potius sive anticipatio, quam mera ὑπόληψις sive opinatio dici, hoc ipsum, quod anticipatum esset, etiam ratione confirmari et debere et posse confidebat. Anticipatam autem hanc immortalitatis et beatitudinis deorum communem persuasionem etiam Velleius apud Ciceronem profitetur c. 17, 44: Nam postquam insitas deorum vel potius innatas[21]) cognitiones nos habere dixit, „fateamur", inquit, „constare illud etiam, hanc nos habere sive anticipationem sive praenotionem, ut deos beatos et immortales putemus. Quae enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos aeternos et beatos haberemus." Discernenda autem

---

21) Innatas cognitiones Cicero dicit non eo sensu, quo nos angeboren, Graeci συμφύτους dicunt, h. e. una cum ipso homine natas, sed tantum in homine natas, scilicet natura duce, qua duce ex oblatis extrinsecus notitiis mens nostra et notiones et iudicia informat, qualia propter hanc causam etiam naturae iudicia dicuntur, II, 2, 5, opponunturque commentis opinionum. Non alio sensu etiam Stoici, quos constat nullas notiones a principio ingeneratas (συμφύτους, angeboren), sed procedente demum tempore menti tanquam albae s. rasae tabulae inscriptas statuisse, ἐμφύτους προλήψεις et φυσικὰς ἐννοίας dixerunt, immerito propterea irrisi a Prantlio, histor. log. 1 p. 420 not. 59. Vid. Diog. L. VII, 54. Plutarch. de Stoic. rep. c. 17. Add. Cic. d. n. d. II, 4, 12, ubi Balbus Stoicus loquitur: „omnibus enim innatum est et in animo quasi insculptum, esse deos." Ubi autem innasci dicitur de rebus ingeneratis (συμφύτοις), II, 13, 34, additum est etiam a principio. Nostro loco, postquam insitas cognitiones Velleius dixit, addit illud innatas non aliam ob causam, quam ut naturali ratione, naturae quasi instinctu in animis enatas significet, quandoquidem insitae etiam eae dici potuissent, quas quis ab aliis acceptas haberet. Immerito igitur Ciceronem reprehenderunt Zellerus Hist. phil. III. 1 p. 237 not. 3, et qui hunc temere nulloque iudicio sequi solet, Kühnerus. Cautius saltem Steinhartus loquitur (Encycl. litt. et art. 1, 35 p. 465 not. 62) videri Ciceronem congenitas notiones perperam inferre dicens. Prudentius Brandis (Gesch. d. Entwick. d. gr. Phil. II p. 17 not. 13) congenitas has notiones Ciceroni visas esse negat.

ab hac anticipatione est intelligentia, quae post accedit, ubi, quod anticipatum erat, id etiam ratione aut demonstrari aut probari videmus. Usurpatur hoc intelligentiae vocabulum a Velleio c. 19, 50, loco sane propter nimiam brevitatem non satis plano insuperque, ut arbitror, etiam leviter corrupto. Velleius enim, posteaquam de imaginibus dixit in animum influentibus, unde notio deorum orta sit, addit deinde „cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam infixamque nostram intelligentiam capere, quae sit et beata natura et aeterna." Sic autem dici vix potuit nisi ab eo, qui quae natura beata et aeterna esset, ex imaginum visione intelligi vellet, quod si ita est, consequetur etiam ipsius beatitudinis et aeternitatis notionem ex hac visione natam dici, quandoquidem hae qualitates sine naturis beatis et aeternis nullae sunt. Atqui profitetur ipse Epicurus apud Diogenem L. X, 139 deos esse *λόγῳ θεωρητούς*, h. e. quales sint non sensu cognosci sed intelligi ratione tantum et mentis intentione posse. Imaginum autem divinarum incursio ipsa per se sola nihil nisi *αἴσθησιν* quandam efficere potest, non illam quidem *σαρκίνην*, qualis est quae vulgo dicitur, corporis sensibus lacessitis effecta[22]) atque hinc ad animum delata et *φαντασίαν ἐναργῆ* procreans, sed *ψυχικὴν* tantum, quandoquidem illae imagines corporis sensum fugiunt ipsumque solum animum — qui licet non incorporeus sit, distinguitur tamen a corpore proprie dicto — tangunt visionemque efficiunt. Visione autem nihil aliud nisi esse aliquid et qua figura et specie sit, cognosci potest, interna autem et recondita eius, quod vidimus, natura et qualitas ut cognoscatur, ratione et cogitatione opus est. Sic igitur de dis hoc quidem visio efficere potest, ut esse eos et humanae formae similes esse percipiamus, quali autem natura sint, mortalesne an aeterni, beati an aerumnis quoque et laboribus obnoxii, suspicari quidem fortasse possumus, idque vulgo factum esse communis de beatitudine et aeternitate deorum opinio docet, intelligere autem nisi mente ac ratione non possumus. Atque hoc illud esse quod Velleius significare voluerit, ipsa haec verba mens et intelligentia, quibus utitur, manifestum facere possunt. Iam vero hoc quoque manifestum esse arbitror, illam mente partam de dis intelligentiam non eo constare, ut cognoscamus quae natura beata et

---

22) Hanc *σαρκίνην* Epicureos dixisse apparet e Philodemi fr. *π. εὐσεβ.*, Herculanens. II p. 116.

aeterna sit, h. e. quid pertineat ad alicuius naturae beatitudinem et aeternitatem, sed eo tantum, ut beatitudinis et aeternitatis notionem, iam aliunde in animo informatam, in deos transferendam, h. e. deos aeternos et beatos habendos esse non iam suspicemur tantummodo, sed certa aut probabili ratione intelligamus. Hanc ob causam Velleium dixisse conieci: mentem nostram — intelligentiam capere, quae sit beatae naturae et aeternae h. e. talem de dis intelligentiam, quae beatam et aeternam naturam iis tribuendam esse iudicet[23]). Paullo obscurius haec dicta esse fateor; at certe non absurde. Atque etiam ex eo quod Cotta dicit, c. 39 extr., ut mens nostra beatam illam naturam et aeternam putet, non de sola visione, sed de mentis iudicio rationeque cogitandum esse apparet. Denique etiam locus apud Sextum Empiricum, Pyrrh. hyp. III, 4 p. 129 Fabr., ex Epicuri haud dubie aut alicuius Epicurei libro sumptus: *ἄφθαρτόν τι καὶ μακάριον ἐννοήσας τὸν θεὸν εἶναι τοῦτο νόμιζε*, manifestum facit Epicurum beatae et aeternae naturae *ἔννοιαν* quandam non ex visione divinarum imaginum haustam, sed animi iudicio in dei notionem translatam voluisse[24]). Nam sine dubio *ἔννοια* illa existere potuit etiam si nullae unquam deorum imagines se nobis offerrent.

Quemadmodum autem de immortalitate et beatitudine, sic etiam de ceteris divinae naturae qualitatibus Epicurus statuit, non aliter quam ratione et iudicio ad cognitionem earum perveniri posse. Huc pertinet primum eius de divinis non tam corporibus quam quasi-corporibus sententia. Incorporeos deos esse cur negare debuerit, manifestum est: nam nec erat secundum eius physiologiam quicquam incorporeum praeter inane, nec imagines ex incorporeis effluere poterant. Hae autem nihil nisi humanam deorum speciem ostendebant: quamquam de hac quoque Epicurus non satis habuit ad imaginum visionem provocare, sed etiam argumentis, cur alia forma di esse non possent, probare studuit[25]). Corpora ipsa autem, unde illae imagines effluerent,

---

23) Nuperum horum librorum interpretem in vulgata lectione non offendisse nemo mirabitur: sed mirabitur fortasse aliquis hunc sibi hos libros interpretandos sumpsisse.

24) Cf. Sext. Emp. adv. Phys. I, 45: *τὸ δὲ ἀΐδιον εἶναι τὸν θεὸν καὶ ἄφθαρτον καὶ τέλειον ἐν εὐδαιμονίᾳ παρῆλθε κατὰ τὴν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων μετάβασιν.*

25) Cic. d. n. d. I, 18, 46 sqq.

diversi quam cetera corpora generis esse ex eo concludebat, quod quum horum imagines oculos tangerent eorumque quasi ministerio ad animum deferrentur, divinorum corporum imagines oculorum sensum fugerent iisque plane intactis ab ipso tantum animo perciperentur. Nam quae de dis in oculorum conspectum venientibus aut conversantibus cum hominibus adeoque etiam concumbentibus liberosque procreantibus in fabulosa et vulgari mythologia ferebantur, ficta omnia et commenticia Epicuro videri debuisse in aperto est. Oculis autem invisibiles deorum imagines non aliam ob causam esse poterant, quam propter summam tenuitatem, quae tanta esset, ut oculorum aciem fugerent; animo autem visibiles propterea quod huius quoque natura pari esset cum illis imaginibus tenuitate. De animi autem natura sic statuebat: constare totum quidem ex atomis levissimis, rotundis, longe subtilissimis, sed eam eius partem, qua visiones perciperentur notionesque rerum informarentur, praecipue talem esse

> qua neque mobilius quicquam nec tenuius esset,
> nec magis e parvis aut levibus ex elementis,

ut Lucretii verbis utar, III, 244. Consentaneum igitur erat non minus tenuia et subtilia etiam deorum corpora esse, unde imagines tam subtiles et animo tantum, non oculis, visibiles effluerent. Hanc ob causam Epicurus ad designandam eorum a ceteris corporibus diversitatem non *σώματα* ea sed *ὡσεὶ σώματα* dicere maluit, id quod immerito adversarii irriserunt. Apparet enim naturam illam non quidem incorpoream, sed aliam tamen quam quae vulgo corpora vocantur, vix aptius atque commodius designari potuisse.

Quod autem habitare deos in intermundiis voluit, ne hoc quidem sine ratione statuisse videri debet, sed prorsus vel physicae suae vel ethicae doctrinae convenienter. Quippe in physica nihil opus erat mundi aut mundorum vel creationi vel administrationi deos admovere, quum omnia atomorum concursu motuque naturali et facta esse et fieri censeret, in ethica autem quum finem bonorum voluptatem vel beatitudinem esse statueret, pugnare secum ipse sibi visus esset, si dis, quos plane beatos esse oporteret, ea negotia imponeret, quae sine labore et molestia multisque curis et aerumnis confici non possent. Hanc ob causam quum nulla necessitudine nec di ad mundum nec mundus ad deos pertineret, quid erat cur habitare tamen in mundo deos vellet? Consentaneum potius erat extramundana iis loca assignare, quae deesse in intermundiis non poterant, ubi spectare fortasse, si

vellent, mundos eoque spectaculo otium suum oblectare possent, ceterum bonis abundarent omnibus, quae ad explendam summam beatitudinem pertinerent. Quaenam vero et cuius generis haec bona essent explicatius ab Epicuro dictum esse non credo: adversariis autem, si instarent ac de cibis fortasse deorum et potionibus aliisque id genus rebus, quibus hominum beatitudo carere non potest, quaererent, respondere facile potuit, nihil obstare quo minus etiam in intermundiis res multae atque amoenae esse crederentur, diversi quidem generis ab iis, quibus homines fruuntur, sed accommodatae ad deorum naturam quasicorpoream. De virtutibus autem, si quis de his quoque sibi rationem reddi posceret, in promptu erat quid responderet, nempe assentiri se quidem adversariis beatum sine virtute neminem esse, illud tamen non posse concedere, ut ad humanum modulum deorum vitam metirentur neque alias quam quibus homines uti debent in dis virtutes esse posse statuerent. Omnino acquiescendum sibi videri in eo quod constaret communi consensu confirmareturque recta ratione, esse deos forma humana praeditos, corpore tamen ab humanis corporibus ita diverso, ut non inepte quasi-corpus tantum esse diceretur, porro beatos esse et immortales fruentesque igitur omnibus bonis, quae naturae eorum accommodata essent et ad beatitudinem eorum pertinerent. Haec igitur se docere; longius autem progredi et de singulis quibusque rebus, quae aut agerent di aut quibus fruerentur, quaerere nolle, quandoquidem perspici haec et liquido demonstrari nullo modo posse intelligeret. Permittendum igitur ut de his, quae sciri nequirent, pro suo quisque captu quod maxime probabile et cum iis, de quibus certo constaret, consentaneum videretur, ex coniectura secum ipse statueret.

In his autem, quae sciri ac definiri nequirent, summo iure etiam numerum deorum esse dicebat. Neque enim rationem esse, cur, quum mundi innumerabiles essent, deorum in intermundiis multitudo non item innumerabilis esse crederetur, neque visiones deorum per imagines animis oblatas eiusmodi esse, ut ad numerum cernerentur. Hoc Velleius dicit apud Ciceronem c. 19, 49; neque aliter Epicurum dixisse arbitror apud Diogenem X, 139, quamquam hic locus librariorum errore in contrariam sententiam corruptus et coniectura in integrum restituendus est. Sed hoc postea videbimus: nunc autem Vellei verba considerabimus, in quibus illud quidem, quod di ad numerum cerni negantur, agnoscimus, reliqua autem non modo perobscura sed etiam sic comparata sunt, ut veram Epicuri sententiam referre videri nullo

modo possint. Verba haec sunt: „Epicurus autem — docet eam esse vim et naturam deorum, ut primum non sensu sed mente cernatur, nec soliditate quadam nec ad numerum, ut ea quae ille propter firmitatem στερέμνια appellat, sed imaginibus similitudine et transitione perceptis.“ Respondentem ad haec Cottam cap. 37, 105 Cicero his verbis uti facit: „Sic enim dicebas, speciem dei percipi cogitatione, non sensu, nec esse in ea ullam soliditatem, neque eandem ad numerum permanere, eamque esse eius visionem, ut similitudine et transitione cernatur.“ nec dubitari potest, quin Cicero Cottam sic loquentem, licet verbis nonnihil immutatis, sententiam tamen eandem, quae a Velleio proposita fuit, repetere voluerit. Itaque quum Velleius vim et naturam deorum, Cotta autem speciem dicat, nihilne interesse putabimus, utrum horum dicatur? Equidem multum interesse censeo. Nam plurimarum rerum, quarum speciem h. e. formam, figuram omnemque habitum externum probe notum habemus, vim tamen et naturam plane nobis incognitam esse num quis diffiteri audebit? Porro cogitatione, non sensu, speciem dei percipi, quid aliud significare potest, quam cogitando demum nos eo pervenire, ut qua sit specie deus percipiamus? Atqui ne hoc quidem Epicurus aut Velleius concesserit. Nam speciei deorum notionem primam Epicurus repetebat ab imaginibus in animum incurrentibus, hinc autem natam de humana specie opinionem postmodo etiam ratione et argumentis confirmare conabatur. Denique non eandem (speciem) ad numerum permanere quid aliud esse dicemus, quam numero variam esse, ut modo plures modo pauciores species similes offerantur? Quod licet intelligi facile possit, vereor tamen ne diversum sit ab eo, quod Velleius dixit, deorum vim et naturam non ad numerum cerni. Nam ad numerum cerni vix, opinor, aliud significare potest, quam ita cerni, ut eorum quae cernuntur numerus notari possit. Sic igitur ex Cottae verbis certam eorum, quae Velleius dixit, interpretationem hauriri non posse apparet. Sed minus etiam haec ipsa facilem intellectum habent. Deorum vim et naturam non soliditate quadam cerni audimus, ut ea quae propter firmitatem στερέμνια vocantur, sed hoc ipsum soliditate quadam cerni quid sit et quo modo στερέμνια soliditate sua cerni dicantur, me quidem fugit. Estne soliditate i. q. propter soliditatem? Atqui ne στερέμνια quidem propter soliditatem

cernuntur, sed propter imagines e superficie eorum effluentes minime solidas sed longe tenuissimas, quae si non effluant oculosque lacessant, corpora quamvis solida cerni tamen nequeant. An soliditate cerni eo sensu dictum accipiamus, ut sit i. q. sic cerni, ut soliditas etiam animadvertatur? Possit fortasse concedi in solidorum corporum imaginibus, licet ipsis minime solidis, esse tamen aliquid unde solidorum eas corporum imagines esse agnoscamus. Sed ut taceam vix id solo ablativo casu designari potuisse, et ne addita quidem praepositione cum, aliam statim difficultatem obiiciunt proxima verba: sed imaginibus similitudine et transitione perceptis. Nam haec oppositio sic demum iusta foret, si solida corpora non item imaginibus cernerentur in oculos transeuntibus, quod contra esse, Epicuri quidem sententia, quis nescit? Quid igitur dicemus? Nihil, opinor, nisi fatebimur sanam ac certam huius loci interpretationem excogitari nullam posse, viderique Ciceronem ipsum quid scriberet non intellexisse. Neque vereor, ne quis nimis gravem hac suspicione iniuriam ei fieri clamet; nam hoc idem, ut quae scriberet non intelligeret, etiam in convertendo Platonis Timaeo non semel sibi accidisse ipse ingenue professus est [26]). Conversam etiam hanc Velleii disputationem ex graeco alicuius Epicurei libro, Philodemi ut videtur, ab eo esse certum est, fierique facile potuit, ut verba graeca non recte percepta latine quantum posset redderet, de vera significatione tanto minus fortasse sollicitus, quanto minoris omnem hanc Epicuri doctrinam aestimaret.

Iam de Diogenis loco videndum est supra indicato. Is vulgo sic scribitur: *ἐν ἄλλοις δέ φησι* (Epicurus scilicet) *τοὺς θεοὺς λόγῳ θεωρητούς, οὓς μὲν κατ' ἀριθμὸν ὑφεστῶτας, οὓς δὲ κατὰ ὁμοειδίαν ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιῤῥύσεως τῶν ὁμοίων εἰδώλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτετελεσμένων ἀνθρωποειδῶς.* Haec si sana scriptura est, duo deorum genera distingui apparet, alterum *κατ' ἀριθμὸν ὑφεστός*, alterum cuius imagines humana specie continuo effluant, quales, si hanc oppositionem recte se habere credimus, ex illo priore genere non effluere videntur. *Κατ' ἀριθμὸν ὑφεστῶτες* dubitari non potest quin ii dicantur, quorum certus aliquis numerus sit, quique numerari et singillatim distingui possint: id igitur in alterum quidem genus deorum cadere, in alterum autem non cadere colligemus.

---

26) Memorat hoc Hieronymus, comm. in Esaiam lib. XII. praef. Tom. IV. part. 1, p. 494 ed. Vallars. Nam ipsius Ciceronis locus non extat.

Mirabimur tamen magnopere talem deorum in duo genera divisionem tam ignotam omnibus fuisse, ut neque apud Ciceronem in Velleii et Cottae disputationibus neque apud alium quemquam, quotquot de Epicuri theologia rettulerunt, unquam eius mentionem fieri, sed nullum plane ne tenuissimum quidem vestigium indiciumque relictum esse videamus. Ea res iamdudum viros doctissimos, imprimisque Gassendum, unum Epicureae doctrinae studiosissimum, permovit, ut de loci illius apud Diogenem integritate dubitarent, quem quisanum esse crediderunt adeoque etiam conciliare quodammodo cum Velleii oratione conati sunt, omnes mihi operam perdidisse videntur. Horum primus Tennemannus commemorandus est. Is enim in histor. philos. tom. III, p. 416 sqq. Epicurum apud Diogenem in primo membro de dis ipsis, in altero autem de divinis imaginibus, Velleium autem de imaginibus solis loqui vult, quae notionem quandam deorum in hominum animis efficiant[27]). Atqui loquitur tamen Velleius de vi et natura deorum, quorum illae imagines sunt, omniaque, quae ab eo dicuntur, de dis ipsis, et quidem de omnibus in universum, dici manifestum est, non de imaginibus. Hoc fortasse ipse Tennemannus sentiens mox, p. 417, eo confugit, ut imagines illas non tamen pro meris imaginibus sed pro diis ipsis ab Epicureis habitas esse sumat. Hinc igitur duo genera deorum efficit, unum eorum, qui ad numerum (κατ' ἀριθμόν) esse dicantur, quos non sine soliditate quadam corporis fuisse putat[28]); alterum eorum, qui imaginibus tantum constent nulla soliditate neque ad numerum, ex prioris generis corporibus continenter effluentibus formamque eorum unde effluxerint servantibus. — Haec mihi prorsus incredibilia videntur, neque dubitari posse puto, quin Epicurus, quemadmodum ceterarum rerum imagines ab rebus ipsis, quarum imagines sunt, sic etiam deorum imagines ab ipsis dis distinxerit, neque ullam causam probabilem invenio, cur eas tamen aliquid amplius quam imagines esse statuerit, divinamque iis personam, et, quod seiungi a divinis personis non potuit, vitam quoque deorum propriam aeternitatemque et beatitudinem tribuere aut voluerit aut potuerit. Nam ne caderet quidem in hos imagineos Tennemanni deos id, quod Epicurus deorum suorum proprium esse volebat, ut vitam degerent in intermundiis ab omni

---

27) Velleius spricht von den Bildern, durch welche die Vorstellung von Göttern hervorgebracht wird, Epikur aber von den Göttern selbst.

28) Individuelle Wesen mit Dichtigkeit begabt.

mundana contagione longe remoti, omnisque cum rebus terrestribus atque humanis commercii expertes otio sempiterno et summa quiete fruerentur: quum imaginibus istis necesse esset ex intermundiis semper evolare summa cum celeritate, cursuque nunquam intermisso in terras se procellere et in animos etiam incurrere. Igitur falsam esse Tennemanni opinionem longeque ab Epicuri ratione alienam satis me demonstrasse arbitror, cui opinioni quum aliquam probabilitatis speciem etiam ex Democriti placitis conciliari ait, p. 415, res plane diversas temere et imperite confudisse censendus est. Nam licet hoc quidem constet, Democritum deos ipsos *εἴδωλα* dixisse, alio tamen sensu quam Epicurus hoc vocabulo usus est. Non enim eas imagines ex personis quibusdam divinis humana forma indutis, quemadmodum ille, effluxisse voluit, sed quum naturam quandam s. substantiam divinam esse statueret ex atomis levissimis et subtilissimis, mundum omnem amplexam et per omnes eius partes diffusam, — *θείαν οὐσίαν* dixit et *κόσμου ψυχήν*, — ex hac universali et informi substantia divina atomos quasdam emanasse et in certas formas coaluisse censuit [29]), hisque *εἰδώλων* nomen indidit, non quo simulacra esse vellet aliorum quorundam deorum, quorum formas retinerent, sed quia pariter atque ea quae ex terrenis corporibus solidioribus imagines effluerent, atomis constarent tenuissimis omnique corporea concretione et soliditate carerent. Has igitur sic minus proprie imagines vocatas non deorum, ut Epicurus, sed deos ipsos esse voluit, neque, ut ille suis dis, in intermundiis quibusdam locum iis assignavit, ubi vitam agerent immortalem et ab omni terrestrium et humanarum rerum contagione remotam, sed versari eos credidit in mundo multisque modis aut bene facere hominibus aut male, nec immortales esse, sed tantum longaevos, *δυσφθάρτους μέν, οὐκ ἀφθάρτους δέ* [30]).

29) Clem. Alex. Strom. V, 86, p. 698 Pott.: *Δημόκριτος — πεποίηκεν εἴδωλα τοῖς ἀνθρώποις προσπίπτειν ἀπὸ τῆς θείας οὐσίας.* Hanc substantiam divinam Ps. Plut. de plac. phil. 1, 7, 11 *τὴν τοῦ κόσμου ψυχὴν* dictam ait et *νοῦν ἐν πυρὶ σφαιροειδεῖ.* Cf. Cyrill. contr. Julian. 1. citatum a Menagio ad Diog. L. IX. p. 425 Hübn.

30) Sext. Emp. adv. Phys. 1, 19. *Δημόκριτος δὲ εἴδωλά τινά φησιν ἐμπελάζειν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τούτων τὰ μὲν εἶναι ἀγαθοποιὰ τὰ δὲ κακοποιά (ἔνθεν καὶ εὔχεται εὐλόγων τυχεῖν εἰδώλων), εἶναι δὲ ταῦτα μεγάλα τε καὶ ὑπερφυῆ, καὶ δύσφθαρτα μέν, οὐκ ἄφθαρτα δέ, προσημαίνειν τε τὰ μέλλοντα τοῖς ἀνθρώποις θεωρούμενα καὶ φωνὰς ἀφιέντα. ὅθεν τούτων αὐτῶν φαντασίαν λαβόντες οἱ παλαιοὶ ὑπενόησαν εἶναι θεόν, μηδενὸς ἄλλου*

Post Tennemannum commemorandi sunt Heindorfius, Steinhartus, Hegelius. Et Heindorfius quidem, ad Cic. d. n. d. I, 19, 50, de duobus generibus deorum, quae ab Epicuro distincta esse ex eius verbis apud Diogenem liquere ait, in altero eos fuisse coniicit, qui, quamvis constarent ex atomis, quae perpetuo et coirent et dissolverentur, eundem tamen semper retinerent atomorum numerum, dum quicquid discessisset continuo novarum atomorum accessione repararetur, quum contra alterum deorum genus nihil esset nisi *εἴδωλα* quaedam seu imagines ex dis illis effluentes, quae cito perirent prorsus, sic tamen, ut novae inde sine intermissione ad nos effluerent cum eorum unde effluxissent similitudine. Habemus ergo hic quoque eosdem illos Tennemannianos deos imagineos, quales cur in dis censeri ab Epicuro non potuerint ex iis, quae modo a me dicta sunt, manifestum esse arbitror. — Steinhartus[31]) nihil amplius nisi videri ait Epicurum duo genera deorum distinxisse, non diffitetur tamen adversari huic sententiae Velleii verba apud Ciceronem: addere poterat, adversari cetera omnia de dis Epicuri testimonia. — De Hegelio denique non satis mihi liquere fateor quid rei sit: nam verba quidem legi, sententiam autem verborum sanam aut probabilem eruere nullo modo potui. Genera deorum duo fuisse ait, alterum quod numero constaret, instar numeri, nihil nisi numerus esset, idque esse i. q. ab omnibus, quae sensibus percipi viderique possunt, plane abstractum v. seiunctum, „abstractum", ait, „in sensuali (das Abstracte im Sinnlichen)"; alterum genus esse perfectum quiddam et absolutum humana forma praeditum, idque existere per similitudinem imaginum ex perpetuo confluxu similium in unum idemque, quae ab hominibus perciperentur: plane generales in nobis imagines: hosque esse deos, qui etiam dormientibus singuli incurrerent.[32]) Haec si me non in-

---

παρὰ ταῦτα ὄντος θεοῦ τοῦ ἄφθαρτον φύσιν ἔχοντος. Cf. F. Papencordt, de atomicorum doctr. (Berol. 1832) p. 70 qui recte haec *εἴδωλα*, quae non a corporibus pendeant sed *ὑπόστασιν ἰδίαν* habeant, distinguenda monet ab iis, quae proprie imagines vocentur et e corporibus effluant, forma eorum servata.

31) In comm. de Epicuro supra not. 15. citata p. 477 not. 64.

32) Quum huiusmodi philosophematis exprimendis latina lingua non sufficiat, revendum est, ne quis me sententiam summi philosophi male vertendo corrupisse arguat. Transcribam igitur omnem hunc locum, ut legitur in scholis Hegelii de histor. philos. post ipsius mortem a Micheleto editis, part. 2. (Opp. XIV) p. 507: „Sie (die Götter) bestehen", sagt Epikur, „theils (einige) in der

telligere fateor, vix verendum est, ne quis tarditatem meam aut inscitiam accuset; sed, utut est, hoc certe intelligo ac plane pro certo affirmo, Epicuro nihil eorum in mentem venisse.

Sic igitur quum duo genera deorum Epicuri nusquam nisi uno illo apud Diogenem loco commemorari constet, quumque huius loci interpretandi atque adeo cum Vellei obscura quidem, sed manifesto tamen contraria oratione apud Ciceronem conciliandi conamina frustra fuerint, quid faciemus? Tantane apud nos Diogenis, aut potius codicum Diogenis, quos multis modis corruptos esse nemo nescit, hoc tamen in loco auctoritas erit, ut rem quamvis alias incompertam et per se ipsam improbabilem persuaderi nobis patiamur, an audebimus diffidere librariis corruptamque eorum inscitia lectionem emendare conabimur? Sic factum est ab eo, quo nemo diligentius in omnem Epicuri philosophiam inquisivit, Gassendo, et post Gassendum ab aliis viris non sane contemnendis, in quorum partes ego quoque haud dubitanter concedo, licet ipsas eorum coniecturas non ex omni parte probem. Illud quidem, in quo hi omnes consentiunt, pro *οὓς μέν* apud Diogenem *οὐ μέν* scribendum esse, mihi quoque plane certum videtur; sed in altero membro, ubi nunc *οὓς δέ* scriptum legitur, neque *ὡς δέ*, quod Gassendus suspicabatur, verum esse puto, quoniam aptam huius adverbii significationem non invenio, neque id, quod Meinersius reposuit,[33]) *ἀλλά*, quod quo modo in *οὓς δέ* corrumpi

Zahl (*κατ' ἀριθμὸν ὑφεστῶτας*)", — wie die Zahl, sind Zahl; d. h. ganz abstrakt vom Sinnlichen, Sichtbaren, — das Abstrakte im Sinnlichen. Wenn wir sagen, das höchste Wesen, so glauben wir weit über die epikureische Philosophie hinaus zu sein, und sind doch in der That nicht weiter. Also die Götter sind theils wie die Zahlen, „theils sind sie (andere) das vollendete Menschenförmliche" (in menschlicher Weise vollendet werden, *ἀποτετελεσμένους ἀνθρωποειδῶς*), „was entsteht aus dem continuirlichen Zusammenfluss der gleichen Bilder auf Eins und dasselbe", die wir empfangen, — die ganz allgemeinen Bilder in uns. Das sind die Götter; einzeln fallen sie im Schlaf in uns. Dies allgemeine Bild, ein Concretes, das zugleich menschlich vorgestellt ist, ist dasselbe, was wir Ideal nennen; nur dass ihm hier der Ursprung so gegeben ist, dass Bilder aufeinander fallen." Vix mihi persuadere possum haec omnia sic ipsum Hegelium dixisse: suspicor ab aliquo auditore magistri verba non recte accepta esse.

33) In comment. de Epicuro (Ueber Epikurs Charakter und dessen Widersprüche in der Lehre von Gott) quae extat in eius scriptt. phil. miscell. (Vermischte phil. Schr. Leipz. 1776) tom. II p. 121.

potuerit, non video. Obstat autem utrique coniecturae etiam hoc, quod sic verba huius membri ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιρρύσεως τῶν ὁμοίων εἰδώλων non poterunt nisi cum ὑφεστῶτας construi, quod e superiori membro huc trahendum erit, diceturque sic deorum ὑπόστασις, h. e. substantia, esse s. constare ex affluxu imaginum, id quod absurdum est, quum imagines quidem ex dis effluant, nullo modo autem di e suis ipsorum imaginibus existere ac prodire possint. Desidero igitur aliud verbum, unde hoc ἐκ τῆς συνεχοῦς ἐπιρρύσεως pendere apte possit, cuius verbi, oblitterata prima parte, postremae tantum litterae ους relictae erant. Hoc ους corrector aliquis, pronomen esse ratus, spiritus signo auxit, simulque, quum οὓς δέ dici non posse intelligeret, nisi praecederet οὓς μέν, hoc ipsum invexit negatione οὐ in pronomen οὓς mutata. Verbum autem illud, cuius postremae tantum litterae supererant, γνωστοὺς fuisse arbitror, quo restituto sententiam hanc esse videmus, ut di non quidem ad numerum constare dicantur, h. e. non sic ut numerus eorum iniri et singuli discerni possint, sed notio tamen eorum capiatur ex imaginibus continuo effluentibus. Nempe haec est deorum γνῶσις, quam ἐναργῆ Epicurus esse ait in epist. ad Menoec. §. 123, vocabulo proprie usurpato de visionibus, quas imagines vel in sensus vel in animum ipsum incurrentes efficiunt; et harum ἐναργείᾳ opponitur ea rerum intelligentia, quae λόγῳ, h. e. ratione et cogitando comparatur. In epistola ad Herod. §. 68 γνωστὰ κατὰ τὴν αἴσθησιν dicuntur, quae corporis sensibus percipiuntur, quum effluentes ex rebus imagines hos acessunt: sic igitur γνωστὰ etiam ea dici poterant, unde effluentes imagines non quidem τὴν σαρκίνην αἴσθησιν, sed ipsum animum, τὴν ψυχικὴν αἴσθησιν, tangerent, id quod de imaginibus deorum propter summam earum subtilitatem, qua corporis sensus fugerent, Epicurum docuisse supra memoravimus.[34]) Hae ut ab animo perciperentur, propter similem animi cum illis imaginibus naturam fieri potuit: similia enim similibus percipi vetus fuit physicorum doctrina,[35])

---

34) Cf. quae supra diximus p. 339 et 348. Add. Lucret. V, 149:

Tenuis enim natura deum longeque remota
sensibus a nostris animi vix mente videtur.

ubi animi mentem dici apparet illam animi partem, de qua III, 244 exposuit, ex longe tenuissimis atomis, in qua est quam ψυχικὴν αἴσθησιν ego vocavi. Cf. Diog. L. X, 66 et praecipue Stobae. Ecl. I, 52 p. 798.

35) Cf. Trendelenburg. ad Arist. de anima p. 220 et 228. Bonitz. ad Metaph.

etiam Democriti, et hinc sine dubio ad Epicurum propagata. Neque dubito, quin κατὰ ὁμοειδίαν in Epicuri verbis apud Diogenem de hac divinarum imaginum cum animi natura similitudine accipi debeat, ut di propter hanc γνωστοὶ esse dicantur. Ea similitudo recte ὁμοειδία dici potuit, quippe quum constaret simili atomorum forma, rotunda illa et levi, ut Democritus quoque docuerat.[36]) Neque Velleii verba apud Ciceronem c. 19, 49 de imaginibus similitudine et transitione perceptis aliud quid significare possunt, quam percipi eas propter naturae suae cum animo similitudinem promptamque ideo et facilem in animum transitionem. In Epicuri autem verbis proximis ἐξ ἐπιῤῥύσεως τῶν ὁμοίων εἰδώλων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτετελεσμένων ἀνθρωποειδῶς illud ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀποτετελεσμένων nihil aliud esse puto, quam quod apud Ciceronem c. 39 in. Cotta dicit, fluentium frequenter transitione visionem fieri, ut e multis una videatur. Nam recte ἐπὶ τὸ αὐτὸ (scil. ἀποτέλεσμα) ἀποτελεῖσθαι dici poterant τἀείδωλα, quorum effectus (hoc est enim ἀποτέλεσμα) unus idemque esset, ut forma divina humanae non absimilis (ἀνθρωποειδῶς) animo insinuaretur. Atque hoc unum percipi ex imaginum visione Epicurus statuebat, ut essent di humana forma: discretas autem et singulares deorum formas percipi negabat, quaeque de his homines opinarentur poetaeque et artifices fingerent, non ex vera visione hausta, sed errori mentis falsa veris admiscentis imputanda esse statuebat. Probe autem cavendum est, ne adversariorum cavillationibus conturbemur et in errorem inducamur. Norunt enim qui in hoc genere litterarum mediocriter modo versati sunt, quanto opere apud veteres philosophos partium studia veritati saepenumero et bonae fidei offecerint, et quam multa de iis, quos sibi quisque impugnandos sumpsisset, aut plane falsa et commenticia dixerint, aut absurda et inter se pugnantia ex eorum placitis maligna interpretatione elicuerint, quae illis nunquam in mentem venisse cuivis rem sobrie et severe examinanti facile appareat. Epicuri autem aut vitam et mores infamare aut placita diffingere et adulterare tanto magis fortasse adversarii licere sibi putaverunt, quanto magis is ipse iniquus aliorum censor fuisse

---

p. 161. Karsten. Empedocl. v. 321. Parmen. p. 267 sq. De Democrito vid. impr. Sext. Emp. adv. log. 1, 116 sq. Philipson. ὕλη ἀνθρωπ. p. 210. Papencordt. de atomic. doctr. p. 49.

36) Stobae. l. l. p. 796. cf. Papencordt p. 46. Philipson. p. 208.

haud immerito videbatur. Sic igitur etiam in iis, quae apud Ciceronem Cotta contra Epicurum disputat, ex alicuius Academici libro haud dubie petita, non pauca esse videmus, de quibus dubitari nequeat, quin non ad veritatem dicta sint, sed magis quid ex eius placitis adversarii elicere aut quem ad modum ea diffingere studuerint, quam quid ipsi placuerit ostendant. Modo enim irrideri videmus unam deorum visionem e multis factam unamque deorum faciem, quo fiat ut nihil inter deum et deum intersit nec internoscere se ipsi inter se possint (c. 29, 80. 30, 84), modo autem non solum sexus diversitatem, ut alii mares sint aliae feminae (c. 34, 95) et quae hinc consequuntur, concubitus puta et liberorum procreationem, sed etiam barbatum Iovem, galeatam Minervam (c. 35, 100), Iunonem Sospitam cum pelle caprina et calceolis repandis (c. 29, 82), quasi tales reapse deos esse Epicurei crediderint: quae quum inter se pugnare appareat, manifestum est hoc alterum non ex Epicuri aut alicuius Epicurei mente dictum, sed adversariorum cavillatione suppositum esse. Epicurus sine dubio hoc unum docuit, imaginum divinarum transitione generalem quidem notionem deorum humana forma praeditorum animis inditam esse, de singulis autem nihil amplius ex his visionibus percipi: itaque quali essent actione vitae, tantum modo dici posse, quantum ratio posceret aut ferret, ut vitam agerent beatam ac sempiternam; cetera autem omnia, quo modo inter se viverent, quibus voluptatibus fruerentur, et quae sunt id genus alia, prorsus incomperta esse, variisque proinde opinionibus, modo rationi non repugnantibus, locum concedi posse: quemadmodum etiam de aliis rebus physicis non paucis in epistola ad Pythoclem hanc opinandi libertatem concedendam esse ait. Cottae vero quid responderi a Velleio potuerit de Iove barbato, Minerva galeata, Iunone Sospita cum pelle caprina etiam me tacente sua quisque sponte intelliget: nempe esse quidem huiusmodi deorum formas, quales vulgo credantur et fingantur, sibi haudquaquam ignotas, quippe quum pictas eas aut sculptas saepenumero viderit; fieri igitur sane posse, ut etiam in somnis sibi occurrant; non tamen tam stultum se esse, ut has formas ex vera et incorrupta divinarum imaginum visione ductas, ac non potius aliunde natas et errore tantum in deos translatas esse existimet.

Haec habui quae de Epicuri theologia dicerem, non quo eam probarem, — non enim Epicureus sum, — sed ut conferrem saltem aliquid, quo aut corrupta et obscura veterum scriptorum testimonia

emendarentur et illustrarentur, aut recentiorum quorundam errores corrigerentur, aut adversariorum calumniae redarguerentur. Nam iustitiam debemus etiam iis, quos minime probamus. Et quantumvis Epicuri doctrina atomistica respuenda sit, tamen, hac semel admissa, etiam theologia tali fundamento superstructa non tam ridicula et absurda censeri debet, quam plerique voluerunt.

Scrib. Gryphiswaldiae a. d. III. Id. Iul. MDCCCLXIV.

ADDEND. AD P. 288. NOT.

Plauti versus sic ut a me scriptus est legitur in omnibus quae mihi ad manum erant editionibus, ac postea demum Spengelii editionem inspicere potui, in qua scriptum vidi: id ita experta es et nunc experiere mea Phronesium, in codicibus autem esse: id ita esse experta es aut ēe. Expunxit igitur Spengelius esse, quod est in codicibus, addidit autem et, quod codices non habent, nisi quis forte id in ēe latere dicat. Tamen haud improbabilem emendationem dixerim, neque igitur satis certum formae nuncque exemplum esse concedo. — Porro quod de Madvigio dixi, re accuratius considerata sic nunc retracto, ut, quantum quidem ad pronuntiationem attinet eiusmodi duntaxat formarum, quales sunt sicque et nuncque, in quibus que longae aut natura aut positione syllabae adhaesit, veram viri praestantissimi sententiam esse censeam. Nam gutturalium litterarum geminationem non tantum asperam esse, cum Wagnero ad Vergil. Catal. XI, 45, sed prorsus exprimi voce non posse puto nisi in brevitate syllabae prioris, velut in quicquid, ecquis ac similibus. Nam non audiendos esse qui ecquis ex en quis coaluisse opinantur, alibi exposui. Nihilo minus tamen non magnopere indignandum arbitror, si etiam sicque aut nuncque scriptum invenimus. Non raro enim in quovis sermone fieri solet, ut litterae, quamvis a loquentibus non expressae, in scriptura tamen ponantur, etymologiae causa et quo minus errari a legentibus possit. Sic e. c. nihil frequentius est, quam ut post litteram x, cuius vis est = cs, tamen s scribatur in compositis, velut exsul, exsto, exspecto, quod quidem Quintilianus 1, 7, 4 propterea scribi a multis ait, ut non pecto sed specto inesse manifestum fiat. Reprehenditur hoc a Prisciano aliisque, neque iniuria; sed fieri tamen a multis solitum esse et hodieque passim fieri videmus. Non aliter de sicque et nuncque iudicabimus: auditam quidem c ante qu non esse, sed scribi tamen potuisse quodam per-

spicuitatis studio, quamvis nimio, et in his quidem formis ne propter etymologiam quidem probando. Etenim in sic, nunc et tunc littera c non ingenita est, sed addita tantum fortioris demonstrationis causa, neque hoc demonstrationis elemento omisso particulae illae propriam suam significationem amittunt. Num enim in etiamnum, tum in etiamtum idem valent, quod nunc et tunc. Si autem pro sic, ut hodie in Romanensium linguis, sine dubio etiam antiquitus in vulgari sermone dicebatur, nec raro etiam in codicibus scriptum invenitur. Qua ratione autem adverbium demonstrativum etiam coniunctionis continuativae (s. conditionalis) munere fungi potuerit, prudentioribus non difficile erit ad perspiciendum, fierique etiam in nostro sermone patrio videmus, ut particula so utroque modo usurpetur.

INDEX RERUM ET VERBORUM.

E. *H*.

G. *Γ*.

H.

I.

L. *Λ*.

M.

N.

O. *Ω*.

P. *Π*. *Φ*.

Q.

R.

S.

T. Θ.

V. U.

Y.

INDEX SCRIPTORUM.

Berolini apud Weidmannos (J. Reimer).

Berolini Typis Paul Stankiewicz.